

Klasszikus Regénytár
Szerkesztik
Ambrus Zoltán és dr. Voinovich Géza

Háború és béke

II.

Irta Tolsztoj

Fordította Ambrozovics Dezső

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T.
1907

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5292-59-0 (online)
MEK-10873

MÁSODIK KÖNYV.

HARMADIK RÉSZ.

I.

1808-ban Alexander császár Erfurtba utazott, hogy újra találkozzék Napoleonnal, s a pétervári előkelő társaságban sokat beszéltek ennek az ünnepélyes találkozásnak a nagyszerűségéről.

1809-ben a világ két nagyhatalmának, mint a hogy' Napoleont és Alexandert hívták, annyira ment a közeledése, hogy mikor Napoleon ebben az évben hadat üzent Ausztriának, egy orosz hadtest kivonult Oroszországból, hogy volt ellenségével, Bonaparteval karöltve működjek volt szövetségestársa, az osztrák császár ellen; annyira ment, hogy a felsőbb körökben már annak a lehetőségéről is beszéltek, hogy Napoleon feleségül veszi Alexander császár egyik leányát. De a külpolitikai kombinációkon kívül ebben az időben különös élénkséggel fordult az orosz társaság figyelme ama belső átalakulások felé is, a melyek ekkor az államkormányzat minden ágában végbementek.

E közben maga az élet, az emberek valóságos élete az ő létérdekeik, az egészség, a betegség, a munka és a pihenés, a gondolkodás, a tudomány, a költészet, a zene, a szerelem, a barátság, a gyűlölet és a szenvedélyek terén, ment tovább a maga útján a Bonaparte Napoleonnal való politikai barátságon vagy ellenségeskedésen, s minden képzelhető átalakuláson kívül és tőle teljesen függetlenül.

Andrej herceg két évet töltött falún, a nélkül, hogy a fészkéből kimozdult volna. Mindazokat a gazdasági vállalkozásokat, a melyeket Pierre a maga birtokán tervezett, de a melyekkel, folyton egyik tervről a másikra ugrándozván, sehogy' se tudott zöld ágra vergődni, mindezeket az újításokat Andrej herceg, minden észrevehető megerőltetés, és a nélkül, hogy róluk bárkinek is szólott volna, megvalósította.

A legnagyobb mértékben meg volt benne az a Pierre-ből teljesen hiányzó gyakorlati fogékonyság, mely az ügyek menetét a maga részéről való minden nagyobb nekirugaszkodás és erőlködés nélkül, megindította.

Egyik, háromszáz lelket számláló birtokán fölszabadította a jobbágyokat (ez egyike volt Oroszországban a legelső ilyen eseteknek), más birtokain pedig a robotmunkát az obrok-kal cserélte föl. Bogucsarovban a maga költségén egy bábát telepített le a szülő asszonyok ápolására és fizetett papot tartott, a ki a parasztyerekeket írni és olvasni tanította. Az év egyik felét Andrej herceg Lyszyja Gory-ban töltötte az apjával és a fiával, a ki még mindig dajka kezén volt; a másik felét pedig bogucsarovoi fészkében, mint a hogy' az apja a falúját hívta. Bár Pierre előtt a külvilág eseményei iránt a legteljesebb közönyösséget mutatta, mégis a legéberebb figyelemmel kísérte azokat, tömérdek könyvet hozatott, és a mikor Pétervárról, az élet valódi forgatagából friss emberek jöttek hozzá, bámulva látta, hogy ezek az emberek a külső és belső politikában történt események ösmeretében messze elmaradtak mögötte, a ki pedig mozdulatlanul élt ott a falújában.

A gazdasági teendőkön és a legkülönbélebb könyvek olvasásán kívül Andrej herceg ebben az időben még a mi két utolsó szerencsétlen hadjáratunk kritikai leírásával is foglalkozott, s összeállította katonai rendeleteink és szabályzataink módosításának a tervezetét.

1809 tavaszán fiának, a kinek a gyámja volt, rjazáni birtokaira utazott.

A tavaszi napfényben sütkezve ült a kocsijában, s elnézte a sarjadzó első fűszálakat, a nyírfák első hajtásait s a verőfényes kék égen uszkáló tavaszi báránnyelűk első, fehér nyájait. Nem gondolt semmire, csak gondtalanul és vidáman nézett körül.

Átkeltek a kompon, a melyen most egy éve Pierre-el beszélgetett. Szerűs és zűdsűges kertek kűzt, keresztűlmentek egy sáros falűn, leereszkedtek egy lejtűn, a melyet a hídnál még megmaradt hó borított, felkapaszkodtak egy sikamlűs, agyagos úton, tarlűk és itt-ott zsendűlű bokrok kűzűtt s belejutottak egy, az útat kűt oldalról szegűlyezű nyírfaterűbe. Az erűben szinte forrűsűg volt a teljes szűlcsendben. A zűld és ragadűs rűgyekkel ellepett nyírfák nem mozdűltak, s a műlt űvi haraszt alűl friss fűszálak és lilaszűn virűgok bűjtak ki. A nyiresben itt-ott szűtszűrt fenyűk, bűja őrűkzűldjűkkel a tűl kellemetlen emlűkűt idűztűk fűl. Az erűbe űrve a lovak meghorkantak s mind jobban kezdtek izzadni.

Pjűtr, az inas, valamit kűrűdezett a kocsistűl, a ki igenűlű vűlaszt adott. De Pjűtr nyilván nem űrte be a kocsis egyűttűrűsűsűvel s a bakrűl odafordűlt a gazdűjűhoz.

- Kegyelmes uram, milyen tiszta itt a levegű, - szűlalt meg és tisztelettűlesen elmosolyodott.

- Mi az?

- Olyan tiszta a levegű, kegyelmes uram.

„Mit beszél ez? - tűnűdűtt Andrej herczeg. - Hűa, alkalmasint a tavaszrűl beszél, - gondolta űs fűlrenűzett. - Csakugyan, kizűldűlt műr minden... űs ilyen korűn! A nyír, a galagonya, sűt az űgerfa is műr zsendűl... De a tűlgyfűn műg nyoma se lűtszik semminek. Amott van ni egy tűlgy”.

Az ú t szűlűn állott egy tűlgy. Legalűbb tűszűrte idűsebb volt a nyírfáknaűl, s tűszűrte vastagabb űs kűtszer olyan magas, mint ezek. Hatalmas tűlgyfa volt, tűn kű ember se tudta volna kűrűlfogni, űgai rűges-rűgűta letűrdűsve, a kűrűge megrepedezve űs rűgi forradűsokkal tele. Otromba, űssze-vissza szűtterpesztett, girbe-gűrbe s hatalmas karjaival űs ujjjaival, mint valami bosszűs, vűn űs fanyar szűrnyeteg állt ott a mosolygű nyírfák kűzűtt. Egyedűl csak az erűben szűtszűrt őrűkzűld űs dermedt fenyűk űs ez a tűlgy nem akartűk magukat a tavasz megnyilatkozűsűnak alűvetni, nem akartak sem a tavaszrűl, sem a naprűl tudoműst venni.

„Tavasz, szerelem űs boldogsűg! - mintha csak űgy szűlűtt volna az a tűlgy, - hűgy’ nem űnjűtok műr meg ezt a mindig egyforműn buta űs esztelen űműtűst. Mindig csak egy- űs ugyanaz, űs mindig csak űműtűs! Nincs se tavasz, se nap, se boldogsűg. Ime, nűzzűtek, ott gunnyasztanak a lesűjtűt, kihalt fenyűk, mindig ugyanazok, vagy itt vagyok űn, űn is szűtterpesztettem űsszetűredezett űs megkoppasztűt ujjaimat, bűrhonnan nűttek lűgyen is ki - a hűtambűl, az oldalaimbűl; a mint nűttem, űgy űllok itt ma is, űs nem is hiszek a ti reműnyeitekben űs csalűka űlműitokban.”

Andrej herczeg, mialatt keresztűlment az erűdűn, isműtelten hűtranűzett erre a tűlgyfűra, mintha csak valamit vűrt volna tűle. Virűgok űs fű a tűlgy alatt is voltak, de ű csak mogorvűn, mozdűlatlanul, eltorzűtva űs makacsul állt ott kűzűttűk.

„Igen, igaz a van, űzerszer is igaz a van ennek a tűlgynek, - gondolta magűban Andrej herczeg; - űm hadd engedűjűk űt magukat műs, fiatalabbak ennek az űműtűsnek, de mi ismerűk műr az űletet, a mi űletűnk imműr be van fejezve!” Ezzel a tűlgygyel kapcsolatban a reműnytelen, de azűrt szomorű voltukban is jűlesű gondolatoknak egűsz raja tűmadt fűl Andrej herczeg lelűkűben. Ennek az utazűsűnak az ideje alatt, mintha csak űjbűl űtgondolta volna egűsz űletűt, űs mintha csak megint arra a megnyugtűtű, de reműnytelen eredműnyre jutűt volna, hűgy semmi szűksűg sincs rű, hűgy valamibe kapjon, s hűgy az űletűt minden izgalom nűklűl, rosszat nem cselekedve, de semmi utűn nem is vűgyakozva kell leűlnie.

II.

A rjazani birtok gyámhatósági ügyeiben Andrej herczegnek a kerületi marsallal is érintkezésbe kellett lépnie. Akkoriban Rosztov Andrejevics Ilya volt a kerületi marsall, és Andrej herczeg május közepén elment hozzá.

A tavasznak immár a melegebb időszaka is megkezdődött. Teljes díszében pompázott az erdő, nagy volt a por és olyan a forróság, hogy víz mellett elmenve szinte kedve kerekedett az embernek megfürödni.

Andrej herczeg azon tűnődve, vajjon a dolgaiban mi mindent kell a marsalltól megtudakolnia, rosszkedvűen ment végig az otradnoei ház felé vezető kerti fasoron. Jobbról a fák alól vidám női hangokat hallott s egy csapat fiatal leányt pillantott meg, a kik a kocsija előtt keresztülfutottak az úton. A többiek előtt, a kocsihoz legközelebb, egy feketehajú, sovány, feltűnően vékony, feketeszemű leányka futott. Sárga kartonruha volt rajta, a feje fehér zsebkendővel bekötve, a mely alól kócos hajfürtök kandikáltak ki. A leányka kiabált valamit, de mikor az idegent megpillantotta, a nélkül, hogy többé ránézett volna, kaczagva futott vissza.

Andrej herczeget egyszerre valami fájdalmas érzés lepte meg. Oly gyönyörű volt az idő, a nap oly fényesen ragyogott és köröskörül olyan vidám volt minden; és ez a sovány és csinos leányka még sem vett s nem is akart tudomást venni az ő létezéséről, s elégedett és boldog volt, az ő saját külön, - alkalmasint ostoba, - de vidám és boldog életében. Vajjon minek örül annyira? Mire gondol? Bizonyára nem a katonai szabályzatokra, nem a rjazani obrok-viszonyok rendezésére. „Mire gondol hát? S mitől olyan boldog?” - kérdezgette magától Andrej herczeg szinte önkéntelenül.

Andrejevics Ilya gróf 1809-ben is csak úgy élt Otradnoe-ban, mint annak előtte, vagyis vendégül látta csaknem az egész kormányzóságot s vadászatokkal, szini előadásokkal, ebédekkel és muzsikussal szórakoztatta a vendégeit. Mint minden új vendégének, Andrej herczegnek is megörült és erővel ottmarasztotta őt éjszakára.

Az unalmasan múló nap folyamán, a mikor Andrej herczeget az idősebb házbeliek s az előkelőbb vendégek, a kik a közeledő névnap alkalmából az öreg gróf házát szinte megtöltötték, szórakoztatták, Bolkonszkij ismételten reápillantott Natasára, a ki a társaság fiatalabb részével mulatott és jókat kaczagott, s minduntalan azt kérdezte magától: „Vajjon mire gondol? Minek örül olyan nagyon?”

Este, mikor ezen az idegen helyen egyedül maradt, sokáig nem tudott elaludni. Olvasott, eloltotta a gyertyát, majd ismét meggyújtotta. A szobában, melynek ablakdeszkái is be voltak téve, rendkívül meleg volt. Bosszankodott erre a hülye vén emberre (így hívta Rosztovot), a ki ottfogta őt, azt mondván, hogy a szükséges iratokat, melyek a városban vannak, még nem kapta meg, és bosszankodott magára is, a miért ott maradt.

Andrej herczeg fölkelt s az ablakhoz ment, hogy kinyissa. Alig hogy az ablakdeszkákat kitárta, a holdvilág, mintha csak már rég leste volna ezt az ablaknál, legott beáradt rajta. Kinyitotta az ablakot. Csöndes, friss és világos volt az éjszaka. Közvetlenül az ablak alatt egy sor lenyírt fa állott, melyek az egyik oldalról feketéknek látszottak, másik oldaluk pedig ezüstös fényben fürdött. A fák alatt valami bodros, buja és nedves palánta díszlett, melynek szárai és levelei néhol ezüstös fényben csillogtak.

Távolabb, a fekete fák mögött valami harmattól csillogó tető látszott, ettől jobbra egy kirívóan fehér törzsű, nagy, borzas fa állott, fölötte pedig a szinte csillagtan, derült, tavaszi égen a telihold fénylett. Andrej herczeg kikönyökölt az ablakon és szemei rámeredtek az égre.

Andrej herceg szobája a középső emeleten volt; a fölötte lévő szobákban szintén laktak és aludtak. Női beszélgetés hallatszott le felülről.

- Csak még egyetlen egyszer, - szólt odafönn egy női hang, melyet Andrej herceg nyomban megösmert.

- De hát mikor fogsz már aludni? - felelt egy másik hang.

- Nem fogok, nem tudok aludni; mitévő legyek hát! Nos hát, még egyszer utóljára...

Két női hang elkezdett valami dallamot énekelni, mely valaminek a befejezése volt.

- Oh beh gyönyörű! No de most aztán aludjunk és legyen vége.

- Te alhatsz, de én nem tudok, - felelt az ablak felé közeledvén az első hang. Nyilván egészen kihajolt az ablakon, mert még a ruhája suhogása, sőt a lélekzete is lehallatszott. Elcsendesült, megdermedt minden, úgy, mint a hold fénye és árnyékai. Andrej herceg is félt megmocz-czanni, nehogy önkéntelen jelenlétét elárulja.

- Szonya, Szonya! - hallatszott ismét az első hang. - Ugyan hogy' lehet most aludni! Nézz ide, micsoda gyönyörűség! Oh, micsoda gyönyörűség! Ébredj hát, Szonya! - mondotta szinte könnyek között. - Talán még soha, soha se volt ilyen bűbájós éjszaka.

Szonya kelletlenül felelt valamit.

- Igen, nézd csak, micsoda holdvilág!... Oh beh gyönyörű! Jer ide hát. Lelkem kis galambom jer ide no. Látod? Le kell guggolnod, így ni, aztán át kell fognod magadat a térdeid alatt, - feszesebben, minél feszesebben, - erőlködnöd kell egy csöppet, s akkor akár elröpülhetnél... Így ni!

- Elég legyen, még lebukol.

Valami dulakodás féle és Szonya zsörtölődő hangja hallatszott.

- Lásd, már két óra felé jár az idő.

- Eh, te mindig csak rontod az ember kedvét. No, menj hát, csak menj.

Megint elcsendesült minden, de Andrej herceg tudta, hogy Natasa még mindig ott ül az ablaknál, mert időnként halk mozgás és egy-egy sóhaj hallatszott le hozzá.

- Oh Istenem! Istenem! Hát mi ez! - kiáltott föl egyszerre. - Ha már meg kell lenni, ám menjünk hát aludni! - s ezzel becsapta az ablakot.

„Még csak rá se hederít az én létezésemre!” - gondolta magában Andrej herceg, mialatt a beszédjére fülelt, s maga se tudta miért, arra számított, de meg félt is tőle, hogy esetleg ő róla is talál mondani valamit. - „És megint csak ő! Mintha csak azért is!” - gondolta magában. Egyszerre a fiatalos gondolatoknak és reményeknek olyan váratlan és egész életével ellentétben álló zűrzavara támadt föl a lelkében, hogy nem érezvén magában elég erőt ahhoz, hogy ezt az állapotot megfektse, legott elaludt.

III.

Másnap Andrej herceg, a nélkül, hogy a hölgyeket bevárta volna, elbúcsúzott a gróftól és elment haza.

Már június eleje volt, mikor Andrej herceg hazafelé útközben megint beért abba a nyírfa-erdőbe, a melyben őt az a korhadts és vén tölgyfa annak idején olyan furcsán és emlékezetesen

megdöbbsentette. A csengők még tompábban csengtek az erdőben, mint másfél hónappal azelőtt; olyan teli, olyan árnyékos és sűrű volt körülötte minden; az erdőben szétszórt fiatal fenyők se rontották meg az erdő általános szépségét, s a környezethez alkalmazkodva megteltek bolyhos, fiatal hajtások friss zöldjével.

Nagy volt a meleg egész nap, vihar készült valahol, de mindössze csak egy futó kis felhő locsolta végig az út porát s a friss, zöld lombokat. Az erdő bal oldala árnyékban volt; jobb oldala pedig a szélben alig-alig imbolyogva, nedvesen, fényesen csillogott a napsugárban. Teljes virágjában volt minden; majd közel, majd távol fülemilék vertek és csattogtak.

Igen, ebben az erdőben volt az a tölgy, a melylyel én úgy egyetértettem, - gondolta Andrej herczeg - De vajjon merre van, - tündődött tovább az út bal oldalát nézve, s a nélkül, hogy maga is tudta, vagy fölismerte volna, elkezdett ugyanabban a tölgyfában gyönyörködni, a melyet keresett. A vén tölgyfa, teljesen elváltozva, sötétzöld lombsátorral elborítva, szinte elmélázva imbolygott az esti nap sugaraiban. Se girbe-görbe ujjainak, se forradásainak, sem azelőtti hitetlenségének és keserűségének nyoma se volt sehol. Kemény, százados kérgén ágatlan, fiatal levelek törték keresztül magukat, úgy hogy szinte hihetetlennek látszott, hogy ez az aggastyán adott légyen nekik életet. - „Igen, ez ugyanaz a tölgy”, - gondolta Andrej herczeg s egyszerre minden ok nélkül az öröm és a megújulás tavaszias érzése vett erőt rajta. Egyszerre, egy és ugyanabban az időben, életének a legfőbb pillanatai mind eszébe jutottak. Austerlitz, azzal a magas éggel, a feleségének szemrehányó és halálra való arca, Pierre ott a kompon, az a leányka, a ki úgy felbuzdult az éjszaka szépségén, maga az az éjszaka, a hold, mindez egyszerre eszébe jutott.

„Nem, harminczegy éves korban az életnek még nincs vége, - döntötte el egyszerre véglegesen és megingathatatlanul Andrej herczeg. - Az korántsem elég, hogy én magam ösmerem mindazt, a mi bennem van, meg kell azt ösmerni mindenkinek. Pierrenak is, meg annak a kis leánynak is, a ki akkor föl akart szállani az égbe, meg kell ösmerniök engem, hogy ne csak egyedül nekem magamnak teljék az életem, hogy azok ne éljenek az én életemtől olyan teljesen függetlenül, hogy az én életem visszatükröződjék valamennyiükön, s hogy együtt éljenek velem valamennyien!”

*

Andrej herczeg a kirándulásáról hazatérve, elhatározta, hogy ősre elmegy Pétervárra, s a legkülönfélébb ürügyeket eszelte ki ennek az elhatározásnak az indokolására. Minden pillanatban az okos és logikus érveknek egész sora állott rendelkezésére annak az igazolására, hogy föltétlenül el kell mennie Pétervárra, sőt még szolgálatba is kell állania. Sőt most már azt se tudta megérteni, hogy' kételkedhetett valaha is annak a föltétlen szükségességében, hogy tevékeny részt vegyen az életben, éppen úgy, mint egy hónappal azelőtt nem értette, hogy' juthatott volna eszébe a falujából kimozdulni. Egészen tisztán úgy rémlett előtte, hogy kárba veszne minden élettapasztalata, ha nem próbálná meg gyakorlatilag is fölhasználni, s nem venne megint tevékeny részt az életben. Még azt sem értette, hogy' eshetett az, hogy annakelőtte, ugyancsak holmi oktan érvek alapján, egészen nyilvánvalónak látszott előtte, hogy megalázná magát, ha most, az élet tapasztalatai után megint bízna annak a lehetőségében, hogy valaha hasznot is hajthasson, s hogy a szerelemben boldogságot találhasson. Most egészen mást mondott neki az esze. Ez után a kirándulás után Andrej herczeg elkezdett unatkozni falun, eddigi foglalkozásai nem érdekelték, és gyakran, a mint így egyedül ült a dolgozó-szobájában, fölkel, odament a tükörhöz és hosszasan elnézte az arcát. Azután elfordult, ránézett a megboldogult Liza arczképére, a ki à la grecque fésült kócosz fürteivel szeliden és vidáman nézett le rá aranykeretéből. Most már nem mondotta urának azokat a rettenetes szavakat, hanem egyszerűen, vidáman és kíváncsian nézett le rá. És Andrej herczeg hátratett kezekkel hosszú ideig járt föl és alá a szobában, s hol mogorván, hol mosolyogva

újra meg újra átgondolta azokat a szavakkal ki se fejezhető, oktalan, s mint a bűn, oly titkos gondolatokat, melyek Pierre-rel, a dicsőséggel, azzal az ablakban ülő leánynyal, a tölgyfával, s a női szépséggel és a szerelemmel voltak összekötve, a melyek egész életét felforgatták. És az ilyesféle pillanatokban, ha valaki betévedt hozzá, feltűnően száraznak, szigorúan elszántnak és főként szinte kellemetlenül logikusnak találhatta őt.

- Kedvesem, - mondotta, esetleg egy ilyen pillanatban a szobájába lépve, Marja hercegnő: - Nikoluska ma nem mehet sétálni: nagyon is hideg van.

- Ha meleg volna, - felelt Andrej herceg ilyenkor rendkívül szárazon a húgának, - akkor egy ingben mehetne ki, de miután hideg van, meleg ruhát kell adni rá, a mit éppen erre a célra találtak ki. Ez következik abból, hogy hideg van, nem pedig az, hogy otthon maradjon, a mikor levegőre van szüksége, - mondotta feltűnő logikával, mintha csak meg akart volna büntetni valakit azért a titkos, logikátlan, belső munkáért, mely a lelkében kavargott. Marja hercegnő ilyenkor elgondolta, hogy milyen szárazakká is teszi a férfiakat az a szellemi munka.

IV.

Andrej herceg 1809 augusztus hónapjában utazott el Pétervárra. Erre az időpontra esett a fiatal Szperanszkij dicsőségének s az általa megvalósított átalakulások hatásának a csúcspontja. Ugyanebben az augusztus hónapban történt, hogy az uralkodó kifordult a kocsijából, megrándította a lábát és három hétig ki sem mozdult Péterhofból, a hol kizárólag Szperanszkijval érintkezett, a kivel nap-nap után együtt volt. Ebben az időben készült nemcsak az a két, olyannyira híres és a társaságot izgató ukáz, mely az udvari rangfokozatok eltörlésére és a kollégiumi assessorság s az államtanácsosság elnyeréséhez szükséges vizsgálatokra vonatkozott, hanem az a teljes állami szervezet is, mely hivatva volt arra, hogy kezdve az államtanácsstól, le a községi igazgatásig országunk egész igazságügyi, adminisztratív és pénzügyi rendjét új alapokra fektesse. Most valósultak meg és öltöttek testet azok a homályos, szabad-elvű ábrándok, a melyekkel Alexander császár a trónra lépett s a melyeket munkatársai: Czartoriszkij, Novoszilyczev, Kocsubej és Sztroganov segítségével meg akart valósítani, a kiket ő maga is tréfásan „jóléti bizottság”-nak nevezett el.

Most mindezeket együtt a polgári téren Szperanszkij, katonai téren pedig Arakcsjev váltotta föl. Andrej herceg, mint kamarás, megérkezése után csakhamar jelentkezett az udvarnál kihallgatásra. A császár, a ki két ízben találkozott vele, eddig egyetlen szóra se méltatta őt. Andrej hercegnek már azelőtt is mindig úgy tetszett, hogy ő ellenszenves a császárnak, s hogy az arcza és egész lénye kellemetlen neki. Abban a rideg, elutasító pillantásban, a melylyel őt az uralkodó végigmérte, Andrej herceg most csak még inkább, mint azelőtt, ennek a föltevésének a megerősítését látta. Az udvaroncok, Andrej hercegnek az uralkodó részéről való mellőzését azzal magyarázták, hogy az uralkodó neheztel rá, mert 1805-ben nem szolgált.

„Magamról tudom, hogy az ember nem ura rokon- és ellenszenveinek”, - gondolta Andrej herceg, - „s így arra nem is gondolhatok, hogy a katonai szabályzatokról szóló emlékiratomat személyesen nyújtsam át az uralkodónak, de hiszen majd beszél az ügy magáért.” - Beszélt az emlékiratáról egy öreg tábornagynak, a ki jó barátja volt az apjának. A tábornagy kitűzött a számára egy órát, rendkívül szívesen fogadta s megígérte, hogy jelentést tesz az ügyről a császárnak. Pár nap múlva Andrej herceg értesítést kapott, hogy jelentkezék Arakcsjev gróf hadügyminiszternél.

A kitűzött napon reggel kilencz órakor Andrej herczeg megjelent Arakcsejev gróf fogadó-szobájában.

Andrej herczeg személyesen nem ösmerte Arakcsejevet, soha se látta, de az, a mit tudott róla, nem valami nagy tiszteletet keltett benne iránta.

„Hadügyminiszter, s a császár ő felségének bizalmas embere; senkinek semmi köze tehát az ő magán egyéniségéhez; ő meg van bízva azzal, hogy az én emlékiratomat átvizsgálja, következőképpen ő az egyetlen, a ki a dolgot megindíthatja”, - gondolta Andrej herczeg, miközben más, többé-kevésbé tekintélyes ember társaságában Arakcsejev gróf elfogadó-szobájában várakozott.

Andrej herczeg, szolgálati ideje alatt, a melyet jobbra mint segédtsízt töltött el, sok előkelő személyiségnek a fogadó-szobáját ösmerte, s így ezeknek a fogadó-szobáknak különböző jellege teljesen tisztán állott előtte. Arakcsejev gróf fogadó-szobájának valami egészen különös jellege volt. A jelentéktelenebb emberek arczáról, a kik Arakcsejev gróf fogadó-szobájában kihallgatásuk sorát várták, a szorongás és alázatosság volt leolvasható; a rangosabb emberek arczán a kényelmetlenség általános érzésének a kifejezése ült, mely a fesztelenség és a saját maga, a helyzete és a várva várt személyiség fölött való gúnyolódás álarca alá volt rejtve. Andrej herczeg hallotta az „Andrejics Szila¹” és a „Majd-ad bácsi” gúnyneveket, melyek Arakcsejev grófra vonatkoztak. Egy előkelő tábornok, a ki szemlátomást sértve érezte magát az által, hogy oly soká kellett várakoznia, keresztbetett lábakkal ült ott, és gúnyosan mosolygott magában.

De alig, hogy kinyílt az ajtó, minden arcra ugyanaz a kifejezés, a rémület kifejezése ült ki. Andrej herczeg megkérte az ügyeletest, hogy jelentse őt be még egyszer, de ez gúnyosan rámosolygott és azt mondotta, hogy annak idején majd ő rá is sor kerül. Néhány ember után, a kiket a segédtsízt a miniszter szobájába be- és onnan kivezetett, egy tisztet bocsátottak be a rettenetes ajtón, a ki megalázkodó és rémült külsejével szinte megdöbbsentette Andrej herczeget. A tiszt kihallgatása sokáig tartott. Egyszerre egy kellemetlen hang rikácsolása hallatszott ki a szobából, s a tiszt sápadtan és remegő állal lépett ki az ajtón, s a fejéhez kapdosva ment végig a fogadó-szobán.

Ezután Andrej herczeget vezették oda az ajtóhoz, és az ügyeletes halkan odasúgta neki: „Jobbra, az ablakhoz.”

Andrej herczeg belépett az egyszerű, csinos dolgozó-szobába, s az asztalnál megpillantott egy hosszú derekú, negyven év körül lévő embert, a kinek hosszúkás fején kurtára volt nyírva a haja, homlokát mély ránczok lepték el, zöldes barna szeme fölé mogorván összeránczolt szemöldök borult, hosszú, lelógó arcza pedig feltűnően piros volt. Arakcsejev odafordította felé a fejét, a nélkül, hogy ránézett volna.

- Ön mit kér? - kérdezte Arakcsejev.

- Én, kegyelmes uram... nem kérek semmit, - szólott Andrej herczeg halkan. Arakcsejev feléje fordította a szemeit.

- Foglaljon helyet, -, mondotta Arakcsejev, - Bolkonszkij herczeg.

- Én semmit se kérek, de a császár ő felsége oly kegyes volt, és elküldötte Excellenciához az én emlékiratomat...

- A mint láthatja, kedvesem, én az ön emlékiratát elolvastam, - vágott közbe Arakcsejev, a ki éppen csak az első pár szót mondotta valamivel szívélyesebb hangon, azután újra levette róla

---

¹ Szila = erő. (A ford.)

a szemét, s mind inkább duzzogóan kicsinylő modorra tért át. - Ön új katonai törvényeket ajánl? Törvény, az van elég, még a régieket sem győzzük megtartani. Ma mindenki törvényeket firkál, csak hogy firkálni könnyebb ám, mint cselekedni.

- Én a császár ő felsége utasítására azért jöttem excellenciához, hogy megtudjam, mi a szándéka az én emlékiratommal? - mondotta Andrej herczeg udvariasan.

- Az ön emlékiratára én meghoztam a végzésemet s azt elküldtem a bizottságnak. Én *nem* helyeslem, - szólott Arakcsejev, s miután fölkel, elővett egy iratot az íróasztaláról. - Ime, tessék, - ezzel átadta Andrej herczegnek.

A nagy betűk, a helyesírás és az írásjelek teljes mellőzésével, czeruzával, keresztben ez volt az iratra írva: „minden alaposságot nélkülöz, mivel hogy úgyszólván ki van írva a francia hadiszabályzatokból, és minden szükség nélkül eltér a jelenlegi katonai törvényektől”.

- És milyen bizottsághoz van az emlékirat áttéve? - kérdezte Andrej herczeg.

- A hadi szabályzatok bizottságához, de ezzel egyidejűleg elrendeltem azt is, hogy a bizottság tagjai közé önt is besorozzák. De persze csak fizetés nélkül.

Andrej herczeg elmosolyodott.

- Azt nem is kívánok.

- Tehát fizetéstelen tagnak, - ismételte Arakcsejev. - Van szerencsém. Hej! A következő! Ki van még hátra? - kiáltott ki, miközben Andrej herczeg előtt meghajtotta magát.

V.

Andrej herczeg, miközben a bizottság tagjai közé történt besorozásáról szóló értesítést várta, különösen azokkal az emberekkel, a kikről tudta, hogy van befolyásuk s hogy esetleg hasznára lehetnek neki, felújította régi ösmeretségét. Most ugyanaz az érzés fogta el Péterváron, a melyet az ütközet előestéjén érzett, mikor nyugtalan kíváncsiság gyötörte és olyan ellenállhatatlanul húzta-vonta őt valami a felsőbb körök felé, oda, a hol a jövő készült, a melytől milliók sorsa függött. Az öregek elkeseredéséből, a be nem avatottak kíváncsiságából, a beavatottak tartózkodásából, valamennyiük sietségéből és aggodalmaskodásából, a bizottságok és bizottmányok töméntelen sokaságából, a melyeknek a létezéséről nap-nap után újabb értesüléseket szerzett, kiérezte, hogy most, az 1809. évben, valami nagyszabású polgári ütközetre készültek itt Péterváron, a melynek egy előtte ösmeretlen, de geniálisnak látszó, titokzatos ember, - Szperanszkij volt a főparancsnoka.

És maga ez az előtte csak homályosan ösmert átalakulás, valamint ennek fő-mozgatóereje, Szperanszkij, olyannyira kezdte őt érdekelni, hogy a hadi szabályzatok reformjának az ügye csakhamar másodsorba szorult az öntudatában.

Andrej herczeg abban a tekintetben, hogy az akkori pétervári társaság legkülönfélébb és legfelsőbb köreiben mindenütt kedvező fogadtatásra találjon, a legelőnyösebb helyzetek egyikében volt. A reform-párt örömmel fogadta őt, először azért, mert okos és rendkívül olvasott ember hírében állott, és másodszor azért, mert jobbágyainak a fölszabadítása által szabadelvű hírnevét máris megalapította. Az öregek, az elégedetlenek pártja, egyenesen mint az apja fiához fordult hozzá támogatásért, miközben pálczáat tört a tervezett újítások fölött. A női társaság, a *világ*, ujjongva fogadta őt, mert hiszen gazdag és tekintélyes férj-jelölt, és állítólagos halálának, és a felesége tragikus végének regényes históriája révén mintegy dicskoszorúval övezett új alak volt. Ezenkívül mindazoknak, a kik őt annak előtte is

ösmerték, az volt az általános véleményük róla, hogy ez alatt az öt esztendő alatt nagyon megváltozott, még pedig az előnyére, szelidebb és férfiasabb lett, nem volt meg benne az azelőtti mesterkéeltség, büszkeség és gúnyolódás, ellenben igen is meg volt az a higgadság, melyet csak a korral lehet megszerezni. Beszéltek róla, érdeklődtek iránta, és mindenki óhajtotta, hogy vele megösmerkedhessék.

Az Arakcsejevnél tett látogatását követő napon, Andrej herceg az estét Kocsubejnél töltötte. Elmondotta neki *Andrejics Szilá*-val való találkozását (Kocsubej azzal a határozatlan gúnynyal, a mely Andrej hercegnek már a hadügyminiszter fogadó-szobájában is feltűnt, így hívta Arakcsejevet).

- Kedvesem, még ebben az ügyben se mellőzze ám Mihajlovics Mihailt. Ő most mindennek a nagymestere. Majd említést teszek neki róla. Megígérte, hogy ma este eljön...

- De hát mi köze Szperanszkijnak a katonai szabályzatokhoz? - kérdezte Andrej herceg.

Kocsubej elmosolyodott, és csodálkozva Bolkonszkij naivságán, megcsóválta a fejét...

- A napokban beszéltünk vele önről, - folytatta Kocsubej, - az ön szabad parasztjairól...

- Ah, hát ön az, herceg, a ki a jobbágyait fölszabadította? - kérdezte egy Jekaterina-korabeli öreg ember, a ki lenéző pillantással fordult Bolkonszkij felé.

- Csak egyik kis birtokomon, a mely amúgy sem jövedelmezett semmit, - felelt Bolkonszkij, iparkodván a szemeiben az eljárását enyhíteni, nehogy az öreget minden ok nélkül fölingerelje.

- Fél, hogy elkésik, - szólott az öreg, Kocsubej-re pillantva. - Én csak egyet nem értek, - folytatta, - ki fog szántani, ha őket fölszabadítjuk? Törvényeket firkálni könnyű, de igazgatni nehéz. Éppen úgy, mint most, azt kérdelem öntől, gróf, vajjon kik lesznek a főtörvényszék elnökei, mikor vizsgát kell tenni mindenkinek?

- Azok, azt tartom, a kik leteszik a vizsgát, - felelt Kocsubej, s keresztbetevén a lábait, körülnézett.

- Szolgál alattam valami Prjanicsnikov, egy pompás, aranyat érő ember, de már hatvan éves, ez tán nekimegy majd annak a vizsgának?

- Ez persze bajos, mert a műveltség ma még nagyon kis térre szorítkozik, de... - Kocsubej gróf nem fejezte be; fölkelt, s kézen fogva Andrej herceget, elébement egy magas, kopasz, körülbelül negyven éves, szőke embernek, a kinek nagy és nyílt homloka s szokatlanul fehér, hosszúkás arcza volt, s a ki éppen akkor lépett a szobába. Kék frakk volt rajta, a nyakán egy kereszt, s mellének a baloldalán egy csillag ékeskedett. Ez volt Szperanszkij. Andrej herceg tüstént megismerte őt, s mint az élet fontos pillanataiban szokott, megrezsent a lelkében valami. Vajjon tisztelet volt-e ez, vagy irígység vagy várakozás, azzal nem volt tisztában. Szperanszkij egész megjelenésének valami olyan különös jellege volt, a melyről tüstént fel lehetett őt ismerni. Abban a társadalmi körben, a melyben Andrej herceg élt, senkiben se látta az ügyetlen és fonák mozdulatoknak ezt a nyugodtságát és önbizalmát, senkiben se látta a félig becsukott és vizenyős szemeknek ezt a szilárd, de egyúttal szelíd tekintetét, nem látta a semmitmondó mosolynak ezt a határozottságát, ezt a finom, egyenletes és halk hangot s a mi a fő, az arcznak és különösen a kissé széles, de szokatlanul köpczös és finom kezeknek ezt a patyolat fehérségét. Az arcznak ezt a finomságát és fehérségét Andrej herceg csak azoknál a katonáknál tapasztalta, a kik hosszú időt töltöttek a kórházban. Ez volt Szperanszkij, az államtitkár, a császár előadója és útítársa, a ki Erfurtban nem egyszer találkozott és beszélt Napoleonnal.

Szperanszkij szemei nem révedeztek egyik emberről a másikra, a mi egy nagyobb társaságba való belépéskor szinte önkéntelenül meg szokott történni, és nem sietett beszélni. Halkan és azzal a meggyőződéssel beszélt, hogy meg fogják hallgatni, és csakis arra nézett, a kivel éppen beszélt.

Andrej herceg különös figyelemmel kísérte Szperanszkij minden szavát és mozdulatát. Mint ez, különösen az olyan embereknél, a kik nagyon is szigorúan ítélik meg embertársaikat, lenni szokott, Andrej herceg, a mikor új emberrel, s különösen olyannal, mint Szperanszkij, találkozott, a kit híréből már ismert, mindig arra volt elkészülve, hogy az emberi kiválóság teljes tökéletességét fogja megtalálni benne.

Szperanszkij azt mondta Kocsubej-nek, hogy nagyon sajnálja, hogy nem jöhetett korábban, de a palotában tartóztatták. Azt nem mondta, hogy az uralkodó tartóztatta. Andrej herceg a szerénységben való ezt a tetszelgést is észrevette. Mikor Kocsubej bemutatta neki Andrej herceget, Szperanszkij ugyanazzal a mosolylyal, lassan ráemelte a szemeit Bolkonszkijra, és szótlánul elkezdte őt nézni.

- Nagyon örülök, hogy megismerkedhetem önnel, mint mindenki, én is hallottam már önről, - mondotta.

Kocsubej pár szót szólt arról a fogadtatásról, a melyben Arakcsjev Bolkonszkijt részesítette, mire Szperanszkij még jobban elmosolyodott.

- A hadi szabályzatok bizottságának az elnöke, Magniczikij úr, nekem jó barátom, - mondotta minden szót és minden szótágot tisztán kiejtve, - és ha kívánja, összehozhatom önt vele. (Egy cseppet elhallgatott.) Remélem, hogy nála, a ki minden okos dologban kész közreműködni, visszhangra fog találni.

Szperanszkij körül legott egy egész kör támadt, s az az öreg, a ki az imént Prjanicsnikov nevű tisztviselőjéről beszélt, ugyanazzal a kérdéssel most Szperanszkijhoz fordult.

Andrej herceg távol tartotta magát a társalgástól, s folyton csak Szperanszkij mozdulatait figyelte, a ki nem régen még egy jelentéktelen szeminarista volt, most pedig, mint Bolkonszkij gondolta, finom és fehér kezeiben tartotta egész Oroszország sorsát. Andrej herceget meglepte az a szokatlan lenéző nyugalom, a melylyel Szperanszkij az öregnek felelt. Úgy látszott, mintha mérhetetlen magasságból intézné hozzá leereszkedő szavait. Mikor az öreg nagyon is hangosan kezdett beszélni, Szperanszkij elmosolyodott, és azt mondotta, hogy ő nem mondhat ítéletet annak az előnyös, vagy hátrányos voltáról, a mit a császár akar.

Miután egy darabig elbeszélgetett az őt körülvevőkkel, Szperanszkij fölkelt és odalépve Andrej herceghez, elhúzta őt magával a szoba másik végére. Nyilvánvalóan szükségesnek tartotta, hogy Bolkonszkijval foglalkozzék.

- Annak az élénk társalgásnak a közepette, a melybe az a tiszteletreméltó öreg belevont, nem tudtam módját ejteni, herceg, hogy önnel is beszélgessek, - mondotta szelid kicsinyléssel elmosolyodva, s ezzel a mosolylyal mintegy beismerte, hogy Andrej herceggel együtt érzi azoknak az embereknek a semmiségét, a kikkel az imént beszélgetett. Ez a viselkedés hízelgett Andrej hercegnek. - Én önt régen ismerem: először is az ön parasztjainak a fölszabaddítása révén, a mire ez az első példa, mely, kíváncsok volna, hogy minél több követőre találjon; másodszor pedig onnan, hogy ön is egyike azoknak a kamarásoknak, a kik nem érezték magukat sértve az udvari rangfokozatokra vonatkozó új ukáz által, mely oly sok szóbeszédre és megütközésre adott alkalmat.

- Igen, - szólt Andrej herceg, - az apám nem akarta, hogy ezzel a jogommal éljek; én a legalsó fokon kezdtem meg a szolgálatot.

- Az ön apja, bár a régi kor embere, úgy látszik, mégis fölötte áll a kortársainak, a kik annyira elítélik ezt a rendszabályt, mely végre is csak a méltányosság természetes rendjét akarja helyreállítani.

- De én azt hiszem, hogy ennek a zúgolódásnak is van némi alapja, - mondotta Andrej herceg, iparkodván fölvenni a küzdelmet Szperanszkij befolyásával, melyet máris érezni kezdett. Kellemetlen volt neki, mindenben egyetérteni vele; ellent akart mondani neki. Andrej herceg, a ki különben könnyedén és szépen beszélt, most, hogy Szperanszkij-val állt szemben, némi nehézséget érzett a kifejezésekben. Nagyon is elfoglalta őt e hirneves ember egyéniségének a megfigyelése.

- Lehet alapja, de csak a személyes hiúságban, - jegyezte meg Szperanszkij.

- Részben állami szempontokban is, - mondotta Andrej herceg.

- Hogy érti ezt?... - kérdezte Szperanszkij halkán és lesütötte a szemét.

- Én tisztelője vagyok Montesquieu-nek, - szólt Andrej herceg. - És az ő eszméje, hogy a monarchia alapja a becsület, minden kétségen felül állónak látszik előttem. A nemesség egynémely jogai és kiváltságai, azt tartom, eszközül szolgálhatnak ennek az érzésnek a föntartására.

A mosoly eltűnt Szperanszkij fehér arczáról, és arczkifejezése sokat nyert ez által. Andrej herceg eme gondolatát nyilván olyannak tartotta, a melylyel érdemes foglalkozni.

- Ha ön ebből a szempontból veszi a dolgot, - szólalt meg szemlátomást nehezen beszélve a francia nyelvet, melyet bár egészen nyugodtan, de az orosznál sokkal lassabban ejtett ki. Elmondta, hogy a becsület, l'honneur, nem tartható fönn olyan kiváltságokkal, a melyek a szolgálat menetére károsak, hogy a becsület, l'honneur: vagy negatív fogalma az elítélendő lépések mellőzésének, vagy jól ismert forrása a becsületet tanúsító elismerés és a jutalom után való törekvésben való vetélykedésnek.

Érvei tömörek, egyszerűek és világosak voltak.

- Ilyen intézmény, a mely a becsületet ápolja, és mely a vetélykedés forrása, például a nagy Napoleon császár Becsület-rendje, mely nemcsak hogy nem árt a szolgálat eredményeinek, de sőt használ s mely nem szokásszerű és udvari kiváltság.

- Ezt én nem vitatom, de az tagadhatatlan, hogy az udvari kiváltságok ugyanazt a célt érték el, - mondotta Andrej herceg: - minden udvari ember kötelességének tartja, hogy állásában magát méltósággal viselje.

- De ön azért, herceg, még sem akart vele élni, - szólt Szperanszkij, a mosolyával jelezvén, hogy a hercegre nézve kellemetlen vitának egy szeretetreméltósággal akar véget vetni. - Ha megtisztel engem azzal, hogy szerdán eljön hozzám, - tette hozzá, - akkorra már beszéllek Magniczki-vel és közölhetem önnek azt, a mi érdeklő, s ezen kívül lesz szerencsém önnek behatóbban is beszélgethetni. - A szemét behúnyva meghajtotta magát, és à la française, a nélkül, hogy bárkitől is elbúcsúzott volna, azon lévén, hogy senki észre ne vegye, kiosont a tereméből.

VI.

Pétervári tartózkodásának első idejében Andrej herczeg úgy érezte, hogy egész gondolatmenetét, mely magános életében megfogamzott benne, teljesen elhomályosították azok az apró gondok, melyek őt Péterváron megrohanták.

Esténkint, a mikor hazament, csaknem mindig négy vagy öt elkerülhetetlen látogatást vagy bizonyos meghatározott órára kitűzött találkozást írt be a jegyzőkönyvecskéjébe. Az élet szerkezete, s a napnak olyatén módon való beosztása, hogy mindenüvé idejében eljusson, életenergiájának a legnagyobb részét lefoglalták. Nem csinált semmit, még csak nem is gondolt, mert nem is gondolhatott semmire, hanem csak beszélt, még pedig sikerrel beszélt azokról a dolgokról, a melyeket falusi magányában előbb jól átgondolt volt.

Olykor nagy megütközéssel vette észre, hogy megesett vele az, hogy egy és ugyanazon a napon, különböző társaságokban ugyanazt ismételte. De naphosszat annyira el volt foglalva, hogy nem ért rá azon tünődni, hogy voltaképpen nem gondol semmire.

Szperanszkij, mint akkor, Kocsubejnál való első találkozásuk alkalmával, úgy később, szerdán, a maga otthonában is, a hol Bolkonszkijt négyszemközt fogadván, hosszasan és bizalmasan elbeszélgetett vele, mély benyomást tett Andrej herczegre.

Andrej herczeg az embereknek olyan nagy tömegét tartotta teljesen jelentéktelen és megvetésre méltó lényeknek s annyira vágyódott arra, hogy feltalálja valakiben a tökéletességnek azt az eszményképét, a mely felé ő is törekedett, hogy könnyű szerrel elhitte, hogy Szperanszkijban a föltétlenül okos és erényes embernek ezt az eszményképét végre megtalálta. Ha Szperanszkij ugyanabból a társaságból való lett volna, mint Andrej herczeg, s ha ugyanabban a nevelésben részesült, s ugyanazoknak az erkölcsi szokásoknak hódolt volna, akkor Bolkonszkij hamarabb ráakadt volna gyöngé, emberi és éppenséggel nem hősies tulajdonságaira, de így ez az ő rá nézve idegenszerű, logikus gondolatmenet annál inkább tiszteletet gerjesztett benne, mert nem értette volt meg teljesen. Ezenkívül Szperanszkij, azért-e, mert megbecsülte Andrej herczeg képességeit, vagy pedig azért, mert szükségesnek tartotta őt a maga számára megnyerni, Szperanszkij valósággal kaczerkodott Andrej herczeg előtt a maga elfogulatlan, higgadt elméjével, s azzal az önérzetesen finom hízelkedéssel kezelte Andrej herczeget, mely hallgatólagosan elismeri, hogy ők ketten az egyedüli emberek, a kik meg tudják érteni *minden* más embernek a teljes korlátoltságát, s a maguk gondolatainak okos és mélységes voltát.

Szerdán este folytatott hosszú eszmecseréjük alatt Szperanszkij nem egyszer mondotta: „*Nálunk* megbámulnak mindent, a mi a megrögzött szokások általános színvonalán felül emelkedik...” vagy mosolyogva így folytatta: „de *mi* azt akarjuk, hogy a kecske is jóllakjék s a káposzta is megmaradjon...” vagy: „*ők* ezt nem tudják megérteni...” s mindezt olyan hangsúlyozással, mely mintha csak azt mondta volna: „mi: ön és én, mi tisztában vagyunk vele, mik *ők* és kik vagyunk *mi*”.

Ez az első hosszabb beszélgetés csak megerősítette Andrej herczeget azokban az érzelmekben, a melyeket Szperanszkijval való első találkozása alkalmával tapasztalt. Egy okos, szigorúan gondolkodó, és rengeteg nagyeszű embert látott benne, a ki erélyével és kitartásával elérte azt a hatalmat, melyet kizárólag Oroszország érdekében használt föl. Szperanszkij, Andrej herczeg szemeiben éppen az az ember volt, a ki okosan fogta fel az élet minden jelenségét, fontosnak csak azt ismerte el, a mi egyúttal észszerű, és mindenre tudta alkalmazni annak az okosságnak a zsinórmértékét, a melyre ő is törekedett. Szperanszkij előadásában olyan egyszerűnek és világosnak látszott minden, hogy Andrej herczeg önkéntelenül is mindenben egyetértett vele. És ha ellenvetésekkel állt elő és vitatkozott vele, ezt csak azért tette, mert szándékosan önállónak akart látszani, és nem akarta magát Szperanszkij néze-

teinek föltétlenül alárendelni. Minden így volt, minden jól volt, csak egy hozta zavarba Andrej herceget: Szperanszkijnak a hideg, üveges és a lelkéhez való közeledést kizáró tekintete, s finom fehér keze, a melyre Andrej herceg önkéntelenül is úgy nézett, mint a hogy' azoknak az embereknek a kezére szokás nézni, a kiknek hatalmuk van. Ez az üveges tekintet és ez a finom kéz valahogyan fölháborították Andrej herceget. Kellemetlenül érintette még Andrej herceget az az emberek iránt tanúsított túlságos lenézés, a melyet Szperanszkijban tapasztalt s a bizonyítási módoknak sokasága is, a melyeket nézeteinek az igazolására felhasznált. A hasonlatok kivételével a gondolkodás minden fegyverét fölhasználta, és, mint Andrej hercegnek tetszett, nagyon is bátran ugrándozott egyik gondolatról a másikra. Majd a gyakorlati ember alapján állt és pálczát tört az ábrándozók fölött, majd a szatirikus szemeivel nézte az eseményeket és gúnyolódott az ellenségein, majd szigorúan logikus alapon állt, majd ismét a metafizika birodalmába kalandozott el. (A bizonyításnak ezt az utóbbi fegyverét különösen sűrűn alkalmazta.) Metafizikus magaslatra emelte a kérdést, áttért a tér, az idő, a gondolat meghatározására, s onnan vett érvekkel fölfegyverkezve, megint leereszkedett a vita voltaképpeni színvonalára.

Egyáltalában Szperanszkij elméjének legfőbb jellemvonása, mely Andrej herceget bámulatba ejtette, az erőben való minden kétséget kizáró és megingathatatlan hit és a gondolkodás fegyelmezett törvényszerűsége volt. Nyilvánvaló volt, hogy Szperanszkijnak soha esze ágába se juthatott az az Andrej hercegnél szinte megszokott gondolat, hogy az ember még sem adhat éppen mindannak kifejezést, a mit gondol, s hogy vajjon nem badarság-e mindaz, a mit én gondolok s a miben hiszek? És Szperanszkijnak ez a különös gondolatmenete volt az, a mi hozzá Andrej herceget mindenek fölött vonzotta.

Szperanszkijval való ismeretsége első időszakában Andrej herceg olyan szenvedélyes lelkesedéssel viseltetett iránta, a minőt valamikor Napoleon iránt táplált. Az a körülmény, hogy Szperanszkij papnak volt a fia, a kit a buta nép esetleg mint papfajzatot és papnövéndéket aljas megvetéssel illethetett, arra indította Andrej herceget, hogy Szperanszkij iránt táplált érzelmeivel nagyon óvatos legyen, s azokat magában, szinte öntudatlanul fokozza.

Azon az első estén, a melyet Andrej herceg nála töltött, a törvények összeállítására kiküldött bizottságról szólva, Szperanszkij gúnyosan elmondta Andrej hercegnek, hogy ez a bizottság immár százötven esztendeje, hogy fönnáll, már milliókba került és mindeddig nem csinált semmit, hacsak azt nem, hogy Rosenkampff az összehasonlító törvényhozás minden szakaszára czímkéket ragasztott.

- Ime, ez minden, a miért az állam milliókat áldozott! - mondotta. - Mi új törvénykezési jogot akarunk adni a szenátusnak és nincsenek törvényeink. Éppen azért most az olyan embereknek, mint ön, herceg, vétek nem szolgálni.

Andrej herceg erre azt mondta, hogy ehhez jogi képzettségre volna szükség, a melylyel ő nem dicsekedhetik.

- De hiszen ezzel senki se dicsekedhetik, mit akar ebből kihozni? Ez circulus vitiosus, a melyből erőszakkal kell szabadulni.

*

Egy hét múlva Andrej herceg tagja volt a hadi szabályzatok összeállítására kiküldött bizottságnak és a mire éppenséggel nem számított, elnöke a törvények összeállítására rendelt bizottságnak. Szperanszkij kérésére a polgári törvénykönyv első részének a kidolgozását vállalta magára, s a Code Napoleon és a Justinián-féle codex segítségével hozzálátott a „Személyi jogok” című rész feldolgozásához.

VII.

Két esztendővel azelőtt, 1808-ban, mikor Pierre a birtokain tett körutazásból visszatért Pétervárra, teljesen az akaratán kívül a pétervári szabadkőművesség élére került. Lakomapáholyokat és halotti-torokat rendezett, új tagokat gyűjtött, buzgólkodott a különböző páholyok egyesítése és eredeti okmányok beszerzése körül. Sok pénzt költött új páholy-paloták építésére s a mennyire tehetett, lendületet adott a gyűjtésnek, a melyben a tagok legnagyobb része szűkkeblű és hanyag volt. Csaknem teljesen a maga költségén tartotta fenn azt a szegényházat, a melyet a rend Péterváron alapított.

Az élete egyébként, mint eddig is, szórakozások és kicsapongások közt telt. Szeretett jól enni és inni s bár ezt lealázó és erkölcstelen dolognak tartotta, nem tudott lemondani a legény-társaságok dorbézolásairól, a melyekben mindig részt vett.

De elfoglaltságának és szórakozásainak a mámorában is, Pierre egy év leforgása alatt kezdte érezni, hogy a szabadkőművességnek az a talaja, a melyen állott, annál inkább kigördült a lábai alól, minél inkább iparkodott a lábait megvetni rajta. Ezzel együtt azt is érezte, hogy minél mélyebbre süllyedt a lábai alatt a talaj, a melyen állott, annál önkéntelenebbül hozzá volt növe. Mikor a szabadkőművesek sorába lépett, úgy érezte magát, mint az az ember, a ki teljes bizalommal teszi a lábát egy ingovány síma fölszínére. De a mint rátette a lábát, besüppedt. Hogy a talaj szilárdságáról, a melyen állott, még jobban meggyőződjék, rátette a másik lábát is és még mélyebbre süppedt, beleragadt és immár akarata ellenére térdig járt a mocsárban.

Alexejevics Joszif nem volt Péterváron. (Az utóbbi időben teljesen visszavonult a pétervári páholy ügyeitől és ki nem tette a lábát Moszkvából.) A páholy tagjai, a testvérek, mind csupa olyan emberek voltak, a kiket Pierre a társaságból ösmert s így nehéz volt bennük a szabadkőműves testvért és nem B. grófot, nem D. Vasziljevics Ivánt látnia, a kiket az életben többnyire gyöngé és jelentéktelen embereknek ösmert. A szabadkőműves kötény és a jelvények alatt is csak az egyenruháikat és az érdemrendjeiket látta, a melyekre az életben szert tettek. Gyakran, mikor adományokat gyűjtött s összeírta azt a 20-30 rúbelt, a melylyel az illetők, a kiknek a fele épp oly gazdag volt, mint ő, legnagyobbrészt adósok maradtak, eszébe jutott az a szabadkőműves eskü, a mely szerint minden tag arra kötelezte magát, hogy minden vagyonát embertársainak a rendelkezésére bocsátja, és kételyek támadtak a lelkében, a melyekkel iparkodott minél kevesebbet foglalkozni.

Mindazokat a testvéreket, a kiket ösmert, négy csoportra osztotta. Az első csoportba azokat a testvéreket sorozta, a kik sem a páholy ügyeiben, sem az emberbaráti törekvésekben nem vettek tevékeny részt, hanem kizárólag a rend tudományos mysteriumaival, a szentháromság kérdésével, vagy a létező világ három alapelemével: a kénnel, a higanynyal és a sóval, vagy a négyszögnek és a Salamon-templom egyéb alakjainak a jelentőségével foglalkoztak. Pierre tiszteletben tartotta a szabadkőműves testvéreknek ezt a csoportját, a melyhez Alexejevics Josziffal együtt, jobbára az idősebb testvérek tartoztak, de nem tudott irántuk érdeklődni. Semmi hajlandóság se volt a szívében a szabadkőművesség misztikus oldalai iránt.

A második csoportba sorozta Pierre magát és a hozzá hasonló testvéreket, a kik kerestek, kutattak, ingadoztak, még nem találták meg a szabadkőművesség terén az egyenes és tiszta utat, de bíztak benne, hogy majd csak ráakadnak.

A harmadik csoportba azokat a testvéreket sorozta be (ezek voltak a legtöbben), a kik semmi egyebet nem láttak a szabadkőművességben, mint külső formát és szertartásoskodást, s a kik csak ennek a külső formának a megtartására fektettek súlyt, a nélkül, hogy annak tartalmával és jelentőségével törődtek volna. Ilyenek voltak Villarszkij, sőt még maga a főpáholy nagymestere is.

Végre a negyedik csoporthoz is sok testvér tartozott, különösen azok közül, a kik az utóbbi időben léptek be a rendbe. Ezek Pierre megfigyelése szerint olyan emberek voltak, a kik semmiben se hittek, semmit se óhajtottak, s a kik csak azért lettek szabadkőművesekké, hogy közelebbi viszonyba léphessenek azokkal a fiatal, gazdag s származásuk és összeköttetések révén befolyásos testvérekkel, a kik igen nagy számmal voltak a páholyban.

Pierre kezdett a működésével elégedetlenkedni. Olykor úgy tetszett neki, hogy a szabadkőművesség, legalább az, a melyet ott megismert, pusztán külsőségekre van alapítva. Eszé ágába se jutott magában a szabadkőművességben kételkedni, de gyanakodni kezdett, hogy az orosz szabadkőművesség hamis útra tévedt és eltért a forrásától. Ezért Pierre az év végén elutazott külföldre, hogy a rend magasabb rendű titkaiba is beavassa magát.

Még az 1809. év nyarán Pierre visszatért Pétervárra. A mi szabadkőműveseinknek a külföldiekkel folytatott levelezéséből köztudomásra jutott, hogy Bezuchij-nak sikerült a külföldön több igen magasállású embernek a bizalmát megnyernie, miközben sok titoknak a mélyére hatolt, elérte a legmagasabb rendfokozatot és sok olyasmit hoz magával, a mi az orosz szabadkőművesség ügyének nagy hasznára lesz. A pétervári szabadkőművesek mind eljöttek hozzá, hogy őt kifürkészsék, s mindannyiuknak úgy tetszett, hogy rejteget valamit és készül valamire.

Kitűzték a másodfokú páholy ünnepélyes ülését és Pierre megígérte, hogy ezen az ülésen előadja mindazt, a mit a rend legfőbb hatásai részéről a pétervári testvérekkel közölnie kell. A gyűlés nagyon népes volt. A szokásos szertartások után Pierre fölkelt s elkezdte a beszédét.

- Kedves testvérek, - szólalt meg elpirulva és akadozva s írásba foglalt beszédét a kezében tartva. - Nem elegendő, hogy a páholyok csöndjében megőrizzük a mi mysteriumainkat, - cselekedni is kell... cselekedni is. Mi a szendergés állapotában leledzünk, pedig cselekednünk kellene. - Pierre fogta a füzetet s elkezdett olvasni.

„A tiszta igazság terjesztése és az erény diadalának az elérése szempontjából, - olvasta, - szükséges, hogy megtisztítsuk az embereket az előítéletektől, hogy a kor szellemének megfelelő tanokat hirdessünk, magunkra vállaljuk az ifjúság nevelését, eltéphetetlen kötelek révén egyesüljünk a legokosabb emberekkel, de a mellett okosan leküzdjük a babonát, a hitetlenséget és a butaságot, s híveinkből a cél egysége által összekapcsolt, hatalmas és erős embereket neveljünk”.

„Ennek a célnak az elérésére szükséges, hogy az erény fölibe kerekedjék a bűnnek, hogy a becsületes ember még ezen a földön megkapja erényének örök jutalmát. De ezekben a nagy törekvésekben sok tekintetben akadályoznak bennünket a mostani politikai intézmények. Mi tehát a teendők, a dolgok ilyenén állása mellett? Támogatni a forradalmi törekvéseket, fenekestől felforgatni mindent, erőszakkal kergetni el az erőszakot?... Nem, ettől mi nagyon távol állunk. Minden erőszakos újítástól tartózkodnunk kell, mert mindaddig, a míg az emberek olyanok maradnak, a milyenek most, ez legkevésbé sem orvosolja a rosszat, s mert a bölcseségnek nincs szüksége az erőszakra”.

„A rend egész tervezetének arra kell alapítva lennie, hogy szilárd és erényes embereket neveljen, a kiket a meggyőződések azonossága kapcsol össze, azoké a meggyőződéseké, melyek abban csúcsosodnak ki, hogy mindenütt és minden erővel üldözzük a bűnt és az ostobaságot, s támogassuk a tehetséget és az erényt: fölemeljük a porból a méltó embereket s egyesítsük őket a mi rendünkben. Csak akkor lesz meg a mi rendünknek a hatalma arra, hogy a rendtelenség ápolóinak a kezeit, a nélkül, hogy éreznék, megkötözzék és úgy igazgassa őket, hogy ezt észre se vegyék. Szóval az igazgatásnak meg kell találni az igazgatásnak egy olyan általános módozatát, mely az egész világon elterjedjen, a nélkül, hogy megbontsa a polgári

kötelékeket, a mely mellett a többi szervezetek működése a maguk megszokott rendjében folyják tovább, és megtehessen mindent, azt az egyet kivéve, a mi a mi rendünk nagy céljának útjában állana, vagyis azt, hogy az erényt a bűn fölött diadalra juttassa. A kereszténység is ezt a célt tűzte maga elé. Arra tanította az embereket, hogy jók és bölcssek legyenek és a saját érdekükben a legjobb és legbölcsebb emberek példáját és tanítását kövessék”.

„Akkor persze, a mikor még sötétségbe volt merülve minden, a prédikálás egymaga is elegendő volt: az igazság újszerűsége maga is különös erőt kölcsönzött neki, de ma már sokkal erősebb eszközökre van szükségünk. Mert kell, hogy az az ember, a kit érzelmei vezérelnek, az erényben valami érzékelhető gyönyörűséget is találjon. A szenvedélyeket nem lehet kiirtani; csak arra kell iparkodni, hogy valami nemes cél szolgálatába hajtsuk őket, s azért szükséges, hogy a szenvedélyeit mindenki az erény korlátai közt is kielégíthesse, s hogy a mi rendünk ehhez segéd-eszközöket nyújtson.”

„A mint minden államban lesz bizonyos számú érdemes emberünk, s ezek közül megint mindenik csak két másikat nevel, a kik egymással mind szoros kapcsolatba jutnak, akkor a mi rendünk, mely titokban már eddig is oly sokat tett az emberiség javára, képes lesz mindenre”.

Ez a beszéd nemcsak mély benyomást, hanem nagy izgalmat is keltett a páholyban. A testvérek többsége, mely ebben a beszédben az illuminátusság² veszedelmes terveit látta, a beszédet s Pierre-t szinte megdöbbenő ridegséggel fogadta. Pierre-nek a páholy nagymestere felelt. Pierre mind nagyobb és nagyobb tűzzel kezdte kifejtetni eszméit. Régóta nem volt ilyen viharos ülés. Pártok támadtak: egyesek illuminátussággal vádolták Pierre-t; mások védelmére keltek. Pierre-t ezen az ülésen döbbsentette meg először az emberi elmének az a végtelen különfélesége, melynek az az eredménye, hogy nincs az az igazság, a melyre nézve csak két embernek is egyforma volna a fölfogása. Még azok a tagok is, a kik látszólag az ő pártjára állottak, a maguk módja szerint értelmezték a beszédét és csak mindenféle megszorításokkal és módosításokkal értettek vele egyet, a melyeket meg ő nem fogadhatott el, mert Pierre legelsősorban éppen arra törekedett, hogy úgy közölje másokkal az eszméit, a mint ő maga értette azokat.

Az ülés végén a nagymester gúnyosan és ellenséges indulattal még Bezuchij hevesességére is megjegyzéseket tett, és szemére vetette, hogy ebben a vitában őt nemcsak az erény szeretete, hanem a viszálykodás szenvedélye is vezette. Pierre nem felelt neki, csak kurtán megkérdezte, vajjon elfogadják-e javaslatát vagy sem. Azt felelték neki, hogy nem, mire Pierre még a szokásos alakszerűségeket se várva be, eltávozott a páholyból és hazament.

VIII.

Pierre-t megint elfogta az a nyugtalanság, a melytől annyira félt. A páholyban tartott beszéde után három napig otthon a pamlagján heverészett, a nélkül, hogy bárkit is fogadott vagy hazulról kimozdult volna.

Ugyanekkor levelet kapott a feleségétől, a ki arra kérte őt, hogy találkozhassék vele, megírta, hogy mennyire bánkodik utána, s hogy egyetlen vágya az, hogy egész életét neki szentelhesse.

A levél végén arról értesítette őt, hogy a napokban külföldről visszaérkezik Pétervárra.

---

² Az illuminátusok (felvilágosodottak, a világosság barátai) rendét 1776-ban Weisshaupt tanár alapította. A rend célja a felvilágosodás terjesztése volt. (A ford.)

A levél vétele után berontott Pierre magányába - az általa kevésbé tisztelt szabadkőműves-testvérek egyike, és Pierre házaseletére terelvén a szót, testvéri tanács örve alatt elmondotta neki, hogy a felesége iránt tanúsított szigorúsága igazságtalan, s hogy Pierre azzal, ha nem bocsát meg a bűnbánónak, a szabadkőművesség legelső szabályát sérti.

Ugyanekkor az anyósa, Vaszilij herczeg felesége is elküldött érte, s arra kérte őt, hogy ha csak néhány perczre is, látogassa meg, mert valami nagyon fontos dologról akar vele beszélni. Pierre látta, hogy összeesküdtek ellene, hogy megint össze akarják őt boronálni a feleségével, s abban az állapotban, a melyben akkor élt, ez még csak nem is volt kellemetlen neki. Tökéletesen mindegy volt rá nézve. Pierre az életben semminek se tulajdonított valami nagy fontosságot, s annak a nyugtalanságnak a befolyása alatt, mely most erőt vett rajta, sem a szabadságára, sem a felesége megbüntetésében való makacsságára nem fektetett valami különös súlyt.

„Senkinek sincs igaza és senki se bűnös, következésképpen ő se bűnös”, - gondolta magában. És ha Pierre nem egyezett bele tüstént, hogy a feleségével kibéküljön, ezt csak az okozta, hogy abban a nyugtalanságban, a mely elfogta, nem volt ereje semmire se vállalkozni. Ha a felesége eljött volna hozzá, most tán' nem is kergette volna el. Vajjon arra való tekintettel, a mi Pierre-t most foglalkoztatta, nem volt-e tökéletesen mindegy, együtt él-e a feleségével, vagy sem?

A nélkül, hogy akár a feleségének, akár az anyósának felelt volna, egyszer késő este fölkerekedett és elment Moszkvába, hogy Alexejevics Josziffal találkozzék. Pierre akkoriban a következőket írta a naplójába:

Moszkva, november 17-ike.

„Éppen most jövök a jóltevőmtől, és sietek mindazt följegyezni, a mit ez alkalommal tapasztaltam. Alexejevics Jozsif szegényesen él, s már harmadik esztendeje, hogy valami kínos betegségben szenved. Senki sem egy panaszos szót, sem egy sóhajt nem hallott tőle soha. Reggeltől napestig, leszámítva azt az időt, a mikor, ezt is a lehető legegyszerűbben, étkezik, teljesen a tudománynak él.

Kegyesen fogadott és leültetett az ágyra, a melyen feküdt; én a keresztes lovagok és Jeruzsálem jelével üdvözöltem őt, ő ugyanavval felelt és szelid mosolylyal megkérdezte tőlem, vajjon mit láttam és mit sajátítottam el a porosz és a skót páholyokban. Elmondottam neki mindent, a mit tudtam, s előterjesztettem azokat az eszméket is, a melyeket a mi pétervári páholyunkban indítványoztam, s közöltem vele azt a kedvezőtlen fogadtatást, a melyben részesültem, úgyszintén azt a szakadást is, mely köztem és a testvérek közt bekövetkezett. Alexejevics Jozsif jó darabig tartó hallgatás és gondolkodás után mindezekre vonatkozólag elmondotta a véleményét, mely egyszeriben a múltat és a jövőben követendő utat is megvilágította előttem. Meglepett, mikor megkérdezte tőlem, vajjon emlékszem-e rá, hogy mi a mi rendünk hármasságának célja: 1. a mysteriumok megőrzése és megőrzése; 2. saját magunknak a mysteriumok befogadása céljából leendő megtisztítása és megjavítása, és 3. az emberi nemnek erre a megtisztulásra irányuló törekvés által leendő megjavítása. Melyik már most a legfőbb és a legelső ezek közül a célok közül? Kétségkívül az önmegtisztulás és az önmegjavulás. Ez az a cél, a melyre mindenkor, s a körülményektől teljesen függetlenül törekedhetünk. De viszont ez az a cél, a mely a legtöbb fáradságot is igényli tőlünk, s éppen azért, mikor a büszkeség révén eltévelyedünk, ezt a célt elejtjük, vagy a mysteriumokra vetjük magunkat, a melyek befogadására a mi tisztátalanságunkban nem vagyunk méltók, vagy pedig az emberi nem megjavítására vállalkozunk, mialatt mi magunk adunk példát a hitványságra és a feslettségre. Az illuminátusság éppen azért nem tiszta tan, mert elragadtatja magát a társadalmi tevékenység által és tele van büszkeséggel. Ezen az alapon ítélte

meg Alexejevics Joszif az én beszédemet és egész tevékenységemet. A lelkem fenekén magam is teljesen egyetértettem vele. Az én családi ügyeimre vonatkozó beszélgetésünk kapcsán azt mondotta: „Az igazi szabadkőműves legfőbb kötelessége, mint már mondtam is, abban van, hogy saját magát iparkodjék tökéletesíteni.” De mi gyakran azt hiszszük, hogy lerázván magunkról az életünk nehézségeit, hamarább elérjük azt a célt; ellenkezőleg, jó uram, - mondotta, - csakis a világi izgalmak közepette érhetjük el a három legfőbb célt: 1. az önismeretet, mert az ember csak az összehasonlítás útján ösmerheti meg magát; 2. a tökéletesedést, mely csak küzdelem árán érhető el, és 3. a legfőbb erényt, - a halál szeretetét. Csak az élet viszontagságai mutathatják meg nekünk az élet hiábavalóságát és működhetnek közre a halál iránt velünk született szeretetben vagy az új életre való újjászületésünkben. Ezek a szavak annál figyelemreméltóbbak, mert Alexejevics Joszifnak, súlyos testi szenvedései mellett is, egy pillanatra se volt terhére az élet, és a mellett szerette a halált, a melyre belső lényének teljes tisztasága és magasztossága ellenére sem érezte magát még eléggé előkészítve. Azután jóltevőm teljesen kifejtette előttem a világegyetem nagy négyszögének a jelentőségét és rámutatott arra, hogy a hármas és a hetes szám mindennek az alapja. Azt tanácsolta, hogy ne térjek ki a pétervári testvérekkel való érintkezés elől, és miután a páholyban csak a második fokhoz tartozom, iparkodjam a testvéreket, megszabadítván őket a büszkeség béklyóitól, az önismeret és a tökéletesedés igazi útjára terelni. Ezenkívül, a magam személyét illetőleg, azt tanácsolta, hogy mindenekelőtt magamra ügyeljek, s erre a célra átadott nekem egy füzetet, ugyanazt, a melybe most írok, s a melybe a jövőben is be fogom jegyezni minden cselekedetemet.”

Pétervár, november 23.

„Megint együttélek a feleségemmel. Az anyósom sírva jött el hozzám, és elmondta, hogy Elen itt van, s hogy arra kér, hogy hallgassam meg őt, hogy ő ártatlan, hogy annak következtében, hogy őt elhagytam, boldogtalan, s több eféle. Tudtam, hogy a mint beleegyezem, hogy vele találkozzam, nem lesz többé erőm a kívánságainak ellentállani. Kétségem közepette nem tudtam kihez forduljak tanácsért és támogatásért. Ha itt volna a jóltevőm, ő bizonyára megmondotta volna. Magamba szálltam tehát, átolvastam Alexejevics Joszif leveleit, visszagondoltam vele folytatott beszélgetéseimre, s mind-ebből arra jutottam, hogy nem utasíthatom el azt, a ki kér, s hogy mindenkinek segédkezet kell nyújtanom, annál inkább az olyan embernek, a ki oly szoros viszonyban van velem, és hogy békén kell viselnem a keresztemet. De ha már pusztán az erény kedvéért bocsátottam meg neki, úgy hadd legyen vele való kibékülésemnek is kizárólag szellemi célja. Így határoztam és ebben az értelemben írtam is Alexejevics Joszifnak. Megmondtam a feleségemnek, hogy arra kérem, felejtse el mindazt, a mi történt, bocsássa meg mindazt, a mit ellene esetleg vétettem, s hogy nekem semmi megbocsátani valóm nincsen. És öröömre szolgált, hogy ezt neki megmondhattam. Ám ne tudja meg, hogy milyen nehezemre esett őt viszontlátnom. Berendezkedtem a nagy ház felső szobáiban, s már kezdem érezni a megújulás boldogságát.”

IX.

Az az előkelő társaság, mely az udvarnál és a nagy bálokon rendesen összeverődött, mint mindig, akkoriban is különböző csoportokra szakadt, a melyek mindenikének meg volt a maga sajátos jellege. Ezek között a legnépesebb a Napoleonnal való szövetségért lelkesedő

francia csoport volt, mely Rumjanczev gróf és Caulaincourt körül verődött össze. Ebben a csoportban, a mint csak az urával Péterváron megtelepedett, a legtekintélyesebb helyek egyikét Elen foglalta el. Megfordultak nála a francia nagykövetség emberei, valamint egy sereg ehhez az irányhoz szító, elméje és szeretetreméltósága révén közismert ember.

Elen is ott volt Erfurtban a híres császártalálkozás alkalmával, és onnan hozta magával Európa összes Napoleon-párti kiválóságaival való összeköttetéseit. Erfurtban fényes sikere volt. Maga Napoleon is, mikor őt a színházban meglátta, megkérdezte, hogy kicsoda, s teljes mértékben méltányolta a szépségét. Szép és elegáns hölgy minőségében elért sikerei legkevésbé se lepték meg Pierret, mert évek multával még szebb lett, mint volt annakelőtte. De meglepte őt az, hogy a feleségének ez alatt a két esztendő alatt sikerült elérnie azt a hírnevet, hogy: „bájos teremtség, a ki épp oly okos, mint a milyen gyönyörű”, mint a hogy’ francziául mondogatták róla. Az ösmert De Ligne herczeg nyolczoldalas leveleket írt neki. Bilibin arra tartogatta a mots-jait, hogy Bezuchája grófné jelenlétében mondja el őket először. Az, ha valaki Bezuchája grófné szalonjába beléphetett, egyértelmű volt az ész és a szellemesség oklevelével; a fiatal emberek Elen estélyei előtt könyveket olvasgattak, hogy legyen miről beszélniök a szalonjában, s a nagykövetség titkárai, sőt maguk a nagykövetek is, olyan diplomáciai titkokat bíztak rá, hogy Elen bizonyos tekintetben hatalommá nőtte ki magát. Pierre, a ki tudta, hogy milyen ostoba volt, az álmélkodás és a rémület furcsa érzésével volt jelen olykor az estélyein és ebédjein, a melyeken politikáról, költészetről és bölcsletről társalogtak. Ezeken az estélyeken olyasféle érzelmek fogták el, mint a bűvészt, a ki minden pillanatban attól tart, hogy leleplezik a csalafintaságát. De azért-e, hogy az ilyen szalon fönn-tartásához éppen ostobaságra volt szükség, vagy pedig azért, mert az elámítottak ebben az ámításban maguk is örömeiket lelték, a csalafintaságot nem leplezték le, és Bezuchája Vasziljevna Jelena oly megingathatatlanul megerősödött a „bájos és okos asszony” hírében, hogy bár a legnagyobb köznapiságokat vagy ostobaságokat mondotta légyen is, mindenki el volt ragadtatva minden szavától, s olyan mély értelmet keresett benne, a melyről neki magának még csak halvány sejtelme se volt.

Pierre éppen olyan férj volt, mint a minőre ennek a ragyogó, nagyvilági hölgynek szüksége volt. Ő az a szórakozott különcz, az a grand seigneur férj volt, a ki senkit sem háborgatott és nemcsak, hogy nem rontotta meg a szalon előkelő tónusának általános benyomását, hanem a felesége választékosságával és tapintatával való ellentétessége révén, előnyös háttérül szolgált neki. Pierre ez alatt a két év alatt, a mikor oly intenzivitással foglalkozott nem anyagi érdekekkel, s oly őszinte lenézéssel viseltetett minden egyéb iránt, a felesége társaságában, mely őt nem érdekelte, elsajátította azt az egykedvűséget, fesztelenséget és mindenkivel szemben való jóindulatot, melyet mesterségesen nem lehet elsajátítani, s mely önkéntelenül is tiszteletet gerjeszt maga iránt. Úgy járt a felesége szalonjában, mintha színházban lett volna, mindenkit ösmert, mindenkinek egyformán örült s mindenki iránt egyformán közönyös volt. Olykor beleelegyedett valami olyan társalgásba, a mely érdekelte, és ilyenkor, tekintet nélkül arra, vajjon ott voltak-e a „nagykövetségi urak” vagy sem, selypegve kimondta a nézeteit, a melyek néha éppenséggel nem illettek bele a jelen pillanat tónusába. De „Pétervár legkiválóbb asszonyá”-nak a különcz uráról táplált közvélemény ekkorra már annyira meg volt szilárdulva, hogy senki se vette komolyan a kirohanásait.

A közt a sok fiatal ember közt, a ki Elen házában naponta megfordult, Drubeczkoj Borisz, a kinek immár meglehetősen fölvitte az Isten a dolgát, Elennek Erfurtból történt visszaérkezése után, a legbizalmasabb emberek egyikévé lett a Bezuchij-házban. Elen elnevezte őt az „én apródom”-nak, s úgy bánt vele, mint egy gyerekkel. Éppen úgy mosolygott rá, mint a többiekre, de azért ez a mosoly olykor kellemetlenül érintette Pierre-t. Borisz valami különösen méltóságteljes és szomorú tisztelettel viseltetett Pierre iránt. De a tiszteletnek ez az árnyalata is nyugtalanította Pierre-t. Pierre ezelőtt három évvel annyit szenvedett a miatt a

szomorúság miatt, a melyet a felesége zúdított rá, hogy most azzal védekezett egy második ilyen szomorúság esélye ellen, hogy először is nem volt férje a feleségének, másodszor pedig, hogy a gyanakvásnak még az árnyékát is távol tartotta magától.

„Nem, most, hogy kékhárisnya lett belőle, teljesen szakított előbbeni kedvteléseivel”, - mondotta magában. - „Még nem volt rá példa, hogy tudákos nőknek szívbeli hevülései lettek volna”, - ismételte magában ezt a nem tudni honnan merített szabályt, a melyben kétségkívül hitt is. De az volt a különös, hogy Borisznak a felesége szalonjában való jelenléte (pedig csaknem állandóan ott volt), testileg hatott Pierre-re: minden tagját megdermesztette és semmivé tette mozdulatainak öntudatlanságát és fesztelenségét.

„Milyen furcsa ellenszenv ez, - gondolta magában Pierre, - pedig azelőtt még tetszett is nekem”.

A világ szemeiben Pierre nagy úr volt, kissé vaksi és nevetséges férje egy híres asszonynak, egy okos különcz, a ki semmit se csinál, de nem is árt senkinek s a mellett derék és pompás fiú. Pierre lelkében pedig ez alatt az egész idő alatt a belső fejlődésnek valami szövevényes és nehéz munkája folyt, mely sok mindent föltárt előtte, s mely sok lelki kétségbe és örömbé sodorta őt.

X.

Folytatta a naplóját és ebben az időben a következőket írta bele:

November 24-ikén

„Fölkeltem nyolcz órakor, a Szentírást olvasgattam, azután elmentem a hivatalba, (Pierre a jóltevője tanácsára az egyik bizottmányban valami hivatalt vállalt), ebédre hazajöttem, egyedül megebédeltem (a grófnénak sok, nekem kellemetlen vendége volt), mértékletesen ettem és ittam és ebéd után a testvérek számára darabokat írtam. Estefelé bementem a grófnéhoz, elmondtam B.-ről egy bolondos történetet, s csak akkor jutott eszembe, hogy ezt nem kellett volna tennem, a mikor már hangosan kaczagott rajta mindenki.”

„Boldog és nyugodt hangulatban fekszem le aludni. Nagy Isten, légy segítségemre, hogy a Te nyomdokaidba léphessek, és: 1. legyőzhessem a haragosságomat, - szelídséggel és higgadtsággal, 2. érzéki vágyaimat önmegtartóztatással és undorodással, 3. szakítsak a hiúsággal, de ne váljak meg a) az államügyek szolgálatától, b) a családi gondoktól, c) a baráti viszonyoktól és d) a gazdasági teendőktől.”

November 27-én.

„Későn keltem s fölébredvén, még sokáig hevertem az ágyamban és lustálkodtam. Én Istenem, segíts meg és adj erőt, hogy a Te utaidon járjak. A Szentírást olvasgattam, de a megfelelő hangulat nélkül. Eljött Uruszov testvér, a kivel a világ hiábavalóságáról beszélgettünk. Az uralkodó új terveiről is beszélt. Pálczákat akartam törni felettük, de eszembe jutottak az elveim és jótévőmnak arra vonatkozó szavai, hogy az igazi szabadkőművesnek, ha a közreműködését kívánják, az államügyek buzgó munkásának, és viszont mindannak, a mihez hivatása nincsen, nyugodt szemlélőjének kell lenni. Az én nyelvem - az én ellenségem. Meglátogattak még G. V. és O. testvérek, s előleges értekezletet tartottunk egy újabb tag fölvételéről. A rhetor tisztét én reám akarják ruházni. Én gyengének és méltatlannak érzem magamat erre. Azután szóba került a

szentély hét oszlopának és hét lépcsőjének, valamint a Szentlélek hét tudományának, hét erényének, hét bűnének és hét adományának a magyarázta. O. testvér nagyon ékesen szóló volt. Este megtörtént a föl vétel. A helyiség új berendezése nagyban hozzájárult a látvány nagyszerűségéhez. Drubeczkoj Boriszt vettük fel. Én ajánlottam és én voltam a retor. Egész idő alatt, hogy egyedül voltam vele a homályos szentélyben, furcsa érzés háborgott a lelkemben. A gyűlölet érzését fedeztem föl magamban iránta, melyen mindenképpen iparkodtam erőt venni. És éppen azért őszintén szeretném őt megmenteni és igaz útra terelni; de a reá vonatkozó csúnya gondolatoktól nem tudtam szabadulni. Azt gondoltam róla, hogy az ő belépésének mindössze az volt a célja, hogy bizonyos emberek közelébe jusson, s megnyerje a páholy tagjainak a kegyét. Azonkívül, hogy többször is megkérdezte tőlem, vajjon N. és S. is tagjai-e a mi páholyunknak (a mire nem tudtam neki felelni), ezenkívül, az én megfigyelésem szerint, teljesen képtelen arra, hogy a mi szent rendünk iránt tisztelettel viseltessék, és sokkal inkább meg van elégedve és el van foglalva az emberek külsőségeivel, semhogy a lelki megjavulást őszintén óhajtáná. Semmi alapom se volt rá, hogy benne kételkedjem, de nem látszott előttem őszintének, s egész idő alatt, mialatt a sötét szentélyben szentől-szemben állottam vele, úgy láttam, mintha a szavaimon lenézően mosolyogna, s így szinte szerettem volna komolyan beleszúrni a mellébe a kardomat, melyet neki szegezve tartottam. Nem tudtam ékesen szóló lenni, s nem tudtam a kételyeimet őszintén elmondani a testvéreknek és a nagymesternek. Természet nagy Építőmestere, légy segítségemre, hogy a hazugság útvesztőjéből a kivezető igaz utat megtaláljam”.

Ezután három lap üresen volt hagyva a naplóban, utána pedig a következők voltak beleírva:

„Tanulságos és hasznos beszélgetésem volt négyszemközt V. testvérrel, a ki azt tanácsolta, hogy mindenben A. testvérhez tartsam magamat. Bár nem voltam rá méltó, de sok új dolog lőn föltárva előttem. Adonáj, a világ teremőjének a neve. Eloim annak a neve, a ki a mindenséget igazgatja. A harmadik kimondhatatlan név, a Mindenség-et jelenti. A V. testvérrel folytatott beszélgetések csak megerősítenek, fölfrissítenek és megszilárdítanak engem az erény útján. Ő vele szemben nincs helye a kételkedésnek. Teljesen tisztán áll előttem az a különbség, mely a társadalmi tudományok és a mi szent és mindent felkaroló tanaink közt észlelhető. Az emberi tudományok mindent feldarabolnak - hogy megértsék, mindent elpusztítanak, - hogy áttekinthessék. A rend szent tudományában minden egységes és minden a maga összességében és eleveenségében ösmerhető meg. A háromság - a dolgok hármas alapeleme - a kén, a higany és a só. A kén olajos és tüzes természetű; a sóval egyesülve, tüzes természeténél fogva, vágyódást ébreszt benne, a mely magához vonzza, leköti és fogva tartja a higanyt, és vele együttesen hozza létre a különböző testeket. A higany folyékony, illó és légnemű valami. Krisztus, Szentlélek, Ő.”

December 3-ikán.

„Későn ébredtem, a Szentírást olvasgattam, de teljesen érzéketlen voltam. Azután kimentem és föl s alá jártam a teremben. Elmélkedni akartam, de e helyett egy olyan esemény emléke bukkant föl az emlékezetemben, a mely négy esztendővel azelőtt történt. Dolochov ugyanis, a párbajom után, mikor Moszkvában találkozott velem, azt mondta nekem, reméli, hogy most, mind a mellett, hogy nincs mellettem a feleségem, teljesen nyugodt a lelkem. Én akkor semmit sem feleltem. Most visszaemlékeztem ennek a találkozásnak minden legapróbb részletére, és gondolatban a legádázabb és legcsípősebb feleleteket adtam neki. Csak akkor tértem észre és üztem el magamtól ezt a gondolatot, mikor teljes erővel kitört rajtam a düh; de azért nem valami nagy

megbánást éreztem. Azután eljött hozzám Drubeczkoj Borisz, s mindenféle kalandokról beszélt; én azonban attól a perctől fogva, hogy belépett, föl voltam háborodva a látogatásán és valami csúnyaságot mondtam neki. Ő visszafelelt. Én fölpattantam és tömérdek kellemetlenséget, sőt gorombaságot vágtam oda neki. Ő elhallgatott s én csak akkor tértem magamhoz, mikor már késő volt. Istenem, én teljességgel nem tudok bánni vele! Ennek hiúságom az oka. Én fölibe helyezem magamat neki, és éppen ezáltal nálánál sokkal rosszabb leszek, mert ő elnézéssel van az én durvaságaim iránt, én ellenben megvetéssel vagyok ő iránta. Istenem, add, hogy az ő jelenlétében is fölismerjem az én hitványságomat, és úgy cselekedjem, hogy neki is hasznára lehessen. Ebéd után elaludtam, és álmomban tisztán hallottam, a mint egy hang a bal fülemből súgta: A te napod.”

„Álmomban láttam, hogy a sötétben járok, egyszerre kutyák vesznek körül, de én azért minden félelem nélkül megyek tovább; egyszerre egy kis kutya bele vágja a fogait a bal czombomba s nem akar elereszteni. Elkezdtem őt pusztán kézzel ütni-vern. És alig, hogy megszabadultam tőle, egy másik, jóval nagyobb, kapott belém. Kezdem őt fölemelni, s minél magasabbra emelem, annál nagyobb és nehezebb lesz. Egyszerre jön A. testvér, s karon fogva, elvezetett egy épülethez, a melybe csak egy keskeny deszkán át lehetett bejutni. Én ráléptem, mire a deszka félrehajolt és leesett, én pedig elkezdtem mászni egy kerítésen, a melyet alig-alig, hogy elértem a kezemmel. Nagy erőlködés után végre átvonszoltam magamat rajta, úgy, hogy az egyik oldalon a lábaim, a másikon a testem lógott le. Körülnéztem és láttam, hogy A. testvér is ott áll a kerítésen s rámutat egy fasorra és egy nagy kertre, a kertben pedig egy gyönyörű, nagy épületre. Fölébredtem. Istenem, Természet Nagy Építőmestere! Légy segítségemre abban, hogy lerázzam magamról a kutyákat, - szenvedélyeimet, még a legutolsót is, mely az előzők minden erejét egyesíti magában, s hogy belépjek az erénynek abba a templomába, a melyet álmomban már sikerült megpillantanom.”

December 7-ikén.

„Azt álmodtam, hogy Alexejevics Joszif itt ül a házamban, s én nagyon örülök neki és meg akarom őt vendégszolgálni. E közben szünet nélkül másokkal fecsegek, és egyszerre eszembe jut, hogy ez neki kellemetlen lehet, s közeledni akarok hozzá, hogy őt megöleljem. De alig, hogy közelebb megyek hozzá, látom, hogy az arcza elváltozott, fiatalabb lett, s ő halkán súg nekem valamit a rend tanaiból, de olyan halkán, hogy meg se hallom. Azután mintha valamennyien kimentünk volna a szobából, s ekkor valami csodálatos dolog történt. A földön ültünk, vagy hevertünk. Ő valamit beszélt hozzám. Én meg, mintha csak meg akartam volna mutatni neki az érzékenységet, a nélkül, hogy hallgattam volna rá, elkezdtem tünődni az én belső világomon és az Istennek engem elárasztó kegyelmén. Könnyek csillantak föl a szemeimben, s boldog voltam, hogy ő ezt észrevette. De ő bosszúsan nézett rám, s beszédét félbeszakítva fölugrott. Én megszeppentem és megkérdeztem tőle, vajjon nekem szólott-e az, a mit mondott; de ő nem felelt, szelíd arcot vágott, mire egyszerre a hálósobámban találtuk magunkat, a hol egy kettős ágy állott. Ő odafeküdt a szélére, s bennem mintha égő vágy támadt volna, hogy őt gügyöztgessem és odafeküdjek mellé. És ő mintha megkérdezte volna tőlem: „Mondja meg, igaz lelkére, mi a legfőbb szenvedélye? Vajjon rájött-e már? Én azt hiszem, hogy igen.” Én erre a kérdésre zavarba jöttem és azt feleltem neki, hogy a legfőbb szenvedélyem a lustaság. Ő hitetlenül csóválta a fejét. És én még jobban zavarba jöttem. Azt feleltem neki, hogy bár az ő tanácsára együtt élek a feleségemmel, de nem úgy, mint a hogy’ a férj szokott a feleségével. Erre ő azt felelte, hogy nem szabad a feleségemet megfosztanom a szeretetemtől, s éreztette velem, hogy ez volta-

képpen kötelességem. Én meg azt feleltem, hogy szégyellem magamat, mire egyszerre eltűnt minden. És én fölébredtem, s ráakadtam a gondolataim közt a Szentírás eme szavaira: „Ő benne vala az élet és az élet vala az embereknek ama Világosságok. És ez a Világosság a setéstségben fénylik, de a setéstség azt meg nem esmérte.” Alexejevics Joszif arcza fiatalos és derült volt. Aznap levelet kaptam a jótévőmtől, a melyben a házastársi kötelességekről írt nekem.”

Deczember 9-ikén.

„Egy álmom volt, a melyből remegő szívvel ébredtem föl. Úgy rémlett, mintha moszkvai házamban a nagy, pamlagos szobában ültem volna, s a fogadó-szobából belépett hozzám Alexejevics Joszif. S én, mintha legott észrevettem volna, hogy benne már befejeződött az újjászületés folyamata, sietve rohantam elé. Én, mintha kezet csókolnék neki, ő pedig azt kérdené: „Vajjon észrevetted-e, hogy megváltozott az arczom?” Én, még egyre a karjaiban tartván őt, rápillantottam, és láttam, hogy az arcza csakugyan fiatalabb, de egyetlen szál haj sincs a fején, s a vonásai is egészen megváltoztak. És mintha azt mondtam volna neki: „Én önt akkor is megismertem volna, ha véletlenül találkozunk”, de e közben gondolom magamban: „Vajjon igazat mondtam-e?” És egyszerre azt látom, hogy úgy fekszik ott, mint a halott; később valamelyest magához tért és kezében egy sennalevelekre írt könyvvel, bejött velem a nagy szobába. És mintha én azt mondtam volna neki: „Ezt én írtam.” És ő fejbiczczentéssel felelt. Kinyitottam a könyvet, melynek minden lapját szép rajzok díszítették. És mintha egy áttetsző testű és áttetsző ruhába öltözött gyönyörű leány képét látnám a könyv egyik lapján, a ki könnyedén száll a fellegek közé. És mintha tudnám, hogy ez a leány nem más, mint az Énekek Éneké-nek az ábrázolása. És mintha én, ezt a rajzot nézvén, érezném, hogy rosszat cselekszem, és mégse tudok megválni tőle. Istenem, légy velem! Én Istenem, ha az, hogy elhagytál engem, a Te cselekedeted, úgy ám légyen meg a Te akaratom; de ha mindennek én vagyok az oka, úgy taníts meg rá, mittévé legyek. Én belepusztulok a feslettségembe, ha Te is elhagysz engem.”

XI.

Rosztovék pénzügyi viszonyai, az alatt a két esztendő alatt, melyet falun töltöttek, semmi tekintetben se javultak.

Rosztov Nikolaj mind a mellett, elhatározásához szilárdan ragaszkodva, továbbra is teljes visszavonultságban szolgált egy félreeső zúgban levő ezredben, s aránylag nagyon keveset költött. Otradnoe-ban olyan volt az élet és különösen Mityenka úgy kezelte az ügyeket, hogy az adósságok évről-évre szaporodtak. Az egyetlen segítség, mely az öreg grófnak kínálkozott, a szolgálat volt, s így el is utazott Pétervárra, hogy valami helyet keressen magának; hogy helyet keressen, és egyúttal, mint ő mondotta, még egyszer és utoljára felvidítsa a leányvilágot.

Kevéssel azután, hogy Rosztovék Pétervárra utaztak, Berg megkérte Vjera kezét és nem kapott kosarat.

Mindamellett, hogy Rosztovék Moszkvában, a nélkül, hogy maguk is tudták volna vagy törődtek volna vele, a legelőkelőbb társasághoz tartoztak, Péterváron nagyon vegyes és határozatlan jellegű volt a társaságuk. Péterváron ők vidéki-számba mentek, a kikhez még

azok az emberek sem ereszkedtek le, a kiket Rosztovék, nem törődve azzal, hogy milyen társasághoz tartoznak, Moszkvában állandóan jól tartottak.

Rosztovék Péterváron is épp oly nyílt házat vittek, mint Moszkvában és vacsoráikon a legkülönbélebb emberek verődtek össze: otradnoe-i szomszédok, öreg és nem éppen gazdag földbirtokosok a leányaikkal, valami Peronszkája kisasszony, Bezuchij Pierre s a kerületi postamester fia, a ki Péterváron szolgált. A férfiak közül Rosztovék pétervári házának csakhamar állandó látogatóivá lettek Borisz, Pierre, a kit az öreg gróf, az utcán találkozáskor vele, czipelt föl magához és Berg, a ki egész napokat töltött Rosztovéknál és olyan figyelemmel volt a legidősebb grófkisasszony, Vjera iránt, a minővel csak olyan fiatal ember lehet, a kinek komoly szándékai vannak.

Berg nem hiába mutogatta mindenkinek Austerlitznél megsebesült jobb kezét, miközben teljesen fölösleges kardját a bal kezében tartotta; olyan kitartóan és olyan nagyképpen mesélte el mindenkinek azt az eseményt, hogy mindenki teljesen meg volt győződve viselkedésének érdemes és czélszerű voltáról, és Berg immár két kitüntetést is kapott Austerlitzért.

A finnországi háborúban szintén sikerült magát kitüntetnie. Fölvette azt a gránátszilánkot, mely a főparancsnok mellett a segédtsíztjét megölte, és elvitte a parancsnokának. Éppen úgy, mint Austerlitz után, olyan állandó kitartással beszélt mindenkinek erről az eseményről, hogy most is valamennyien elhitték, hogy úgy kellett cselekednie, és a finnországi csata után Berg megint két kitüntetést kapott. 1809-ben érdemrendekkel ékesített testőrkapitány volt, és Péterváron valami rendkívül előnyös állást foglalt el.

Ámbár néhány önállóbb gondolkozású ember csak mosolygott, a mikor Berg érdemeiről volt szó, lehetetlen volt el nem ismerni, hogy Berg akkurátus és vitéz katona volt, a kiről a főlebbvalói a legjobb véleménynyel voltak, ezenkívül erkölcsös fiatal ember hírében is állott, a kire fényes jövő várt s a ki a társaságban is előnyös helyzetet vívott ki magának.

Négy esztendővel ezelőtt, a mikor Berg egy moszkvai színház földszintjén találkozott egy német bajtársával, rámutatott Rosztov Vjerára és németül így szólt: „Lásd, ez lesz az én feleségem”, és attól a perctől fogva el volt rá szánva, hogy feleségül veszi őt. Most, Péterváron, a maga és Rosztovék helyzetét megfontolván, elérkezettnek látta az időt és megkérte a leány kezét.

Bergnek ezt a lépését az első pillanatban olyan csodálkozással fogadták, mely legkevésebbé se volt hízegő rá nézve. Eleinte különösnek látszott, hogy egy ismeretlen livlandi nemes fia feleségül kérje Rosztov grófnőt; de Berg jellemének legfőbb vonása valami olyan naiv és kedélyes önzés volt, hogy Rosztovék úgy találták, hogy ha ő maga olyan erősen meg van győződve róla, hogy a dolognak jó, sőt nagyon jó lesz a vége, hát csakugyan jó lesz a vége. Ehhez járult még az is, hogy Rosztovék anyagi viszonyai nagyon rosszul álltak, a miről lehetetlen volt a vőlegénynek is nem tudnia, és a mi a fő - Vjera elmúlt huszonnégy éves, állandóan eljár mindenhova, s bár kétségkívül szép és okos leány volt, mindeddig soha senki se kérte meg a kezét. Így azután Berg megkapta a szülők beleegyezését.

- Íme, lássa, - mondotta Berg a bajtársának, a kit azért hívott barátjának, mert tudta, hogy mindenkinek szoktak lenni barátai. - Íme, lássa, én mindezt előre megfontoltam, s igazán mondom, nem házasodtam volna meg, ha nem gondoltam volna meg mindent, s ha ez csak a legkevésebbé is kényelmetlen lett volna rám nézve. De ellenkezőleg, az apám és az anyám most gond nélkül élhetnek. A Keleti-tenger vidékén egy kis birtokocskát rendeztem be nekik, én pedig a fizetésemből, az ő vagyonából és az én takarékoságom mellett szépen megélhetek Péterváron. Nagyon szépen megélhetek. Én nem pénzért nősülök, ezt tisztességtelen dolognak tartom, de azért úgy van rendén, hogy az asszony is elhozza a magáét, meg a férfi is. Nekem itt az állásom, neki ott vannak az összeköttetései és az a kis vagyonkaja. Manapság ez

is ér valamit, úgy-e bár? De a fő az, hogy ő nagyon szép és tiszteletreméltó leányka, és szeret is engem...

Berg elpirult és elmosolyodott.

- Én is szeretem őt, mert okos és nagyon jó természete van. Ott van a másik nővére, ugyanabból a családból való, de egészen más természetű, kellemetlen, az esze sem olyan, hanem tudja, olyan?... Egy szóval, kellemetlen... De az én menyasszonyom... Hiszen, majd meglátja, ha eljön hozzánk... - folytatta Berg, azt akarta mondani ebédre, de meggondolta a dolgot és azt mondta: „teára”, és a nyelvét előre bökte, egy kerek kis füstkarikát eresztett ki a száján, mely a boldogságról táplált ábrándjait volt hivatva jelképezni.

A meglepetés első érzése után, melyet a szülőkben Berg föllépése keltett, beköltözött a családba az ilyen alkalmakkor szokásos ünnepi hangulat és öröm, csak hogy ez az öröm nem volt őszinte, hanem csak látszólagos. A szülőknek ezzel a házassággal szemben táplált érzelmeiben valami zavar és szégyenlősség volt észlelhető. Mintha csak most furdalni kezdte volna őket a lelkiismeret azért, hogy oly kevésbé szerették Vjerát, és most is olyan könnyedén szélnek eresztik őt. Valamennyiük közt az öreg gróf volt a legnagyobb zavarban. Alkalmasint ő maga se tudta volna megmondani, hogy ennek a zavarnak voltaképpen mi volt az oka, pedig az ok egyszerűen az ő anyagi viszonyaiban volt kereshető. Teljességgel nem tudta, hogy miye van, mennyi az adóssága, s hogy mennyi hozományt fog tudni adni Vjerának. Mikor a leányok megszülettek, mindeniküknek háromszáz lelket szánt hozományul; de ezek közül a birtokok közül az egyiket már eladta, a másik pedig szintén annyira meg volt terhelve, hogy ezt is el kellett adnia, így hát birtokot nem adhatott nekik. Pénze meg szintén nem volt.

Berg már több mint egy hónap óta volt vőlegény, s már csak egy hét választotta el őket az esküvőtől, s a gróf még mindig nem döntötte el a hozomány kérdését, és magával a vőlegénynyel nem is beszélt róla. A gróf hol a rjazani birtokkal akarta Vjerát kielégíteni, hol el akarta adni az erdőt, hol meg pénzt akart fölvenni váltóra. Néhány nappal az esküvő előtt Berg korán reggel bement a gróf dolgozószobájába, és szívélyes mosolylyal s a legnagyobb tisztelettel megkérte az apósát, legyen szíves nyilatkozni, vajjon mi lesz Vjera grófnő hozománya. A gróf erre a kérdésre, melyet már oly régóta várt, annyira zavarba jött, hogy minden habozás nélkül kimondta azt, a mi először a nyelvére jött.

- Ezt szeretem, hogy erre is van gondod, ezt szeretem, meg leszel velem elégedve...

Ezzel megveregette Berg vállát s véget akarván vetni ennek a beszélgetésnek, fölkel. De Berg szívélyes mosolylyal kijelentette, hogy ha nem tudhatja biztosan, hogy mit hoz magával Vjera, és nem kaphatja meg előre, ha csak egy részét is annak, a mi neki szánva van, akkor kénytelen lesz visszalépni.

- Mert, csak fontolja meg, gróf, ha én most megházasodnám, a nélkül, hogy a feleségem eltartására képes volnék, ez aljasság volna tőlem...

A beszélgetésnek az lett a vége, hogy a gróf, nagylelkű akarván lenni, s elejét akarván venni a további zaklatásoknak, azt mondta, hogy egy nyolczvanezer rúbelről szóló váltót fog adni. Berg szelíden elmosolyodott, megcsókolta a gróf vállát, azt mondta, hogy rendkívül hálás ezért, de új életét semmiképpen se tudja berendezni, ha csak most mindjárt nem kap harminczezer rúbel készpénzt.

- Vagy legalább húszezeret, gróf, - tette hozzá, - s a váltó akkor csak hatvanezerről fog szólni.

- Úgy, úgy, no jó, - mondotta a gróf szaporán, - akkor hát megengeded, hogy húszezeret adok s a váltó azért mégis nyolczvanezerről fog szólni. Most pedig csókolj meg.

XII.

Natasa tizenhatéves volt és 1809-et írtak, azt az évet, a melyet négy esztendővel ezelőtt, miután titokban összecsókolkoztak, az újjain számlált ki Borisz előtt. Attól az időtől fogva egyetlen egyszer se látta Boriszt. Mikor Szonya és az anyja előtt szóba került Borisz, a legnagyobb nyugalommal, mintha csak a dolog véglegesen el lett volna intézve, úgy nyilatkozott, hogy mindaz, a mi történt, gyerekség volt, a melyről beszélni sem érdemes, s a mely már rég feledésbe ment! De a lelke legtitkosabb fenekén bizony állandóan az a kérdés gyötörte, vajjon Borisz iránt való lekötöttsége tréfa volt-e csakugyan, vagy pedig komoly és kötelező ígéret.

Attól az időtől kezdve, hogy Borisz 1805-ben Moszkvából bevonult a hadsereghez, nem találkozott Rosztovékkal. Nem egyszer volt Moszkvában, közel is járt Otradnoe-hoz, de egyetlen egyszer se volt Rosztovéknál.

Natasának olykor megfordult a fejében, hogy Borisz tán nem akarja őt látni, és ezt a sejtelmét az a szomorú hang, a melyen róla az idősebbek beszéltek, csak megerősítette.

- Manapság hamarosan megfeledkeznek a régi, jó barátokról, - mondotta a grófné, valahányszor csak Borisz szóba került.

Mihajlovna Anna, a ki az utóbbi időben ritkábban fordult meg Rosztovéknál, szintén olyan méltóságteljesen viselkedett, s mindannyiszor a legnagyobb elragadtatással és hálával beszélt a fiának az érdemeiről és arról a fényes pályáról, a melyet megfutott. Mikor Rosztovék Pétervárra mentek, Borisz is meglátogatta őket.

Nem minden izgatottság nélkül ment el hozzájuk. A Natasára való visszaemlékezés, Borisz legpoétikusabb emlékei közé tartozott. De egyúttal azzal a szilárd elhatározással ment hozzájuk, hogy úgy ő vele, mint a szüleivel a leghatározottabban éreztetni fogja, hogy a közte és Natasa közt fönnállott gyermekes viszony sem a leányra, sem ő reá nem lehet kötelező. A Bezuchaja grófnéval való bizalmas viszonya révén fényes helyzete volt a társaságban, annak az előkelő személyiségnek a támogatása révén, a kinek a bizalmát teljesen sikerült megnyernie, fényes helyzete volt a szolgálatban is, és ezenkívül Pétervár egyik leggazdagabb leányával házassági tervei is voltak keletkezőben, a melyek esetleg nagyon könnyen valóra válhattak. Mikor Borisz belépett Rosztovék fogadószobájába, Natasa a maga szobájában volt. A jöveteléről értesülván, elpirult és szinte rohant a fogadószobába, miközben már több, mint szívélyes mosoly ragyogott az arcán.

Borisz arra a kurtaszoknyás Natasára emlékezett, a kinek fekete szemei vidáman ragyogtak a fürtei alatt, s a ki olyan kétségbeesetten tudott gyerekes jókedvében kacagni, szóval arra a Natasára, a kit négy esztendővel ezelőtt ismert, és így, mikor most egy egészen más Natasa lépett a szobába, egészen zavarba jött és elragadtatással teljes csodálkozást árult el az arcza. Arczának ez a kifejezése megörvendeztette Natasát.

- Nos, hát megösmered-e a te csintalan kis barátnődet? - kérdezte a grófné. Borisz kezét csókolt Natasának és kijelentette, hogy bámul azon a változáson, a melyen Natasa keresztülment.

- Hogy' megszépült!

- De meg ám! - feleltek Natasa mosolygó szemei.

- Hát a papa, megöregedett? - kérdezte. Natasa leült, s a nélkül, hogy Borisz és a grófné beszélgetésébe beleelegyedett volna, szótlanul, a legapróbb részletekig elkezdte tanulmányozni gyermekkori vőlegényét. Borisz magán érezte ennek a makacs és gyöngéd tekintetnek a súlyát, és olykor ő is vetett rá egy-egy futó pillantást.

Borisznak az egyenruhája, a sarkantyúja, nyakkendője, hajviselete, minden a legdivatosabb és teljesen comme il faut volt. Ezt Natasa legott észrevette. Kissé féloldalt ült a széken a grófné mellett, s jobb kezével símogatta finom és patyolattiszta keztyűjét, mely úgy állt a bal kezén, mintha rá lett volna öntve, valami különös ajkbiggyesztéssel beszélt a pétervári előkelő világ szórakozásairól és szelid gúnnyal emlékezett meg a régi moszkvai időkről és moszkvai ismerőseiről. S mint Natasának rémlett, nem minden célzatosság nélkül emlékezett meg, a magasabb arisztokráciáról szólván, a nagykövet báljáról, a melyen szintén jelen volt, és N. N.-hez vagy S. S.-hez szóló meghívásairól.

Natasa egész idő alatt szótlanul ült ott s lopva pislogott rá. Ezek a pislantások mind jobban nyugtalanították és zavarba hozták Boriszt, a ki mind sűrűbben kezdett Natasára nézni és időnkint a beszédjét is félbeszakította. Nem volt ott tovább tíz percnél, már fölkelt és kezdte ajánlani magát. Még mindig ugyanazok a kíváncsi, kihívó és valamelyest gúnyos pillantások néztek rá. Első látogatása után Borisz úgy találta, hogy még éppen úgy vonzódik Natasához, mint annakelőtte, de hogy nem szabad magát ennek az érzésnek átengednie, mert ha őt, - egy csaknem teljesen vagyontalan leányt, - nőül venné, ez pályájának a vesztét jelentené, ha pedig házassági célzat nélkül újítaná fel vele való régi viszonyát, ez becstelen eljárás volna. Borisz föltette magában, hogy kerülni fogja a Natasával való találkozást, de ennek az elhatározásnak az ellenére is, pár nap múlva megint elment, s mind gyakrabban járt oda és egész napokat töltött Rosztovéknál. A fejébe vette, hogy Natasával föltétlenül tisztáznia kell a helyzetet, meg kell mondania neki, hogy a múltat el kell feledniök, hogy mindent összevéve... nem lehet a feleségévé, mert nincs vagyona, s mert soha sem is adnák hozzá. Ehhez a kimagyarázáshoz azonban sehogy' se jutott hozzá, de meg kissé fázott is tőle. Napról-napra jobban belegabalyodott a helyzetébe. Az anyja és Szonya megfigyelése szerint Natasa még egyre szerelmes volt Boriszba. Elénekelte neki kedvencz dalait, megmutatta neki az albumát, arra is rávette, hogy írjon bele valamit, nem engedte, hogy a múltakról beszéljen, és célzásokat tett rá, hogy milyen szép a jelen; és Borisz nap-nap után kábultan ment el tőle, a nélkül, hogy megmondta volna neki azt, a mire készült, és maga se tudta, mit csinált, mért volt nála, s mi lesz mindennek a vége. Borisz kezdett elmaradozni Elentől, naponta szemrehányó leveleket kapott tőle, de azért mégis egész napokat töltött Rosztovéknál.

XIII.

Egyszer egy este, mikor az öreg grófné, hálófölkötőben és koftocskában, vendéghaj nélkül, egyetlen ősz fűrtjével, mely fölkötője alól kikandikált, sóhajtozva és nyögve hajlongott esti imája közben egy kis szőnyegen, megcsikordult az ajtaja, s meztelen lábán papucsban és ugyancsak koftocskában besurrant hozzá Natasa. A grófné hátranézett s összeránczolta a homlokát. Ledarált a utolsó imádságát: „Lehetséges volna, hogy koporsómmá leszen ez az ágy?” De áhitatos hangulata teljesen semmivé lett. Natasa a mint élénken és pirosan belépett s megpillantotta az anyját, hogy imádkozik, egyszeriben megállt, leguggolt és saját maga megfenyegetésére önkéntelenül kiöltötte a nyelvét. Mikor látta, hogy az anyja tovább imádkozik, lábújjhegyen odaszaladt az ágyhoz s egyik lábacskaival szaporán végigsímítva a másikat, ledobta a papucsait és bebújt abba az ágyba, a melyről a grófné félve hitte, hogy a koporsójává leszen. Ez egy nagy, tollas ágy volt, öt párnával, a melyek alulról fölfelé mind kisebbek lettek. Natasa felugrott, szinte elmerült a pelyhes párnák közt, odagurult a falhoz s a takaró alatt elkezdett ficzkándozi, a térdecskéit odaszorította az állához, kapálózott a lábaival, s alig hallhatóan kaczagva, hol letakarta a fejét, hol meg az anyjára pislogott. A grófné elvégezte az imáját és szigorú arczczal az ágyhoz lépett, de látva, hogy Natasa egészen bebújt a takaró alá, jóságosan és gyöngéden elmosolyodott.

- No, no, no, - szólott az anya.

- Mama, lehet veled beszélni, igen? - kérdezte Natasa. - No adj egy csókot, még egyet, no még egyet, aztán elég. - Ezzel átölelte az anyja nyakát és megcsókolta az állát. Az anyjával való érintkezésben Natasa látszólag kissé nyers volt, de e mellett olyan ügyes és fürge, hogy bárhogy fogta is meg az anyját, mindig úgy tudta intézni, hogy az anyjának se fájdalmat, se kellemetlenséget ne okozzon.

- Nos, ugyan miről lesz ma szó? - szólott az anyja s miután a párnáin elhelyezkedett, bevárta míg Natasa is, a ki vagy kétszer keresztülbukfenczezett rajta, odafeküdt mellé a takaró alá, s a kezét kinyújtva elkomolyodott.

Natasának ezek az éjjeli látogatásai, melyek rendszeren a grófnak a clubból való hazatérése előtt mentek végbe, az anya és leánya legkedveltebb élvezetei közé tartoztak.

- Miről lesz ma szó? Meg kell mondanom neked.

Natasa befogta a kezével az anyja száját.

- Boriszról... Tudom, - mondotta komolyan, - azért is jöttem be. Ne is szóljon, tudom. No hát, mondja mégis! - Elvette a kezét. - Mondja, mama. Ugy-e, hogy kedves?

- Natasa, te tizenhatéves vagy, a te korodban én már férjnél voltam. Te azt mondod, hogy Borja kedves. Nagyon kedves és én szeretem is, akár csak a fiam volna, de hát mit akarsz?... Mit gondolsz? Hogy egészen elcsavartad a fejét, azt már látom...

Így szólván, a grófné ránézett a leányára. Natasa mozdulatlanul feküdt ott s egyenesen és merően nézett maga elé az ágy szegletén mahagoni fából kifaragott egyik sphynx-re, úgy, hogy a grófné csak profilban láthatta az arcát. Ez az arcz megdöbbentette a grófnét komoly és méltó kifejezésének a furcsaságával.

Natasa hallgatott és tépelődött.

- Nos, és aztán? - kérdezte.

- Teljesen elcsavartad a fejét, és miért? Mit akarsz tőle? Azt tudod, hogy nem mehetsz hozzá feleségül.

- Miért? - kérdezte Natasa, a nélkül, hogy megmozdult volna.

- Azért, mert fiatal, azért, mert szegény, azért, mert rokon... azért, mert te magad se szereted őt.

- És ezt honnan tudja?

- Tudom. Ez nem szép ám lelkem.

- De ha én akarom... - szólott Natasa.

- Ne beszélj badarságokat, - mondotta a grófné.

- De ha akarom...

- Natasa, egészen komolyan...

Natasa nem engedte, hogy az anyja folytassa, hanem odahúzta magához a grófné nagy kezét, megcsókolta felül, majd a tenyerét, azután megint megfordította, elkezdte csókolni ujjainak a felső, majd a középső ízületét, utána megint a hegyét, miközben halkan suttozta: „január, február, márczius, április, május”.

- Beszéljen hát mama, miért hallgat? Beszéljen, - mondotta és ránézett az anyjára, a ki gyöngéd pillantást vetett a leányára, és e közben, úgy látszott, mindazt elfelejtette, a mit neki mondani akart.

- Ez nem járja ám, lelkem. Nem mindenki érti ám meg a ti gyermekkori viszonyokat, és az, ha olyan bizalmasan látnak együtt benneteket, esetleg károdra lehet más fiatal emberek szemében, a kik hozzánk járnak, de a mi a fő, ő neki is csak gyötrelmet okoz. Lehet, hogy ő már talált is valami neki való, gazdag leányt; most pedig megint egészen beléd bolondul.

- Belém bolondul? - ismételte Natasa.

- Majd elmondom neked az én esetemet. Volt nekem egy unokatest...

- Tudom, - Matvejics Kirill; de hiszen ez öreg ember?

- De nem volt ám mindig öreg. No de majd beszélek én Borjával. Nem szabad olyan sűrűn járnia hozzánk.

- Már miért ne volna szabad, ha kedve tartja?

- Azért, mert tudom, hogy ennek nem lesz jó vége.

- Honnan tudja? Nem mama, csak ne szóljon neki semmit. Micsoda badarság! - mondotta Natasa annak az embernek a hangján, a kitől el akarnak venni valamit, a mi az övé. Nos hát, még ha nem megyek is hozzá, csak hadd jöjjön, ha kedve tartja, s ha még hozzá nékem is örömet okoz vele. - Natasa mosolyogva nézett az anyjára.

- Nem úgy, hanem *csak így*, - ismételte.

- De hát hogyan, kedvesem?

- Hát csak *így*. Hát... lehet, hogy nem megyek hozzá, de... csak *így*.

- Így, így, - ismételte a grófné, s egészen váratlanul jóságos, öreges kacagásra fakadt, hogy egész teste szinte rengett belé.

- Ugyan, ne kacagjon már, elég, - kiáltott föl Natasa, - szinte reng belé az egész ágy. Rettenetesen hasonlít hozzám, mama, éppen olyan kacagós természetű... Megálljon csak... - Megkapta a grófné mind a két kezét, az egyikken megcsókolta a kis ujj hegyét, - ez volt június, a másik kezén végigcsókolta júliust és augusztust. - Mama, hát csakugyan annyira szerelmes ő belém? Mit gondol, mama? Voltak magába is ilyen szörnyen szerelmesek? De nagyon kedves, nagyon, de nagyon kedves! Csak nem egészen felel meg az ízlésemnek, - olyan keskeny, mint egy ebédlő-óra... Nem érti?... Hát olyan keskeny, tudja olyan szürke, világos...

- Miket beszélsz össze! - szólott a grófné.

- Hát csakugyan nem érti? Nikolenyka megértene... Bezuchij - az kék, sötét-kék, pirossal, és négyszögletes.

- Vele is kacérkodol, - jegyezte meg a grófné mosolyogva.

- Nem, ő szabadkőműves, ezt megtudtam. Derék fiú, olyan sötétkék, pirossal, hogy' is magyarázzam meg jobban...

- Grafinyuska, - hallatszott kívülről a gróf hangja. - Nem alszol? - Natasa mezitláb kiugrott az ágyból, fogta a papucsait és beszaladt a szobájába.

Sokáig nem tudott elaludni. Folyton csak azon tűnődött, hogy senki se tudja megérteni mindazt, a mit ő gondol s a mi ő benne van.

„Szonya?” - gondolta magában és rápillantott a nagy varkocsos alvó leányra, a ki mint egy összegombolyodott macska feküdt az ágyán. „Nem, dehogy is! Ő erényes. Belehabarodott Nikolenykába, s tudni sem akar másról. A mama, ő sem érti. Igazán csodálatos, hogy én milyen okos vagyok, és... ő milyen kedves”, - folytatta és harmadik személyben beszélt magáról, miközben azt gondolta, hogy ezt valami nagyon okos és derék férfi mondja róla... „Minden, minden megvan benne, - folytatta ez a férfi: - szokatlanul okos, kedves és szép, rendkívül szép, ügyes - úszik, pompásan lovagol, és a hangja! El lehet mondani, hogy csodálatos a hangja!” Elénekelte egy Cherubini-féle operából való kedvenc dalát, bevetette magát az ágyba, fölkaczagott attól az örömteljes gondolattól, hogy legott aludni fog, szólította Dunyását, hogy oltsa el a gyertyát, és Dunyasa még ki se ment volt a szobából, mikor ő már odaát volt az álmok még boldogabb világában, a hol minden olyan könnyed és szép, mint a valóságban, sőt még tán sokkal szebb, mert valami egészen más.

*

Másnap a grófné magához hívta Boriszt és beszélt a fejével, a minek az lett a következése, hogy Borisz ettől a naptól kezdve nem járt többé Rosztovékhoz.

XIV.

December 31-ikén, az 1810-iki újév előestéjén bál volt egy Jekaterina-korabeli mágnásnál. A bálra az uralkodó és a diplomáciai kar megjelenése is kilátásba volt helyezve.

Az Angol-rakodóparton számtalan lámpa ragyogó fényében úszott a mágnás ösmert palotája. A kivilágított kapualjban, melyen piros szőnyeg futott végig, a rendőrség állt sorfalat, sőt a kapuban, néhány tucsat rendőrtiszt társaságában, maga a rendőrfőnök is megjelent. Egyre-másra jöttek-mentek a fogatok, a melyeknek a bakján piros ruhás és tolldíszes inasok ültek. A hintókból rendjelekkel és szalagokkal ékesített, egyenruhás férfiak bújtak ki; az atlaszba és hermelinbe öltözött hölgyek óvatosan szálltak le a nagy zajjal leeresztett kocsihágókra, s szaporán és zajtalanul mentek végig a kapu alatt kiterített szőnyegen.

Csaknem mindannyiszor, a hányszor új fogat érkezett, morajlás támadt a tömegben, s eltűntek a fejekről a sapkák.

- A császár... Nem, miniszter... herceg... nagykövet... Hát nem látod a tollakat? - hallatszott a tömegből. Volt a tömegben egy, a többinél jobban öltözött ember, a ki úgy látszik mindenkit ösmert és sorra néven nevezte annak a kornak leghíresebb mágnásait.

A vendégeknek egy harmadrésze már megérkezett volt a bálra, mikor Rosztovéknál, a kik szintén hivatalosak voltak rá, még javában folytak az öltözködés előkészületei.

Rosztovék családjában sok szó esett erről a bálról és nagy előkészületek történtek rá, tömerek aggodalmon mentek keresztül, hogy nem kapnak meghívást, hogy nem készülnek el a ruhák, s hogy nem fog úgy menni minden, a mint kellene.

Rosztovékkal együtt volt a bálra menendő Peronszkája Ignatyevna Marja, a grófné barátnője és rokona, a régi udvar egy sovány és sárga udvarhölgye, a ki úgyszólván vezetője volt a vidéki Rosztovéknak Pétervár legelőkelőbb köreiben.

Rosztovéknak este tíz órakor kellett volna elmenniük az udvarhölgyért a Tavricseszkij-kerthez; de öt percz híján már tíz óra volt s a kisasszonyok még mindig nem voltak felöltözve.

Natasa életében most először készült nagy bálra. Aznap reggel már nyolcz órakor fölkelt s az egész napot lázas izgatottságban és tevékenységben töltötte. Reggel óta minden törekvése arra irányult, hogy valamennyien: ő, az anyja és Szonya a lehető legkifogástalanabbul legyenek öltözve. Szonya és a grófné teljesen ő rá bízta magukat. Az volt a terv, hogy a grófné sötétpiros bársonyruhát, ők ketten pedig, rózsaszínű selyem alapon, fehér crèpe-ruhát vesznek föl, melynek dereka rózsákkal lesz díszítve. A hajuk pedig à la grecque lesz fésülve.

A lényeges dolgok már mind megtörténtek: a kezek, lábak, nyakak és fülek a legnagyobb gonddal, a bálhoz méltóan meg voltak mosva, be voltak illatszerezve és hajporozva; az áttört selyemharisnyák s a szalagokkal díszített fehér atlasz-czipők már ott ékeskedtek a lábaikon; a fésülés is csaknem teljesen be volt fejezve. Szonya teljesen készen állott, úgyszintén a grófné is; de Natasa, a kinek gondja volt valamennyiükre, kissé elmaradt. Sovány vállaira vetett fésülködő kendőben még ott ült a tükör előtt. Szonya teljesen felöltözve állott a szoba közepén, s a gombostű szúrása alatt csikorgó utolsó selyemszalagot tűzte fel magára, a mibe szinte befájdult a kis ujjja.

- Ne úgy, ne úgy, Szonya! - szólott Natasa, fésülés közben hátrafordította a fejét és a kezébe kapta a haját, a melyet a szobaleány, a ki őt fésülte, nem tudott oly gyorsan elereszteni. - Ne úgy azt a szalagot, gyere már ide.

Szonya leguggolt, Natasa megtűzte a szalagot másképpen.

- Bocsásson meg, kisasszony, de így nem lehet ám, - mondotta a szobaleány, a ki Natasa haját fogta.

- Jaj Istenem, hát majd azután! Így ni, Szonya.

- Készen lesztek-e már? - hallatszott a grófné hangja, - tíz óra mindjárt.

- Mindjárt, mindjárt. Hát maga már kész, mama?

- Csak a fejdíszemet kell még feltűznöm.

- Ne tűzze fel nélkülem, - kiáltott Natasa: - nem ért hozzá!

- De mikor már tíz óra!

Úgy határozták volt, hogy fél tizenegyre érnek oda a bálra, s addig még Natasának fel kellett öltöznie, s el kellett menniök a Tavricseszkij-kerthez.

Natasa, miután elkészült a fésülködéssel, kurta szoknyában, mely alól kilátszottak a báli czipőcskéi, s az anyja koftocskájában odaszaladt előbb Szonyához, végignézett rajta, azután pedig a grófnéhoz. Megfordítván az anyja fejét, feltűzte a fejdíszét, s miután egy hirtelen csókot lehelt ősz hajára, visszasietett a komornákhoz, a kik kurtábbra próbálták varrni a szoknyáját.

Az egész öltözködést Natasa szoknyája akasztotta meg, mely túlságosan hosszú volt; két komorna is dolgozott a fölvarrásán, a kik, mikor elkészültek vele, mindenfelé gondosan leharapdálták róla a czérnaszálakat. A harmadik, gombostűkkel az ajkai és a fogai közt, szaladt ide s tova a grófné és Szonya között; a negyedik pedig magosan kinyújtott kezében tartotta az egész crèpe-ruhát.

- Mavruska, csak szaporán lelkem!

- Adja ide onnan a gyűszűt, kisasszony.

- Vége lesz-e már valahára? - kérdezte a gróf, az ajtón belépve. - Itt vannak az illatszerek. Peronszkája ugyan várhat.

- Készen vagyunk, kisasszonyok, - mondotta a szobaleány, s két ujjával fölemelte a fölvarrott crèpe-ruhát, azután ráfujt és megrázta, ezzel is éreztetni akarván, hogy milyen tiszta és milyen légies holmi az, a mit a kezében tart.

Natasa kezdte magára venni a ruhát.

- Tüstént papa, tüstént, ne gyere be, - kiáltott oda még a szoknya alól, mely az arcját eltakarta, az apjának, a ki az ajtót kinyitotta. Szonya becsapta az ajtót. A következő perczben beeresztették a grófot. Kék frakk, harisnya és félcipő volt rajta, ezenkívül ki volt kenve és be volt hintve illatszerekkel.

- Jaj, de csecse vagy papa, remek! - szólott Natasa a szoba közepén állva, miközben a szoknyája ránczait igazgatta.

- Engedjen csak, kisasszony, engedjen csak, - mondotta a szobaleány térden állva, s miközben egyet-egyet rántott a szoknyán, a szája egyik szögletéből a másikba tolta át a nyelvét a gombostűket.

- Akárhogy' vesszük is, - kiáltott föl Szonya kétségbeesett hangon, a mint Natasa ruháján végignézett, - akárhogy vesszük is, megint hosszabb a kelleténél.

Natasa hátrább húzódott, hogy az állótükrben megnézzze magát. A ruha csakugyan hosszú volt.

- Istenemre mondom, kisasszony, nem hosszú, - mondotta Mavruska, a ki térden csúszott utána a földön.

- Nos, ha hosszú, majd fölvarrjuk, egy pillanat alatt meg vagyunk vele, - szólott Dunyasa határozottan, s a mellkendőjéből kihúzával a tűt, a földön csücsülve megint munkához látott.

Ekkor bársonyruhában és fejdíszszel a fején bátortalanul és halk léptekkel belépett a grófné.

- Uh! De szép vagy! - kiáltott fel a gróf, - szebb, mint ti összevéve! - Meg akarta őt ölelni, de a grófné pirulva tért ki előle, nehogy a ruhája összegyűrődjék.

- Mama, húzd egyenesre azt a fejdísz, - szólott Natasa. - Majd én megtűzöm, s ezzel előreszökött, a leánynak pedig, a ki a szoknyáját varrta, s nem tudta őt elég gyorsan követni, a szoknya egy kis darabja a kezében maradt.

- Jaj Istenem! Hát ez megint micsoda? Én igazán nem vagyok oka...

- Sebaj, majd fölvarrom, meg se fog látszani, - mondotta Dunyasa.

- Óh te szépem, kis királyném te! - szólott az ajtóból a belépő dada. - És Szonyuska is, jaj de szépecske!...

Fertály tizenegyre végre kocsira ültek és elhajtattak. De előbb még a Tavricseszkij-kerthez kellett menniök.

Peronszkája már készen várta őket. Öregsége és csunyasága ellenére is, nála, bár nem olyan sebbel-lobbal (mert már szokva volt hozzá), de szakasztott úgy ment minden, mint Rosztovéknál, az ő petyhüdt, öreg teste is éppen úgy meg volt mosva, be volt illatszerezve és hajporozva, épp oly gondosan meg volt mosva a füle töve, s vén szobaleánya, mikor úrnője, sárga ruhájában s az udvarhölgyek jelvényével a fogadó-szobába lépett, épp oly elragadtatással gyönyörködött az öltözkéiben, akár csak Rosztovéknál. Peronszkája megdicsérte Rosztovék ruháit.

Rosztovék viszont az ő izlését és ruháját magasztalták, s a hajukra és a ruhájukra gondosan vigyázva, tizenegy órákor végre elhelyezkedtek a kocsiban és elindultak.

XV.

Natasának ezen a napon reggel óta egyetlen szabad percze se volt, s egyetlen egyszer se volt alkalma rágondolni arra, a mi előtte állott.

Csak künn a nyirkos, hideg levegőn, a ringó hintó szűk és homályos belsejében képzelte el először mindazt, a mi ott a bálon, a kivilágított termekben vár reá - a zenét, a virágokat, a tánczokat, a császárt, és Pétervár egész ragyogó fiatalságát. Az, a mi reá várt, olyan szép volt, hogy szinte nem is tudott benne hinni: annyira ellentétben állott minden a hintó szükségével és homályával s a nagy hideggel. Mindazt, a mi reá várt, csak akkor értette meg igazán, a mikor a kapualj poros szőnyegén végighaladva, belépett az előcsarnokba, levetette a bundáját és Szonyával az anyja előtt lépkedve, a virágok sorfala közt fölment a lépcsőn. Csak akkor jutott eszébe, hogy' kell magát a bálon viselnie, és iparkodott azt a méltóságteljes magatartást felölteni, melyet a véleménye szerint egy fiatal leánynak a bálon feltétlenül tanúsítania kellett. De szerencséjére úgy érezte, hogy a szemei elrévedeztek: semmit se látott tisztán, az ütere tán százat is vert perczenként s a vér csak úgy kalapált a szívében. Nem tudott abba a magatartásba belezőkkenni, mely őt nevetségessé tette volna, s így az izgalomtól szinte dermedten ment előre, miközben minden erejét összeszedte, hogy izgatottságát palástolja. És voltaképpen ez volt az a magatartás, mely a legjobban illett hozzá. Előttük és mögöttük épp úgy báliruhába öltözve s épp oly halkán beszélgetve érkeztek a többi vendégek. A lépcsőn lévő tükrök ragyogva tükrözték vissza a meztelen karjukon és nyakukon gyémántokkal és gyöngyökkel ékesített fehér-, kék- és rózsaszínruhás hölgyeket.

Natasa is belenézett a tükörbe, de nem tudta magát a többiektől megkülönböztetni. Egy csillogó felvonulásban olvadt össze a szemei előtt minden. Mikor az első terembe léptek, a hangok, a léptek és az üdvözlések egyhangú morajlása szinte elkábította Natasát; a világosság és a fény még jobban elvakították őt. A ház ura és úrnője, a kik már fél óra óta álltak a bejáró ajtajánál, s mindig ugyanazokkal a szavakkal üdvözölték a belépőket: „Nagyon, de nagyon örülünk, hogy eljött”, Rosztovékat és Peronszskáját is ugyanígy fogadták.

A két fehérruhás leányka, a kiknek fekete hajába egy-egy rózsza volt tűzve, egyforma bőkot vágott a ház úrnője előtt, a ki önkéntelenül is valamivel tovább pihentette a szemeit a csinos Natasán. Ránézett, s ő volt az egyetlen, a kivel szemben szokott mosolyát még egy más, szívélyesebb mosollyal is megtoldotta. Lehet, hogy a mint úgy elnézte őt, eszébe jutott tán az ő aranyos, többé soha vissza nem térő leánykora, és legelső bálja. A házigazda is végignézett Natasán és megkérdezte a gróftól, hogy melyik az ő leánya.

- Elragadó! - mondotta s egyet czuppantott az újjai hegyére.

A teremben az ajtó körül szorongva álltak a vendégek és várták a császárt. A grófné ennek a tömegnek a legelső sorában helyezkedett el. Natasa hallotta és érezte, hogy többen is kérdezősködtek felőle és bámulták őt. Megtudta ebből, hogy megtetszett azoknak, a kik a figyelmüket reá fordították, és ez a megfigyelés valamelyest megnyugtatta.

„Vannak olyanok is, mint mi, de vannak csúnyábbak is”, - gondolta magában.

Peronszskája felsorolta a grófnénak a legkiválóbb személyiségeket, a kik ott voltak.

- Ime, az a németalföldi nagykövet, az az ősz ott, - mondotta Peronszskája s rámutatott egy dúshajzatú, ezüstfehér öreg emberre, a kit hölgyek vettek körül, s a ki jól megkacagattatta valamivel a környezetét. - Amott meg ni Pétervár királynője, Bezuchaja grófné, - suttogetta, s rámutatott Elenre, a ki abban a pillanatban lépett a terembe.

- Milyen fölséges szép! Akár csak Marie Antoinette; nézze csak, öregek és fiatalok, hogy tódulnak utána. Szép is, okos is... Azt mondják, egy herczeg... a bolondulásig szerelmes belé. És nézze azt a kettőt ott, bár nem szépek, de tán még jobban körülrajongják őket.

Rámutatott egy hölgyre, a ki nagyon csúnya leányával ment végig a termen.

- Egy milliomos-leány, - jegyezte meg Peronszkája. Amott vannak a kérői is.

- Ez Bezuchij grófné testvére - Kuragin Anatole, - mondotta, rámutatván egy szép lovas-testőrré, a ki mikor mellettük elment, a hölgyek feje fölött nézett el valahová. - Milyen szép! Ugy-e? Mondják, hogy ezzel a gazdag leánynyal akarják összeboronálni. Az ön unoka-testvére, Drubeczkoj is nagyon legyeskedik körülötte. Azt mondják, milliói vannak. - Az, az maga a francia nagykövet, - felelt Caulaincourt felé intve, mikor a grófné megkérdezte, hogy ki az? - Nézze csak, akár valami császár. De azért a francziák mégis kedves, nagyon kedves emberek. Társaságban képzelni se lehet kedvesebbeket. Óh, itt van ő is! Hiába csak, ő mindig a legszebb, a mi Antonovna Marjánk! És milyen egyszerűen van öltözve. Elragadó!

- Az a kövér pedig, az orrán pápaszemmel, egy nemzetközi szabadkőműves, - mondotta Peronszkája, rámutatva Bezuchij-ra. - Állítsa oda a felesége mellé: kész Paprika Jancsi!

Pierre köpczös testével imbolyogva vergődött keresztül a tömegben s épp oly kedélyesen és fesztelenül integetett jobbra-balra, mintha valami vásári tömegben járt volna. Keresztültörte magát a tömegben s nyilván keresett valakit.

Natasa örömmel nézte Pierrenek, ennek a Paprika Jancsinak, mint a hogy őt Peronszkája nevezte, ismerős arcát és tudta, hogy Pierre őket, és első sorban őt kereste a tömegben, - Pierre ugyanis megígérte neki, hogy ott lesz a bálon, és bemutat neki egy sereg gavallért.

De Bezuchij, mielőtt odaért volna hozzájuk, megállt egy fehér egyenruhás, alacsonytermetű és feltűnően szép ember mellett, a ki az ablakban állott s egy szalagokkal és rendjelekkel ékes, magas férfival beszélgetett. Natasa ezt a fehér egyenruhás, alacsony termetű fiatal embert legott megismerte: Bolkonszkij volt, a kiről úgy találta, hogy nagyon megfiatalodott, fölvidult és megszépült.

- Ott van még egy ismerős, Bolkonszkij, látja mama? - szólott Natasa, Andrej herczegre mutatva. - Emlékszik, egyszer egy éjszakát töltött nálunk Otradnoe-ban.

- Óh, tehát ismerik őt? - kérdezte Peronszkája. - Én ki nem állhatom. Pedig szinte bolondul utána mindenki. Akkora gög van benne, hogy szinte nincs határa. Az apjára ütött. Most összeszűrte a levet Szperanszkij-val, valami javaslatokon dolgoznak. Nézze csak, hogy bánik az asszonyokkal. Beszélnek hozzá, ő meg elfordul tőlük, - mondotta és rámutatott. - Majd adnék én neki, ha velem is úgy viselné magát, mint ezekkel a hölgyekkel.

XVI.

Egyszerre megmozdult minden, hangos lett a tömeg, majd előre nyomult, majd ismét hátrahúzódott, s az emberek ketté vált sorai közt, a hirtelen megszólalt zene hangjai mellett, bevonult a császár. Mögötte a ház ura és úrnője mentek. A császár jobbra, balra köszöntgetve, szaporán ment végig a termen, mintha csak iparkodott volna mielőbb túlesni az üdvözléseknek ezeken az első perczein. A zenészek egy lengyelkét játszottak, mely akkoriban a reá költött vers révén általánosan ismertté vált. Ez a vers így kezdődött: „Alexander, Jelizaveta, óh ti gyönyörűségünk”. A császár bement a fogadó-szobába, a tömeg az ajtókhöz tódult; egyesek teljesen elváltozott arczczal jártak-keltek ki s be. A tömeg megint félrevonult a

fogadó-szoba ajtajától, a melyben a ház úrnőjével beszélgetve megjelent a császár. Egy fiatal ember zavart ábrázattal odalépett a hölgyekhez s megkérte őket, hogy álljanak kissé félre. Néhány hölgy, szinte mindenről megfélekedve s a ruhája gyűrődésével se törődve tolongott előre. A férfiak odaléptek a hölgyekhez és kezdtek fölállani a lengyelkéhez.

Mindenki hátrahúzódott, és a császár a zene ütemével mit se törődve, karján a ház úrnőjével, mosolyogva lépett ki a fogadó-szoba ajtaján. Mögötte jött a házigazda Naryskina A. M.-el, azután a nagykövetek, a miniszterek, mindenféle tábornokok, a kiket Peronszkája egymás után megnevezett. A hölgyek több mint felének már volt tánczosa, s ezek már felálltak vagy készültek a lengyelkéhez. Natasa érezte, hogy ő az anyjával és Szonyával a hölgyek kisebbségéhez tartozott, a kiket a falhoz szorítottak s a kiket senki se kért föl tánczra. Vékony karjait lelógatva, alig észrevehető, hullámzó kebellet, lélekzetét visszafojtva állt ott, s csillogó és ijedt szemeinek olyan kifejezésével bámult maga elé, mely egyaránt késznek látszott a legnagyobb örömről s a legnagyobb fájdalomra. Nem érdekelték őt sem a császár, sem azok az előkelőségek, a kiket Peronszkája mutogatott nekik, csak egy gondolat járt a fejében: „Hát lehetséges, hogy felém se néz senki, lehetséges, hogy nem leszek az elsők közt a tánczban, lehetséges, hogy engem észre se vesz ez a sok férfi, a ki most, úgy látszik, nem is lát engem, és ha rám néz is, olyan kifejezéssel néz, mintha csak azt mondaná: eh! ez nem az, nincs hát mit nézni rajta. Nem, ez lehetetlen!” - gondolta magában. - „Hiszen tudniok kell, hogy mennyire szeretek tánczolni, hogy milyen pompásan tánczok, s hogy milyen élvezetben lesz részük, ha velem tánczolnak.”

A meglehetősen hosszú lengyelke hangjai, a visszaemlékezések révén, már kezdtek szomorúan csengni Natasa fülében. Szeretett volna sírni. Peronszkája elment mellőlük. A gróf valahol a terem másik végén volt, a grófné, Szonya és ő akár az erdőben, olyan egyedül álltak ebben az idegen tömegben, mint a kik senkit sem érdekelnek, senkinek se kellenek. Andrej herczeg elsuhant mellettük egy hölgygyel, s úgy látszik, meg sem is ismerte őket. A szép Anatole mosolyogva mondott valamit annak a hölgynek, a kit a karján vezetett, s bele-nézett Natasa arcába, de úgy, mint a hogy' a falat szokás nézni. Borisz kétszer is elment mellettük, de mind a kétszer elfordult tőlük. Végre Berg és a felesége, a kik nem tánczoltak, odajöttek hozzájuk.

Natasa bántónak találta ezt a családi összejövetelt itt a bálteremben, mintha bizony nem volna alkalmasabb hely a családi megbeszélésekre, mint a bál. Rá se hederített, oda se nézett Vjerára, a ki a zöld ruhájáról mondott neki valamit.

Végre a császár az utolsó hölgye mellett megállt (hárommal is tánczolt), s a zene elhallgatott, egy túlbuzgó segédtiszt nekirentett Rosztovéknak, s ámbátor már egészen a falnál állottak, fölkerítte őket, hogy vonuljanak kissé hátrább, s a kórusról fölhangzottak egy keringő tiszta és bájosan lendületes hangjai. A császár mosolyogva nézett szét a teremben. Elmúlt egy percz - s még senki se tánczolt. A rendező segédtiszt odalépett Bezuchaja grófnéhez és tánczra kérte őt. A grófné mosolyogva fölemelte a karját, s a nélkül, hogy ránézett volna, rátette a segédtiszt vállára. A rendező segédtiszt, a ki mestere volt a táncznak, tánczosnőjét erősen átkarolva eleinte csúszva siklott oda vele a kör széléhez, a terem sarkában megfogta őt a balkarjával, megfordította s a zene folyton gyorsuló hangjai közül csak a segédtiszt gyors és ügyes lábainak sarkantyúpengése hallatszott ki, s minden harmadik ütem után, a fordulónál, libegve megvillant a tánczosnője bársony ruhája. Natasa elnézte őket, s kész lett volna sírni csak azért, hogy ezt az első keringőt nem ő tánczolja.

Andrej herczeg az ő fehér ezredesi egyenruhájában, derűlten és vidáman állott, nem messze Rosztovéktól, a kör legelső sorában. Virchov báró, az Állam-Tanácsnak holnapra kitűzött első üléséről beszélgetett vele. Andrej herczeg, mint Szperanszkij bizalmas embere, a kinek szintén része volt a törvényhozó bizottság munkájában, hiteles fölvilágosításokat adhatott

volna neki a holnapi ülésről, a melyről a legkülönbélebb hírek voltak forgalomban. De ő rá se hederített arra, a mit neki Virchov mondott, s hol az uralkodót, hol pedig a tánczba induló gavallérokat nézte, a kik sehogy' se tudták magukat rászánni, hogy a körbe belépjenek.

Andrej herczeg elnézte ezeket az uralkodó jelenlétében szepegő gavallérokat, és a hölgyeket, a kik szinte magukon kívül voltak a vágytól, hogy tánczra kérjék őket.

Pierre odament Andrej herczeghez és karonfogta őt.

- Ön mindig szokott tánczolni. Nézze van itt nekem egy kis pártfogoltam, a fiatal Rosztova, kérje fel őt, - mondotta.

- Hol? - kérdezte Bolkonszkij. - Bocsánat, - szólott a báróhoz fordulva, - ezt a beszélgetést majd más valahol fogjuk befejezni, de a bálon tánczolni kell.

Előre sietett abban az irányban, a melyet neki Pierre kijelölt. Natasa kétségbeesett, halál-sápadt arcza tüstént szemet szúrt Andrej herczegnek. Megismerte őt, kitalálta az érzéseit, megértette, hogy kezdő volt a bálozás terén, eszébe jutott az a beszélgetés ott az ablakban, s derült arczkifejezéssel lépett oda Rosztova grófnéhez.

- Engedje meg, hogy bemutassam a leányomnak, - mondotta a grófné pirulva.

- Már van szerencsém ismerni, ha ugyan még emlékszik reám a grófnő, - szólott Andrej herczeg udvarias és mély meghajlással, s odalépvén Natasához, legott fölemelte a karját, hogy még előbb átkarolja őt, mintsem a tánczra való fölkérést befejezné. A keringő egy fordulójára kérte fel őt. Natasának azt a kétségbeesésre és ujjongásra egyaránt kész arczkifejezését egyszeriben boldog, hálás és gyermekes mosoly derítette föl.

„Oly régóta vártalak már”, - hullásra kész könnyei mögül előtörő mosolyával mintha csak ezt mondta volna ez a szepegő és boldog leányka, mikor Andrej herczeg a vállára tette a kezét. Ők voltak a második pár, mely a körbe lépett. Andrej herczeg egyike volt az akkori idők legjobb tánczosainak. Natasa is remekül tánczolt. Atlasz báli czipőbe bújtatott lábcskái szaporán, könnyedén és tőle szinte teljesen függetlenül végezték dolgukat, az arcza pedig a boldogság ujjongásától ragyogott. Meztelen karjai és lábai Elen vállaihoz képest soványak és csúfak voltak. A vállai soványak, a keblei alig láthatók, a karjai vékonyak voltak; de Elenen mintha rajta lett volna már annak a sok ezer pillantásnak a fénymáza, mely végigsiklott a testén, míg Natasán meglátszott, hogy most először van kivágott ruhában, s hogy szégyelné is a dolgot, ha meg nem győzték volna róla, hogy ennek föltétlenül így kell lenni.

Andrej herczeg szeretett tánczolni, és mert iparkodott mielőbb megszabadulni azoktól a politikai és tudományos beszélgetésektől, a melyekbe mindenki belesodorta, s ezenkívül szeretett volna annak a zavarnak is mielőbb véget venni, mely az uralkodó jelenléte révén erőt vett rajta, elment tánczolni, s Natasát azért választotta, mert Pierre őt ajánlotta neki, és mert ő volt az első csinos arc, mely a szemébe ötlött; de alig hogy ezt a karcsu és hajlékony derekat átkarolta, s alig hogy ez a fiatal teremtés ott a közvetlen közelében elkezdett imbolyni és mosolyogni, elragadó bájának a bora legott a fejébe szállott, s mikor lihegve ott-hagyván őt, megállott s elnézte a tánczolókat, úgy érezte, mintha újra éledt, újjá született volna.

XVII.

Andrej herczeg után Borisz jött oda Natasához és tánczra kérte őt, majd az a rendező segédtsz, a ki a bált megnyitotta, s más fiatalemberek is odajöttek, és Natasa, a ki fölös tánczosait Szonyának engedte át, boldogan és kipirultan szakadatlanul tánczolt egész este.

Mindabból, a mi ezen a bálon a többi jelenvoltak figyelmét elfoglalta, nem vett észre és nem látott semmit. Nemcsak, hogy nem vette észre, hogy az uralkodó hosszasan beszélgetett a francia nagykövettel, hogy különös leereszkedéssel mulattatta az egyik hölgyet, hogy ez és ez a herczeg ezt és ezt mondotta és cselekedte, hogy Elennek, a kit ez és ez különös figyelmére méltatott, rendkívül nagy volt a sikere; de még csak meg se látta az uralkodót, s csak arról vette észre, hogy már nincs ott, hogy távozása után a bál szemlátomást megélenkült. Vacsora előtt Andrej herczeg az egyik fűzértánczot megint Natasával tánczolta. Emlékeztette őt az otradnoei fasorban történt első találkozásukra és arra, hogy ezen a szép holdvilágos éjszakán nem tudott elaludni, s hogy ő önkéntelenül kihallgatta a beszélgetésüket. Natasa elpirult ezekre az emlékekre, s mintha valami szégyenletes dolog lett volna az az érzés, a melyen őt Andrej herczeg önkéntelenül rajtakapta, megpróbált mentegetőzni.

Andrej herczeg, mint mindazok, a kik a nagyvilágban nőttek fel, szeretett olyasmivel találkozni a világban, a min a nagyvilágnak megszokott bélyege nem volt rajta. És Natasa, az ő álmélkodásával, ujjongásával, féltékenységével, sőt még a francia nyelvben tett botlásaival is, éppen ilyen volt. Andrej herczeg feltűnően gyöngéden és óvatosan viselkedett és beszélt vele. A mint ott ült mellette s a legegyszerűbb s a legjelentéktelenebb dolgokról beszélgetett vele, Andrej herczeg gyönyörködött szemeinek és mosolyának a ragyogásában, melyben nem a beszélgetés tartalma, hanem az ő belső boldogsága tükröződött vissza. Olyankor, a mikor Natasát tánczra kérték, s a mikor mosolyogva fölkel és tánczolván végigsuhant a termen, Andrej herczeg, mozdulatainak a szepegő kecsességében gyönyörködött. A fűzértáncz derekán, mikor Natasa az egyik figurát befejezte, nehezen zihálva ment vissza a helyére. Jött egy másik gavallér, a ki újra tánczra kérte őt. Kimerült volt és pihegett, s nyilván azon tűnődött, hogy ne adjon-e kosarat neki, de legott megint csak rátette a kezét a gavallérja vállára és rámosolygott Andrej herczegre.

„Szeretnék pihenni és magával elüldögélni, ki vagyok merülve; de látja, hogy egyre-másra jönnek értem s én annak csak örülök és boldog vagyok, mindenkit szeretek és ezt mindaketen értjük”, - s ezen kívül még sok-sok egyebet mondott a mosolya. Mikor a gavallérja letette őt, Natasa végigszaladt a termen, hogy a következő figurához két hölgyet válasszon maga mellé.

„Ha előbb az unokahúgához megy s csak azután egy másik hölgyhöz, akkor a feleségem lesz”, - mondotta magában Andrej herczeg egészen váratlanul, a mint ránézett. És csakugyan az unokahúgához ment először.

„Milyen badarságok jutnak olykor az ember eszébe!” - gondolta Andrej herczeg; „de bizonyos csak az, hogy ez a leányka olyan kedves, olyan valami különleges, hogy nem adok neki egy hónapot, s nem fog itt tánczolni, hanem férjhez megy... Ritkaság ám itt az ilyen”, - gondolta magában, mikor Natasa a derekán egy kicsúszott rózsát megigazítván, megint odaült mellé.

A fűzértáncz végén az öreg gróf az ő kék frakkjában odajött a tánczolókhoz. Meghívta magához Andrej herczeget, s megkérdezte a leányát, vajjon jól mulat-e. Natasa nem felelt, csak mosolygott, de ez a mosoly minthacsak szemrehányólag azt kérdezte volna tőle: „Ugyan, hogy’ is lehet már ilyesmit kérdezni?”

- Úgy mulatok, mint még életemben soha! - mondotta, s Andrej herczeg észrevette, a mint karjai szaporán fölemelkedtek, hogy az apját átkarolják, s legott megint leereszkedtek. Natasa olyan boldog volt, mint még életében soha. Eljutott a boldogságnak ama legmagasabb fokára, mikor az ember teljesen jóvá és tisztává lesz s a rossznak, a fájdalomnak és a boldogtalanságnak még a lehetőségében se hisz.

Pierre ezen a bálon érezte először magára nézve sérelmesnek azt a helyzetet, a melyet a felesége a magasabb körökben elfoglalt. Mogorva volt és szórakozott. Mély ráncz húzódott keresztül a homlokán, s az ablaknál állva, merően bámult a szemüvegén keresztül maga elé, a nélkül, hogy bárkit is látott volna.

Natasa a vacsorához menet elment mellette.

Pierre sötét és kétségbeesett arcza megdöbbsentette. Megállott előtte. Szeretett volna segíteni rajta, szerette volna átadni neki boldogságának a fölöslegét.

- Milyen pompás multság, gróf, - szólott hozzá, - ugy-e bár?

Pierre szórakozottan elmosolyodott s nyilván meg sem értette azt, a mit mondtak neki.

- Igen, nagyon örülök, - felelt.

„Hogy’ lehet valaki ilyen elégedetlen?” - gondolta Natasa. „Különösen egy ilyen derék ember, mint ez a Bezuchij!” Natasa szemeiben mindazok, a kik a bálon ott voltak, egyformán jó, kedves és derék embereknek látszottak, a kik egymást szerették, egyikük se sértette meg a másikat, s így boldogoknak kellett lenniök valamennyiöknek.

XVIII.

Másnap Andrej herczegnek eszébe jutott ugyan a tegnapi bál, de nem sokáig időzött annál a gondolataival. „Igen, nagyon fényes volt a bál. És még... igen, a kis Rosztova rendkívül kedves. Van benne valami egészen sajátos, szinte nem pétervárias üdeség, mely megkülönbözteti őt a többiektől”. Mindössze csak ennyi volt az, a mit a tegnapi bálról gondolt, s miután megteázott, munkához látott.

A kimerültség vagy az álmatlanság okozta-e, de ez a nap sehogy’ se kedvezett a munkájának és Andrej herczeg semmit se tudott dolgozni; folyton bírálgatta a saját munkáját, a mi sokszor meg szokott esni vele, s nagyon megörült, mikor hallotta, hogy jött valaki hozzá.

Biczki kereste föl, a ki mindenféle bizottságnak tagja volt s Pétervár minden társaságában megfordult; ezenkívül lelkes híve volt az új eszméknek és Szperanszkijnak, nemkülönben Pétervár túlbuzgó hírharangja és egyike azoknak az embereknek, a kik úgy változtatják az irányukat, mint a ruhájukat, - a divat szerint, de a kik e mellett egy-egy irányzat leglelkesebb párthíveinek látszanak. Aggodalmasan rontott be Andrej herczeghez, s alig, hogy a kalapját lekapta, már is elkezdett beszélni. Éppen most tudta meg az uralkodó elnöklése mellett ma reggel tartott államtanács-ülésnek a részleteit, s a legnagyobb lelkesedéssel kezdett beszélni arról. Az uralkodó megnyitó beszéde egészen rendkívüli volt. Egyike volt ez azoknak a beszédeknek, a melyeket csak alkotmányos uralkodók szoktak mondani. „Az uralkodó kereken kimondotta, hogy a Tanács és a Szenátus állami *intézmények*; azt mondta, hogy a kormányzásnak nem az önkényen, hanem *szilárd elveken* kell alapulnia. A császár azt mondta, hogy a pénzügyeket reformálni kell, s hogy a számadásoknak nyilvánosaknak kell lenniök”, - mesélte Biczki, egyes szavakat különösen hangsúlyozva és a szemeit jelentősegteljesen kimeresztve.

- Igen, ez a mai esemény egy új korszaknak, történelmünk legmagasztosabb korszakának a kezdetét jelenti, - fejezte be.

Andrej herczeg végighallgatta Biczki elbeszélését az Államtanács megnyitásáról, a melyet olyan türelmetlenül várt, s a melynek oly nagy fontosságot tulajdonított, és elcsodálkozott azon, hogy ez az esemény, most, hogy megtörtént, nemcsak, hogy nem indította meg őt, de

sőt valami teljesen jelentéktelennek látszott előtte. Csendes mosolylyal hallgatta Biczkij lelkes előterjesztését. Egy egészen együgyű gondolat villant meg a fejében: „Ugyan mi közöm nekem és Biczkijnek hozzá, mi közünk nekünk ahhoz, hogy az uralkodónak mit méltóztatott a Tanácsban mondani? - Hát képes-e mindez arra, hogy engem boldogabbá, vagy jobbá tegyen?”

És ez az egyszerű okoskodás egyszeriben semmivé tette Andrej hercegben mind azt az érdeklődést, a melyet a történet újítások iránt annakelőtte tanusított. Aznap Andrej herceg Szperanszkij-hoz volt híva, mint a hogy' a házigazda a meghíváskor mondta, „baráti ebédre”. Ez az ebéd, egy olyan embernek a családi és baráti körében, a kiért Andrej herceg annyira lelkesedett, azelőtt már csak azért is rendkívül érdekelt volna őt, mert mindeddig nem látta Szperanszkijt az ő otthonában; de most, szinte nem is volt kedve elmenni.

De az ebéd kitűzött órájában Andrej herceg mégis csak elment Szperanszkijnak a Tavricseszkij-kert közelében lévő házába. Andrej herceg, a ki valamelyest megkésett volt, őt órákor a kis ház rendkívül tiszta (szinte a kolostori tisztaságra emlékeztető) ebédlőjében, Szperanszkij bizalmas ösmerőseinek immár teljes „baráti kör”-ét együtt találta. Szperanszkij kis leányát (a kinek tojásdad arcza az apjáéra emlékeztetett) és a nevelőnőjét kivéve, hölgyek egyáltalában nem voltak. A vendégek: Gervais, Magniczki és Sztolypin voltak. Andrej herceg már az előszobában hangos beszédet és csengő kacagást hallott, mely azonban nagyon hasonlított a színpadi kacagáshoz. Valami a Szperanszkijéhez hasonló hang, szabatosan kivágta: ha-ha-ha... Andrej herceg soha se hallotta Szperanszkij kacagását, s az államférfiúnak ez a csengő és vékony kacagása furcsán érintette őt.

Andrej herceg bement az ebédlőbe. Két ablak közt, egy ízelítőkkal megrakott kis asztal körül állott az egész társaság. Szperanszkij, csillaggal díszített szürke frakkban, s nyilván ugyanabban a fehér mellényben s azzal a magos fehér nyakkendővel, a melylyel az Államtanács híres ülésén résztvett, derült arczczal állott az asztal mellett. A vendégei körülötte csoportosultak. Magniczki, Mihajlovics Mihailhoz fordulva, éppen valami adomát mondott el. Szperanszkij figyelmesen hallgatta, s már előre mosolygott azon, a mit Magniczki mondani fog. Abban a pillanatban, a mikor Andrej herceg a szobába lépett, Magniczki szavai megint belefűltek az általános kacagásba. Sztolypin egy falat kenyeret és sajtot majszolva, mély basszus hangján, hangosan kacagott; Gervais halkan vigyorgott, Szperanszkij pedig finoman és tisztán nevetett.

Szperanszkij, még egyre nevetve, finom és fehér kezét odanyújtotta Andrej hercegnek.

- Herceg, nagyon örülök, hogy látom, - mondotta. - Csak egy pillanatra... - fordult oda Magniczki-hoz és félbeszakította őt. - Mára abban állapotunk meg: az ebéd élvezet, s hivatalos dolgokról egy szót se. - Ezzel ismét odafordult Magniczki-hoz és megint elnevette magát.

Andrej herceg csodálkozva s a csalódás lehangoltságával hallotta a nevetését és nézett rá a nevető Szperanszkijra. Ez nem is volt Szperanszkij, hanem valami egészen más ember, Andrej hercegnek legalább úgy tetszett. Mindaz, a mi azelőtt olyan titokzatosnak és vonzónak tűnt fel Szperanszkijban, most egyszeriben világossá és érdektelenné lett előtte.

Az asztalnál egy pillanatig se szünetelt a társalgás, mely alig állott egyébből, mint egy sereg mulattató adoma gyűjteményéből. Magniczki még be se fejezte az adomáját, már is jelentkezett más valaki, a ki valami még mulatságosabbat akart elmondani. Az adomák legnagyobb részt, ha nem is a hivatalnoki világra, de hivatalos személyiségekre vonatkoztak. Úgy látszott, hogy ebben a társaságban annyira véglegesen el volt döntve ezeknek az embereknek a jelentéktelensége, hogy kizárólag csak a kedélyesség és a komikum határai közt lehetett velük foglalkozni. Szperanszkij elmondta, hogy a Tanács mai ülésén, mikor egy süket taná-

csosnak a véleményét kérdezték, azt felelte, hogy neki is ugyanaz a véleménye. Gervais elmondta egy ellenőrzésnek az egész históriáját, melyet a benne szereplő emberek teljes fejvesztettsége tett érdekessé. Sztolypin hebegve szólt bele a társalgásba, s nagy tüzzel kezdett beszélni az előbbeni rendszer visszaéléseiről, a mi felidézte annak a veszedelmét, hogy a társalgás még utóbb komoly irányba terelődik. Magniczikij elkezdett gúnyolódni Sztolypin he vességén. Gervais megint egy tréfával állt elő, s a társalgás újra visszazökkent az előbbi derűs hangulatba.

Szperanszkij nyilván szeretett kipihenni és baráti körben elszórakozni a komoly munka után, s a vendégei, a kik megértették ezt a kívánságát, valamennyien azon voltak, hogy őt mulatassák, s e mellett maguk is minél jobban mulassanak. De ez a jókedv kissé nehézkesnek és unalmasnak tetszett Andrej herczeg előtt. Szperanszkij hangjának vékonyka csengése kellemtelenül lepte meg őt, és szüntelen kaczagásának fonák és mesterkélta volta mintha sértette volna az érzelmeit. Andrej herczeg nem nevetett és attól tartott, hogy terhére lesz ennek a társaságnak. De senkinek se tűnt föl, hogy ő az egyetlen, a ki nem illeszkedik bele az általános hangulatba. Mindannyian nagyon jókedvűeknek látszottak.

Néhányszor is megpróbált beleelegyedni a társalgásba, de a szavai mindannyiszor úgy repültek ki a szájából, mint az ásványvizes palaczkból a dugó, s nem tudott velük együtt tréfálni.

Semmi rossz, semmi helytelen nem volt abban, a mit beszéltek, elmés, és tán mulatságos is volt minden; de valami, még pedig éppen az, a mi sava-borsa szokott lenni a mulatságnak, nemcsak, hogy nem volt meg ebben a társalgásban, de úgy látszott, mintha a jelenvoltak azt még csak nem is ösmerték volna.

Ebéd után Szperanszkij leánykája a nevelőnőjével együtt fölkelt az asztaltól. Szperanszkij, fehér kezével megczirógatta a kis leányt s megcsókolta őt. És íme, Andrej herczeg előtt még ez is természetellenesnek tűnt föl.

A férfiak, angol szokás szerint, az asztalnál maradtak a csemegebor mellett. A Napoleon spanyolországi viselt dolgairól ekkor kezdődött beszélgetés kellő közepén, a melyeknek helyeslésében valamennyien egy nézetben voltak, Andrej herczeg elkezdett ellent mondani nekik. Szperanszkij elmosolyodott és nyilván el akarván terelni a beszélgetést a megkezdett iránytól, elmondott egy adomát, mely a beszélgetés tárgyával semmi kapcsolatban sem volt. Pár pillanatra valamennyien elhallgattak.

Az asztalnál üldögélve, Szperanszkij bedugaszolt egy boros palaczkot, s így szólván: „manapság a jó borocska ritkaságszámba megy ám”, - odanyújtotta az inasnak és fölkelt. Valamennyien fölkeltek és hangos beszélgetésbe merülve átmentek a fogadó-szobába. Itt két levelet adtak át Szperanszkijnak, melyeket egy futár hozott. Átvette azokat és átment a dolgozó-szobájába. Alig, hogy kiment, egyszeriben vége lett az általános jókedvnek, s a vendégek halkan és komolyan kezdtek egymással társalogni.

- No, most egy kis szavalás következik, - szólott Szperanszkij, mikor a szobájából kijött. - Csodálatos tehetség! - fordult oda Andrej herczeghez. Magniczikij legott pose-ba vágta magát és elkezdett tréfás francia verseket szavalni, melyeket Pétervár egyes jól ismert személyiségeire ő maga csinált, s melyeket a hallgatói minduntalan zajos tapssal szakítottak félbe. A versek végeztével Andrej herczeg odament Szperanszkijhez, hogy tőle elbúcsúzzék.

- Hova siet ilyen korán? - kérdezte Szperanszkij.

- Eligérkeztem estére...

Elhallgattak. Andrej herczeg közvetlen közelből belenézett azokba az üveges szemekbe, a melyek annyira nem eresztettek magukhoz senkit, s furcsának találta, hogy tudott ő

Szperanszkijtól s ő vele kapcsolatos munkásságától valamit is várni, és hogy' tudott fontosságot tulajdonítani annak, a mit Szperanszkij csinált. Az a szabatos és mesterkélt kaczagás, miután Szperanszkijtól eltávozott is, még sokáig csengett Andrej herczeg fülébe.

Hazatérve, Andrej herczeg elkezdett azon az életén tünődni, a melyet most négy hónap óta Péterváron folytatott, s a mely valami egészen újnak tünt föl előtte. Eszébe jutottak a fáradozásai, az iparkodása, a hadi szabályzatok módosítására vonatkozó tervezetének egész históriája, melyet ugyan tudomásul vettek, de iparkodtak agyonhallgatni, pusztán csak azért, mert volt készletben egy másik, nagyon rossz tervezet, melyet azonban már az uralkodónak is bemutattak; eszébe jutottak annak a bizottságnak az ülései, a melynek Berg is tagja volt; eszébe jutott, hogy ezeken az üléseken milyen behatóan és hosszadalmasan megvitattak mindent, a mi a bizottsági ülések formájára és külsőségeire vonatkozott, és milyen célzatos rövidséggel intézték el mindazt, a mi a dolog lényegére tartozott. Eszébe jutott törvényhozói működése s az, hogy milyen gondosan fordítgatta orosz nyelvre a római és a francia codexek szakaszait, s szinte elrestellte magát. Azután élénken maga elé képzelte Bogucsarovót, falusi foglalatosságait, rjazani utazását, eszébe jutottak a parasztok, Dron, a sztarosztja, és miután megpróbálta alkalmazni reájuk azokat a jogokat, a melyeket a szakaszaiban az emberek számára megállapított, elcsodálkozott rajta, hogy hogy' volt képes oly hosszú ideig ilyen haszontalan munkával foglalkozni.

XIX.

Másnap Andrej herczeg elment látogatóba pár helyre, a hol még nem volt, egyebek közt Rosztovékhoz is, a kikkel azon az utolsó bálon újította föl az ismeretséget. Az illedelem szabályain kívül, a melyek szerint amúgy is el kellett mennie Rosztovékhoz, Andrej herczeget még az is sarkalta erre a látogatásra, hogy szerette volna azt a különleges és eleven leánykát, a ki olyan kellemes emléket hagyott hátra benne, otthon is látni.

Natasza az elsők közt volt, a kikkel találkozott. Kék házi ruhácska volt rajta, a melyben Andrej herczeg előtt még szebbnek tünt föl, mint báli ruhájában. Ő is, éppen úgy, mint az egész család, őszinte örömmel, mint régi barátot fogadták Andrej herczeget. Az egész család, a melyet Andrej herczeg azelőtt olyan szigorúan ítelt meg, most olyannak látszott előtte, mely csupa egyszerű, jó és pompás emberből áll. Az öreg gróf vendégszeretete és kedélyessége, mely különösen kellemesen lepte meg az embert Péterváron, olyan volt, hogy Andrej herczeg az ebédre szóló meghívást sem utasíthatta vissza. „Bizony, ezek nagyon derék és pompás emberek”, - gondolta Bolkonszkij, „a kiknek persze sejtelmük sincs arról a kincsről, a melyet Natasában bírnak; de azért jó emberek, a kik a legpompásabb háttérül szolgálnak annak, hogy ez a rendkívül poétikus és életteli teljes, bájos leányka csak annál jobban kiemelkedjék köztük.”

Andrej herczeg Natasában valami előtte teljesen ismeretlen, különös világnak a közelségét érezte, mely tele volt előtte ugyancsak ismeretlen örömmel, annak az idegen világnak a közelségét, mely már akkor az otradnoei fasorban, és azon a holdvilágos éjszakán ott az ablakban annyira izgatta. Most ez a világ már nem izgatta annyira, mert már nem volt ismeretlen előtte; de azért, mikor a küszöbét átlépte, mégis rá nézve teljesen új élvezetek forrását fedezte föl benne.

Ebéd után Natasa, Andrej herczeg kérésére a zongorához ment és elkezdett énekelni. Andrej herczeg a hölgyekkel társalogva állt az ablakban és hallgatta őt. Egyszerre a mondat közepén elhallgatott s egészen váratlanul úgy érezte, hogy könnyek kezdik szorongatni a torkát,

melyeknek magánál eddig még a lehetőségét sem ismerte el. Rápillantott az éneklő Natasára, s valami új és boldog érzés költözött a lelkébe. Boldog volt, de egyúttal szomorú is. Semmi oka se volt rá, hogy sírjon, s mégis kész lett volna sírni. De ugyan mit siratott volna? Előbbi szerelmét? A kis hercegnét? A csalódásait?... A jövőbe vetett reményeit?... Igen is, nem is. A fő dolog, a miért sírni szeretett volna, az a hirtelen oly élénken fölismert rettenetes ellentét volt, mely a közt az ő benne élő végtelenül nagy és határtalan valami és a közt a szűk és anyagiasság valami közt fönnállott, a mi nemcsak ő maga, de Natasa is volt. Ezen az ellentétén örült és bánkódott egyszerre, mialatt Natasa énekelt.

Natasa, alig, hogy az énekét befejezte, odament hozzá és megkérdezte tőle, vajjon hogy tetszik a hangja? De alig, hogy megkérdezte, legott zavarba jött, mert úgy érezte, hogy ezt nem kellett volna kérdeznie. Andrej herceg, a mint ránézett, elmosolyodott és azt mondta, hogy tetszik neki az éneke, éppen úgy, mint minden egyéb, a mit csinál.

Andrej herceg késő este ment el Rosztovéktól. A szokott időben feküdt le, de csakhamar belátta, hogy nem fog tudni elaludni. Hol meggyújtotta a gyertyát és feküdt az ágyában, hol fölkel, hol megint lefeküdt, de legkevésbé se volt terhére ez az álmatlanság: olyan újszerűséget és örömet érzett a lelkében, mintha csak valami dohos szobából Isten szabad levegőjére lépett volna ki. Az esze ágába se jutott, hogy szerelmes Rosztovába; rá se gondolt; csak úgy maga elé képzelte őt, de már ettől is teljesen más színben tünt föl előtte az egész világ. „Mit vergődöm, mit gyötöröm magamat ebben a szűk és zárt keretben, mikor az élet, az egész élet, minden örömeivel együtt tárva-nyitva van előttem?” - mondotta magában. S hosszú idő után először, megint elkezdett boldog terveket kovácsolni a jövőre. Elhatározta, hogy foglalkozni fog a fia nevelésével, s keres neki nevelőt, a kire rábízhatja; azután nyugdíjba lép, s elutazik külföldre, hogy lássa Angliát, Svájcot, Olaszországot. „Ki kell használnom a szabadságomat, a míg elég erőt és fiatalságot érzek magamban, - mondotta magában. - Igaza volt Pierre-nek, a mikor azt mondotta, hogy ahhoz, hogy az ember boldog legyen, hinnie kell a boldogságban, s én most hiszek. Bízunk a halottakra, hogy a halottakat eltemessék, de a míg élünk, éljünk és legyünk boldogok” - gondolta magában.

XX.

Berg Adolf ezredes, a kit, mint Moszkvában és Péterváron csaknem mindenkit, Pierre szintén ismert, újdonszerű egyenruhában, s a halántékán kikent és Pavlovics Alexander császár módjára előrefésült hajjal, beállított hozzá egy reggel.

- Éppen most voltam az ön feleségénél, a grófnénál, s olyan szerencsétlenül jártam, hogy a kérésemet nem találta teljesíthetőnek, reményilem, gróf, hogy önnél, szerencsésebb leszek, - mondotta mosolyogva.

- Mit parancsol, ezredes? Rendelkezésére állok.

- Én most, gróf, immár teljesen berendezkedtem az új lakásomban, - mondotta Berg, nyilván azt hívén, hogy lehetetlen, hogy ezt hallani ne legyen kellemes, - s így szeretnék az én és a feleségem ösmerősei számára egy kis estélyt adni. (Itt még szívélyesebben elmosolyodott.) Meg akartam kérni a grófnét és önt, hogy tiszteljenek meg bennünket azzal, hogy eljönnek hozzánk egy csésze teára és... vacsorára.

Csakis Vasziljevna Jelena grófné lehetett olyan kegyetlen, hogy egy ilyen meghívást visszautasítson, a ki az ilyen holmi Bergekkel való érintkezést magára nézve megalázónak tartotta. Berg oly tisztán kifejtette, hogy miért akar magának egy kicsiny, de szép társaságot összegyűjteni, hogy miért örülne olyan nagyon, ha szintén eljönnének, s hogy mért sajnálja a

pénzt a kártyára, és más egyéb hiábavalóságokra, míg egy szép társaság kedvéért még áldozatokra is kész, hogy Pierre nem tudott nemet mondani és megígérte, hogy elmegy.

- Csak ne nagyon későn, gróf, ha szabad kérnem, úgy tíz percczel nyolcz előtt, ha nem tolakodás a kérésem. Csinálunk egy kis parthiet, a mi tábornokunk is ott lesz. Ő mindig olyan jó irántam. Szépen megvacsorázunk. Tehát legyen szerencsénk, gróf.

Pierre akkor este, szokása ellenére, nem késett el, hanem nem hogy tíz percczel nyolcz előtt, de már háromnegyed nyolczkor ott volt Bergéknél.

Bergék, miután ellátták magukat mindennel, a mire szükségük volt, már készen várták a vendégeket.

Egy új, tiszta, derült, szobrocskákkal és képekkel díszített s új bútorttal berendezett szobában ott ült Berg a feleségével. Berg ujdonatúj, nyakig begombolt egyenruhában ült a felesége mellett, s azt magyarázta neki, hogy az embernek mindig lehetnek, - sőt kell is, hogy legyenek, nálánál előkelőbb ösmerősei, mert az embernek csak így van haszna az ösmeretségeiből. - Ragad is rá valami, meg aztán kérhet is tőlük egyet-mást. Itt van például, nézzed, hogy' éltem én az első rangfokozatokban. (Berg nem az évei, hanem az előléptetései szerint számította az életet.) Az én bajtársaim ma még senkik, és nekem, a ki immár helyettes ezredparancsnok vagyok, nekem van szerencsém a te férjed lehetni (fölkelt és megcsókolta a Vjera kezét, és miközben odament, lesimította a szőnyegnek egyik fölkunkorodott sarkát). És mivel értem el mindezt? Legislegelső sorban azzal, hogy meg tudtam válogatni az ösmerőseimet. Nagyon természetes persze, hogy pontosnak és tisztességesnek is kell lenni még ezenkívül.

Berg a gyöngé nő fölött érzett fölényének a tudatában elmosolyodott és elhallgatott, megdölgvén, hogy végre is ez az ő kedves kis felesége is gyöngé nő, a ki nem tudja mindazt fölélni, a mi egy férfiról nézve abban van, - ein Mann zu sein. De ugyanakkor derék és becsületes férje fölött való fölénye tudatában, a ki azonban, mint Vjera fölfogása szerint a férfiak mind, mégis csak tévesen fogta föl az életet, Vjera is elmosolyodott. Berg, a felesége után ítélve, minden nőt gyengének és ostobának tartott. Vjera pedig a férje után ítélve és ezt a megfigyelését általánosítva, abból indult ki, hogy a férfiak mind csak maguknak követelik az okosságot, voltaképpen pedig semmihez sem értenek, gögösek és önzök.

Berg fölkelt, s óvatosan, nehogy azt a csipkés gallért, melyet drága pénzen vett, összegyűrje, megölelte a feleségét s az ajka kellő közepén megcsókolta őt.

- Csak azt az egyet szeretném, ha nem lennének nagyon hamar gyermekeink, - mondotta az eszmék szinte öntudatlan társulása révén.

- Bizony, - felelt Vjera, - én meg egyáltalában nem szeretném, ha lennének. A társaságnak kell élni.

- Éppen ilyen volt Juszupova hercegnének is, - jegyezte meg Berg boldog és jóságos mosolylyal mutatván rá a csipkegallérára.

Ekkor jelentették Bezuchij gróf érkezését. Mindaketten önelégült mosolylyal néztek egymásra, s mindenikük magának tulajdonította ennek a látogatásnak az érdemét.

„Lám, mit nem tesz az, ha az ember tud ösmeretségeket kötni, - gondolta magában Berg, - lám mit nem tesz, ha az ember tudja, hogy viselje magát!”

- Csak arra kérlek, hogy mikor a vendégeket mulattatom, - szólott Vjera, - ne szakíts félbe, mert én tudom, kit mint kell szórakoztatni, s milyen társaságban mit kell beszélni.

Berg is elmosolyodott.

- Az lehetetlen, férfiakkal olykor férfias dolgokról is kell beszélgetni, - mondotta.

Pierret az új szalonban fogadták, a melyben sehova se lehetett leülni a nélkül, hogy az ember az arányosságot, a csínt és a rendet meg ne zavarja, s azért éppenséggel nem volt különös, sőt nagyon is érthető, hogy Berg bár nagylelkűen följánlotta kedves vendégének, hogy a pamlag vagy valamelyik karosszék arányos elhelyezését megbontsa, de mert ebben a tekintetben maga is a legnagyobb határozatlanságban leledzett, a vendég választására bízta ennek a kérdésnek az eldöntését. Pierre meg is bontotta az arányosságot, a mennyiben félre húzott magának egy széket, mire Berg és Vjera legott megnyitották az estélyt s egymás szavába vágva, elkezdtek a vendégüket mulattatni.

Vjera, a ki úgy határozta magában, hogy Pierret a franczia nagykövetség ügyeivel kell mulattatni, tüstént meg is pendítette ezt a tárgyat. Berg, a ki viszont abban a véleményben volt, hogy férfias dolgokról is kell beszélni néha, belevágott a felesége szavaiba és ráterelte a szót az Ausztriával való háborúra, s az általános kérdésekről szinte önkéntelenül átugrott azokra az ajánlatokra, a melyeket neki a hadjáratban való részvételre vonatkozólag tettek, és azokra, melyek őt az ajánlatok visszautasítására birták. Mindamellett, hogy a társalgás nagyon zagyva volt, hogy Vjera a férfias elem belekeverése miatt bosszankodott, mindakét házastárs örömmel érezte, hogy ámbár csak egyetlen egy vendég volt jelen, az *estély* azért nagyon jól kezdődött, s hogy éppen annyira hasonlított minden más estélyhez, a melyen a gyertyák fénye és tea mellett beszélgetnek, mint egyik vízcsepp a másikhoz.

Nemsokára jött Borisz, Berg régi bajtársa. A fölény és a leereszkedés némi árnyalatával viselkedett Berg és Vjera iránt. Borisz után egy hölgy érkezett meg egy ezredessel, majd a tábornok is belépett, utána pedig Rosztovék, úgy hogy az estély most már minden tekintetben és minden kétséget kizárólag hasonlóvá lett más estélyekhez. Berg és Vjera, a mikor a fogadószobában a mozgalmas életet látták, s ezt az össze-vissza társalgást, a köszöntéseket és a ruhák suhogását hallották, nem tudtak visszafojtani egy örömteljes mosolyt. Éppen úgy volt minden, mint másoknál szokott lenni; de különösen olyan volt a tábornok, a ki miközben a lakást magasztalta, megveregette Berg vállát és apai önkénnyel intézkedett, hogy állítsák föl a kártyaasztalt. A tábornok odaült Andrejevics Ilya gróf mellé, mint a ki a vendégek közt ő utána a legelőkelőbb volt. Az öregek az öregek mellé, a fiatalok a fiatalok mellé húzódtak, a ház úrnője a tea-asztal körül forgolódott, a melyen ezüst kosárcákban olyan sütemények voltak, mint Paninék estélyén, szóval hajszálig ugyanolyan volt minden, mint másoknál szokott lenni.

XXI.

Pierre-nek, mint a legelőkelőbb vendégek egyikének, le kellett ülnie bosztont játszani Andrejevics Ilyával, a tábornokkal és az ezredessel. Pierre véletlenül úgy ült a kártyaasztalhoz, hogy szembe került Natasával, s az a furcsa változás, mely a bál óta végbement benne, legott szemet szúrt neki. Natasa szótalán volt, s nemcsak, hogy nem volt olyan szép, mint azon a bálon, de még tán csúnya is lett volna, ha nem olyan szelíd és mindenki iránt közönyös az arckifejezése.

„Vajjon mi lelte?” - gondolta Pierre, a mint ránézett. Ott ült a huga mellett a tea-asztalnál, s a nélkül, hogy ránézett volna, kelletlenül felelt valamit Borisznak, a ki odaült mellé. Pierre miután ágyú-színét egészen lehívta, és a partnere nagy örömeire egymásután öt ütést csinált, miközben az ütéseit összeszedte, valami üdvözlésfélét, s a szobába közeledő lépések zaját hallván, megint rápillantott Natasára.

„Ugyan mi történt vele?” - kérdezte magában még nagyobb csodálkozással.

Andrej herceg gondos és gyöngéd arczkifejezéssel állott mellette s valamit mondott neki. Natasa iparkodván gyors pihegését elpalástolni, emelt fővel, kipirulva nézett rá. És megint lángra lobbant benne valami, eddig csak pislogó, benső tűznek a szikrája. Teljesen átalakult. Csúnyából éppen olyanra változott, a milyen azon a bálon volt.

Andrej herceg odalépett Pierrehez, a ki barátjának az arczán is valami új, fiatalos kifejezést vett észre.

Pierre a játék alatt több ízben változtatta a helyét s hol szemben, hol háttal ült Natasának, s a hat játszma egész ideje alatt fürkésző figyelemmel kísért mindkettőjüket.

„Valami nagyon fontos dolog megy végbe kettőjük közt”, - gondolta Pierre, s valami örömteljes, de egyúttal keserű érzés izgatta föl, s egészen elterelte a figyelmét a játékról.

A hat játszma után a tábornok azt mondván, hogy így nem lehet játszani, fölkelt és így Pierre fölszabadult. Az egyik oldalon Natasa Szonyával és Boriszszal beszélgetett, Vjera pedig finom mosolylyal suttogott valamiről Andrej herceggel. Pierre odalépett a barátjához, és megkérdezvén, nem titok-e, a miről beszélgetnek, odaült melléjük. Vjera, észrevevén Andrej hercegnek Natasa iránt tanusított figyelmét, úgy találta, hogy egy estélyen, egy igazi estélyen, feltétlenül szükséges, hogy az érzelmekre is történjenek finom célzások, és kilesvén a kellő pillanatot, a mikor Andrej herceg egyedül volt, elkezdett vele az érzelmekről általában, és különösen a húga érzelmeiről beszélgetni. Egy ilyen okos vendéggel szemben (a milyennek Andrej herceget tartotta) egész diplomáciai művészetét sorompóba kellett állítania.

Mikor Pierre odalépett hozzájuk, észrevette, hogy Vjera egész lelkével benne volt a beszélgetés sodrában, Andrej herceg pedig (a mi ritkán esett meg vele), zavartnak látszott.

- Mi az ön véleménye? - kérdezte Vjera finom mosolylyal. - Ön, herceg, olyan élesszemű s egyszeriben úgy ki tudja ösmerni az emberek jellemét. Mit gondol Natalie felől, vajjon képes-e ő arra, mint más nők (Vjera magára gondolt), hogy kitarító legyen az érzelmeiben, s ha egyszer megszeretett valakit, ahhoz mindörökre hű maradjon? Mert én csakis ezt tartom igazi szerelemnek. Mit gondol, herceg?

- Sokkal kevésbé ismerem az ön hűgát, - felelt Andrej herceg gúnyos mosolylyal, mely alá a zavarát akarta elrejtteni, - semhoggy egy ilyen kényes kérdést eldönthessek; azután meg én azt a megfigyelést tettem, hoggy minél kevésbé tetszik egy nő, annál állandóbb szokott lenni, - tette hozzá és ránézett Pierre-re, a ki éppen akkor jött oda hozzájuk.

- Igen, ez igaz, herceg; manapság, - folytatta Vjera (úgy említvén ezt a „manapság”-ot, mint a hoggy a korlátolt emberek szeretik emlegetni, a kik azt hiszik, hoggy ők megtalálták és méltányolni is tudják koruk sajátosságait, s hoggy az emberek tulajdonságai időről-időről változnak), - manapság a leányoknak olyan nagy a szabadságuk, hoggy az az élvezet, melyet az okoz, hoggy észreveszik őket, sokszor elfojtja bennük az igazi érzést. És Natasa, ez tagadhatatlan, ebben a tekintetben nagyon is fogékony. Ez a Nataliera való visszatérés kellemetlenül érintette Andrej herceget; összeránczolta a homlokát és fel akart kelni, de Vjera még finomabb mosolylyal folytatta:

- Azt hiszem, senkinek annyit nem udvaroltak, mint neki, - mondotta Vjera; - de soha, egész a legutóbbi időkig, komolyan nem tetszett neki senki. Hiszen tudja, gróf, - fordult oda Pierrehez, - hoggy még a mi kedves unokatestvérünk, Borisz is, a ki, köztünk legyen mondva, nagyon, de nagyon a gyöngédség országába való... - mondotta, az akkoriban nagyon divatos „szerelmi térkép”-re célozva.

Andrej herceg összeránczolta a homlokát, és hallgatott.

- Ön ugy-e jól van Borisszal? - kérdezte Vjera.

- Igen, ösmerem...
- Nyilván beszélt is önnek Natasa iránt való gyermekkori szerelméről?
- Hát szerelmes volt belé? - kérdezte Andrej herczeg s egyszerre egészen váratlanul elpirult.
- Igen. Hiszen tudja, hogy unokatestvérek közt nagyon gyakran vezet szerelemre az a bizalmas viszony! Kényes dolog az ilyen rokonság. Ugy-e bár?
- Oh, kétségkívül, - felelt Andrej herczeg, és egyszerre természetellenesen megélnkülve, elkezdett Pierre-el ingerkedni, hogy jó lesz, ha kissé óvatosabban viselkedik Moszkvában élő ötvenesztendős unokatestvérével, s a tréfás beszélgetés kellő közepén fölkelt, karonfogta Pierre-t és elvezette őt.
- Nos, mi az? - kérdezte Pierre és csodálkozva nézett barátjának furcsa elevenségére, miközben észrevette azt a pillantást, a melyet a herczeg, mikor fölkelt, Natasára vetett.
- Beszélnem kell, beszélmem kell veled, - szólott Andrej herczeg. - Te ösmered a mi női keztyűinket (azokról a szabadkőműves keztyűkről beszélt, a melyeket az újonnan fölvetett testvérek kaptak, azért, hogy odaadják annak a nőnek, a kit szeretnek.) Én... De még se, inkább majd később beszélek veled erről... - És Andrej herczeg, szemeiben furcsa csillogással s mozdúlataiban nyugtalansággal odament Natasához és leült mellé. Pierre látta, a mint Andrej herczeg valamit kérdezett tőle, a lány pedig irulva-pirulva felelt.

Ekkor azonban Berg odajött Pierre-hez, és nyomatékosan arra kérte őt, hogy vegyen részt a tábornok és az ezredes közt a spanyolországi eseményekről folyó vitában.

Berg boldog volt és elégedett. Az öröm mosolya egy pillanatra se hagyta el az arcát. Az estély pompásan sikerült s éppen olyan volt, mint bármely más estély, melyet ő eddig látott. Szakasztott úgy ment minden, mint máshol. A halk női beszélgetés, a kártya, a tábornok, a ki játékközben emeltebb hangon beszélt, a számovár, a sütemény, szóval, ugyanaz volt minden; csak egy dolog hiányzott még, az, a mi mindazokon az estélyeken meg volt, a melyeket utánozni akart. Hiányzott a férfiak közt valami hangos beszélgetés, valami fontos és okos dologról folyó vita. A tábornok most megnyitotta ezt a vitát, a melybe Bergnek Pierre-t is sikerült beugrasztania.

XXII.

Andrej herczeg, miután Andrejevics Ilja gróf meghívta, másnap Rosztovékhoz ment ebédre s az egész napot náluk töltötte.

A házban mindenki érezte, hogy kinek a kedvéért jött el Andrej herczeg, a ki nem is csinált titkot a dologból, hanem iparkodott egész nap együtt lenni Natasával. Nemcsak Natasa remegő, de azért boldog és ujjongó lelkében, hanem az egész házban meg volt az az aggodalom, hogy ma még valami fontos dolognak kell történnie.

A grófné szomorú és szigorúan komoly szemekkel nézett Andrej herczegre, mikor ez Natasával beszélt, s a mint a herczeg rápillantott, legott félénken és ravaszul valami jelentéktelen beszélgetést kezdett. Szonya egyrészt félt elmenni Natasa mellől, másrészt meg attól tartott, hogy útjában áll a jelenlétével. Natasa, mihelyest egy-egy perczre négyszem közt maradt Andrej-jel, szinte belesápadt a várakozó félelmébe. Andrej herczeg meglepte őt a bátortan-ságával. Érezte, hogy valamit akar mondani neki, de nem tudta rászánni magát.

Este, mikor Andrej herceg elment, a grófné odajött Natasához és suttogva így szólt:

- Nos, mi újság?

- Mama, az Istenre kérem, ne kérdezzen most semmit tőlem. Nem lehet azt elmondani, - szólott Natasa.

Natasa mindazonáltal akkor este, hol izgatottan, hol megijedve, kimeresztett szemekkel hosszú ideig feküdt az anyja ágyában. Majd elmondta neki, hogy' dicsérte őt Andrej herceg, majd meg azt, hogy - a mint mondta, - külföldre utazik, hogy megkérdezte tőle, hol töltik a nyarat, majd meg Borisz felől kérdezősködött.

- De ilyesmi, ilyesmi... még nem történt velem! - mondotta. - Én úgy félek, mikor vele vagyok, mindig úgy félek, ha vele vagyok, mit jelent ez? Azt jelenti, hogy ő az igazi, azt? Mama, hát alszik?

- Nem, szívecském, de magam is úgy félek, - felelt az anyja. - Menj már.

- Mindegy, aludni úgy se fogok. Milyen butaság is az az alvás! Mamuka, mamuka, ilyesmi még nem történt velem, - mondotta csodálkozva s megszeppent attól az érzéstől, a melynek a tudatára ébredt. - És képzelhettük volna-e!...

Natasának úgy tetszett, hogy már akkor beleszeretett Andrej hercegbe, mikor őt Otradnoeban először látta. Mintha megijedt volna attól a furcsa, váratlan boldogságtól, hogy az, a kit ő magának már akkor kiválasztott (erről erősen meg volt győződve), hogy az most megint az útjába akadt, még pedig, a mint látszott, iránta nem egészen közönyösen... És neki is éppen most kellett Pétervárra jönnie, mikor mi is itt vagyunk. És találkozunk kellett azon a bálon. Ez mind a sors játéka. Tiszta dolog, hogy a sors akarta, hogy így forduljon minden. Már akkor, alig láttam őt, valami különösét éreztem.

- Hát még mit mondott? Miféle versek ezek itt? Olvasd el... - kérdezte az anyja tünődve, azokra a versekre czélozva, melyeket Andrej herceg Natasa emlékkönyvébe írt.

- Mama, nem szégyen az, hogy özvegy?

- Elég, Natasa. Imádkozzál az Istenhez. „A házasságok az égben köttetnek”, - felelt, egy francia közmondással.

- Mamuskám, édesem, mennyire szeretem én magát, milyen jól érzem magamat itten! - kiáltott föl Natasa, s miközben az anyját ölelgette, a boldogság és az izgatottság könnyei hullottak a szemeiből.

Ugyanekkor Andrej herceg ott ült Pierre-nél s beszélt neki Natasa iránt való szerelméről és arról az eltökélt szándékáról, hogy őt feleségül veszi.

*

Vasziljevna Jelena grófnénál aznap társaság volt. Ott volt a francia nagykövet, ott volt egy herceg, a ki egy idő óta gyakori vendége lett a grófné házában, és még sok más előkelő hölgy és férfi. Pierre is lenn volt, végigjárt a termeken és mindenkit meglepett gondterhes, szórakozott és komor ábrázatával.

Pierre úgy érezte a bál óta, mintha búskomorság kezdené környékezni, s kétségbeesett erővel próbált ellene küzdeni. Azóta, hogy a herceg bizalmasává lett a feleségének, Pierre egészen váratlanul megkapta a kamarási méltóságot, és ettől az időtől fogva nagyobb társaságokban mindig valami kínos zavar és szégyen érzése fogta el őt, s mind sűrűbben kezdtek visszatérni minden emberi dolognak a hiábavalóságára vonatkozó régebbi komor gondolatai. Ugyan- ebben az időtájban vette észre a pártfogoltja, Natasa, és Andrej herceg közt szövődő

gyengéd érzelmeket, s ez az ő és a barátja helyzete közt fönnforgó ellentét csak fokozta ezt a komor hangulatot. Egyformán iparkodott kitérni úgy a feleségére, mint Natasára és Andrej herczegre vonatkozó gondolatai elől. Az örökkévalósághoz képest megint hitványságnak tűnt föl előtte minden, s újra megjelent előtte az a kérdés: „mindez ugyan mire való?” S éjjel-nappal szabadkőműves munkák fölött görnyedt, azt remélvén, hogy sikerül rossz kedvének a közeledését elhárítania. Pierre, miután tizenkét órákor elhagyta a grófné lakosztályát, alacsony és füstös szobájában, elnyütt hálóköntösben ott ült az asztalnál, s eredeti skót okmányokat másolt, mikor egyszerre valaki a szobába lépett. Andrej herczeg volt.

- Áá, ön az, - szólott Pierre szórakozott és bosszús ábrázattal. - Én meg, a mint látja, dolgozom, - mondotta, s az élet nyomorúságától való megváltás reményének olyan kifejezésével mutatott rá egy kis füzetre, a minővel a boldogtalan emberek szokták a munkájukat nézni.

Andrej herczeg ragyogó, lelkes és az életre szinte újjászületett arczczal állt meg Pierre előtt, s nem vevén észre az ő szomorú ábrázatát, a boldogság önzésével mosolygott rá.

- Nos, édesem, - szólalt meg, - már tegnap akartam neked valamit mondani, s azért jöttem el most hozzád. Soha még semmi ehhez foghatót nem éreztem. Szerelmes vagyok, barátocskám.

Pierre egyszerre mélyen fölsóhajtott s nehéz testével odatelepedett Andrej herczeg mellé a pamlagra.

- Rosztova Natasába, ugy-e? - kérdezte.

- Igen, igen, hát ugyan kibe másba? Soha se hittem volna, de ez az érzés erősebb, mint én. Tegnap kínlódtam, szenvedtem, de még ezt a kínlódot sem adnám oda a világon semmiért. Eddig én nem is éltem. Csak most kezdek élni, de nélküle - nem tudok élni. De vajjon szerethet-e ő engem?... Öreg vagyok már hozzá... Nos, mit gondolsz?

- Én? Én? Hiszen mondtam már, - szólott egyszerre Pierre s elkezdett föl és alá járni a szobában. - Én mindig gondoltam ezt... Ez a kis lány olyan kincs, de olyan... Ritka egy teremtés... Kedves barátom, csak arra kérem, ne okoskodjék, ne habozzék, vegye el, vegye el, vegye el... Én meg vagyok győződve, hogy boldogabb ember nem lesz a föld kerekiségén.

- De ő?

- Ő is szereti önt.

- Ne beszélj badarságot... - mondotta Andrej herczeg mosolyogva s a szeme közé nézett Pierre-nek.

- Szereti, ha mondom, - kiáltott Pierre bosszúsan.

- Nem, ide hallgass, - szólott Andrej herczeg s megfogván a kezét, elnémította őt. - Tudod-e, hogy én milyen helyzetben vagyok? Valakinek el kell mondanom mindent.

- Jó jó, beszélj hát, nagyon örülök, - mondotta Pierre, és csakugyan elváltozott az arcza, elsímultak a ránczai, és örömmel kezdte hallgatni Andrej herczeget. Andrej herczeg egészen más, új embernek tetszett előtte. Hova lett a bánata, az élet iránt érzett megvetése, csüggettsége? Pierre volt az egyetlen ember, a ki előtt, elhatározta, hogy kiönti a lelkét; de neki azután el is mondott mindent, a mi a lelkét nyomta. Majd merészen, és könnyedén terveket szőtt a messze jövőre, arról beszélt, hogy nem áldozhatja föl a boldogságát az apja szeszélyének, de hogy majd vagy kényszeríteni fogja az apját, hogy ebbe a házasságba beleegyezzen és őt megszeresse, vagy pedig meglesz a beleegyezése nélkül is; majd ismét mint valami furcsa, idegen és tőle éppenséggel nem függő dolgon, elcsodálkozott azon az érzésen, mely őt a hatalmába kerítette.

- Ha valaki azt mondta volna, hogy én így tudok szeretni, nem hittem volna, - mondotta Andrej herceg. - Ez teljességgel nem az az érzés, melyet azelőtt tapasztaltam. Elöttem most két részre van osztva az egész világ: az egyik - ő, és ő benne együtt van minden boldogság, remény és világosság; a másik rész pedig - minden, a hol ő nincs ott, s a hol minden csupa szomorúság és homály...

- Homály és sötétség, - ismételte Pierre, - igen, igen, ezt én teljesen értem.

- Én nem tudom nem szeretni a világosságot, nem tehetek róla. Én nagyon boldog vagyok. Értesz engem? Tudom, hogy ennek te is örülsz.

- Igen, igen, - erősítette Pierre s meghatott és szomorú szemekkel nézett a barátjára. Minél derültebbnek látszott előtte Andrej herceg sorsa, annál sötétebbnek tűnt föl előtte a magáé.

XXIII.

Andrej hercegnek szüksége volt a házassághoz az apja beleegyezésére, s ezért másnap haza is utazott hozzá.

Az apja látszólag nyugodtan, de annál nagyobb benső dühvel fogadta a fia vallomását. Nem tudta fölfogni, hogy' akarhat valaki az életén változtatni, hogy' akarhat valami újat vinni belé, mikor az ő élete már a végére jár. „Hagyták volna befejezni az életemet, úgy, a mint én akarom, és az után tettek volna, a mit akarnak”, - mondotta magában az öreg. De a fiával szemben azért élt azzal a diplomácziaival, a melyet fontos esetekben alkalmazni szokott. Nyugodt hangot erőszakolva magára, sorra vette az egész ügyet.

Ez a házasság, először is a rokonság, a vagyon és az előkelőség tekintetében sem volt valami fényes. Másodszor, Andrej herceg már túl volt első fiatalságán, gyenge volt az egészsége (az öreg erre különös súlyt fektetett) a leány pedig nagyon is fiatal volt hozzá. Harmadszor, volt egy fia, a kit sajnált volna egy ilyen süldőleány gondjaira bízni. „Negyedszer, és végre, - szólott az apa és gúnyosan nézett a fiára: - arra kérlek, halaszd el az egészet egy esztendővel, menj külföldre, gyógyítsd magadat, keress Nikolaj herceg számára, - a mi különben is szándéka volt, - egy jó német nevelőt, és azután, ha már a szerelmed, a szenvedélyed, a nyakasságod, vagy nevezd, a minek akarsz, csakugyan olyan nagy, ám vedd el. És ez az én utolsó szavam, tudd meg jól, hogy az utolsó...” - fejezte be a herceg olyan hangon, mely elárulta, hogy a világon semmi sem indíthatja arra, hogy az elhatározását megváltoztassa.

Andrej herceg tisztán látta, hogy az öreg abban bízott, hogy vagy az ő, vagy a jövőbelije érzelmei nem bírják ki ennek az egy esztendőnek a megpróbáltatását, vagy pedig abban, hogy ő, az öreg herceg meghal ez alatt az idő alatt, és elhatározta, hogy az apja akaratába bele-nyugszik: megkéri ugyan a leányt, de az esküvőt egy esztendővel elhalasztja.

Három héttel a Rosztovéknál töltött utolsó este után Andrej herceg visszatért Pétervárra.

*

Natasa, az anyjával történt megbeszélést követő napon, egész nap várta Andrej herceget, de nem jött el. Másnap és harmadnap ugyanez történt. Pierre szintén nem jött el, s így Natasa, semmit se tudván arról, hogy Andrej herceg az apjához utazott, sehogy' se tudta távollaradását magának megmagyarázni.

Így múlt el három hét. Natasa nem akart kimozdulni a házból sehová, mint az árnyék, tétlenül és szomorúan járt-kelt a szobákban, esténként titokban nagyokat sírt és az anyjánál se jelent

meg többé. Szakadatlanul irúlt-pirúlt és ingerült volt. Úgy tetszett neki, hogy mindenki tud a csalódásáról s gúnyolódik és szánakozik rajta. Nagy benső szenvedésein kívül még a sértett büszkeségnek ez a fájdalma is csak fokozta a boldogtalanságát.

Egyszer bement a grófnéhoz, akart valamit mondani neki, de hirtelen sírva fakadt. Könnyei a megbántott gyermek könnyei voltak, a ki maga se tudja, miért kell bűnhődnie.

A grófné elkezdte csillapítani Natasát. De Natasa, a ki eleinte még csak hallgatta az anyja szavait, egyszerre félbeszakította őt.

- Hagyja el, mama, én nem gondolok és nem is akarok gondolni semmit. Hát eljött, aztán elmaradt, elmaradt...

Megrezdült a hangja, csaknem sírva fakadt, de összeszedte magát és nyugodtan így folytatta:

- Egyáltalán nem is akarok férjhez menni. És félek is tőle; s most már megint teljesen, teljesen nyugodt vagyok...

Natasa ez után a beszélgetés után másnap magára vette azt az ócska ruhát, melyet nagyon jól ismert, mert reggelenkint mindig olyan jókedvű volt benne, és ettől a reggeltől fogva visszatért azelőtti életmódjához, a melylyel a bál óta szakított volt. Miután megteázott, bement a terembe, a melyet jó akusztikája miatt annyira szeretett és elkezdte solfeggiáit (ének-gyakorlatait) énekelni. Mikor az elsőt befejezte, a terem közepén megállt, s elismételt belőle egy dallamot, mely különösen megnyerte a tetszését. Örömmel hallgatta azt a bájt (mely szinte váratlanul érintette őt) a melylyel ezek a szerteáradó hangok az egész puszta termet betöltötték, majd lassan elhaltak, s egyszerre valami vidám hangulat fogta el. „Mit is törődjem ezzel olyan sokat, így is szép az élet”, - mondotta magában s föl és alá kezdett járni a teremben, még pedig nem közönséges léptekkel, hanem minden lépésnél a sarkairól (új czipő volt rajta, melyet nagyon szeretett) a lába hegyére lépve a csikorgó parketten, s épp oly örömmel hallgatta sarkainak ezt az egyenletes topogását és czipője orrának a csikorgását, mint az imént hangjának a rezgését. Mikor a tükör mellett elment, belepillantott. - „Lám, az ott én vagyok!” - mintha csak azt mondotta volna az arczkifejezése, mikor magát megpillantotta. „Nos hát, jól van, nincs is szükségem senki másra”.

Az inas be akart jönni, hogy elrendezzen valamit a teremben, de ő nem eresztette be, megint betette utána az ajtót, és tovább folytatta a sétáját. Ezen a reggelen megint visszazökkent az önszeretet és az öntetszelgés állapotába, mely annyira tetszett neki. - „Milyen elragadó is ez a Natasa!” - mondotta magáról, valami harmadik férfi-személyiség szavaival. - „Szép is, hangja is van, fiatal is, és nem bánt senkit, ha békét hagytok neki”. De bármennyire békét hagytak is neki, még se tudott megnyugodni, s ezt érezte is.

Az előszobában kinyílt a kapúaljából nyíló ajtó, és valaki megkérdezte: itthon vannak-e? - utána pedig valakinek a léptei hallatszottak. Natasa benézett a tükörbe, de nem látta magát. Csak az előszobából behallatszó hangokra ügyelt. Mikor meglátta magát, sápadt volt az arcza. Ő volt. Ezt ő teljes bizonyossággal tudta, már a betett ajtón keresztül csak alig, hogy hallotta a hangját.

Natasa sápadtan és ijedten beszaladt a fogadószobába.

- Mama, itt van Bolkonszkij, - mondotta. - Mama, ez rettenetes, ez elviselhetetlen!... Én nem akarok kínlódni! Mitévő legyek hát?

A grófné nem is felelhetett neki, mire Andrej herczeg aggódalmas és komoly arccal a fogadó-szobába lépett. A mint megpillantotta Natasát, fölragyogott az arcza. Kezet csókolt a grófnénak és Natasának, és leült a pamlag mellett egy székre.

- Már rég nem volt szerencsénk... - szólalt meg a grófné, de Andrej herceg félbeszakította, felelt a kérdésére, és nyilván sietett elmondani mindazt, a mit el kellett mondania.

- Azért nem voltam itt egész idő alatt, mert az apámnál voltam: nagyon fontos dologról kellett beszélnem vele. Csak tegnap éjjel jöttem vissza, - mondotta és rápillantott Natasára. - Beszélnem kell önnel, grófné, - tette hozzá pillanatnyi hallgatás után.

A grófné mélyen fölsóhajtott és lesütötte a szemét.

- Rendelkezésre állok, - mondotta.

Natasa tudta, hogy ki kell mennie, de nem tudta magát rászánni: úgy szorongatta valami a torkát, s tágra nyitott szemekkel egyenesen Andrej herceg arcába nézett.

„Most mindjárt? Ebben a pillanatban?... Nem, ez lehetetlen!” - gondolta magában.

Andrej herceg rápillantott és ez a pillantás meggyőzte őt arról, hogy nem tévedt. Igen, most mindjárt, még ebben a pillanatban el fog dőlni.

- Menj csak Natasa, majd aztán hívlak, - szólott a grófné suttogva.

Natasa ijedten kérő pillantást vetett Andrej hercegre és az anyjára és kiment.

- Eljöttem, grófné, hogy megkérjem a leánya kezét, - mondotta Andrej herceg.

A grófné tűzvörös lett, de nem szólt semmit.

- Az ön kérése... - kezdte a grófné lassacskán. Andrej herceg hallgatott és a szeme közé nézett. - Az ön kérése... (kissé zavarba jött) nagyon jól esik nekünk, és... én készségesen beleegyezem, örülök. Az uram is... remélem... de végre is ő tőle magától függ...

- Neki majd akkor szólok róla, ha az önök beleegyezése már megvan... vajjon megadják-e tehát? - kérdezte Andrej herceg.

- Igen, - felelt a grófné, kezét nyújtott neki, s az idegenkedés és a gyöngédség vegyes érzésével a homlokához szorította az ajkát, mikor a herceg odahajolt a keze fölé. Úgy akarta szeretni őt, mintha a fia volna; de úgy érezte, hogy ő rá nézve mégis csak egy idegen és félelmes ember volt.

- Meg vagyok róla győződve, hogy az uram is beleegyezik, - szólott a grófné, - de az ön atyja...

- Az én apám, a kivel már közöltem a terveimet, beleegyezésének elengedhetetlen feltételül azt szabta meg, hogy az esküvő egy évnél hamarabb ne legyen meg. Ezt önöknek is tudomásukra akartam hozni, - mondotta Andrej herceg.

- Igaz ugyan, hogy Natasa még fiatal, de - ilyen hosszú időre!

- Másként nem lehetett, - szólott Andrej herceg fölsóhajtva.

- Majd beküldöm, - mondotta a grófné és kiment.

„Istenem, irgalmazz nekünk”, - ismételte magában, miközben a leányát kereste. Szonya azt mondta, hogy a hálószobában van. Natasa sápadtan és száraz szemekkel ott ült az ágyán, s miközben kereszteteket hányva magára a szentképre bámult, valamit suttogott magában.

Mikor az anyját megpillantotta, fölugrott és odarohant hozzá.

- Nos, mama?... Nos?

- Eredj, eredj be hozzá. A kezedet kéri, - mondotta a grófné, mint Natasának tetszett, hidegen... - Menj... menj, - ismételte az anyja szomorúan és szemrehányóan, tovasiető leánya után és mélyen fölsóhajtott.

Natasa nem emlékezett rá, hogy' jutott be a fogadószobába. Mikor belépett az ajtón, s őt megpillantotta, megállt. „Lehetséges, hogy ez az idegen ember nekem most mindenemmé lett?” - kérdezte magától, s a következő pillanatban meg is felelt rá: „Igen, mindenem: ő egymaga, most mindennél drágább nekem ezen a világon.” Andrej herczeg lesütött szemekkel odajött hozzá.

- Én attól a percztől fogva, hogy először láttam, megszerettem önt. Remélhetek-e hát?

Rápillantott és Natasa arczkifejezésének komoly szenvedélyessége szinte megdöbbenetete. Az arcza mint ha ezt mondta volna: minek ilyesmit kérdezni? Minek olyasmiben kételkedni, a mit tehetetlen nem tudni? Minek beszélni, mikor az ember szavakkal úgy se tudja kifejezni azt, a mit érez.

Közelebb ment hozzá és megállt. Andrej herczeg fogta a kezét és megcsókolta.

- Szeret?

- Igen, igen, - szólott Natasa szinte bosszúsan, hangosan felsóhajtott egyszer-kétszer, még többször, és sírva fakadt.

- Mi az? Mi lelte?

- Óh, olyan boldog vagyok, - felelt Natasa, a könnyein keresztül rámosolygott, közelebb hajolt hozzá, egy pillanatig habozott, mintha csak azon tűnődött volna, vajjon szabad-e, és megcsókolta őt.

Andrej herczeg kezében tartotta a kezét, belenézett a szemébe, és nem találta meg a lelkében azt a szerelmet, a melyet eddig érzett iránta. Egyszerre megfordult valami a lelkében és nem volt meg benne az eddigi vágyakozásnak költői és titokzatos bája; de helyette ott volt a szánalom az ő nőies és gyermekes gyöngesége iránt, félelem az ő odaadásától és hiszékenységtől, s annak a kötelességnek nehéz és egyúttal örömteljes tudata, mely őt vele örökre összekapcsolta. De azért a valódi érzése, ha nem is volt oly derült és költői, de komolyabb és erőteljesebb, mint az előbbeni.

- Megmondotta-e a mamácska azt is, hogy az esküvő nem lehet előbb, mint egy év múlva? - kérdezte Andrej herczeg s még egyre a szemébe nézett.

„Lehetséges, hogy én, az a gyermek-leányka (mindenki csak így beszélt rólam), - gondolta Natasa, - lehetséges, hogy én ettől a pillanattól kezdve *feleség* vagyok, egyenjogú társa ennek az idegen, kedves és okos embernek, a kit még az apám is tisztel? Csakugyan igaz volna ez? Hát csakugyan igaz, hogy most már nem lehet úgy tréfára venni az életet, most már nagy vagyok, s felelősséggel tartozom minden szavamért, minden cselekedetemért. Hjah, mit is kérdezett csak tőlem?”

- Nem, - felelte, bár nem értette, hogy mit kérdezett volt tőle Andrej herczeg.

- Bocsásson meg nekem, - szólott Andrej herczeg, - de ön még olyan fiatal, én pedig már oly sokon mentem keresztül az életben. Rettegek önért. Ön még maga magát sem ösmeri.

Natasa feszült figyelemmel hallgatta, iparkodván a szavait megérteni, de nem értette meg.

- Bármily nehezemre fog is esni ez az esztendő, mely elodázza a boldogságomat, - folytatta Andrej herczeg, - de ez alatt az idő alatt ön legalább próbára teheti magát. Én csak arra kérem önt, hogy egy esztendő múlva alapítsa meg a boldogságomat, de e mellett ön teljesen szabad: a mi eljegyzésünk titokban marad, s ha ön esetleg arról győződne meg, hogy nem szeret engem, vagy ha esetleg más iránt... - mondotta Andrej herczeg természetellenes mosolylyal.

- Miért mondja ezt nekem? - vágott közbe Natasa. - Hiszen tudja, hogy attól a naptól fogva, a mikor ön először jött Otradnoe-be, megszerettem, - felelt Natasa, erősen meg lévén győződve, hogy igazat mond.

- Egy esztendő alatt, majd megösméri magát...

- Egy egész esztendő! - szólalt meg egyszerre Natasa, csak most értvén meg, hogy az esküvő csak egy év múlva lehet meg. - De hát miért csak egy év múlva?... Miért?... - Andrej herczeg megmagyarázta neki ennek a halasztásnak az okát. Natasa nem hallgatott rá.

- És nem lehet másként? - kérdezte. Andrej herczeg nem felelt semmit, de le volt olvasható az arczáról, hogy ezt az elhatározást lehetetlen megváltoztatni.

- Ez rettenetes! Nem, ez rettenetes, rettenetes! - kiáltott föl Natasa egyszerre és megint sírva fakadt. - Én meghalok, ha egy évig kell várnom: ez lehetetlen, ez rettenetes. - Belenézett a vőlegénye arczába, s meglátta rajt' a részvét és az álmélkodás kifejezését.

- Nem, nem, kész vagyok mindenre, - szólott egyszerre s abbahagyta a sírást, - olyan boldog vagyok!

Az apja és az anyja beléptek a szobába és megáldották a vőlegényt és menyasszonyát. Ettől a naptól kezdve Andrej herczeg mint vőlegény járt Rosztovék házába.

XXIV.

Formaszerű eljegyzés nem volt, és így Bolkonszkij és Natasa mátkaságáról senki se tudott semmit; Andrej herczeg ragaszkodott ehhez. Azt mondta, hogy miután a halasztásnak ő az oka, ennek teljes súlyát is neki kell viselnie. Azt mondta, hogy ő a szavával örök időkre lekötötte magát, de nem akarja azt, hogy Natasa is le legyen kötve, s így neki teljes szabadságot ad. Ha félév alatt esetleg úgy találja érezni, hogy nem szereti őt, teljes joga lesz hozzá, hogy visszalépjen. Nagyon természetes, hogy sem a szülők, se Natasa hallani sem akartak erről; de Andrej herczeg ragaszkodott a magáéhoz. Andrej herczeg naponta ott volt Rosztovéknál, de Natasával szemben nem viselkedett úgy, mint a vőlegény szokott: magázta s csak a kezét csókolgatta. Andrej herczeg és Natasa közt, a mátkaság első napjától kezdve valami, az addigitól egészen eltérő, benső és egyszerű viszony fejlődött ki. Mintha mindeddig nem is ösmerték volna egymást. Mind a ketten szerették emlegetni, hogy hogy' néztek egymásra, a mikor még *sehogyan* se voltak; most mind a ketten egészen más lényeknek érezték magukat: akkor alakoskodók voltak, most pedig egyszerűek és őszinték. Eleinte valamelyes feszességet éreztek a családban az Andrej herczeggel való érintkezésben: valami teljesen idegen világból való embernek látszott előttük, és Natasa hosszú időn át próbálta hozzászoktatni a háziakat Andrej herczeghez, és büszkeséggel eltelve biztosította valamennyiüket, hogy az csak úgy látszik, mintha valami különös ember volna, de valójában csak olyan, mint bárki más, és hogy ő sem fél tőle, s nem is kell félni tőle senkinek. Pár nap alatt teljesen megszokták őt a családban, s az ő jelenlétében is folytatták szokott életmódjukat, a melyben ő is résztvett. A gróffal tudott beszélni a gazdaságról, a grófnéval és Natasával a ruhákról, és Szonyával az emlékkönyvekről és a kanavásról. Olykor egymás között és Andrej herczeg jelenlétében is el-elcsodálkoztak rajta, hogy hogy' is történt mindez, s hogy milyen nyilvánvalóak voltak az egésznek az előjelei: Andrej herczeg látogatása Otradnoe-ban, az ő Pétervárra jövetelük, Natasa és Andrej herczeg egymáshoz való közeledése, melyet a dada már Andrej herczeg első ottléte alkalmával észrevett, azután 1805-ben Andrej és Nikolaj összetűzése, s ezenkívül a történeteknek sok más olyan előjele is akadt, a mi a házbelieknek feltűnt.

Az egész házban az a poetikus unalom és hallgatagság honolt, mely a vőlegény és a menyasszony jelenlétével rendesen együtt szokott járni. Sokszor, a mikor úgy együtt üldögéltek, hallgattak valamennyien. Olykor a többiek fölkeltek és kimentek, s a vőlegény és menyasszony egyedül maradván, csak hallgatott tovább. Jövendő életükről csak nagy ritkán beszéltek. Andrej herczeg félt és restelt erről beszélni. Natasa ebben az érzésben is osztozott vele, úgy, mint minden egyéb érzésében is, a melyekre mindig legott rájött. Natasa egy ízben elkezdett a fia után kérdezősködni. Andrej herczeg elpirult, a mi az utóbbi időben sűrűn megesett vele, s a mi Natasának különösen tetszett, és azt mondotta, hogy a fia nem fog velük lakni.

- Miért? - kérdezte Natasa ijedten.

- Nem vehetem el őt a nagyapjától, aztán meg...

- Pedig hogy tudnám szeretni! - mondotta Natasa, nyomban eltalálván a gondolatát; - de tudom, azt akarja, hogy ne legyen alkalmam rá, hogy magát és engem vádolhassanak.

Az öreg gróf olykor odament Andrej herczeghez, megcsókolta őt s tanácsot kért tőle Petya nevelése vagy Nikolaj szolgálata iránt. Az öreg grófné fölsóhajtott, a mikor rájuk nézett. Szonya minden pillanatban attól tartott, hogy terhükre van, s még olyankor is iparkodott ürügyet találni, hogy őket egyedül hagyja, a mikor semmi szükség se volt rá. Mikor Andrej herczeg beszélt (nagyon szépen tudott elbeszélni), Natasa büszkén hallgatta: mikor meg ő beszélt, rémülettel és örömmel látta, hogy Andrej herczeg figyelemmel és fürkészőleg néz rá. Álmélkodva kérdezte magában: „Vajjon mit keres bennem? Valami után kutat bennem a tekintetével? Mi lesz, ha nincs meg bennem az, a mit ezzel a tekintettel keres?” Olykor eszeveszett jó kedve kerekedett s ilyenkor különösen szerette hallani és látni Andrej herczeg nevetését. Andrej herczeg ritkán nevetett, de a mikor nevetett, teljesen átengedte magát a nevetésnek, mely után Natasa mindannyiszor még közelebb érezte magát hozzá. Natasa teljesen boldog lett volna, ha nem ijedt volna meg a küszöbönálló és mindinkább közeledő elválás gondolatától, a melytől Andrej herczeg is elsápadt és fázott, ha csak rá is gondolt.

Pétervárról való elutazása előestéjén Andrej herczeg elvitte magával Pierre-t, a ki az óta az emlékezetes bál óta nem volt Rosztovéknál. Pierre zavartnak és szórakozottnak látszott. A mamával beszélgetett. Natasa Szonyával a sakkasztal mellett ült, s ezzel akarta Andrej herczeget magához csábítani, a ki oda is lépett hozzájuk.

- Ön ugy-e rég ösmeri már Bezuchijt? - kérdezte Andrej Natasától. - Szereti?

- Igen, derék ember, de nagyon furcsa.

És Natasa, mint mindig, a mikor Pierréről beszélt, mindenféle adomákat mesélt Pierre szórakozottságáról, adomákat, a melyek bizony olykor költöttek voltak.

- Tudja, beavattam őt a titkunkba, - mondotta Andrej herczeg. - Gyerekkora óta ösmerem. Arany szíve van. Arra kérem, Natalie, - mondotta egyszerre egészen komolyan; - én most elmegyek, tudja Isten, mi minden adhatja elő magát. Lehet, hogy ön kiszeret belő... No hiszen tudom, hogy erről nem kellene beszélnem. Csak azt az egyet, - bármi történjék is önnel, mialatt én távol vagyok...

- Ugyan már mi történhetnék?

- Akármilyen fájdalma legyen is, - folytatta Andrej herczeg, - csak arra kérem, mlle Sophie, bármi történjék is, csakis ő hozzá forduljanak tanácsért és segítségért. Lehet, hogy ő a legfurcsább és legszórakozottabb ember, de tiszta arany szívű ember is egyúttal.

Sem az apja, sem az anyja, se Szonya, sőt még maga Andrej herczeg se láthatta előre, hogy fog hatni Natasára a vőlegényétől való elválás. Natasa ezen a napon kipirult arczzal, száraz

szemekkel, izgatottan járt-kelt az egész házban, s a leghaszontalanabb dolgokkal foglalkozott, mintha csak fogalma se lett volna arról, mi vár rá. Még akkor sem sírt, mikor Andrej herceg, tőle búcsúzván, utólszor megcsókolta a kezét.

- Ne menjen el! - csak ennyit mondott neki, de olyan hangon, mely arra indította őt, hogy még egyszer megfontolja, vajjon csakugyan nem kellene-e itthon maradnia, s melyre még azután is jó sokáig visszaemlékezett. Mikor már elment, Natasa még akkor se sírt: de pár napon keresztül minden sírás nélkül ott ült a szobájában, nem érdeklődött semmi iránt sem, s olykor felsóhajtott: „Minek is ment el!”

De két héttel a vőlegénye elutazása után a környezetére nézve épp oly váratlanul, lelki betegségéből egyszerre fölocsudott, egészen olyan lett, mint annakelőtte volt, csak a lelki arczata változott meg, mint a hogy' a gyermekek is egészen megváltozott arccal kelnek föl az ágyból valami hosszadalmas betegség után.

XXV.

Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceg egészsége és természete az utolsó évben, a fia elutazása óta, nagyon hanyatlott és változott. Még ingerlékenyebb lett, mint volt annakelőtte, s teljesen indokolatlan haragjának a rohamai legnagyobbbrészt Marja hercegnőnek szakadtak a nyakába. Mintha csak szándékosan kikereste volna a legérzékenyebb gyöngéit, hogy lelkileg minél kegyetlenebbül gyötörhesse őt. Marja hercegnőnek mindössze két szenvedélye, s így két öröme volt. Nikoluska, az unokaöccse, és a vallás, s mind a kettő kedvencz tárgya volt az apja kirohanásainak és gúnyolódásának. Bármiről beszéltek légyen is, az öreg ráterelte a szót a vén leányok vakbuzgóságára vagy a gyerekek elkényeztetésére és elrontására. - „Ő belőle is (Nikolenykából) éppen olyan vén leányt szeretnél faragni, mint a milyen te vagy; de hiába: Andrej hercegnek fiúra van szüksége, és nem leányra”, - mondotta. Vagy pedig m-lle Bourienne-hez fordulva, megkérdezte tőle, vajjon hogy' tetszenek neki a mi pópáink és szentképeink, s gúnyt üzött belőlük...

Ő szüntelenül azon volt, hogy Marja hercegnőt minél érzékenyebben sértegesse, de a leányának még csak megerőltetésébe se került, hogy neki mindezt megbocsássa. Vajjon vétkezhetett-e ellene, vajjon lehetett-e vele szemben igazságtalan az apja, a ki, - s ezt biztosan tudta, - mégis csak szereti őt? De meg mi is az az igazságosság? Marja hercegnő soha sem gondolkodott ezen a büszke szón: „igazságosság”. Az emberiség legszövevényesebb törvényei ő előtte csak egyetlen egy tiszta, egyszerű és világos törvényben összpontosultak, - a szeretet és az önfeláldozás törvényében, a melyre az tanított bennünket, a ki szeretettel szenvedett az emberiségért s a ki maga volt az - Isten. Mit törődött ő más emberek igazságosságával vagy igazságtalanságával. Ő szükségét érezte annak, hogy szenvedjen és szeressen s azt meg is cselekedte.

Télen megjött Liszija Goryba Andrej herceg, víg volt, szelid és gyöngéd, a minőnek már rég nem látta őt Marja hercegnő. Érezte, hogy történt vele valami, de azért Andrej herceg a szerelméről egy szóval se tett említést Marja hercegnő előtt. Elutazása előtt Andrej herceg hosszasan beszélgetett valamiről az apjával, s Marja hercegnőnek feltűnt, hogy az elutazás előtt nem voltak egymással megelégedve.

Kevéssel Andrej herceg elutazása után, Marja hercegnő Liszija Goryból írt Pétervárra a barátnőjének, Karagina Julie-nek a kit ábrándjaiban, mint a leányok szokták, a bátyjának szánt, s a ki akkoriban a bátyja halála alkalmából, a kit Törökországban megöltek, mély gyászban volt.

„Nyilvánvaló, hogy a keserűség valamennyiünknek közös sorsa, kedves és szeretett barátnőm, Julie.

Az ön vesztesége olyan rettenetes, hogy nem is tudom magamnak másként megmagyarázni, mint úgy, hogy az Isten, az ő különös kegyelméből és ön iránt való szeretetéből, próbára akarja tenni önt és az ön kitűnő édesanyját. Óh, kedves barátnőm, a vallás, és egyesegyedül a vallás képes arra, hogy bennünket, nem mondom, hogy megvigasztaljon, de a kétségbeeséstől megmentsen; egyedül a vallás magyarázhatja meg nekünk azt, a mit az ő segítsége nélkül nem érthet meg az ember: hogy mért van az, hogy a jó, magasztos lelkű lényeket, a kik meg tudják találni az életben a boldogságot, s a kik nemcsak hogy nem ártanak senkinek, de ellenkezőleg, feltétlenül szükségesek másoknak a boldogságához, - az Isten magához szólítja, a rosszak, haszontalanok és ártalmasak pedig, a kik maguknak is, másoknak is csak terhére vannak, életben maradnak. Az első halál, a melyet láttam, s a melyet soha se fogok elfelejteni, - kedves kis sógornőm halála - az is ilyen hatást tett rám. Éppen úgy, a mint ön most azt kérdezi a sorstól, miért kellett meghalni az ön derék bátyjának, éppen úgy kérdeztem én is, miért kellett meghalni ennek az angyalnak, - Lizának, a ki nemcsak hogy soha semmi rosszat se tett senkivel, de a kinek soha sem voltak más, csak a legtisztább gondolatai. És hogy' vagyok vele most, kedves barátnőm? Ime, azóta öt esztendő telt el, s én az én semmitmondó eszemmel immár tisztán kezdem látni, hogy miért kellett neki meghalnia, s hogy mért volt ez a halál csak a Teremtő végtelen kegyelmének a kifejezése, a kinek minden cselekedete, bármily kevésbé értjük is meg őket, a legtöbbször csak annak a határtalan szeretetnek a megnyilatkozása, a melylyel ő a teremtményei iránt viseltetik. Gyakran elgondolom, nem lehetetlen, hogy ő sokkal angyalibb és ártatlanabb lény volt, semhogy lett volna ereje hozzá, hogy az anya kötelességének mind eleget tegyen. Mint fiatal asszony minden gáncs nélkül való volt: lehet, hogy anyának nem lett volna olyan. Így ő nemcsak hogy a legtisztább szánalmat és a legszeplőtelenebb emléket hagyta hátra bennünk és különösen Andrej hercegben, de ott fönn alkalmasint megkapta azt a helyet, a melyre én a magam számára nem is merek számítani. De őt magát nem is nézve, ez a korai és rettenetes halál, minden szomorúsága mellett is a lehető legjótékonyabb hatással volt reám és bátyámra. Akkor, a veszteség pillanatában nem támadhattak föl bennem ezek a gondolatok; akkor elszörnyűködve üztem volna el őket magamtól, most pedig olyan világosnak és kétségtelennek látszik előttem mindez. Mindezt csak azért írom önnek, kedves barátnőm, hogy meggyőzzem önt arról az evangéliumi igazságról, mely nekem életelvemmé lett: egyetlen haja szála se görbül meg az embernek, az Ő akarata nélkül. Az Ő akaratát pedig egyedül és kizárólag az irántunk való határtalan szeretet vezérli, és így minden, a mi velünk történik, csak a mi javunkra szolgál. Ön azt kérdi tőlem, vajjon a jövő telet Moszkvában töltjük-e? Bármennyire szeretném is önt látni, ezt azért még se hiszem, de nem is óhajtom. És csodálkozni fog, ha azt mondom, hogy ennek az oka: Bonaparte. Az apám egészsége ugyanis szemlátomást gyengül; nem tűr ellentmondást és mind ingerlékenyebbé válik. Ez az ingerlékenység, a mint tudja, első sorban politikai dolgokra vonatkozik. Nem tudja elviselni azt a gondolatot, hogy Bonaparte, Európa minden uralkodójával és különösen a mienkkel, Nagy Jekaterina unokájával szakasztott úgy tárgyal, mintha velük egyenrangú volna! A mint tudja, én teljesen közönyös vagyok a politikai kérdések iránt, de azért az apám szavaiból és Ivánovics Mihaillal folytatott beszélgetéseiből mindenről tudok, a mi a világon történik, és különösen mind azokról a tiszteletadásokról, a melyekben Bonapartet részesítik, a kit úgy látszik, az egész föld kerektségén egyedül csak Lisztya Goryban nem ismertek el sem nagy embernek, se pedig különösen a francziák császárájának. S az én apám ezt nem tudja elviselni. Nekem úgy tetszik, hogy apám, első sorban politikai meggyőződése következtében, de meg azért is, mert előre látja azokat az

összeütközéseket, melyeket az a szokása vonna maga után, hogy a véleményét minden tartózkodás nélkül kimondja, nem szívesen beszél a Moszkvába való utazásról. Mindazt, a mit a gyógyítása révén nyer, elveszti azoknak a Bonaparteről való vitatkozásoknak a következtében, a melyek szinte elkerülhetetlenek. De a kérdés mindenesetre hamarosan el fog dőlni. A mi családi életünk csak úgy folyik tovább, mint eddig, azzal a különbséggel, hogy a bátyám, Andrej nincs itthon. Ő, mint már írtam is, az utóbbi időben nagyon megváltozott. Nagy fájdalom után, csak ebben az évben szedte össze magát valamelyest. Olyanná lett megint, a milyennek gyermekkorában ismertem: jószágos, gyöngéd és olyan aranyszívű, hogy párját ritkítja. A mint látom, rájött, hogy az élete még korán sincs befejezve. De e mellett a lelki átalakulás mellett, testileg nagyon elgyengült. Soványabb, idegesebb lett, mint annakelőtte volt. Aggódom érte s csak örülök, hogy végre rászánta magát erre a külföldi utazásra, melyet az orvosok már régóta ajánlottak neki. Remélem, ez majd helyrehozza. Ön azt írja nekem, hogy Péterváron úgy beszélnek róla, mint a legműveltebb, legokosabb és legtevékenyebb fiatal emberek egyikéről. Bocsássa meg ezt a rokoni hiúságot, de ebben én soha sem is kételkedtem. Lehetetlen azt a sok jót mind felsorolni, a mit itt a parasztjaitól kezdve a cselédjeiig, mindenkivel tett. Pétervárra menve is csak azt tette, a mit kellett. Csodálkozom azon, hogy Pétervárról egyáltalában hogy jutnak el hírek Moszkvába, de különösen az olyan hazug hírek, mint az, a melyet ön is érint, s a mely szerint a bátyám állítólag feleségül veszi a kis Rosztovát. Én nem hiszem, hogy Andrej bármikor bárkit is feleségül venne, de különösen Rosztovát nem. Még pedig azért: mert először is tudom, hogy bár ritkán beszél elhunyt feleségéről, de azért ennek a veszteségnek a szomorúsága sokkal mélyebb gyökeret vert a szívében, semhogy valamikor is rászánná magát arra, hogy ennek a mi kis angyalunknak, az ő helyébe mostohát adjon. Másodszor pedig azért, mert a mennyire én tudom, ez a kis leány nem tartozik a nőknek abba a csoportjába, a kik Andrej herczeg tetszését megnyerhetik. Nem hiszem, hogy Andrej herczeg őt választaná feleségének, s nyíltan kimondom, nem is igen szeretném. No de nagyon is sokat firkálok már, sietek befejezni a második ívet. Isten áldja meg, kedves barátnőm; tartsa meg önt az Isten szent és hatalmas oltalma alatt. Az én kedves barátnőm, m-lle Bourienne csókolgatja.

Mari.”

XXVI.

Nyár derekán Marja herczegnő Svájczból teljesen váratlanul levelet kapott Andrej herczegtől, a melyben egy furcsa és váratlan újságot közölt vele. Andrej herczeg elmondta neki Rosztovával történt eljegyzését. Az egész levél tele volt a menyasszonya iránt való szerelmes elragadtatással, s a huga iránt való gyöngéd szeretettel és bizalommal. Azt írta, hogy soha még úgy nem szeretett, mint most s hogy csak most értette és ismerte meg az életet; arra kérte a hugát, bocsássa meg neki, hogy legutóbb, mikor Lyszyja Gory-ban járt, nem szólt neki semmit a terveiről, bárha az apjával beszélt is róluk. Nem szólt pedig azért, mert Marja herczegnő elkezdte volna kérni az apját, hogy adja meg a beleegyezését, és a nélkül, hogy czélt ért volna, csak felbőszítette volna őt és magára zúdította volna haragjának egész súlyát. „Egyébiránt, - írta tovább, - akkor még nem volt a dolog olyan véglegesen elhatározva, mint most. Akkor az apám egy esztendei határidőt tűzött ki nekem, s ime már *hat* hónap, a határidő fele letelt, s én még szilárdabban ragaszkodom az elhatározásomhoz, mint valaha. Ha az orvosok nem tartóztatnának itt ezen a fürdőhelyen, már magam is Oroszországban volnék, de így még vagy három hónappal el kell halasztanom hazatérésemet. Ismersz engem

és ismered az apámhoz való viszonyomat. Nekem semmi sem kell tőle, én független voltam mindig s az is maradok, de az akarataival szembehelyezkedni, a haragjára rászorgálni, mikor lehet, hogy már olyan rövid ideje van hátra a mi körünkben, ez boldogságomnak a felét tönkretenné. Neki is írok most ugyanebben a tárgyban és kérlek, légy szíves és a kellő pillanatot kilesve, add át neki a levelemet és értesíts, hogy' fogja fel a dolgot, s lehet-e reményem arra, hogy a kitűzött időt három hónappal megrövidítse”.

Hosszú habozás, ingadozás és imádkozás után, Marja hercegnő végre átadta az apjának a levelet. Másnap az öreg herceg egészen nyugodtan így szólt hozzá:

- Írd meg a bátyádnak, várja be, míg meghalok... Nem tart már soká, - hamarosan fölmentem.

A hercegnő akart valamit felelni, de az apja nem engedte szóhoz jutni, s mind emeltebb hangon folytatta:

- Nősülj, nősülj lelkem... Gyönyörű kis rokonság!... Okos emberek, hm? Gazdagok, hm? Igen. Jó kis mostohája lesz Nikoluskának! Írd meg neki, hogy csak nősüljön meg akár holnap. Nikoluskának az lesz a mostohája, én meg majd elveszem Bourienne-t!... Ha-ha-ha, hogy ő se maradjon mostoha nélkül! Csak azt az egyet mondom, hogy az én házámban többé vászoncelédre nincs szükség; ám nősüljön meg, de éljen magának. Lehet, hogy tán te is átköltözől hozzá? - fordult oda Marja hercegnőhöz: - Isten hírével, csak kifelé, kifelé,... kifelé,...

Ez után a heves jelenet után a herceg egyetlen egyszer se beszélt többé erről a dologról. De a fia kislelkűsége felett érzett titkos bosszúság az apa és a leánya közt való viszonyban is kifejezésre jutott. A gúnyolódás eddigi ürügyeihez egy újabb járult - a mostohákra vonatkozó célzások, és a m-elle Bourienne iránt való szeretetreméltóság.

- Miért is ne venném őt feleségül? - mondogatta a leányának. - Pompás hercegné lesz belőle! S az utóbbi időben legnagyobb meglepetésére és megütközésére Marja hercegnő azt vette észre, hogy az apja csakugyan mind jobban elkezdett közeledni a franczia leányhoz. Marja hercegnő megírta a bátyjának, hogy az apja hogy' fogadta a levelét; de megnyugtatta őt azzal, hogy reményt nyújtott neki arra, hogy mégis csak sikerülni fog az apját ezzel a gondolattal kibékíteni.

Nikoluska és a nevelése, a bátyja, Andrej, és a vallás voltak Marja hercegnő egyedüli örömei és vigasztalásai; de ezenkívül, miután minden embernek a maga személyére vonatkozó reményekre is szüksége van, Marja hercegnőnek is volt a lelke fenekén egy titkon ápolt reménye és ábrándja, mely életének a legfőbb megnyugvása volt. Ezt a megnyugtató ábrándot és reménységet az istenes emberek - a jurodivij-ek és a zarándokok adták meg neki, a kik az apja tudtán kívül, titokban el-ellátogattak hozzá. Minél többet élt Marja hercegnő, s minél többet tapasztalt az életben, annál inkább csodálkozott az emberek rövidlátásán, a kik a gyönyörűséget és a boldogságot hajszolják itt a földön, a kik dolgoznak, szenvednek, küzdenek és rosszat cselekszenek egymással csak azért, hogy ezt a lehetetlen, képzelt és bűnös boldogságot elérjék. Andrej herceg szerette a feleségét, a ki meghalt; de ez neki nem volt elég, most össze akarja kapcsolni a sorsát egy másik nővel. Az apja meg nem akar ebbe beleegyezni, mert előkelőbb és gazdagabb feleséget kívánna Andrej herceg számára. S az emberek valamennyien küzdenek, szenvednek, gyötrik magukat és rontják a lelküket, örök életre hivatott lelküket, hogy elérjenek valami olyan gyönyörűséget, mely alig tart tovább egy pillanatnál. És nem csak hogy ezt mi magunk is tudjuk, - de Krisztus, Istennek a fia is leszállt a földre és elmondta nekünk, hogy ez az élet csak pillanatnyi élet, csak megpróbáltatás, de mi azért mégis mind ragaszkodunk hozzá s azt hiszszük, hogy fölhaláljuk benne a boldogságot. „Hogy' van az, hogy ezt nem értette meg senki?” - gondolta magában Marja hercegnő. - „Senki, ezeket a lenézett embereket kivéve, a kik tarisznyájukkal a vállukon, a hátsó kapun

sompolyognak be hozzám, mert attól tartanak, hogy a herceg szeme elé találnak kerülni, de ezt sem azért, mintha magukat akarnák kímélni, hanem azért, nehogy őt bűnbe sodorják. Elhagyni családot, hazát, a világi gyönyörök minden gondját csak azért, hogy mindentől függetlenül, kenderből készült rongyokba öltözve, idegen név alatt járjanak egyik helyről a másikra, s hogy senkivel rosszat nem cselekedve, imádkozzanak úgy azokért, a kik üldözik, mint azokért, a kik támogatják őket: ennél magasztosabb igazságot és életet el se lehet képzelni itt ezen a földön!”

Volt köztük egy Fedoszjuska nevű, ötvenesztendős, alacsonytermetű, csöndes és ragyás zarándoknő, a ki mezítelen lábain bilincsekkel már több mint harmincz esztendő óta járta a világot. Ezt Marja hercegnő különösen szerette. Egyszer, mikor Fedoszjuska a sötét szobában, egyetlen kis lámpa gyér világosságánál mesélgetett az életéről, Marja hercegnőt egyszerre olyan erővel kapta meg az a gondolat, hogy Fedoszjuska az egyetlen, a ki az élet helyes útját eltalálta, hogy ő maga is elhatározta, hogy a zarándoklásra adja a fejet. Mikor Fedoszjuska elment aludni, Marja hercegnő még sokáig gondolkodott ezen, és végre elhatározta, hogy - bármily furcsa legyen is ez, - neki is el kell mennie zarándokolni. Szándékát csak egy barátal, Akinfia-atyával közölte, a ki helyeselte a szándékát. Az alatt az ürügy alatt, hogy egy zarándoknőnek fogja ajándékozni, Marja hercegnő szerzett magának egy teljes zarándok-öltözetet: inget, háncs-czipőt, kaftánt és fekete kendőt. És sokszor, mikor a szent szekrényhez odalépett, elkezdett tünődni, vajjon nem érkezett-e el még az ideje annak, hogy a szándékát megvalósítsa.

Nem egyszer, mikor a zarándokasszonyok elbeszéléseit hallgatta, reájok nézve gépies, de ő rá nézve mély igazságokkal teli szavaikon annyira fölbuzdult, hogy már néhányszor kész lett volna otthagyni mindent és megszökni hazulról. Képzeletben már ott látta magát Fedoszjuskával, a mint daróc-íngbe öltözve, bottal a kezében és iszákkal a vállán ballag a poros országúton, s irígység, emberi szerelem és vágyak nélkül megy egyik szenttől a másikhoz, és végre eljut oda, a hol nincsen se szomorúság, se sóhajtozás, hanem csupa öröm és boldogság.

„Elmegyek az egyik helyre és imádkozom; ha nem tudom megszökni, megszeretni, - megyek tovább. És megyek mindaddig, míg meg nem rognak a lábaim, s akkor lefekszem, meghalok valahol, s végre is eljutok abba a csöndes, örök révbe, a hol nincsen se szomorúság, se sóhajtozás!”... - gondolta Marja hercegnő.

De később, mikor megint meglátta az apját és különösen a kis Kokó-t, megingott az elhatározása, csöndesen elkezdett sírni és érezte, hogy milyen nagy az ő bűne: mert jobban szereti az apját s a kis unokaöccsét, mint az Istent.

NEGYESIK RÉSZ.

I.

A bibliai hagyomány azt mondja, hogy a bűnbeesésig a munka hiánya, a tétlenség volt az első ember boldogságának a föltétele. A tétlenség szeretete a bűnbeesett emberben is ugyanaz maradt, de azért az átok súlya még egyre nyomja az embert, nemcsak azért, hogy arcunk verejtékével kell a kenyerünket megkeresnünk, hanem azért is, mert erkölcsi alkotásunknál fogva képtelenek vagyunk tétlenek és nyugodtak lenni. Egy titkos hang állandóan azt súgja nekünk, hogy bűnhődnünk kell, azért, ha tétlenek vagyunk. Ha tudna az ember valami olyan állapotot találni, a melyben a tétlensége mellett is hasznosnak s a kötelességét teljesítőnek érezhetné magát, ezzel megtalálta volna az ősi boldogságnak egy részét. És a kötelező és nem kifogásolható tétlenségnek ezt az állapotát az embereknek egy egész osztálya, a katonák osztálya csakugyan élvezi. S ebben a kötelező és nem kifogásolható tétlenségben volt és lesz mindenkor a katonai szolgálatnak legfőbb vonzóereje.

Ezt a boldogságot Rosztov Nikolaj 1807 után, a mikor a pavlogradi ezredben tovább szolgált, annak a századnak a parancsnokává lett, a melyet Deniszovtól vett át, teljes mértékben élvezte.

Rosztov, bár kissé durva, de jó fiúvá fejlődött, a kit moszkvai ösmerősei ugyan rosszmodorú embernek tartottak volna, de a kit a bajtársai meg az alárendeltjei és főlebbvalói egyaránt szerettek és tiszteltek, s a ki az életével teljesen meg volt elégedve. Az utóbbi időben, különösen 1809-ben mind gyakrabban találkozott az anyja leveleiben arra vonatkozó panaszokkal, hogy otthon a dolgok mind ziláltabban mennek, s hogy ideje volna immár, hogy hazatérjen s öreg szüleit megörvendeztesse és megnyugtassa.

Nikolaj, mikor ezeket a leveleket olvasta, szinte megrémült, hogy ki akarják őt ragadni abból a körből, a melyben a világi zűrzavaroktól magát gondosan elsánczolva, olyan csöndben és békességben élt. Érezte, hogy előbb-utóbb megint csak magára kell majd vennie annak az életnek az igáját, mely zilált pénzügyekkel, ezek rendezésével, elszámolásokkal, patvarkodásokkal és áskálódásokkal van tele, s a melyben megint előkerülnek az összeköttetések, a társaság, Szonya szerelme s neki tett ígérete. Ez mind rettenetesen nehéz és zavaros állapot volt, s ő hideg és klasszikus francia levelekkel felelt az anyjának, a melyek mind „kedves anyám”-mal kezdődtek és „engedelmes fiá”-val végződtek, arról azonban, hogy mikor szándékozik hazautazni, mélységesen hallgatott. 1810-ben levelet kapott a szüleitől, a melyben értesítették őt Natasának Bolkonszkij-val történt eljegyzéséről, úgyszintén arról is, hogy az esküvőt csak egy esztendő múlva tarthatják meg, mert az öreg herceg nem hajlandó a házasságba beleegyezni. Ez a levél bántotta és elkeserítette Nikolajt. Először is sajnálta elveszteni a házból Natasát, a kit az egész családból legjobban szeretett; másodszor pedig, a maga huszáros szempontjából sajnálta, hogy nem volt otthon ennél az esetnél, mert megmutatta volna ennek a Bolkonszkijnak, hogy a vele való rokonság éppenséggel nem valami olyan rendkívül nagy tisztesség, és ha csakugyan szereti Natasát, hát hóbortos apjának a hozzájárulása nélkül is szépen el lehetett volna. Egy pillanatig habozott, ne kérjen-e szabadságot, hogy Natasát mint menyasszonyt láthassa, de közbejöttek a hadgyakorlatok, aggályai támadtak Szonya és az otthoni zűrzavarok miatt, és Nikolaj megint csak lemondott róla. De ugyanannak az évnek a tavaszán kapott egy levelet az anyjától, a ki az apja tudtán kívül írt neki, s ez a levél meggyőzte róla, hogy mégis csak haza kell mennie. Azt írta neki az anyja, hogy ha nem jön haza és nem lát hozzá az állapotok rendezéséhez, az egész birtok dobra

kerül és koldusbotra jutnak valamennyien. A gróf annyira gyöngö, annyira Mityenkára bízta magát, olyan jó, és annyira csalják mindenfelől, hogy mind rosszabbul és rosszabbul mennek a dolgok. „Az Isten szerelmére kérlek, jöjj azonnal, ha nem akarsz engem és egész családotat szerencsétlenné tenni”, - írta a grófné.

Ez a levél hatott Nikolajra. Megvolt benne az az egészséges, egyszerű, józan ész, mely megmutatta, mit kell tennie.

Most mennie kellett, ha nem is véglegesen, de legalább szabadságra. Hogy miért kellett mennie, azt nem tudta; de mikor ebéd után kialudta magát, megnyergeltette Mars nevű rettentően rossz természetű és régóta nem használt szürkéjét, s mikor estefelé izzadt lován hazaérkezett, kijelentette Lavruskának (Deniszovtól a legényét is átvette Rosztov) és estére nála összeverődött bajtársainak, hogy szabadságot kér és elutazik haza. Bármily nehéz és furcsa volt is elgondolnia, hogy most elmegy, és nem fogja megtudni (a mi pedig nagyon érdekelte) vajjon előléptetik-e századossá, vagy pedig az utolsó hadgyakorlatok révén megkapja az Anna-rendet; bármilyen furcsa volt is elgondolnia, hogy elmegy a nélkül, hogy Goluchovszkij grófnak eladta volna azt a három világos pejt, a melyre a lengyel gróf már rég alkudott, s a melyekre fogadást ajánlott, hogy bármikor kap értük kétezer rubelt; bármennyire megfoghatatlannak látszott is előtte, hogy nélküle lesz meg az a bál, a melyet a huszárok Psazdeczkaja asszony tiszteletére adnak, viszonzásul az uhlánusoknak, a kik meg Borsozovszkaja asszony tiszteletére adtak bált, - tisztaban volt vele, hogy el kellett mennie ebből a szép és derült világból, valahová, a hol olyan badar és zűrzavaros volt minden.

Egy hét múlva megkapta a szabadságot. Nemcsak az ezredbeli, hanem egész dandárbeli huszár bajtársai ebédet adtak a tiszteletére, a melyen egy-egy terítéknek tizenöt rubel volt az ára, a melyen két zenekar játszott és két énekkar énekelt; Rosztov, Baszov őrnagygyal járta a trepák³-ot; a részeg tisztek meghimbálták, fölemelték és elejtették Rosztovot; a harmadik század katonái szintén fölemelték és hurrá-t ordítottak. Azután föltették Rosztovot egy szánra, és elkísérték az első állomásig.

Az út első felében, Kremencsugtól Kievig, mint rendesen lenni szokott, Rosztov gondolatai mind mögötte, a századánál jártak; de a mint túl volt a feleútján, kezdett megfélekedni a három világos pejről, az őrmesteréről, Dozsojvejkóról, s nyugtalanul kezdett tűnődni rajta, vajjon mit és hogy' fog találni Otradnoe-ban. Minél inkább közeledett, annál erősebben, még pedig sokkal erősebben (mintha csak az erkölcsi érzés is alá volna vetve a vonzódás törvényének, a mely szerint a vonzódás négyzetes arányban nő a távolság csökkenésével) gondolt haza; az Otradnoe előtt való utolsó állomáson három rubel borraivalót adott a jamcsik-jának, és hazaérkezve, mint a gyermek, lélekszakadva rohant föl a lépcsőn.

A találkozás ujjongó izgalmi és a kielégítetlenségnek ama furcsa érzése után, mely csalódott várakozása nyomán elfogta, - hiszen itt minden a régi, minek is siettem olyan nagyon! - Nikolaj kezdte magát a házuk régi világába beleélni. Az apja és az anyja ugyanazok voltak, csak valamelyest megöregedtek. De volt bennük valami nyugtalanság, sőt olykor egyenetlenkedés, melyet annakelőtte nem tapasztalt, és a mely, mint Nikolaj csakhamar megtudta, viszonyaik ziláltságának volt a következménye, Szonya már huszadik évében volt. Már megszűnt szépülni, és semmivel sem ígért többet, mint a mennyi meg volt benne; de ez is elegendő volt. A mióta Nikolaj megérkezett, Szonya egész lényé szinte sugárzott a szeretettől és a boldogságtól, s ennek a leánykának tántoríthatatlan szeretete Nikolajt egészen fölvidította. Petya és Natasa mindannyiuknál jobban bámulták Nikolajt. Petya már nagy, tizenhárom éves, szép, vidám és csintalan fiú volt, a kinek éppen akkor változott a hangja. Natásán jó darabig álmélkodott Nikolaj és mosolygott, a mint nézte.

---

³ Trepák = orosz népies táncz. (A ford.)

- Teljesen megváltoztál, - mondotta.
- Hogy-hogy' megcsunyultam?
- Ellenkezőleg, de micsoda méltóság. Valóságos herczegné! - szólt oda neki suttogva.
- Igen, igen, igen, - felelt Natasa örömmel.

Natasa elmondotta neki Andrej herczeggel való regényét, Otradnoeban tett látogatását s megmutatta neki az utolsó levelét.

- Nos hát, örülsz? - kérdezte Natasa. - Én most olyan nyugodt, olyan boldog vagyok.
- Nagyon örülsz, - felelt Nikolaj. - Pompás egy ember. Nagyon szerelmes vagy bele?
- Hogy' is mondjam csak, - szólott Natasa, - én voltam már szerelmes Boriszba, a tanáromba, Deniszovba, de ez valami egészen más. Olyan nyugodtnak és erősnek érzem magamat. Tudom, hogy nálánál jobb ember nincs, és olyan nyugodt vagyok. Éppenséggel nem úgy, mint azelőtt.

Nikolaj elmondta Natasának, hogy nem szereti, hogy az esküvőt egy évvel elhalasztották; de Natasa keményen rátámadt a bátyjára, s váltig bizonyígtatta neki, hogy nem tehetett másként, hogy nem lett volna szép dolog, az apa akarata ellenére betolakodni a családba, s hogy ő maga akarta így.

- Te éppenséggel, de éppenséggel nem értesz hozzá, - mondotta. - Nikolaj elhallgatott és igazat adott neki.

A bátyja sokszor elcsodálkozott, a mint ránézett. Éppenséggel nem hasonlított egy szerelmes menyasszonyhoz, a ki távol van a vőlegényétől. Csöndes, nyugodt és vidám volt, éppen, mint annakelőtte. Nikolájt meglepte ez, sőt arra indította, hogy elkezdjen Bolkonszkij iránt bizalmatlankodni. Nem hitte, hogy a huga sorsa immár véglegesen el van döntve, annál is inkább, mert nem látta még vele Andrej herczeget. Mindig úgy tetszett neki, hogy ebben a tervezett házasságban valahol hiba van a kréta körül.

„Mirevaló ez a halogatás? Miért nem tartottak formyszerű eljegyzést?” - gondolta magában. Mikor egyízben az anyjával beszélt a hugáról, legnagyobb meglepetésére és részben örömére is, úgy találta, hogy a lelke fenekén olykor az anyja is bizalmatlan volt ez iránt a házasság iránt.

- Lám, azt írja, - mondotta azzal a titkon ápoltt ellenséges indulattal, a mely minden anyában meg van a leánya jövőendő családi boldogságával szemben, s megmutatta a fiának Andrej herczeg levelét, - azt írja, hogy nem jön haza előbb, mint decemberben. Ugyan mi az, a mi visszatartja? Alkalmasint a betegsége! Nagyon rossz lábon áll ám az egészsége. Csak ne mond ezt Natasának. Az ne ejtsen tévedésbe, hogy jókedvű: hiszen most éli utolsó leány-napjait, de én tudom, hogy mi megy végbe benne, valahányszor levelet kap tőle. Egyébiránt, ha Isten is úgy akarja, jóra fordul minden, - fejezte be mindannyiszor; - annyi bizonyos, hogy pompás egy ember.

II.

Otthonléte első napjaiban Nikolaj komoly, sőt lehangolt volt. Bántotta annak a küszöbönálló szükségessége, hogy beleavatkozzék azokba a gazdasági ügyekbe, a melyek miatt az anyja hazahívta. Hogy minél előbb lerázza a nyakáról ezt a terhet, a megérkezése után való harmadik napon, bosszúsán és a nélkül, hogy az az iránt hozzáintézett kérdésekre, hova

megy, felelt volna, összeránczolt szemöldökkel beállított a szárnyépületbe Mityenkához, és követelte tőle az *összes számadásokat*. Hogy mik voltak ezek az *összes számadások*, azt Nikolaj még kevésbé tudta, mint Mityenka, a ki valósággal megrémült és elképpedt erre a kívánságra. Mityenka előterjesztése és elszámolása nem tartott soká. A választott és a zemsztvo-beli sztarosztja, a kik a szárnyépület előszobájában váraoztak, eleinte rémülten, de meglelégedéssel hallották, hogy' recsegett és harsogott, mindent túlkibálva a fiatal gróf hangja, s hogy' hullottak a szitkok és a legrettenetesebb szidalmazások rakásra.

- Zsivány! Hálátlan népség!... Agyonverlek, te kutya... az én apámat... megloptad... stb.

Azután nem csekélyebb gyönyörűséggel és rémülettel látták ezek az emberek, a mint a fiatal gróf, vörösen és vérbenforgó szemekkel a gallérjánál fogva kivonszolta Mityenkát, s szavai áradata közepett a kellő pillanatban a lábával és a térdével nagy ügyesen farba rúgta őt, és ráordított: „Ki veled, gazember!... hogy a szinedet se lássam többé!”

Mityenka hanyatthomlok repült le a hat lépcsőfokon s beszaladt a virágágyak közé. (A virágágyak szokott menedékhelyei voltak Otradnoeban azoknak, a kik valami rossz fát tettek a tűzre. Mityenka is, mikor részegen került haza a városból, rendesen ide menekült, és Otradnoe nem egy lakója, mikor Mityenka elől bujkált, jól ösmerte ezeknek a virágágyaknak oltalmazó erejét.)

Mityenka felesége és sógornői ijedt arczczal kukkantak ki a szobájukból, a hol duruzsolt a szamovár és az apró rongydarabokból varrott, bélelt takaró alatt büszkén duzzadt az intéző parádés ágya.

A fiatal gróf, lihegve és rájuk se hederítve elszánt léptekkel ment el mellettük és eltűnt a házban.

A grófné, a ki a szárnyépületben történekről a cselédektől legott értesült, egyrészt megnyugodott abban a tekintetben, hogy a helyzetük most már majd csak jobbra fordul, de másrészt aggódott, hogy' állja ki ezt a fia. Lábujjhegyen néhányszor odasompolygott az ajtajához, és hallotta, a mint egyik pipa után a másikra gyújtott.

Másnap az öreg gróf félrehívta a fiát, s félénk mosolylyal így szólt hozzá:

- Tudod lelkem, ok nélkül heveskedtél ám! Mityenka elmondott nekem mindent.

„Tudtam”, - gondolta Nikolaj, - „hogy itt ebben a bolond világban konyítani se fogok semmihez”.

- Feldühödtél azon, hogy nem írta be azt a hétszáznyolcz rubelt. Pedig be volt ám ez írva, csak át volt víve a másik oldalra, a melyet te nem néztél meg.

- Apuskám, nagy tolvaj és gazember ám ez, annyit tudok. És a mit tettem, azt megtettem. De ha akarja, úgy egy szót se szólok többet neki.

- Dehogy' is, lelkem. (A gróf is zavarban volt. Tudta, hogy rosszul kezeli a felesége vagyonát, s mulasztást követett el a gyermekeivel szemben, csak azt nem tudta, hogy' tegye ezt jóvá). - Dehogy' is, kérlek, csak foglalkozzál egy kissé az ügyekkel, én már öreg vagyok, én...

- Nem, apuskám, bocsásson meg, ha kellemetlenséget okoztam: de én még kevésbé értek hozzá.

„Ördög vigye ezeket a parasztokat, ezeket a pénzeket és átvitel-eket”, - gondolta magában. - „A behajtott sarkú kártyához még csak értettem valamikor, de ehhez az „átvitel”-hez „áthozat”-hoz - bizony semmit sem értek”, - mondotta magában s attól az időtől fogva nem avatkozott többé semmibe se. De egyszer a grófné magához hívta a fiát s közölte vele, hogy

van nála Mihajlovna Annának egy kétezer rubeles váltója, és megkérdezte Nikolajtól, hogy mit szándékozik vele csinálni.

- Lássa mama, - felelt Nikolaj. - Maga azt mondja, hogy ez én tőlem függ; lássa, én se Mihajlovna Annát, se Boriszt nem szeretem, de végre is jól voltak velünk és szegények. Ime tehát! - s összetépte a váltót, s ezzel a cselekedetével örömkönnyeekre fakasztotta az öreg grófnét. Ezután a fiatal Rosztov, a ki nem avatkozott többé semmibe, a legnagyobb szenvedéllyel ráadta magát a reá nézve még teljesen új falkavadászatra, a melyet az öreg gróf nagy kedvteléssel üzött.

III.

Már beköszöntött a tél, a reggeli fagyok megdermesztették az őszi esőzésektől átázott földet, kisarjadt a vetés, s rikító zöldjével élesen vált el a marha által letaposott barnálló téli, és élénk sárga nyári tarlótól, melyet a csibehúr piros strárfjai tarkítottak. A magaslatok és az erdők, melyek augusztus végével még zöld szigetekként váltak ki a téli vetés fekete televénye és a tarlok közül, most mint aranszínű és élénk piros szigetek emelkedtek ki a kisarjadt vetések világos zöldjéből. A nyúl már félig-meddig téli szőrt kapott, a róka-kölykek elbódorogtak a szülei tanyáról, s a farkas-kölykök már szinte anyányira cseperedtek. A legpompásabb vadászidő volt. Rosztov fiatal és tüzes vadász-kutyái nemcsak hogy vadászformát öltöttek, de annyira agyon voltak hajszolva, hogy a vadászok tanácsában elhatározták, hogy még három napi pihenőt adnak a kutyáknak, és szeptember 16-án rendezik az első hajszát, még pedig a Dubravában, a hol egy érintetlen farkas-család tanyázott.

Így álltak a dolgok szeptember 14-én.

A falka egész nap otthon volt; csípős, fagyos volt az idő, de estére beborult és elkezdett olvadni. Szeptember 15-ikén, mikor a fiatal Rosztov hálóköntösben kinézett az ablakon, olyan reggelt látott, melynél jobbat kívánni se lehetett a vadászathoz: mintha csak olvadni kezdett volna az egész égbolt, s a legkisebb szél nélkül leereszkedett volna a földre. A levegőben észlelhető egyetlen mozgás a szitáló eső vagy köd szinte górcsővi csöppjeinek felülről lefelé való hullása volt. A kert fáinak csupasz ágain átlátszó cseppek függtek, s lassan potyogtak le a csak az imént lehullott levelekre. A gyümölcsösben, mint a mák, nyirkos fényvel feketéllett a föld, s alig pár lépésnyire már összeolvadt a köd nedves és homályos leplével. Nikolaj kilépett a lucskos és sárral bemocskolt lépcsőre: a hervadó erdő illata és kutya-szag terjengett körülötte. Milka, a feketepettyes, szélesfarú és kidülledtszemű szuka, mikor a gazdáját megpillantotta, fölkel, hátrafelé kinyújtózott, nyúlmodra lefeküdt, majd váratlanul felugrott és megnyalta a gazdája orrát és bajuszát. Egy másik agár, a kert egy ösvényéről megpillantván a gazdáját, a derekát elnyújtva nyílsebesen szökött oda a lépcsőre s a farkát hátraszegve elkezdett dörzsölőzni Nikolaj lábaihoz.

- Hoj-hó! - hangzott föl ekkor az az utánozhatatlan vadász-felkiáltás, mely a legmélyebb basszust s a legmagasabb tenort egyesíti magában; és a szeglet mögül egyszeribe előkerült Daniló, a falkanagy és vadászmester, egy őszebevegült, ránczosképű, s ukrainai módra fésült vadászember, hajlott karikással a kezében, s az önállóságnak s a világon minden iránt való megvetésnek azzal a kifejezésével az arcán, mely csak a vadász embereknél tapasztalható. Cserkesz sipkáját lekapta a gazdája előtt és megvető pillantást vetett rá. Ez a megvetés az uraságra nem volt sértő. Nikolaj nagyon jól tudta, hogy ez a mindent megvető és magát mindenkinek fölött állónak képzelő Daniló voltaképpen mégis csak az ő cselédje és vadásza volt.

- Daniló! - szólott Nikolaj, s úgy homályosan érezte, hogy ennek a vadász-időnek, a kutyáknak és a vadászmesternek a láttára máris elfogta őt az a vadászláz, a melynek a hatása alatt az ember, mint kedvese jelenlétében a szerelmes ifjú, minden addigi elhatározásáról megfeledkezik.

- Mit parancsol, kegyelmes uram? - kérdezte egy fő-szerpapos és a sok uszítgatástól rekedt basszus hang, és két ragyogó, fekete szem lopva pislogott rá az uraságra. „Nos, ugy-e, hogy nem állod ki tovább?” - mintha csak az a két szem ezt kérdezte volna.

- Szép napocska, mi? Micsoda hajsza és micsoda lovaglás esnék? - szólott Nikolaj s Milkának a füle tövét vakargatta.

Daniló nem felelt, csak hunyorgatott.

- Uvarkát kiküldtem hajnalban, kihallgatni, - szólott a basszus hang rövid hallgatás után, - azt mondta, hogy *átváltottak* az otradnoei fiatal erdőbe, ott hallotta őket üvölteni. (Átváltottak annyit jelentett, hogy a nőstényfarkas, a melyről valamennyiüknek volt tudomásuk, átment a kölykeivel az otradnoei erdőbe, mely vagy két versztnyire volt hazulról.)

- De hisz' akkor mennünk kell! - mondotta Nikolaj. - Gyere be csak hozzám Uvarkával.

- A mint parancsolja.

- Úgy várj még az etetéssel.

- Igenis.

Öt percz múlva Daniló Uvarkával együtt ott állott Nikolaj jókora dolgozó-szobájában. Ámbár Daniló nem volt valami magastermetű, mégis olyasféle benyomást tett őt szobában látni, mint mikor az ember lovat meg medvét lát a padlón, bútorok közt és az emberi élet megszokott környezetében. Ezt maga Daniló is érezte, s mint rendesen, az ajtóban megállt, iparkodott minél halkabban beszélni, meg nem mozdulni, nehogy összetörjön valamit az uraság szobájában, s azon volt, hogy mielőbb elmondjon mindent s megint kimehessen a szabadba a tető alól, Isten szabad ege alá.

Miután kikérdezte őket, s kicsikarta Daniló vallomását, hogy a kutyáknak nem fog megártani (Danilónak magának is mehetnékje volt), Nikolaj nyergeltetett. De alig hogy Daniló elindult kifelé, gyors léptekkel besietett a szobába Natasa, a ki még sem öltözködve, sem fésülködve nem volt, s csak a dada nagykendőjét kapta volt magára. Vele jött Petya is.

- Elmégy? - kérdezte Natasa, - tudtam én ezt előre! Szonya ugyan azt mondta, hogy nem megy. De én tudtam, hogy ma olyan nap van, hogy lehetetlen nem menni.

- Megyünk, - felelt kelletlenül Nikolaj, a ki ma komoly vadászatot szándékozott tartani, s nem igen akarta Natasát és Petyát is magával vinni. - Megyünk, de csak farkasra: te elúnod magad'.

- Tudod jól, hogy ez a legnagyobb élvezetem, - mondotta Natasa. - Ez nem szép, - ő maga megy, nyergeltet és nekünk semmit se szól.

- „Mi oroszok soh'se félünk”, gyerünk! - kiáltott Petya.

- De hiszen te nem jöhetsz: a mama mondta, hogy nem jöhetsz, - szólott Nikolaj Natasához fordulva.

- Már pedig megyek, föltétlenül megyek, - jelentette ki Natasa egész határozottsággal. - Daniló nyergeltess nekünk is és mondd meg Mihailnak, hogy jöjjön ki az én füzéremmel⁴ együtt, - fordult oda a vadászmesterhez.

---

⁴ Füzéremmel = kutyáimmal, egy szíjra v. láncra (fűzér) fűzött kutyáival. (A ford.)

A szobában lenni amúgy is egyetlen terhes dolognak látszott Daniló előtt, de azt, hogy a grófkisasszonynyal dolga akadjon, meg éppen lehetetlennek tartotta. Lesütötte a szemeit, s mintha semmi köze se volna az egészhez, sietett ki a szobából, miközben csak arra ügyelt, hogy valahogy véletlenül meg ne lökje a grófkisasszonyt.

IV.

Az öreg grófnak, a ki mindig óriási falkát tartott, a melyet most teljesen a fia gondjaira bízott, ezen a napon, szeptember 15-ikén, egyszerre jó kedve kerekedett s maga is készülődött, hogy kimegy a gyerekekkel.

Egy órára rá az egész falka ott állott a kapu előtt. Nikolaj szigorú és komoly ábrázattal, mely elárulta, hogy most nem igen ér rá haszontalanságokkal foglalkozni, ment el Natasa és Petya mellett, a kik valamit meséltek neki. Alaposan megvizsgálta a falka minden részét, a fűzéréket és a vadászokat előre küldte, felpattant sárga doni lovacskájára s füttyszóval összehíván az ő fűzéréhez tartozó kutyákat, a szérűskerten át megindult az otradnoei fiatal erdő felé vezető földekre. Az öreg gróf lovát, egy Viflyanka nevű herélt kesét, egy grófi kengyeltartó vezette; ő maga hintón készült kimenni egyenesen a számára kijelölt álláshoz.

Összesen ötvennégy kopót vittek magukkal, a melyekkel hat lovas és peczér vonult ki. Agarások az uraságokon kívül még nyolczan voltak, a kiknek több mint negyven agár futott a nyomukba, úgy, hogy az urasági fűzerekkel együtt vagy százharmincz kutya és húsz lovasvadász vett részt a hajszában.

Minden kutya ösmerte a gazdáját és tudta a maga nevét. Minden vadász tisztában volt a maga dolgával, s tudta a helyét és a kötelességét. Alighogy az udvarból kiértek, a legcsekélyebb zaj, vagy megbeszélés nélkül, egyenletesen és nyugodtan eloszlottak az otradnoei erdő felé vezető úton és földeken.

A lovak, mint a süppedékes szőnyegen, úgy lépkedtek a szántóföldeken, s csak olykor gázoltak bele egy-egy tócsába, mikor úton kellett keresztülmenniök. A ködös égbolt még egyre lassan és szinte észrevétlenül ereszkedett le a földre; csöndes némaság honolt a langyos levegőben. Csak néha, nagy ritkán hallatszott egy-egy vadász fütttyentése, egy-egy ló horkanása, a karikás suhogása vagy egy-egy rossz helyt járó kutya vonítása.

Mikor már vagy egy versztet mentek, még vagy öt lovas és egy falka kutya bukkant föl Rosztovékkal szemben a ködben. Legelől nagy- és őszbajúszú ábrázattal egy délczeg és szép öreg ember lovagolt.

- Adj Isten, gyógyuska, - szólott Nikolaj, mikor az öreg odaért hozzá.

- Tiszta munka, mars!... Úgy is tudtam, - szólalt meg a gyógyuska (Rosztovék távoli rokona, és jó módú szomszédja), - úgy is tudtam, hogy nem állod meg, és jól is tetted, hogy eljöttél. Tiszta munka, mars! (Ez volt a gyógyuska kedvencz szava járása.) - Csak a fiatal erdőt vegyétek először, mert az én Gircsikem azt újságolta, hogy Ilaginék már ott állanak a falkájukkal Kornikánál; még utóbb - tiszta munka, mars! - elcsípi a kölyköket az orrotok előtt.

- Oda is igyekezünk éppen. Mit csináljunk, összeszedjük a falkát? - kérdezte Nikolaj, - tereljük tán' össze...

Összeterelték a kopókat egy falkába, s a gyógyuska ott ballagott Nikolaj mellett. Natasa kendőkbe burkolva, a melyek közül csak ragyogó szemeivel ékes, eleven arcza kandikált ki, Petyával, a ki egy pillanatra se tágított mellőle, Mihaillal, a vadászszal és a lovászával, a kit a

dada rendelt ki mellé, odalovagolt hozzájuk. Petya valamin kaczagott és egyre ütötte és ránczigálta a lovát. Natasa ügyesen és nagy önbizalommal ült a nyeregben, s biztos kézzel, minden megerőltetés nélkül vezette fekete arabs lovát.

A gyógyuska rosszalólag nézett Petyára és Natasára. Nem szerette a vadászat komoly mesterségébe a dédelgetést belekeverni.

- Adj' Isten gyógyuska, mi is itt vagyunk! - kiáltott föl Petya.

- Fogadj Isten, fogadj Isten, csak aztán ne nagyon szorongassátok a kutyákat, - szólt a gyógyuska szigorúan.

- Nikolenyka, micsoda pompás egy kutya ez a Trunila. Tüstént megösmert engem, - mondotta Natasa a kedvencz kutyájáról.

„Trunila, először is nem kutya, hanem vizsla”, - gondolta Nikolaj és szigorúan nézett a hugára, éreztetni akarván vele azt a nagy távolságot, mely őket ebben a pillanatban egymástól elválasztja. Natasa megértette.

- Ne hogy azt gondolja ám gyógyuska, hogy mi bárkit is megzavarunk, - mondotta Natasa. - Odaállunk a helyünkre és meg se mocczanunk.

- Úgy is illik, grafinyecska, - szólt a gyógyuska. - Csak aztán le ne pottyanjon a lóról, - tette hozzá; - mert akkor, - tiszta munka, mars! - nem igen lesz ám miben megkapaszkodni.

Vagy száz versztnyiről már látszott az otradnoei fiatal erdő szigete, s a lovasok csakhamar odaértek. Rosztov, miután a gyógyuskával végleg megállapodott az iránt, hogy hol eresszék el a kutyákat, kijelölt Natasa számára egy helyet, a hol meg kellett állania, s a hol semmi körülmények közt se jöhetett rá semmi, ő pedig az árkon keresztül elindult be a fiatal erdőbe.

- No, öcskös, csak mindig az öregre figyelj, - szólt a gyógyuska: - nehogy elinaljon.

- A hogy' jön, - felelt Rosztov. - Karai, hajrá! - kiáltott föl, ezzel felelvén a gyógyuska szavaira. Karai egy förtelmes és fityegős vén kan volt, a mely arról volt híres, hogy egymaga elbánt a legvénebb farkassal. Valamennyien a helyükön voltak.

Az öreg gróf ismervén a fia vadász-szenvedélyét, sietett, nehogy elkéssék, s a peczéreket még a helyükre sem értek, mikor Andrejevics Ilya vidáman, pirosan, ringó ábrázattal a vetéseken keresztül két feketéjén odahajtatott a számára kijelölt helyre, letisztította a bundáját, magára vette a vadász-fölszerelését, és felült az ő símajárású, jól táplált, nyugodt, jóságos és vele együtt megöszült Viflyankájára. A lovakat a kocsikkal együtt elküldték. Andrejevics Ilya gróf, bár nem volt vérbeli vadász, de azért nagyon jól ismerte a vadászat szabályait, odament a bozót szélére, a mely előtt állott, eligazította a szárazakat, elhelyezkedett a nyeregben és úgy érezvén, hogy teljesen kész, mosolyogva nézett körül.

Mellette állt a komornyikja, Csekmar Szemjon, egy régi, de valamelyest elnehézkedett lovas. Csekmar három szívós és kipróbált, de épp úgy mint a gazdája, meg a lova, valamelyest elhízott szelindeket tartott pórázon. Két okos és vén kutya, póráz nélkül ott hevert mellette. Vagy száz lépéssel odább, az erdőszélen állott Mityka, a gróf másik kengyeltartója: elszánt lovas és szenvedélyes vadász. Az öreg gróf, régi szokása szerint, vadászat előtt fölhajtott egy ezüst-kupicza fűszeres pálinkát, evett valamicskét s megivott rá egy kis palaczkot az ő kedvencz Bordeaux-jából.

Andrejevics Ilya valamelyest kipirult a bortól és a lovaglástól; vizenyős szemei különös fényvel csillogtak, s a mint a bundájába behuzódva a nyeregben ült, olyan volt, mint egy gyermek, a kit sétálni visznek.

A sovány és nyúltarcú Csekmar, miután elvégezte a dolgát, rápillantott a gazdájára, a kivel harmincz év óta a legjobb egyetértésben élt, s jó hangulatát látván, valami kellemes beszélgetésre számított. Óvatosan (nyilván már ki volt tanítva) még egy harmadik személy is bújott elő az erdőből és megállt a gróf mögött. Egy ősz szakállas öreg ember volt, női köpeny a vállán és magas kalpag a fején, - a félkegyelmű Ivanovna Nasztaszja.

- No, Ivanovna Nasztaszja, - szólt a gróf suttogva s ráhunyorogott, - csak ijeszd el a vadat, majd ad neked Daniló.

- Magam is... gam is ott leszek, - mondotta Ivanovna Nasztaszja.

- Pszszsz! - sziszszent föl a gróf és Szemjonhoz fordult.

- Láttad Ilyinicsna Natalját? - kérdezte tőle. - Hol van?

- Ilyics Pjotr-ral a zsarovij bozót mellett álltak föl, - felelt Szemjon mosolyogva. - Nő létere is nagyon szeret vadászni.

- Csodálkozol, ugy-e, Szemjon, hogy' megüli a lovat... hm? - mondotta a gróf; - férfinak is becsületére válnék.

- Hogyne csodálkoznám? Ügyes, bátor!

- Hát Nikolasa hol van? A Lyadovszkij bérczen, ugy-e? - kérdezte a gróf egyre suttogva.

- Igen is ott. Tudja ő már jól, hol kell fölállani. Úgy ismeri már a dürgést, hogy Danilóval nem egyszer elbámulunk rajta, - felelt Szemjon, tudván hogy mivel járhat a gazdája kedvében.

- Jó lovas, mi? És hogy' fest azon a lovon, hm?

- Festeni való! A minap is, a Zavarzinszkij bozótban fölhajtottunk egy rókát. Úgy elkezdett száguldani a nyomában, hogy szörnyű volt nézni, - a lova megér ezer rubelt, neki magának meg ára sincs. Már az igaz, hogy hasztalan keresnők párját!

- Hasztalan keresnők... - ismételte a gróf és nyilván sajnálta, hogy Szemjon szavának ilyen hamar vége szakadt. - Bizony hasztalan, - mormogta s félrehajtván a bundája szélét, elővette a burnótszelencéjét.

- A minapában, hogy teljes parádében kijött a miséről, Szidorics Mihail... - Szemjon nem fejezhette be, mert tisztán hallotta a mozdulatlan levegőben, hogy két vagy három kopó csaholása nyomán megindult a hajtás. A fejét félrehajtva fülelt és némán intett a gazdájának. - Ráakadtak a kölykökre... - suttogta, - egyenesen a Lyadovszkij felé hajtják...

A gróf elfeledvén letörölni az arczáról a mosolyt, a lénian végig merően bámult maga elé, s a nélkül, hogy szippantott volna, a kezében tartotta a szelencéjét. A kutyák csaholása után Danilo mélyhangú kürtjéből fölarsant a farkas-jel; az egész falka utólérte az első három kopót, s hallatszott, a mint a kopók öblös csaholása nyomán fölhangzott az a sajátságos üvöltés, mely annak volt a jele, hogy farkas van a hajtásban. A peczerek már nem biztattak, hanem hajráztak, s valamennyiük hangja közül kivált a Danilo hol mély basszus, hol meg éles tenor hangja. Danilo hangja, úgy tetszett, betöltötte az egész erdőt, majd kitört belőle s hömpölyögve csengett végig a földeken.

Pár pillanatnyi néma fülelés után, a gróf és kengyeltartói meggyőződtek róla, hogy a kopók két falkára szakadtak: az egyik, nagyobb falka, különös tűzzel csaholva, távolodott, a másik falka pedig az erdő mentén rohant el a gróf mellett, és ennél a falkánál hallatszott Danilo hajrázása. Mindakét hajtás összeolvadt, összekeveredett, de mindakettő távolodott. Szemjon folsóhajtott és lehajolt, hogy megigazítsa a fűzért, a melybe egy fiatal szuka belegabalyodott;

a gróf szintén felsóhajtott és észrevevén a kezében a szelenczét, kinyitotta s kivett egy csipetet belőle.

- Vissza! - kiáltott rá Szemjon a kanra, mely kilépett a bozót szélére. A gróf összerezzen és elejtette a szelenczéjét. Ivanovna Nasztaszja lehajolt és fölvette.

A gróf és Szemjon ránéztek. Egyszerre, a mint ez gyakran megesik, egy pillanatra úgy tetszett, mintha a hajtás közelednék, s mintha csak közvetlen előttük látszanának a kutyák csaholó pofái, és hallatszanék Danilo hajrázása.

A gróf körülnézett, és jobbfelől megpillantotta Mitykát, a ki kidülledt szemekkel bámúlt a grófra, s a sapkáját magasra emelve, előre mutatott a másik oldal felé.

- Vigyázz! - kiáltott föl olyan hangon, a melyből nyilvánvalóvá lett, hogy ez a szó már régóta, kínok között kívánczozott ki belőle. S eleresztvén a kutyákat, elindult a gróf irányában.

A gróf és Szemjon előugrottak az erdő széléről és balra megpillantották a farkast, mely könnyedén imbolyogva csöndesen ügetett az erdőnek ugyanazon széle felé, a melyen ők állottak. A felbőszült kutyák elszakították a fűzért, s a lovak lábai közt eliramodtak a farkas után.

A farkas egy pillanatra abbahagyta a futást, s támolyogva, mintha zsábája lett volna, a kutyák felé fordította széles homlokú fejét, majd ugyanolyan könnyed imbolygással egyet-kettőt ugrott, s megcsóválván a farkát, eltűnt az erdőben. Ugyanabban a pillanatban az erdő túlsó széléről, síráshoz hasonló üvöltéssel eszeveszetten kiugrott egy-két-három kopó, s utánuk az egész falka féktelen iramodással rohant arra a helyre, a hol a farkas besurrant. A kopók után szétnyílt a mogyoró-bozót és előbukkant Danilonak az izzadságtól szinte feketére vált paripája. Előrehajolva, sapka nélkül, verejtékes, piros arcza körül kócosan libegő ősz fürtökkel, mint a lapda ült Danilo a lova hátán.

- Hajrá, hajrá, te... - ordította. Mikor a gróft megpillantotta, mintha villám cikázott volna keresztül a szemén.

- Azt a... - kiáltott föl, s magasra emelt karikásával megfenyegette a gróft.

- Elsza... lasztották a farkast!... vadászok! - És mintha a megrémült és megzavarodott gróft nem is méltatta volna több szóra, a grófnak szánt dühében végigvágott sötétpej heréltjének horpadt lágyékán és tovaszánguldott a kopók után. A gróf úgy állt ott, mint a tetten ért bűnös; bambán nézett körül s mosolyával próbált Szemjonban részvétet kelteni a helyzete iránt. De Szemjonnak már híre-hamva se volt; a bozótot megkerülve elébe kanyarodott a farkasnak, hogy őt a rigyától elvágja. Más két oldalról az agarászok szorongatták az ordast. De a farkas eltűnt a bozótban és a vadászok egyike se tudta őt elcsípni.

V.

Rosztov Nikolaj ezalatt ott állt a helyén és várta az ordast. A hajtás közeledéséből és távolodásából, a jól ismert kutyák hangjából, a peczerek biztató kurjongatásának a közeledéséből, távolodásából és erejéből megérezte, hogy mi történt a csenderesben. Tudta, hogy a csenderesben fiatal és vén farkasok voltak, tudta, hogy a kopók két falkára szakadtak, hogy valahol szorongatták a vadat, s hogy valahol valami baj történt. Minden pillanatban várta maga elé a vadat. Ezerféleképpen találgatta, hogy hogyan és merről fog jönni, s hogy' fogja majd üldözőbe vehetni. A reménység váltakozott benne a kétségbeeséssel. Néhányszor megimádkozni is kezdett, arra kérvén az Istent, hogy fordítsa ő felé a vadat; azzal a szenvedéllyel

és áhítatos érzéssel imádkozott, a melylyel az emberek jelentéktelen okokból származó nagy izgatottságukban szoktak imádkozni. „Ugyan hát, mibe kerül ez Néked; - szólott az Istenhez, - hogy megtedd a kedvemért! Tudom, hogy Te nagy vagy, s hogy bűn Téged ilyesmire kérni; de az istenért tedd meg, hogy rám jöjjön a vén, s hogy Karai, a „gyágyuska” szemeláttára, a ki onnan pislog én felém, halálos marással torkon ragadja.” Ez alatt a félóra alatt feszült, szívós és nyugtalan pillantásával ezerszer is áttekintette az erdő szélét, a melyen két kusza tölgyfa meredt ki a fiatal egeresből, a kimosott szélű gügyort, s a gyágyuska sipkáját, mely alig-alig látszott ki a jobboldali bozótból.

„Oh, dehogy’ is lesz ilyen szerencsém, - gondolta Rosztov, - pedig hát mibe kerülne! Nem lesz! Én mindig és mindenben, kártyában, háborúban, mindenben szerencsétlen flótás vagyok”. Austerlitz és Dolochov egész tisztán, de gyorsan váltakozva, megjelentek a képzeletében. „Csak életemben egyszer elcsíphessek egy vén farkast, egyebet nem kívánok!” - gondolta magában s csupa szem és fül volt, miközben jobbra-balra tekintgetett, s a hajtás legcsekélyebb neszére is feszülten figyelt. Egyszerre, a mint megint jobbra nézett, látta, hogy a puszta szántóföldön valami futva közeledik felé. „Nem, ez lehetetlen!” - gondolta Rosztov, nehezen zihálva, mint a hogy’ az ember zihál, mikor valami régóta táplált vágya megy teljesedésbe. Most pedig a legnagyobb boldogsága ment teljesedésbe, - még pedig olyan egyszerűen, zajtalanul, minden fény és minden különösebb előjel nélkül. Rosztov nem hitt a szemének, s ez a kételkedése eltartott több, mint egy pillanatig. A farkas csak futott előre, és nehézkesen átugrott egy vízmosáson, mely az útjába akadt. Ősz derekú, s vöröses, telizabált hasú vén ordas volt. Nem valami gyorsan szaladt, nyilván meg lévén győződve, hogy senki se látja. Rosztov visszafojtott lélegzettel nézett a kutyáira, a melyek, a nélkül, hogy a farkast látták, vagy az egészről csak valamit is sejtettek volna, ott heverték vagy ácsorogtak körülötte. A vén Karai hátrafordította a fejét s a vicsorgó fogait a hátsó czombján csattogtatva, idegesen bolhászkodott.

- Hajrá, hajrá, te! - suttozta Rosztov, tágra nyitva az ajkait. A kutyák, láncukat megrázva, felugrottak és hegyezni kezdték a füleiket. Karai megvakarta a czombját s a füleit hegyezve fölkel, miközben megcsóválta a farkát, melyeken jókora szőrpamatok fityegtek.

„Elereszem? Ne ereszem?” - tűnődött magában Nikolaj, mialatt a farkas az erdőtől távolodva, mindinkább közeledett hozzá. A farkas ábrázata egyszerre teljesen elváltozott; a mint az alkalmasint még soha nem látott és ő rá meresztett emberi szemeket megpillantotta, összerezsent s kissé a vadász felé fordítván a fejét, habozva megállott, vajjon vissza-e, vagy előre? „Eh! Mindegy, előre!...” mintha csak így szólt volna magában, és lágy, ritkás, bágyadt, de azért elszánt ügetéssel megindult előre.

- Hajrá, hajrá, te!... - ordított föl Rosztov, szinte önmagából kikelve, s jó lovacskája, szinte magától, a vízmosásokon átszökkenve, hanyatt homlok nekiiramodott a lejtőn lefelé, hogy a farkasnak elibe kanyarodjék; de még nálánál is gyorsabban rohantak tova a kutyák, melyek utólérték. Nikolaj még a maga szavát se hallotta, nem érezte, hogy vágat, nem látta sem a kutyákat, sem azt a terepet, a melyen keresztül száguldott; egyedül csak a farkast látta, mely a nélkül, hogy irányt változtatott volna, mind szaporább futással iramodott a völgyhajlat felé. A feketepettyes, széles farú Milka volt az első az ordas közelében, melyet keményen kezdett szorongatni. Közelebb, közelebb... már-már utólérte. De a farkas csak úgy félvállról sandított rá, és Milka, a helyett, hogy mint ilyenkor szokta, gyorsította volna az iramát, egyszerre fölrántotta a farkát és nekitámaszkodott az első lábának.

- Hajrá, hajrá, hajrá, te, hajrá! - ordította Nikolaj.

A rozsdavörös Lyubim előugrott Milka mögül, szaporán rárontott a farkasra és megkapta egyik hátsó czombját, de még ugyanabban a pillanatban rémülten átugrott a másik oldalára. A farkas leült, megcsattogtatta a fogait, majd újra föltápáskodott és nyomában az egész

falkával, mely alig egy arsinnyire volt mögötte, de még se tudta őt megközelíteni, futásnak eredt.

„Még elinal! Nem, ez lehetetlen!” - gondolta Nikolaj és rekedt hangon ordított tovább.

- Karai! Hajrá, te!... - kiáltott föl s mindenfelé kereste a szemeivel a vén kant, utolsó reménységét. Karai elnyújtózva, a hogy' csak bírta, öreg testének minden erejével rohant az ordas mellett, s mindenképpen szeretett volna elébe kanyarodni. De a farkas iramodásának a gyorsaságából s a kutya futásának a lassúságából nyilvánvaló volt, hogy Karai rosszul számított. Nikolaj már nem messzire ott látta maga előtt azt az erdőt, a meddig ha a farkas elér, biztos megmenekül. Elöl felbukkantak a kutyák és egy csaknem szemközt vágató vadász. Még volt remény. Egy idegen füzérről való, hosszú derekú, csíkos és fiatal kan, melyet Nikolaj nem ismert, egyszeriben ott termett a farkas előtt, s majd, hogy föl nem fordította. A farkas szinte váratlan gyorsasággal rávetette magát a csíkos kanra, megcsattogtatta a fogait s a kutya élesen vonítva, felhasított lágyékkal, vértől elborított fejével nekiesett a földnek.

- Karajuska! Apuskám! - siránkozott Nikolaj.

A vén kan a czombjain fityegő szőröcsomóival, az imént történt eset okozta késelem révén, már-már elébe került a farkasnak, s alig öt lépésnyire volt csak tőle. A farkas, mintha csak megérezte volna a veszedelmet, rásandított Karai-ra, még jobban a lába közé csapta a farkát, s gyorsította az iramodását. De ekkor, - Nikolaj csak annyit látott, hogy Karai-al valami történt, - egyszeriben rárontott a farkasra, s mint a bűgő csiga, vele együtt legurult az előttük lévő vízmosásba.

Az a pillanat, mikor Nikolaj meglátta a farkassal együtt a vízmosásban gomolygó kutyákat, a melyek közül kivillant a farkas őszes, szürke háta, kinyújtott hátsó lába, s rémülten lihegő, lefityegő álla, (Kurai a torkába harapott) az a pillanat, mikor Nikolaj ezt meglátta, tán legboldogabb pillanata volt életének. Már-már a nyeregkápához kapott, hogy leugorják s az ordast leszúrja, mikor a kutyáknak ebből a tömkelegéből egyszerre kinyújtózott az állat feje, első lábai pedig a vízmosás szélén feltámaszkodtak. Az ordasnak még egyre vaczogtak a fogai (Kurai már eleresztette volt a torkát), hátsó lábaival kiugrott a vízmosásból, a lába közé csapta a farkát, s megint lerázván magáról a kutyákat, futásnak eredt. Karainak égnek meredt a szőre s nyilván meghibbanván vagy megsebesülván, csak nagy nehezen tudott a vízmosásból kitápaszkodni.

- Istenem! Mi történt?... - kiáltott föl Nikolaj kétségbeesetten.

A gyógyuska vadásza a másik oldalról iparkodott a farkasnak elébe kanyarodni s a kutyák megint feltartóztatták és körülvették az ordast.

Nikolaj, a kengyeltartója, a gyógyuska és a vadásza hajrázva s üvöltözve forgolódtak a fenevad körül, minden pillanatban készültek leugrani, mikor a farkas kissé lecsücsült, s megint csak előre nyomultak, valahányszor megrázta magát s kullogva nekiindult a bozótnak, a melytől a menekülését várta.

Danilo, a hajrázást hallván, még ennek a hajtásnak az elején kiugratott az erdő szélére. Látta, a mint Karai megragadta az ordast, s azt híván, hogy a mulatságnak vége, megállította a lovát. De mikor a vadászok nem szálltak le, a farkas megrázta magát és megint odébb állott, Danilo nekieresztette a lovát, de nem a farkasnak, hanem egyenes vonalban a vágásnak, éppen úgy, mint Karai, elibe akarván kanyarodni az ordasnak. Ennek a rövidített útnak köszönhetette, hogy mire a gyógyuska kutyái a fenevadat másodszor is feltartóztatták, ő is odaért hozzá.

Danilo balkezeében kihúzott kését tartva, némán vágatott tova, miközben a karikásával szakadatlanul pacskolta a lova kinyújtott derekát.

Nikolaj se nem látta, se nem hallotta Danilót mindaddig, míg a lova nehezen zihálva, közvetlenül mellette el nem száguldott, s míg nem hallotta egy testnek az esését és nem látta, hogy Danilo már ott hever a kutyák közt a farkas farán, s iparkodik a füleit megmarkolni. Úgy a kutyák, mint a vadászok, de maga a farkas előtt is nyilvánvaló lehetett, hogy immár mindennek vége. Az ordas rémülten hátra húzta a füleit, megpróbált föltápáskodni, de a kutyák lefülelték. Danilo fölegyenesedett, azután egy zuhanó mozdulatot tett, és testének egész súlyával, mintha csak pihenni heverednék le, rádőlt a farkasra és megragadta a füleit. Nikolaj szűnni akart, de Danilo odasúgta neki: „Nem kell, majd felpeczkeljük” - és állást változtatva, rátiport a farkas nyakára. Egy pálczikát dugtak a farkas torkába, s egy pórázsal szinte fölkanthozták, összekötözték a lábait, mire Danilo vagy kétszer jól meghempergette.

Boldog és elgyötört ábrázattal felrakták a még élő vén farkast egy ágaskodó és toporzékoló lóra, s a szakadatlanul szűkülő falkától kísérvé, elvitték arra a helyre, a hova a találkozás ki volt tűzve. A kölykök közül kettőt a kopók és hármat az agarak fogtak el. A vadászok lassankint mind megérkeztek a zsákmányaikkal, s miközben az élményeiket mesélgették, mind odaálltak, hogy megbámulják a vén farkast, mely széleshomlokú s felpeczkelt fejét lelógatva, nagy, üveges szemekkel bámult az embereknek és kutyáknak körülötte nyüzsgő tömegére. Mikor megérintették, összekötözött lábai megrándultak, és vadul, de egyúttal egyszerűen bámult valamennyiükre. Andrejevics Ilya gróf is odajött és megérintette a farkast.

- Tyüh, micsoda vén bestia, - mondotta. - Ez aztán vén, mi? - kérdezte Danilótól, a ki ott állott mellette.

- Vén bizony, kegyelmes uram, - felelt Danilo, s szaporán lekapta a sapkáját.

A grófnak eszébe jutott az elszalasztott farkas, és ennek a révén Daniloval történt összekocczanása.

- De barátocskám, te nagyon is haragos vagy ám, - szólott a gróf. - Danilo nem szólt semmit, csak gyermekesen szelíd és szívélyes mosolyával szégyenlősen elmosolyodott.

VI.

Az öreg gróf hazament. Natasa és Petya megígérték, hogy tüstént mennek ők is. Még korán lévén, folytatták a vadászatot. Délben egy sűrű erdővel benőtt gulyorban eresztették el a kopókat. Nikolaj künn állván a tarlón, mind láthatta a vadászokat.

Nikolajjal szemben egy tábla őszi vetés volt, s ott állott az egyik vadásza, egy az árokból kinyúló mogyoróbokor mögött. A kopókat csak az imént eresztették el, Nikolaj hallotta egy Voltoma nevű kopó gyér nyiffanását, melyet nagyon jól ismert; a többiek hol megcsillapodtak, hol újra fölvettek a nyomot, de folyton a sarkában voltak. A következő pillanatban fölharsant az erdőben a róka-jel, mire az egész falka egy oldalgulyoron át nekiiramodott a bozónak, s mind jobban eltávolodott Nikolajtól.

Látta az erdős gulyor szélén a vágató, piros sipkás agarászokat, sőt a kutyákat is látta, s minden pillanatban leste, hogy ott túl a vetés közt felbukkan a róka.

Az árokban álló vadász megmozdult s eleresztette a kutyákat, mire Nikolaj megpillantotta az alacsony, vöröses, furcsapofájú rókát, mely a farkát fölborzolva, szaporán szökdelt tova a vetésben. A kutyák fürgén utána iramodtak. Már közelednek hozzá, a róka elkezd körben

szaladni köztük, s bozontos farkát a földön húzva, mind szaporábban rajzolja a köröket; egyszerre odarontott hozzá valakinek a fehér kutyája, utána egy fekete, összekavarodott minden, s a kutyák, alig moczczanva, hátsó lábaikat szétterpesztve csillagalakban álltak körül a rókát. Két vadász ugratott a kutyákhoz: az egyik piros sapkában, a másik, idegen, zöld kaftánban.

- Vajjon mit jelentsen ez? - gondolta Nikolaj. - Honnan került elő ez a vadász? Nem a gyógyuskáé.

A vadászok leszúrták a rókát, s nem sokat teketóriázva, jó darabig gyalogosan ott álltak mellette. Körülöttük kantáron vezetve ácsorogtak a lovak és ott heverték a kutyák. A vadászok a kezeikkel hadonásztak, s valamit csináltak a rókával. Egyszerre fölarsant egy jel, mely czivódást jelentett.

- Az ott Ilaginék vadásza, a ki valamit forral a mi Ivánunk ellen, - szólalt meg Nikolaj kengyeltartója.

Nikolaj elküldte a kengyeltartóját, hogy hívja oda a húgát és Petyát, ő pedig lépésben elindult arra a helyre, a hol a peczerek a kopókat összegyűjtötték. Néhány vadász odaügetett a czivakodókhoz.

Nikolaj leszállt a lováról, s Natasával és Petyával, a kik időközben szintén odaérkeztek, várta a hírt arról, hogy mi lett a pörpatvar vége. A bozót széléről előkerült a házsártos vadász, nyeregszíjján a rókával s odajött a fiatal urasághoz. Már messziről levette a sapkáját és iparkodott tiszteletteljesen beszélni; de sápadt volt, zihált, s konokság ült az arcán. Egyik szemét megütötték, de erről nyilván nem is volt tudomása.

- Mi volt ott köztetek? - kérdezte Nikolaj.

- Hogyne, még majd a mi kopóink elől is ő kaparítja el a vadat! Pedig látta, hogy az én szukám, az az egérszürke ni, az fogta el. Gyere csak ide, gyere! És még utána kap a rókának! Én aztán a rókával jól elpáholtam! Ott lóg ni, a nyeregszíjon. Nem akarnád tán még ezt is? - kérdezte a vadász a késére mutatván, s nyilván azt képzelte, hogy még mindig az ellenségével beszél.

Nikolaj szóba sem állott a vadászszal, hanem megkérte a húgát és Petyát, hogy várjanak rá, és elment arra a helyre, a hol az Ilagin-féle ellenséges vadászok állottak.

A győztes vadász odaállt a vadászok közé, s kíváncsi és veletartó társainak beszámolt a diadaláról.

Úgy állott a dolog, hogy Ilagin, a kivel Rosztovék pörben állottak, olyan helyeken is vadászott, a melyeken, régi szokás szerint, Rosztovékat illette a vadászat joga, ma pedig, szinte készakarva, kirendelte az embereit oda, a hol Rosztovék vadásztak, s még azt is megengedte nekik, hogy az idegen kopók elől is elfoghassák a vadat.

Nikolaj soha sem látta Ilagint, de mint rendesen, sem az érzelmeiben, sem az ítéletében nem ismervén középútat, ennek a földesúrnak az erőszakoskodásairól és önkénykedéséről szállongó hírek nyomán, egész lelkével gyűlölte és leggonoszabb ellenségének tartotta őt. Most is haragosan és ingerülten tartott felé, keményen szorongatta a karikását, s ellenségével szemben a legelszántabb és legkockázatosabb föllépésre is el volt készülve.

Alig, hogy az erdő sarka mögül kiért, két kengyeltartótól kísérve, pompás fekete ménen egy kövér urat látott maga felé közeledni, a kinek hódprémes sipka volt a fején.

Ellenség helyett Nikolaj egy tekintélyes és udvarias úrra bukkant Ilaginban, a ki már régóta meg akart ösmerkedni a fiatal gróffal. Ilagin, mikor odaért Rosztovhoz, megemelte hódprémes sipkáját és azt mondta, hogy nagyon sajnálja a történeteket, hogy azt a vadászt, a ki

nem ártotta a vadat idegen kopók elől elfogni, meg fogja büntetni, megkérte a grófot, hogy továbbra is tartsa fenn vele az ösmeretséget és följárnlotta neki a maga vadászterületét.

Natasa, attól tartván, hogy a bátyja valami szörnyű dologra ragadtatja el magát, egy kis távolságra izgatottan követte őt. Látván, hogy az ellenségek a legszívélyesebben hajlongnak egymás előtt, odament hozzájuk. Ilagin Natasa előtt még magasabbra emelte hódprémes sipkáját, és kellemesen mosolyogva azt mondta, hogy a grófkisasszony úgy izzó vadász-szenvedélye, mint szépsége révén, a melyről már oly sokat hallott, valóságos Diana.

Ilagin, hogy vadásza hibáját jóvá tegye, kérte Rosztovot, hogy jöjjön el az ő lankás területére, mely alig egy versztnyre volt oda, melyet kizárólag a maga multságára tart fenn, s a melyen, a mint mondta, dögvél van a nyúl. Nikolaj elfogadta a meghívást, s a társaság, megkésztetve, útnak indult.

Az Ilagin-féle lankához a földeken kellett keresztülmenni. A vadászok eloszlottak. Az uraságok együtt mentek. A gyógyuska, Rosztov és Ilagin, iparkodván, hogy senki észre ne vegye, titokban egymás kutyáit mustrálgatták, s izgatottan szimatoltak a saját kutyáik vetélytársai után.

Rosztovnak Ilagin füzérén különösen szemet szűrt a szépségével egy barnapettyes kis, keskeny szuka, mely a legtisztább fajból valónak látszott, izmai aczélosak, pofája finom, fekete szemei kidülledtek. Sokat hallott Ilagin kutyáinak a vadságáról, és ebben a szép kis szukában az ő Milkájának a vetélytársát látta.

Az idei termésről való nyugodt társalgás közepett, melyet Ilagin kezdett, Nikolaj egyszerre rámutatott erre a barnapettyes szukára.

- Szép kis állat ez az ön szukája! - mondotta csak úgy odavetve. - Jóvérű is?

- Ez itt? Igen, jó kutya, - szépen dolgozik, - felelt Ilagin egykedvűen és rámutatott barnapettyes Jerzájára, a melyért most egy esztendeje három családot adott volt a szomszédjának. - Tehát önnél sem igen dicsekedhetnek valami jó pelyvával? - fűzte tovább a megzavart beszélgetést. És illendőnek tartván, hogy a gróf udvariasságát viszonzza, Ilagin is végignézett az ő kutyáin, és kiválasztotta Milkát, mely széles farával szemet szűrt neki.

- Az az ön feketepettyese is derék állat ám, pompás! - jegyezte meg.

- Igen, szó sincs róla, jó irama van, - felelt Nikolaj. „Szökne csak ki valahonnan egy vén tapsifüles, majd megmutatnám én neked, micsoda kutya ez!” - gondolta magában, és a kengyeltartójához fordulva, odasúgta neki, hogy egy rubel jár ki annak, a ki kinéz, vagyis talál valahol egy meglapult nyulat.

- Meg nem foghatom, - folytatta Ilagin, - hogy’ tud némely vadász vadra, kutyára olyan irigy lenni. Nekem, tudja, az a multságom, hogy jól kijárom magamat; különösen ilyen társaságban... melynél jobbat már kívánni se lehet (megint megemelte Natasa előtt hódprémes sipkáját); az pedig, hogy megolvassam, hány bőrt viszek haza, - az nekem tökéletesen mindegy.

- Természetesen!

- Vagy hogy olyasmi bántana, hogy idegen kutya fogja el a vadat, nem az enyém, - nálam a fő, hogy gyönyörködhessem a hajszában, nincs igazam, gróf? Éppen azért azt tartom...

- Nee-tee-nee, hajrá! - hallatszott ekkor a megállott agarászok egyikének az elnyújtott fölkiáltása. A tarló közepén egy kis dombocskán állott, s karikásával a kezében, elnyújtva ismételte: nee-tee-nee! (Ez a hang és a fölemelt karikás azt jelentette, hogy valahol egy meglapult nyulat nézett ki.)

- Áá, úgy látszik, kinézett valamit, - szólott Ilagin úgy odavetve. - Nos, gróf, hajtsuk meg együtt!

- Bizony, meg kell hajtani... de hát, együtt? - felelt Nikolaj, s rábámúlt Jerzára és a gyágyuska barna Rugájára, erre a két vetélytársra, a melyekkel még egyetlen egyszer se sikerült a kutyáit összemérnie. „Ám legyen, a legrosszabb esetben lefőzik az én Milkámat!” - gondolta magában s a gyágyuskával és Ilaginnal együtt megindult a nyúl nyomában.

- Vén nyúl? - kérdezte Ilagin, mikor a vadász felé közeledett, a ki a nyulat kinézte, s nem minden izgalom nélkül nézett körül, s füttyszóval bátorította Jerzát...

- És ön, Nikanorycs Mihail? - fordult oda a gyágyuskához.

- Mit avatkozzam bele! Lám az önéi, - tiszta munka, mars! - ezereket érnek, egy-egy falut adott értük. Mérkőztessék csak a magukét, én meg majd nézem!...

- Rugaj! Ne, ne - kiáltott föl. - Rugajuska! - tette hozzá, önkéntelenül is ezzel a becéző névvel akarván kifejezést adni a gyöngédségének, s a kutyájába vetett reménységének. Natasa látta és érezte azt az izgalmat, melyet a bátyja és ez a két öreg annyira leplezgetni akart, s maga is izgalomba jött tőle.

A vadász, fölemelt karikásával még mindig ott állt a dombocskán, s az urak lépésben közeledtek felé; a kopók, melyek éppen a szemhatáron jártak, egyszerre elfordultak a nyúlótól; a vadászok, de nem az uraságok, szintén távolodtak tőle. Lassan és higgadtan ment minden.

- Merre van a feje? - kérdezte Nikolaj, mikor a szemfüles vadászhoz ért. De a vadász még nem is felelhetett, mikor a nyúl, megérezvén, hogy kutya van a kertben, kiszökött. A füzéren lévő kopófalka vad üvöltéssel iramodott a nyúl után a dombon lefelé; az agarak, melyek nem voltak pórázon, minden oldalról hatalmas szökésekkel nyomultak a kopók és a nyúl után. Az eddig lassan baktató lovászok: akadály! - kiáltással próbálták helyes nyomra terelni a kopókat, az agarászok pedig: nee-tee-nee!-t ordítózva igazgatták az agaraikat és eszeveszett futásnak eredtek. A higgadt Ilagin, Nikolaj, Natasa és a gyágyuska csak úgy repültek, szinte maguk se tudván hogyan és hová, s nem láttak egyebet, mint a kutyákat és a nyulat, s folyton azon aggódtak, nehogy a hajsztát akár csak egy pillanatra is szem elől té vesszék. Véletlenül vén és gyors lábú nyúl akadt eléjük. Mikor kiszökött, nem suttyant el mindjárt, hanem a fülét billegetve figyelt a minden oldalról fölhangzó kiabálásra és lódobogásra. Lassan vagy tíz szökkenést tett, s egészen magához engedte a kutyákat, míg végre fölismervén a veszedelmet, irányt választott s a füleit hátra csapva, nekirugaszkodott, a hogy' csak a lábai bírták. A tarlón lapult volt meg, de előtte vetések voltak, a melyeken nagyon tapadós volt a járás. A szemfüles vadász kutyái a legközelebb voltak a nyúlhoz, s így elsőnek pillantották meg és vetették magukat utána; de még jó messze voltak tőle, mikor mögülük egyszerre előreugrott Ilagin barnapettyes Jerzája s rémítő iramodással ért a nyomába. Utánakapott a nyúl farkának s abban a hitben, hogy el is kapta, nagyot bukfenczezett. A nyúl erre elnyújtotta a derekát, s még eszeveszettebben gördült tova. Jerza mögül a szélesfaru és feketepettyes Milka is előkerült és szaporán iramodott a nyúl után.

- Miluska! Matyuska! - hallatszott Nikolaj diadalmas felkiáltása. Úgy látszott, mintha Milka legott a nyomába érne és elcsípné a tapsifülest, de nagy lendülettel túlszaladt rajta. A nyúl felágaskodott. A szép Jerza megint nekiiramodott s nem tágitott a nyúl farka mellől, de nehogy úgy járjon, mint az imént, mindenképpen az inába akart harapni.

- Jorzinka! Szjosztricza! - hallatszott Ilagin siránkozó, magából kikelt hangja. Jerza nem hallotta a rimánkodását. Ugyanabban a pillanatban, a mikor már-már várható volt, hogy elkapja a nyulat, ez egy oldalugrással kiperdült a vetés és a tarló közt lévő mesgyére. Jerza és

Milka, mint az összefogott pár ló egymást szorítva nyomultak megint a nyúl után; a nyúlnak a mesgyén könnyebb volt a futása, viszont a kutyák kissé elmaradtak tőle.

- Rugáj! Rugájuska! Tiszta munka, mars! - kiáltott föl ekkor egy újabb hang; és Rugaj, a gyógyuska rozsdavörös, görnyedt kanja kinyújtózott, s a derekát kifeszítve utólérte az első két kutyát, majd kivált közülük s elszánt önfeláldozással már az orrán vitte a nyulat, befordította őt a mesgyéről a vetésbe, s térdig gázolva a vetés tapadós sarában, még jobban gyorsította az iramodását, s nem látszott más, mint hogy sárral teliszórva a hátát, szinte zökkenés nélkül gördült a nyúl után. A kutyák most már csillag alakban vették körül a prédájukat. A következő pillanatban már a vadászok is ott állottak mind a nyüzsgő falka körül. A boldog gyógyuska egymaga leszállott s levágta a nyúl hátsó lábait. Megrázzván a nyulat, hogy leperegjen a vére, révedező szemekkel izgatottan nézett körül, s nem tudván mitévő legyen a kezeivel meg a lábaival, maga se tudta kihez és hogyan, így szólt: „Lám, tiszta munka, mars... ez aztán kutya... lefőzte valamennyit, az ezereket is, meg a rubelesek is - tiszta munka, mars!” mondotta lihegve, s bosszúsan nézett körül, mintha csak szidott volna valakit, mintha valamennyien az ellenségei lettek volna, sértegették volna őt, s csak most sikerült volna valahára magát igazolnia. „No tessék, azok az ezerekek - tiszta munka, mars!”

- Rugáj, nesze! - mondotta, s odalökte neki a levágott két sáros lábat; megszolgáltad - tiszta munka, mars!

- Ugyancsak kitett magáért, három hajtást vezetett egymaga, - szólott Nikolaj, a ki szintén nem hallgatott senkire, s nem törődött vele, hallja-e valaki vagy sem.

- Beh nagy dolog, 'sz ott volt az orra előtt! - mondotta Ilagin kengyeltartója.

- Hjah, mikor már szorul a kapczája, akkor akár minden kuvasz elkapja, - dörmögte ugyanakkor Ilagin, a ki egészen kipirult és szinte fuldoklott az erős hajsztától és az izgatottságtól. Natasa, a ki szintén tátott szájjal lihegett, örömeiben és lelkesedésében olyan éleset sikoltott, hogy az embernek szinte megcsendült belé a füle... Ő ezzel az egy sikoltással kifejezte mindazt, a mit a többi vadász egymás szavába vágó szószaporításával kifejezni akart. És ez a sikoltás annyira furcsa volt, hogy ő maga méltán szégyenkezhetett, a többiek pedig csodálkozhattak volna rajta, ha más körülmények közt hangzott volna el. A gyógyuska, a nyereg-szíjra fűzte s a ló farán ügyesen átvette a nyulat, s ezzel az átvétellel mintegy szemrehányást akarván kifejezni valamennyiük iránt, olyan ábrázattal, mely azt látszott mondani, hogy szóba sem akar állani senkivel, felkapott világospej lovára és odább állott. Rajta kívül szomorúan és leverten indultak útnak valamennyien, s jó időbe került, míg megint bele tudtak zökkenni a tettetett közönyösség előbbi állapotába. Még jó darabig nézték a barnapettyes Rugájt, mely sárral beföcsölt, görbe hátával, a lánczait csörgetve, a győztes nyugodt ábrázattal koczogott a gyógyuska lovának a lábai nyomán.

„Elvégre magam is csak olyan vagyok, mint a többiek, ha nem hajsztáról van szó. De ott azután nem ismerek tréfát!” - Nikolaj ezt olvasta le a kutya ábrázatáról.

Mikor a gyógyuska jóval ezután oda jött Nikolajhoz és megszólította, Nikolaj magára nézve hízeglőnek találta, hogy a gyógyuska a történetek után még arra méltatta, hogy szóba álljon vele.

VII.

Mikor Ilagin úgy estefelé elbúcsúzott Nikolajtól, ez olyan messzire volt hazulról, hogy elfogadta a gyógyuskának azt az ajánlatát, hogy hagyják abba a vadászatot, és háljanak meg nála, Mihajlovkában.

- És ha eljönnétek hozzám - tiszta munka, mars! - szólott a gyógyuska, - annál jobb volna, nyirkos az idő, jól kipihenhetnétek magatokat s a grafinyecskát kocsin küldhetnők haza. - A gyógyuska ajánlatát elfogadták, a vadászt elküldték Otradnoe-ba kocsíért, Nikolaj, Natasa és Petya pedig elmentek a gyógyuskához.

Otthon a cselédek apraja-nagyja, öten is kiszaladtak a parádés lépcsőre, hogy a gazdájukat fogadják. Ezenkívül a hátsó kapunál egy sereg vén és fiatal, apró és nagy vászoncseléd kandikált ki, hogy az érkező vadászokat megbámulja. Natasának, egy lóháton ülő nőnek és még hozzá grófkisasszonynak, a megjelenése annyira fölcsigázta a gyógyuska háznépének a kíváncsiságát, hogy sokan minden teketória nélkül odajöttek hozzá, belebámultak a szemébe, s a jelenlétében megtették róla a megjegyzéseiket, azt híván, hogy egy csodalény áll előttük, a ki nem is ember, s a ki lehetetlen, hogy meghallja és megértse azt, a mit mondanak róla.

- Arinyka, nézzed csak, milyen oldalvást ül! Ő maga ül, a lábait meg lógatja... Lám, még kürtöcskéje is van.

- Szent-atyám, micsoda csöpp a lába...

- Lám, ostora is van!

- Hogy' van az, hogy nem bukfenczeztél le? - szólott a legbátrabb, most már egyenesen Natasához fordulva.

A gyógyuska, a kert lombjai mögött meghúzódott fa-házikójának a kapujában leszállt a lóról, körüljártatta a szemeit a háza népén s odakiáltott nekik, hogy a kinek szabad a keze, jöjjön, s minden legyen készen a vendégek és az egész vadásztársaság fogadására.

Legott szétszaladt mindenki. A gyógyuska lesegítette Natasát a lóról, s karonfogva fölvezette őt a lépcső rozoga deszkafokain. A deszkafalakból összerótt és vakolatlan ház nem volt éppen nagyon tiszta, - nem tett olyan benyomást, mintha a benne lakóknak az lett volna a céljuk, hogy sehol egy foltocska se legyen rajta, - de azért elhanyagoltnak se látszott. Friss almaillat áradt szét az előszobában s a falakon farkas- és rókabőrök függtek.

A gyógyuska az előszobán keresztül bevezette a vendégeit egy kis terembe, melyben egy szárnyas-asztal és piros székek álltak, azután a fogadó-szobába, melyben egy kerek nyírfa-asztal s egy pamlag volt látható, majd a dolgozószobájába, a hol egy piszkos szőnyeg szélén rozoga pamlag állott, a falakon pedig Szuvarovnak s a gazda szüleinek képei és az ő saját, egyenruhás arczképe függött. Erős dohány- és kutyaszag érzett a szobában. Itt a gyógyuska leültette a vendégeit, kérte őket, hogy helyezkedjenek el kényelmesen, akár csak otthon volnának, ő maga pedig kiment. Rugaj, azon sárosan, a mint hazakerült, bejött a szobába, lefeküdt a pamlagra s a nyelvével és a fogaival elkezdett tisztálkodni. A dolgozószobából egy folyosó nyílt, a melyben rongyos függönyös ellenzők látszottak. Az ellenzők mögül női kaczagás és suttogás hallatszott. Natasa, Nikolaj és Petya levetkőztek és leültek a pamlagra. Petya a könyökére hajtotta a fejét és legott elaludt; Natasa és Nikolaj szótlanul ültek egymás mellett. Csak úgy égett az arcuk, nagyon éhesek és nagyon jókedvűek voltak. Egymást nézték (a vadászat után, ott a szobában, Nikolaj már nem tartotta szükségesnek, hogy a huga fölött való férfias fölényt éreztesse); Natasa rápillantott a bátyjára, s egyikük sem állta ki soká, egyszerre mind a ketten csengő kaczagásra fakadtak, mielőtt még erre a kaczagásra ürügyet találhattak volna.

Kevés vártatra megint előkerült a gyógyuska, kék nadrág, könnyű csizma és kurta kozák zeke volt rajta. És Natasa úgy érezte, hogy ez az öltözet, a melyben gúnyosan csodálkozva nézte a gyógyuskát Otradnoeban, semmivel se volt silányabb viselet a kabátnál vagy a frakknál. A gyógyuskának is jó kedve volt; nemcsak hogy nem sértődött meg a két testvér kaczagásán (esze ágába se jutott, hogy esetleg az ő életmódján nevetessenek), hanem ő is csatlakozott minden ok nélkül való kaczagásukhoz.

- Úgy ám, kis grófnőcském, - tiszta munka, mars! - nem igen tudnék ám hamarosan még egy ilyet! - mondotta s egy hosszúszerű pipát odanyújtott Rosztovnak, egy másik kurtábbat pedig szokott mozdulatával a három újja közé fogott.

- Nyeregben ült egész nap... akár egy férfinak is becsületére válnék, s oda se néz neki!

Kevéssel a gyógyuska után, egy, a léptei után ítélve mezitlábass leány kinyitotta az ajtót, s kezében egy jól megrakott nagy tálczával belépett a szobába egy kövér és pirosarcú, körülbelül negyvenéves szép asszony, a kinek kettős tokája s piros és telt ajkai voltak. Szemeiben és minden mozdulatában a vendégszeretet nyilvánvaló és vonzó kifejezésével nézett végig a vendégeken s szívélyes mosollyal, tiszteletteljesen üdvözölte őket. Ez a hölgy (a gyógyuska gazdasszonya) bár jóval kövérebb volt a rendesnél, s ennek következtében kénytelen volt a keblét és a hasát előretolni, a fejét pedig hátraszegni, mégis rendkívül könnyedén lépkedett. Odament az asztalhoz, letette a tálczát s puha fehér kezeivel ügyesen leszedte róla a palaczkokat, az ételeket és a hozzávalókat és szétrakta az asztalon. Mikor ezzel elkészült, félrehúzódott és mosolyogva megállt az ajtóban. „Ime, én vagyok az! - Most már érted a gyógyuskát?” - mintha csak ezt kérdezte volna Rosztovtól egész megjelenése. Hogy ne értené: nemcsak Rosztov, de Natasa is teljesen értette a gyógyuskát, s összeránczolt szemöldökeinek s annak a boldog és önelégült mosolynak a jelentőségét, a mely, mialatt Fedorovna Aniszja a szobában járt, alig hogy széjjelhúzta az ajkait. Volt a tálczán fűszeres és édes pálinka, gomba, fekete lisztből készült savós lepény, lépes, és habzó főtt méz, alma, friss, aszalt és mézben eltett dió. Azután behozott még Fedorovna Aniszja mézzel és cukorral készült befőttet, sódart, és frissen sült csirkét.

Mindez Fedorovna Aniszja saját szedése, saját főzése és saját eltevése volt. Mindennek az íze és az illata az ő ízlésének volt a szüleménye. Mindez zamatosságra, tisztaságra, patyolat-fehérségre, s az ő szívélyes mosolyára emlékeztetett.

- Kóstolja meg, kisasszonykám, grafinyuskám, - mondogatta, s hol ezt, hol azt kínálta oda Natasának. Natasa mindenből evett és úgy tetszett neki, hogy ilyen savós lepényt, ilyen zamatos befőttet és mézes diót és ilyen csirkésültet még se nem látott, se nem evett soha. Fedorovna Aniszja kiment. Rosztov és a gyógyuska, miután egy kis jófajta cseresznye-pálinkával leöblítették a vacsorát, elkezdtek beszélgetni a múlt és a jövő vadászatokról, Rugajról és Ilagin kutyáiról. Natasa csillogó szemekkel, egyenesen ült a pamlagon és hallgatta őket. Nem egyszer megpróbálta Petyát fölkelteni, hogy valamit adjon neki enni, de mindannyiszor valami érthetetlen mormogás után csak aludt tovább. Natasának olyan jó kedve kerekedett, olyan pompásan érezte magát ebben a rá nézve új környezetben, hogy csak attól tartott, nagyon is korán talál érte jönni a kocsit. Egy kis ideig tartott véletlen hallgatás után, mely az olyan emberekénél, a kik először fogadnak valakit a házukban, csaknem mindig előfordul, a gyógyuska, mintegy válaszul a vendégeit foglalkoztató gondolatokra, így szólt:

- Hát biz én így éldegélem végig az életemet... Hogy meg kell halni, - tiszta munka, mars, - az egyszer bizonyos. Ugyan hát mit vétkezzék még az ember!

A gyógyuska arcza nagyon sokatmondó, sőt szép volt, a mikor ezt mondotta. Rosztovnak ekközben eszébejutott mindaz a sok jó, a mit a gyógyuskáról az apjától és a szomszédoktól hallott.

A gyágyuska a kormányzóság egész területén a legnemesebb lelkű és legkifogástalanabb különöz hírében állott. Hívták őt családi ügyek eligazítására, megtették végrendeleti végrehajtónak, titkokat bíztak rá, megválasztották bírói és más egyéb tisztségekre, de a közhivatalokat mindig makacsul visszautasította, az őszt és a tavaszt pej heréltjén a földeken töltötte, télen otthon ült, nyáron pedig elvadult kertjében heverészett.

- Miért nem vállal valami hivatalt, gyágyuska?

- Volt hivatalom, de otthagytam. Nem nekem való, tiszta munka, mars, nem értek én semmihez. Ez a ti dolgotok, nekem kevés az eszem hozzá. A mi a vadászatot illeti, az egészen más, tiszta munka, mars! - Nyissátok ki azt az ajtót, - kiáltott föl. - Miért tettétek be! - A korridor (melyet a gyágyuska kolidor-nak mondott) végén a vadászok legényszobájába nyílt az ajtó: így hívták az urasági vadászok szobáját. Meztelen lábak gyors léptei hallatszottak s valakinek a láthatatlan keze kinyitotta a vadász-szoba ajtaját. A korridoron keresztül tisztán áthallatszottak a balalajka hangjai, a melyen ennek a hangszernek nyilván egy igazi mestere játszott. Natasa már régóta figyelt ezekre a hangokra, most pedig kiment a folyosóra, hogy jobban hallhassa.

- A kocsisom, Mityka játszik... Vettem neki egy szép balalajkát, szeretem, - szólt a gyágyuska. Bevett szokás volt nála, hogy a mikor a vadászatról hazajött, Mityenka a vadász-szobában elkezdett balalajkázni. A gyágyuska nagyon szerette ezt a muzsikát hallgatni.

- Milyen szép! Igazán pompás, - mondotta Nikolaj valamelyes önkéntelen kicsinyléssel, mintha restelte volna bevallani, hogy neki is nagyon tetszettek ezek a hangok.

- Mit, pompás? - szólt Natasa szemrehányóan, megértvén azt a hangot, a melyen ezt Nikolaj mondta. - Nem hogy pompás, de egyszerűen gyönyörű! - Éppen úgy, mint a gyágyuska gombáját, mézét és pálinkáját a legjobbnak találta a világon, ez a dallam is ebben a pillanatban a zenei élvezet csúcspontjának tetszett előtte.

- Még, kérem még, - szólt ki Natasa az ajtón, a mint a balalajka elnémult. Mityka meghangolta a hangszerét, s erőteljes pengetéssel és széles fogásokkal megint elkezdette játszani a *nagyasszonyt*. A gyágyuska félrehajtott fejjel ült ott s alig észrevehető mosolylyal hallgatta. A *nagyasszony* motivuma százszor is ismétlődött. A balalajkát ismételten meghangolták, s utána megint megszólaltak ugyanazok a hangok, a mi azonban nemcsak hogy nem úntatta a hallgatókat, de sőt újra meg újra szívesen hallgatták a játékát. Fedorovna Aniszja is belépett s kövér testével odatámaszkodott az ajtófélfához.

- Méltóztatik hallani? - kérdezte Natasától, a gyágyuskáéhoz nagyon hasonló mosolylyal. - Pompásan játszik, - tette hozzá.

- De ezt a dallamot nem így kell játszani, - szólt egyszerre a gyágyuska egy erélyes mozdulattal. - Szét kell bontani, tiszta munka, mars, szét kell bontani a hangokat.

- Hát ön is ért hozzá? - kérdezte Natasa.

A gyágyuska elmosolyodott és nem felelt.

- Nézd meg csak, Aniszjuska, föl van-e húrozva a gitárom? Már rég nem volt a kezemben, - tiszta munka, mars! Egészen elhanyagoltam.

Fedorovna Aniszja könnyed léptekkel elment, hogy a gazdája kívánságát teljesítse és elhozta a gitárt.

A gyágyuska nem nézett senkire, lefújta róla a port, csontos újjaival megkopogtatta a fáját, meghangolta a gitárját és elhelyezkedett a karosszékében. Bal könyökét kifeszítve, kissé színpadias mozdulattal a vállához illesztette a gitárt, de nem a *nagyasszonyt* játszotta, hanem egy tisztán csengő accordot fogott, s lassan, nyugodtan de határozottan és nagyon lassú

tempóban elkezdte játszani az: „A kövezett utcán vé-é-égig” kezdetű dalt. Nikolaj és Natasa lelkében mindjárt először azzal a nyugodt jókedvvel csendült meg ez a dallam, a mely Fedorovna Aniszja egész lelkéből szerteáradt. Fedorovna Aniszja elpirúlt, elnevette magát és a kendőjébe temetve az arcát, kiment. A gyógyuska tisztán, szabatosan és erélyesen pöngette tovább a dalt, és változatlan ihlettel bámult arra a helyre, a melyen az imént Fedorovna Aniszja állott. Alig-alig hogy megvillant egy kis mosoly az egyik ősz bajusza alatt, különösen akkor, a mikor kiszélesedett a dallam, a vége felé meggyorsult az ütem és a fogások közt mintha megszakadt volna valami.

- Gyönyörű, gyógyuska, elragadó! Még, még! - kiáltott föl Natasa, a mint vége szakadt a dalnak. Fölugrott a helyéről, megölelte és összezsúkolta a gyógyuskát. - Nikolenka, Nikolenka! - mondotta s rápillantott a bátyjára, mintha csak azt kérdezte volna tőle: - vajjon mit jelentsen ez?

Nikolajnak szintén nagyon tetszett a gyógyuska játéka. Másodszor is eljátszotta a dalt. Fedorovna Aniszja mosolygó arcza megint megjelent az ajtóban, s mögötte más arcok is bekukkantak... „Kristálytisza forrás szélén, szólt a lányka: jöjj hát mellém!” - játszotta a bátyuska, s egy ügyes fogással megszakította a dalt és megrázta a vállait.

- Még, még, gyógyuska lelkem, - sóhajtott föl Natasa olyan rimázkodó hangon, mintha csak az élete függött volna rajta. A gyógyuska fölkelt, s mintha csak két ember lett volna benne, - az egyik komolyan elmosolyodott a másik víg ficzkóra, ez pedig egy naiv és akkurátus táncmozdúlatot csinált.

- No, húgocskám! - kiáltott föl a gyógyuska, s egy accordot fogva, a kezével intett Natasának.

Natasa ledobta magáról a kendőt, odaugrott a gyógyuska elé, csípőjére tette a két kezét s a vállait illegetve megállt előtte.

Honnan, hogyan és mikor szívta magába ez a grófkisasszony, a kit egy emigráns francia leány nevelt, ezt az orosz levegőt, a mely belőle szerteáradt, ezt a lelket, honnan vette ezeket a mozdúlatokat, a melyeknek a pas de châte-t már rég ki kellett volna szorítani. De ez a lélek, ezek a mozdúlatok ugyanazok az utánozhatatlan és megtanúlhatatlan orosz mozdúlatok voltak, a melyeket a gyógyuska várt is tőle. Alig hogy fölkelt, s diadalmasan, büszkén és csintalan jókedvvel elmosolyodott, elmúlt az első rémület, mely Nikolajt és a jelenlévőket elfogta volt azért, mert attól tartottak, hogy nem jól csinálja a dolgát, és valamennyien gyönyörködve nézték őt.

Mindent olyan jól és olyan szabatosan csinált, hogy Fedorovna Aniszja, a ki legott oda-nyújtotta neki a tánczhoz szükséges kendőt, a mint ezt a finom, kecses, rá nézve oly idegen, selyemben és bársonyban nevelkedett grófkisasszonyt elnézte, a ki mindazt úgy meg tudta érteni, a mi Aniszjában, Aniko apjában, az anyjában, a nényében és minden orosz emberben meg volt, a mosolyán keresztül könnyekre fakadt.

- No, grafinyecska, tiszta munka, mars! - szólott a gyógyuska örömteljesen mosolyogva, mikor a táncznak vége lett. - Hajaj, húgocskám! Most már aztán csak egy derék férjecsét válassz magadnak, - tiszta munka, mars!

- Már meg is van, - böfentette ki Nikolaj mosolyogva.

- Oh? - szólott a gyógyuska meglepetve és kérdő pillantást vetett Natasára. Natasa boldogan mosolyogva igenlően bólintott a fejével.

- De még milyen! - mondotta. De alig hogy ezt kimondotta, a gondolatok és érzések egy egészen más, új raja támadt a lelkében. Mit jelentett Nikolaj mosolya, mikor azt mondta: „Már meg is van”. Örül-e rajta vagy sem? Mintha csak azt gondolná, hogy az én

Bolkonszkij-m sem helyeselné és nem értené meg ezt a mi jókedvünket. „Vajjon hol lehet most?” - gondolta Natasa és egyszerre elkomolyodott az arcza. De ez csak egy pillanatig tartott. „Ne gondolj erre, ne merészelj erre gondolni”, - parancsolt rá magára, s mosolyogva megint odaült a gyágyuska mellé, s megkérte őt, hogy játszszerk még valamit.

A gyágyuska eljátszott még egy dalt és egy keringőt; azután pedig, rövid hallgatás után megköszörülte a torkát és elénekelte kedvencz vadászdalát:

Tegnap óta szépen hull a,
Szépen hull a csapahó...

A gyágyuska úgy énekel, mint a hogy' a nép énekel, azzal a mélységes és naiv meggyőződéssel, hogy az éneknek minden jelentősége a szövegben van, hogy a dallam magától jön, hogy külön dallam nem is szokott lenni s hogy a dallam csak úgy, az összhang kedvéért van... Innen volt az, hogy ez a szinte öntudatlan dallam, mely olyan, akár a madárdal, a gyágyuskából is olyan rendkívül szépen áradt ki. Natasa el volt ragadtatva a gyágyuska énekétől. Elhatározta, hogy nem is tanul tovább hárfázni, hanem csak gitározni. Elkérte a gyágyuskától a gitárt s legott elkezdte néhány accorddal kísérni az énekét.

Tíz órakor Natasáért és Petyáért eljött egy vadászkocsi, egy hintó és három lovas, a kiket azért küldtek, hogy őket fölkutassák. A gróf és a grófné nem tudták hol vannak, s mint a küldöncz mesélte, nagyon aggódtak értük. Petyát mint a halottat, fölrakták a vadászkocsira; Natasa és Nikoláj beültek a hintóba. A gyágyuska jól bebugyelálta Natasát, s rendkívül szívélyesen búcsúzott el tőle. Gyalog elkísérte őket a hídig, a melyet meg kellett kerülniök a gázlón, s lámpavivőket rendelt a kocsik elé.

- Isten veled, húgocskám, lelkem! - hangzott föl a sötétből a hangja, de nem az a hang, a melyet Natasa ismert, hanem az, a melyen a „Tegnap óta hull...” kezdetű dalt énekelte.

A falúban, a melyen keresztül mentek, mécsek pislogtak az ablakokban, és füst-szag terjengett.

- Micsoda pompás ember ez a gyágyuska! - szólott Natasa, mikor kiértek az országútra.

- Bizony, - felelt Nikolaj. - Nem fázol?

- Nem, pompásan érzem magamat, pompásan. Igazán mondom, - szólott Natasa s maga is csodálkozott. Jó sokáig hallgattak.

Sötét és nyirkos volt az éjszaka. A lovakat nem is lehetett látni: csak hallották, a mint lubiczkolva gázoltak a feneketlen sárban.

Vajjon mi ment végbe ebben a fogékony gyermeklélekben, mely oly mohón leste és szívta magába az élet legváltozatosabb benyomásait? Hogy' is fért el benne mindez? De a mellett nagyon boldog volt. Mikor már közeljártak hazafelé, egyszerre elénekelte a „Tegnap óta szépen hull a...” dallamát. Már egész úton tünődött rajta, míg végre megcsípte.

- Megcsípted? - kérdezte Nikolaj.

- Mire gondoltál most Nikolenyka? - kérdezte Natasa. Szerették ezt egymástól kérdezzetni.

- Én? - szólott Nikolaj eltünődve; - lásd, eleinte azt gondoltam, hogy Rugáj, az a rozsdavörös kan, hasonlít a gyágyuskához, és ha ember volna, mindig magánál tartaná a gyágyuskát, ha nem is a vadászat, de már úgy az összhang kedvéért, magánál tartaná. Milyen jó ember a gyágyuska! Nem igaz? Nos, és te?

- Én? Megálljunk csak. Én azt gondoltam, hogy lám mi most megyünk és azt hisszük, hogy haza megyünk, pedig hát Isten tudja, hova megyünk ebben a sötétségben, s egyszerre majd

megérkezőnk, s azt látjuk, hogy nem Otradnoe-ban, hanem valahol Tündérországból vagyunk. Aztán még azt is gondoltam... Nem, nem gondoltam semmit.

- Tudom, alkalmasint Ő rá gondoltál, - mondotta Nikolaj mosolyogva, amint a hangja csengése után belelátott a lelkébe.

- Nem, - felelt Natasa, bár csakugyan egyebek közt Andrej herczegre is gondolt, és arra, hogy vajjon hogy' tetszenék neki a gyógyuska. - De már egész úton azon tündököm, de egész úton már: milyen szépen viselte magát Aniszejuska, igazán nagyon szépen... - mondotta Natasa. És Nikolaj egyszerre csak hallotta minden ok nélkül való, csengő és boldog kacagását.

- De tudod, - tette hozzá egyszerre, - én biztos vagyok benne, hogy soha az életben nem leszek többé olyan nyugodt és boldog, mint most vagyok.

- Micsoda badarság, ostobaság, hazugság, - szólott Nikolaj és elgondolta: „Milyen bájos teremtés is ez az én Natasám! Nincs és nem is lesz nálánál jobb barátom soha. Minek is megy férjhez? - bár mindig együtt maradhatnánk!”

- Milyen pompás fiú ez a Nikolaj, - gondolta Natasa.

- Áá! Még világos a fogadó-szoba! - kiáltott föl, rámutatva a ház ablakaira, melyek oly szépen csillogtak az éjszaka nyirkos, bársonyos sötétségében.

VIII.

Andrejics Ilya gróf lemondott a marsallságról, mert ez a tisztség túlságosan sok kiadással járt. De a dolgai azért sehogy' se tudtak rendbejönni. Natasa és Nikolaj gyakran látták a szüleiket titokban és izgatottan beszélgetni, s félfüllel úgy hallották, mintha a Rosztov nemzetség ősi, fényes házában és a Moszkva melletti birtoknak az eladásáról lett volna szó köztük. Miután a gróf letette a marsalli tiszte, nem kellett többé olyan nagy lábon élniök, és így az otradnoi élet is valamivel csöndesebbé lett, mint az utóbbi években volt; de azért az a rengeteg ház, meg a szárnyépületek is mindig tele voltak vendégekkel, s az asztalnál is állandóan legalább huszan ültek. Ezek mind a házhoz, sőt csaknem a családhoz tartozó vagy olyan emberek voltak, a kiknek, úgy látszott, hogy föltétlenül a gróf házában kellett élniök. Ilyen volt Dimmler, a muzsik, a feleségével, Vogel, a tánczmester, a családjával, egy Bjelova nevű vén-kisasszony, a ki szintén ott lakott, és még sok más: Petya tanító, a leányok volt nevelőnője, és egy sereg más, a kikre nézve sokkal jobb és előnyösebb volt a grófnál, mint otthon lakni. Nem volt olyan nagy ki- s bejárás, mint annakelőtte, de azért az életmódjuk ugyanaz volt, a mely nélkül a gróf és a grófné el se tudták képzelni az életet. Meg volt a régi falka, melyet Nikolaj még gyarapított; az istállókban ott állott ötven ló és tizenöt kocs, csak úgy, mint eddig; névnapok alkalmával nem hiányoztak a pazar ajándékok s a hetedhét országra szóló ünnepi ebédek; a grófnak továbbra is meg voltak a maga whist és boston játzmái, a melyeknél, miután úgyszólván nyílt kártyával játszott, naponta százakat juttatott a szomszédai zsebébe, a kik azt a jogot, hogy a gróffal kártyázhattak, a legelőnyösebb bérletnél is többre becsülték.

A gróf, mint valami óriási hálóban, úgy vergődött az ügyes-bajos dolgai közt, iparkodott nem hinni el, hogy csakugyan benne van, pedig minden lépésével jobban belekavarodott és nem érzett magában elegendő erőt, sem ahhoz, hogy a hálót szétépje, sem ahhoz, hogy óvatosan és türelemmel szétbogozza. A grófné az ő szerető szívével megérezte, hogy a gyermekei tönkremennek, hogy a gróf nem hibás, hogy nem tud más lenni, mint a milyen, hogy (bár iparkodik ezt palástolni) a maga és gyermekeinek a tönkrejutása gondolatától maga is

szenvet, és mindenképpen módot keres a bajok orvoslására. Az ő női álláspontjából ítélve meg a dolgot, csak egyetlen mód kínálkozott a menekülésre: ha Nikolajt összeházasítják valami gazdag leánnyal. Érezte, hogy ez volt az utolsó reménység, s hogy ha Nikolaj azt a parthiet, a melyet ő talált a számára, visszautasítja, úgy egyszer s mindenkorra le kell mondanunk arról, hogy a viszonyaikat valaha is rendezhessék. Ez a parthie Karagina Julie volt, derék és erényes szülők gyermeke, a kit Rosztovék gyermekkorától óta ismertek, s a ki most utolsó testvére halála óta egyike volt a leggazdagabb leányoknak.

A grófné egyenesen megírta Karaginának Moszkvába, hogy szeretné, ha a fia elvenné az ő leányát, s levelére kedvező választ kapott. Karagina azt felelte, hogy ő a maga részéről készségesen beleegyezik, s hogy a leánya elhatározásától függ minden. Még azt is hozzátette, hogy leghelyesebbnek tartaná, ha Nikolaj eljönne Moszkvába.

A grófné ismételten, könnyek között emlegette a fiának, hogy most, miután mindkét leánya el van látva, egyetlen vágya az volna, hogy ő is megnősüljön. Azt mondta, hogy egészen nyugodtan tudna a sírjába feküdni, ha még ezt az egyet megérhetné. Azután közölte vele, hogy ki is van már nézve a számára egy gyönyörű leány, és iparkodott belőle a házasság felől táplált nézeteit kicsalni.

Más alkalmakkor meg magasztalta Juliet és azt tanácsolta Nikolajnak, hogy menjen el az ünnepekre Moszkvába szórakozni. Nikolaj kitalálta, hogy mire céloz az anyja biztatása és egy ilyen beszélgetés alkalmával sikerült is őt őszinte vallomásra bírnia. Nyíltan kimondotta, hogy viszonyaik rendezésének utolsó reménysége az ő és Karagina házassága.

- Nos, és ha én egy vagyontalan leányt szeretnék, akkor is azt kívánná tőlem mamácska, hogy a vagyonért fölálldozzam az érzelmeimet? - kérdezte az anyjától, fogalma se lévén kérdésének a kegyetlenségéről s csak nemes gondolkozásmódjának akarván jelét adni.

- Nem, te nem jól értettél, - szólt az anyja, nem tudván, hogy' mentegesse magát. - Nem jól értettél, Nikolenyka. Én csak a te boldogságodat akarom, - tette hozzá, de érezte, hogy nem mond igazat és hogy zavarba jött. Sírva is fakadt legott.

- Mamuskám, ne sírjon, csak azt mondja meg, hogy akarja, és tudja, hogy én mindenemet, az életemet is szívesen fölálldozom azért, hogy maga megnyugodjék, - mondotta Nikolaj. - Mindent fölálldozok a kedvéért, még az érzelmeimet is.

De a grófné nem így akarta a kérdést fölállítani: ő nem akart a fiától áldozatot, sőt ő akart neki áldozatot hozni.

- Nem, te nem értettél meg, ne is beszéljünk hát róla, - szólt a könnyeit törölgetve.

„Igen, lehet, hogy csakugyan szeretek is egy szegény leányt”, - mondotta magában Nikolaj; „és most az érzelmeimet, a becsületesemet fölálldozzam a vagyonért? Csodálom, hogy' is tudott a mamácska ilyesmit mondani nekem. Azért, mert Szonya szegény, sokkal boldogabb lennék vele, mint valami Julie-féle babával. Az érzelmeimet mindig fölálldozhatom a szüleim boldogságáért”, - mondotta magában, „csak hogy én nem tudok az érzelmeimnek parancsolni. Ha szeretem Szonyát, úgy ez az érzés erősebb bennem mindennél, és mindennek fölötte áll a világon.”

Nikolaj nem ment el Moszkvába, a grófné nem beszélt vele többé a házasságról, s szomorúan s olykor bosszúsán látta a fia és a hozomány nélkül való Szonya közt mindinkább fokozódó közeledés előjeleit. Bár szemrehányásokat tett magának érte, de nem tudta megállani, hogy ne zsörtölődjék, ne torzsolkodjék Szonyával, s gyakran minden ok nélkül rátámadt, lemagázta és „kedvesem”-nek szólította. A jó grófné leginkább azért haragudott Szonyára, hogy ez a szegény, feketeszemű leány olyan szelíd, olyan jó és olyan hálásan odaadó volt a jóltevői

íránt, s olyan őszintén, változatlanul és önfeláldozóan szerelmes volt Nikolaj-ba, hogy semmi tekintetben se lehetett neki szemrehányásokat tenni.

Nikolaj egész szabadságát a szüleinél töltötte. Andrej hercegtől, a vőlegénytől, megjött a negyedik levél is Rómából, a melyben azt írta, hogy már rég útban volna Oroszország felé, ha a meleg éghajlat alatt egészen váratlanul ki nem újult volna a sebe, a miért most kénytelen a jövő év elejére halasztani a hazajövetelét. Natasa még éppen úgy szerelmes volt a vőlegényébe, éppen olyan nyugodt volt ebben a szerelemben és éppen oly fogékony volt az élet minden öröme iránt, mint addig; de a tőle való távollét negyedik hónapjában, mind gyakrabban elfogta őt a szomorúság, a melylyel képtelen volt szembeszállani. Sajnálta magát, sajnálta, hogy ez az egész idő, a mely alatt annyira képesnek érezte magát arra, hogy szeressen és szerettesék, olyan siváran és olyan haszontalanul telt el.

Rosztovék házában bizony nem volt valami vidám az élet.

IX.

Eljött a karácsony, s az ünnepi misén, a szomszédok és a házbeliek ünnepélyes és unalmas szerencsekívánatain és a valamennyiükre felhúzott új ruhákon kívül semmi különös sem adta elő magát, a mi karácsonyra emlékeztetett volna, pedig a szélcsendes, húszfokos hidegben, a nappal káprázatos, szinte vakító napsugarában s az éjjel csillagos, téli világosságában ugyan-csak elkelt volna ennek az időszaknak valami határozottabb kidomborodása.

Ünnep harmadnapján, ebéd után mind elszéledtek a házbeliek a szobáikba. Ez volt a nap legunalmasabb szaka. Nikolaj, a ki délelőtt szomszédolni volt, a pamlagos szobában elaludt. Az öreg gróf a dolgozó-szobájában pihent le. A fogadó-szobában a nagy kerek asztal mellett, ott ült Szonya s valami mintát másolt. A grófné kártyát vetett. A félkegyelmű Ivanovna Nasztaszja szomorú ábrázattal ült az ablakban két öreg asszonynyal. Natasa bejött a szobába, odament Szonyához, megnézte mit csinál, azután odament az anyjához és szóltanul megállt.

- Mit jársz-kelsz, mint az Orbán lelke? - kérdezte az anyja. - Mi kell?

- Ő kell... most mindjárt, ebben a pillanatban kell, - mondotta Natasa csillogó szemekkel, de komolyan. A grófné fölemelte a szemeit és merően ránézett a leányára.

- Ne nézzen rám, mama, ne nézzen rám; tüstént elfog a sírás.

- Ül le, ülj ide hát hozzám, - szólt a grófné.

- Mama, én *őt* akarom. Mért élek így hiába, mama?... - Elcsuklott a hangja, megeredtek a könnyei, s hogy elrejtse őket, szaporán elfordult és kiment a szobából. Átment a pamlagos szobába, megállt, egyet gondolt és kiment a cselédszobába. Ott az öreg szobaleány zsémbelt egy fiatal csitrivel, a ki éppen akkor lihegve futott be az udvarról.

- Elég a hancúrozásból, - szólt az öreg, - mindent a maga idejében.

- Hadd el, Kondratyevna, - mondotta Natasa. - Menj csak, Mavrusa, menj.

Miután Mavrusát kieresztette, Natasa a termen keresztül eljutott az előszobába. Egy öreg és két fiatal inas kártyáztak. Abbahagyták a játékot és fölálltak, mikor az úrnőjük belépett. „Mit csináljak velük?” - gondolta Natasa.

- Nikita, gyere csak ide kérlek... „Ugyan hova küldjem?” Igen, menj csak le az udvarra, és hozz fel egy csirkét, te pedig, Misa, egy kis zabot.

- Egy kis zabot parancsol? - kérdezte Misa vidáman és szolgálatkészen.

- Menj csak, menj, szaporán, - biztatta az öreg.
- Fedor, te meg készíts nekem egy darab krétát.

Mikor a buffet-szoba mellett elment, berendelte a számovárt, bár éppenséggel nem volt teázás ideje.

Foka, a gazda, tán' a legepésebb ember volt az egész házban. Natasa rajta szerette kipróbálni a hatalmát. Foka nem hitte el, hogy csakugyan kell a számovár, s eljött, hogy megkérdezze tőle.

- Ez aztán a kisasszony! - szólott Foka s színlelt haraggal nézett Natasára.

Az egész házban senki se küldözgette annyit a cselédeket, s nem adott nekik annyi munkát, mint Natasa. Nem tudott senkire ránézni a nélkül, hogy el ne küldje valahová. Mintha csak próbára akarta volna tenni őket, nem haragusznak-e meg, nem duzzognak-e rá, de azért a cselédek senkinek a parancsait se teljesítették oly szívesen, mint éppen az övéit. „Mi tévő legyek? Hova menjek?” - tűnődött Natasa, a mint lassan ballagott végig a folyosón.

- Ivanovna Nasztaszja, mit fogok én szülni? - kérdezte a félkegyelműt, a ki a kacabajkájában jött vele szembe.

- Bolhát, szitakötőt, lappantyút, - felelt emez.

- Istenem, Istenem, mindig csak egy és ugyanaz. Oh, hova meneküljek? Mitévő legyek magammal? Szaporán kongó léptekkel fölszaladt a lépcsőn Vogelhez, a ki a feleségével együtt az emeleten lakott. Két nevelőnő üldögélt Vogelnél, s tányérok álltak az asztalon, mazsolával, mogyoróval és mandulával tele. A nevelőnők arról beszéltek, hol olcsóbb az élet, Moszkvában vagy Péterváron. Natasa leült, komoly, méléző arczczal hallgatta a beszélgetésüket, majd fölkel.

- Madagaszkár szigete, - mondotta. - Ma-da-gasz-kár, - ismételte minden egyes szótagot hangsúlyozva, s a nélkül, hogy madame Schoss-nak arra a kérdésére, hogy mit mondott, felelt volna, kiment a szobából.

Az öcsce, Petya is fenn volt az emeleten; valami rakétán babrált a nevelőjével, melyet éjjel akart fölereszteni.

- Petya! Petya! - kiáltott rá Natasa, - vigy le engem innen. Petya odaszaladt hozzá és odatartotta neki a hátát. Natasa fölugrott rá, átkarolta a nyakát és Petya ugrándozva kezdett szaladni vele. - Nem, nem kell, Madagaszkár-sziget, - szólott, s a hátáról leugorván, lesietett a lépcsőn.

Natasa, mintha csak körüljárta volna a birodalmát, hogy a hatalmát kipróbálja, s miután meggyőződött róla, hogy bár készségesen engedelmeskedik neki mindenki, azért mégis únja magát, bement a terembe, fogta a gitárját, leült egy homályos szögletbe, valami szekrény mögé, s elkezdett kipöngetni a húrokon egy dallamot, a melyre valami operából emlékezett, a melyet Andrej herczeggel együtt hallott Péterváron. Ha valami idegen hallotta volna, joggal azt mondhatta volna, hogy annak, a mit a gitárból kihozott, se füle, se farka, de az ő képzeletéből ezeknek a hangoknak a nyomán az emlékek egész raja kelt ki. Ott ült a szekrény mögött, rámeresztette a szemét arra a fénysávra, mely az ajtón át beszűrődött, hallgatta magát és emlékezett. Teljesen az emlékezés állapotában leledzett.

Szonya egy pohárral a kezében a termen keresztül kiment a buffet-szobába. Natasa előbb ránézett, majd ismét a buffet-szoba ajtajának a nyílására, s úgy tetszett neki, hogy emlékezik, a mint a buffet-szoba ajtajából s az ajtó repedéséből világosság áradt ki, és Szonya, pohárral a kezében, elment mellette. „Igen, még ez is szórul-szóra így történt” - gondolta Natasa.

- Szonya, mi az? - kiáltott rá Natasa, ujjaival a vastagabb húrokat pöngetve.

- Oh, itt vagy! - szólott Szonya összerezzenve, odament hozzá, és figyelmesen hallgatta. - Nem tudom. A zivatar? - mondotta félénken, attól tartván, hogy téved.

„Csakugyan, éppen úgy összerezzent, éppen úgy odajött és félénken elmosolyodott akkor is, a mikor ez már megtörtént”, - gondolta Natasa, - „s én is, éppen úgy... azt gondoltam, hogy mintha hiányoznék belőle valami”.

- Nem, ez a kar a „Vízöntő”-ből, hallod? - És Natasa elkezdte a kar dallamát énekelni, hogy Szonyának eszébe juttassa. - Hova indultál? - kérdezte Natasa.

- Vízet akartam váltani a pohárban. Be akarom végezni azt a mintát.

- Te mindig foglalkozol, én meglásd, nem tudok, - mondotta Natasa. - Hát Nikolenyka hol van?

- Azt hiszem alszik.

- Szonya, menj és keltsd föl, - szólott Natasa. - Mondd meg neki, hogy én hívom énekelni. - Leült, eltűnődött mindezeknek a dolgoknak a jelentőségén, s a nélkül, hogy ezt a kérdést, a melylyel egyébiránt nem igen sokat törődött, megoldotta volna, megint visszazállott abba az időbe, a mikor még együtt volt vele, és Andrej herczeg szerelmes szemekkel nézett rá.

„Oh, csak jönne már mielőbb. Úgy félek, hogy nem lesz belőle semmi! De a legfőbb az, hogy vénülök! Nem leszek többé az, a mi most vagyok. De lehet, hogy még ma megjön, tüstént itt lesz. Lehet, hogy már itt is van és ott ül a fogadó-szobában. Lehet, hogy már tegnap megjött és én elfelejtettem”. Fölkelt, letette a gitárt és bement a fogadó-szobába. A háziak, a nevelők, nevelőnők és a vendégek már mind a tea-asztalnál ültek. Az inasok az asztal körül álltak, de Andrej herczeg nem volt ott, mindenfelé csak folyt tovább a megszokott élet.

- Áá, itt van ő is, - szólalt meg Andrejevics Ilya, mikor a belépő Natasát megpillantotta. - No hát, ülj ide mellém. - De Natasa az anyja mellett megállt, s mintha valamit keresett volna, körülnézett.

- Mama! - szólalt meg. - Adja ide őt nekem; adja ide mama, hamar, - s megint alig tudta a zokogását visszatartani.

Leült az asztalhoz és hallgatta az öregek és Nikolaj beszélgetését, a ki szintén odajött az asztalhoz. „Istenem, Istenem, ugyanazok az arczok, ugyanaz a társalgás, a papa is éppen úgy fogja a csészét és éppen úgy fújja a teát, mint mindig!” - gondolta magában Natasa és rémülten érezte, hogy valami undorféle fogta el őt a háziak iránt, pusztán csak azért, mert mindig olyan egyformák.

Tea után Nikolaj, Szonya és Natasa behúzódtak a pamlagos-szobába, kedvencz kis zugukba, a hol rendszeren a legbizalmasabb beszélgetésbe szoktak volt elmerülni.

X.

- Megesik veled is, - szólt Natasa a bátyjához, miután letelepedtek a pamlagos-szobában, - megesik veled is olykor, hogy úgy tetszik, hogy nem lesz többé semmi, - de semmi; hogy mindaz, a mi szép és jó, - az csak volt? És e közben, ha nem is unatkozol éppen, de elszomorodol?

- De mennyire! - felelt Nikolaj. - Megesett én velem már az is, hogy vidám volt, jól érezte magát a társaságban mindenki, én meg egyszerre a fejembe vettem, hogy torkig vagyok

mindennel, s hogy meg kell halni mindannyiunknak. Egyszer az ezrednél nem mentem el egy mulatságra, pedig szólt a zene... és olyan lehangoltság fogott el...

- Oh, ezt is ösmerem. Ösmerem, ösmerem, - kapta föl Natasa. - Már kis koromban is megesett velem ilyesmi. Emlékszel, egyszer valami szilvaevésért megbüntettek, ti mindannyian tánczoltatok, én meg ott ültem a tanuló-szobában és zokogtam; soha se felejem el: szomorú is voltam, meg sajnáltam is mindenkit, magamat és mindenkit. És a mi a fő, nem is voltam hibás, - mondotta Natasa, - emlékszel?

- Emlékszem, - felelt Nikolaj. - Emlékszem, hogy később odamentem hozzád, szerettelek volna lecsillapítani, kissé furdalt a lelkiismeret. Rettentően furcsák voltunk mi akkor. Volt akkoriban egy kis játék-bálványom, s neked akartam adni. - Emlékszel?

- Hát te, emlékszel, - folytatta Natasa tünődő mosolylyal, - mikor még régesrégen, egészen piczinyek voltunk, és a gyógyuska behítt bennünket a dolgozó-szobájába, még a régi házban, sötét volt, mi bementünk és egyszerre ott áll...

- Egy arabus, - fejezte be Nikolaj örömteljes mosolylyal; - hogy' ne emlékezném? Mai napig se tudom, vajjon csakugyan ott volt-e az az arabus, vagy csak álmodtuk, vagy tán éppen csak mesélt róla valaki.

- Szürke volt, emlékszel, s a fogai fehérek, - ott áll és bámul ránk...

- Emlékszik rá, Szonya? - kérdezte Nikolaj...

- Igen, igen magam is emlékszem valami ilyesre, - felelt Szonya félénken.

- Én a mamától is, a papától is kérdezősködtem e felől az arabs felől, - mondotta Natasa. - Ők azt állítják, hogy semmiféle arabusról se tudnak semmit. Pedig hát te is emlékszel rá!

- Hogyne, úgy emlékszem a fogaira, akár csak most látnám.

- Milyen furcsa ez, mintha csak álom volna. Ezt én úgy szeretem.

- Hát arra emlékszel, mikor tojásokkal gurigáztunk a teremben, és egyszerre megjelent előttünk két öreg asszony s elkezdett forogni a szőnyegen. Hát ez vajjon igaz volt-e vagy sem? Emlékszel, milyen szép volt?

- Igen. És emlékszel, mikor apácska, kék bekecsbe öltözve, puskából lőtt a lépcsőről. - Nem a szomorú és öreges, hanem a poétikus és fiatalos visszaemlékezések gyönyörűségével mosolyogva a legmesszebb multból sorra vették azokat a benyomásokat, a melyekben az álom összeolvad a valósággal, s örömmel eltelve, csöndesen mosolyogtak.

Szonya, mint rendesen, elmaradt tőlük, bár közösek voltak az emlékeik.

Szonya azokból, a mikre ők emlékeztek, sok mindenre nem emlékezett, de még a mire emlékezett is, az sem ébresztett benne olyan poétikus érzelmeket, mint ő bennük. Ő csak az ő örömeiket élvezte, a melynek iparkodott magát is alárendelni.

Csak abban vett részt ő is, mikor az ő első megérkezéséről beszéltek. Szonya elmondta, hogy mennyire félt Nikolajtól, mert paszománt volt a zekéjén s a dada azzal fenyegette, hogy majd őt is felzsinórozzák.

- Én meg arra emlékszem, hogy nekem azt mondták, hogy a káposztásban születél, - mondotta Natasa, - s arra is emlékszem, hogy akkor, bár tudtam, hogy nem igaz, nem mertem benne kételkedni, és olyan kényelmetlenül éreztem magamat.

Ez alatt a beszélgetés alatt a pamlagos-szoba hátsó ajtaján bekukkant a szobalány feje.

- Kisasszony, elhozták a csirkét, - mondotta suttogva.

- Nem kell, Polya, mondd csak, hogy vigyék vissza, - szólott Natasa.

A pamlagos-szobában folyó beszélgetések közepett egyszerre belépett Dimmler, s odament a szegletben álló hárfához. Levette róla a takarót, mire a hárfa egy hamis hangot adott.

- Karlycs Eduard, játssza el kérem az én kedvencz Nocturne-ömet Fieldtől, - szólott át az öreg grófné hangja a fogadó-szobából.

Dimmler fogott egy accordot, és Natasához, Nikolajhoz és Szonyához fordulva így szólt:

- Gyerekek, csönd legyen!

- Hiszen csak filozofálunk, - mondotta Natasa s egy pillanatra körülnézván, folytatta a beszélgetést. Akkor éppen az álmokról volt szó.

Dimmler elkezdett játszani. Natasa lábújjhegyen, nesztelen léptekkel odament az asztalhoz, fogta a gyertyát, kivitte, s visszatérve megint leült a helyére. A szobában, de különösen a pamlagon, a melyen ültek, teljesen sötét volt, de a nagy ablakokon keresztül rávetődött a padlóra a teli hold ezüstös fénye.

- Tudod, úgy elgondolom olykor, - mondotta Natasa suttogva, és közelebb húzódott Nikolajhoz és Szonyához, a mikor Dimmler már befejezte a Nocturnet, de még mindig ott ült a húrok közt babrálva, és nyilván nem tudta elhatározni, vajjon elhallgasson-e vagy pedig valami újat kezdjen, - hogy mikor az ember úgy emlékezik, emlékezik, emlékezik, végül már annyira belemerül az emlékekbe, hogy még olyasmire is emlékszik, a mi akkor történt, a mikor az ember még nem is volt a világon...

- Ez a lélekvándorlás, - jegyezte meg Szonya, a ki mindig jól tanult és mindenre emlékezett. - Az egyiptomiak azt állították, hogy a mi lelkeink valaha állatokban voltak és megint állatokba kerülnek vissza.

- Nem, lásd, azt már nem hiszem, hogy mi valaha állatokban voltunk, - mondotta Natasa még mindig suttogva, bár a zene már elhallgatott, - de azt egészen biztosan tudom, hogy angyalok voltunk ott valahol, s itt is jártunk, azért emlékszünk mindenre.

- Szabad nekem is idejönni? - kérdezte Dimmler halkán és odaült hozzájuk.

- De ha angyalok voltunk, miért estünk akkor mélyebbre? - kérdezte Nikolaj. - Nem, ez lehetetlen!

- Nem mélyebbre, ki mondta azt, hogy mélyebbre?... Mit tudom én, mi voltam azelőtt, - felelt Natasa meggyőződéssel. - Lám, a lélek halhatatlan... következésképpen, ha örökké fogok élni, akkor azelőtt is éltem, örök időktől fogva éltem.

- Igen, csakhogy roppant nehéz ám az örökkévalóságot elképzelni, - mondotta Dimmler, a ki szeliden lenéző mosollyal jött oda a fiatalokhoz, de most épp oly komolyan és suttogva beszélt, mint ők.

- Miért volna nehéz az örökkévalóságot elképzelni, - szólott Natasa. - Ma lesz, holnap lesz, mindig lesz, és tegnap is volt, tegnapelőtt is volt...

- Natasa, most rajtad a sor. Énekelj nekem valamit, - hallatszott a grófné hangja. - Mit ültök ott, akár csak az összeesküvők?

- Mama, annyira nincs kedvem hozzá, - mondotta Natasa, de azért egyúttal fölkel.

Valamennyiüknek, még a korosabb Dimmlernek se volt ínyére, hogy félbeszakítsák a beszélgetést, és a pamlagos-szoba sarkából kimozduljanak, de Natasa fölkel és Nikolaj leült a zongorához. Natasa, mint rendesen, odaállott a szoba közepére, s kikeresvén azt a helyet, a honnan legjobban hallatszik, elkezdte énekelni az anyja kedvencz dalát.

Azt mondta ugyan, hogy nincs kedve énekelni, de azért régóta, s azután is még hosszú ideig, nem énekelt úgy, mint akkor este. Andrejevics Ilya gróf, a szobájából, a hol Mityenkával beszélgetett, meghallotta az éneket, és mint az iskolásgyerek, a ki siet a leczkájával, csak hogy mielőbb elmeessen játszani, egészen belezavarodott, a mint az intézőnek a parancsait osztogatta s végre Mityenka is elhallgatott, s némán mosolyogva és fülelve állt ott a gróf előtt. Nikolaj le nem vette a szemét a húgáról, és szinte vele együtt vett lélekzetet. Szonya, a mint őt hallgatta, azon tűnődött, hogy milyen óriási különbség volt közte és a barátnője közt, s hogy mennyire ki volt zárva annak a lehetősége, hogy ő csak megközelítőleg is olyan elragadó legyen, mint a milyen az unokahúga. Az öreg grófné könnyes szemmel s boldog, de szomorú mosolylyal ült ott s néha megcsóválta a fejét. Natasára gondolt és elmúlt fiatal-ságára, meg arra, hogy mégis csak van valami természetellenes és rettenetes Natasának Andrej herczeggel küszöbön álló házasságában.

Dimmler odaülvén a grófné mellé, behúnyta a szemét és úgy figyelt.

- Igazán, grófné, - szólalt meg végre, - ez világraszóló tehetség, szinte nincs is mit tanulnia; az a lágyság, az a finomság, és az az erő...

- Oh, be féltem őt, de mennyire féltem őt, - szólott a grófné, megfedkezvén róla, hogy kivel beszél. Anyai érzése azt súgta neki, hogy valamiből nagyon sok van Natasában, s hogy ez az oka annak, hogy nem lesz boldog soha. Natasa még nem fejezte volt be az énekét, mikor a tizennégyéves Petya újjongva szaladt be azzal a hírral, hogy megjöttek a maskarák.

Natasa egyszerre elhallgatott.

- Bolond! - kiáltott rá az öcscsére, odaszaladt egy székhez, leroskadt rá és úgy elkezdett zokogni, hogy jó darabig képtelen volt abbahagyni.

- Semmi, mamácska: igazán semmi, csak Petya rámijesztett, - mondotta, iparkodván mosolyogni, de még egyre peregtek a könnyei, s zokogás fojtogatta a torkát.

A maskarás házi-cselédek: rettenetes és furcsa medvék, törökök, korcsmárosok és urak, hideget és vidámságot hozva magukkal, eleinte az előszobában szorongtak; majd egymás után besompolyogtak a terembe; és kezdetben kissé feszesen, de később mind vidámabban és bizalmasabban elkezdődtek az énekek, tánczok, körtánczok és karácsonyi játékok. A grófné, miután az ügyes maskarákat fölismerte és jóízűt nevetett rajtuk, átment a fogadó-szobába. Andrejevics Ilya gróf derült mosolylyal ült a teremben és biztatgatta a maskarákat. Egyszeriben az egész fiatalságnak nyoma veszett.

Egy fél órára rá, a többi maskarák közt megjelent még a teremben egy krinolinos öreg hölgy, - ez volt Nikolaj. Egy török nő, - ez volt Petya. Egy bohóc, - Dimmler, egy huszár, - Natasa s egy cserkesz, - Szonya, valamennyinek dugó-korommal volt bajusza és szemöldöke festve.

Miután azok, a kiken nem volt maskara, nagyot bámultak, nem akarták megismerni, és feldícsérték őket, a fiatalok úgy találták, hogy annyira sikerültek a maskarák, hogy meg kell mutatni másoknak is.

Nikolaj, a kinek kedve kerekedett, hogy a pompás szánúton a trojkáján megszáánkztassa valamennyiüket, azt ajánlotta, hogy vegyenek magukhoz még vagy tíz maskarát és menjenek át a gyógyuskához.

- Ugyan már, mire való volna az öreget háborgatni, - szólott a grófné, - aztán meg be se fértek hozzá valamennyien. - Ha már éppen menni akartok, menjetek el Melyukovához.

Melyukova egy öregasszony volt, a kinek különféle korú gyermekei voltak, s a ki a gyermekei nevelőivel és nevelőnőivel együtt négy versztnyre lakott Rosztovéktól.

- Lásd, kedvesem, ez okos, - kapta föl az öreg gróf, a kinek rendkívüli jó kedve kerekedett. - Várjatok egy cseppet, tüstént felöltözöm s veletek tartok én is.

De a grófné nem akarta elereszteni a grófot: az utóbbi napokban állandóan fájt a lába. Elhatározták, hogy Andrejevics Ilya nem mehet, de ha Ivanovna Lujza (madame Schoss) velük tart, akkor a leányok is elmehetnek Melyukovához. Szonya, a ki rendesen félénk és szégyenlős volt, ezúttal mindannyiuknál kitartóbban kérte Ivanovna Lujzát, hogy tartson velük.

Szonya maskarája volt a legsikerültebb. A bajusz és a festett szemöldök pompásan illett neki. Valamennyien nagyon szépnek találták őt, ő pedig egészen szokatlanul, szinte kicsapongóan jókedvű volt. Valami belső hang azt súgta neki, hogy vagy ma dől el a sorsa, vagy soha, s férfi ruhájában valami egészen más lénynek látszott. Ivanovna Lujza kijelentette, hogy velük tart s egy fél óra múlva, a fagyos hóban sivítva és füttyölve, négy felcsengőzött és felcsörögött trojka állott oda a kapu elé.

Natasa elsőnek ütötte meg ennek a karácsonyi vígasságnak a hangját, és ez a vígasság, egyikről a másikra átragadva, mind jobban fokozódott és akkor érte el a tetőpontját, mikor mind kijöttek a fagyos levegőre, s beszélgetve, kiabálva, kaczagva és sikongatva elhelyezkedtek a szánokon.

A trojkák közül kettő közönséges posta-trojka volt, a harmadik, az öreg gróf trojkája, egy igazi Orlov-féle rudassal; a negyedik, Nikolaj saját trojkája, középen az ő alacsony, fekete és kócos lovacskájaival. Nikolaj, a ki az ő vénasszony-köntöse fölé körülövezett huszárköpenyt húzott, ott állott a szánja közepén és rendezgette a gyepőlőszarakat.

Olyan világos volt, hogy még a lovaknak a holdfényben csillogó szem-ellenzőit és szemeit is látta, a melyekkel ijedten kacsintgattak hátra a kirándulókra, a kik éktelen zajt csaptak a kapu sötét aljában.

Nikolaj szánjában ült Natasa, Szonya, madame Schoss és két cselédleány. Az öreg gróf szánjában Dimmler foglalt helyet a feleségével és Petyával; a többi szánra az álarczos házicselédek telepedtek föl.

- Rajta hát, előre, Zachar! - kiáltott oda Nikolaj az apja kocsisának, hogy legyen ürügye őt megkerülni és elhagyni.

Az öreg gróf trojkája, a melyben Dimmler és más álarczosok ültek, talpával úgy csikorogva, mintha odafagyott volna a hóhoz, s mélyhangú csengetyűjével csörömpölve megindult előre. A lógósak nekidőltek a villás rúdnak és lábukkal szaporán hányták a havat, mely kemény és csillogó volt, akár a cukor.

Nikolaj az első trojka után indult; mögötte csikorgott és csörgött a másik kettő. Eleinte rövid ügetésben mentek a keskeny úton. Mialatt a kert mellett elhaladtak, a csupasz fák árnyékai minduntalan keresztülfeküdtek az úton és eltakarták a fényes holdvilágot; de a mint a gyümölcsöst elhagyták, minden oldalról, holdsugárral behintve és mozdulatlanul terült el körülöttük a kékesfényű és gyémántcsillogású hópalást. Olykor-olykor nagyot zökkent az első szán; utána nagyot zökkentek a többiek is, és durván megzavarva a szinte dermedt csendet, megint egymás után elnyújtóztak a szánok.

- Nyúl nyom, ni, de mennyi, - hangzott föl a szinte tömör levegőben Natasa hangja.

- Milyen jól látni, Nikolenyka, - szólott Szonya hangja.

Nikolaj ránézett Szonyára és odahajolt hozzá, hogy jobban lássa az arcát. A holdfényben, a czobolypelyhes bundából valami egészen új, fekete szemöldökű és bajuszos, kedves arcz bámult rá közvetlen közelből.

„Ez Szonya volt azelőtt”, - gondolta Nikolaj. Még közelebből megnézte és elmosolyodott.

- Mit néz, Nikolenyka?

- Semmit, - felelt s megint a lovaihoz fordult.

Mikor kiértek a járt országútra, melyet szinte kisimítottak a szántalpak és rostává lyukgattak a patkószegeknek a holdfényben tisztán kivehető nyomai, a lovak maguktól is meghúzták a gyeplőszárazakat és gyorsították a futásukat. A baloldali lógós, szügyébe kapva a fejét, nagyokat szökve, rángatta az istrángjait. A rudas füleit billegtetve tipegett, mintha csak azt kérdezte volna: „Gyerünk, vagy még ráérünk?” Jó messze elől, mélyhangú s távolodó csengőjével döngve tisztán látszott a fehér havon Zachar fekete trojkája. A szánjáról kurjogtatás, kaczagás és a maskarások hangos beszélgetése hallatszott hátra.

- Gyerünk hát, kedveseim! - kiáltott föl Nikolaj megrántva a gyeplőt, s ütésre emelte az ostorát. És csak a szemközt fújó légáramlat erején s a mind jobban vágató lógósok erőteljes rántásain volt észrevehető, hogy milyen sebesen siklott tova a trojka. Nikolaj hátranézett. Sikongva és kiabálva, az ostorokat suhogtatva s a lovakat biztatgatva tudott a nyomában maradni a másik két trojka. A rudas vígan himbálózott a villásrúd kávája alatt, esze ágában sem volt felrúgni, s azzal kecsegtetett, hogy ha rákerül a sor, még gyorsabban is fog tudni menni.

Nikolaj utólérte az első trojkát. Valami dombról száguldottak lefelé s kijutottak a folyó mellett elterülő rét szélesen kijárt útjára.

„Vajjon hol vagyunk? - gondolta Nikolaj. - Alkalmasint a Koszjij-réten. De nem, ez valami új, a mit még soha se láttam. Ez sem a Koszjij-rét, sem a Demkin-domb, hanem Isten tudja micsoda. Ez valami egészen új, Tündérország. Eh, bánom is én, hogy mi!” - kiáltott a lovaira és el akarta kerülni az első trojkát.

Zachar visszatartotta a lovait, és hátrafordította immár teljesen bezuzmarásodott ábrázatát.

Nikolaj megeresztette a lovait; Zachar előrenyújtotta a két kezét, csettintett egyet s az övéit is megeresztette.

- No uram, szorítsd, - mondotta. Még sebesebben repült egymás mellett a két trojka, s szaporán váltakoztak a száguldó lovak lábai. Nikolaj kezdett előrenyomulni. Zachar még jobban előrenyújtotta a kezeit s az egyiket hirtelen felrántotta.

- Abból ugyan semmi se lesz, uram, - kiáltott oda Nikolájnak. Nikoláj vágta ugratta a lovait és utólérte Zachart. A lovak teleszórták a szánon ülők arcát apró, száraz hóval, mellettük fáradhatatlanul csengettek a csengők, s összegabalyodtak az utólért trojka szaporán mozgó lábai és árnyékai. Minden oldalról a szántalpak sikkánása és női sikoltások hallatszottak.

Nikoláj megint megállította a lovait és körülnézett. Ugyanaz a holdsugarban fürdő és csillagokkal teleszórt hómező terült el köröskörül.

„Zachar azt kiabálja, hogy balra tartsak; de miért éppen balra?” - gondolta Nikolaj. „Hát csak ugyan Melyukovához megyünk, ez csakugyan Melyukovka volna? Isten a megmondhatója, hova megyünk, s Isten a megmondhatója, mi lesz belőlünk, - de annyi bizonyos, hogy nagyon furcsa és nagyon kellemes az, a mi velünk történt”. Körülnézett a szánban.

- Nézzed csak, a bajusza és a szempillái is egészen fehérek, - szólott a szánon ülők közül egy furcsa, vékonybajúsú és csinos idegen.

„Ez, mintha Natasa lett volna”, - gondolta Nikolaj, „amaz pedig madam Schoss, de az is meglehet, hogy nem ő; az a bajuszos cserkesz pedig, nem tudom ki, csak annyit tudok, hogy szeretem”.

- Nem fáztok? - kérdezte. - Nem feleltek, de elkezdtek vihogni. Dimmler a hátulsó szánból előrekiáltott valami, alkalmasint mulatságos dolgot, de hogy mit, azt nem lehetett megérteni.

- Igen, igen, - felelt egyszerre több nevető hang.

De ime, az ott valami tündérerdő, egymásba olvadó fekete árnyékokkal, gyémántok csillogásával, valami márványlépcsős teremsorral, s valami tündérpalota ezüstös teteje, s valami vadállatok mélységes üvöltése. „Ha pedig ez csakugyan Melyukovka, akkor még furcsább, hogy az Isten tudja merre jártunk, és mégis Melyukovkába jutottunk”, - gondolta Nikolaj.

Csakugyan Melyukovka volt, s gyertyákkal és örvendező ábrázattal leányok és legények csődültek ki a kapu elé.

- Ki az? - kérdezték a kapu felől.

- A gróf maskarásai, a lovaikon látom, - felelt egy sereg hang.

XI.

Melyukova Danilovna Pelageja, egy természetes, erélyes asszonyság, szétnyitott gallérban és pápaszemmel az orrán, ült a szobájában a leányai körében, s mindenképpen azon volt, hogy ne unatkozzanak. Szép csöndben csöppentgették a viaszt és vizsgálták a belőle formálódó figurákat, mikor egyszerre léptek zaja és zűrzavaros hangok hallatszottak az előszobából.

Köhécselve és zuzmarás ábrázataikat törölgetve, huszárok, urak, boszorkányok, bohócok, medvék özönlöttek a terembe, a hol szaporán meggyújtották a gyertyákat. Dimmler a bohóc, és Nikolaj - a kisasszony nyitották meg a menetet. A sikongó gyermekektől körülvelt maskarák, orczáikat eltakarva s a hangjukat elváltoztatva, hajlongtak a ház úrnője előtt, és eloszlottak a szobában.

- Teljes lehetetlen valakit is fölismerni! Áá, Natasa! Nézzétek csak, hogy néz ki! De igazán, hasonlít valakihez. Karlycs Eduard is milyen szép! Nem ösmertem volna meg. És hogy' tánczol! Jaj batyuska, és ez a cserkesz, milyen pompásan áll Szonyuskának. Hát még ki van? No, ezt pompásan kieszelték! Vigyétek ki az asztalokat, Nikita, Vanya. Mi meg olyan csendesen üldögeltünk itt.

- Ha-ha-ha!... Ni, az a huszár, ni az a huszár! Akár egy gyerek, és a lábai... Rá se tudok nézni... - hallatszott minden oldalról.

Natasa, a Melyukova gyerekek kedvence, velük együtt eltűnt a hátulsó szobába, a hová dugót s mindenféle férfiruhát és köntöst hordottak be, melyeket meztelen leánykarok vettek be az inastól, a félig nyitott ajtón. Alig tíz perc múlva a Melyukova család egész fiatalsága is csatlakozott a maskarákhoz.

Danilovna Pelageja, miután intézkedett, hogy helyet csináljanak a vendégeknek, s az urak meg a házicselések megvendégeléséről gondoskodjanak, pápaszemmel az orrán, tartózkodóan mosolyogva, elvegyült a maskarák közé, egészen közelről belenézett az arcukba, de nem ösmert meg közülük senkit. Nemcsak Rosztovékat és Dimmlert, de még a saját leányait sem ösmerte meg, és azokra a férfiköntösökre és egyenruhákra sem emlékezett, melyeket a gyermekei magukra akgattak.

- Hát ez ugyan kicsoda? - mondotta a nevelőnőjéhez fordulva és belebámult a leány arcába, a ki kazáni tatárnőnek volt öltözve. - Úgy tetszik, Rosztovék közül valaki. Nos és ön, huszár

uram, hányadik ezredben szolgál? - kérdezte Natasától. - Ennek a török hölgynek egy pár mézes gyümölcsöt adjatok, - szólt oda az inasnak, a ki nyalánkságokat hordott körül: - ezt nem tiltják az ő törvényeik.

Olykor, a mint azokat a furcsa, de mulatságos tánczlépéseket nézte, a melyeket a tánczoló, a kik abban a szilárd meggyőződésben, hogy ők maskarák lévén, fel sem ösmerhetők, a legkevesbbé se jöttek zavarba, kivágtak, - Danilovna Pelageja eltakarta az arcát a kendőjével s egész teste csak úgy rengett a visszafojthatatlan, jóságos és öreges kacagástól.

- Az én Szasinettám, az én Szasinettám! - kiáltott föl.

Az orosz tánczok és körtánczok után Danilovna Pelageja mind körbeállította a maskarákat, gyűrűket, zsinórokat és rézrúbeleket hoztak, és elkezdtek mindenféle társasjátékot játszani.

Alig egy óra alatt mind összegyűrődtek és szétzilálódtak a jelmezek. A dugókorommal odamázolt bajúszok és szemöldökök elkenődtek az izzadt, kitüzesedett és vidám arczokon. Most már Danilovna Pelageja is kezdte fölismerni a maskarákat, valósággal el volt ragadtatva, hogy milyen ügyesen voltak össze állítva, milyen jól illettek, különösen a leányoknak, és valamennyiüknek hálálkodott, hogy ilyen nagy mulatságot szereztek neki. Vacsorához hívták a vendégeket a fogadó-szobába, a többi maskarát pedig a teremben vendégelték meg.

- Nem, az a fürdőben jóslás, igazán rettenetes! - mondotta vacsoraközben egy vén kisasszony, a ki Melyukováéknál lakott.

- Miért? - kérdezte Melyukova legidősebb leánya.

- Oda ne menjen, mert ahhoz bátorság kell ám...

- Én bizony elmegyek, - mondotta Szonya.

- Mondja csak el, hogy' is volt az azzal a kisasszonynyal? - szólott a második Melyukova leány.

- Hát úgy volt a dolog, hogy egy kisasszony fogta magát, - mesélte a vén kisasszony, - magához vett egy kakast, két évőesközt és a mint illik, leült. A mint ott üldögél, egyszerre hallja, hogy csengőkkel, csörgőkkel hangosan szánok közelednek; azután egyszerre hallja, hogy jön valaki. Belép, s teljesen emberi formában, akár egy katonatiszt, odalép hozzá és letelepszik mellé.

- Áá! Áá! - kiáltott föl Natasa és rémülten forgatta a szemeit.

- És aztán, hogy' volt, mondott is valamit.

- Igen, szakasztott, mintha ember lett volna, elkezdett beszélni, a kisasszonynak pedig a hajnali kakasszóig el kellett volna őt foglalnia, de egyszerre megszeppent, - megszeppent és eltakarta a kezeivel az arcát. Erre ez megragadta. Még szerencse, hogy akkor befutottak a leányok...

- Ugyan, mit rémítgeted őket! - szólott Danilovna Pelageja.

- Mamácska, hiszen maga is csak jóslt... - mondotta a leánya.

- Hogy' megy az a csűrben való jóslás? - kérdezte Szonya.

- Az ember, akár most mindjárt, bemegy a csűrbe és hallgatózik. Aztán a szerint, hogy mit hall: dörömbölést, kopogást, - ez rossz jel, de ha gabona-szóródást, - az jó, és megesik az is...

- Mama, mondja el, hogy' volt magánál a csűrben?

Danilovna Pelageja elmosolyodott.

- Hogy' volt, hogy' volt... már elfelejtettem!... - mondotta. - Aztán úgy se megy ki egyikőtök se.

- De, én kimegyek, Danilovna Pelageja, eresszen ki, én kimegyek, - szólt Szonya.

- Ám tessék, ha nem félsz.

- Ivanovna Lujza, kimehetek? - kérdezte Szonya.

Akár gyűrűsdit, akár kötélugrást vagy rubelesdit játszottak, akár pedig csak beszélgettek, mint most is, Nikolaj nem tágított Szonya mellől, és egészen más szemekkel nézte őt, mint eddig. Úgy tetszett neki, hogy hála annak a dugókorommal odamázolt bajúsnak, csak ma ösmerte meg őt a maga teljes valóságában. Szonya akkor este csakugyan olyan élénk, vidám és szép volt, a minőnek még Natasa se látta soha.

„Lám, ő tehát ilyen, én meg bolond vagyok!” - gondolta Nikolaj, a mint ragyogó szemeibe belenézett, s a bajúsa alatt ott látta azt a boldog, ujjongó mosolyt, melytől gödröcskék támadtak az arczán, s a melyet annakelőtte még soha se látott.

- Én egy cseppet se félek, - mondotta Szonya. - Mehetek most mindjárt? - Fölkelt. Szonyának megmagyarázták, hol a csűr, hogy némán, meg se pissenve kell hallgatóznia s egy bundácskát is adtak rá. Rákapta a fejére és rápillantott Nikolajra.

„Milyen gyönyörű teremtés ez a leány!” - gondolta magában. „Mit is haboztam mindeddig!”

Szonya kiment a pitvarba, hogy onnan aztán elmenjen a csűrbe. Nikolaj azt mondván, hogy melege van, kiosont a parádés lépcsőre. Odabenn a szorongó sok embertől csakugyan meleg volt.

Künn éppen olyan dermesztő hideg volt, éppen úgy sütött a hold, csak mintha még világosabb lett volna. Olyan erős volt a világosság és olyan tömördek csillag ragyogott a havon, hogy nem is igen akarózott az égre nézni, s a valóságos csillagok szinte nem is látszottak. Sötét volt az ég és unalmas, a föld pedig derült és vidám.

„Oh én bolond, bolond! Mire vártam mostanáig?” - gondolta Nikolaj és kisurranván a lépcsőn, azon a kis ösvényen, mely a hátsó lépcsőhöz vezetett, megkerülte a ház sarkát. Tudta, hogy Szonya arra fog jönni. Fele útján néhány ölfarakás állott, melyeket hó borított, s melyek sötét árnyékot vetettek az útra; ezek mellett és rajtuk keresztül a vén és csupasz hársfák árnyai estek rá a hóra és az ösvényre. A csűr deszkából ácsolt falai és teteje, mely vastagon el volt borítva hóval, úgy ragyogtak a holdfényben, mintha drágakövekből lettek volna kifaragva. A kertben megreccscent egy fa s utána megint elcsöndesedett minden. Az ember mintha nem is levegőt, hanem valami örökifjú erőt és örömet lehelt volna magába.

A cselédlépcső fokain lábak kopogása hallatszott, megcsikordult a hó az utolsó lépcsőfokon, s egy vén cseléd hangja így szólott:

- Csak egészen egyenesen, kisasszony, ott azon az ösvényen. Csak valahogy' hátra ne nézzon!

- Én nem félek, - felelt Szonya hangja, s a Nikolaj felé vezető ösvényen megcsikordultak és megroppantak Szonya vékony cipőcskébe bujtatott lábcskái.

Szonya beburkolódzott a bundájába és bátran ment előre. Már csak két lépésnyire volt tőle, mikor Nikolajt megpillantotta; ő sem olyannak látta őt, a milyennek eddig ösmerte, a mikor félt is egy cseppet tőle. Női ruhában, összekúszált hajjal állott ott s boldog és Szonya előtt teljesen új mosolylyal nézett rá. Szonya szaporán odafutott hozzá.

„Egészen más, és mégis ugyanaz”, - gondolta Nikolaj, a mint a holdfénytől megvilágított arczába belenézett. Két karját bedugta a fejét takaró bunda alá, megölelte, magához szorította

és megcsókolta az ajkait, a melyek fölött ott feketéllett az a két égettdugó-szagú bajusz. Szonya is megcsókolta az ajka kellő közepét, s kiszabadítván a kezeit, mindkét oldalon megfogta az arcát.

- Szonya!... Nikolenyka!... - mindössze csak ennyit mondtak. Odaszaladtak a csürhöz, azután mindenikük a maga lépcsőjén visszakerült a házba.

XII.

Mikor Danilovna Pelagejától valamennyien elindultak hazafelé, Natasa, a ki mindig mindent meg szokott látni, mindent észre szokott venni, úgy rendezte az elhelyezkedést, hogy Ivanovna Lujza és ő, Dimmlerrel kerültek egy szánra, Szonya pedig egy pár leánynyal Nikolaj szánjára jutott.

Nikolaj, a ki most már nem hajszolta úgy a lovait, szép csöndesen koczogott hazafelé s ebben a furcsa holdfényben mindig csak Szonyát nézte, s ebben a mindent elváltoztató világosságban folyton csak azt a régi és azt az új Szonyát kereste a festett bajusz és szemöldökök közt, a kiről elhatározta volt, hogy nem válik el tőle soha. Elmerült a nézésébe, s mikor ezt is, azt is fölismerte, s azt a dugó-szagot érezvén, visszagondolt arra a forró csókra, teli tüdővel szívta magába a fagyos levegőt, s a mint a lábai alatt hátrafelé gördülő földet s a fényes eget nézte, megint valami Tündérorságban képzelte magát.

- Szonya, jól érzed magadat? - kérdezte tőle olykor.

- Igen, - felelt Szonya. - És Te?

Az út közepén egyszerre Nikolaj átadta a gyepőlőszárakat a kocsisnak, egy pillanatra odaszaladt Natasához és fölágaskodott a szántalpra.

- Natasa, - mondotta neki francziául suttogva, - én Szonyát illetőleg már határoztam.

- Szóltál is neki? - kérdezte Natasa s egyszerre egész lényre felragyogott az örömtől.

- Jaj beh furcsa vagy a bajuszoddal, meg a szemöldökeiddel. Natasa! Örülsz?

- Úgy örülök, de úgy örülök! Már kezdtem rád haragudni. Neked ugyan nem szóltam, de nem szépen viselted magadat iránta. Ez olyan jószívű egy leány, Nikolenyka, de mennyire örülök! Én rosszlelkű vagyok néha, de furdalt a lelkiismeret, hogy Szonya nélkül boldog legyek, - folytatta Natasa. - De most úgy örülök, no de menj csak vissza hozzá.

- Nem, hadd nézzelek, milyen furcsa vagy! - mondotta Nikolaj s még egyre őt nézte, s a hűgában is valami egészen új, szokatlan és elragadóan gyöngéd vonást fedezett föl, mely eddig föl se tűnt neki. - Natasa, olyan ez, mint egy tündéralom, mi?

- Igen, - felelt Natasa, - ezt jól csináltad.

„Ha már előbb is olyannak láttam volna őt, a milyen most”, - gondolta Nikoláj, - „már régen megkérdeztem volna, mittévő legyek, és megtettem volna mindent, a mit csak kíván, és jó lett volna minden!”

- Tehát örülsz, és jól tettem, a mit tettem?

- Jaj de mennyire! Menj, a mamával is összepereltem ezen. A mama azt mondta, hogy Szonya vadászik rád. Hogy' is lehet ilyet mondani! Kevés híja, hogy össze nem veszünk. És én nem is fogom soha, senkinek se megengedni, hogy rosszat mondjon, vagy csak gondoljon is róla, mert ő a megtestesült jószág.

- Tehát jól van? - kérdezte Nikolaj, s még egyszer megnézte a húga arczkifejezését, hogy meg tudja, őszintén beszél-e így, és a csizmáival csikorogva leugrott a szánról s visszafutott a maga szánjához. Még mindig ugyanaz a boldogan mosolygó, csillogó szemű s czoboly-prémes sipkája alól pislogó bajuszos cserkesz ült ott, és ez a cserkesz volt Szonya, és ez a Szonya volt az ő jövőendő, boldog és szerető kis felesége.

Hazaérkezve, miután elmesélték az anyjuknak, hogy' töltötték Melyuková-éknál az időt, a leányok visszavonultak a szobájukba. Miután levetkőztek, a nélkül, hogy kormos bajuszukat lemosták volna, még sokáig ültek ott és beszélgettek a boldogságukról. Arról beszéltek, hogy' fognak élni majd, ha férjhezmentek, milyen jó barátok lesznek az uraik, ők pedig milyen boldogok. Natasa asztalán még ott állottak a tükrök, melyeket Dunyasa az este oda-készített.

- De mikor lesz mindez? Attól tartok, hogy soha... Nagyon is szép volna! - szólott Natasa és fölkelvén, odament a tükörhöz.

- Ül le, Natasa, lehet, hogy meglátod őt, - szólott Szonya. Natasa meggyújtotta a gyertyát és leült.

- Valami bajuszos alakot látok, - mondotta Natasa, a ki a maga arczát látta.

- Nem szabad ám nevetni, kisasszony, - figyelmeztette őt Dunyasa.

Natasa végre Szonya és a szobaleány segítségével eltalálta, hogy' kell felállítani a tükröket; komoly kifejezést öltött az arcza és elhallgatott. Sokáig ült ott és elnézte a tükrökben látszó gyertyalángokat, és (a hallott meséknek megfelelően) hol azt képzelte, hogy egy koporsót lát, hol pedig azt, hogy *őt*, Andrej herceget látja ebben az utolsó, homályos négyszögben. De bármennyire kész volt is a legkisebb pontocskában is emberi arczot vagy koporsót látni, voltaképpen még se látott semmit. Szaporán kezdett pislogni és eljött a tükrök mellől.

- Miért van az, hogy mások látnak, én meg semmit se látok? - kérdezte. - Most ülj oda te, Szonya: ma föltétlenül meg kell, hogy tedd, - mondotta. - Tedd meg az én kedvemért... Én úgy rettegek ma!

Szonya leült a tükör elé, elhelyezkedett és elkezdett belenézni.

- Lám, Alexandrovna Szofja föltétlenül fog látni, - szólott Dunyasa suttogva, - de maga mindig csak nevet.

Szonya hallotta ezeket a szavakat, és azt is hallotta, a mint Natasa suttogva így szólt:

- Tudom, hogy fog látni, a mult esztendőben is látott.

Vagy három perczig valamennyien hallgattak.

- Föltétlenül! - suttogta Natasa, de nem fejezte be... Szonya egyszerre félretolta azt a tükröt, a melyet a kezében tartott s kezeivel eltakarta az arczát.

- Oh, Natasa! - mondotta.

- Láttad? Láttad? Mit láttál? - kiáltott föl Natasa és megfogta a tükröt.

Szonya semmit se látott, éppen pislantani készült és föl akart kelni, mikor hallotta, a mint Natasa azt mondta „föltétlenül”... Nem akarta elámítani se Natasát, se Dunyasát, s nehezebb esett az ülés. Maga se tudta hogyan és miért szállt el az ajkairól az a kiáltás, mikor a szemét eltakarta.

- Őt láttad? - kérdezte Natasa és megfogta a kezét.

- Igen. Megállj... Őt láttam. - mondotta Szonya önkénytelenül, még sem tudván, hogy Natasa kit értett az ő alatt: az ő - Nikolaj-át, vagy az ő - Andrej-át.

„De miért ne mondanám meg, mit láttam? Mások nem látják! És ugyan ki bizonyíthatja rám, hogy mit láttam és mit nem láttam?” - villant meg Szonya fejében.

- Igen, őt láttam, - ismételte.

- Hogyan? Hogyan? Áll vagy fekszik?

- Nem, azt láttam... Egyszerre semmi se volt, egyszerre meg azt látom, hogy fekszik.

- Andrej fekszik? Beteg? - kérdezte Natasa és ijedt szemeit rámeresztette a barátnőjére.

- Nem, ellenkezőleg, vidám az arcza és felém fordult, - és abban a pillanatban, a mikor ezt mondta, neki magának is úgy tetszett, hogy látta azt, a mit mondott.

- Nos, és aztán, Szonya?...

- Azt már nem vettem ki, valami kéket és pirosat láttam...

- Szonya! Mikor jön vissza? Mikor látom? Istenem! Hogy' félttem őt, magamat s hogy' reszketek mindentől... - szólalt meg Natasa, és a nélkül, hogy Szonya csillapító szavaira felelt volna, lefeküdt, s még jó ideig, miután a gyertyát eloltották, nyitott szemekkel mozdulatlanul feküdt az ágyában s a jégvirágos ablakokon keresztül nézte a fagyos holdvilágot.

XIII.

Nikolaj karácsony után nemsokára bevallotta az anyjának Szonya iránt való szerelmét s kijelentette azt a szilárd elhatározását, hogy őt feleségül veszi. A grófné, a ki már régen észrevette azt, a mi Szonya és Nikolaj közt történt, és el volt készülve erre a vallomásra, szótlanul meghallgatta a fia szavait és azt mondta neki, hogy azt veheti feleségül, a kit akar; de hogy sem ő, sem az apja nem fogják áldásukat adni egy ilyen házassághoz. Nikolaj most először érezte, hogy az anyja nincs vele megelégedve, s hogy iránta való nagy szeretete ellenére se fog engedni. Hidegen, s a nélkül, hogy csak egy pillantást is vetett volna a fiára, elküldött az uráért; és mikor eljött, a fia jelenlétében röviden és hidegen el akarta mondani neki, hogy miről van szó, de nem tudott erőt venni magán, kicsordultak szemeiből a bosszúság könnyei és kiment. Az öreg gróf meg immel-ámmal megpróbálta rábeszélni a fiát, hogy tegyen le a szándékáról. Nikolaj azt felelte, hogy nem szegheti meg a szavát, mire az apja zavartan felsóhajtva hamarosan véget vetett a beszédnek és bement a grófnéhoz. Az öreg gróf, valahányszor összezőrdült a fiával, nem tudott szabadulni az önvádtól, zilált anyagi viszonyai miatt, s nem is tudott haragudni a fiára azért, hogy nem akart gazdag leányt elvenni, hanem választása a hozomány nélkül való Szonyára esett, - mindössze csak ez alkalommal még élénkebben eszébe jutott, hogy ha a viszonyai rendben volnának, még kívánni se lehetne Nikolajnak külön menyasszonyt Szonyánál, és hogy viszonyainak a ziláltságában egyedül ő a hibás az ő Mityenkájával és az ő megrögzött szokásaival.

Az apa és az anya nem beszéltek többé a fiukkal erről a dologról; de néhány nappal ezután a grófné behívatta magához Szonyát, és mindkettőjükre nézve szinte megdöbbentő kegyetlenséggel, - hálátlansággal vádolta az unokahúgát s a szemére hányta, hogy elcsábította a fiát. Szonya némán, lesütött szemmel hallgatta a grófné kegyetlen szavait és nem értette, mit akarnak tőle. Minden áldozatra kész lett volna a jóltevőjeért. Az önfeláldozás egyik legkedvesebb gondolata volt; de ebben az esetben nem értette, hogy kinek és micsoda áldozatot kellene hoznia. Nem tudta nem szeretni a grófnét és Rosztovékat, de viszont nem tudta nem

szeretni Nikolajt, s lehetetlen volt nem tudnia, hogy ettől a szeretettől függ Nikolaj egész boldogsága. Szótalan volt és szomorú, s nem felelt semmit. Nikolajnak úgy tetszett, hogy nem bírja ki tovább ezt az állapotot s bement az anyjához, hogy tisztázza a helyzetet. Nikolaj az egyik perczben kérve kérte az anyját, hogy bocsásson meg neki és Szonyának és egyezzen bele ebbe a házasságba, a következőben pedig megfenyegette az anyját, hogy ha Szonyát üldözik, titokban tüstént megesküszik vele.

A grófné olyan ridegséggel, a minőt a fia még soha se tapasztalt nála, azt felelte neki, hogy végre is nagykorú, hogy Andrej herczeg is az apja beleegyezése nélkül nősül, s hogy ezt ő is megteheti, arra azonban ne számíton soha, hogy ő ezt az *intriká*-t leányának ismerje.

Nikolajt az *intrika* szó teljesen kihozta a sodrából, és emeltebb hangon azt mondta az anyjának, hogy soha se hitte volna, hogy a saját anyja arra akarja őt kényszeríteni, hogy áruba bocsássa az érzelmeit, de hogyha az így van, akkor most utolszor beszél... De arra már nem volt ideje, hogy azt a döntő szót, a melyet az arczkifejezése után az anyja rémülten várt tőle, és a mely, úgy lehet, hogy örök időközön át mint valami kegyetlen emlék élt volna közöttük, kimondja. Nem volt ideje kimondani, mert Natasa sápadt és komoly arczczal lépett be az ajtón, a mely mögött hallgatózott.

- Nikolenyka, bolondokat beszélsz, hallgass, hallgass, hallgass! Hallgass, ha mondom!... - kiáltott fel szinte ordítva, csakhogy a hangját túlkiáltsa.

- Mama, lelkem, nem úgy van... lelkem, anyuskám, - fordult oda az anyjához, a ki a szakítás örvényének a szélén érezvén magát, rémülten nézett a fiára; de nyakassága révén, s a küzdelem hevében, nem akarta és nem tudta megadni magát. - Nikolenyka, majd én megmagyarázom neked, csak menj, - hallgasson ide, mamuskám, lelkem, - szólott az anyjának.

A szavai értelmetlenek voltak; de azt az eredményt, a melyre szánva voltak, elérték.

A grófné zokogva hajtotta a fejét a leánya keblére. Nikolaj pedig fölkelt, a fejéhez kapott és kiment.

A kibékülés ügyét Natasa vette a kezébe, és annyit elért, hogy Nikolaj megkapta az anyjától azt az ígéretet, hogy Szonyának semmi bántódása se lesz, ő viszont megígérte, hogy semmit se tesz a szülei háta mögött.

Nikolaj azzal a szilárd elhatározással, hogy az ezrednél a dolgait elintézvén, kilép a hadseregéből, hazajön és feleségül veszi Szonyát, szomorúan és komolyan, szüleivel meghasonolva, de a mint neki tetszett, fülig szerelmesen, január elején visszament az ezredéhez.

Nikolaj elutazása után Rosztovék házában szomorúbb lett az élet, mint valaha. A grófné a nagy lelki rázkódtatásokba valósággal belebetegedett.

Szonyát is szomorította a Nikolajtól való elválás, de még inkább az az ellenséges hang, a melyen vele szemben a grófné sehogy' se tudott erőt venni. A grófot viszonyainak a ziláltsága jobban aggasztotta, mint valaha, s mind jobban érezte, hogy valami elhatározó lépésre volna szükség. Elkerülhetetlen volt, hogy moszkvai házát és Moszkva mellett fekvő birtokát eladja, és hogy eladhassa, be kellett mennie Moszkvába. De a grófné gyengélkedése miatt napról-napra halasztotta az elutazását.

Natasa, a ki eleinte vidáman tűrte a vőlegényétől való távollétet, most napról-napra izgatottabb és türelmetlenebb lett. Az a gondolat, hogy így hiába pocsékolódik el életének a legszebb időszaka, a melyet arra használhatott volna fel, hogy őt szeresse, szüntelenül gyötörte őt. A levelei legtöbbnyire bosszantották. Bántotta, hogy mialatt ő kizárólag neki él és ő rá gondol, Andrej valóságos életet él, új helyeket, új embereket lát, a kik őt érdeklik. Minél érdekesebbek voltak a levelei, annál jobban bosszankodott. Azok a levelek pedig, a melyeket

ő írt neki, nemcsak hogy örömet nem szereztek neki, de unalmas és hazug kötelességnek tündek föl előtte. Nem tudott neki írni, mert képtelen volt elérni, hogy levelében annak csak a századrészét is kifejezze, a mit előszóval, meg egy-egy mosolylyal és pillantással ki tudott fejezni. Klasszikusan egyhangú, száraz leveleket írt neki, a melyeknek ő maga se tulajdonított semmi jelentőséget, s a melyeknek a fogalmazványában az anyja javította ki a helyesírási hibákat.

A grófné egészsége sehogy' sem akart megjavulni; de a moszkvai útat már teljességgel lehetetlen volt tovább halasztani. Gondoskodni kellett a hozományról, el kellett adni a házat, s ezenkívül Andrej herczeget is előbb Moszkvába várták, mert Andrejevics Nikolaj herczeg ezt a telet ott töltötte, és Natasa meg volt győződve, hogy Andrej már meg is érkezett.

A grófné falun maradt, a gróf pedig Szonyával és Natasával január végén elutazott Moszkvába.

ÖTÖDIK RÉSZ.

I.

Pierre, az után, hogy Andrej herceg megkérte Natasa kezét, minden nyilvánvaló ok nélkül egyszerre úgy érezte, hogy lehetetlen eddigi életét tovább így folytatnia. Bármily erősen meg volt is győződve azokról az igazságokról, a melyeket a jötevője tárt föl előtte, bármennyire örömteljes volt is a maga tökéletesítésére irányuló belső munka okozta felindulásnak, a melynek oly nagy tűzzel engedte át magát, első időszaka: Andrej herceg és Natasa eljegyzése és Alexejevics Joszif halála után, a melyekről csaknem egyidejűleg értesült, annak az eddigi életnek egész varázsa egyszeriben semmivé lett előtte. Életéből nem maradt meg számára egyéb, mint a háza és a ragyogó felesége, a ki akkoriban egy nagyon előkelő személyiség kegyeit élvezte, egész Pétervárral való ismeretsége és unalmas alakszerűségekkel zsúfolt hivatala. És ez az eddigi élet, egyszerre, egészen váratlanul a legutálatosabb színben tűnt föl Pierre előtt. Abba hagyta a naplóját, kerülte a testvérek társaságát, megint föl járt a clubba, megint ráadta magát az ivásra, belekeveredett a legényemberek társaságába, s olyan életet kezdett élni, hogy Vasziljevna Jelena grófné is szükségesnek tartotta ezért komoly szemrehányásokkal illetni őt. Pierre érezte, hogy a feleségének igaza van, s nehogy őt kompromittálja, elutazott Moszkvába.

Alig, hogy Moszkvában, fonnyadt és fonnyadó hercegnőkkel és tömérdek cseléddel népes rengeteg házába került, alig, hogy - a városban járván, - az ivernszkája kápolnát, a melyben tömérdek gyertya égett a szentképek előtt, a Kreml nagyterén az érintetlen hóleplet, a bérkocsikat a Vrazska Szivczeva viskóit megpillantotta, a semmi után sem vágyakozó és szép csöndesen éldegélő moszkvai öreg urakat, a moszkvai bálokat és a moszkvai angol clubot viszontlátta, - egyszerre otthonosan, valami csöndes révben képzelte magát. Olyan nyugodtan, melegen és megszokottan érezte magát Moszkvában, mint valami ócska köntösben.

Az öregektől kezdve a gyermekekig az egész moszkvai társaság úgy fogadta Pierre-t, mint valami régóta várt vendéget, a kinek mindig készen és üresen állott a helye. Pierre a legkedvesebb, legjobb, legokosabb, legvidámabb és legnagyobbkulcsú különcz, egy bár szórakozott, de lélekkel teljes, régi ívású, igaz orosz úr volt a szemeikben. A bugyellárisa ugyan üres volt, de csak azért, mert mindig nyitva tartotta mindenki előtt.

Jutalomjátékok, rossz képek és szobrok, jótékony célú összejövetelek, cigányok, iskolák, ebédek, dorbézolások, szabadkőművesek, templomok, könyvek - szóval mindig és mindenki bizton számíthatott rá, s ha nem lett volna két barátja, a kik ugyan jó csomó pénzt vettek kölcsön tőle, de kissé gyámkodtak is fölőtte, úgy mindenét szétosztogatta volna. A clubban egyetlen ebéd vagy vacsora se lehetett nélküle. Alig, hogy elhelyezkedett a pamlagon és meghozatta az ő két palaczk Margaut-ját, legott körülvették, s megindult a társalgás, a vitatkozás és a tréfálkozás. A hol összekaptak, ő egyetlen jóságos mosolyával és a maga idejében közbeszúrt tréfás mondásával békét szerzett. A szabadkőműves összejövetelek unalmasak és lanyhák voltak, ha ő nem vett részt bennük.

Mikor egy-egy legényvacsora után, jóságos és édes mosolylyal engedett a jókedvű társaságnak és fölkel, hogy velük tartson, a fiatalok örömteljesen és diadalmasan kurjogattak. A bálokon, ha kevés volt a tánczos, ő volt az, a ki pótolta a hiányt. A fiatal hölgyek és kis-asszonyok azért szerették őt, mert a nélkül, hogy bárkinek is udvarolt volna, egyformán szívélyes volt mindenkivel, különösen vacsora után. „Pompás egy ember, mintha nem is volna neme”, - mondogatták róla francziául.

Pierre egyike volt azoknak a kedélyesen világban élő, szolgálaton kívüli kamarásoknak, a kik százával forgolódnak a moszkvai társaságban.

Hogy' elszörnyűködött volna, ha hét esztendővel ezelőtt, mikor éppen hazajött volt külföldről, azt mondta volna neki valaki, hogy teljesen fölösleges neki keresni, kutatni s a fejét törni, hogy az ő kerékvágása már régen ki van taposva és örök időkre ki van a számára jelölve, s hogy bármint vergődjék is, még se viszi többre soha, mint azok, a kik ő vele egyforma helyzetben vannak. Ezt ugyan el nem hitte volna soha! Hát nem ő volt-e az, a ki hol egész lelkével köztársaságot akart csinálni Oroszországból, hol Napoleon, hol filozófus, hol taktikus, hol meg Napoleon legyőzője akart lenni? Hát nem ő volt-e az, a ki nemcsak szenvedélyesen óhajtotta, de lehetségesnek is tartotta azt, hogy a bűnös emberiséget átformálja, s magamagát a tökéletesség legmagasabb fokára emelje? Hát nem ő volt-e az, a ki iskolákat, kórházakat alapított és felszabadította a jobbágyait?

És mindezek helyett most nem volt egyéb, mint hűtlen feleségének az ura, szolgálat nélküli kamarás, a ki szeret enni és inni, s olykor úgy módjával a kormányt ócsárolni, tagja a moszkvai angol clubnak, és közszeretben álló alakja a moszkvai társaságnak. Sokáig nem tudott azzal a gondolattal megbékülni, hogy most ő is csak az a szolgálat nélküli moszkvai kamarás, a melynek a típusát hét esztendővel azelőtt olyan mélységesen megvetette.

Olykor azzal a gondolattal vígasztalta magát, hogy csak úgy ideiglenesen folytat ilyen életet; aztán meg elrémült attól a másik gondolattól, hogy hány ember volt már a világon, a ki szintén csak úgy ideiglenesen, dús hajzattal és hibátlan fogsorral merült bele ebbe az életbe és ebbe a clubba, s egyetlen fog és egyetlen szál haj nélkül került ki belőle.

A büszkeség pillanataiban, a mint így a helyzetén eltűnődött, úgy tetszett neki, hogy ő egészen más és teljesen elüt azoktól a szolgálaton kívüli kamarásoktól, a kiket annakelőtte úgy megvetett, hogy azok közönséges és ostoba emberek voltak, a kiket ez a helyzet megnyugtató és kielégített, „de én most is állandóan elégedetlen vagyok, s állandóan szeretnék az emberiség javára valamit tenni”, - mondogatta magában a büszkeség pillanataiban. „De lehet az is, hogy mindezek az én társaim éppen úgy vergődtek és keresték az életnek új és különös útjait, mint én, és éppen úgy a környezet, a társaság és a velük született tulajdonságok, amaz elemi erők révén, a melyekkel szemben az ember tehetetlen, ugyanoda jutottak, a hova én”, - mondotta magában a szerénység pillanataiban, s miután egy darabig Moszkvában élt, nem vetette meg többé sorsának az osztályosait, hanem kezdte szeretni, tisztelni és sajnálni őket, éppen úgy, mint magamagát.

Most már nem igen jöttek rá Pierre-re a kétségbeesés, a búskomorság és az élettől való undorodás rohamai; de ugyanaz a betegség, mely azelőtt heves rohamokban jutott benne kifejezésre, most meghúzódott a belsejében s egy pillanatra se tágtott mellőle. Miért? Minek? Mi történik ezen a világon? - kérdezte magától álmélkodva napjában többször is és önkéntelenül kezdett elmerülni az élet jelenségeinek a kutatásába; de tapasztalásból tudván, hogy ezekre a kérdésekre nincsen válasz, sietve iparkodott elfordulni tőlük, fogott egy könyvet, vagy elment a clubba, vagy Nikolájevics Apollon-hoz a városi pletykákról fecsegni.

„Vasziljevna Jelenát, a ki a maga testén kívül soha se szeretett semmit, s a ki egyike a világ legostobább asszonyainak”, - gondolta Pierre, - „az emberek a szellem és finomság netovábbjának tartják és meghajolnak előtte. Bonaparte Napoleont addig, a míg igazán nagy volt, mindenki lenézte, de azóta, hogy száználmas komédiás lett belőle, Ferencz császár szinte törli magát utána, hogy a leányát törvénytelen feleségül hozzá adja. A spanyolok a katolikus papság által hálaimákat küldenek az égbe azért, hogy június 14-ikén megverték a francziákat, a francziák pedig ugyancsak a katolikus papság által hálaimákat küldenek az égbe azért, hogy június 14-ikén megverték a spanyolokat. Az én szabadkőműves testvéreim égre-földre esküdjöznek, hogy felebarátaikért mindent készek feláldozni, de azért nem fizetik meg a

köteles egy-egy rublt a szegények számára és mindent elkövetnek, hogy egy valódi skót szőnyeget és egy olyan okmányt megszerezzenek, a melynek a jelentőségét még az sem érti, a ki írta, s a melyre senkinek szüksége nincsen. Valamennyien prédikáljuk a megbocsátás és a felebaráti szeretet keresztény törvényét, azt a törvényt, a melynek a nevében száz és száz templomot építettünk Moszkvában, de azért tegnap megkorbácsoltak egy embert, mert megszökött, és ugyancsak a szeretet és megbocsátás ama törvényének a szolgája, a pap, a kivégzés előtt csókra nyújtotta egy katonának a keresztet.” Így tűnődött Pierre, és bármennyire szokva volt is hozzá, ez az általános és mindenki által elismert nagy hazugság, mint valami egészen új dolog, mindannyiszor bámulatba ejtette. - „Én értem ezt a hazugságot és zűrzavart”, - gondolta magában, - „de hogy’ mondjam el nekik mindazt, a mit értek? Megpróbáltam, és mindig úgy találtam, hogy a lelkük fenekén ők is értik mindazt, a mit én, de azon iparkodnak, hogy ne lássák meg. Következésképpen így kell cselekedni! De én, mittévő legyek én?” - gondolta Pierre. Érezte magában sok, különösen orosz embernek azt a szerencsétlen képességét, hogy meg tudja látni és el tudja hinni a jó és az igaz lehetőségét, és sokkal tisztábban meg tudja látni az életben a rosszat és a hazugságot, mint a hogy képes komolyan érdeklődni iránta. Az ő szemében a munka minden fajtája tele volt gonoszszággal és álmítással. Bármit próbált, bármihez nyúlt legyen is, a gonoszság és a hazugság mindenütt visszadöbbsentette őt, és elzárta előle a tevékenység minden útját. De hát élni és foglalkozni mégis csak kellett. Rettenetes volt az élet eme megoldhatatlan kérdéseinek a súlya alatt nyögni, s így átengedte magát az első kínálkozó fölbúzdulásnak, csakhogy ezeket a kérdéseket elfelejtse. Eljárt minden képzelhető társaságba, sokat ivott, képeket vásárolt, építkezett; és a mi a fő - olvasott.

Elolvasott mindent, a mi a keze ügyébe esett, és úgy olvasott, hogy mikor hazaérkezett, mialatt az inasai vetkőztették, már ott volt a kezében a könyv és olvasott, az olvasásból átcsapott az alvásba, az alvásból a fogadókban és a clubban való tereferébe, ebből a dorbézolásba és az asszonyokra, a dorbézolásból megint a tereferére, az olvasásra és a borra. A borivás úgy testileg, mint lelkileg mindinkább szükségletévé kezdett válni. Mindamellet, hogy az orvosok figyelmeztették rá, hogy az ő vérmes testalkata mellett a bor veszedelmes rá nézve, nagyon sokat ivott. Csak akkor érezte magát egészen jól, a mikor, maga se tudta, hogyan, de hatalmas száján keresztül néhány pohár bort fölhajtván, kellemes melegséget érzett a testében, gyöngédséget a felebarátai iránt és teljes készséget az elméjében arra, hogy csak úgy felületesen foglalkozzék a gondolataival, a nélkül, hogy a mélyükre iparkodjék hatolni. Csak ha egy-két palaczk bort megivott, akkor ébredt úgy homályosan annak tudatára, hogy az életnek az a rettenetes és összebogozott csomója, a melytől annakelotte annyira irtózott, még sem olyan rettenetes, mint a minőnek látszott. Mikor mámoros fejjel elbeszélgetett, mások fecsegését hallgatta, vagy ebéd és vacsora után olvasgatott, valamelyik oldaláról mindig ott látta maga előtt ezt a csomót. De a bor hatása alatt így okoskodott: „Ez semmi. Majd megoldom én ezt - már készen is van a megoldás. De most nem érek rá, - később majd még egyszer megfontolom!” És ez a *később* soha se következett be.

Reggelre, éhgyomorral, mindezek a kérdések megint csak épp olyan megoldhatatlanoknak és retteneteseeknek tündek föl előtte, és Pierre szaporán kapott valami könyv után és örült, ha jött valaki hozzá.

Olykor eszébe jutott Pierrenek egy dolog, a mit hallott, hogy háborúban a katonák, mikor fedezve vannak az ellenség tüze elől és semmi dolguk sincsen, mindenképpen próbálnak valami szórakozást találni maguknak, hogy a veszedelem tudatát könnyebben elviselhessék. És Pierre úgy érezte, hogy az emberek mind olyanok, mint azok a katonák, a kik az élet valósága elől menekülnek: ki a hiúságban, ki a kártyában, ki a törvénycsinálásban, ki az asszonyokban, ki a játékokban, ki a lovakban, ki a politikában, ki a vadászatban, ki a borban, ki az államügyekben keres menedéket. „Nincsen se jelentéktelen, se fontos, egyforma minden: csak szabadulni tőle, a hogy’ lehet!” - gondolta Pierre. „Csak ne látni *őt*, ezt a rettenetes *őt*.”

II.

A tél elején Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceg a leányával együtt Moszkvába érkezett. A múltjánál, az eszénél és eredetiségénél fogva, különösen abban az időben, a mikor Moszkvában az Alexander császár uralkodása iránt való lelkesedés szemlátomást lohadni, a franciaellenes és hazafias irány pedig terjedni kezdett, Andrejevics Nikolaj herceg legott a moszkvaiak különös tiszteletének a tárgyává, és a kormányval szemben álló moszkvai ellenzék központjává lőn.

A herceg az utolsó évben nagyon megöregedett. Az öregség félreismerhetetlen jelei kezdtek mutatkozni nála: minduntalan, egész váratlanul elszunnyadt, a közelmúlt eseményeivel szemben feledékeny volt, míg a régmúltakra pompásan visszaemlékezett, és a mi a fő, szinte gyermekes hiúsággal játszotta a moszkvai ellenzék vezérének a szerepét. Mindezek ellenére is, a mikor az öreg, különösen estélyek alkalmával, prémes kabátjában és hajporos parókával a fején leült a teaasztalhoz, s valakinek az ösztönzésére az ő szakgatott modorában elkezdett a múltról beszélni, vagy még szakgatottabban és még élesebben véleményt mondott a jelenről, kivétel nélkül a legtiszteltebb nagyrabecsülés érzését keltette föl a vendégeiben. Ez az egész ódon ház, a maga hatalmas fiókos szekrényeivel és forradalom előtti bútorzatával, hajporos inasaival és magával ezzel a múlt századbeli nyakas és okos öreg emberrel, szelíd leányával és csinos francia nevelőnőjével, a kik szinte áhítatos tisztelettel viseltettek iránta, valósággal nagyszerű látványul szolgált a látogatóknak. De ezek a látogatók nem is gondoltak arra, hogy azon a két-három órán kívül, a mely alatt ők a háziakat látták, a napnak még huszonkét órája volt, mely alatt a ház titkos és benső élete folyt tovább a maga medrében.

Moszkvában ez a benső élet az utóbbi időben nagyon terhes lett Marja hercegnőre nézve. Moszkvában meg volt fosztva legnagyobb örömétől: az istenes emberekkel való érintkezéstől és a magánytól, a melyek Lyszyja Goryban úgy felüdítették; a városi életből viszont semmi haszna és öröme nem volt. Társaságba nem járt: mindenki tudta, hogy az apja nem ereszti el egyedül, ő maga pedig a gyöngélkedése révén nem mehet, és így már ebédekre és vacsorákra nem is igen hívták. Arról a reménységről, hogy valaha férjhez menjen, már teljesen lemondott volt Marja hercegnő. Láta azt a hidegséget és ellenséges indulatot, a melylyel Andrejevics Nikolaj herceg azokat a házasulandó fiatal embereket, a kik a házukban olykor megfordultak, fogadta és magától távol tartotta. Barátnői nem voltak Marja hercegnőnek: e moszkvai tartózkodása alatt a hozzá legközelebb állott két lényben teljesen csalatkozott; m-e Bourienne, a kivel szemben már azelőtt se lehetett teljesen őszinte, most valósággal kellemetlen kezdett lenni neki, s azért bizonyos okokból lassan el is idegenedett tőle; Julie pedig, a ki ott lakott Moszkvában, s a kihez Marja hercegnő öt esztendőn keresztül egyremásra írta a leveleket, most, hogy megint személyesen találkozott vele, teljesen idegennek bizonyult rá nézve. Julie ebben az időben, a testvérei halála révén, Moszkva egyik leggazdagabb parthie-jává lévén, nyakig úszott a világi gyönyörökben. Teljesen körül volt véve fiatal emberekkel, a kik, mint ő gondolta, egyszerre teljes mértékben méltányolták az erényeit. Julie a vénülő nagyvilági kisasszonyoknak abban az időszakában volt, a melyben érezte, hogy elérkezett a férjhezmenés lehetőségének utolsó állomására, s hogy most kell eldölni jövő sorsának, vagy soha. Csütörtökönként szomorú mosolylyal jutott eszébe Marja hercegnőnek, hogy most nincs kinek írnia, mert Julie, a kinek jelenlétéből éppenséggel semmi öröme nem volt, itt élt, s minden héten találkozott vele. Mint a vén emigráns, a ki nem akarta feleségül venni azt a hölgyet, a kivel évek hosszú során át az estéit eltöltötte, sajnálta, hogy Julie itt van s így nincs kivel leveleznie. Marja hercegnőnek Moszkvában senkije se volt, a kivel elbeszélgethetett volna, s a ki előtt a fájdalmát kiönthette volna, mely pedig az utóbbi időben ugyancsak megszorodott. Andrej herceg hazaérkezésének és nősülésének az ideje mindinkább közeledett, s annak a megbízásának, hogy az apját erre előkészítse, nemcsak hogy

nem tett még eleget, de sőt annyira el volt rontva a dolog, hogy Rosztova grófnőnek pusztá említése is már teljesen kihozta sodrából az öreg herceget, a ki amúgy is legtöbbször rosszkedvű volt. S még egy újabb keserűség, mely Marja hercegnő bajaihoz az utóbbi időben járult, voltak azok az órák, a melyeket hatusztendős kis unokaöccsének adott. Nikoluskával való érintkezésében rémülten tapasztalta magán az apja ingerlékenységét. Akárhányszor föltette is magában, hogy nem szabad heveskednie, mikor az unokaöccsét tanítja, mégis mindannyiszor, a mikor palavesszővel a kezében leült vele a francia á-b-c-hez, olyan szaporán és könnyedén szerette volna a kis fiúba, a ki minden pillanatban attól szepegett, hogy megharagszik rá a nénye, a maga tudományát átönten, hogy a kicsike legcsekélyebb figyelmetlenségére is már elkezdett reszketni, felfortyant, kiabált, olykor megránczigálta a kezét, sőt a sarokba is állította őt. De mikor ez megtörtént, ő maga is legott elkezdett sírni gonosz és rossz természetén, mire Nikoluska, a ki segített neki a zokogásban, engedelem nélkül kijött a sarokból, odament hozzá, elhúzta az arcjától könnyektől nedves kezeit és elkezdte őt csitíztatni. De mindezeknél sokkal nagyobb fájdalmat okozott a hercegnőnek az apja ingerlékenysége, mely mindig a leánya ellen fordult, s mely az utóbbi időben szinte a kegyetlenségig ment. Ha azt kívánta volna tőle, hogy egész éjjeleken át hajlongjon előtte, ha ütötte-verte volna, ha fát és vizet hordatott volna vele, - esze ágába se jutott volna azt mondani, hogy nehéz a helyzete; de ez a szerető zsarnok, - a ki a legkegyetlenebb volt, mert szerette őt, s ezért gyötörte őt is meg magamagát is, - célzatosan tudta őt nemcsak megbántani, nemcsak megalázni, de azt is bebizonyítani előtte, hogy mindenben és mindenkor ő volt a hibás. Az utóbbi időben egy új vonás tűnt föl benne, mely Marja hercegnőt mindennél jobban keserítette, s ez a m-elle Bourienne-hez való mind nagyobb közeledése volt. Az a tréfás gondolat, mely akkor, a mikor a fia szándékáról először értesült, a fejében megvillant, hogy ha Andrej megnősül, akkor ő is nőül veszi Bourienne-t, - szemlátomást megtetszett neki, s így az utóbbi időben (mint Marja hercegnőnek tetszett) csak azért, hogy őt sértegesse, a legnagyobb kitartással, különös gyöngédséget mutatott m-elle Bourienne iránt, s a leányával való elégedetlenségének Bourienne iránt tanúsított szeretetével adott kifejezést.

Moszkvában egyszer Marja hercegnő jelenlétében (neki úgy tetszett, hogy az apja ezt szándékosan tette az ő jelenlétében), az öreg herceg megcsókolta m-elle Bourienne-nek kezét, s odahúzáván őt magához, gyöngéden elkezdte ölelgetni. Marja hercegnő erre föl pattant és kifutott a szobából. Pár percz múlva m-elle Bourienne bejött Marja hercegnőhöz, s az ő kellemes hangján, mosolyogva elkezdett neki valamiről beszélni. Marja hercegnő szaporán letörölte a könnyeit, elszánt léptekkel odament Bourienne-hez, s nyilván maga se tudván, mit csinál, hirtelen dühhel, el-elcsukló hangon ráivallt a francia leányra.

- Ez csúnya, alávaló és embertelen dolog, egy öreg ember gyöngeségével így visszaélni, és...
- Nem fejezte be. - Takarodjék ki a szobámból, - kiáltott rá és elkezdett zokogni.

Másnap a herceg egy szót se szólt a leányának; de feltűnt neki, hogy ebédnél úgy rendelkezett, hogy m-elle Bourienne-nél kezdjék az ételek kínálását. Az ebéd végén, mikor a felszolgáló inas az eddigi szokás szerint megint a hercegnőnek tette oda először a kávé, a herceg egyszerre olyan dühbe jött, hogy a botját odavágta Filipphez és legott intézkedett, hogy besorozzák katonának.

- Nem értik a szót... kétszer is mondtam! Nem értik! Ő - az első személyiség ebben a házban, ő - az én legjobb barátom, - ordított a herceg. - Ha pedig te még egyszer megengeded magadnak, - kiáltott föl dühében, s most először fordult Marja hercegnőhöz, - azt, a mit tegnap megengedted... s vele szemben megfedkezel magadról, majd megmutatom neked, ki az úr a házban. Ki innen! A színedet se lássam; kérj tőle bocsánatot!

Marja hercegnő bocsánatot kért Jevgenievna Amáljától és az apjától úgy a maga, mint Filipp nevében, a ki ő hozzá fordult támogatásért.

Az ilyen pillanatokban az áldozat büszkeségéhez hasonló érzés támadt föl Marja hercegnő lelkében. És ilyenkor nem egyszer megesett a jelenlétében, hogy az apja, a ki fölött pálczát tört, - vagy a szemüvegét kereste, s ott tapogatózott körülötte, de nem látta meg, vagy megfedkezett valamiről, a mi csak az imént történt, vagy gyengülő lábaival egy bizonytalan lépést tett, és ijedten nézett körül, nem látta-e meg valaki a gyöngeségét, vagy, a mi mindenél rosszabb volt, ebéd után, a mikor nem voltak vendégei, a kik valamelyest fölizgatták, kiejtván a kezéből a szalvétát és reszkető fejét a tányérja fölé hajtva, egyszerre elaludt. „Öreg és gyöngye már szegény, s én még nem állok pálczát törni fölötte!” - gondolta magában az ilyen pillanatokban és szinte undorodni kezdett magától.

III.

1814-ben élt Moszkvában egy gyorsan nagy hírré vergődött francia orvos, egy hatalmas termetű, szép, és mint a féle francia, rendkívül szeretetreméltó ember, a ki ezenkívül, mint Moszkvában beszélték, a maga szakmájának is valóságos művésze volt, - valami Metivier. Járatos volt a legelőkelőbb házakba is, még pedig nem csak mint orvos, hanem mint egyenrangú jóbarát is.

Andrejevics Nikolaj herceg, a ki azelőtt csak gúnyolódott az orvosi tudományon, az utóbbi időben mlle Bourienne tanácsára beeresztette a házába ezt az orvost és egészen hozzászokott. Metivier hetenkint kétszer is meg szokta látogatni az öreg herceget.

Nikolaj napján, a herceg neve napján, egész Moszkva megfordult a háza kapujában, de ő nem fogadott senkit; és mindössze csak néhány embert hívott meg ebédre, a kiknek a névsorát átadta volt Marja hercegnőnek.

Metivier, a ki reggel szintén eljött hozzá gratulálni, orvosi minőségében megengedte magának, hogy, mint Marja hercegnőnek mondta, „a parancsot megszegje”, és bement a herceghez. Az öreg herceg ezen a névnapi reggelen véletlenül a lehető legrosszabb hangulatban volt. Egész délelőtt ide s tova járt az egész házban, belekötött mindenbe, s úgy tett, mintha semmit sem értene abból, a mit mondanak neki, s őt sem értené meg senki. Marja hercegnő jól ösmerte a csöndes és aggodalmas zsörtölődésnek ezt az állapotát, mely rendszeren egy dühös kifakadással szokott végződni, s mintha töltött fegyver előtt járna, melynek föl van húzva a kakasa, úgy járt-kelt ide s tova, és várta az elkerülhetetlennek látszó durranást. Az orvos megérkezéséig minden baj nélkül múlt el a délelőtt. Miután az orvost bebocsátotta, Marja hercegnő egy könyvvel odaült a fogadó-szoba ajtajába, a honnan mindent hallhatott, a mi a dolgozó-szobában történt.

Eleinte csak Metivier hangját hallotta, majd az apjáét is, majd ismét mind a két hang megszólalt egyszerre, kitárult az ajtó s megjelent a küszöbön előbb Metivier megrémült, szép alakja az ő fekete üstökével, utána pedig a hercege, hálóköntösben, sapkával a fején, a dühtől eltorzult arcczal és a földnek meredő szemgolyókkal.

- Nem érted? - ordított a herceg, - de én meg értem! Te francia kém, Bonaparte rabszolgája te, ki a házamból, ki innen, ha mondom! - S ezzel becsapta utána az ajtót.

Metivier vállát vonogatva odament m-lle Bouriennehez, a ki a nagy zajra kiszaladt a szomszéd szobából.

- A herceg nincs egészen jól, epés és vértolulásai vannak a fejében. Ne aggódjék, holnap ismét eljövök, - mondotta Metivier s újját az ajkához illesztve, szaporán kiment.

A szobából papucsos lábak léptei és kifakadások hallatszottak ki: „Kémek, árulók, mindenütt csak árulók! A saját házában sincs az embernek egy pillanatra békessége!”

Metivier eltávozása után az öreg herczeg behívatta a leányát, s haragjának egész erejét az ő nyakába zúdította. Ő volt az oka annak, hogy ezt a kémet bebocsátották hozzá. Hiszen megmondta, éppen neki mondta meg, hogy állítson össze egy névsort, s azokat, a kik nincsenek benne, ne bocsássa be hozzá. Miért bocsátották hát be ezt a gazembert! Mindennek ő volt az oka. Mellette nem volt egy pillanatnyi békessége, s még meg se halhat nyugodtan, mint mondotta.

- Nem, matyuska, el kell válnunk, el kell válnunk, ezt maga is tudhatja, maga is láthatja! Én már nem bírom ki tovább, - mondotta és kiment a szobából. És mintha attól tartott volna, hogy valahogy' tán le talál csillapodni, visszatért hozzá, és iparkodván nyugodtnak látszani, hozzátette: - de nehogy azt gondolja, hogy én ezt csak dühömben mondtam, lám, egészen nyugodt vagyok és megfontoltam a dolgot; ennek meg kell lenni, szét kell válnunk, keressen magának más helyet!... - És nem állta ki tovább, hanem olyan dühhel, a minőre csak az képes, a ki szeret, ökölbe szorította a kezét és odakiáltotta neki:

- És legalább feleségül venné már valami bolond! - Becsapta az ajtót, behívatta m-lle Bouriennt, s a dolgozó-szobájában lassan lecsillapodott.

Két órákor megjelent ebédre a kiválasztott hat személyiség. A vendégek, - az ösmert Rasztopcsin gróf, Lopuchin herczeg az unokaöccsével, Csatrov tábornok, a herczeg régi bajtársa, s a fiatalabbak közül Pierre és Drubeczkoj Borisz a fogadó-szobában vártak rá.

Borisz, a ki csak a napokban érkezett Moszkvába szabadságra, be akarta magát mutattatni Andrejevics Nikolaj herczegnek, s annyira meg tudta őt hódítani, hogy a herczeg kivételt tett vele, és legény-ember létére is fogadta őt.

A herczeg háza nem tartozott ugyan a *nagyvilági* házak közé, de olyan kis kör volt, a melyről bár nem igen beszéltek a városban, de a melybe bejutni különös kitüntetés számba ment. Ezt Borisz már egy héttel ezelőtt megtudta, a mikor Rasztopcsin, a főparancsnok meghívására, hogy ebédeljen nála Nikolaj napján, az ő jelenlétében azt felelte, hogy nem mehet el.

- Ezen a napon már mindig Andrejevics Nikolajhoz megyek, hogy megadjam a tiszteletet a szent képeinek.

- Hja igaz, igaz, - felelt a főparancsnok. - Hogy' van az öreg?...

Az a kis társaság, mely az ódon bútorzatú, régi módi, magas fogadó-szobában az ebéd előtt összegyűlt, olyan volt, mint valami ünnepélyes gyűlésre összejött bírói-tanács. Mindannyian hallgattak, vagy ha beszéltek is, halkán beszéltek. Andrejevics Nikolaj herczeg komolyan és szótlanul lépett közéjük. Marja herczegnő még a szokottnál is csendesebbnek és félénkebbnek látszott. A vendégek csak kelletlenül álltak szóba vele, mert látták, hogy nem igen érdeklődik a beszélgetésük iránt. Rasztopcsin gróf egymaga tartotta fenn a társalgást s elmondta a legfrissebb városi és politikai ujdonságokat. Lopuchin és az öreg tábornok csak nagy néha elegyedtek bele a társalgásba. Andrejevics Nikolaj herczeg úgy hallgatta őket, mint a hogy a legfőbb bíró hallgatja a jelentést, a melyet tesznek neki, s csak olykor a némaságával vagy egy kurtán odavetett szóval jelzi, hogy tudomásul vette azt, a mit jelentettek. A társalgás hangjából nyilvánvaló volt, hogy senki se helyesli azt, a mi a politikai világban történik. Olyan eseményekről beszéltek, a melyek csak megerősítették, hogy mind rosszabbul folynak a dolgok; de minden elbeszélésben és minden vélemény-nyilvánításban feltűnő volt az, a mint az elbeszélőt vagy a saját tapintata, vagy a többiek beavatkozása megállította azon a határon, a melyen túl a vélemény-nyilvánítás már az uralkodó személyét érintette volna.

Ebédnél szóba került a legfrissebb politikai ujdonság, az oldenburgi herczegségnek Napoleon által történt elfoglalása és az a Napoleon-ellenes orosz jegyzék, a melyet minden európai udvarnak megküldöttek.

- Bonaparte úgy bánik Európával, mint a kalóz a foglyul ejtett hajóval, - mondotta Rasztopcsin gróf, immár Isten tudja hányadszor ismételvén ezt a mondást. - Az ember csak az uralkodók türelmén vagy rövidlátásán csodálkozik. Most már a pápáról is szó van, és Napoleon minden teketória nélkül meg akarja buktatni a katolikus egyház fejét, s még mindig mindenki hallgat! Egyedül a mi uralkodónk tiltakozott az oldenburgi herczegség elfoglalása ellen. És még ez is... - Rasztopcsin gróf elhallgatott, mert érezte, hogy elérkezett arra a határra, a melyen túl nem szabad véleményét kockáztatnia.

- Az oldenburgi herczegség helyett valami más területet ajánlottak föl a herczegnek, - szólott Andrejevics Nikolaj herczeg. - Mint a hogy én a parasztjaimat Lyszyja Goryból áttelepítem Bogucsarovoba vagy a rjazani birtokra, úgy bánik ő a herczegekkel.

- Az oldenburgi herczeg csodálatraméltó lelki erővel és nyugalommal viseli a sorsát, - jegyezte meg Borisz, a ki tiszteletteljesen beleelegyedett a társalgásba. Ezt azért mondta, mert Péterváron átutaztában abban a szerencsében részesült, hogy bemutatták a herczegnek. Andrejevics Nikolaj herczeg úgy nézett a fiatal emberre, mintha valamit akart volna mondani neki erre, de meggondolta a dolgot, mert még nagyon is fiatalnak ítélte őt ehhez.

- Én olvastam a mi tiltakozásunkat az oldenburgi ügyben, és elbámultam ennek a jegyzéknek a gyarló fogalmazásán, - mondotta Rasztopcsin gróf, annak az embernek az odavetett hangján, a ki valami jól ismert ügyről mond ítéletet.

Pierre naiv csodálkozással nézett Rasztopcsinra, nem értvén, hogy miért bántja őt a jegyzék gyarló fogalmazása.

- Vajjon nem mindegy-e az, gróf, hogy hogy' van írva az a jegyzék? - szólott, - csak erő legyen a tartalmában.

- Kedvesem, ötszázezer katonával könnyű volna jó stylussal rendelkezni, - mondotta Rasztopcsin gróf. Pierre csak most értette meg, hogy miért bántotta Rasztopcsint a jegyzék fogalmazása.

- Firkászunk, azt hiszem, van elég, - jegyezte meg az öreg herczeg, - Péterváron már mindenki firkál, és nemcsak jegyzékeket, - hanem új törvényeket is gyártanak. Az *én Andrijusám* is egy egész kötetre való törvényt tákolt össze Oroszország számára. Manapság firkál mindenki! - És kényszeredetten elmosolyodott.

A társalgás egy pillanatra megszakadt; az öreg tábornok a köhécselésével vonta magára a figyelmet.

- Hallották már a pétervári szemlén történt legújabb esetet? Hogy hogy' mutatkozott be az új francia nagykövet!

- Mi is volt az? Igaz ni, hallottam róla valamit; elszólta magát a császár jelenlétében.

- Ő felsége fölhívta a figyelmét a gránátos osztályra s a díszfelvonulásra, - folytatta a tábornok, - de a nagykövet rá se hederített, és állítólag azt felelte a császárnak, hogy mi Franciaországban ügyet se vetünk az ilyen haszontalanságokra. A császár nem szólt semmit. De a következő szemlén, mint mondják, egyetlen egyszer se méltóztatott odafordulni hozzá.

Mindannyian hallgattak: egy ilyen, az uralkodót személyesen érintő tényről lehetetlen volt ítéletet mondani.

- Szemtelenek! - szólalt meg a herceg. - Ösmerik Metiviért? Ma kidobtam a házamból. Itt volt, s bármennyire kértem is, hogy senkit se bocsássonak be, bebocsátották hozzám, - szólott a herceg és bosszús pillantást vetett a leányára. És elmondta a francia orvossal folytatott egész beszélgetését, és azokat az okokat, a melyek őt meggyőzték arról, hogy Metivier csakugyan kém. Bár ezek az okok szerfölött fogyatékosak és homályosak voltak, senki se felelt neki.

A pecsenye után pezsgőt hoztak. A vendégek fölálltak a helyeikről és üdvözölték az öreg herceget. Marja hercegnő is odament hozzá.

A herceg hideg és kaján pillantással nézett rá, és odatartotta neki beretvált, ránczos orcáját. Egész arczkifejezése elárulta, hogy a ma reggeli beszélgetést még nem felejtette el, hogy elhatározása még teljes erejében fönnáll, s hogy csak a vendégek jelenlétének köszönheti a leánya, hogy ezt most is nem ismétli meg előtte.

Mikor a fekete kávéra bementek a fogadó-szobába, az öregek egymás mellé telepedtek.

Andrejevics Nikolaj herceg kissé fölélénkült, és elmondta a küszöbön álló háborúra vonatkozó nézeteit.

Azt mondta, hogy a mi Bonapartéval való háborúink mindaddig szerencsétlenek lesznek, a míg a németek szövetségét fogjuk keresni, és beleütjük az orrunkat az európai ügyekbe, a melyekbe a tilsiti béke sodort bele bennünket. Nekünk sem Ausztriával, sem Ausztria ellen nem kellene harcolnunk. A mi politikánk súlypontja a Keleten van, a mi pedig Bonapartét illeti, - elég, ha fegyveres erőt állítunk a határra, és szilárdak vagyunk a politikában, akkor soha se lesz többé bátorsága átlépni az orosz határt, mint a hogy' 1807-ben tette.

- És ugyan hogy' akarunk mi, herceg, a francziák ellen harcolni! - szólott Rasztopcsin gróf.
- Vajjon talpraállhatunk-e mi, a mi tanító-mestereink, a mi Isteneink ellen? Nézze csak meg a mi fiatalságunkat, nézze meg a mi hölgyeinket. A mi Isteneink - a francziák, a mi menyországunk - Páris.

Hangosabban kezdett beszélni, nyilván azért, hogy meghallják valamennyien.

- A ruháink francziák, a gondolataink francziák, az érzelmeink francziák! Ön, lám, a gallérjánál fogva lökte ki Metiviért, mert francia s mert gazember, a mi hölgyeinket meg szinte a nyavalya töri utána. Tegnap voltam egy estélyen, a hol öt hölgy közül három volt katolikus, a ki vasárnaponkint a pápa külön engedélye alapján a hímezőrájája mellett görnyed. De azért csaknem meztelenen ültek ott, akár, engedelemmel legyen mondva, népfürdők czégtáblája. Eh, herceg, a mint az ember úgy elnézi a mi fiatalságunkat, kedve volna elővenni a múzeumból Nagy Péter régi botját s amúgy oroszosan összetörni a bordájukat, hogy elpárologjon belőlük mindaz a bolondság.

Valamennyien elhallgattak. Az öreg herceg mosolygó arczczal nézett Rasztopcsinra és helyeslőleg bólogatott a fejével.

- Most pedig Isten áldja, kegyelmes uram, aztán ne betegeskedjék ám, - szólott Rasztopcsin s megszokott szapora mozdulataival fölkelte és kezet nyújtott a hercegnek.

- Isten veled, lelkem, - azért a guszlit mégis mindig szívesen hallok! - mondotta az öreg herceg s megkapván a karját, csókra nyújtotta oda neki az orcáját. Rasztopcsinnal együtt a többiek is fölkeltek.

IV.

Marja hercegnő, a ki egész idő alatt ott ült a fogadó-szobában és hallgatta az öreg urak eszmecseréjét és nézeteit, semmit sem értett abból, a mit hallott; nem gondolt másra, mint arra, vajjon nem veszik-e észre a vendégek is az apjának iránta való ellenséges indulatát. Még az a különös figyelem és szeretetreméltóság is elkerülte a figyelmét, a melyet ebéd alatt Drubeczkoj tanusított iránta, a ki immár harmadszor fordult meg a házukban.

Marja hercegnő szórakozott és kérdő pillantással fordult Pierrehez, a ki utolsónak maradt a vendégek közül, s miután a herceg is kiment, kalappal a kezében és mosolygó arczzal odalépett hozzá, úgy, hogy csak ketten voltak a fogadó-szobában.

- Szabad még maradnom egy cseppet? - kérdezte s kövér testével odatelepedett egy karosszékbe Marja hercegnő mellé.

- Óh, hogyne, - felelt Marja. „Nem vett észre semmit?” - kérdezte tőle a pillantása.

Pierre kellemes, ebéd utáni hangulatban volt. Merően bámult maga elé és csöndesen mosolygott.

- Rég ösmeri már ezt a fiatal embert, hercegnő? - kérdezte.

- Melyiket?

- Drubeczkojt.

- Nem, nem régen...

- Nos, és tetszik magának?

- Igen, egészen kellemes fiatal ember... Miért kérdi ezt tőlem? - szólott Marja hercegnő, s még egyre az apjával folytatott beszélgetésen tűnődött.

- Azért, mert egy megfigyelést tettem, - ez a fiatal ember rendesen csak azért jön Pétervárról Moszkvába szabadságra, hogy valami gazdag leányt találjon magának.

- Ön ezt a megfigyelést tette? - kérdezte Marja hercegnő.

- Igen, - folytatta Pierre mosolyogva, - és ez a fiatal ember most úgy intézi a dolgát, hogy a hol gazdag leányok vannak, ott ő is ott van. Úgy olvasok a lelkében, mint a nyitott könyvben. Most pedig nagy zavarban van, s nem tudja, kit rohanjon meg, önt-e vagy mlle Karagina Juliet. Iránta is rendkívül figyelmes.

- Hát jár hozzájuk?

- Igen, sőt nagyon is gyakran. Mondja csak, ösmeri az udvarlás legújabb módját? - kérdezte Pierre abban a vidám hangulatában leledzván, a melyért naplójában oly sok szemrehányást tett magának.

- Nem, - felelt Marja hercegnő.

- Mostanában, ha az ember a moszkvai leányoknak tetszeni akar, búskomornak kell lenni. Ő is rendkívül búskomor, az ő jelenlétében, - mondotta Pierre.

- Igazán? - kérdezte Marja hercegnő, s belenézvén Pierre jóságos arczába, még egyre a maga fájdalmán tűnődött. „Megkönnyebbülnék”, - gondolta, - „ha rá tudnám szólni magamat, hogy elmondjam valakinek azt, a mit érzek. Nagyon szeretnék éppen Pierrenak elmondani mindent. Ő olyan jó és nemeslelkű ember. Nagyon megkönnyebbülnék. Még tán tanácsot is adhatna”.

- Vajjon hozzámenne maga, ha megkérné? - kérdezte Pierre.

- Óh Istenem, gróf! Vannak olyan pillanataim, a mikor bárkihez is hozzámennék, - kiáltott föl egyszerre Marja hercegnő maga magára nézve is váratlanul, s könnyektől fátyolozott hangon. - Óh, milyen nehéz is az, mikor az ember szereti valamelyik hozzátartozóját, és érzi, hogy semmit se tehet érte (folytatta reszkető hangon), s csak fájdalmat okoz neki, különösen, ha még azt is tudja, hogy ezen nem lehet változtatni. Ilyenkor csak egy van - elmenni, de hát hová menjek?

- Mi az, mi lelte hercegnő?

A hercegnő, mielőtt befejezte volna, sírva fakadt.

- Nem tudom, mi lelt ma. Ne is hallgasson rám, felejtse el azt, a mit mondtam.

Pierre jó kedvének egyszeriben vége szakadt. Aggodalmasan kezdte faggatni a hercegnőt, kérte, hogy mondjon el neki mindent, és öntse ki előtte a fájdalmát; de a hercegnő egyre csak azt ismételte, hogy arra kéri őt, felejtse el azt, a mit mondtott, hogy Andrej herceg házassága azzal fenyeget, hogy az apa és a fiú meg fognak hasonolni egymással.

- Hallott valamit Rosztovékról? - kérdezte a hercegnő, hogy másra vigye át a szót. - Azt hallottam, hogy nemsokára itt lesznek. Andrejt is napról-napra várom. Szeretném, ha itt találkoznanának.

- És hogy fogja föl ő most a dolgot? - kérdezte Pierre, az ő alatt az öreg herceget értvén. Marja hercegnő megcsóválta a fejét.

- De mitévők legyünk? Az egy esztendőből már csak pár hónap van hátra. Pedig hát ez a dolog lehetetlen. Én csak az első perczeektől szeretném a bátyámat megkímélni. Szeretném, ha mielőbb megjönnének. Remélem, hogy ki fogok tudni jönni Natasával... Ön már rég ösmeri őket, - mondotta Marja hercegnő, - mondja csak, kezét a szívére téve, de egészen őszintén, milyen leány az, mit tart felőle? De igazat mondjon ám, mert beláthatja, hogy Andrej annyit kockáztat, a mikor ezt a lépést az apja beleegyezése nélkül megteszi, hogy én tudni szeretném...

Pierrenek valami homályos ösztöne azt súgta, hogy e mögött a köntörfalazás és a *tiszta igazság*-ra való ismételt hivatkozás mögött ott van az a tény, hogy Marja hercegnő nem valami nagy jóindulattal viseltetik leendő sógornője iránt, s hogy szeretné, ha Pierre nem helyeselné Andrej herceg választását; de Pierre inkább az érzése, mint az esze szerint nyilatkozott.

- Nem tudom, hogy feleljek az ön kérdésére, - mondotta s elpirult, maga se tudta miért. - Én egész határozottan nem tudnám megmondani, milyen ez a leány; sehogy se tudom őt kiismerni. Annyi bizonyos, hogy elragadó. De hogy miért, azt már nem tudom. Ime, ez minden, a mit róla mondhatok. - Marja hercegnő felsóhajtott, s az arczkifejezése mintha csak ezt mondta volna: „Igen, ezt vártam, s éppen ettől tartottam.”

- Okos leány? - kérdezte Marja hercegnő. Pierre elgondolkozott.

- Én azt hiszem, hogy nem, - felelt, - egyébiránt talán igen. Azt tán még se lehet mondani, hogy okos... De még sem, elragadó és több semmi. - Marja hercegnő megint elégedetlenül csóválta a fejét.

- Jaj, én úgy szeretném őt szeretni! Ezt mondja is meg neki, ha netalán előbb találkozik vele, mint én.

- Úgy hallom, hogy a napokban megjönnek, - szólott Pierre. Marja hercegnő közölte Pierre-rel azt a tervét, hogy a mint Rosztovék megérkeznek, tüstént közeledni fog jövőő sógornőjéhez, s iparkodni fog az öreg herceget is kissé hozzászoktatni.

V.

Borisznak nem sikerült Péterváron gazdag menyasszonyra szert tennie, s így ugyanazzal a célzattal elment Moszkvába. Itt Borisz a leggazdagabb két leány, - Julie és Marja hercegnő közt ingadozott. Bár Marja hercegnő, a csunyaságát leszámítva, vonzóbbnak látszott előtte, mint Julie, mégis valahogy' kellemetlen volt neki Bolkonszkájának udvarolni. Vele való utolsó találkozásakor, az öreg herceg nevenapján, minden arra irányuló kísérletére, hogy az érzelmekről beszéljen vele, a hercegnő össze-vissza feleleteket adott, és nyilván nem is igen hallgatott rá.

Julie éppen ellenkezőleg, bár valami egészen különös modorban, de szívesen fogadta az udvarlását.

Julie huszonhét esztendő volt. A fivérei halála után rendkívül gazdag lett. Mostanában határozottan csunya volt; de ő maga abban a meggyőződésben élt, hogy nemcsak hogy olyan szép, de sőt még sokkal vonzóbb, mint volt annakelőtte. Ebben a tévedésében csak megerősítette először az, hogy rendkívül gazdag leány lett belőle, másodszor pedig az, hogy minél idősebb lett, annál kevésbé volt veszedelmes a férfiakra nézve, a kik annál szabadabban érintkezhettek vele, s a nélkül, hogy bármi néven nevezendő kötelezettséget vállaltak volna irányában, annál jobban kihasználhatták az estélyeit, a vacsoráit és azt az élénk társaságot, mely nála egybe szokott gyűlni. Ugyanaz a férfi, a ki tíz esztendővel azelőtt félt volna mindennap eljárni egy olyan házba, a hol egy tizenhétszáz esztendő eladó kisasszony volt, attól tartván, hogy őt kompromittálja, vagy magát leköti, most bátran ott volt nála mindennap, és úgy viselkedett iránta, mintha nem is eladó leány, hanem valami nem nélküli jó ismerőse lett volna.

Karaginék háza ezen a télen a legkellemesebb és legvendégszeretőbb ház volt egész Moszkvában. A meghívott vendégek számára adott estélyeken és ebédeken kívül, Karaginéknél naponta nagy társaság gyűlt össze, a melyben különösen nagy számmal voltak képviselve a férfiak, s a mely éjjel tizenkét órakor szokott volt vacsorálni és néha éjfél után három óráig is elüldögélt náluk. Nem volt olyan bál, multság vagy színielőadás, a melyet Julie elmulasztott volna. A ruhái mindig a legdivatosabbak voltak. De Julie mindamellett mindenben csalódottnak látszott, s mindenkinek azt mondta, hogy sem a barátságban, sem a szerelemben, sem az élet egyéb örömeiben nem hisz, és jól tudja, hogy teljes megnyugvást majd csak *ott* fog találni. Egy olyan leánynak a viselkedését utánozta, a kit valami rettenetes csalódás ért, a ki elvesztette azt, a kit szeretett, vagy kegyetlenül megcsalatozott benne. És bár semmi ilyesféle nem történt vele, mégis mindenki ilyennek tartotta őt, s még ő maga is elhitte, hogy sokat szenvedett világéletében. De ez a búskomorság, mely éppenséggel nem állotta útját annak, hogy a mellett jókat mulasson, a hozzájáró fiatal embereket sem akadályozta abban, hogy kellemesen töltsék vele az időt. Minden vendég, a ki csak járt hozzájuk, leróta a maga adóját a házikisasszony búskomor hangulatának, azután pedig belevegyült a világi társalgásba, tánczolt, résztvett a társasjátékokban s a bourimé-tornákban, a melyek Karaginéknél nagyon divatban voltak. Csak néhány olyan fiatal ember akadt, köztük Borisz is, a ki jobban belemélyedt Julie búskomor hangulatába, és ezekkel a fiatal emberekkel azután félrevonult s hosszasan elbeszélgetett a világi dolgok hiábavalóságáról és megmutatta nekik az emlékkönyveit, a melyek szomorú rajzokkal, gondolatokkal és tervekkel voltak tele.

Julie különösen figyelmes volt Borisz iránt: sajnálta őt azokért a korai csalódásokért, a melyek az életben érték, s felajánlotta neki a barátságnak azokat a vigasztalásait, a melyeket, miután ő maga is oly sokat szenvedett az életben, följánlhatott és megmutatta neki az emlékkönyvét. Borisz két fát rajzolt az emlékkönyvbe és ezt írta alá: Ti magányos fák, a ti sötét ágaitok homálylyal és búskomorsággal vesznek engem körül.

Egy másik lapra egy sírkövet rajzolt és ezt írta rá:

»La mort est secourable et la mort est tranquille.
Oh! Contre les douleurs il n'y a pas d'autre azile«.

Julie ezt gyönyörűnek találta.

- Van valami végtelenül elragadó a búskomorság mosolyában, - mondotta Borisznak ezt a valami könyvből szóról-szóra kiírt mondást. - Ez egy sugár az árnyékban, egy árnyalat a szomorúság és a kétségbeesés közt, mely rámutat a vigasztalódás lehetőségére.

Erre írta neki Borisz ezeket a verssorokat:

»Aliment de poison d'une ame trop sensible,
Toi, sans qui le bonheur me serait impossible,
Tendre mélancolie, ah, viens me consoler,
Viens calmer les tourments de ma sombre retraite
Et méle une douceur secrète
A ces pleurs, que je sens couler«.

Julie a legszomorúbb nocturne-eket játszotta Borisznak hárfán. Borisz felolvasta neki a Szegény Lizá-t, s nem egyszer kénytelen volt az izgatottságtól, melytől még a lélegzete is elakadt, az olvasást félbeszakítani. Mikor valami nagyobb társaságban találkoztak, Julie és Borisz úgy néztek egymásra, mint az egyedüli lényekre a világon, a kik bár közönyösek, de azért értik egymást.

Mihajlovna Anna, a ki sokat járt Karaginékhoz, kártyázott a mamával és e közben hiteles adatokat szerzett be Julie hozományáról (a ki a két penzai birtokot és a novgorodi erdőket kapja), Mihajlovna Anna a Gondviselés akaratában való megnyugvással és alázatossággal nézte azt a finom szomorúságot, mely a fiát és a gazdag Juliet egymáshoz fűzte.

- Mindig csak olyan bájos és búskomor ez a mi kedves Julienk, - mondotta a leánynak. - Borisz azt mondja, hogy valósággal kipihen a lelke az önök házában. Olyan sok csalódáson ment keresztül és olyan nagyon érzékeny, - mondotta az anyjának.

- Jaj, lelkem, hogy' hozzászoktam az utóbbi időben Juliehez, - mondogatta a fiának, - ki se tudom mondani! Ugyan ki is tudná őt nem szeretni! Olyan földfölköti egy teremtés! Oh, Borisz, Borisz. - Egy pillanatra elhallgatott. - És mennyire sajnálom az anyját, - folytatta, - megmutatta nekem ma a penzai számadásait és leveleit (óriási birtokuk van ott) és ő szegény, mindenre egymaga van: képzelheted, hogy' csalják mindenfelől!

Borisz, mikor az anyját hallotta, alig észrevehetően elmosolyodott. Szelíden mosolygott együgyű ravaszságán, de azért meghallgatta és olykor gondosan ki is kérdezte őt a penzai és novgorodi birtokok felől.

Julie már régóta várta, hogy búskomor imádója nyilatkozni fog és el is volt készülve az igenlő válaszra; de a szenvedélyes vágyakozás a férjhezmenetel után és az a mesterkéeltség, a melyet Borisz nála tapasztalt, az undornak valami titkos érzését keltették fel benne iránta, a melyhez még az attól való félelem érzése is járult, hogy ilyenformán meg lesz fosztva az igazi szerelemnek még a lehetőségétől is, és ez volt az oka annak, hogy Borisz még mindig habozott. A szabadsága már a vége felé járt. Egész napokat és minden istenadta napot ott töltött Karaginéknál, s nap-nap után, a mint úgy magában tünődött, elhatározta, hogy másnap nyilatkozni fog. De Julie jelenlétében, a mint hajporral teliszórt piros arcát és állát, vizenyős szemeit és az arczkifejezését nézte, mely minden pillanatban készen volt a búskomorságból a hitvesi boldogság szinte természetellenes elragadtatásába átcsapni, Borisz képtelen volt a

döntő szót kimondani, bár képzeletében rég a penzai és novgorodi uradalmak tulajdonosának érezte magát, a melyek várható jövedelmének a fölhasználására vonatkozólag is már jóelőre megcsinálta az előirányzatát. Julie látta Borisz határozatlanságát és olykor megvillant a fejében, hátha ellenszenves neki, de női önámításával legott megtalálta a megnyugvást, s elhitette magával, hogy Borisz csak a szerelme következtében olyan bátortalan. A búskomorsága azonban kezdett az ingerlékenységbe átsapni és kevéssel Borisz elutazása előtt egy határozott terv érlelődött meg benne. Ugyanabban az időtájban, a mikor Borisz szabadsága vége felé járt, megjelent Moszkvában, és nagyon természetesen Karaginék házában is, Kuragin Anatole, és Julie egész váratlanul szakított a búskomorsággal, szokatlan jókedv vett erőt rajta, s feltűnően figyelmes kezdett lenni Kuragin iránt.

- Kedvesem, - mondotta Mihajlovna Anna a fiának, - biztos forrásból tudom, hogy Vaszilij herczeg azért küldte ide a fiát, hogy Julievel összeboronálja őt. Én annyira szeretem Juliet, hogy nagyon sajnálnám őt. Mit gondolsz, lelkem? - kérdezte Mihajlovna Anna.

Az a gondolat, hogy bolonddá tétesse magát, és hiába vesztegette légyen el ezt az egész hónapot a Julie mellett teljesített búskomor szolgálattal, nemkülönben az is, hogy a penzai birtokok jövedelmeit, a melyeket képzeletben már olyan szépen összeszámított és beosztott volt, másnak, és különösen ennek az ostoba Anatolenak a kezében lássa, bántotta Boriszt. Elment tehát Karaginékhoz, azzal a szilárd elhatározással, hogy megkéri a leány kezét. Julie gondtalan és vidám ábrázattal fogadta, úgy odavetve elmondta neki, hogy milyen jól mulatott a tegnapi bálon és megkérdezte tőle, mikor utazik. Borisz mind a mellett, hogy azzal az eltökélt szándékkal jött el, hogy a szerelméről beszél, s azért gyöngéd szándékozott lenni, ingerülten elkezdett beszélni a nők állhatatlanságáról és arról, hogy a nők milyen könnyen átsapnak a szomorúságból a jókedvbe, s hogy az ő hangulatuk mindig csak attól függ, ki csapja nekik a szelet. Julie ezen megsértődött és azt felelte, hogy tökéletesen igaza van, hogy az asszonyok a változatosság után áhítoznak, s hogy mindenki beleun abba, ha mindig csak ugyanazzal van dolga.

- Ha úgy van, akkor azt ajánlanám... - kezdte Borisz, valami csípőset akarván mondani neki, de ugyanakkor megvillant a fejében az a bántó gondolat, hogy ilyenformán megeshetik rajta, hogy elutazik Moszkvából, a nélkül, hogy célzott érne, és minden eddigi munkája kárba veszik (a mi soha és semmiben nem szokott megesni vele). Így tehát a mondat közepén megállt, hogy kellemetlenül ingerült és határozatlan arcát ne lássa, lesütötte a szemeit és így szólt: - én éppenséggel nem azért jöttem, hogy összetűzzek önnel. Ellenkezőleg... - Ekkor rápillantott, hogy meggyőződjk, vajjon folytathatja-e. Egész ingerültsége egyszeriben eltűnt, s nyugtalan, kérdő szemeit mohó várakozással meresztette Boriszra. „Hiszen bármikor berendezhetem a dolgot úgy, hogy minél ritkábban lássam őt”, - gondolta Borisz. „De most már elkezdtem, be is kell hát végeznem!” Egyszeriben elpirult, ráemelte a szemeit és így szólt hozzá: - ön ismeri az én érzelmeimet, melyeket ön iránt táplálok! - Többet nem is kellett volna mondania: Julie arcza diadalmasan és önelégülten fölragyogott; de azért Julie csak hagyta, hadd mondja el mindazt, a mit ilyen esetekben mondani szokás, hadd mondja el, hogy szereti, és soha, egyetlen nőt sem szeretett úgy, mint őt. Jól tudta, hogy a penzai és novgorodi birtokok fejében joga volt ezt követelni, és csakugyan meg is kapta azt, a mit kívánt.

A vőlegény és a menyasszony, rá se gondolván többé a fákra, a melyek homálylyal és búskomorsággal veszik őket körül, terveket szőttek arról, hogy fogják fényes palotájukat Péterváron berendezni, látogatásokat tettek, és elkezdtek készülni a fényes esküvőre.

VI.

Andrejics Ilya gróf január végén Natasával és Szonyával együtt megérkezett Moszkvába. A grófné még mindig gyöngékedett s így nem jöhetett, de felgyógyulását lehetetlen volt bevárniok. Andrej herceget már mindennap várták Moszkvába; ezenkívül össze kellett szedni a hozományt, el kellett adni a Moszkva melletti birtokot, és fel kellett használni az öreg herceg moszkvai tartózkodását arra, hogy jövőre menyét neki bemutassák. Rosztovék moszkvai háza nem volt fűtve; ezenkívül úgy is csak rövid időre jöttek, a grófné se volt velük, s így Andrejics Ilya elhatározta, hogy Achroszimova Dmitrijevna Marjánál száll meg Moszkvában, a ki már ismételtelen felajánlotta neki a vendégszeretetét.

Rosztovék négy szekere késő este gördült be a Sztaraja Konyusevszkáján, Dmitrijevna Marja udvarába. Dmitrijevna Marja egészen egyedül lakott. A leányát már férjhez adta. A fiai mind állásban voltak.

Még mindig olyan egyenesen tartotta magát, s épp oly egyenesen, hangosan és határozottan kimondta véleményét mások előtt, és egész lénye élő szemrehányás volt más emberek gyöngeségei, szenvedélyei és hajlandóságai iránt, a melyeknek a lehetőségét sehogy' sem akarta elismerni. Kaczbajkáját magára kapva már kora reggel óta a háztartásával foglalkozott; ünnepnapokon eljárt a misére, onnan pedig a fogházakba és börtönökbe, a hol mindenféle dolga akadt, a melyekről nem szólt senkinek sem, hétköznapiak pedig miután felöltözködött, otthon fogadta a legkülönbélebb rendű és rangú kérvényezőket, a kik naponta a nyakára jártak, ez után pedig megebédelt; a bőséges és izletes ebédnél mindig volt három-négy vendége; ebéd után néhány játszma bosztont játszott; esténként fölolvastatta magának a lapokat és az új könyveket, ő maga meg kötött. Csak ritkán ment ki a házból, s a mikor kiment, kizárólag a város legtekintélyesebb személyiségeit kereste föl.

Még nem feküdt volt le, mikor Rosztovék megérkeztek, s az előszobában megzörrent a görgő-ajtó, mely a hideggel együtt Rosztovékat és a cselédségüket bebocsátotta. Dmitrijevna Marja hátraszegett fejjel, az orrán pihenő pápaszemmel állott a terem ajtajában s szigorú és bosszús pillantással mérte végig a belépőket. Akár azt hihette volna az ember, hogy haragszik a jövevényekre és legott kikergeti őket, ha nem adta volna ezalatt a leggondosabb utasításokat a cselédeknek, hogy hol és hogy' helyezték el a vendégeit s a poggyászuikat.

- A gróf holmija? Ide hozza ni, - mondotta néhány ládára mutatva, a nélkül, hogy bárkit is üdvözölt volna. - A kisasszonyokéit ide balra. Nos, mit bámszoktok! - kiáltott rá a szobalányokra. - Aztán készen álljon ám a szamovár.

- Megteltél, megszépültél, - mondotta, s magához húzta a hidegtől kipirult Natasát. - Tyűh, be hideg vagy! Csak vetkezz le szaporán, - szólt oda a grófnak, a ki a keze után nyúlt. - Agyon fáztatok, képzelem. Rumot adni a teához! Szonyuska, bonjour, - mondotta Szonyának, ezzel a francia köszöntéssel jelezvén azt a könnyed és kicsinylő, de becéző modort, a melyet Szonyával szemben használni szokott.

Mikor átöltöztek s a nagy utazás után kissé rendbeszedvén magukat, a teához beállítottak, Dmitrijevna Marja sorra végigcsókolta őket.

- Szívemből örülök, hogy eljöttetek és hozzám szálltatok, - mondotta. - Rég ideje volt már, - szólt jelentőségteljes pillantást vetvén Natasára: - az öreg már itt van, a fiát meg napról-napra várják. Föltétlenül meg kell velük ismerkedni. No de majd erről később, - tette hozzá, s olyan pillantással mérte végig Szonyát, mely elárulta, hogy ő előtte nem akar erről beszélni. - Most pedig ide hallgass, - fordult oda a grófhhoz, - holnapra mik a terveid? Kit hivassunk ide? Sinsint? - kifeszítette az egyik újját; - azt a nyáfrádi Mihajlovna Annát, - ez kettő. - A fiával együtt itt van. A fia házasodik! Aztán Bezuchijt, vagy kit? Ő is itt van feleségestől.

Megszökött volt a feleségétől, de ez utána jött. Szerdán itt ebédelt nálam. Ezeket meg, - rámutatott a két leányra, - holnap elviszem a templomba, onnan pedig elmegyünk a divatárúsnőhöz. Remélem, újat rendeltek mindent? Csak rólam ne vegyetek példát, micsoda újak ezek! A napokban nálam volt a fiatal Vaszilyevna Irina grófnő; rettenetes volt nézni, akárcsak két hordócskát húzott volna a karjaira. Manapság már más divat járja. Hát neked magadnak mi dolgaid vannak? - fordult oda szigorúan a grófhoz.

- Összejött most minden, - felelt a gróf. - Be kell vásárolnom mindenfélét, aztán meg vevőt kell keresnem a házra és a Moszkva melletti birtokra. Így hát, ha megengedi, a napokban valamikor kimegyek Marjinszkoe-ba, a lányokat meg itt hagyom magának.

- Jó, jó, majd vigyázok én rájuk. Akárcsak a gyámhatóság gondjai alatt volnának. Majd elviszem őket, a hova kell, kiszidom és becézem, a szerint, a mint szükség lesz rá, - mondotta Dmitrijevna Marja s nagy kezével megczirógatta kedvencének és keresztleányának, Natasának az arcát.

Másnap reggel Dmitrijevna Marja elvezette a lányokat az iverszkája kápolnába, onnan pedig madame Ober-Salme-hoz, a divatárúsnőhöz, a ki annyira félt Dmitrijevna Marjától, hogy mindig potom áron adott neki mindent, csak hogy mielőbb lerázza őt a nyakáról. Dmitrijevna Marja csaknem az egész kelengyét megrendelte. Hazaérkezve, Natasán kívül mindenkit kikergetett a szobából, a kedvencét pedig odahívta magához.

- No most beszéljessünk egy cseppet. Először is gratulálok a vőlegényedhez. Pompás legényt csíptél! Nagyon örülök rajta, ismerem őt ekkora kora óta (a földtől egy arsinnyira mutatott a kezével). - Natasa örömeiben elpirult. - Szeretem őt és az egész családját. Most pedig ide hallgass. Azt tudod, hogy az öreg Nikolaj herczegnek nagyon nincs kedvére, hogy a fia házasodik. Szeszélyes egy öreg ember. Andrej herczeg persze, már nem gyerek, s így ő nélküle is csak meg lesz valahogy, de persze egy olyan családba betolakodni, a hol az embert nem szívesen látják, nem éppen kellemes dolog. Nyugodtan és szeretettel kell hát intézni a dolgot. Te okos leány vagy, tudni fogod úgy viselni magadat, a mint illik. Csak légy jó és okos. Akkor jól fog menni minden.

Natasa, mint Dmitrijevna Marja gondolta, pusztá restelkedésből, hallgatott; a valóság azonban az volt, hogy Natasát kellemetlenül érintette, hogy Andrej herczeg iránt való szerelmében, a mely minden más emberi dologtól annyira elütőnek látszott előtte, hogy azt senki úgy meg nem érthette, a mint ő szerette volna, beleavatkoztak. Ő szerette Andrej herczeget, és kívülről nem ismert senkit, viszont Andrej is szerette őt, s a napokban kellett megérkeznie, hogy őt feleségül vegye. Ennél több nem is kellett neki.

- Lásd, én őt már régóta ismerem, és Masenkát, a leendő sógornődet, szeretem. A sógornők rendszerint kiállhatatlan népség, de ez még a legyet se bántja. Megkért, hogy hozzalak össze vele. Holnap majd elmegy hozzájuk az apáddal, csak légy kedves iránta, végre is te vagy a fiatalabb. Így aztán, ha Ő megérkezik, látni fogja, hogy a húgával és az apjával már jóban vagy, és hogy megszerettek. Nem igaz? Ez lesz tán a legjobb?

- Igen, a legjobb, - felelt Natasa kelletlenül.

VII.

Másnap Andrejevics Ilya gróf, Dmitrijevna Marja tanácsára, Natasával együtt elment Andrejevics Nikolaj herczeghez. A gróf mogorván készülődött erre a látogatásra: valami félelem ült a lelke fenekén. Utolsó találkozásuk, a népfölkelés szervezése alkalmával, a mikor

a gróf meghívta a herceget ebédre, s válaszul a hercegtől heves kifakadásokat kellett végighallgatnia azért, hogy nem állított elő elég embert, még élénk emlékezetében volt Andrejevics Ilya grófnak. Natasa, a ki a legszebb ruháját vette magára, ellenkezőleg, nagyon jókedvű volt. „Lehetetlen, hogy meg ne szeressenek”, - gondolta magában, - „engem mindig és mindenki szeretni szokott. És én annyira kész vagyok mindent megtenni, a mit csak kívánnak tőlem, s annyira kész vagyok a herceget szeretni csak azért, mert Andrejnak az apja, a hercegnőt pedig azért, mert a húga, hogy semmi okuk se lehet rá, hogy ne szeressenek!”

Odahajtottak a Vozdvinzsenszkáján lévő ódon és komor ház elé és beléptek az előcsarnokba.

- Nos hát, Isten nevében, - sóhajtott föl a gróf félig komolyan, félig tréfásan; de Natasa észrevette, hogy az apja kissé zavarban volt, s az előszobába lépve, halkán és félénken kérdezte, otthon van-e a herceg és a hercegnő. Megérkezésük hírére nagy izgalom támadt a cselédség körében. Azt az inast, a ki elsietett, hogy a vendégeket bejelentse, a teremben egy másik föltartóztatta és jó darabig suttogott vele valamiről. Befutott a szobába egy szobaleány is és szintén szaporán mondott valamit, miközben a hercegnőt emlegette. Végre kijött egy bosszús arcú vén inas és jelentette Rosztovéknak, hogy a herceg nem fogadhatja, de a hercegnő kéreti őket. Elsőnek m-elle Bourienne jött ki a vendégek elé. Rendkívül szívélyesen fogadta az apát a leányával és bevezette őket a hercegnőhöz. A hercegnő izgatott, megrémült és piros foltokkal elborított arczczal, súlyos léptekkel sietett a vendégei elé, s iparkodott fesztelennek és örvendezőnek látszani. Natasa az első pillanatra nem tetszett Marja hercegnőnek. Nagyon is fölcziczomázottnak, könnyelműen vidámnak és nagyravágyónak látszott előtte. Marja hercegnő nem tudta, hogy még mielőtt meglátta volna jövődő sógornőjét, máris rossz indulatra hangolta őt iránta az az önkéntelen irígység, a melyet a szépsége, a fiatalsága, a szerencséje miatt érzett iránta, és az a féltékenység, melyet a bátyja szerelme keltett föl benne. A leküzdhetetlen ellenszenvnek ezen az érzésén kívül Marja hercegnőt ebben a pillanatban még az is fölizgatta, hogy mikor Rosztovékat bejelentették, a herceg fölkiáltott, hogy neki semmi szüksége rájuk, hogy Marja hercegnő ám fogadja őket, ha kedve tartja, de ő hozzá be ne merjék őket bocsátani. Marja hercegnő rászánta magát arra, hogy Rosztovékat fogadja, de minden pillanatban attól tartott, hogy a herceg valami kirohanást talál rendezni, mert úgy látszott, hogy Rosztovék jövetelén nagyon fölháborodott.

- Ime, kedves hercegnő, elhoztam önnek az én kis dalos madaramat, - szólott a gróf csoszogva, miközben nyugtalanul nézett körül, mintha attól tartott volna, hogy egyszerre csak betoppan az öreg herceg. - Igazán örülök, hogy végre megismerkedtek egymással... Sajnálom, igazán sajnálom, hogy a herceg még mindig gyöngélkedik, - s ledarálván még néhány közhelyet, fölkel. - Ha megengedi, hercegnő, úgy egy fertályórácskára itt hagyom az én Natasámat, szeretnék elmenni, csak ide egy macskaugrásra, a Szobacsij-térre, Szemjonovna Annához, s onnan majd visszajövök érte.

Andrejevics Ilya gróf azért eszelte ki ezt a diplomatikusan cselt, hogy alkalmat adjon a leendő sógornőnek, hogy a sógornőjével kissé kibeszélje magát (a mint ezt később a leányának bevallotta), és még azért is, hogy elkerülje az öreg herceggel való találkozás lehetőségét, a kitől nagyon félt. Ezt nem mondta meg a leányának: de Natasa észrevette az apjának ezt a rémületét és nyugtalanságát és sértve érezte magát általa. Elpirult az apja helyett is, még jobban felbosszankodott azon, hogy elpirult és kihívó pillantással nézett a hercegnőre, mely elárulta, hogy ő bizony a világon senkitől se fél. A hercegnő azt felelte a grófnak, hogy nagyon örül s csak arra kéri őt, hogy maradjon minél tovább Szemjonovna Annánál, mire Andrejevics Ilya elment.

M-elle Bourienne, ama nyugtalan pillantások ellenére se ment ki a szobából, a melyeket Marja hercegnő vetett rá, négy szemközt akarván maradni Natasával, és erős kézzel tartotta a

moszkvai mulatságokról és színházakról megindult beszélgetés fonalát. Natasát sértette az az előszobában támadt zavar, az apja nyugtalansága és a hercegnőnek az a mesterkélt hangja, a mely - mint neki tetszett - olyan színt adott az egész látogatásnak, mintha a hercegnő különös kegyként fogná fel azt, hogy őt fogadja. Így aztán kellemetlen volt neki minden. Marja hercegnő teljességgel nem tetszett neki. Nagyon gonosz, kétszínű és száraz természetnek találta. Natasa egyszerre fölszisszent magában és olyan hánya-veti hangba csapott át, mely még jobban elidegenítette tőle Marja hercegnőt. Öt percznyi terhes és alakoskodó társalgás után egyszerre papucsos lépteknek gyorsan közeledő zaja hallatszott. Marja hercegnő arcára kiült a rémület kifejezése, a szoba ajtaja kinyílt, hálóköntösben és fehér hálósipkával a fején, belépett a herceg.

- Óh, kisasszony, - szólalt meg, - kisasszony, grófnő... Rosztova grófnő, ha nem tévedek... bocsásson meg kérem, bocsásson meg... nem tudtam, kisasszony. Isten látja lelkemet, nem tudtam, hogy megtisztelt bennünket a látogatásával, csak a leányomhoz jöttem, így... ebben az öltözetben. Szíves elnézését kérem,... Isten látja lelkemet, nem tudtam, - ismételte olyan természetellenesen hangsúlyozván az *Isten* szót, és olyan kellemetlenül, hogy Marja hercegnő csak állt ott, lesütött szemekkel és nem mert ránézni sem az apjára, se Natasára. Natasa fölkelt, meghajtotta magát, de ő se tudta mitévő legyen. M-elle Bourienne volt az egyetlen, a ki kellemesen mosolygott.

- Kérem, bocsásson meg, nagyon kérem, bocsásson meg! Isten látja lelkemet, nem tudtam, - dörmögte még egyre az öreg, s miután Natasát tetőtől talpig végigmérte, kiment. M-elle Bourienne volt az első, a ki ez után a jelenet után föltalálta magát és elkezdett a herceg gyengélkedéséről beszélni. Natasa és Marja hercegnő szótlánul néztek egymásra, s nem mondták ki azt, a mit ki kellett volna mondaniok, de annál ellenségesebb indulattal fűzték tovább egymással a gondolataikat.

Mikor a gróf visszatért, Natasa elég illetlenül megörült neki, és siettetten, hogy menjenek; ebben a pillanatban szinte mélységes gyűlöletet érzett ez ellen a kiaszott vén hercegnő ellen, a ki ilyen félszeg helyzetbe sodorta őt, s egy egész félórát eltöltött vele, a nélkül, hogy csak egy szót is szólt volna neki Andrej hercegről. „Hiszen én csak nem kezdettem el róla beszélni, ennek a franczia leánynak a jelenlétében”, - gondolta Natasa. Marja hercegnő e közben ugyanazon tépelődött. Jól tudta, hogy mit kellett volna mondania Natasának, de nem tudta ezt megcselekedni egyrészt azért, mert m-elle Bourienne jelenléte zavarta, másrészt pedig mert maga se tudta miért, de rendkívül nehezére esett szóbahoznia ezt a házasságot. Mikor a gróf már künn volt a szobából, Marja hercegnő gyors léptekkel odament Natasához, megfogta a kezét és mélyen fölsóhajtva így szólt: „Várjon... beszélnem kell önnel...” - Natasa maga se tudta miért, gúnyosan nézte végig Marja hercegnőt.

- Kedves Natalie, - mondotta Marja hercegnő, - tudja meg, hogy én nagyon örülök, hogy a bátyám megtalálta a boldogságát... - Elhallgatott, mert érezte, hogy nem mond igazat. Natasának is föltűnt ez a szünet, s csakhamar az okát is kitalálta.

- Azt tartom, hercegnő, ez nem a legalkalmasabb pillanat arra, hogy erről beszéljünk, - szólott Natasa külsőleg méltóságteljesen és ridegen, de könnyek közt, melyek a torkát szorongatták.

„Mit mondtam, mit csináltam!” - gondolta magában, a mint kilépett a szobából.

Natasát aznap jó sokáig hiába várták ebédhez. Ott ült a szobájában és zokogott, mint a gyermek, az orrát fújta és szipogott szüntelenül. Szonya mellette állott s a haját csókolgatta.

- Natasa, miért sírsz? - kérdezte. - Mit törődöl velük? Jóra fordul minden, Natasa.

- Ha tudnád, hogy ez milyen sértő... mintha csak én...

- Ne mondd ezt, Natasa, lásd, nem te vagy az oka, mit törődöl hát vele? Csókolj meg, no, - mondotta Szonya.

Natasa fölemelte a fejét s az ajkán megcsókolván a barátnőjét, odaszorította hozzá nedves arcát.

- Nem tudom. Nem mondhatok semmit. Senki se hibás, - mondotta Natasa, - csak én vagyok a hibás. De mindez rettenetesen fájdalmas. Oh, miért is nem jön már?...

Kisírt szemekkel ment ebédhez. Dmitrijevna Marja, a ki tudta, hogy a herceg milyen fogadtatásban részesítette Rosztovékat, úgy tett, mintha észre se venné Natasa zilált arcát, s elszántan és hangosan tréfált az asztalnál a gróffal s a többi vendégekkel.

VIII.

Rosztovék aznap este elmentek az operába, a hova Dmitrijevna Marja szerzett jegyeket.

Natasa nem akart elmenni, de lehetetlen volt Dmitrijevna Marja szeretetreméltóságát, mely kizárólag ő neki szólt, visszautasítania. Mikor teljesen felöltözve bement a terembe, s mialatt az apját várta, belenézett a nagy, álló tükörbe és meggyőződött róla, hogy még mindig szép, nagyon szép, még jobban elfogta a szomorúság; csak hogy ez már édes és szerelmes szomorúság volt.

„Istenem, ha ő most itt volna, nem úgy, mint azelőtt, holmi ostoba szemérmességgel, hanem egészen másként, egyszerűen és amúgy istenigazában megölelném, odasímulnék hozzá, rávenném, hogy rámnézzen azokkal a kíváncsian fürkésző szemeivel, a melyekkel olyan sokszor nézett rám, aztán rábírnám, hogy mosolyogjon, úgy, mint akkor mosolygott, és a szemei, - hogy' magam előtt látom most is azokat a szemeket!” - gondolta Natasa. „És ugyan mi közöm nekem az apjához és a húgához: én csak őt szeretem, őt, őt, az ő arczával és szemeivel, s azzal a férfias és mégis szinte olyan gyermekes mosolyával... Nem, jobb, ha nem is gondolok rá, nem gondolok rá, s elfelejtem, teljesen elfelejtem őt erre az időre. Nem bírom ki ezt a várakozást, tüstént sírva fakadok megint”, - s elment a tükör mellől, minden erejét megfeszítvén, hogy ne sírjon. „És hogy' tudja Szonya oly nyugodtan és változatlanul szeretni Nikolenyát, s hogy' tud várni oly soká és oly türelmesen!” - gondolta magában, a mint Szonyát megpillantotta, a ki szintén teljesen felöltözve, legyezővel a kezében, éppen akkor lépett a terembe. „Nem, ő egészen más anyagból van gyúrva. Én erre képtelen vagyok!”

Natasa ebben a pillanatban úgy el volt lágyulva, úgy meg volt indulva, hogy nem elégitette ki az a tudat, hogy szeret és szerettetik: most arra lett volna szüksége, hogy legott, abban a szempillantásban megölelhesse azt a kit szeret, beszélhessen vele, és hallhassa az ajkairól azokat a szerelmes szavakat, a melyekkel úgy tele volt a szíve. Mialatt ott ült az apja mellett a kocsiban s a jégvirágos ablakokon át nézte a mellette elsuhanó lámpákat, még sokkal szerelmesebbnek és szomorúbbnak érezte magát, s teljesen megfeledkezett róla, kivel és hová megyen. Rosztovék hintója, belekerülvén a hosszú kocsisorba, a havon csikorogva, lassan közeledett a színház kapújához. Natasa és Szonya, a ruháikat megemelve, fürgén kiugrottak a kocsiból; kilépett a gróf is, a kit az inasok támogattak, s a hölgyek, urak és színlapárosok közt mind a hárman beléptek az előcsarnokba. A folyton nyitogatott ajtókon már kihallatszottak a zene hangjai.

- Natasa, a hajad... - suttogta Szonya. A páholynyitogató előzékenyen és udvariasan odaugrott a hölgyek elé és kinyitotta a páholy ajtaját. Az ajtóban még hangosabban hallatszott a zene s felcsillantak a kivilágított páholysorok, a melyekben kivágott nyakú és meztelenkarú hölgyek

ültek, s az egyenruháktól csillogó és zajongó földszint. Az a hölgy, a ki a szomszéd páholyba belépett, nőiesen irigy pillantással mérte végig Natasát. A függönyt még nem húzták volt föl, de a nyitányt már játszották. Natasa, miután rendbehozta a ruháját, Szonyával együtt leült, és végig nézett a szemközti kivilágított páholsoron. Egyszerre elfogta az a részben kellemes, részben kellemetlen s már oly régóta nem tapasztalt érzés, hogy sok száz szem nézi meztelen vállait és karjait, s ez ennek az érzésnek megfelelő emlékek, vágyak és izgalmak egész raját keltette életre a lelkében.

Natasa és Szonya, ez a két feltűnően szép leány, és Andrejevics Ilya gróf, a kit oly régóta nem láttak már Moszkvában, csakhamar magukra vonták a közfigyelmet. Ezenkívül, úgy homályosan mindenki tudott Natasa és Andrej herczeg eljegyzéséről, tudták azt is, hogy Rosztovék eddig falún éltek, s kíváncsian nézték Pétervár egyik leggazdagabb emberének a menyasszonyát.

Natasa, mint mindenki mondta, nagyon megszépült falún, de ezen az estén a nagy izgatottságtól különösen szép volt. Mindenkit meglepett életteljes szépségével s azzal a közönységgel, a melylyel minden iránt, a mi körülötte volt, viseltetett. Fekete szemei a tömegre voltak szegezve, a nélkül, hogy valakit keresett volna benne, könnyökön fölül meztelen, vékony karjai pedig, a melyekkel a páholy bársonypárkányára támaszkodott, nyilván önkéntelenül, a nyitány ütemében hol összehúzódtak, hol kiengedtek, kezeiben meg a színlapot szorongatta.

- Nézd csak, ott van Alenina, - mondotta Szonya, - az anyjával, úgy tetszik!

- Batyuski! Kirillics Mihail még jobban meghízott, - szólott az öreg gróf.

- Nézzék csak! A mi Mihajlovna Annánknak micsoda fejdísze van!

- Karaginék, Julie, és Borisz is vele. Tüstént látni, hogy vőlegény és menyasszony.

- Drubeczkoj megkérte a kezét! Tessék, csak ma tudtam meg, - mondotta Sinsin, a mint Rosztovék páholyába lépett.

Natasa abba az irányba nézett, a melybe az apja, és meglátta Juliet, a ki vastag és piros (Natasa tudta, hogy rizssporral teliszórt) nyakán gyöngyökkel, boldog ábrázattal ült az anyja mellett.

Mögöttük, fülét Julie szájához tartva, Borisz símára fésült és mosolygó feje látszott. Lopva sandított Rosztovék felé, és mosolyogva mondott valamit a menyasszonyának.

„Rólunk beszélnek, rólam és ő róla!” - gondolta Natasa. „És alkalmasint csillapítja a menyasszonyának én rám való féltékenységét: hiába nyugtalankodnak! Ha tudnák, hogy mennyire nem törődöm egyikükkel sem.”

Még hátrább, zöld fejdíszszel, Isten akaratában való megnyugvással, s boldog, ünnepélyes ábrázattal, ott ült Mihajlovna Anna. A páholyuk fölött ott lebegett az a vőlegény-menyasszony légkör, a melyet Natasa olyan jól ismert és annyira szeretett. Elfordult tőlük, és egyszerre mindaz a megaláztatás eszébe jutott, a melyen ma délelőtti látogatása alkalmával része volt.

„Vajjon milyen jogon nem akar engem a rokonságába befogadni? Eh, jobb erre nem is gondolni, legalább az ő megérkezéséig nem!” - mondotta magában s elkezdte nézni a földszinten lévő ösmerős és ösmeretlen arcokat. A földszint első sorainak a közepén, háttal a zenekar párkányára támaszkodva ott állott Dolohov valami perzsa ruhában, s hatalmas, fölfelé fésült üstökkel a fején. Bár tudta, hogy az egész nézőtér figyelmét magára vonja, úgy állt ott a kirakatban, mintha a szobájában állna. Körülötte ott nyüzsgött Moszkva legelőkelőbb arany-ifjúsága, melynek szemlátomást ő volt a vezetője.

Andrejevics Ilya gróf mosolyogva meglökte a piruló Szonyát, s odamutatott volt imádójára.

- Megösmerted? - kérdezte. - De vajjon honnan került elő, - fordult a gróf Sinsinhez, - hiszen eltűnt volt valahová?

- Eltűnt, - felelt Sinsin. - A Kaukázusban volt, s onnan, mint mondják, megszökött és Perzsiában valami uralkodó hercegnek a minisztere lett, s ott megölte a sah testvérét; most aztán szinte bolondulnak utána a moszkvai asszonyok! „A perzsa Dolochov”, s ezzel vége. Nálunk most egy szót se hall az ember másról, mint Dolochovról: térdet, fejet hajtanak előtte s vendégeket hívnak rá, mint valami jófajta kecségére, - mondotta Sinsin. - Dolochov és Kuragin Anatole, ezek ketten egészen elcsavarták a fejét a mi asszonyainknak.

A szomszéd páholyba ekkor belépett egy magastermetű, szép asszony, hatalmas konty a fején, s fehér és telt vállai, meg a nyaka, melyen két sor nagy igazgyöngyöt viselt, mélyen kívágva. Jó sokáig eltartott, míg valahogy' elhelyezkedett, miközben nagy suhogást vitt véghez nehéz bársony-ruhájával.

Natasa önkéntelenül ránézett erre a nyakra, ezekre a vállakra, gyöngyökre és a hajviseletére, s gyönyörködve elmélázott vállainak és gyöngyeinek a szépségén. Mikor Natasa immár másodízben is rajta felejtette a szemét, a hölgy megfordult, s a pillantása találkozáskor Andrejevics Ilya gróf tekintetével, felé bólintott a fejével és elmosolyodott. Bezuchaja grófné volt, a Pierre felesége. Andrejevics Ilya gróf, a ki az egész világot ismerte, áthajolt hozzá és beszédbe eredt vele.

- Rég itt van már, grófné? - szólalt meg. - Elmegyek, elmegyek, hogy megcsókoljam a kezét. Én csak valami dologban járok itt, s a leánykáimat is elhoztam magammal. Hallom, Szemjonova páratlanul játszik, - szólott Andrejevics Ilya. - Kirillovics Pjotr gróf soha se szokott rólunk megfélemedezni. Itt van ő is?

- Igen, ő is el akart jönni, - mondotta Elen és figyelmesen nézett Natasára.

Andrejevics Ilya gróf megint visszaült a helyére.

- Ugy-e, hogy szép? - szólott oda suttogva Natasának.

- Csudaszép! - mondotta Natasa, - az ember akár beleszerethetne! - Ekkor elhangzottak a nyitány utolsó hangjai és megkoppant a karmester pálczája. A földszinten az elkésett férfiak a helyeikre siettek, s fölgördült a függöny.

A mint a függöny felgördült, a páholyokban és a földszinten elnémult minden, s a férfiak, öregek és fiatalok, egyenruhások és frakkosok, úgyszintén az asszonyok is, meztelen testükön drágakövekkel, mohó kíváncsisággal egész figyelmüket a színpadra fordították. Natasa is odafordította a tekintetét.

IX.

A színpad közepén síma deszkák voltak, oldalvást, fákat ábrázoló festett színfalak állottak, hátul pedig a deszkák vászonnal voltak behúzva. Középen piros zubbonyos és fehér szoknyás leányok ültek. Egyikük, egy fehér bársonyruhás kövér leány, külön egy alacsony padocsán ült, a melyre hátul zöld karton volt ragasztva. Valamennyien énekeltek. Mikor az éneket befejezték, a fehérruhás leány odalépett a sűgőlyük elé, ő hozzá meg odalépett egy kövér lábain feszes bársony-nadrágot viselő férfi, spádéval és törrel az oldalán, s elkezdett énekelni s a kezeivel hadonászni.

Előbb a feszes-nadrágos férfi énekelt, utána pedig a fehér bársony-ruhás leány. Azután mindketten elhallgattak, megszólalt a zene, s a férfi elkezdte az ujjával a leány kezét fogdosni s nyilván csak a jeladást várta, hogy vele együtt megint elkezdjen énekelni. Mindketten egyszerre énekeltek, s mikor elvégezték, az egész nézőtér elkezdett tapsolni és kiabálni, az a férfi és az a nő pedig ott a színpadon, a kik egy szerelmes párt ábrázoltak, mosolyogva s a kezeikkel hadonászva kezdtek hajlongani.

A falusi élet után, és abban a komoly hangulatban, a melyben Natasa most volt, mindez olyan vadul és olyan csodálatosan hatott rá. Képtelen volt az opera menetét követni, sőt még a zenét se hallotta: csak a festett színfalakat, s az éles világosságban furcsán mozgó, szavaló és éneklő, furcsán öltözött férfiakat és nőket látta; azt tudta, hogy mindennek mit kellett ábrázolnia, de az egész olyan betanultan hamisnak és természetellenesnek tűnt föl előtte, hogy hol megsajnálta a színészeket, hol meg kinevette őket. Megnézte maga körül a nézők arcát, és kereste rajtuk ugyanannak a gúnynak és álmélkodásnak az érzését, a melyet magán tapasztalt; de az arcok mind feszülten figyeltek arra, a mi a színpadon történt, és mint Natasának tetszett, valami tettetett elragadtatás ült rajtuk. „Úgy látszik, hogy ennek így kell lenni!” - gondolta Natasa. Fölváltva, hol a kikent fejek sorait nézte a földszinten, hol pedig a páholyokban ülő mélyen kivágott hölgyeket és különösen a szomszédnőjét, Elent bámulta, a ki csaknem teljesen le volt vetkőzve, s csendes és nyugodt mosolylyal, le sem vette a szemét a színpadról, miközben érezte az egész nézőtéren szerteáradó fényes világosságot, s a tömeg által még jobban fölmelegített, szinte ízzó levegőt. Natasa lassankint belejutott a kábultság régóta nem tapasztalt állapotába. Nem tudta, kicsoda, hol van és mi történik előtte. Csak bámult maga elé és gondolkozott, s egész váratlanul a legfurcsább, és minden összefüggés nélkül való gondolatok villantak meg a fejében. Majd az a gondolata támadt, hogy leugrik a színpadra és elénekli ugyanazt az áriát, a melyet az a színésznő énekelt, majd szeretett volna a legyezőjével egy tőle nem messze ülő öreg úrba belekötni, majd ismét kedve kerekedett Elenhez áthajolni s őt jól megcsiklandozni.

Egyikében azoknak a pillanatoknak, mikor valami ária előtt minden elcsendesült a színpadon, azon az oldalon, a melyen Rosztovék páholya volt, csikorogva kinyílt a földszintre vezető ajtó, s egy elkésett férfi lépteinek a zaja zavarta meg a csendet. „Ime, itt van Kuragin!” - suttogta Sinsin. Bezuchaja grófné mosolyogva fordult a belépő felé. Natasa is a grófné szemeinek az irányába nézett, s megpillantott egy rendkívül szép segédtszert, a ki öntelt, de egyúttal szívélyes arccal közeledett a páholyuk felé. Ez volt Kuragin Anatole, a kit már azon a pétervári bálon látott, s a ki már akkor is feltűnt volt neki. Most vállrojtos és vállszalagos segédtszerti egyenruha volt rajta. Tartózkodó, de azért elszánt léptekkel közeledett, a mi szinte furcsa lett volna, ha ő maga nem lett volna olyan szép, s ha gyönyörű arcán nem ült volna ott a kedélyes elégedettség és vidámság kellemes kifejezése. Bár az előadás javában folyt, azért ő, sarkantyúit pöngetve s a kardjával halkán zörögve, illatszerekkel behintett szép fejét magasan hordva, lassan és símán ment végig a szélső folyosón. Egy pillantást vetve Natasára, odament a hűgához, keztyűs kezét rátette a páholy párkányára, biccentett a fejével, és odahajolva hozzá, kérdezett tőle valamit, miközben Natasa felé pislogott.

- Nagyon, de nagyon kedves! - mondotta, nyilván Natasáról, a ki ezt nem annyira hallotta, mint inkább csak az ajkai mozgásából következtette. Azután előrement az első sorhoz, odaült Dolochov mellé, s ugyanazt a Dolochov-ot, a kivel a többiek olyan csinján bántak, hanyagul és bizalmasan oldalba lökte a könyökével. Vidáman hunyorgatva rámosolygott, s neki-támasztotta a lábát a zenekar párkányának.

- Hogy' hasonlítanak egymáshoz! - szólott a gróf. - És milyen szépek mind a ketten.

Sinsin halkán elkezdte mesélni a grófnak Kuragin valami szerelmi kalandját, a melyre Natasa csak azért figyelt, mert Anatole azt mondotta volt ő róla, hogy „nagyon kedves.”

Az első fölvonás véget ért, a földszinten mind fölkeltek, összegomolyodtak s elkezdtek ki s be járni.

Borisz bement Rosztovék páholyába, elfogadta a szerencsekívánatokat, s szemöldökét fölrántva, s szórakozottan mosolyogva közölte Natasával és Szonyával menyasszonyának azt a kérését, hogy jöjjenek el az esküvőjére, és kiment. Natasa vidám és kaczer mosolylyal beszélgetett vele, s üdvözölte a nősülése alkalmából ugyanazt a Boriszt, a kibe annakelőtte szerelmes volt. A kábultság amaz állapotában, a melyben volt, mindez olyan egyszerűnek és természetesnek látszott előtte.

A csupasz Elen ott ült mellette és egyformán mosolygott mindenkire, s Natasa is éppen így mosolygott Boriszra.

Elen páholyát a legtekintélyesebb és legokosabb férfiak töltötték meg és vették körül, a kik, úgy látszik, mind el akartak vele dicsekedni, hogy ösmeretségben vannak vele.

Kuragin ez alatt az egész fölvonásköz alatt Dolochovval együtt ott állt a zenekar párkánya előtt és Rosztovék páholyát nézte. Natasa tudta, hogy ő róla beszél s ez örömet okozott neki. Sőt még azt is megtette, hogy úgy fordult oda felé, hogy Kuragin a legelőnyösebb helyzetben láthatta az arczélét. A második felvonás kezdete előtt megjelent a földszinten Pierre alakja, a kit Rosztovék megérkezésük óta még nem láttak. Az arcza még szomorúbb volt, s azóta, hogy Natasa utólszor látta őt, még jobban elhízott. Lement az első sorba a nélkül, hogy bárkit is észrevett volna. Anatole odament hozzá, s Rosztovék páholya felé nézve és mutogatva, elkezdett neki valamit beszélni. Pierre, a mint Natasát megpillantotta, felélénkült és szaporán odasietett a páholyukhoz. Ott rákönyökölt a párkányra, és hosszú ideig mosolyogva beszélt Natasával. Mialatt Pierre-rel beszélgetett, Natasa egy férfi-hangot hallott Bezuchaja grófné páholyából, s megösmerte, hogy Kuragin van nála. Hátranézett és találkozott a pillantása a Kuraginével. Ez szinte mosolyogva s olyan gyöngéd és meleg pillantással nézett egyenesen a szemébe, hogy Natasának szinte furcsa volt, hogy ilyen közel van hozzá, így néz rá, meg van győződve róla, hogy tetszik neki, és azért még sem ösmeri őt.

A második felvonásban emlékszobrokat ábrázoló képek voltak a színen, s a hátsó kulisszán egy lyuk látszott, mely a holdat ábrázolta, a rivalda lámpái elé ernyőt feszítettek, a zenekarban elkezdtek szólni a trombiták és nagybögők s jobbról és balról is tömérdek fekete köpeny galléros ember özönlötte el a színpadot. Ezek az emberek elkezdtek a kezeikkel hadonászni, a melyekben valami törféle csillogott; azután más emberek is kerültek elő s elhurczolták magukkal azt a leányt, a ki az imént fehér, most pedig kék ruhában volt. Nem hurczolták el egyszerre, hanem előbb jó darabig énekeltek vele s csak akkor vitték el, és a színfalak mögött háromszor rácsaptak valami érczjóságra, mire valamennyien letérdeltek s elkezdtek imádkozni. Ezt a fölvonást többször megszakította a nézők lelkes rivalgása.

Natasa ezen az egész fölvonáson keresztül, valahányszor a földszintre nézett, mindannyiszor látta, a mint Kuragin Anatole karját a székháttámlája köré fonva, őt nézte. Kellemes volt neki látni, hogy Anatole annyira el van bűvölve általa, és eszéágába se jutott, hogy valami rosszat keressen ebben.

Mikor a második fölvonás véget ért, Bezuchaja grófné fölkel, odafordult Rosztovék páholya felé (a keble teljesen mezítelen volt) keztyűs ujjacskájával magához intette az öreg grófot, és rá se hederítvén azokra, a kik a páholyába jöttek, szeretetreméltóan mosolyogva, elkezdett vele beszélgetni.

- Ismertessen hát meg az ön bájos leánykáival, - mondotta. - Az egész város róluk beszél s én még nem ösmerem őket.

Natasa fölkel és meghajtotta magát a remekszép grófné előtt. Natasának olyan jól esett ennek a ragyogó szépségnek a dícsérete, hogy örömébe szinte belepirult.

- Most magam is moszkvai lakos készülök lenni, - szólott Elen. - És hogy' van lelke falun rejtegetni ilyen gyöngyszemeket!

Bezuchaja grófnének teljes joggal volt az a híre, hogy bűbájos asszony. Meg volt a képessége arra, hogy olyat is mondjon, a mit nem is gondol, és különösen, hogy egyszerű közvetlenséggel hízelegjen.

- Nem, kedves gróf, meg fogja tán' engedni, hogy kissé foglalkozzam az ön leányával. Én ugyan most csak rövid időre vagyok itten. Önök nemkülönben. De iparkodni fogok őket mulattatni. Én már Péterváron is sokat hallottam önről és szerettem volna önnel megismerkedni, - mondotta Natasának az ő mindig szép mosolyával. - Hallottam önről az én apródomtól, Drubeczkojtól, bizonyára hallotta már, hogy nőszül, - s az uram barátjától, Bolkonszkijtől, Bolkonszkij Andrej hercegtől, - mondotta, - az utóbbit különösen hangsúlyozván, s ezzel akarván tudtára adni, hogy a köztük való viszonyról neki is van tudomása. Engedelmet kért arra, hogy az egyik leány az előadás hátralévő részét az ő páholyában töltsé, hogy jobban megbarátkozhassanak, és így Natasa mindjárt át is ült hozzá.

A harmadik felvonásban a szín egy palotát ábrázolt, a melyben sok-sok gyertya égett, s a melynek a falai tele voltak aggatva szakállas lovagok arczképeivel. A középén ketten állottak, alkalmasint a csár és a csárné. A csár fölemelte a jobb kezét, s szemlátomást megzavarodva, meglehetősen hamisan énekelt valamit, majd leült málnaszínű trónusára. Az a leány, a ki eleinte fehér, majd kék ruhába volt öltözve, most lebontott hajjal, s egy szál lepelben állott a trón mellett. A csárnéhez fordulva, keservesen énekelt; de a csár szigorúan intett a kezével, mire meztelenlábú férfiak és hölgyek jöttek a színre és elkezdtek táncolni. Azután a hegedűk valami rendkívül finom és vidám dolgot játszottak, mire egy köpczös és meztelenlábú, vékonykarú leányzó kivált a többiek közül, visszavonult a férfiak mögé, ott megigazította a ruháját és megint előkerülvén, elkezdett ugrándozni és szaporán verte össze a bokáit. A földszinten mindenki tapsolt és brava kiáltásokban tört ki. Azután az egyik férfi odaállt a sarokba. A zenekarban megszólaltak a trombiták és a czintányérok, mire ez a férfi kezdett el nagyokat ugrálni, s a lábaival handabandázni. (Ez a férfi Dupor volt, a ki ezért a művészetért évente hatvanezer rúbelt kapott.) A földszinten, a páholyokban és a kakasülön mindenki eszeveszetten kezdett tapsolni és kiabálni, mire a férfi megállt s mosolyogva hajlongott mindenfelé. Azután még más meztelenlábú hölgyek és urak is táncoltak, majd a csár zenekíséret mellett megint elkiáltotta magát, mire valamennyien elkezdtek énekelni. De egyszerre zivatar támadt, a zenekarban chromatikus futamok és szűkített hetes-accordok hangzottak föl, mire valamennyien futásnak eredtek, valakit megint kivonszoltak a színpalak mögé s a függöny legördült. A nézők közt megint rettenetes zaj és tapsvihár támadt, s lelkes ábrázattal kiabálta mindenki:

- Dupor! Dupor! Dupor!

Natasa most már nem találta ezt különösnek. Megelégedéssel, örömteljes mosolylyal nézett körül.

- Nemde, elragadó ez a Dupor? - kérdezte Elen hozzá fordulva.

- Oh igen, - felelt Natasa.

X.

A felvonásközben egyszerre hideg áradt be Elen páholyába, kinyílt az ajtó, s meghajolva, arra ügyelve, hogy senkibe bele ne akadjon, belépett Anatole.

- Engedje meg, hogy bemutassam önnek a bátyámat, - mondotta Elen, miközben nyugtalan pillantással nézett hol Natasára, hol Anatole-ra. Natasa, meztelen vállai fölött odafordította csinos fejcskáját és elmosolyodott. Anatole, a ki közről éppen olyan szép volt, mint távolról, odaült mellé és elmondta neki, hogy már régóta áhítozott ez után a szerencse után, még a Naryskin-féle bál óta, a melyen volt már szerencséje őt láthatni, a mi azóta is felejthetetlen volt előtte. Kuragin a nőkkel szemben sokkal okosabban és egyszerűbben viselte magát, mint férfitársaságban. Bátran és egyszerűen beszélt, s Natasát furcsán, de kellemesen lepte meg az, hogy nyoma se volt benne annak a félelmisségnek, a melyről annyit beszéltek, sőt ellenkezőleg, a mosolya a legnaivabb, a legvidámabb és legkedélyesebb benyomást tette az emberre.

Kuragin megkérdezte tőle, hogy' tetszik neki az előadás, és elmondta, hogy Szemjonova egyik legutóbbi előadáson elesett.

- De tán' hallotta már, grófnő, - mondotta s egyszerre úgy bánt vele, mint valami réges-régi, jó ösmerőssel, - hogy mi nemsokára egy jelmezes caroussel-t rendezünk; ebben önnek is részt kellene vennie: pompásan fogunk mulatni. Kuraginéknál jövőnk össze mindannyian. Jöjjön el kérem, igazán, hm? - mondotta.

E közben le nem vette Natasa arczáról, nyakáról és meztelen karjairól mosolygó szemeit. Natasa minden kétséget kizárólag tudta, hogy Anatole lelkesedik érte. Ez nagyon jól esett neki, de azért mégis olyan feszesen és olyan nyomasztóan érezte magát a jelenlétében. Mikor nem nézett is rá, érezte, hogy az a vállait nézi, s így önkéntelenül elkapta a pillantását, úgy okoskodván, hogy mégis csak jobb, ha egymás szemébe néznek. Viszont, a mikor a szemébe nézett, rémülten érezte, hogy korántsincs meg kettőjük közt a szégyenlősségnek az a határvonala, a melyet maga és más férfiak közt mindig érezni szokott. Maga se tudta, hogyan, de alig öt perc alatt rettenetesen közel érezte magát ehhez az emberhez. Mikor elfordult tőle, mindig csak azon aggódott, hogy eszébe ne jusson valahogy neki meztelen karjait hátulról megfogni, vagy a nyakát megcsókolni. A legközömbösebb dolgokról beszélgettek, de Natasa azért úgy érezte, hogy soha még egyetlen férfihoz sem állott olyan közel, mint ő hozzá. Natasa rápillantott Elenre, az apjára, mintha csak tőlük akarta volna megkérdezni, mit jelent ez; de Elen valami tábornokkal volt elfoglalva, s nem viszonzta a pillantását, az apja pillantása pedig semmit se mondott neki azon az egyen kívül, a mi mindig meg volt benne: „Jól mulatsz, no ennek örülök”.

A kínos hallgatás egyik pillanatában, mialatt Anatole nyugodtan és merően nézett rá kidülledt szemeivel, Natasa, hogy a csöndet megtörje, megkérdezte tőle, hogy' tetszik neki Moszkva. A mint megkérdezte, nyomban el is pirult: állandóan az volt az érzése, hogy illetlenséget követ el, mikor vele beszél. Anatole elmosolyodott, mintha csak igazat adott volna neki.

- Eleinte nem igen tetszett, mert végre is, mi tesz egy várost kellemessé? A szép asszonyok, nemde? No, de most nagyon tetszik, - mondotta, s jelentőségteljesen nézett rá. - Eljön a caroussel-re, grófnő? Jöjjön el, - szólott, s kezét a bokrája felé nyújtván, halkabban hozzátette: - ön lesz ott a legszebb. Jöjjön el, kedves grófnő, s zálogul adja nekem ezt a szál virágot.

Natasa nem értette, hogy mit mondott, a mint hogy tán' ő maga se volt egészen tisztában vele, de azt érezte, hogy ez érthetetlen szavak mögött valami tisztességtelen hátsógondolat lappang. Nem tudta, mit feleljen s így elfordult, mintha nem is hallotta volna, mit mondott.

De alig hogy elfordult, megint eszébe jutott, hogy Anatole ott van mögötte, még pedig olyan közel hozzá.

„Vajjon mit gondol most? Zavarban van? Haragszik? Jóvá kell ezt tenni?” - töprengett magában. Nem tudta megállni, hogy oda ne nézzon. Egyenesen belenézett a szemébe, s a közelsége, az önbizalma s kedélyes gyöngédsége meggyőzték őt. Elmosolyodott, éppen úgy, mint ő is, a mint a szemébe nézett. És megint rémülten érezte, hogy immár semmi választófal sincsen köztük.

Megint felgördült a függöny. Anatole nyugodtan és vidáman távozott a páholyból. Natasa visszament az apjához a páholyba és immár teljesen alárendelte magát annak a világnak, a melybe belecsöppent. Mindaz, a mi körülötte történt, most már egészen természetesnek látszott előtte; de viszont a vőlegényére, Marja hercegnőre és a falusi életre vonatkozó régebbi gondolatai egyetlen egyszer se villantak meg a fejében, mintha mindez már réges-régen elmúlt volna.

A negyedik felvonásban valami ördögféle szerepelt, a ki a kezeivel hadonászva mindaddig énekelt, a míg csak ki nem húztak alóla egy deszkát, s a föld alá nem süllyedt. Natasa mindössze csak ennyit látott a negyedik felvonásból: valami izgatta és gyötörte s ennek az izgalomnak az oka Kuragin volt, a kit önkéntelenül is követett a szemeivel. Mikor a színházból kilépett, Anatole odajött hozzájuk, előhívta a kocsijukat és elhelyezte őket. A mint fölsegítette Natasát, a könyöke fölött megszorította a kezét. Natasa izgatottan és kipirultan nézett rá. Ő viszont ragyogó szemekkel és szelíden mosolyogva viszonzta a pillantását.

*

Natasa csak akkor gondolta át mindazt, a mi az est folyamán vele történt, mikor megint haza került, és egyszerre, a mint eszébe jutott Andrej herceg, elszörnyűködött, s a mint az előadás után a teánál ültek, valamennyiük füle hallatára, hangosan fölsóhajtott s mélyen elpirulva kiszaladt a szobából. - „Istenem! Elvesztem! - mondotta magában. - Hogy’ is engedhettem ennyire jutni a dolgot?” - gondolta. Piros orcáit a kezébe temetve, sokáig ült ott, s iparkodott számot adni magának arról, a mi vele történt, de sem azt nem tudta megérteni, a mi vele történt, sem pedig azt, a mit érzett. Homályosnak, zűrzavarosnak és rettenetesnek tűnt föl előtte minden. Ott, abban az óriási kivilágított teremben, a hol a nedves deszkákon Dupor kurtocskában s csillámokkal elborítva, meztelen lábaival zeneszórá ugrált, a hol a leányok és az öreg emberek, a nyugodtan és büszkén mosolygó, szinte meztelen Elennek együtt lelkes bravó-kiáltásokkal adtak kifejezést az elragadtatásuknak, ott, ennek az Elennek az árnyékában mindez olyan egyszerűnek és világosnak látszott; de most, hogy egyedül volt önmagával, szinte megfoghatatlannak tetszett előtte az egész. - „Vajjon mi ez? Mit jelent ez a rémület, a melyet vele szemben érzek? Mit jelentenek azok a lelkifurdalások, a melyeket most érzek?” - gondolta magában.

Az öreg grófné volt az egyetlen, a kinek Natasa képes lett volna éjjel, az ágyban elmondani mindent, a mit csak gondolt. Szonya, ezzel tisztában volt, az ő szigorú és szűzies fölfogásával vagy nem értett volna az egészből semmit, vagy elszörnyűködött volna a vallomásán. Így hát Natasa egymaga próbált eligazodni azon, a mi úgy gyötörte.

„Vajjon elvesztem-e hát Andrej herceg szerelmére nézve, vagy sem?” - kérdezte magában és megnyugtató mosollyal felelt magának: „Milyen bohó is vagyok én, hogy ilyesmit kérdezek? Hát mi történt velem? Semmi. Én nem követtem el semmit, és nem adtam erre okot semmivel se. Senki se fog tudni róla semmit, s tán nem is fogom őt látni többé soha”, - mondotta magában. „Következésképpen egészen világos, hogy semmi olyas sem történt, a mit meg kellene bánnom, és hogy Andrej herceg így is szerethet. De mit jelent ez az így? Oh Istenem, Istenem, miért is nincs ő itten!” Natasa egy pillanatra megnyugodott, de később

valami belső ösztön azt súgta neki, hogy bár mindez teljesen igaz, s bár nem történt semmi, - az a belső ösztön azt súgta neki, hogy Andrej herczeg iránt érzett szerelmének azért egész addigi tisztasága mégis csak semmivé lett. S a képzeletében újra átgondolta Kuraginnal folytatott egész beszélgetését, s maga elé képzelte ennek a szép és merész embernek az arcát, a mozdulatait és szelíd mosolyát, a melyet akkor látott, a mikor megszorította a karját.

XI.

Kuragin Anatole Moszkvában lakott, mert az apja elküldte őt Pétervárról, a hol rövid egy esztendő alatt több, mint húszezer rubelt költött s ugyanannyi adósságot csinált, a melyet a hitelezők most az apján akartak megvenni.

Az apa kijelentette a fiának, hogy ezúttal utólszor fizeti ki az adósságainak - a felét; de ezt is csak azzal a föltétellel, ha elmegy Moszkvába, ott elfoglalja a főparancsnok mellett a segédtszti állást, melyet kijárt volt neki, és iparkodik valami jó parthiet csinálni. És fölhozta előtte például Marja herczegnőt és Karagina Juliet.

Anatole beleegyezett s eljött Moszkvába, a hol Pierre-hez szállt. Pierre eleinte kelletlenül fogadta, de később hozzá szokott; elkísérte őt olykor a dorbézolásaira, és kölcsön címén pénzt is adogatott neki.

Anatole, a mint Sinsin egészen helyesen mondotta róla, attól a percztől kezdve, hogy Moszkvába megérkezett, egészen elbolondította a moszkvai hölgyeket, még pedig első sorban azzal, hogy kutyába se vette őket és szemlátomást többre becsülte náluk a cigány-leányokat és a francia színésznőket, a kiknek a fejével - m-lle George-al, mint mondták, igen benső viszonyban is állott. Danilovnál vagy Moszkva többi korhelyeinél egyetlen dáridót se mulasztott el, egész éjszakákat át dorbézolt, miközben az asztal alá ivott mindenkit, ezenkívül az előkelő világ minden bálján és estélyén is megjelent. Mindenfelé beszéltek moszkvai hölgyekkel való szerelmi kalandjairól s a bálokon is mindig többeknek udvarolt egyszerre. De a leányokhoz és különösen a gazdagokhoz, a kik jobbára csúnyák voltak, nem közeledett, annál is kevésbbé, mert már két év óta nő volt, a miről azonban legbizalmasabb barátain kívül senkinek se volt tudomása. Két évvel azelőtt, mikor Lengyelországban volt állomáson, egy szegény lengyel földbirtokos rákényszerítette Anatole-t, hogy a leányát feleségül vegye.

Anatole hamarosan otthagyta a feleségét, és azon a pénzen, a melyet az apósának, megállapodás szerint küldött, megszerezte magának azt a jogot, hogy tovább is mint legényember szerepelhessen.

Anatole mindig meg volt elégedve a helyzetével, magával és másokkal. Ösztönszerűleg, egész lényével meg volt győződve róla, hogy ő nem élhet másként, mint a hogy' élt, és hogy soha semmi rosszat se követett el soha életében. Nem volt képes megfontolni sem azt, hogy milyen hatással lehetnek a cselekedetei másokra, sem azt, hogy egyik-másik cselekedetének esetleg mi lehet a következménye. Meg volt győződve róla, hogy valamint a kacsza arra van teremtvé, hogy mindig vízben éljen, úgy őt is arra teremtette az Isten, hogy évente elköltsön harmincezer rubelt és a társaságban mindig a legelőkelőbb helyet foglalja el. Olyan erősen meg volt győződve erről, hogy mások, a kik úgy elnézték, hamarosan szintén erre a meggyőződésre jutottak, és nem tagadták meg tőle sem azt a bizonyos legelőkelőbb helyet, sem a pénzt, a melyet bizony a visszafizetés legcsekélyebb szándéka nélkül boldog-boldogtalantól fölszedetetett.

Nem volt kártyás, de legalább is soha sem áhítozott nyereségre. Nem volt hiú. Tökéletesen mindegy volt neki, hogy mit gondolnak felőle. Annál kevésbbé lehetett őt valami nagy

becsvágygyal vádolni. Nem egyszer fölingerelte az apját azzal, hogy szándékosan ártott az előmenetelének, és csak kaczagott minden megtiszteltetésen. Nem volt fukar s nem utasított el senkit, a ki kért tőle. Az egyetlen, a mit szeretett, a multság volt és az asszony, s miután az ő felfogása szerint, ebben a két kedvtelésben semmi tisztességtelen sem volt, és miután azt, hogy ezeknek a kedvteléseinek a kielégítése más emberekre nézve következményekkel járhat, megítélni nem tudta, úgy a lelke fenekén a legkifogástalanabb embernek tartotta magát, őszintén megvetette a haszontalan és rossz embereket, s a legnyugodtabb lelkiösmerettel s emelt fővel járt a világban.

Az iszákos és korhely emberekben, ezekben a férfi Magdolnáknak az ártatlanság tudatának ugyanaz a tisztos érzése lakozik, mint a női Magdolnáknak, „mely a bűnbocsánat reményére van alapítva.” „A nőnek az ő sok bűnei megbocsáttatnak neki, mert igen szeretett, a férfinak az ő sok bűnei megbocsáttatnak neki, mert igen mulatott”.

Dolochov, a ki kiutasíttatása és perzsa kalandjai után ebben az évben megint fölbukkant Moszkvában, s pazar, kártyás és duhaj életet élt, megint összekerült régi pétervári cimborájával, Kuraginnal és kihasználta őt a maga céljaira.

Anatole őszintén szerette Dolochovot, az eszéért és a bátorságáért: Dolochov viszont, a kinek szüksége volt Kuragin Anatole nevére, tekintélyére és összeköttetéseire, hogy gazdag fiatal embereket vonzzon az ő kártyás társaságába, a nélkül, hogy ezt vele érezte volna, csak kihasználta Kuragint és jókat mulatott rajta. De ezen a számításon kívül, a melynek a szempontjából Anatolera szüksége volt, maga az idegen akarat irányításának a folyamata is élvezetet szerzett Dolochovnak, és szokásává, sőt szükségletévé vált.

Natasa mély benyomást tett Kuraginra. Színház után a vacsoránál a szakértő modorában fejtegette Dolochov előtt a karjainak, a vállainak, a lábainak s a hajának a szépségét, s abbeli szándékát is kijelentette, hogy udvarolni fog neki. Hogy mi sülni fog ebből az udvarlásból, azt Anatole nem tudta, s nem is volt képes megfontolni, a minthogy soha se tudta, hogy egy-egy cselekedetének mik lehetnek a következményei.

- Szép, szép pajtás, de nem nekünk való, - mondotta neki Dolochov.

- Majd megkérem a húgomat, hívja meg őt ebédre, - szólott Anatole. - Hm?

- Várj inkább, míg férjhezmegy...

- Jól tudod, - mondotta Anatole, - imádom az ilyen kis leányokat: tüstént elvesztik a fejüket.

- Egyszer már megjártad egy ilyen „kis leánynyal”, - jegyezte meg Dolochov, a ki tudott Anatole házasságáról. - Vigyázz!

- No, no, másodszor már nem fog olyan könnyen menni! Hm? - mondotta Anatole kedélyesen mosolyogva.

XII.

Rákövetkező napon, hogy az operában voltak, Rosztovék nem mentek sehová és ő hozzájuk se jött senki. Dmitrijevna Marja, Natasa előtt titkolózva beszélgetett valamiről a gróffal. Natasa kitalálta, hogy az öreg hercegről beszéltek, s ez bántotta és nyugtalanította őt. Minden pillanatban várta Andrej herceget és aznap kétszer is elküldte a házmestert a Vozdvizsenkára megtudni, vajjon nem érkezett-e meg. Nem jött meg. Most ez még sokkal jobban nyomta a lelkét, mint megérkezése első napjaiban. A türelmetlenséghez és a szomorúsághoz most még a Marja hercegnővel és az öreg herceggel való találkozás kellemetlen

emléke, sőt még valami félelem és nyugtalanság is járult, melynek az okát azonban nem tudta. Állandóan úgy tetszett neki, hogy vagy Andrej herceg nem fog soha többé visszajönni, vagy még mielőtt visszajönné, valami fog történni ő vele. Képtelen volt egymagában nyugodtan és hosszasan gondolni rá. Nem úgy, mint azelőtt. Alighogy elkezdett gondolni rá, tüstént belevegyült a reá való emlékezésbe az öreg herceg, Marja hercegnő, amaz operai est és Kuragin emléke és megint felbukkant előtte az a kérdés, vajjon nem követett-e el valami hibát, nem szegte-e meg Andrej herceg iránt való hűségét és megint rajtakapta magát azon, hogy a legapróbb részletekig visszaemlékezett ennek az embernek, a ki olyan érthetetlen és szörnyű érzéseket tudott kelteni benne, minden szavára, minden mozdulatára és arczkifejezésének minden rándulására. A háziak szemeiben Natasa még a szokottnál is élénkebbnek látszott, pedig a valóságban távolról se volt olyan nyugodt és boldog, mint annakelőtte.

Vasárnap reggel Dmitrijevna Marja meghívta a vendégeit misére, a Magilczy-n lévő Uszpenya templomba.

- Nem szeretem ezeket a divatos templomokat, - mondotta, szemlátomást kérkedvén a szabad gondolkodásával. - Az Isten mindenütt ugyanaz. Nagyon derék papunk van, pompásan végzi a dolgát, s a diakonja szintén. Vagy az talán valami különösen szent dolog, mikor egész hangversenyeket énekelnek végig a khóruson? Nem szenvedhetem az ilyesmit, csupa merő hivalkodás az egész!

Dmitrijevna Marja szerette a vasárnapokat és meg is tudta őket ünnepelni. Szombaton mindig fölmosták és kitisztogatták az egész házat; sem a cselédei, sem ő maga nem dolgoztak, ünneplőbe öltöztek és misét hallgattak valamennyien. Az urasági asztalon a szokottnál nagyobb ebédet szolgáltak föl, a cselédek pedig pálinkát és sült libát vagy malaczt kaptak. De az egész házban semmin se látszott meg annyira az ünnep, mint Dmitrijevna Marja széles és komoly ábrázatán, mely ilyenkor szigorúan ünnepélyes kifejezést öltött.

Mikor a mise után a fogadó-szobában, melynek bútorairól a huzatokat is levették, megkávéztak, Dmitrijevna Marjának jelentették, hogy a kocsi elő állott, mire ő parádés kendőjével a vállán, a melyben látogatásokat szokott volt tenni, komoly arczczal fölkelt és kijelentette, hogy elmegy Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceghez, hogy Natasa ügyében beszéljen vele.

Dmitrijevna Marja eltávozása után eljött madame Schalmé-től egy divatárus leány, és Natasa, a kinek nagyon kapóra jött ez a szórakozás, betette a fogadó-szoba mellett lévő szoba ajtaját és kezdte próbálni az új ruháit. Mialatt a még ujjak nélkül való és összeférczelt ruhaderekat magára vette, és félrehajtott fejjel belenézett a tükörbe, hogy lássa, hogy áll, a fogadó-szobából az apja hangjával együtt egy női hangnak az élénk beszélgetését hallotta, mely pirúlásra készítette őt. Legott felismerte Elen hangját. Még arra se volt ideje, hogy a felpróbálandó aljat magára vegye, mikor kinyílt az ajtó, és magasnyakú, sötét lilaszín ruhában, szívélyes mosolytól ragyogó arczczal belépett a szobába Bezuchaja grófné.

- Oh, én gyönyörűségem! - mondotta a piruló Natasának. - Elragadó! Nem, kedves gróf, hallatlan dolog ám ez, - szólott oda Andrejevics Ilyának, a ki ott állott mögötte. - Hogy lehet Moszkvában élni és sehová se járni? - Nem, én nem tágitok! Ma este egy kis társaság előtt m-elle George fog szavalni nálam; és ha ön nem hozza el hozzám a leányait, a kik mindaketten szebbek, mint m-elle George, úgy felmondom önnek a barátságot. Az uram nincs itt, elutazott Tverbe, de ha itt volna, őt küldtem volna el önökért. - Bólintott a divatárusnőnek, a kit ösmert s a ki illedelmesen meghajtotta magát előtte, s bársonyruhájának a ránczait festőien elrendezve beleült a tükör mellett egy karosszékbe. Egy pillanatra se szünt meg vidáman és kedélyesen csevegni, miközben nem győzte dicsérni Natasa szépségét. Jól

megnézte a ruháit, megdicsérte őket, eldicsekedett a maga Párisból hozatott aczélszürke gaze-ruhájával s azt tanácsolta Natasának, hogy ő is olyat csináltasson.

- Egyébiránt önnek, kedvesem, minden jól áll! - tette hozzá.

Natasa arczáról egy pillanatra se tűnt el a meglegedés mosolya. Boldognak érezte magát ennek a kedves Bezuchaja grófnénak a dicséretétől, a ki azelőtt olyan megközelíthetetlen és büszke hölgynek tűnt föl előtte, most pedig olyan jó volt iránta; Natasa egészen fölvidult és szinte úgy érezte, hogy szerelmes ebbe a szép és jószágos nőbe. Elen a maga részéről őszintén lelkesedett Natasáért s mindenképpen azon volt, hogy mulatságot szerezzen neki. Anatole megkérte, hogy hozza össze őt Natasával, s azért jött el most Rosztovékhoz. Az a gondolat, hogy Natasát a bátyjával összehozhatja, mulattatta őt.

Mindamellett, hogy azelőtt bosszankodott Natasára azért, hogy Péterváron elütötte a kezéről Boriszt, most rá se gondolt erre, s egész lelkéből csak jót akart neki. Mikor Rosztovéktól menni készült, félrehívta a pártfogoltját.

- Tegnap nálam ebédelt a bátyám, majd megszakadtunk nevetve, nem evett semmit és folyton csak ön után sóhajtozott, édes gyönyörűségem! Ész nélkül, de igazán ész nélkül szerelmes önbe.

Natasa fülig pirult e szavak hallatára.

- Hogy' pirul, de hogy' pirul a szentem! - szólott Elen. - Jőjjön el föltétlenül. Hogy valakit szeret, ez még nem ok arra, hogy teljesen elzárkózzék. Sőt még menyasszony létére is, meg vagyok róla győződve, hogy a vőlegénye is jobb szereti, ha el-eljár a világba, mint hogy ha agyonunja magát.

„Tehát tudja, hogy menyasszony vagyok, tehát az urával, Pierre-el, ezzel az igazságos Pierre-el, - gondolta Natasa, - ők is beszéltek róla és kacagtak rajta. Tehát nincsen benne semmi.” És Elen befolyása alatt, azt, a mi annakelőtte olyan rettenetesnek tűnt föl előtte, most egyszerűnek és természetesnek találta. „E mellett ő olyan előkelő s olyan kedves nő, és annyira szeret engem”, - gondolta Natasa. „És miért is ne szórakoznám?” - gondolta, csodálkozó és tágra nyitott szemekkel bámulva Elenre.

Ebédre szótlánul és komolyan visszakerült Dmitrijevna Marja is, a kinek nyilván komoly összetűzése volt az öreg herczeggel. Még sokkal izgatottabb volt ettől az összetűzéstől, semhogy képes lett volna a történetet nyugodtan előadni. A gróf kérdésére azt felelte, hogy rendben van minden, s hogy a többit majd elmondja holnap. Mikor megtudta, hogy Bezuchaja grófné ott járt és meghívta őket estére, Dmitrijevna Marja így szólt:

- A Bezuchajával való érintkezést nem szeretem és nem is tanácsolom; de ha már megígérted, ám menj el, legalább eltelik az idő, - tette hozzá Natasához fordulva.

XIII.

Andrejevics Ilya gróf elvitte a leányait Bezuchaja grófnéhoz. Elég sokan voltak az estélyen. De Natasa alig ismert valakit az egész társaságból. Andrejevics Ilya gróf elégedetlenül konstata, hogy ez az egész társaság jobbra csupa olyan férfiakból és hölgyekből állott, a kik ismeretesekek voltak a szabadoságukról. M-elle George, a fiatalaságtól környezve, a fogadó-szoba szegletében állott. Volt ott néhány franczia is, köztük Metivier, a ki Elen megérkezése óta bizalmas emberévé lett a grófnénak. Andrejevics Ilya gróf elhatározta, hogy nem

ül le kártyázni, nem mozdul el a leányai mellől, és m-elle George szavalása után tüstént hazamegy.

Anatole az ajtóban állott és nyilván Rosztovék érkezését várta. Alig hogy a gróft üdvözölte, odament Natasához és állandóan a nyomában volt, Natasát, a mint megpillantotta, éppen úgy, mint ott a színházban is, legott elfogta a hiú öröm érzése, azért, hogy tetszik neki, és a rémülete azért, hogy semmiféle erkölcsi korlát nincs köztük közt.

Elen nagy örömmel fogadta Natasát és hangosan magasztalta a szépségét meg a ruháját. Kevéssel a megérkezésük után m-elle George kiment a szobából, hogy átöltözködjék. A fogadó-szobában elkezdtek felállítani a székeket és elhelyezkedtek. Anatole odament Natasához egy széket és le akart ülni mellé; de a gróf, a ki le sem vette a szemét Natasáról, elfoglalta azt a széket. Anatole erre odaült mögé.

M-elle George, gödröcskéikkel ékes, vastag és meztelen karokkal, a vállán átvetett piros kendővel odalépett a székek közt számára üresen hagyott helyre és valami természetellenes pose-ban megállt. Az elragadtatás moraja zúgott végig a termen.

M-elle George szigorú és komor pillantással mérte végig a közönséget, és elkezdett francziául valami verset szavalni, a melyben a fia iránt való bűnös szerelméről volt szó. Néhol emeltebb hangot használt, néhol meg diadalmasan hátraszegett fejével suttogott, majd ismét elhallgatott s utána kimeresztett szemekkel rekedten hörgött.

- Elragadó, isteni, csodaszép! - hallatszott minden oldalról. Natasa ránézett a kövér m-elle George-ra, de mindabból, a mi előbb történt, se nem hallott, se nem látott, se nem értett semmit: csak megint, a menekülés reménye nélkül, teljesen benne érezte magát abban a furcsa, esztelen világban, mely annyira távol esett az ő addigi világától, abban a világban, a melyben az ember nem tudhatta mi a jó, mi a rossz, mi az okos és mi az oktalan. Mögötte ott ült Anatole, és ő, érezvén a közelséget, rémülten várt valamit.

Az első monolog után az egész közönség fölállt, körülvette m-elle George-t és elhalmozta őt elragadtatásának a kifejezéseivel.

- Micsoda szép teremtés! - mondotta Natasa az apjának, a ki a többiekkel együtt fölkel, s a tömegben át törtetett a művésznő felé.

- Én, mikor önre nézek, éppen nem találom, - jegyezte meg Anatole, a ki nem tárgyalt Natasa mellől. Ezt olyankor mondotta, a mikor rajta kívül senki se hallhatta. - Ön elragadó... attól a perctől kezdve, hogy megláttam, nem szüntem meg...

- Gyerünk, gyerünk, Natasa, - szólott a gróf mikor visszatért a leányához. - Milyen szép!

Natasa egy szót se szólt, odament az apjához, és meglepetten kérdő szemekkel nézett rá.

Még néhány szavalt után m-elle George elment, és Bezuchaja grófné a terembe vezette a vendégeit.

A gróf el akart menni, de Elen könyörgött neki, hogy ne rontsa el az ő rögtönzött bálját. Rosztovék maradtak. Anatole fölkereste Natasát egy keringőre, s tánczközben, mialatt a derekát és a kezét szorongatta, elmondta neki, hogy milyen elragadóan szép, s bevallotta, hogy szereti. Az ecossais alatt, a melyet Natasa megint Kuraginnal tánczolt, mikor egyedül maradtak, Anatole egy szót se szólt hozzá, de folyton csak őt nézte. Natasának kétségei voltak az iránt, vajjon nem álmodta-e azt, a mit Anatole neki a keringő alatt mondott. Az első figura végével Kuragin megint megszorította a kezét. Natasa ráemelte ijedt szemeit, de olyan öntudatos gyöngédség kifejezése ült szelid tekintetében és mosolyában, hogy Natasa, a mint ránézett, képtelen volt neki megmondani azt, a mit kellett volna. Lesütötte a szemeit.

- Ne mondjon nekem ilyeneket, én el vagyok jegyezve és mást szeretek, - mondotta szaporán. Még egyszer rápillantott. Anatole nem jött zavarba s nem keseredett el azon, a mit Natasa mondott.

- Ne beszéljen nekem erről. Mi közöm nekem ahhoz? - mondotta. - Én csak azt tudom, hogy örültem, örültem szerelmes vagyok önbe. Tehetek én róla, hogy olyan elragadó?... Mi kezdjük.

Natasa élénkséggel és izgalommal tele, tágra nyitott, ijedt szemekkel nézett körül, s a szokottnál vidámabbnak látszott. Szinte semmit sem értett abból, a mi körülötte ezen az estén történt. Ecossais-t és... „Grossvater”-t tánczoltak, az apja hívta őt, hogy menjenek, ő azonban megkérte, hogy maradjanak. Bárhol volt is, bárkivel beszélt is, mindig magán érezte az ő tekintetét. Azután csak arra emlékezett, hogy engedelmet kért az apjától arra, hogy a ruháját megigazítani kimehessen az öltözőbe, hogy Elen utánajött, mosolyogva beszélt neki a bátyja szerelméről, s hogy a kis pamlagos szobában megint találkozott Anatole-al, hogy Elen ekkor egyszerre eltűnt, egyedül maradtak, és Anatole, a kezét megragadván, gyöngéd hangon így szólott hozzá:

- Én nem járhatok önökhöz; de hát csakugyan nem láthatnám önt többé? Örültem szeretem. Hát csakugyan soha többé?... - s elállván az útját, közeledni kezdett az arcával az arcza felé.

Nagy, fénylő és férfias szemei olyan közel voltak az övéihez, hogy Natasa rajtuk kívül semmit se látott.

- Natalie?! - suttogta kérdőleg a hangja, és valaki szinte fájdalmasan megszorította a kezét. - Natalie?!

„Én semmit sem értek az egészből, és nincs is mit mondanom”, - mondotta a pillantása.

Forró ajkai odatapadtak az övéihez, és Natasa abban a pillanatban megint szabadnak érezte magát, s a szobában fölhangzott Elen lépteinek a zaja és ruhájának a suhogása. Natasa ránézett Elenre, majd remegve és elpirulva, rémülten kérdő pillantást vetett Anatole-ra s az ajtó felé indult.

- Csak egy szót, csak egyetlen szót, az Istenre kérem, - mondotta Anatole. Natasa megállt. Úgy szerette volna, hogy ő mondja meg neki ezt az egy szót, mely megmagyarázta volna neki mindazt, a mi történt, s a melyre azután felelhetett volna.

- Natalie, csak egy szót... egyetlen egyet, - ismételte Anatole, nyilván nem tudván, mit mondjon, s addig ismételte ezt, míg csak oda nem jött hozzájuk Elen.

Elen Natasával együtt megint bement a fogadó-szobába. Rosztovék még vacsora előtt elmentek.

Hazaérkezvén, Natasa egész éjjel nem aludt: az az eldöntetlen kérdés gyötörte, vajjon kit szeret: Anatole-t-e vagy Andrej herceget? Andrej herceget szerette, - tisztán emlékezett rá, hogy milyen nagyon szerette őt. De Anatole-t is szerette, ez kétségtelen. „Másként megtörténhetett volna-e mindez?” - gondolta magában. „Ha a történetek után, mikor elbúcsúztam tőle, mosolylyal tudtam felelni a mosolyára, ha ennyire hagytam jutni a dolgot, ez azt jelenti, hogy az első pillanattól kezdve megszerettem. Azt jelenti, hogy ő jó, nemeslelkű és szép, s lehetetlen nem szeretni. Mitévő legyek, mikor az egyiket is, a másikat is szeretem?” - mondotta magában és nem talált választ ezekre a rettenetes kérdésekre.

XIV.

Eljött a reggel a maga gondjaival és mozgalmasságával. Valamennyien fölkeltek, megmozdultak, megszólaltak, megint eljöttek a divatárúsnők, megint előkerült Dmitrijevna Marja, és teához hívta őket. Natasa, tágra nyitott szemekkel, mintha csak a rámeresztett pillantásokat mind egyszerre el akarta volna kapni, nyugtalanul nézett végig valamennyiükön és iparkodott olyannak látszani, a milyen mindig volt.

Reggeli után Dmitrijevna Marja (ez volt a legjobb ideje a napnak) beült a karosszékébe, s odahúzta magához Natasát és az öreg grófot.

- Nos, barátom, én most jól átgondoltam az egész dolgot, és ime a tanácsom, - mondotta. - Tegnap, a mint tudják, voltam az öreg Nikolaj hercegnél; és hát, beszéltem vele... Ő jónak látta ordítózni. Engem ugyan túl nem ordít. Én aztán szépen elmondtam neki a mondókámat.

- De hát mi lelte? - kérdezte a gróf.

- Mi lelte? Örült, hallani sem akar az egésztől, de mit is beszélünk róla, úgy is eléggé elgyötörtük már ezt a szegény leányt, - mondotta Dmitrijevna Marja. - Az én tanácsom az, hogy véget kell vetni a dolognak, elmenni szépen haza Otradnoeba... és ott bevárni...

- Jaj, nem, nem! - kiáltott közbe Natasa.

- De bizony, szépecskén hazamenni, - mondotta Dmitrijevna Marja. - És várni. Ha a vőlegény most idejön, az összetűzés elkerülhetetlen; amúgy pedig elintézi a dolgot négy szemközt, s azután kimegy magukhoz.

Andrejevics Ilya helyeselte ezt a tervet, melynek észszerűségét nyomban felismerte. Ha megpuhul az öreg, úgy utána annál jobb lesz elmenni hozzá Moszkvába vagy Lyszyja Goryba: ha meg nem, akkor, az ő akarata ellenére, amúgy is csak Otradnoeba lehet az esküvőt megtartani.

- Tökéletesen igaz, - mondotta. - Sajnálom is, hogy voltam nála, s a leányt is elvittem magammal, - szólott az öreg gróf.

- Dehogy' is, ugyan már miért sajnálná? Ha már itt voltak, lehetetlen volt, hogy ne tegyék tiszteletüket nála. Nos, és ha nem akar tudni a dologról, ez az ő dolga, - mondotta Dmitrijevna Marja s valamit keresett a reticule-jében. - Már a kelengye is készen van, mire várnának még; a mi meg nem kész, azt majd utánuk küldöm én. Bár nagyon sajnálom, ha itt hagynak, de azért ez lesz a legjobb, Isten nevében, menjenek csak. - Miután megtalálta a reticule-jében azt, a mit keresett, átadta Natasának. Egy levél volt Marja hercegnőtől. - Neked írja. Szegény, hogy' gyötrődik! Egyre attól tart, hogy esetleg azt találod hinni, hogy nem szeret téged.

- Nem is szeret, - mondotta Natasa.

- Badar beszéd, ne mondj ilyet, - kiáltott föl Dmitrijevna Marja.

- Nem hiszek én már senkinek; tudom, hogy nem szeret, - szólott Natasa bátran, s miközben átvette a levelet, száraz és kaján határozottság tükröződött az arcán, a mi arra készítette Dmitrijevna Marját, hogy összeránczolt homlokkal még merőbben végignézzon rajta.

- Matyuska, nekem ne felelgess így, - mondotta. - A mit én mondok, az igaz. Írd meg a választ.

Natasa nem felelt és bement a szobájába, hogy Marja hercegnő levelét elolvassa.

Marja hercegnő azt írta, hogy kétségbe volt esve a köztük történt félreértés miatt. Bárminők lettek légyen is az apja érzelmei, írta Marja hercegnő, kérte Natasát, higgye el neki, hogy

képtelen volna őt, a kire a bátyja választása esett, nem szeretni, a kinek a boldogságáért minden áldozatra kész.

„Egyébiránt”, - írta tovább, - „ne higgye, hogy az apám ellenszenvvel van ön iránt. Ő beteg és öreg ember, a kinek el kell nézni az ilyesmit; de e mellett jó és nagylelkű, s mindenesetre szeretni fogja azt, a ki a fiát boldoggá teszi.” Marja hercegnő ezenkívül még arra kérte Natasát, jelöljön ki időt, a mikor megint találkozhatnak vele.

Natasa, miután elolvasta a levelet, leült az íróasztalhoz, hogy megírja rá a feleletet. „Kedves hercegnő”, - írta le szaporán és gépiesen, francziául, de itt egyszerre megakadt. Vajjon mindazok után, a mik tegnap történtek, mit is írhatott volna neki még? Igen, igen, mindez tényleg megtörtént, és most egészen más a helyzet, gondolta magában, a mint ott ült a megkezdett levél előtt. „Lemondjak neki? Hát csakugyan le kell mondanom neki? Ez rettenetes!”... S hogy ezektől a szörnyű gondolatoktól megszabaduljon, elküldött Szonyáért, s vele együtt elkezdett valami mustrák közt válogatni.

Ebéd után Natasa bement a szobájába s megint elővette Marja hercegnő levelét. „Hát csakugyan vége volna mindennek?” - gondolta magában. „Hát csakugyan ilyen hamarosan semmivé tett volna ez mindent, a mi volt!” A régi erővel föltámadt benne Andrej herceg iránt való szerelme, de egyúttal érezte, hogy Kuragint is szereti. Élénken elképzelte magát, mint Andrej herceg feleségét, és maga elé képzelte a vele való boldogságnak képzeletében oly sokszor ismételt képét, de egyúttal szinte magánkívül lett az izgatottságtól, mikor visszaidézte az emlékezetébe Anatole-lal való tegnapi találkozásának minden részletét.

„Miért is ne lehetne egyesíteni a kettőt?” - gondolta olykor, teljes homályban tapogatózva. „Csak akkor lehetnék teljesen boldog, így pedig választanom kell, s ha bármelyikről le kell mondanom, nem lehetek többé boldog. Csak az a kérdés, - gondolta magában, - elmondjak-e Andrej hercegnek mindent, a mi történt, vagy titkoljam előtte, - mindakettő egyformán lehetetlen. De *ezzel* még nincs minden elrontva. Hát csakugyan búcsút vegyek örökre Andrej herceg szerelmének a boldogságától, a melynek oly hosszú időn keresztül éltem?”

- Kisasszony, - mondotta egy szobaleány titokzatosan suttogva, a mint a szobába lépett. - Ezt egy inas hozta. - Átadott neki egy levelet. - Csak az Isten szerelmére,... - tette még hozzá a szobaleány, mikor Natasa, minden habozás nélkül, gépies mozdulattal feltörte a pecsétet, és elolvasta Anatole szerelmes levelét, amelynek egyetlen sorát sem értette, csak annyit tudott, hogy ez a levél ő tőle, attól az embertől való, a kit szeret. „Igen, szereti: mert máskülönben vajjon megtörtént volna mindaz, a mi történt? Vajjon itt lehetne-e most a kezében az ő szerelmes levele?”

Natasa reszkető kezekkel fogta ezt a szenvedélyes szerelmes levelet, melyet Dolochov írt Anatole számára, s a mint olvasta, megtalálta benne mindannak a visszhangját, a mit, mint neki rémlett, iránta ő maga is érzett.

„Tegnap este eldőlt a sorsom: vagy *szeret* vagy meghalok. Más menekvésem nincsen”, - így kezdődött az a levél, melyet Anatole írt neki. Azután azt írta, hogy jól tudja azt, szülei nem fogják őt neki, Anatole-nak, adni, s hogy ennek titkos okai vannak, a melyeket csak ő tárhat föl előtte, de ha szereti őt, úgy csak azt az egy szót kell kimondania, *igen* és nincs az az emberi hatalom, mely megakadályozhassa a boldogságukat. A szerelem diadalmaskodik mindenben. Megszökteti és elviszi őt a világ végére.

„Igen, igen, szeretem!” - gondolta Natasa, mikor már vagy huszadszor elolvasta a levelet, s minden szavában valami különös, mély értelmet keresett.

Dmitrijevna Marja aznap este elment Archarovékhoz és meghívta a leányokat, hogy tartsanak vele. Natasa főfájás ürügye alatt otthon maradt.

XV.

Szonya, mikor késő este hazatért, bement Natasa szobájába és legnagyobb meglepetésére teljesen felöltözve, a pamlagon alva találta őt. Mellette ott hevert az asztalon Anatole felbontott levele. Szonya fogta a levelet és elkezdte olvasni.

Olvasta és rápillantott az alvó Natasára, az ő arcán keresvén a magyarázatát annak, a mit olvasott, de nem találta meg. Nyugodt, szelíd és boldog volt az arcza. Szonya szinte fuldokolva kapott a kebléhez s a rémülettől és izgatottságtól sápadtan és remegve leült egy karosszékbe és sírva fakadt.

„Hogy’ nem vettem én észre semmit? Hogy’ juthatott a dolog ennyire? Csakugyan nem szereti már Andrej herceget? És hogy’ engedhette, hogy Anatole ennyire menjen? Ez az ember csaló és gonosztevő, az világos. Mit mond Nikolenyka, ez a kedves, nemeslelkű Nikolenyka, ha ezt megtudja? Most már tudom, mit jelentett az ő izgatott, elszánt és természetellenes arczkifejezése tegnapelőtt, tegnap és ma”, - mondotta Szonya; „de hiszen az lehetetlen, hogy őt szeresse! Alkalmasint csak azért bontotta föl ezt a levelet, mert nem tudta, kitől van. Alkalmasint őt magát is sérti ez. Teljes lehetetlenség, hogy ilyesmire vetemedjék!”

Szonya letörülte a könnyeit, odament Natasához és megint belenézett az arcába.

- Natasa! - szólott alig hallhatóan.

Natasa fölébredt és megpillantotta Szonyát.

- Nos, hazajöttél?

És csak a lelkesedés pillanataiban tapasztalható hévvel és gyöngédséggel megölelte a barátnőjét. De észrevevén Szonya arcán a zavart, az ő arcza is zavart és gyanakvó kifejezést öltött.

- Szonya, te elolvastad ezt a levelet? - mondotta.

- Igen, - felelt Szonya halkan.

Natasa diadalmasan elmosolyodott.

- Nem, Szonya, én nem birom tovább! - mondotta. - Nem titkolhatom előtted tovább. Tudd meg, hogy mi szeretjük egymást!... Szonya, lelkem, ő azt írja... Szonya...

Szonya, mintha nem hitt volna a füleinek, meredt szemekkel bámult Natasára.

- És Bolkonszkij? - kérdezte.

- Óh, Szonya, ha fogalmad volna róla, milyen boldog vagyok! - mondotta Natasa. - Te nem tudod, mi az a szerelem...

- De hát Natasa, *annak* csakugyan vége volna?

Natasa tágra nyitott, nagy szemekkel bámult Szonyára, mintha csak nem értette volna a kérdését.

- Tehát lemondasz Andrej hercegről? - kérdezte Szonya.

- Eh, te nem érted a dolgot, ne beszélj badarságokat, ide hallgass, - szólott Natasa hirtelen bosszúsággal.

- Nem, ezt nem hihetem, - ismételte Szonya. - Nem értem. Hogy’ lehet az, hogy te egy egész esztendőn keresztül szerettél egy embert, és egyszerre... Hiszen mindössze csak háromszor láttad. Natasa, én nem hiszem, a mit mondasz, te csak tréfálsz. Három nap alatt mindenről megfeledkezni, és így...

- Három nap alatt, - szólalt meg Natasa. - Nekem úgy tetszik, mintha már száz esztendő óta szeretném őt. Úgy tetszik, mintha soha, soha se szerettem volna még eddig. Ezt persze te nem értheted. Szonya, megállj csak, ülj le oda szépen. - Natasa megölelte és megcsókolta őt. - Mondták nekem sokszor, hogy megesik az ilyen, alkalmasint te is hallottad, de én csak most ízleltem meg ezt a szerelmet. Ez nem olyan ám, mint az eddigi volt. A mint megpillantottam, tüstént éreztem, hogy ő az én uralkodóm s én az ő rabszolgája vagyok, a kinek lehetetlen őt nem szeretni. Igen, a rabszolgája. A mit csak parancsol, azt megteszem mind. Te ezt nem érted. De mitévő legyek? Mitévő legyek, Szonya? - kérdezte Natasa boldog és ijedt arczczal.

- Gondold csak meg, mit csinálsz? - mondotta Szonya, - én ezt nem hagyhatom ennyiben. Ezek a titkos levelezések... Hogy' engedhetted a dolgot ennyire jutni? - kérdezte rémülten és undorodva, a mit alig volt képes palástolni.

- Mondtam már, - felelt Natasa, - hogy nekem nincs akaratom; hogy' nem tudod már megérteni, hogy szeretem!

- Akkor biz' én nem hagyom annyira jutni a dolgot, elmondok mindent, - kiáltott föl Szonya elcsukló hangon.

- Hova gondolsz, az Istenért!... Ha elmondod, ellenségem vagy, - mondotta Natasa. - Te az én boldogtalanságomat kívánod, azt akarod, hogy elválasszanak bennünket...

Natasa rémületét látva, a szégyen és a barátnője iránt érzett szánalom könnyei csordultak ki Szonya szemeiből.

- De hát mi volt köztetek? - kérdezte. - Mit mondott neked? - Miért nem jött el ide?

Natasa nem felelt a kérdéseire.

- Az Isten szerelmére, Szonya, ne szólj senkinek, ne gyötörj, - könyörgött Natasa. - Gondold meg, hogy az ilyesmibe senkinek sem szabad beleavatkozni. Én elárultam előtted...

- De hát miért ez a titkolódzás! Miért nem jön ő ide a házukba? - kérdezte Szonya. - Mért nem kéri meg nyíltan a kezdet? Hiszen Andrej herczeg teljes szabadságot adott neked, ha már ennyire vagyunk; de én még most se hiszem, Natasa, gondolkoztál te rajta, vajjon mik lehetnek azok a *titkos okok*?

Natasa csodálkozó szemekkel nézett Szonyára. Nyilvánvaló volt, hogy ő előtte is csak most merült föl először ez a kérdés, a melyre nem tudott mit felelni.

- Hogy melyek azok az okok, azt nem tudom. De bizonyosan vannak.

Szonya felsóhajtott és hitetlenül csóválta a fejét.

- Ha csakugyan volna rá ok... - kezdte el, de Natasa látván a kételkedését, ijedten közbevágott.

- Szonya, lehetetlen ő benne kételkedni, lehetetlen, teljességgel lehetetlen, érted-e hát végre? - kiáltott rá.

- Vajjon szeret-e ő téged?

- Hogy szeret-e? - ismételte Natasa és szánakozva mosolygott a barátnője korlátoltságán. - Hiszen olvastad a levelét és láttad.

- De hátha nem tisztességes ember?

- Ó!... nem tisztességes ember? Óh, ha tudnád! - mondotta Natasa.

- Ha csakugyan tisztességes ember, akkor vagy határozottan nyilatkoznia kell, vagy nem szabad veled többé találkoznia; és ha te nem akarod ezt megtenni, úgy majd megteszem én, írok neki és elmondom az egész dolgot a papának, - mondotta Szonya egész határozottan.

- De ha nem tudok nélküle élni! - kiáltott föl Natasa.

- Natasa, én nem értelek. Miket beszélsz. Gondolj apádra, Nikolenykára.

- Nekem senki se kell, senkit se szeretek ő kívül. Hogy' mersz olyant mondani, hogy ő nem tisztességes ember? Talán nem tudod, hogy szeretem? - kiáltott rá Natasa. - Szonya, menj innen, én nem akarok veled összetűzni, az Istenre kérlek, menj innen, menj innen; látod, hogy' szenvedek, - kiáltott föl Natasa ingerült és kétségbeesett hangon. Szonya sírva fakadt és kiment.

Natasa leült az asztalhoz, és minden gondolkodás nélkül megírta Marja hercegnőnek azt a választ, a melyet egész délelőtt nem volt képes megírni. Röviden azt írta ebben a levélben Marja hercegnőnek, hogy a köztük fenforgott félreértéseknek vége, hogy Andrej herceg nagylelkűségének a révén, a ki elutazása előtt teljes szabadságot adott neki, arra kéri őt, hogy felejtse el mindent és bocsássa meg neki, ha valamit vétett ellene, de Andrej hercegnek ő nem lehet a felesége. Ebben a pillanatban olyan könnyűnek, egyszerűnek és világosnak látszott előtte minden.

Úgy volt, hogy Rosztovék pénteken utaznak haza, s a gróf szerdán kiment egy vevővel Moszkva melletti birtokára.

A gróf elutazása napján Szonya és Natasa nagy ebédre voltak híva Karaginékhoz, és Dmitrijevna Marja kísérte őket. Ezen az ebéden Natasa megint találkozott Anatole-al és Szonyának feltűnt, hogy Natasa titokban hosszasan beszélgetett vele, s egész ebéd alatt még sokkal izgatottabb volt, mint azelőtt. Mikor hazaérkeztek, Natasa volt az, a ki elkezdte Szonyával azt a kimagyarázást, a melyre ez bizton számított.

- Látod, Szonya, te mindenféle badarságot beszéltél össze róla, - kezdte Natasa szelid hangon, azon a hangon, a melyen a gyermekek szoktak beszélni, mikor azt akarják, hogy megdicsérjék őket. - Ma tisztába hoztunk mindent.

- Nos hát, hogy' áll a dolog? Mit mondott hát? Natasa, úgy örülök, hogy nem haragszol rám. Mondd el, mondd el nekem a tiszta igazságot. Mit mondott hát?

Natasa elgondolkozott.

- Oh, Szonya, ha te úgy ösmernéd őt, mint én! Azt mondta... Megkérdezte tőlem, mennyire vagyok lekötve Bolkonszkijnak. Nagyon megörült, mikor meghallotta, hogy egyedül csak tőlem függ, hogy őt kikosarazzam.

Szonya szomorúan felsóhajtott.

- De hiszen nem kosaraztad ki Bolkonszkijt? - jegyezte meg.

- Lehet, hogy már igenis kikosaraztam! Lehet, hogy Bolkonszkij-val már vége mindennek. Mért tartasz te engem olyan rossznak?

- Én nem tartalak semmilyennek, csak nem értem, hogy...

- Várj, Szonya, tüstént megértesz mindent. Meglátod, hogy milyen ember ő. Ne gondolj rosszat rólam, sem ő róla.

- Én senkiről se gondolok rosszat: én mindenkit szeretek és mindenkit sajnálok. Hát mit csináljak?

Szonya nem ment bele abba a gyöngéd hangba, a melyen Natasa beszélt vele. Minél ellágyultabb és keresettebb volt Natasa arczkifejezése, annál komolyabbá és szigorúbbá lett a Szonyáé.

- Natasa, - mondotta, - te arra kértél, hogy ne beszéljek veled erről, nem is beszéltem, de most te kezdted. Natasa, én nem hiszek neki. Miért ez a titkolózás?

- Már megint, megint! - vágott közbe Natasa.

- Natasa, én féltlek.

- Ugyan mitől féltesz?

- Attól féltlek, hogy tönkreteszed magadat, - mondotta Szonya elszántan, de maga is megszeppent attól, a mit mondott.

Megint kaján kifejezés ült ki Natasa arczára.

- Hát jó, tönkreteszem, igen, még pedig mielőbb tönkreteszem magam. Ez nem a te dolgod. Nem a te bajod lesz, hanem az enyém. Hagyj el, hagyj el. Gyűlöllek.

- Natasa! - kiáltott föl Szonya rémulten.

- Gyűlöllek, gyűlöllek! S örök időkre ellenségem vagy!

Natasa kiszaladt a szobából.

Natasa nem beszélt többet Szonyával és kerülte őt. Az izgatottság és a bűntudat egyforma kifejezésével járt-kelt a szobákban s minduntalan belekapott valamibe, de hamarosan ott hagyott mindent.

Bármennyire nehezére esett is ez Szonyának, azért le nem vette róla a szeméit, s állandóan szemmel tartotta a barátnőjét.

A gróf visszaérkezésére kitűzött nap előtt való napon Szonya észrevette, hogy Natasa egész délelőtt ott ült a fogadó-szoba ablakában, mintha várt volna valamit, s hogy valami jelt is adott egy arramenő katonatisztnek, a kit Szonya Anatole-nak nézett.

Szonya most még éberebben kezdett ügyelni a barátnőjére, és észrevette, hogy Natasa egész ebéd alatt és egész este valami furcsa és természetellenes állapotban volt (nem találó feleleteket adott a hozzá intézett kérdésekre, minduntalan belekezdett egy-egy mondatba, melyet azonban félbehagyott és mindenben csak nevetett).

Tea után Szonya látta, a mint egy szobaleány szepegve várta Natasát a szobája ajtajában. Eleresztette őt maga mellett, s az ajtónál hallgatózva megtudta, hogy megint levelet hoztak neki.

És egyszeriben világossá lett Szonya előtt, hogy Natasának valami szörnyű terve van ma estére. Szonya kopogott az ajtón. Natasa nem eresztette be.

„Meg fog szökni vele!” - gondolta Szonya. „Mindenre képes. Ma valami roppant szánalmas és elszánt kifejezés ült az arcán. Sírva fakadt, mikor apuskától elbúcsúzott”, - jutott eszébe Szonyának. „Igen, igen, egész biztos, hogy megszökik vele, - de hát mittévő legyenek?” - gondolta Szonya és sorra eszébe jutottak azok a jelek, melyek arra mutattak, hogy Natasának csakugyan valami szörnyű szándéka volt mára. „A gróf nincs itt. Mittévő legyenek? Írjak Kuraginnak és magyarázatot kérjek tőle? De ki kényszerítheti rá, hogy feleljen? Írjak Pierre-nek, a mint Andrej herczeg kívánta, arra az esetre, ha valami baj adná elő magát?... De az is lehet, hogy már csakugyan lemondott Bolkonszkijnak (tegnap küldött egy levelet Marja herczegnőnek). Óh, mért is nincs itt a papa.”

Az, hogy Dmitrijevna Marjának szóljon, a ki olyan bizalommal volt Natasa iránt, rettenetesnek látszott előtte.

„Akár így, akár úgy”, - gondolta Szonya, a mint ott a sötét folyosón állott, „de most vagy soha, elérkezett az ideje annak, hogy megmutassam, hogy nem feledkeztem meg a családja jótéteményeiről és szeretem Nikolenykát. Nem, és ha három éjszaka nem alszom is, de el nem mozdulok erről a folyosóról, s ha kell, erőszakkal tartom őt vissza, de nem engedem, hogy szégyent hozzon a családjára”, - gondolta.

XVI.

Anatole nemrég átköltözött Dolochovhoz. Dolochov már napok óta törte a fejét Rosztova megszöktetésének a tervén, melyet aznap este akartak végrehajtani, a mikor Szonya Natasa ajtajánál hallgatózott, és föltette magában, hogy megmenti őt. Natasa úgy ígérte, hogy este tíz órakor a hátsó kapun megy ki Kuraginhoz. Az volt a terv, hogy Kuragin felülteti őt egy trojkára és elviszi egy Moszkvától hatvan versztnyre lévő Kamenyka nevű helységbe, a hol már várja őket egy lefokozott pap, a ki majd összeadja őket. Kamenykában már készen áll az előfogat, a melyen kimennek a varsói utra, onnan pedig postakocsin folytatják az útjukat külföldre.

Anatolenak meg volt az útlevele, meg volt a szabadságlevele s ezenkívül tízezer rubelt vitt magával a nővérétől, tízezeret pedig Dolochov közvetítésével vett föl valahol.

A két tanú, Hvosztikov, egy volt írnok, a kit a játéknál használt föl Dolochov és Makarin, egy kiszolgált huszár, egy jólelkű, de gyöngéjellmű ember, a ki határtalan szeretettel viseltetett Kuragin iránt, - az első szobában ültek és teáztak.

Dolochov nagy dolgozó-szobájában, a mely a padlótól a padmalyig tele volt perzsa szőnyegekkel, medvebőrökkel és fegyverekkel, kurta úti kabátban és csizmával a lábán, ott ült Dolochov a nyitott íróasztalfiók előtt, a melyben számadások és bankó-kötegek heverték szanaszét. Anatole kigombolt egyenruhában, abból a szobából, a melyben a tanúk ültek, a dolgozó-szobán keresztül bement a hátulsó szobába, a hol az ő francia inasa a többiekkel együtt csomagolt. Dolochov pénzt olvasott és jegyzeteket csinált.

- Nos, - szólalt meg, - Hvosztikovnak két ezeret kell adni.

- Hát adj neki, - hagyta jóvá Anatole.

- Makarka (így hívták Makarin-t) ez tűzön-vízen keresztül megy érted ingyen is. Így aztán kész a számadás, - mondotta Dolochov és odamutatott neki egy papírszeletet. - Rendben van?

- No persze, hogy rendben, - szólott Anatole, a ki nyilván rá se hederített Dolochovra, s csak állandó mosolylyal az arcán bámult maga elé.

Dolochov belökte az asztalfiókot és gúnyos mosolylyal nézett Anatolera.

- Tudod-e, mit mondok neked, hadd abba az egészset; még nem késő! - mondotta.

- Bolond, - szólott Anatole. - Ne beszélj badarságokat. Ha tudnád... Tudja a manó, mi is ez!

- Igazán mondom, hadd el, - szólott Dolochov. - Komolyan mondom. Nem tréfa dolog ám ez, a mibe belefogtál!?

- No, tessék, már megint ugratsz? Menj a pokolba! Hm... - rivallt rá Anatole s összeránczolta a homlokát. - Igazán, nem vagyok most hangolva a te hóbortos tréfáidra. - S kiment a szobából.

Dolochov megvetően és kicsinylő mosolylyal nézett utána.

- Megállj, - kiáltott Anatole után, - én nem tréfálok, komolyan beszélek, gyere csak ide, gyere.

Anatole megint visszajött a szobába és iparkodván minden figyelmét összeszedni, ránézett Dolochovra, szemlátomást, szinte önkéntelenül engedelmeskedvén neki.

- Ide hallgass ám most, mert utolszor mondom, a mit mondok. Mi okom volna veled tréfálni? Talán utadba álltam? Ki rendezett el mindent, ki talált papot, ki gondoskodott útlevelelről, ki szerzett pénzt? Mindezt én cselekedtem.

- No, ezt köszönöm is neked. Azt hiszed, nem leszek hálás érte? - Anatole felsóhajtott és megölelte Dolochovot.

- Én a kezedre jártam, de azért mégis kötelességem, hogy az igazat megmondjam: veszedelmes, és ha jól vesszük, ostoba dolog ám az egész. Mondjuk, hogy megszőkteted, jól van. Azt hiszed tán, hogy ennyiben marad a dolog? Ki fog sülni, hogy már nős vagy. És akkor aztán főbenjáró pert akasztanak a nyakadba...

- Eh! Ostobaság, badarság! - szólalt meg Anatole s megint összeránczolta a homlokát. - Hiszen elmagyaráztam már neked. Hm? - És Anatole az okoskodások iránt való amaz előszeretettel, mely a korlátolt emberek sajátja, ismételte előtte azt, a mit már legalább százszor elmondott volt neki. - Hiszen elmagyaráztam már neked, hogy mire lyukadtam ki: ha ez a házasság érvénytelen, - mondotta behajtván az újját, - akkor nem felelek érte; ha pedig érvényes, akkor se baj: külföldön ezt úgy sem fogja tudni senki, igaz-e? Így hát csak hallgass, hallgass, hallgass...

- Még egyszer mondom, hadd el! Csak lekötöd magadat...

- Menj a pokolba, - mondotta Anatole s a hajához kapva kiment a másik szobába, de legott vissza is jött s Dolochov mellett a lábait maga alá szedve, leült egy karosszékre. - Manó tudja, mi ez! Hm? Tapintsd csak meg, hogy' kalapál. - Fogta Dolochov kezét és odaillesztette a szívéhez. - Micsoda lábacskák, pajtás, micsoda tekintet! Istennő! - tette hozzá francziául. - Hm?

Dolochov hidegen mosolyogva s szép, hunczut szemeit villogtatva nézett rá, s nyilván még mulatni akart egy cseppet rajta.

- Nos és ha elfogy a pénz, mi lesz akkor?

- Akkor mi lesz? Hm? - ismételte Anatole s a legőszintébben belátta, hogy erre a kérdésre nem volt elkészülve. - Mi lesz akkor! Azt már magam se tudom, mi lesz... Eh, de ne beszéljünk badarságokat! Ránézett az órájára. - Ideje mennünk!

Anatole bement a hátulsó szobába.

- Nos, meglesztek-e már? Mit mamlaszkodtok ott, - kiáltott az inasokra.

Dolochov összeszedte a pénzt, odakiáltott egy inasnak, hogy rakjon fel az útra enni- és innivalót, s bement abba a szobába, a melyben Hvosztikov és Makarin üldögéltek.

Anatole a dolgozó-szobában a kezére hajtott fejjel ült a pamlagon, mélázva mosolygott s gyöngéden suttogott valamit magában.

- Gyere, egyél valamit. Igyál! - kiáltott át Dolochov a másik szobából.

- Nem kell! - felelt Anatole még egyre mosolyogva.

- Gyere már, Balaga is megjött.

Anatole fölkel és bement az ebédlőbe. Balaga egy közismert trojka-kocsis volt, a ki már hat esztendeje ismerte Dolochovot és Anatole-t, a kiknek azóta állandóan a szolgálatában állott. Mikor Anatole ezrede Tverben állomásozott, Balaga nem egyszer este elindult vele Tverből, hajnalra bevitte őt Moszkvába, s másnap éjjel megint visszavitte. Nem egyszer megmentette Dolochovot üldözői elől, nem egyszer hordozta őket szanaszét a városban cigányokkal és hölgyikékkal, mint a hogy' ő hívta őket. Nem egyszer gázolt el Moszkvában az ő kirándulásaik alkalmával embereket és kocsikat, s a gazdáit, mint a hogy' őket hívta, mindig kihúzták őt a csávából. Nem egy lovat hajszott agyon az ő szolgálatukban. Nem egyszer kapott verést tőlük, nem egyszer leittatták pezsgővel és Madeirával, melyet nagyon szeretett s nem egy olyan csint tudott mindegyikükről, a melylyel más ember fia már rég Szibériába került volna. Duhajkodásaik alkalmával nem egyszer behívták őt magukhoz, jól megtánczoltatták cigánymuzsika mellett és nem egy ezer rubl ment keresztül a kezén. Az ő szolgálatukban évente legalább hússzor tette kockára az életét, meg a bőrét, s több lovat hajszott agyon alattuk, mint a mennyi pénzt kapott tőlük. De azért szerette őket, szerette azt az eszeveszett rohanást, óránként tizenhatsz versztjével, szeretett kocsikat felfordítani, embereket elgázolni, és hanyatt-homlok vágtatni keresztül-kasul Moszkva utcáin. Szerette hallani a háta mögött a részeg hangok vad ordítását: „gyerünk, gyerünk!”, a mikor pedig már teljes lehetetlenség volt vesztebbül vágtatni, szeretett végigvágni egy-egy parasztnak a nyakán, a ki az esze nélkül iparkodott kitérni előle. „Ízről-ízre urak!” - gondolta magában.

Anatole és Dolochov is szerették Balagát, mert mestere volt a hajtásnak, s mert ő is azt szerette, a mit ők. Másoktól Balaga egy kétórás menetért huszonöt rubl is kivasalt, s másokkal csak nagy ritkán ment maga, inkább a legényeit küldte velük. De az ő gazdáival, mint a hogy' őket hívta, mindig maga ment el, és soha semmit se kért tőlük a fáradságáért. Csak mikor megtudta a komornyiktól, hogy van pénzüik, minden pár hónapban egyszer, jó korán beállított hozzájuk reggel, és mély hajlongások közt kérte, hogy rántsák ki a bajból. A gazdáit mindig leültették.

- Már bocsásson meg, batyuska, Ivánovics Fedor, vagy kegyelmes uram, - mondotta. - Teljesen meglovatlanodtam, adjanak, a mennyit lehet, hogy elnézhessek a vásárra.

És Anatole és Dolochov, ha éppen pénznél voltak, egy, sőt kétezer rubl is kiszúrtak neki.

Balaga hirtelenszöke, piros arcú és feltűnően piros és vastagnyakú, zömök termetű, pisze orrú, kurtaszakállú és csillogó, apró szemű, vagy huszonhét esztendősen parasztember volt. A bekecse fölött selyemmel bélelt, finom, kék kaftánt viselt.

Még az előszobában keresztet vetett magára, s odament Dolochovhoz, s odanyújtotta neki nem éppen nagy, fekete kezét.

- Adj' Isten, Ivánovics Fedor! - mondotta s meghajtotta magát.

- Fogadj Isten, pajtás. No lám, ő is megérkezett.

- Adjon Isten, kegyelmes uram, - szólt oda a belépő Anatole-nak, s neki is kezét nyújtott.

- Azt mondom néked, Balaga, - úgymond Anatole s a vállára tette a kezét, - szeretsz-e engem vagy sem? Hm? Aztán kitegy ám ma magadért... Milyen lovakon jöttél? Hm?

- A mint a küldöncz kívánta, a magukén, a fenevadakon, - felelt Balaga.

- Ide hallgass, Balaga! Pusztuljon el bár mind a három, de három óra alatt ottlegyünk ám. Hm?

- Ha elpusztulnak, hogy' megyünk akkor? - kérdezte Balaga hunyorgatva.

- No, no, szétverem a pofádat, ne mókázz itt nekem! - kiáltott föl egyszerre Anatole szeméit kidüllesztve.

- Hát ugyan ki mókázik, - felelt a jamscsik mosolyogva. - Talán bizony sajnálom a gazdáimtól? Ugy vágtatunk, a hogy' csak a lovak birják.
- Áá! - szólott Anatole. - Ül le hát no.
- Mit állsz, ül le hát, - kiáltott rá Dolochov is.
- Majd én csak állok, Ivánovics Fedor.
- Ül le, ha mondom és igyál, - rivallt rá Anatole s egy nagy pohár Madeirát töltött neki. A bor láttára fölcsillantak a jamscsik szemei. Az illendőség kedvéért először visszautasította, de azután felhörpintette s megtörölte a száját piros selyemkendőjével, mely ott hevert a sapkájában.
- Mi lesz, kegyelmes uram, mikor megyünk?
- Nézzük csak... (Anatole az órájára nézett) akár mehetünk is. Siess, Balaga. Hm? Odaérünk?
- Attól függ, nem jön-e közbe valami, máskülönben miért ne érnénk? - felelt Balaga. - Elmentünk mi már Tverbe is hét óra alatt. Emlékszik tán még, kegyelmes uram.
- Tudod, egyszer karácsonyra eljöttem Tverből, - szólott Anatole mosolyogva ezen az emléken és odafordult Makarinhoz, a ki áhítatosan meresztette a szemeit Kuragin-ra. - Akár hiszed, akár nem, Makarka, de elállt a lélekzetünk, úgy repültünk. Nekimentünk egy szekérnek, sőt kettőt fel is fordítottunk. Hm?
- Azok voltak aztán a lovak! - folytatta az elbeszélést Balaga. - Akkor fiatal csikókat fogtam be lógósnak a világospej mellé, - fordult oda Dolochovhoz, - hiszed-e, Iványcs Fedor, hatvan versztet futottak meg azok a fenevadak; alig birtam szárban tartani őket, meggémberedtek a kezeim: erősen fagyott. Lecsaptam a gyeplőszárazakat, tartsd magad, kegyelmes uram, én meg szinte belefordultam a szánba. Ez már több volt a hajszanál, s mégis alig lehetett őket megállítani. Három órán át száguldottak, mint az ördögök. Csak a bal lógós adta ki a páráját.

XVII.

Anatole kiment a szobából, de pár perc múlva visszatért egy ezüst övvel átkötött bundában, s fején kaczián féltreapott czobolyprémes sapkával, mely pompásan illett szép arczához. Belenézett a tükörbe, s ugyanabban a pose-ban, a melyben a tükör előtt állt, odaállott Dolochov elé, egy pohár borral a kezében.

- Nos, Fegya, Isten veled, hálás köszönet mindenért, Isten veled, - szólott Anatole. - Fiatalságom czimborái, bajtársai... - kissé elgondolkozott, - Isten veletek, - fordult oda Makarinhoz s a többiekhez.

Bár valamennyien együtt mentek vele, Anatole nyilván valami ünnepélyes és megható jelenetet akart rögtönözni a czimboráival. Lassú, de érczes hangon beszélt, s a mellét ki-düllesztve, himbálózott az egyik lábán.

- Fogjatok poharat valamennyien, te is Balaga. Nos, czimborák, ifjúságom kedves barátai, dorbézoltunk, duhajkodtunk eleget, vígan éltük a világunkat. Hm? Most aztán mikor látjuk egymást? Én külföldre megyek! Fiúk, hát Isten veletek! A ti egészségtekre iszom! Hurrá!... - mondotta, s felhajtván a bort, a földhöz vágta a poharát.

- Jó egészséget, - szólott Balaga, a ki szintén fölajtotta a borát és megtörölte a száját. Makarin könnyes szemekkel ölelte meg Anatole-t.

- Hejh, herczegem, beh fáj megválni tőled, - mondotta.

- Gyerünk! Gyerünk! - kiáltott Anatole.

Balaga kifelé indult a szobából.

- Hohó, megállj, - szólott Anatole. - Tedd be az ajtót, le kell ülnünk. Így ni. - Betették az ajtót és valamennyien leültek.

- Most pedig előre, fiúk! - kiáltott Anatole és fölkelt.

Inasa odaadta neki a kardját és a tarsolyát, s valamennyien kimentek az előszobába.

- Hát a bunda hol van? - kérdezte Dolochov. - Hé, Ignatka! Menj csak Matvjejevna Matronyához s kérd el a bundámat, azt a czobolyprémest. Tudom én jól, hogy' szoktak szökni, - mondotta Dolochov hunyorgatva. - Rendesen félholtan jönnek ki, úgy, a mint otthon ültek; pár percnyi késés s egyszeriben ott terem a papa is, a mama is, potyognak a könnyek, s szinte meggémberedve... vissza a szobába, - te csak dobd rá szaporán a bundát s föl vele a szánra.

Az inas kihozott egy női rókaprémes gallért.

- Mamlasz, mondtam, hogy a czobolyprémest. Hejh, Matrjóska, a czobolyprémest, - kiáltott be úgy, hogy csak úgy harsogott a hangja a szobákon át.

Egy ragyogó feketeszemű, sápadt, sovány és szép cigánynő került elő, karján a czobolyprémes bundával, az asszonynak kékes fényben csillogott a haja és piros nagykendő volt a vállára vetve.

- Én ugyan nem sajnálom, itt van, vidd el, - mondotta, nyilván megszeppenvén a gazdájától, pedig fájt a szíve a bunda után.

Dolochov nem felelt neki, fogta a bundát, rádobta Matrjósára és beleburkolta.

- Így ni, - mondotta Dolochov. - Aztán meg így ni, - tette hozzá, s felhajtotta a gallérját a nyaka körül, csak az arcánál hagyván egy kis nyílást. - Azután meg így ni, látod! - és odahúzta Anatole fejét a gallér elején maradt nyíláshoz, a melyen keresztül Matrjosa derült mosolya látszott.

- No, Isten veled, Matrjosa, - szólott Anatole és megcsókolta. - Hejh, vége az én léhaskodásomnak is. Köszönts a nevemben Sztjuskát. Isten veled! Isten veled, Matrjosa; kívánj te is szerencsét nekem.

- Ám adjon hát az Isten szerencsét és boldogságot, herczeg, - mondotta Matrjosa az ő cigányos kiejtésével.

Két trojka állott a kapuban; két derék jamcsik tartotta kézben őket. Balaga felült az elsőre, s magasra emelt könyökkel, lassan elrendezte a gyeplőszárakat. Anatole és Dolochov odaültek mögé. Makarin, Hvosztikov és az inas a második trojkán foglaltak helyet.

- Készen vagyunk? - kérdezte Balaga. Gyerünk! - kiáltott föl, rácsavarta a gyeplőszárakat a keze fejére, s eszeveszetten siklott végig a trojka a Nikitinszkij körúton.

- Hóóóó! Hóóóó!... - hangzott föl minduntalan Balaga és a másik jamcsik harsogó hangja. Az Arbatszkaja-téren nekiment a trojka egy kocsinak, mely alaposan megreccsent, szitkok röppentek szanaszét, de a trojka csak vágatott tovább.

Miután vagy kétszer végighajtott a Podnovinszkáján, Balaga lassította a menetet és visszatérvén, a Sztaraja Konyusennája sarkán megállította a lovait.

A másik jамscsik leugrott s a zablájuknál fogva tartotta a lovakat, Anatole és Dolochov pedig a járdára léptek. A kapuhoz érve, Dolochov fűttyentett egyet. A fűttyre megjött a válasz, s nyomban utána kiszaladt egy szobaleány.

- Jőjjenek be az udvarra, különben meglátják, tüstént itt lesz, - suttogta.

Dolochov a kapuban maradt. Anatole a szobaleány után bement az udvarra, s a sarkon körülfordulva, beosont a pitvarba.

Itt Gavriló, Dmitrijevna Marja kifutó inasa jött Anatole elé.

- Az úrnőmhöz méltóztatik? - szólott az inas mély basszus hangon, és elállta az utat az ajtó előtt.

- Miféle úrnődhöz? Ki vagy te voltaképpen? - kérdezte Anatole lihegő suttogással.

- Parancsoljon csak, be kell vezetnem.

- Kuragin! Vissza, - kiáltott Dolochov. - Árulás, vissza!

Dolochov a kapu mellett, a melynél megállott volt, a házmesterrel viaskodott, a ki Anatole után, mikor bejött, beakarta zárni a kaput. Dolochov, végső erejét összeszedve, föl tartóztatta a házmestert s megkapván a futva menekülő Anatole karját, kituszkolta őt a kapun és vele együtt visszafutott a trojkához.

XVIII.

Dmitrijevna Marja, a ki meglepte a folyosón a kisírt szemű Szonyát, rákényszerítette, hogy mindent bevalljon neki. Dmitrijevna Marja elfogván Natasa levelét, a levéllel a kezében bement hozzá.

- Te gyalázatos, te arczátlan, te, - mondotta neki. - Egy szót sem akarok hallani! - Miután elutasította magától Natasát, a ki csodálkozó, de száraz szemekkel bámult rá, rázárta az ajtót s megparancsolta a házmesternek, hogy azokat az embereket, a kik ma este jönni fognak, eressze be, de ne bocsássa ki, az inasát pedig utasította, hogy vezesse föl őket hozzá, azután leült a fogadószobában és várta a szöktetőket.

Mikor Gavriló bejött Dmitrijevna Marjának jelenteni, hogy az illetők elillantak, összeránczolta a homlokát, fölkelte és hátravetett kezekkel jó darabig járt föl és alá a szobákban, azon tűnődvén, vajjon mittévő legyen. Éjjel tizenkét órakor, kitapogatván a zsebében a kulcsot, odament Natasa szobájához. Szonya zokogva kuporgott a folyosón. „Dmitrijevna Marja, az Istenért, eressen be hozzá!” - mondotta. Dmitrijevna Marja nem felelt semmit, kinyitotta az ajtót és bement. „Szégyen, gyalázat, az én házamban, ez a gyalázatos leány... csak az apját sajnálom!” - gondolta Dmitrijevna Marja és iparkodott a haragját csillapítani. „Bármily nehezemre essék is, hallgatok az egész dologról s eltitkolom a gróf előtt”. Dmitrijevna Marja elszánt léptekkel bement a szobába. Natasa ott feküdt a pamlagon, kezeivel eltakarta az arcját és meg se mocczant. Ugyanabban a helyzetben feküdt, a melyben Dmitrijevna Marja hagyta.

- Gyönyörű, mondhatom gyönyörű! - szólalt meg Dmitrijevna Marja. - Az én házamban találkozót adni a szeretőjének! Itt nincs helye alakoskodásnak. Ide hallgass, mikor beszélek hozzád. - Dmitrijevna Marja megérintette a kezével. - Ide hallgass, ha beszélek hozzád. Beszennyezted magadat, akár az utolsó utcza leány. Majd el is bánnék én te veled, csak az apádat ne sajnálnám. De nem szólok neki. - Natasa most se változtatta meg a helyzetét, de

egész testét elkezdte rázni a hangtalan és görcsös zokogás, mely szinte fojtogatta. Dmitrijevna Marja hátranézett Szonyára, s odaült a pamlagra Natasa mellé.

- Szerencséje, hogy elszökött előlem, de majd rátalálok én még, - mondotta durva hangon; - hallod-e, mit mondok? - Nagy kezét bedugta Natasa orcája alá és odafordította őt magához. Dmitrijevna Marja is, Szonya is, elképedtek, mikor Natasa arcát megpillantották. A szemei csillogtak és szárazak voltak, az ajkai össze voltak szorítva s az orcái beesettek.

- Hagyjanak... már... bánom is én... meghalok... - mondotta s haragos erővel kitépte magát Dmitrijevna Marja kezei közül s visszafeküdt előbbi helyzetébe.

- Natalya!... - szólott Dmitrijevna Marja. - Én javadat akarom. Maradj csak fekve, maradj, nem nyúlok hozzád és ide hallgass... Arról nem is beszélek, hogy mennyire bűnös vagy. Azt magad is tudod. De hát ha holnap megérkezik az apád, vajjon mit mondok neki? Hm?

Natasa teste megint megrándult a zokogástól.

- Ő is megtudja, a bátyád is, a vőlegényed is.

- Nekem nincsen vőlegényem, kikosaraztam, - kiáltott föl Natasa.

- Mindegy, - folytatta Dmitrijevna Marja. - Annyi bizonyos, hogy megfogják tudni; azt hiszed tán, hogy annyiban hagyják? Itt van az apád, én ösmerem őt jól, ha párbajra hívja azt a... jó lesz az? Hm?

- Oh, hagyjanak már békét, miért is avatkoztak bele! Miért? Miért? Ki kérte föl erre? - ordított Natasa s föltámaszkodván a pamlagon, dühösen nézett Dmitrijevna Marjára.

- De hát mit akarsz? - kiáltott föl Dmitrijevna Marja, a ki újra fölfortyant. - Talán bizony zár alatt tartottunk? Ki állta útját annak, hogy a házba járjon? Mi szükség volt arra, hogy mint valami cigányleányt megszőktessen?... De tegyük föl, hogy megszőktet, - azt hiszed tán', hogy nem akadtak volna rá? Az apád, a bátyád, meg a vőlegényed? Hitvány gazember az a ficzkó, az bizony!

- Jobb, mint maguk közül bárki, - kiáltott Natasa föltámaszkodva. - Ha nem zavartak volna meg... Oh, Istenem, mi lesz ebből! Szonya, miért...? Menjenek, menjenek ki innen!... - És olyan kétségbeesetten kezdett zokogni, a hogy' az emberek csak olyasmin szoktak, a minek ők maguk az okai. Dmitrijevna Marja megint el akart kezdeni beszélni; de Natasa felordított: „Menjenek, menjenek ki, maguk valamennyien gyűlölnek, megvetnek engem!” - S ezzel megint ledobta magát a pamlagra.

Dmitrijevna Marja egy ideig még próbálta meggyőzni Natasát és megértetni vele, hogy az egész dolgot titokban kell tartani a gróf előtt, hogy senki se fog megtudni semmit, ha Natasa rászánja magát arra, hogy elfelejt mindent és senki előtt sem árulja el, hogy valami történt. Natasa nem felelt. Nem is zokogott már, csak borzongás és remegés fogta el. Dmitrijevna Marja párnát tett a feje alá, két takarót is tett rá, s maga főzött neki hársfateát, de Natasa rá se hederített.

- Csak hadd aludjék, - mondotta Dmitrijevna Marja, mikor a szobából kilépett, azt hivén, hogy alszik. De Natasa nem aludt és sápadt arccal, tágra nyitott szemekkel bámult maga elé. Natasa egész éjjel nem aludt, nem sírt, s egyetlen szót se váltott Szonyával, a ki többször is fölkelt és odament hozzá.

Másnap reggelire, mint a hogy' ígérte, Andrejevics Ilya gróf visszaérkezett Moszkva melletti birtokáról. Feltűnően jókedvű volt: sikerült a vevővel megegyeznie, s így semmi se tartóztatta tovább Moszkvában s nem készítette arra, hogy a grófnétól továbbra is távol maradjon, a ki után már nagyon vágyakozott. Dmitrijevna Marja, mikor vele találkozott, elmondta, hogy Natasa az este nagyon rosszul lett, úgy hogy orvost is hivattak hozzá, de most már jobban

van. Natasa egész délelőtt nem jött ki a szobájából. Remegve, összeszorított ajkakkal, tágra nyitott, száraz szemekkel ült az ablak mellett s nyugtalanul nézte az utcán járó-kelőket, s egy futó pillantást vetett azokra, a kik bejöttek a szobájába. Nyilván hírt várt ő róla, s arra számított, hogy vagy maga eljön, vagy legalább ír neki.

Mikor a gróf belépett hozzá, férfias lépteinek a zajára nyugtalanul megfordult, s az arcza fölvette előbbeni hideg, sőt haragos kifejezését. Még csak föl se kelt, hogy elébe menjen.

- Mi lelt, angyalom, beteg vagy? - kérdezte a gróf.

Natasa nem felelt mindjárt.

- Igen, beteg, - mondotta végre.

A gróf aggódó kérdéseire, hogy miért olyan levert, s hogy nem történt-e valami a vőlegényével, azt felelte, hogy nem történt semmi és kérte, hogy ne nyugtalankodjék. Dmitrijevna Marja megerősítette Natasának azt az állítását, hogy nem történt semmi. A gróf az állítólagos betegség, a leánya levertsége, Szonya és Dmitrijevna Marja zavart ábrázata után ítélve, tisztában volt vele, hogy a távolléte alatt mégis csak kellett valaminek történnie; de olyan borzasztó volt neki a gondolat, hogy szeretett leányával esetleg valami szégyenletes dolog történt, annyira szerette a maga gondtalan nyugalma, hogy kerülte a további faggatózást, s iparkodott elhitetni magával, hogy csakugyan semmi különös se történt és csak azon bánkódott, hogy Natasa gyöngélsége miatt megint el kellett halasztania az elutazásukat.

XIX.

Pierre attól a naptól fogva, hogy a felesége megérkezett Moszkvába, állandóan készült elmenni valahová, pusztán csak azért, hogy ne kelljen vele lennie. Kevéssel Rosztovék Moszkvába érkezése után, az a mély benyomás, a melyet Natasa reá tett, arra készítette őt, hogy szándékának megvalósítását siettesse. Elutazott hát Tverbe, Alexejevics Joszif özvegyéhez, a ki már rég megígérte, hogy át fogja neki adni az ura iratait.

Mikor Pierre visszatért Moszkvába, egy levelet talált Dmitrijevna Marjától, a ki arra kérte, hogy egy Bolkonszkij Andrejre és a menyasszonyára vonatkozó nagyon fontos ügyben látogassa meg őt. Pierre kerülte Natasát. Úgy tetszett neki, hogy sokkal erőteljesebb érzések éltek benne iránta, mint a minőket egy feleséges embernek a barátja menyasszonya iránt táplálnia szabad. De a sors különös szeszélye mindúntalan összehozta őket.

„Mi történhetett? S vajjon mit akarnak tőlem?” - tűnődött, miközben öltözködött, hogy Dmitrijevna Marját fölkeresse. - „Csak már jönne Andrej herceg és feleségül venné!” - gondolta Pierre útközben Achraszimova felé.

A Tvreszkaja-körúton rákiáltott valaki.

- Pierre! Rég itt vagy már? - kiáltott rá egy ismerős hang. Pierre fölütötte a fejét. Egy kétülékes szánban, a melybe két szürke ló volt befogva, melyek teleszórták a szán orrát hóval, megpillantotta Anatolet, elválhatatlan barátjával, Makarinnal. Anatole egyenesen ült ott, a gavallér katonatisztek klasszikus pose-ában, az állát beletemette hódprémes gallérjába, s kissé félre hajtotta a fejét. Piros és üde volt az arcza, fehér tollforgós kalapja félre volt csapva, s látni engedte gondosan kikent és hóval teleszórt haját.

„No ez egy valódi bölcs!” - gondolta Pierre, - „a pillanatnyi élvezeten kívül nem törődik semmivel, nem bántja semmi, s azért mindig jókedvű, mindig nyugodt és elégedett. Mit nem adnék, ha olyan tudnék lenni, mint ő!” - gondolta Pierre írgykedve.

Achraszimova előszobájában az inas, a ki lesegítette Pierre kabátját, azt mondta neki, hogy Dmitrijevna Marja a hálószobájába kéreti.

Mikor Pierre a terem ajtaját kinyitotta, ott látta Natasát, a ki sovány, sápadt és haragos arczzal ült az ablakban. Hátranézett rá, még jobban elkomolyodott s hideg méltóság kifejezésével az arczán, kiment.

- Mi történt? - kérdezte Pierre, mikor Dmitrijevna Marjához belépett.

- Szép dolgok történtek, - felelt Dmitrijevna Marja: - ötvennyolcz esztendeje, hogy a világon vagyok, de még nem értem meg ilyen gyalázatot. - És becsületszavát vevén Pierre-nek, hogy mindarról, a mit hall, hallgatni fog, Dmitrijevna Anna elmondta neki, hogy Natasa a szülei tudtán kívül kikoszarazta a vőlegényét, hogy ennek a kikoszarzásnak Kuragin Anatole az oka, a kivel Pierre felesége hozta őt össze, s a kivel Natasa az apja távollétében meg akart szökni, azzal a szándékkal, hogy titokban megesküdjék vele.

Pierre fölrántotta a vállait és tátott szájjal hallgatván azt, a mit Dmitrijevna Marja mondott, nem akart hinni a füleinek. Hogy Andrej herczeg mátkája, a kit ez annyira szeretett, hogy ez az annakeselőtte olyan kedves Rosztova Natasa, Bolkonszkijért, ezt a már amúgy is nős, hóbertos Anatolet akarja cserébe (Pierre is ösmerte házasságának a titkát), s annyira bele-szeressen, hogy kész legyen megszökni vele! - ezt Pierre képtelen volt nemcsak megérteni, de még csak el is képzelni.

Azt a kedves benyomást, melyet szint' gyermekkorá óta őrzött a lelkében Natasáról, sehogy' se tudta ezzel az újabb alávalósággal, butasággal és kegyetlenséggel összeegyeztetni. Eszébe jutott a felesége. „Egyformák valamennyien”, - mondotta magában, elgondolván, hogy nem ő az egyetlen, a kinek az a sors jutott osztályrészül, hogy egy aljas asszonyhoz legyen oda-lánczolva. De azért úgy sajnálta Andrej herczeget, a büszkeségét, hogy szinte sírni szeretett volna. És minél inkább sajnálta a barátját, annál nagyobb megvetéssel, sőt undorral gondolt arra a Natasára, a ki csak az imént is a hideg méltóságnak olyan dermesztő kifejezésével ment el mellette. Nem tudta, hogy Natasa lelke csordultig tele volt kétségbeeséssel, szégyennel, megalázkodással, s hogy éppenséggel nem tehetett róla, hogy véletlenül éppen olyan hideg méltóságot és szigorúságot árult el az arcza.

- De hát hogy' akartak megesküdni! - szólalt meg Pierre, Dmitrijevna Marja szavaira. - Hiszen Anatole nem vehette volna őt feleségül, mert már van felesége.

- Mindig szebb lesz a dolog, - szólott Dmitrijevna Marja. - Gyönyörű egy ficzkó. Gyalázatos gazember. Natasa meg várja, már második napja, hogy várja. Meg kell mondani neki is, hogy legalább ne várja tovább.

Dmitrijevna Marja, miután Pierre-től Anatole házasságának a részleteit megtudta, s miután bösz szitkok között kiöntötte a haragját, elmondta Pierre-nek, hogy voltaképpen miért kérette. Dmitrijevna Marja attól félt, hogy a gróf, vagy Bolkonszkij, a ki bármely pillanatban meg-érkezhetik, ha az esetet megtudják, a melyet egyébiránt szigorúan titokban akart előttük tartani, párbajra hívják Kuragint, s azért arra kérte Pierre-t, hogy az ő nevében parancsoljon rá a sógorára, hogy takarodjék el Moszkvából, és ne merészeljen többé a szeme elé kerülni. Pierre csak most ébredt tudatára annak a veszedelemnek, mely az öreg grófot, Nikolajt és Andrej herczeget fenyegette, s megígérte, hogy a kívánságát teljesíteni fogja. Miután röviden és szabatosan elmondta neki az óhajtását, Dmitrijevna Marja bevezette őt a fogadószobába.

- Vigyázz, a gróf semmiről se tud ám semmit. Tégy úgy te is, mintha semmit se tudnál, - mondotta neki. - Én meg bemegyek Natasához s megmondom neki, hogy hasztalan várja! Ha akarsz, maradj itt ebédre, - kiáltott még utána Dmitrijevna Marja.

Pierre üdvözölte az öreg grófot, a ki zavartnak és izgatottnak látszott. Natasa most délelőtt bevallotta neki, hogy Bolkonszkijt kikoszorúzta.

- Baj, baj, barátocskám, - mondotta Pierre-nek, - mindig csak baj van ezekkel a leányokkal, ha nincs mellettük az anyjuk; bánom is már, mint a kutya, hogy elhoztam őket. Őszintén beszélek önnel. Tán hallotta is már, hogy kikoszorúzta a vőlegényét, a nélkül, hogy bárkit is megkérdezett volna. Igaz, hogy én ennek a házasságnak soha sem örültem valami nagyon. Megengedem, hogy Andrej nagyon derék ember, de végre is, az apa beleegyezése nélkül alig ha lettek volna boldogok, és Natasa amúgy se maradt volna kérő nélkül. De hát mégis csak olyan régóta húzódott már a dolog, és aztán az apja-anyja tudtán kívül ilyen lépést tenni! Most aztán beteg, és Isten tudja, mi lesz belőle? Mindig baj, mindig baj, ha nincs mellettük az anyjuk... - Pierre látta, hogy a gróf nagyon le volt verve és megpróbálta másra vinni át a szót, de a gróf megint csak visszatért a bánatára.

Szonya ünnepélyes arczczal belépett a fogadószobába.

- Natasa nem egészen jól érzi magát; benn van a szobájában és szeretné önt látni. Dmitrijevna Marja is ott van nála, s kéreti, legyen szíves befáradni hozzá.

- Persze, ön nagyon jó barátságban van Bolkonszkijval; alkalmasint közölni akar valamit önnel, - mondotta a gróf. - Óh Istenem! Istenem! Milyen szépen ment minden! - És a halántékaihoz símuló gyér hajához kapva, kiment a szobából.

Dmitrijevna Marja elmondta Natasának, hogy Anatole-nak már van felesége. Natasa ezt nem akarta elhinni neki és Pierre saját szájából akarta hallani. Szonya meg is mondta ezt Pierrenek, miközben a folyosón végig kísérte Natasa szobájához.

Natasa komoran és sápadtan ült Dmitrijevna Marja mellett, s Pierre-t már az ajtóban lázasan csillogó és kérdő pillantása fogadta. Natasa el se mosolyodott, még csak nem is bólintott felé; csak merően bámult rá, s ez a tekintete csak azt látszott fürkészni, vajjon jó barát-e ő, vagy csak olyan ellenség, mint a többiek mind, a mikor Anatole-ról van szó? Pierre, a maga személyét illetőleg, nyilván nem is létezett most a szemeiben.

- Ő mindent tud, - mondotta Dmitrijevna Marja Pierre-re mutatva és Natasához fordulva. - Ám hadd szóljon hát, igazat mondtam-e neked, vagy nem.

Natasa, mint a hogy' a megsebzett és üldözött vad néz a közeledő kutyákra és vadászokra, úgy bámult hol az egyikre, hol a másikra.

- Ilyinicsna Natalya, - kezdte Pierre lesütött szemmel s szálnalmat érzett iránta, attól a műtétől pedig, a melyet most végeznie kellett, szinte undorodott, - az, vajjon ez igaz-e vagy sem, önre nézve teljesen közömbös lehet, mert...

- Tehát nem igaz, hogy nős?

- De igaz.

- És már régóta nős? - kérdezte Natasa. - Becsületszávára?

Pierre becsületszávat adta.

- Itt van még? - kérdezte szaporán.

- Igen, csak az imént találkoztam vele.

Nyilván nem volt ereje beszélni, s így csak egy kézmozdulattal jelezte, hogy hagyják magára.

XX.

Pierre nem maradt ott ebédre, hanem azonnal kiment és eltávozott. Bejárta az egész várost, hogy Kuragin Anatole-t felkutassa, a kire ha csak rá is gondolt, minden csepp vére a szívébe szökött, s alig tudott lélekzethez jutni. A cigányoknál, Komoneno-nál nem találta. Pierre elment a clubba. Itt a rendes kerékvágásban folyt minden: a vendégek, a kik ebédelni jöttek, csoportokba verődve ültek szanaszét, üdvözölték Pierre-t s a városi ujdonságokról beszélgettek. A clubbeli szolga, miután őt üdvözölte, ismervén a társaságát és a szokásait, jelentette, hogy a kis ebédlőben van számára hely föntartva, hogy Zacharycs Mihail herceg a könyvtárszobában van, Timofejevics Pávely pedig még nem jött el. Az ismerősök egyike, az időjárásról folytatott beszélgetés közben, megkérdezte Pierre-től, hallott-e valamit Rosztovának Kuragin által történt megszöktetéséről, a melyről szélkében-hosszában beszélnek város-szerte; vajjon igaz-e? Pierre elmosolyodott s azt mondta, hogy badarság az egész, mert éppen most jön Rosztovéktól. Mindenkitől Anatole után tudakozódott; az egyik azt mondta, hogy még nem volt ott, a másik meg, hogy el fog jönni ebédre. Pierre-nek szinte furcsa volt az embereknek ezt az egykedvű és nyugodt tömegét látni, melynek sejtelve se volt arról, a mi az ő lelkében most végbement. Egy darabig föl és alá járt a teremben, megvárta, míg valamennyien összeverődtek, de Anatole nem lévén köztük, a nélkül, hogy ebédelt volna, hazament.

Anatole, a kit keresett, aznap Dolochovnál ebédelt, s arról tanácskozott vele, hogy' lehetne az elrontott dolgot helyreütni. Föltétlenül szükségesnek látszott előtte, hogy Rosztovával találkozzék. Este elment a hűgához, hogy megbeszélje, hogy' lehetne ezt a találkozást nyélbe ütni. Mikor Pierre, a ki tűvé tette volt utána egész Moszkvát, hazaért, a komornyikja jelentette neki, hogy Vaszilyevics Anatole a grófnénál van. A grófné fogadó-szobája zsúfolva volt vendégekkel.

Pierre, a nélkül, hogy üdvözölte volna a feleségét, a kit pedig a megérkezés óta még nem látott (ebben a pillanatban gyűlöletesebb volt előtte, mint valaha), bement a fogadó-szobába, s megpillantván Anatole-t, odament hozzá.

- Óh, Pierre, - szólott a grófné, s odament hozzá. - Nem is tudod tán, milyen helyzetben van a mi Anatole-unk... - Elhallgatott, mert az ura mélyen lehorgasztott fején, szikrázó szemeiben, és elszánt lépteiben fölismerte a vadságnak és az erőnek azt a kifejezését, a melyet jól ismert, és Dolochovval való párbaja után közvetlenül is tapasztalt.

- A hol ön van - ott feslettség és gonoszság jár a nyomában, - mondotta Pierre a feleségének. - Anatole, gyérünk csak, beszédem van önnel, - szólt oda neki francziául.

Anatole rápillantott a hűgára, engedelmesen fölkel, s készségesen követte Pierre-t.

Pierre megfogta a kezét, odarántotta őt magához és kiment a szobából.

- Ha merészkedik az én fogadó-szobámban, - szólott Elen suttogva; de Pierre a nélkül, hogy felelt volna, kiment.

Anatole szokott délczeg járásával ment utána. De az arcza nyugtalanságot árult el.

Pierre, mikor belépett a szobájába, betette maga után az ajtót, s Anatole-hoz fordult, de nem nézett rá.

- Ön házasságot ígért Rosztova grófnőnek? Meg akarta szöktetni?

- Kedvesem, - felelt Anatole francziául (az egész társalgás ezen a nyelven folyt) - nem érzem magamat kötelesnek arra, hogy ilyen hangon hozzám intézett kérdésekre feleljek.

Pierre arcza, mely eddig is sápadt volt, szinte eltorzult a dühtől. Hatalmas kezével megragadta Anatole egyenruhájának a gallérját, s addig rázta, a míg csak ki nem ült Anatole arczára a rémület kifejezése.

- Ha egyszer azt mondom, hogy *beszédem van* önnel... - ismételte Pierre.

- No ez mégis csak ostoba dolog. Hm? - mondotta Anatole, s egy gomb akadt a kezébe, mely posztóستól együtt leszakadt a gallérjáról.

- Ön nyomorult gazember, s igazán nem tudom mi tart vissza attól a gyönyörűségtől, hogy összezúzzam a koponyáját, ezzel ni, - mondotta Pierre, a ki azért fejezte ki ilyen mesterkéltén magát, mert francziául beszélt. Fölkapott egy jókora levélnehezéket, fenyegetőleg fölemelte, de legott visszatette a helyére.

- Megígérte neki, hogy feleségül veszi?

- Én, én, én... eszembe se volt: egyébiránt én soha senkinek sem ígértem házasságot, mert...

Pierre közbevágott.

- Vannak tőle levelei? Vannak-e levelei? - ismételte Pierre és közelebb lépett Anatole-hoz.

Anatole rápillantott és legott bedugta a kezét a zsebébe és elővette a tárczáját.

Pierre elvette tőle a levelet, melyet felé nyújtott, és félrelökvén egy asztalt, mely az útjában állott, végig vetette magát a pamlagon.

- Sohse' féljen, én nem fogom önt bántani, - szólt Pierre válaszul Anatole-nak egy félénk mozdulatára. - Levelek - egy, - mondotta Pierre, mintha csak valami leczkét ismételtné volna magában. - Másodszor pedig, - folytatta pillanatnyi hallgatás után, miközben megint fölkelte és elkezdett föl és alá járni, - önnek holnap el kell hagynia Moszkvát.

- De hát hogy' mehessek el...

- Harmadszor, - folytatta Pierre rá se hederítvén, - soha egy árva szót se szabad szólania arról, a mi ön és a grófnő közt volt. Ezt ugyan, tudom, hogy nem tilthatom meg önnek, de ha még egy szikrája a lelkiismeretnek megmaradt önben... - Pierre néhányszor föl és alá ment a szobában. Anatole szótlanul és komoran ült az asztalnál s az ajkát harapdálta.

- Az lehetetlen, hogy ön végre is ne értse meg, hogy az ön élvezetén kívül van még más embereknek a boldogságuk és a nyugalma is, és hogy ön egy-egy egész életet tesz tönkre pusztán csak azért, mert a maga élvezetét hajszolja. Mulasson az olyan nőekkel, mint az én feleségem, ehhez teljes joga van, ezek legalább tudják, hogy mit akar tőlük. Az ilyenek a feslettség ugyanolyan tapasztalatával vannak fölfegyverkezve ön ellen; de házasságot ígérni egy leánynak... elámítani... megszöktetni... Hogy' nem látja be, hogy ez épp olyan alávalóság, mint egy aggastyánt vagy egy csecsemőt bántalmazni!...

Pierre elhallgatott s most már nem haragos, hanem kérdő pillantással nézett Anatole-ra.

- Azt én már nem tudom. Hm? - mondotta Anatole, a ki épp olyan mértékben kezdte magát összeszedni, a mily mértékben Pierre a haragját leküzdötte. - Ezt én nem tudom és nem is akarom tudni, - ismételte, a nélkül, hogy Pierre-re nézett volna, miközben megrezdült az álla, - de ön olyan szavakat vágott oda nekem, mint: aljas, és több efféle, a melyeket én, mint tisztességes ember, senkinek meg nem engedhetek.

Pierre csodálkozva nézett rá, képtelen lévén megérteni, vajjon mit akarhat.

- Bár négyszemközt történt az egész, - folytatta Anatole, - még se mulaszthatom el...

- Mi az, talán bizony elégtételt akar? - kérdezte Pierre gúnyosan.

- Legalább is visszavonhatná ezeket a szavait. Hm? Ha azt akarja, hogy a kívánságát teljesítsem. Hm?

- Visszavonom, vissza, - szólt Pierre, - és kérem, bocsásson meg. - Pierre önkéntelenül rápillantott arra a leszakadt gombra. - Még pénzt is adhatok, ha kell, az útra. - Anatole elmosolyodott.

A félénk és aljas mosolynak ez a kifejezése, melyet a feleségéről már ismert, megint kihozta a sodrából Pierre-t.

- Oh, micsoda aljas és szívtelen fajta! - mondotta és kiment a szobából.

Anatole másnap elutazott Pétervárra.

XXI.

Pierre elment Dmitrijevna Marjához, hogy közölje vele, hogy eljárt a megbízatásában, s hogy Kuragin elhagyja Moszkvát. Rémület és izgatottság uralkodott az egész házban. Natasa súlyos beteg volt, és, mint Dmitrijevna Marja szoros titok pecsétje alatt megsúgta neki, még ugyanakkor éjjel, a mikor fölfedezték előtte, hogy Anatole nő, arzénikummal megmérgezte magát, melyhez titokban jutott hozzá. Miután egy keveset lenyelt belőle, úgy megijedt, hogy felköltötte Szonyát és bevallotta neki. Még idejekorán ellenmérget adtak be neki, úgy, hogy most már minden veszedelmen túl van; de azért még annyira gyöngé, hogy gondolni se lehet az elutazásra, és így elküldtek a grófnéért. Pierre találkozott a gróffal, a ki egészen elvesztette a fejét és Szonyával, a ki szinte agyonsírta magát, de Natasát nem láthatta.

Pierre aznap a clubban ebédelt, s mindenfelől csak arról a szöktetési kísérletről hallván, a melynek Rosztova majdnem áldozatul esett, mindent elkövetett, hogy ezt a szóbeszédet megdöntse, s mindenkit biztosított róla, hogy semmi egyéb nem történt, mint az, hogy a sógora megkérte Rosztova kezét, de kosarat kapott. Pierre úgy érezte, hogy kötelessége az egész dolgot titokban tartani, és Rosztovék jó hírét visszaállítani.

Remegve várta Andrej herceg visszaérkezését, és naponta elment az öreg herceghez tudakozódni utána.

Andrejevics Nikolaj herceg, m-elle Bourienne útján mind ismerte a városban szájról-szájra járó híreket, s azt a Marja hercegnőhöz intézett levelet is olvasta, a melyben Natasa a vőlegényét kikosarazta. A szokottnál jobb kedvűnek látszott és türelmetlenül várta vissza a fiát.

Néhány nappal Anatole elutazása után Pierre levelet kapott Andrej hercegtől, a ki értesítette őt a megérkezéséről, s kérte, hogy menjen el hozzá.

Andrej herceg, a mint Moszkvába érkezett, mindjárt az első pillanatban megkapta az apjától Natasának Marja hercegnőhöz intézett levelét, a melyben őt kikosarazta (ezt a levelet m-elle Bourienne csente el Marja hercegnőtől és adta át a hercegnek), úgy szintén hallotta tőle, természetesen túlzásokkal, Natasa szöktetésének egész históriáját.

Andrej herceg este érkezett meg, Pierre pedig másnap reggel ment el hozzá. Pierre arra számított, hogy Andrej herceget körülbelül olyan állapotban fogja találni, a minőben Natasa volt, s azért nagyon csodálkozott, mikor a fogadó-szobába lépve, a dolgozó-szobából kihallotta Andrej herceg éles hangját, a ki élénken beszélt valami pétervári botránnyról. Az öreg herceg és még egy harmadik személy hangja olykor-olykor félbeszakították őt. Marja hercegnő elébe ment Pierre-nek. Felsőhajtott, szemeivel az ajtóra mutatva, a mely mögött

Andrej herceg volt, nyilván ezzel akarván kifejezést adni a bánatában való részvételének, de Pierre látta Marja hercegnő arcán, hogy úgy annak, a mi történt, mint annak is, a hogy' Andrej herceg a menyasszonya hitszegéséről szóló hírt fogadta, csak örült.

- Azt mondta, hogy el volt készülve erre, - mondotta a hercegnő. - Tudom, hogy a büszkesége nem engedi meg, hogy az érzelmeit elárulja, de azért sokkal, de sokkal könnyebben veszi a dolgot, mint a hogy' én vártam. Nyilván így kellett hát lenni...

- De hát csakugyan mindennek vége? - kérdezte Pierre.

Marja hercegnő csodálkozva nézett rá. Nem értette, hogy' is lehet ilyet kérdezni. Pierre belépett a dolgozó-szobába. Szemlátomást gyógyultan, de nagyon megváltozva, s egy új ránczczal a szemöldökei közt, állt ott Andrej herceg polgári ruhában, az apja és Mescserszkij herceg előtt, s erélyes taglejtések közt, hevesen vitatkozott velük.

Szperanszkijről volt szó, a kinek hirtelen száműzetéséről és állítólagos árulásáról csak most értesültek Moszkvában.

- Most mindazok elítélik és vádolják őt (Szperanszkijt), a kik egy hónappal ezelőtt még lelkesedtek érte, - mondotta Andrej herceg, - és a kik nem voltak képesek az ő céljait megérteni. Egy kegyvesztett ember fölött pálcát törni, és másnak összes hibáit rátolni, nagyon könnyű; én pedig azt mondom, hogy ha történt valami jó a mostani kormányzat alatt, úgy az egyedül és kizárólag az ő révén történt... - Mikor Pierre-t meglátta, elhallgatott. Megrándult az arcza s valami kellemetlen kifejezés ült ki rá. - S az utókor majd igazságot szolgáltat neki, - fejezte be és legott odafordult Pierrehez.

- Nos, hát hogy' vagy? Még mindig hízol, - mondotta élénken, de az az új ráncz még mélyebbre vésődött a homlokán. - A mint látod, én is egészséges vagyok, - felelt Pierre-nek egy kérdésére és elmosolyodott. Pierre előtt tisztán állott, hogy ez a mosoly azt mondotta: „Egészséges vagyok, de senkinek se kell az egészségem”. Miután még a lengyel határon innen lévő útnak járhatatlanságáról, arról, hogy Svájcban találkozott emberekkel, a kik Pierre-t ösmerték, és Dessale úrról, a kit fia nevelőjéül hozott haza külföldről, pár szót mondott Pierre-nek, Andrej herceg megint a legnagyobb hévvel beleelegyedett a Szperanszkijről szóló vitába, mely azalatt tovább folyt a két öreg között.

- Ha csakugyan árulásról lehetne szó, s ha csakugyan volnának Napoleonnal való titkos összeköttetésének kétségtelen bizonyítékai, úgy ezeket már rég közzétették volna, - mondotta szaporán és hevesen. - Én személyesen nem szeretem és soha nem szerettem Szperanszkijt, de igenis szeretem az igazságot. - Pierre most újra fölfedezte barátjában ennek azt a nagyon jól ösmert tulajdonságát, hogy szerette magát izgatni, szeretett őt még a legtávolabbról sem érintő dolgokról vitatkozni, pusztán csak azért, hogy elnémítsa a gondolatait, melyek nagyon is nagy súlylyal nehezettek a lelkére.

Mikor Mescserszkij herceg eltávozott, Andrej herceg karon fogta Pierre-t s behívta őt abba a szobába, melyet az ő számára rendeztek volt be. A szobában még nem volt megvetve az ágy, s nyitott ládák és bőröndök heverték benne szanaszét. Andrej herceg odament az egyikhez és kivett belőle egy iskátulyát. Ebből pedig elővett egy papírosba burkolt csomagot. Mindezt szótlánul és gyorsan cselekedte. Fölkelt és megköszörülte a torkát. Komor volt az arcza, s az ajkait összeszorította.

- Bocsáss meg, ha terhellek... - Pierre megértette, hogy Andrej herceg Natasáról akart beszélni, s részvét és szánalom ült ki széles ábrázatjára. Pierre arcának ez a kifejezése bosszantotta Andrej herceget; határozottan, csengő hangon és kellemetlen modorban folytatta: - Rosztova grófnő kikosarazott, s valami olyast hallottam, hogy a te sógorod készül megkérni a kezét. Igaz, vajjon?

- Igaz is meg nem is, - kezdte Pierre; de Andrej herceg félbeszakította.

- Ime, itt vannak a levelei és az arczképe, - mondotta. Fölvette az asztalról a csomagot és átadta Pierre-nek.

- Add át ezt a grófnőnek... ha találkozol vele.

- Nagyon beteg szegény, - szólott Pierre.

- Tehát még itt van? - kérdezte Andrej herceg. - És Kuragin herceg? - tette hozzá szaporán.

- Már rég elutazott. De a grófnő szinte halálán volt.

- Nagyon sajnálom, hogy beteg, - mondotta Andrej herceg, s mint az apja, oly ridegen, kajánul és kellemetlenül elmosolyodott.

- De hát Kuragin herceg ezek szerint nem méltatta a kezére Rosztova grófnőt? - szólott Andrej. Néhányszor szippantott az orrával.

- Nem nőülhetett meg, mert már nős, - felelt Pierre.

Andrej herceg kelletlenül elmosolyodott és megint az apjára emlékeztetett.

- S ha szabad tudnom, hol tartózkodik most ez a te sógorod? - kérdezte.

- Elutazott Péterv... egyébiránt nem is tudom, - felelt Pierre.

- No, de hiszen ez tökéletesen mindegy, - mondotta Andrej herceg. - Mondd meg Rosztova grófnőnek, hogy ő mindenkor teljesen szabad volt, és most is az, s hogy én minden jót kívánok neki.

Pierre átvette a levélcsomót. Andrej herceg, mintha csak azon tűnődött volna, vajjon nincs-e még valami mondanivalója, vagy várta volna, vajjon nem szól-e még valamit Pierre, meredt szemekkel bámult rá.

- Mondja csak, emlékszik még arra a mi vitánkra, Péterváron, - szólott Pierre, - emlékszik, hogy...?

- Emlékszem, - felelt Andrej herceg szaporán, - azt mondtam akkor, hogy a nőnek, a ki elbukott, meg kell bocsátani, de azt nem mondtam, hogy én is meg tudok bocsátani. Én erre képtelen vagyok.

- De hát lehet-e ezt az esetet ahhoz hasonlítani?... - szólalt meg Pierre. Andrej herceg közbevágott. Nyersen fölkiáltott:

- Persze, kérjem meg újra a kezét, legyek nagylelkű s több efféle?... Elhiszem, hogy ez nagyon nemeslelkű cselekedet volna, de én nem tudok ennek az úrnak a nyomdokaiba lépni. - Ha tovább is jó barátom akarsz maradni, kérek, ne beszélj velem többé erről. Most pedig, Isten veled. Tehát átadod?...

Pierre eltávozott s bement az öreg herceghez és Marja hercegnőhöz.

Az öreg a szokottnál élénkebbnek látszott. Marja hercegnő olyan volt, mint mindig, de Pierre a bátyja iránt érzett részvéten keresztül is fölfedezte benne azon való örömét, hogy a bátyja házassága meghiúsult. Pierre, a mint úgy elnézte őket, csak most látta, hogy mindakettő milyen mélységes haragot és megvetést táplálnak Rosztovék iránt, s belátta azt is, hogy teljes lehetetlenség előttük még csak említeni is annak a nevét, a ki képes volt arra, hogy Andrej herceget az első jött-menttel fölcserélje.

Ebéd alatt szóba került a háború, melynek közeledése mind nyilvánvalóbbá vált. Andrej herceg szünet nélkül beszélt s hol az apjával, hol Desalle-al, a fia svájci nevelőjével vitatkozott, miközben a szokottnál élénkebbnek látszott, a mely élénkségének az erkölcsi okait Pierre olyan jól ösmerte.

XXII.

Pierre még aznap este elment Rosztovékhoz, hogy eljárjon megbízatásában. Natasa ágyban feküdt, a gróf a clubban volt, s Pierre, miután a leveleket átadta Szonyának, bement Dmitrijevna Marjához, a ki nagyon érdeklődött az iránt, vajjon Andrej herczeg hogy' fogadta a szomorú hírt. Tíz perczre rá Szonya is bement Dmitrijevna Marjához.

- Natasa feltétlenül látni akarja Kirillovics Pjotr grófot, - mondotta.

- De hát hogyan, be vezessük őt tán hozzá? Még nincs is takarítva nálatok, - mondotta Dmitrijevna Marja.

- Nem, hiszen felöltözött és kijött a fogadó-szobába, - felelt Szonya.

Dmitrijevna Marja vállat vont.

- Mikor jön már az a grófné, én már teljesen el vagyok csigázva. Csak vigyázz, mit mondasz neki, - fordult oda Pierre-hez. - Nincs lelke az embernek, hogy megpirongassa, olyan szána-lomraméltó, de olyan...

Natasa soványan, sápadt és komoly arczczal, (de teljességgel nem szégyenkezve, mint a hogy' Pierre várta) állott a fogadó-szoba közepén. Mikor Pierre az ajtóban megjelent, Natasa szemlátomást zavarba jött, nem tudván, elibe menjen-e vagy bevárja őt a helyén.

Pierre szaporán odasietett hozzá. Azt hitte, mint rendesen, kezét fog nyújtani neki; de Natasa egész közel jött hozzá, nehezen zihálva s a karjait leeresztve, megállt előtte, ugyanabban a pose-ban, a melyben ki szokott volt állani a terem közepére, hogy énekeljen, de valami egészen más arczkifejezéssel.

- Kirillovics Pjotr, - szólalt meg szaporán, - Bolkonszkij önnek jó barátja volt, most is jó barátja, - javította ki (úgy tetszett neki, hogy minden csak volt, s most már másképpen van minden). - Ő akkor azt mondta nekem, hogy önhöz forduljak...

Pierre szótlanul szipákolva nézett rá. Mindezideig a lelke fenekén szemrehányásokat tett neki, s iparkodott megvetést táplálni iránta; de most úgy megesett a szíve rajta, hogy a szemrehányásnak már nem maradt hely a lelkében.

- Ő most itt van, - mondja meg neki, hogy... bocsáss... bocsásson meg nekem. - Elhallgatott s még szaporábban kezdett lélekzeni, de azért nem sírt.

- Igen... meg fogom neki mondani, - szólott Pierre, - de... - Nem tudta, mit mondjon.

Natasa szemlátomást megrémült attól a gondolattól, mely Pierre fejében megvillanhatott.

- Oh, jól tudom, hogy vége mindennek, - mondotta sietve. - Nem, arról szó se lehet többé soha. Engem csak az gyötör, a mit ellene elkövettem. Csak annyit mondjon neki, hogy arra kérem, bocsásson meg, bocsásson meg nekem mindent... - Egész teste megrázkódott s leült egy székre.

A szána-lomnak eddig még soha nem tapasztalt érzése árasztotta el Pierre lelkét.

- Megmondom neki, még egyszer elmondok neki mindent, - szólott Pierre; - de... csak egy dolgot szeretnék tudni...

„Mit akar tudni?” - kérdezte Natasa tekintete.

- Csak azt szeretném tudni, vajjon szerette-e ön... - Pierre nem tudta, hogy' nevezze Anatole-t, s elpirult, a mint rágondolt, - szerette ön azt a gonosz embert?

- Ne mondja őt gonosznak, - szólott Natasa. - Nem tudom... semmit se tudok... - Megint sírva fakadt.

S a szánalomnak, a gyöngédségnek és a szeretetnek még hatalmasabb érzése fogta el Pierre-t. Érezte, a mint a szemüvege alatt peregtek a könnyei, de abban bízott, hogy nem veszi észre senki.

- Ne beszéljünk róla többet, - mondotta Pierre.

Szelíd, gyöngéd és bensőséggel teljes hangja egyszerre olyan furcsán érintette Natását.

- Ne beszéljünk többé róla, mindent el fogok mondani neki; s csak arra az egyre kérem, fogadjon el engem barátjának, és ha segítségre, tanácsra, vagy egyszerűen csak arra lesz szüksége, hogy kiöntse a lelkét valaki előtt, - nem most, hanem majd ha kissé földerül a lelke, gondoljon én rám. - Fogta és megcsókolta a kezét. - Boldog leszek, ha... abba a helyzetbe jutok... - Pierre zavarba jött.

- Ne beszéljen velem így: én erre nem vagyok méltó! - kiáltott föl Natasa és ki akart menni a szobából, de Pierre megfogta a kezét. Tudta, hogy valamit még kell mondania. De mikor ezt kimondta, maga is elcsodálkozott a szavain.

- Hagyja el, hagyja el, hiszen előtte van még az egész élet, - mondotta neki.

- Elöttem! Nem! Én előttem vége mindennek, - felelt Natasa szégyenkezve és megalázkodva.

- Vége mindennek? - ismételte Pierre. - Ha én nem volnék én, hanem a legjobb, a legszebb és a legokosabb ember a világon, és ha szabad volnék, ebben a pillanatban térden állva kérném meg a kezét és a szerelmét.

Natasa sok, sok nap után, most először fakadt a hála és a megilletődés könnyeire, s egy pillantást vetvén Pierre-re, kiment a szobából.

Utána Pierre is szinte futva ment ki az előszobába, s magába fojtotta a megilletődés és a boldogság könnyeit, melyek a torkát szorongatták; képtelen lévén a bundája ujjaiába beletalálni, csak úgy magára kapta és felült a szánra.

- Most hova parancsolja? - kérdezte a kocsis.

„Hová?” - kérdezte magát Pierre. „Hova is lehetne most menni? Talán csak nem a clubba, vagy látogatóba?” Az emberek mind olyan szánalmasaknak, olyan szegényeknek tűntek föl előtte a megilletődésnek és a szerelemnek azzal az érzésével összehasonlítva, mely az ő lelkét betöltötte, s azzal a szelíd és hálás pillantással összehasonlítva, a melyet rá Natasa utólszor, a könnyein keresztül vetett.

- Haza, - mondotta Pierre, s a tízfokos hideg ellenére is szétnyitotta széles és örömteljesen ziháló mellén a medvebőrös bundát.

Derült és fagyos hideg volt. A homályos utcában, a fekete háztetőkre ráborult a sötét, csillagos ég. Pierre csak az eget nézte, s e közben nem érezte a földi dolgoknak bántó alantasságát, azzal a magasztossággal összehasonlítva, a melyben most a lelke szárnyalt. Mikor kijutott az Arbatszkaja-térre, a sötét, csillagos ég egész hatalmas boltozata föltárult Pierre szemei előtt. Ennek a boltozatnak csaknem a közepén, éppen a Precsisztenszkij-körút fölött, minden oldalról csillagokkal körülszórva, de a földhöz való közelsége által valamennyiük közül kiválva, féhéres fényben úszva, hosszú, felkunkorodó farkával ott állott az 1812-ik év hatalmas, fényes üstököse, ugyanaz az üstökös, a mely, mint mondták, a leg-szörnyűsebb dolgoknak s a világ végének volt az előhírnöke. De Pierre-ben ez a ragyogó, hosszúfarkú csillag semmiféle rémületet sem keltett. Ellenkezőleg, Pierre a könnyektől nedves szemével, örömteljesen nézte ezt a fényes csillagot, mely mintha megmérhetetlen sebességgel futván be kúpszelet alakú pályáján a végtelen mindenséget, egyszerre, mint a földbe befúródott nyíl, erélyesen fölfelé szegett farkával, odatapadt volna a fekete égboltozatnak egy kiválasztott pontjához, s csillogva ragyogott és pislogott volna féhéres fényével, a

többi számtalan ragyogó csillag közt. Pierre-nek úgy tetszett, hogy ez a csillag teljesen megfelelt annak, a mi az ő új életre kivirult, szelíden megilletődött és friss erőre kapott lelkében ebben a pillanatban végbement.

HARMADIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Az 1811-ik év vége felé elkezdődött Nyugat-Európa haderőinek fokozottabb fölfegyverzése és összpontosítása, és 1812-ben ez a több millió főre rúgó haderő (azokat is beleszámítva, a kik a hadsereget szállították és élelmezték) megindult keletnek, Oroszország határai felé, a melyeken ugyanakkor Oroszország is összevonta a maga haderejét. Július 12-én Nyugat-Európa haderői átlépték az orosz határt s megkezdődött a háború, vagyis a megvalósulás állapotába lépett egy olyan esemény, mely az emberi okossággal, az egész emberi természettel homlokegyenest ellentétben állott. Az emberek millió gonosztetteknek, csalásoknak, árulásoknak, a bankóhamisításoknak és hamis bankók kibocsátásának, a rablásoknak, gyújtogatásoknak és öldökléseknek olyan töménytelen sokaságát követték el egymás ellen, a minőt a világ összes bíróságainak az évkönyvei századokon át se tudnak felmutatni, s a melyeket abban az időben, azok, a kik elkövették, még csak bűnnek se tartottak.

Mi idézte elő ezt a szokatlan eseményt? Mik voltak az okai? A történetírók naiv meggyőződéssel azt mondják, hogy ennek az eseménynek az okai a következők voltak: az oldenburgi herceg ellen elkövetett sérelem, a szárazföldi vesztegzár meg nem tartása, Napoleon hatalomvágya, Alexander szilárdsága, a diplomácia baklövésai stb.

Következésképpen elegendő lett volna, ha Metternich, Rumjanczev vagy Talleyrand a kihallgatások és fényes estélyek során kissé jobban megerőltették volna magukat, egy-egy jegyzéket ügyesebben írtak volna meg, vagy ha Napoleon megírta volna Alexandernak: Felséges Uram és testvérem, kész vagyok visszaadni az oldenburgi hercegnek a hercegségét, - s a háború elmaradt volna.

Természetes, hogy a kortársak előtt ilyen színben tünt föl a dolog. Természetes, hogy Napoleonnak úgy tetszett, hogy a háború oka Angolország fondorkodásaiban keresendő (a mint ezt Szt-Ilona-szigetén nyíltan ki is mondotta); természetes, hogy az angol parlament tagjai Napoleon hatalomvágyában találták meg a háború okát; hogy az oldenburgi herceg azt tartotta, hogy a háború oka az ő ellene alkalmazott nyers erőszak volt; hogy a kereskedőknek úgy látszott, hogy a háború oka a szárazföldi zárrendszer, mely Európát tönkretesz; hogy a vén katonák és tábornokok szemeiben a háború legfőbb oka az a szükségesség volt, hogy nekik dolgot adjanak; az akkori legitimisták szemeiben az, hogy föltétlenül szükséges volt a les bons principes uralmát visszaállítani, az akkori diplomaták szerint pedig az egész onnan eredt, hogy Oroszországnak Ausztriával való 1809. évi szövetsége nem maradt titokban Napoleon előtt s hogy a 178 számú emlékirat nem volt elég ügyesen megírva. Természetes, hogy a kortársak ezekben, s a szempontok végtelenül különféle sokasága szerint változó számtalan egyéb okokban keresték a háború magyarázatát; de mi előttünk, utódok előtt, a kik a maga egész nagyságában látjuk ennek az eseménynek az óriási horderejét s teljes mértékben felfogjuk annak egyszerű és rettenetes jelentőségét, ezek az okok elégteleneknek látszanak. Előttünk érthetetlen az, hogy a keresztény emberek milliói öldökölték és kínozták egymást pusztán csak azért, mert Napoleon hatalomra vágyott, Alexander szilárd, Anglia politikája pedig ravasz volt s mert az oldenburgi hercegen sérelem esett. Lehetetlen megérteni, hogy miféle kapcsolatban lehettek ezek a körülmények az öldöklés és az erőszak száraz tényeivel; miért kellett pusztán csak azért, mert egy hercegen sérelem esett, Európa másik széléről való ezer és ezer embernek a szmolenszki és moszkvai kormányzóságbeli emberek ezreit legyilkolnia és kirabolnia, és általuk magát leöldöstetnie.

Előttünk, utódok előtt, a kik nem vagyunk történetírók, s a kiket nem ragad el a bűvarkodás egyoldalúsága, a kik tehát egészséges és el nem homályosított elmével ítéljük meg ezt az eseményt, az azt előidézett okoknak szinte töméntelen sokasága merül fel. Minél jobban elmélyedünk az okok kutatásában, annál több ok tárul fel előttünk, s ezek az okok akár egyenkint, akár egyes csoportokban tekintve, magukban véve egyformán jogosaknak, de az esemény óriási horderejéhez mért jelentéktelenségüket, valamint azt a körülményt véve, hogy egyenkint, az összes többi okok közreműködése nélkül ezt az eseményt előidézni képtelenek lettek volna, egyformán hazugoknak is látszanak. Az első jött-ment franczia káplárnak az az elhatározása, hogy újból belép vagy nem lép a szolgálatba, épp oly fontos oknak látszik előttünk, mint az, hogy Napoleon nem volt hajlandó seregét a Visztulán túl visszavonni, és az oldenburgi hercegséget visszaadni: mert ha az a káplár és vele együtt egy másik, egy harmadik s az ezredik káplár vagy katona nem akart volna szolgálatba lépni, annyival kevesebb ember lett volna Napoleon hadseregében, s a háború lehetetlen lett volna.

Ha Napoleon nem érezte volna sértve magát az által a kívánság által, hogy a Visztulán túl visszavonuljon és nem vezényelte volna előre a csapatait, nem lett volna háború; de ha az őrmesterek mind kijelentették volna, hogy nem lépnek újra szolgálatba, akkor se lett volna háború. Úgyszintén lehetetlen lett volna a háború, ha nincsenek Anglia fondorlatai, ha nincs az oldenburgi herceg, ha Alexander nem érzi magát sértve, ha Oroszországban nincs önkényuralom, ha nincs a franczia forradalom s az azt követő dictátorság és császárság, és mind az, a mi a franczia forradalmat előidézte, és így tovább. Ha csak egyetlen egy is hiányzott volna ezekből az okokból, a háborúból nem lett volna semmi. Következésképpen mindezek az okok, - melyeknek a száma millió, - együttesen hozták létre azt, a mi történt. És következésképpen semmi se volt kizárólagos oka ennek az eseménynek, a melynek tehát csak azért kellett bekövetkeznie, mert hát éppen be kellett következnie. Kellett, hogy az emberek milliói minden emberi érzésből és meggondolásból kivetkőzve meginduljanak nyugatról kelet felé és öldököljék a hozzájuk hasonlókat, éppen úgy, mint néhány századdal azelőtt keletről nyugat felé vonultak az emberek csordái, hogy a hozzájuk hasonlókat legyilkolják.

Napoleon és Alexander elhatározása, a kiknek látszólag egyetlen szavától függött, vajjon az esemény bekövetkezzék-e, vagy sem, épp oly kevésbé volt szabad, mint azoké a katonáké, a kik akkor sorshúzás útján a hadjáratba belesodródtak. Ez nem lehetett másként, mert ahhoz, hogy Napoleon és Alexander akarata (a kiktől látszólag az egész esemény bekövetkezése függött) teljesedjék, számtalan körülménynek az összejátszása volt szükséges, a melyek közül ha csak egy is hiányzik, az esemény már nem következhetett volna be. Szükséges volt, hogy az a sok millió ember, a kiknek a tényleges erő a kezében volt, hogy a katonák, a kik lőttek, a kik az ágyúkat és az élelmiszereket szállították, készen legyenek azoknak az egyes és gyöngé embereknek az akaratát teljesíteni, és ők is odacsatlakozzanak a legkülönbébb és legszövevényesebb okok töméntelen sokasága mellé.

A történelemben, az olyan jelenségek magyarázatánál, a melyek észszerűtlenek (vagyis a melyeknek észszerűségét megérteni nem vagyunk képesek) elkerülhetetlen a sorsba vetett vakhit. Minél inkább iparkodunk a történelemnek ezeket az eseményeit észszerűen megfejtetni, annál észszerűtlenebbeknek és érthetlenebbeknek látszanak előttünk.

Minden ember magának él, a maga egyéni céljainak az elérésében teljes szabadságot élvez, és egész lényével érzi, vajjon egy bizonyos cselekedetet végrehajthat-e vagy sem; de legott, a mint végrehajtja, ez, az idő egy bizonyos pillanatában megvalósult cselekedet, visszavonhatatlanná és a történelem osztályrészévé válik, s ebben a minőségben nem önkényes, hanem előre meghatározott jelentőségre tesz szert.

Minden emberben két oldala van az életnek: az egyéni élet, a mely annál szabadabb, minél elvontabbak az érdekei, és az elemi, a társas élet, a melyben az embernek elkerülhetetlenül meg kell tartani a számára előírt törvényeket.

Az ember öntudatosan él magának, de öntudatlan eszközéül szolgál a történelmi és általános emberi célok elérésének. Egy végrehajtott cselekedet visszavonhatatlan, és időbelileg összeesvén más emberek sok millió cselekedetével, történelmi jelentőségre tesz szert. A társadalmi ranglétra minél magasabb fokán áll valaki, minél nagyobb emberekkel van összeköttetésben, annál nagyobb a hatalma más embereken, s annál nyilvánvalóbb minden cselekedetének a végzetszerűsége és elkerülhetetlensége.

„A csár szíve Isten kezében van.”

A csár a történelem rabja.

A történelem, vagyis az emberiség öntudatlan, általános, tömegélete, a csárok életének minden percét kihasználja eszközül a maga javára s céljai elérésére.

Napoleon, bár most, az 1812-ik esztendőben, sokkal inkább úgy tetszett neki, mint valaha, hogy egyedül csak ő tőle függ népének a vérént ontani vagy nem ontani (mint a hogy' utolsó levelében Alexander írta volt neki), soha sem állott annyira azoknak az elkerülhetetlen törvényeknek a kényszerítő hatása alatt, mint most, a melyek őt arra készítették (bár ő azt hitte, hogy teljesen szabad elhatározása szerint cselekszik), hogy a közügy, a történelem kedvéért megtegye azt, a minek múlhatatlanul be kellett következnie.

A nyugat emberei kelet felé vonultak csak azért, hogy egymást öldököljék. És az okok összejátszásának a törvénye szerint, ezernyi más, apróbb ok játszott össze ezzel az eseménnyel, a mely ezt a mozgalmat és a háborút mind elősegítette: a szárazföldi zárrendszer meg nem tartásáért való szemrehányások, az oldenburgi herczeg, a poroszországi csapatmozgalmak, melyek (mint Napoleonnak tetszett) kizárólag a fegyveres béke elérését célozták, a francia császár háborúszeretete és megszokása, mely véletlenül egyezett a népe hangulatával, az előkészületek nagyszerűsége által okozott lelkesedés, s az előkészületek költségei, olyan előnyök elérhetésének a lehetősége, a melyek fedezzék ezeket a költségeket, a kábító drezdai ünnepélyek s a diplomáciai tárgyalások, a melyek a kortársak nézete szerint ugyan a béke őszinte vágyával folytak, de a melyek csak mindkét fél hiúságát sértették, és még sok millió más ok, mely mind annak a nagy eseménynek a szolgálatában állott, a melynek be kellett következnie.

Mikor az alma megérett és lehull, - vajjon miért hull le? Azért-e, mert a föld vonzza, azért-e, mert a kocsánya elszáradt, azért-e, mert a nap kiszárította, mert nehezebbé lett, mert a szél megrázta, vagy tán azért, mert a fa alatt ácsorgó gyerkőcz szeretné megenni?

Magában véve egyik ok sem elegendő. Minden azoknak a körülményeknek az összejátszásából ered, a melyek mellett az életnek minden szerves és elementáris eseménye végbe szokott menni. És annak a botanikusnak, a ki arra lyukad ki, hogy az alma azért hullt le, mert a sejtszöveve bomlásnak indul, éppen annyira igaza van, mint annak a gyerkőcznek, a ki a fa alatt állván úgy találja, hogy az alma azért hullott le, mert ő meg akarta enni, s mert imádkozott érte. Épp úgy igaza lesz, vagy nem lesz igaza annak, a ki azt állítja, hogy Napoleon azért ment Moszkvába, mert akart, s azért pusztult el, mert a pusztulását Alexander kívánta, mint a hogy' igaza lesz vagy nem lesz igaza annak, a ki azt állítja, hogy egy sok millió pudnyi súlyú, aláaknázott hegy azért omlott össze, mert az utolsó munkás egy utolsót vágott bele a csákányával. A történelmi eseményekben az úgy nevezett nagy emberek nem egyebek, mint címkek, a kik nevet adnak az illető eseménynek, de a kik, éppen úgy, mint a címkek, magával az eseménnyel semminemű összeköttetésben sem állanak.

Minden cselekedetük, a melyet ők maguk teljesen önkényesnek tartanak, történelmi szempontból véve éppenséggel nem önkényes, hanem szoros kapcsolatban van a történelem egész menetével, és örök időktől fogva előre meg van határozva.

II.

Napoleon május 29-én hagyta el Drezdát, a hol három hétig tartózkodott az udvarával, mely hercegekből, fejedelmekből, királyokból állott, a kik közt még egy császár is akadt. Elutazása előtt Napoleon megczírogatta azokat a fejedelmeket, királyokat és a császárt, a kik erre rászolgáltak, megpirongatta azokat a királyokat és fejedelmeket, a kikkel nem volt megelégedve, megajándékozta az osztrák császárnét a saját, illetve más királyoktól összeharácsolt igazgyöngyeivel és gyémántjaival, és miután Mária Lujza császárnét gyöngéden megölelte, otthagyta őt, - mint a történetírója mondja, - az elválás fölött való keserűségében, a melyet a császárné, - az a Mária Lujza, a ki a felesége gyanánt szerepelt, bár Párisban egy második feleséget is hagyott, - a mint látszott, szinte képtelen volt elviselni. Ámbár a diplomaták még mindig erősen hittek a béke lehetőségében, s buzgón közreműködtek ennek a célnak az elérésére, ámbár Napoleon császár sajátkezű levelet írt Alexander császárnak, a melyben őt „felséges uram és testvérem”-nek szólította s őszintén biztosította, hogy ő nem kívánja a háborút, s hogy őt mindenkor szeretni és tisztelni fogja, - azért mégis elment a hadsereghez és minden állomáson újabb és újabb parancsokat adott ki, a melyeknek mind az volt a céljuk, hogy a hadseregnek nyugatról kelet felé való vonulását sietessék. Hatfogatú utazókocsiban apródjaitól, segédtsíztjeitől és kíséretétől körülvéve Posenen, Thornon, Danzigon és Königsbergen keresztül vette az útját. Mindezekben a városokban az emberek ezrei remegéssel és lelkesedéssel eltelve fogadták őt.

A hadsereg nyugatról kelet felé vonult, őt pedig váltott hatos fogatok röpítették ugyanarra. Július 10-én utólérte a hadsereget s a Vilykoviszkij erdőben hált meg egy lengyel grófnak a birtokán.

Másnap Napoleon utólérvén a hadsereget, kocsin elhajtattott a Nyeman folyóhoz, s azzal a szándékkal, hogy megvizsgálja az átkelés helyét, lengyel egyenruhát vett magára és lement a partra.

Mikor a túlsó parton meglátta a kozákokat s az előtte elterülő pusztaságot, melynek közepén ott állott „Moszkva szent városa”, a skytha birodalom fővárosához hasonló főváros, - Napoleon mindenkire nézve teljesen váratlanul s a hadviselés meg a diplomácia követelményeivel teljesen ellentétben, parancsot adott az előnyomulásra, s a csapatai már másnap megkezdték a Nyeman folyón való átkelést.

Tizenkettedikén kora reggel kilépett a sátrából, mely ezúttal a Nyeman folyó meredek partján volt felütve, és látcsővel nézte csapatainak a Vilykoviszkij erdőből kihömpölygő áradatát, mely a Nyeman folyón vert három híd előtt három ágra szakadt. A csapatok tudtak a császár jelenlétéről, keresték is őt a szemeikkel, s mikor a dombon a sátor előtt megpillantottak egy a kísérettől különvált, kalapos és szürkekabátos alakot, feldobálták sapkáikat a levegőbe s „Éljen a császár!”-t ordítottak, miközben szinte kifogyhatatlanul áradtak ki egymásután a rengeteg erdőből, mely addig eltakarta volt őket, és a három hídon megoszolva, átkeltek a túlsó partra. „Ez lesz aztán a hadjárat! A császár?? Óh! A mikor ő maga áll az élünkre, akkor aztán rajta! Istenemre... Ő az... Hurrá, a császár!... Itt van hát, az ázsiai pusztaság... Csúnya egy ország. A viszontlátásra Bauchez. Megszerzem neked Moszkva legszebb palotáját. A viszontlátásra, minden jót! Láttad a császárt? Éljen a császár! Hurrá! Ott van ni, látod? Én

kétszer is láttam, úgy a mint most téged látlak. A kis káplárt... Láttam, a mint egy öreg katonának a mellére tűzte a keresztet... Hurrá, a császár!...” - mondogatták egymásnak a legkülönbébb természetű és társadalmi állású emberek, öregek és fiatalok. Mindezeknek az embereknek az arcán ott volt a régóta várt hadjárat megkezdésén érzett öröm, és az iránt a szürkekabátos ember iránt érzett lelkesedés és ragaszkodás közös kifejezése, a ki ott állott azon a dombon.

Június 13-ikán elővezették Napoleon zömök telivér arabs lovát, ő fölpattant rá s elvágatott a Nyeman-folyón vert hidak egyikéhez, miközben állandóan a fülébe zúgtak a lelkes fölkiáltások, a melyeket nyilván csak azért tűrt el, mert lehetetlen volt a katonáinak megtiltania, hogy iránta való szeretetüknek ezekkel a fölkiáltásokkal kifejezést adjanak; valójában pedig ez a kiabálás, mely mindenüvé elkísérte, csak terhére volt, s elvonta a figyelmét a háború gondjaitól, a melyek attól a percztől fogva, hogy a csapatokat utólérte, nem hagytak nyugtot neki.

A ladikokon himbálózó hidak egyikén átment a túlsó partra, hirtelen balra fordult és elvágatott Kovno felé. Jóval előtte a boldogságtól és a lelkesedéstől szinte kábult lovas testőrvadászok vágattak, a kik utat csináltak neki a csapatok közt. Mikor a széles Visztula folyóhoz ért, megállt egy a parton álló lengyel dzsidás ezred mellett.

- Vívát! - kiáltották a lengyelek is, miközben arczvonalba igazodtak és szorongatták egymást, csak hogy őt láthassák.

Napoleon végignézett a folyón, leszállt a lóról és leült egy a parton heverő gerendára. Egy néma intésre odaadták neki a távcsövet, ezt ráfekttette egy hirtelen odaugrott apród hátára és elkezdte vizsgálni a túlsó partot. Azután egy térkép tanulmányozásába merült el, melyet a gerendák közt kiterítettek előtte. A nélkül, hogy a fejét fölemelte volna, valamit mondott két segédtsíztjének, a kik odavágtattak a lengyel dzsidásokhoz.

- Mi az? Mit mondott? - hallatszott a lengyel dzsidások soraiban, mikor az egyik segédtsízt odaugratott hozzájuk.

Úgy szólt a parancs, hogy keressenek gázlót és vonuljanak át a túlsó partra. A lengyel dzsidások ezredese, egy szép öreg ember, kipirulva s az izgatottságtól egészen megzavarodva, megkérdezte a segédtsíztől, vajjon szabad volna-e neki, a nélkül, hogy gázlót keresne, átúsztatni a folyón a dzsidásaival. Mint a gyermek, a ki azért kunyorál, hogy lóra ülhessen, szemlátomást félt az elutasítástól, miközben azt a kérését, hogy a folyót az uralkodó szemelättára átúsztathassa, előterjesztette. A segédtsízt azt felelte, hogy az uralkodónak minden valószínűség szerint nem lesz kifogása ez ellen a túlbuzgóság ellen.

Alig, hogy a segédtsízt ezt kimondotta, a bajúszos, öreg ezredes, kardját magasra emelve, boldog ábrázattal és ragyogó szemekkel „vívát”-ot kiáltott s kiadván a dzsidásoknak a parancsot, hogy őt kövessék, megsarkantyúzta a lovát s elvágatott a folyó felé. Bosszúsan szorongatta az alatta ficzkándozó lovat, s belevetette magát a folyó sodró árába. A dzsidások százai mind utána ugrottak. Hideg és aggodalmas volt az állapot ott a folyó közepén, a rohanó ár sodrában. A dzsidások egymásba kapaszkodva, nem fordultak le a lóról. Néhány ló elmerült, néhány ember is ottveszett, a többiek pedig serényen úsztak, ki a nyeregbe, ki a lova sörényébe kapaszkodva. Valamennyien a túlsó partra iparkodtak, s bár alig egy fél versztnyire tőlük, ott volt a gázló, mégis büszkéek voltak rá, hogy úsztak, s hogy belefúlhattak a folyóba, annak az embernek a szemelättára, a ki egy gerendán ott ült a parton, s még csak rájuk se hederített, hogy mit csinálnak. Mikor a segédtsízt visszatért s egy kedvező pillanatot kilesve, bátorságot vett magának arra, hogy a császár figyelmét a lengyeleknek az ő személye iránt való odaadására felhívja, a szürke kabátos kis ember fölkel, odaintette Bertier-t, el

kezdett vele föl és alá járni a parton, parancsokat adott neki, miközben olykor elégedetlen pillantásokat vetett a fuldokló dzsidások felé, a kik a figyelmét elterelték.

Az a meggyőződés, hogy az ő jelenléte a világ mind a négy sarkában, Afrikától kezdve a moszkvai síkságokig mindenütt egyformán elragadja s az önfeledtség kábultságába sodorja az embereket, éppenséggel nem volt előtte új. Elővezettette a lovát és visszalovagolt a szállására.

Bár mentőladikok is voltak készenlétben, a dzsidások közül mégis negyvenen belefűltek a vízbe. A legnagyobb részük visszakerült az innenső partra. Az ezredes néhány emberrel átúsztatta a folyót, s nagynehezen kimászott a túlsó partra. De alighogy át meg átvázva, csurom vizesen kimásztak a partra, elordították magukat: „Vívát!” és lelkesen bámultak arra a pontra, a hol az imént még ott állott volt Napoleon, s ebben a pillanatban boldogok voltak.

Aznap este Napoleon, két intézkedésen kívül, - az egyik arra vonatkozott, hogy a készenálló hamisított orosz bankókat Oroszországban mielőbb forgalomba hozzák, a másik pedig elrendelte, hogy egy letartóztatott szász kémet, a kinek az iratai közt a francia hadseregére vonatkozó adatokat találtak, főbe lőjjenek, - még egy harmadik intézkedést is tett, a melylyel elrendelte, hogy azt a lengyel ezredparancsnokot, a ki minden szükség nélkül átúsztatott a folyón, a becsületrenddel (légion d'honneur) tüntessék ki, a melynek maga Napoleon volt a feje.

Quos vult perdere, dementat. (A kinek Isten a vesztét akarja, előbb elveszi az eszt.)

III.

Az orosz császár ezalatt több, mint egy hónap óta Vilnában tartózkodott, a hol szemléket tartott és hadgyakorlatokat rendezett. A háborúhoz azonban, a melyre mindenki számított, s a melynek az előkészítése céljából jött el a császár Pétervárról, még semmi se volt készen. Még az általános haditerv se volt kidolgozva. Abban a tekintetben, vajjon a bemutatott tervek közül melyiket fogadják el, a császárnak több mint egy hónapon keresztül a főhadiszálláson való tartózkodása után, még nagyobb volt a habozás, mint annakelőtte. A három hadsereg közül mindeniknek meg volt a maga külön parancsnoka, de az egész haderő főparancsnokságáról még nem történt volt gondoskodás, a császár pedig nem volt hajlandó ezt az állást magára vállalni.

Minél tovább volt a császár Vilnában, annál kevésbé készültek a háborúra, melynek a várásába már szinte belefáradtak. Úgy látszott, hogy azoknak az embereknek, a kik a császár környezetében voltak, minden törekvésük arra irányult, hogy a császár szórakoztatásáról gondoskodván, vele a küszöbön álló háborút elfeledtessék.

A lengyel mágánoknál, az udvaroncoknál és magánál a császárnál tömérdek bál és ünnepély után, júniusban az egyik lengyel főhadsegédnek eszébe jutott, hogy a császár főhadsegédei nevében lakomát ad a császár tiszteletére. Ezt az eszmét valamennyien nagy örömmel fogadták. A császár is megadta hozzá a beleegyezését. A főhadsegédek gyűjtés útján szedték össze a szükséges pénzt. Bálanyának egy olyan hölgyet kértek föl, a kiről azt hitték, hogy a császár a legszívesebben látja a multság élén. Bennigsen gróf, egy vilnai kormányzóságbeli földbirtokos följajánlotta a nyári lakát az ünnepély céljaira, s így június 13-ikára tűzték ki a bált, a lakomát, a ladikázást és a tűzijátékot, Bennigsen gróf nyári palotájában.

Ugyanannak a napnak az estéjét, a melyen Napoleon kiadta a parancsot a Nyeman folyón való átkelésre, és seregének elővéde a kozákokat viasszorítva, átlépte az orosz határt, Alexander császár Bennigsen gróf kastélyában, a főhadsegédek által a tiszteletére rendezett bálón töltötte.

Az ünnepély vidáman zajlott le és fényesen sikerült; hozzáértők úgy nyilatkoztak, hogy ritkán volt együtt valaha is egy helyen annyi női szépség. Azok közt az orosz hölgyek közt, a kik a császárt Pétervárról Vilnába kísérték, ott volt a bálón Bezuchaja grófné is, a ki az ő buja, úgynevezett orosz szépségével egészen elhomályosította a finomabb szépségű lengyel hölgyeket.

Drubeczkoj Borisz, a ki a feleségét Moszkvában hagyván, magát „legényembernek” mondotta, szintén megjelent ezen a bálón, s bár nem volt főhadsegéd, mégis tekintélyes összeggel vett részt az ünnepély költségeiben. Borisz most gazdag ember volt, a ki messzire feljutott a tisztesség létráján, s így nemcsak, hogy nem szorult többé pártfogásra, de kartársai közül még a legmagasabb rangúakkal is egy színvonalon állott. Vilnában találkozott Elennek, a kit már régóta nem látott, s a multról már egészen meg is feledkezett, de miután Elen egy nagyon magasrangú egyéniség kegyét élvezte, Borisz pedig csak nemrég nősült volt meg, mint régi jóbarátok viselkedtek egymás iránt.

Éjjel tizenkét órakor még javában folyt a táncz. Elen, a kinek nem volt hozzá méltó tánczosa, maga kérte föl Boriszt a mazurkára. Harmadik párnak ültek. Borisz hidegvérrel nézett végig Elennek az arannyal ékes, sötét gaze-ruha alól kivillanó, ragyogó, meztelen vállain, s régi ismerősökről beszélt neki, miközben úgy magára, mint másokra nézve is, szinte észrevétlenül egy pillanatra se tévesztette szem elől az uralkodót, a ki ugyanabban a teremben időzött. A császár nem távozott; ott állott az ajtóban, s majd ezt, majd azt állította meg, azokkal a szívélyes szavakkal, a melyekre csak ő volt képes.

A mazurka kezdetén Borisz látta, a mint Balasev főhadsegéd, a czár egyik legbizalmasabb embere, éppenséggel nem a legszertartásosabb módon odament, egészen közel hozzá, s megállt a császára előtt, a ki éppen egy lengyel hölgygyel beszélgetett. Társalgásközben a császár kérdő pillantást vetett Balasevre és nyilván megértvén, hogy fontos okai voltak rá, hogy így viselkedjék, könnyedén bólintott a hölgy felé és Balasevhez fordult. Alig hogy Balasev elkezdett beszélni, a csodálkozás kifejezése tűnt föl a császár arcán. Karon fogta Balasevet s keresztül ment vele a termen, miközben teljesen öntudatlanul, mindkét oldalon vagy három százsenyira megtisztította maga előtt az utat, az előtte kitérők sorai közt. Borisznak feltűnt Arakcsjev izgatottsága, mialatt a császár Balasevvel a termen végigment. Arakcsjev úgy lopva pislogott a császárra, miközben piros orrával szipákolva kivált a tömegből, mintha csak arra számított volna, hogy a császár majd őt is megszólítja. (Borisz tisztán látta, hogy Arakcsjev irigyli Balasevet, és bántja őt az, hogy egy nyilván fontos hírről nem az ő révén értesült a császár.)

De a császár, a nélkül, hogy Arakcsjevet észrevette volna, Balasevvel együtt kilépett a külső ajtón és kiment a kivilágított kertbe. Arakcsjev, kardját a kezében fogva, bosszúsan nézett körül s vagy húsz lépéssel hátrább utánuk sompolygott.

Mialatt Borisz gépiesen csinálta tovább a mazurka figuráit, szüntelenül az a gondolat bántotta, vajjon mi hírt hozott Balasev, s hogy tudhatná azt meg előbb, mint mások.

Abban a figurában, a melyben neki kellett hölgyet választania, odasúgta Elennek, hogy Potoczka grófnét választja, a ki, úgy látta, hogy kiment az erkélyre, s erre végigcsúszva a parketten, a külső ajtón át kiment a kertbe s meglátván az erkélyen a Balasevvel föl és alá járkáló császárt, megállt. A császár és Balasev az ajtó felé indultak. Borisz, mintha már nem lett volna ideje kitérni, szaporán és tiszteletteljesen odaszorult az ajtófélfához és lehorgasztotta a fejét.

A császár, a magát személyesen sértve érző ember izgatott hangján a következőket mondotta:

- Hadüzenet nélkül betörni Oroszországba! Majd csak akkor kötök békét, ha egyetlen fegyveres ellenség se lesz országom területén, - mondotta. Borisznak úgy tetszett, hogy a császárnak jól esett ezeket a szavakat kimondania; meg volt elégedve azzal a formával, amelyben a gondolatát kifejezte, de nem volt kedvére az, hogy nyilatkozatát Borisz is meghallotta.

- Meg ne tudja senki! - tette hozzá a császár a homlokát ránczolva. Borisz megértette, hogy ez neki szólt, s a szeméit behunyva, könnyedén meghajtotta a fejét. A császár megint visszament a terembe és még vagy félórát időzött a bálon.

Borisz volt az első, a ki arról értesült, hogy a francia csapatok átkeltek a Nyeman folyón, s ennek a révén igazolhatta egynémely magasállású személyiség előtt, hogy ő sok mindenről tud, a mi mások előtt titok, s így meg volt adva a mód arra, hogy ezeknek az embereknek a szemében még mindig emelkedjék.

*

Az a váratlan hír, hogy a francziák átkeltek a Nyeman folyón, különösen váratlanul jött, egy teljes hónapi hiábavaló várakozás után, s éppen egy bálon! A hír vételének első pillanatában, a zavar és a sérelem hatása alatt fakadt a császár arra a később híressé vált kijelentésére, mely neki magának is tetszett és egészen hű kifejezője volt az érzelmeinek. Mikor a császár a bálról hazatért, éjjel két órakor elküldött a titkárjáért, Siskovért s megíratott vele egy hadiparancsot, továbbá egy Szaltykov tábornagynak intézendő legfelsőbb kéziratot, a melyben feltétlenül kikötötte, hogy benne legyenek azok a szavak, hogy mindaddig nem fog békét kötni, míg egyetlen fegyveres francia marad orosz földön.

Másnap a következő levelet írta Napoleonnak:

„Felséges Uram és testvérem! Tegnap értesültem róla, hogy amaz egyeneslelkűség ellenére is, a melylyel Császári Felséged iránt való kötelezettségeim betartásán örököttem, Felséged csapatai átlépték az orosz határt, s csak most kaptam meg Pétervárról azt a jegyzéket, a melyben Lauristen gróf e betörés kapcsán arról értesít engem, hogy attól a pillanattól kezdve, a melyben Kurakin herczeg a megbízólevelét visszakérte, magát velem ellenséges viszonyban állónak tekinti. Azok az okok, a melyekre Bassano herczeg azt az elhatározását alapította, hogy a megbízólevelet nem adja ki, soha se vittek volna engem arra a gondolatra, hogy nagykövetemnek ez a lépése valaha is egy országomba való betörés ürügyéül szolgálhasson. És csakugyan, neki erre tőlem, - mint a hogy' ő maga is kijelentette, - meghatalmazása nem volt, s a mint a dologról értesültem, Kurakin herczeg előtt azonnal kifejezést is adtam elégedetlenségemnek, s egyben utasítottam őt, hogy elvállalt kötelezettségeit továbbra is teljesítse. Ha Felséged nem akarja azt, hogy egy ilyen félreértésért alattvalóink vére ontassék, és ha hajlandó arra, hogy csapatait az orosz területéről visszavonja, úgy én fátyolt borítok arra, a mi történt, s így még lehetséges köztünk a megegyezés. Ellenkező esetben kénytelen leszek visszaverni azt a támadást, a melyre az én részemről a legcsekélyebb kihívás sem történt. Felségednek még módjában van megszabadítani az emberiséget egy újabb háború viszontagságaitól. Maradok... stb.

Sajátkezű aláírás:

Alexander.”

IV.

Június 13-án éjjel két órakor a császár magához hivatván Balasevet, és felolvassván előtte Napoleonhoz intézett levelét, megbízta őt, hogy vegye magához és személyesen adja át ezt a levelet a francia császárnak. Balasev távozása előtt a császár még egyszer ismételte előtte azokat a szavakat, hogy mindaddig nem fog békét kötni, a míg csak egyetlen fegyveres francia is lesz orosz földön, s utasította őt, hogy föltétlenül közölje Napoleonnal ezeket a szavakat. A császár nem vette bele ezeket a szavakat a Napoleonhoz intézett levelébe, mert a tapintatával megérezte, hogy akkor, a mikor az utolsó kísérlet történik a béke fönntartására, ezek a szavak nem helyénvalók, de azért szigorúan ráparancsolt Balasevre, hogy előszóval mondja el azokat Napoleonnak.

Balasev június 13-áról 14-ikére virradó éjjel indult el egy kürtössel és két kozákkal s hajnalban megérkezett Rykoszty faluba, a Nyeman folyó innenső partján álló francia előőrsökhöz. A lovas járőrök feltartóztatták.

Egy málnaszín-egyenruhás és prémes-kucsmás francia huszár-altiszt rákiáltott a felé közeledő Balasevre, s azt parancsolta neki, hogy álljon meg. Balasev nem állt meg azonnal, hanem lépésben ment tovább az úton.

Az altiszt a homlokát összeránczolva s valami szitkot morzsolgatva a fogai közt, nekifordította a lovát Balasevnek, s kardjához kapott és durván ráripakodott az orosz tábornokra, megkérdezvén tőle: vajjon süket-e, hogy nem hallja, a mit mondanak neki? Balasev megnevezte magát. Az altiszt elküldött egy katonát a tisztjéhez.

Balasevre rá se hederítve, az altiszt elkezdett ezredebeli ügyekről beszélni a bajtársaival, s rá se pillantott többé az orosz tábornokra.

Az után a közelség után, a melyben a legfőbb hatalomhoz állott, az után, hogy három órával azelőtt még a császárral beszélt, rendkívül furcsán érintette Balasevet, a ki már az állásánál fogva is hozzá volt szokva a tiszteletadáshoz, a mikor orosz földön szembe találta magával a durva erőnek ezt az ellenséges és a mi fő, tiszteletlen megnyilatkozását.

A nap alig hogy elkezdett kibújni a felhők közül; friss és harmatos volt a levegő. A falúból akkor hajtották ki a gulyát. A földeken egymás után, mint a vízben a kis léghólyagocskák, csicseregve szálltak az ég felé a pacsirták.

Balasev körülnézett s várta a falúból a tiszt megérkezését. Az orosz kozákok és a kürtös, meg a francia huszárok olykor-olykor végignéztek egymáson.

Egyszerre szép, jó húsban levő szürke lovon, egy nyilván csak az imént az ágyból kikelt francia huszárezredes közeledett a falú felől, a kit két huszár kísért. Az ezredesről, a katonákról s a lovaikról lerítt a jólét és a legénykedés.

Ez még a hadjáratnak abban az első időszakában történt, a mikor a csapatok még teljesen rendben voltak és szinte nyugodalmas, csapatszemleszerű, békés tevékenységet folytattak, csak az egyenruhájukon látszott meg valamelyes választékossággal a hadi állapot, s meg volt bennük annak a jókedvnek és vállalkozó szellemnek az árnyalata, mely a hadjáratok kezdetével rendesen együtt szokott járni.

A francia ezredes csak nagy nehezen tudta visszatartani az ásítást, de azért udvarias volt s szemlátomást teljes mértékben méltányolta Balasev küldetésének a jelentőségét. A katonái előtt elvezette őt az őrsvonal mögé, s közölte vele, hogy az a kívánsága, hogy a császár elé vezettessék, alkalmasint legott teljesülni fog, mert a császári főhadiszállás, ha jól tudja, nincs messze onnan.

Keresztül mentek Rykoszty falun, a kipányvázott francia huszárlovak, az őrszemek és a katonák közt, a kik tisztelegtek az ezredesük előtt s kíváncsian bámulták az orosz egyenruhát és átmentek a falú túlsó végére. Az ezredes szavai szerint oda már csak két kilométernyire volt a hadosztályparancsnok szállása, a ki Balasevet majd elvezeti rendeltetése helyére.

A nap már fölkelte volt és derűlten csillogott a zöld vetéseken.

Alig hogy elérkeztek egy a dombtetőn lévő korcsmához, mikor a domb alján egy kis lovascsapat tűnt föl előttük, melynek az élén, a napsugárban vakítóan csillogó szerszámmal fölkanthozott fekete lovon, tollas süveggel a fején, vállaira leomló fürtös, fekete hajjal, piros köpenyben, egy magastermetű ember haladt, s hosszú lábait előre feszítette, mint a hogy' a francziák szokták. Ez az ember vágatva közeledett Balasev felé s tollai, drágakövei s egyenruhájának a paszomántjai vidáman libegtek és csillogtak a januári fényes napsugárban.

Balasev már alig két lóhossznyira volt csak a karkötőkkel, tollakkal, ékszerekkel és arannyal ékesen és színpadias ünnepélyességgel felé vágató lovastól, mikor a francia ezredes tiszteletteljesen odasúgta neki: „A nápolyi király”. És csakugyan Murat volt, a kit most nápolyi királynak hívtak. Bár teljesen érthetetlen volt, hogy miért volt ő nápolyi király, de azért annak hívták, s erről ő maga is mélységesen meg volt győződve s azért most sokkal ünnepélyesebb volt a megjelenése, mint annakelőtte. Annymire meg volt győződve róla, hogy ő csakugyan nápolyi király, hogy mikor Nápolyból való elutazása előtt való napon a feleségével Nápoly utcáin sétált és néhány olasz odakiáltotta neki: „Éljen a király!”, szomorú mosollyal fordult a feleségéhez és így szólt: a boldogtalanok nem is tudják, hogy holnap elhagyom őket!

De mind a mellett, hogy erős volt a hite abban, hogy ő nápolyi király, és szívből sajnálta elhagyott alattvalóit a keserűségükért, az utóbbi időben, azután, hogy megint szolgálatba kellett állania és különösen Napoleonnal való danzigi találkozása után, a mikor legfelségebb sógora így szólt hozzá: „Én azért csináltam önből királyt, hogy ne a maga, hanem az én szájam íze szerint uralkodjék”, jó kedvvel látott hozzá jól ismert foglalkozásához, s mint a jól bezabált, de azért nem túl hízott ló, magán érezvén a szerszámot, vígan ficzánkolt a villásrúd között, s minél pazarabbul és minél tarkábban kiöltözve, derűlten és elégedetten száguldozott ide s tova Lengyelország útjain, maga se tudta, miért és hová.

Mikor az orosz tábornokot megpillantotta, amúgy királyosan hátraszegte vállig érő, fürtös, fekete hajjal elborított fejét s kérdő pillantással nézett a francia ezredesre. Az ezredes tiszteletteljesen megmagyarázta ő felségének Balasev küldetésének a jelentőségét, a kinek a nevét azonban sehogy' se tudta kimondani.

- De Bal-macheve! - mondotta a király (szokott határozottságával diadalmaskodván azon a nehézségen, mely az ezredest zavarba hozta). - Nagyon örvendek, hogy megösmerekedhetem önnel, tábornok, - tette hozzá királyosan kegyes kézmozdulattal. A mint a király hangosan és gyorsan kezdett beszélni, minden királyi méltósága egy pillanat alatt cserben hagyta őt, s a nélkül, hogy maga is észrevette volna, átcsapott a kedélyes bizalmasság megszokott hangjába. Rátette a kezét Balasev lovának a marjára. - Nos, tábornok, úgy látszik, háború lesz, - mondotta, mintha valami olyasmin sajnálkozott volna, a miről nem mondhat ítéletet.

- Felség, - felelt Balasev, - az én uralkodóm, az orosz császár, a mint felségednek látni méltóztatik, nem óhajtja a háborút, - mondotta Balasev s a hajtogatás minden esetében végig használta a *felséged* címet, a melyet szinte negédesen, minél sűrűbben alkalmazott, olyasvalakivel állván szemben, a kinek ez a cím még újság volt.

Murat arcza, mialatt Balasevet hallgatta, bamba elégedettségtől sugárzott. A királyi hivatásnak is meg vannak a maga kötelességei. Mint király és mint szövetséges, föltétlenül szükségét érezte annak, hogy Alexander követével államügyekről is beszélgessen. Leszállott a lováról, karon fogta Balasevet, pár lépésnyire félrevonult vele tiszteletteljesen várakozó

kisérete mellől, s elkezdvén vele föl és alá járni, iparkodott vele minél fontoskodóbban beszélni. Megemlékezett arról, hogy Napoleon császár sértve érzi magát ama kívánság által, hogy Poroszországból a csapatait visszavonja, annyival is inkább, mert ez a kívánság immár köztudomásra jutott s így csorbát ejtett Franciaország méltóságán. Balasev azt mondotta, hogy ebben a kívánságban nincsen semmi sértő, mert...

Murat közbevágott.

- Ön tehát nem Alexander császárt tartja a háború okozójának? - kérdezte kedélyesen buta mosolylyal egészen váratlanul.

Balasev erre azt mondotta, a miről meg is volt győződve, hogy a háború kezdője Napoleon.

- Jaj, kedves tábornok, - szakította félbe ismét Murat, - egész lelkemből kívánom, hogy a császárok elintézzék a dolgot maguk közt, s hogy a háború, mely nem az én kívánságomra kezdődött, minél előbb véget érjen, - mondotta az egymással tereferelő szolgák hangján, a kik a gazdáik patvarkodása ellenére is, továbbra is jóbarátok akarnak maradni. S áttért a nagyherczeg és a hogyléte felől való kérdezősködésekre s a vele Nápolyban oly vidáman töltött szép napokra vonatkozó visszaemlékezésekre. Azután egyszerre, mintha megint eszébe jutott volna királyi méltósága, Murat ünnepélyesen kihúzta magát, ugyanabba a pose-ba vágta magát, a melyben koronáztatásakor állott és jobb kezével intve így szólt: - Nem tartóztatom tovább, tábornok: sikert kívánok a küldetéséhez, - s kivarrott piros köpenyét és tollait libegtetve, s ékszereivel csillogva, visszament tiszteletteljesen várakozó kíséretéhez.

Balasev, Murat szavai után indulva, abban a reményben folytatta az útját, hogy csakhamar el fog jutni Napoleon elé. De a helyett, hogy Napoleonnal hamarosan találkozott volna, a legközelebbi falúnál meg Davoust gyalogos hadtestének az előőrsei épp úgy feltartóztatták, mint az imént a huszárok, s a hadtestparancsnok előhívott segédtsíztje bekísérte őt a falúba Davoust marsallhoz.

V.

Davoust volt Napoleon császár Arakcsejevje, - nem olyan gyáva ugyan, mint az, de épp oly szigorú és kegyetlen, a ki nem tudott a ragaszkodásának másként kifejezést adni, mint kegyetlenkedéssel.

Az állami gépezet szervezetében szükségesek az ilyen emberek, mint a hogy szükségesek a farkasok a természet szervezetében, s akadnak is mindig bőven, fölbukkannak és tartják magukat, bármennyire nem helyén valónak látszik is az állam feje mellett való jelenlétük és hozzá való közelségük. Csakis ebből a feltétlen szükségességből magyarázható meg az, hogy egy ilyen kegyetlen ember, a ki sajátkezüleg ránczigálta meg gránátosainak a bajuszát, a ki gyenge idegzeténél fogva, képtelen volt a veszedelem tudatát elviselni, hogy egy ilyen műveletlen és éppenséggel nem udvaronc ember, mint Arakcsejev, Alexander császár lovagiasan nemes és szelíd természete mellett olyan szilárdan tarthatta magát.

Balasev Davoust marsallt egy parasztviskó pajtájában egy hordócskán ülve és holmi írásokkal elfoglalva találta (számadásokat vizsgált át). A segédtsíztje ott állott mellette. Különb helyiséget is találhatott volna, de Davoust marsall azok közül az emberek közül való volt, a kik szándékosan az élet legkomorabb viszonyai közé állítják magukat, csak azért, hogy legyen joguk komornak lenni. Ez az oka annak is, hogy mindig sürgősen és makacs kitartással dolgoznak. „Hogy” is jussanak eszembe az emberi élet kellemesebb oldalai, mikor, a mint látja, itt ülök egy piszkos pajtában egy hordón és dolgozom”, - mintha csak ezt mondotta

volna az arczkifejezése. Ezeknek az embereknek legfőbb gyönyörűsége és szükséglete az, hogy ha az életnek valami felpezsdülésével akadnak össze, a szemébe vágják ennek a felpezsdülésnek az ő komor és szívós munkásságukat. Ezt a gyönyörűséget Davoust is megszerezte magának, mikor bevezették hozzá Balasevet. Mikor az orosz tábornok belépett, csak még jobban belemerült a munkájába, s a mint a pápaszemén keresztül rápillantott Balasevnek a szép reggel s a Murat-val folytatott beszélgetés benyomásától élénk arczára, nem kelt föl, sőt meg se moczczant, hanem még jobban összeránczolta a homlokát és kajánul elmosolyodott.

Mikor észrevette Balasev arczán azt a kellemetlen benyomást, melyet rá ez a fogadtatás tett, Davoust fölemelte a fejét és hidegen megkérdezte tőle, mit akar.

Abból indulván ki, hogy ezt a fogadtatást csak az indokolhatja, ha Davoust nem tudja, hogy ő Alexander császár főhadsegéde, és Napoleon előtt személyének a képviselője, Balasev sietett elmondani küldetésének a célját és jelentőségét. De várakozása ellenére, Davoust, miután őt végighallgatta, még durvább és még nyersebb lett iránta.

- Hol a levele? - kérdezte. - Adja ide, majd elküldöm a császárnak.

Balasev elmondta, hogy a kapott parancs szerint a levelet személyesen kell átadnia magának a császárnak.

- Az ön császárjának a parancsait az önök hadseregénél teljesítik, de itt, - mondotta Davoust, - azt kell tenni, a mit mondanak önnek.

És hogy még jobban éreztesse az orosz tábornokkal a nyers erőtől való függését, Davoust kiküldötte segédtisztjét az ügyeletesért.

Balasev elővette a csomagot, a melyben a császár levele volt és letette az asztalra (az asztal két hordócskára fektetett ajtóból állott, melynek törött pántjai mozdulatlanul meredtek fölfelé). Davoust fölvette a csomagot és elolvasta rajta a címzést.

- Önnek teljes joga van hozzá, hogy irántam tisztelettel viseltessék vagy ne viseltessék, - mondotta Balasev. - De engedje megjegyezmem, hogy én ő felsége főhadsegédének a címét viselem...

Davoust szótlanul nézett rá, s a Balasev arczán visszatükröződő izgatottság és valamelyes zavar szemlátomást örömet okozott neki.

- A mi megilleti, azt meg is fogja kapni, - mondotta és zsebredugván a levelet, kiment a pajtából.

A következő perczben belépett a marsall segédtisztje, de Castrés, és bevezette Balasevet a számára elkészített szobába.

Balasev aznap ugyanazon a hordócskákon álló deszkán ott ebédelt a marsallal együtt a pajtában.

Másnap Davoust már korán reggel fölkelt és behívatván magához Balasevet, nyomatékosan fölkérte, hogy maradjon itt, s ha parancs jön a podgyász elindítására, csatlakozzék hozzá, s a mi fő, de Castrés-n kívül ne érintkezzék senkivel.

Az alávetettség és a tehetetlenség tudatában eltöltött négy napi unalmas magányosság után, mely Balasevet a hatalom ama légköre után, mely őt alig pár nappal azelőtt is még körülvette, különösen érzékenyen érintette, továbbá a marsall podgyászával és az egész környéket ellepő francia katonasággal együtt megtett többszöri menetelés után, Balasevet ugyanazon a sorompón keresztül, a melyen négy nappal ezelőtt kijött, bevezették Vilnába, mely már a francziák kezében volt.

Másnap Turenne gróf császári kamarás eljött Balasevhez s közölte vele, hogy Napoleon császár kihallgatáson kívánja fogadni.

Négy napja ugyanaz előtt a ház előtt, a melybe most Balasevet bevezették, a Preobrazsenszkij ezred katonái álltak őrt; most pedig, elől szétnyitott kék egyenruhában s prêmes kucsmában két franczia gránátos állt ott, ezenkívül egy-egy huszár- és dzsidás különítmény, továbbá a segédtsztriből, apródokból és tábornokokból álló ragyogó kíséret, mely a lépcső előtt álló fölnyergelt ló és a császár Rusztan nevű mamelukja körül mind Napoleon megjelenésére várakozott. Napoleon Vilnában ugyanabban a házban fogadta Balasevet, a melyből őt Alexander elküldötte volt.

VI.

Ámbár Balasev hozzá volt szokva a ragyogó udvari élethez, Napoleon udvarának pazar pompája mégis bámulatba ejtette.

Turenne gróf bevezette őt egy nagy fogadó-terembe, a hol tömérdek tábornok, kamarás és lengyel mágnás várakozott, a kik közül Balasev az orosz császár udvarában már többekkel találkozott. Duroc kijelentette, hogy Napoleon császár még sétalovaglása előtt fogja fogadni az orosz tábornokot.

Pár pillanatnyi várakozás után az ügyeletes kamarás belépett a nagy fogadó-terembe, s udvariasan meghajtván magát Balasev előtt, felkérte őt, hogy kövesse.

Balasev belépett a kis fogadó-terembe, a melyből egy ajtó nyílt ugyanabba a dolgozó-szobába, a melyből őt az orosz császár útnak bocsátotta. Balasevnek itt vagy két perczig várakoznia kellett. A másik szobából gyors léptek hallatszottak. Szaporán kinyílt az ajtó mindkét szárnya, elcsendesült minden, s a dolgozó-szobából más, erőteljes és határozott léptek zaja hallatszott ki: megjelent Napoleon. Csak az imént fejezte volt be sétalovaglásához való öltözködését. Kék egyenruhát viselt, mely domború hasára lenyúló fehér mellénye fölött két oldalt ki volt csapva, kurta lábainak kövér czombjait fehér nadrág fődte, s magasszárú csizma volt a lábán. Kurta haját nyilván csak az imént fésülték meg, de hajának egy fürtje belelógott széles homlokának a közepébe. Fehér, vastag nyaka élesen vált el az egyenruha fekete gallérjától; kölnivíz illata áradt szét róla. Fiatalosan telt arczán, melynek álla daczosan előrenyúlt, kegyes és császáriasan méltóságteljes üdvözlés kifejezése ült.

Minden lépésnél szaporán megrázkódva, s fejét valamelyest hátraszegve, lépett ki az ajtón. Egész testes és zömök alakja, izmos vállalai és önkéntelenül kidüllesztett melle és hasa olyan tekintélyes és rangos megjelenést kölcsönöztek neki, mely a jólétben élő negyvenes embe-
reknél tapasztalható. Ezenkívül meglátszott rajta az is, hogy ezen a napon a lehető legjobb hangulatban volt.

Válaszul Balasev mély és tiszteletteljes meghajlására, megbiczczentette a fejét, és odalépvén hozzá, legott elkezdett vele beszélni annak az embernek a hangján, a kinek minden percz drága, s a ki nem ereszkedik le annyira, hogy a mondókáját előre elkészítse, hanem meg van győződve róla, hogy mindig jól beszél s csakis annyit mond, a mennyit éppen szükséges.

- Isten hozta, tábornok! - mondotta. - Megkaptam Alexander császár levelét, melyet ön hozott, és örülök, hogy önt láthatom. - Nagy szemeivel belenézett Balasev arczába, de már a következő pillanatban elfordította róla a tekintetét.

Nyilvánvaló volt, hogy Balasev egyénisége őt legkevésbé sem érdekelte. Meglátszott rajta, hogy csak az érdekelte, a mi az ő lelkében végbement. Mindannak, a mi rajta kívül állott,

semmi jelentőséget se tulajdonított, mert meg volt győződve, hogy a világon minden kizárólag az ő akaratától függ.

- Én nem kívánom a háborút s nem is kívántam soha, - mondotta, - de belekényszerítettek. Én még *most* is (ezt a szót különösen hangsúlyozta) kész vagyok minden magyarázatot elfogadni, a melyet önök adhatnak nekem. - S tisztán és röviden kifejtette az orosz kormánnyal való elégedetlenségének okait.

Abból a mérsékelt nyugodt és szívélyes hangból ítélve, a melyen a francia császár beszélt, Balasev erősen meg volt győződve róla, hogy csakugyan akarja a békét, és hajlandó tárgyalásokat kezdeni.

- Felség! Az én felséges uram és császárom, - kezdte el Balasev már régóta előre elkészített beszédét, mikor Napoleon a mondókáját elvégezvén, kérdő pillantást vetett az orosz követre; de a császár rámeresztett szemeinek a tekintete zavarba hozta őt. - „Ön zavart, - térjen magához”, - mintha csak ezt mondta volna Napoleon, a mint alig észrevehető mosolylyal Balasev kardját és egyenruháját nézte. Balasev ezalatt összeszedte magát és elkezdett beszélni. Elmondta, hogy Alexander császár abban, hogy Kurakin visszakérte a megbízólevelét, nem lát elegendő okot a háborúra, hogy Kurakin ebben a császár beleegyezése nélkül, pusztán a maga feje után járt el, hogy Alexander császár nem kívánja a háborút és hogy Angliával semmi néven nevezendő összeköttetésben nem áll.

- Még nem, - jegyezte meg Napoleon, s mintha félt volna átengedni magát az érzelmeinek, összeráncolta a homlokát s könnyedén bólintott a fejével, ezzel akarván értésére adni Balasevnek, hogy folytathatja.

Balasev, miután mindazt elmondotta, a mit el kellett mondania, hozzátette, hogy Alexander császár békét akar, de nem hajlandó másként tárgyalásokba bocsátkozni, mint azzal a föltétellel, ha... Itt Balasev meghökkent; eszébe jutottak azok a szavak, a melyeket Alexander császár nem foglalt ugyan bele a levélbe, de a melyeket határozottan be kívánt vétetni a Szaltykovhoz intézett legfelsőbb kéziratba, s a melyekre nézve Balasevnek is azt a parancsot adta, hogy föltétlenül mondja el Napoleonnak. Balasev jól emlékezett ezekre a szavakra: „a míg csak egyetlen fegyveres francia is van orosz földön”, - de valami bonyolult érzés visszatartotta őt. Bármennyire akarta is, nem tudta ezeket a szavakat kimondani. Meghökkent és azt mondta: azzal a föltétellel, hogy a francia csapatok a Nyemánon túl visszavonulnak.

Napoleon észrevette Balasev zavarát, mely az utolsó szavaknál erőt vett rajta: megrezdült az arcza s bal lábának az ikrája egyenletesen elkezdett reszketni. A nélkül, hogy helyéről eltávolzott volna, az eddiginél sokkal emeltebb és szaporább hangon kezdett beszélni. Napoleonnak ezután következő beszéde alatt Balasev nem egyszer lesütötte a szemét s önkéntelenül megfigyelte Napoleon bal lábikrájának a remegését, mely annál inkább fokozódott, minél emeltebb hangon beszélt.

- Én nem kevésbbé óhajtom a békét, mint Alexander császár, - kezdte el. - Nem követek-e el tizennyolcz hónap óta mindent, hogy elérjem? Tizennyolcz hónap óta várom a magyarázatot. De ahhoz, hogy a tárgyalásokat megkezdjük, mit is kívánnak csak tőlem? - kérdezte elkomolyodva, s köpczös és fehér kis kezével valami erélyesen kérdő mozdulatot tett.

- A csapatoknak a Nyemánon túl való visszavonását, felség, - szólott Balasev.

- A Nyemánon túl? - ismételte Napoleon. - Tehát most azt kívánják, hogy visszavonuljak a Nyemánon túl, - csak a Nyemánon túl? - ismételte Napoleon s egyenesen ránézett Balasevre.

Balasev tiszteletteljesen lehorgasztotta a fejét.

A helyett, a mit négy hónappal azelőtt kívántak tőle, hogy tudniillik vonuljon ki Pomerániából, most csak azt kívánták, hogy vonuljon vissza a Nyemánon túlra. Napoleon hirtelen sarkon fordult s elkezdett föl és alá járni a szobában.

- Ön azt mondja, hogy a tárgyalások megkezdése előtt azt kívánják tőlem, hogy vonuljak vissza a Nyemánon túlra; de épp úgy követelték tőlem két hónappal ezelőtt, hogy vonuljak vissza az Oderán és a Visztulán túlra, s azért mégis készek velem tárgyalásokat kezdeni.

Szótlanul végigment a szoba egyik sarkától a másikig, s megint megállt Balasev előtt. Balasev észrevette, hogy bal lábikrája még szaporábban reszketett, mint annakelőtte, s az arcza, mintha csak megkövesedett volna szigorú kifejezésében. Napoleon már ismerte ikrájának ezt a remegését. „Bal lábam ikrájának a remegése nagyjelentőségű rám nézve”, - mondogatta a későbbi időkben.

- Olyan ajánlatokat, mint az is, hogy takarodjam el az Odera és a Visztula mellől, lehet tenni a bádeni herczegnek, de nem nekem, - mondotta Napoleon, még tán saját magára nézve is egészen váratlanul és szinte kiabálva. - Még ha Pétervárt és Moszkvát is nekem adnák, még akkor sem fogadnám el ezeket a föltételeket. Ön azt mondja: én kezdtem el a háborút? De ki ment el előbb a hadseregéhez? - Alexander császár és nem én. És önök akkor ajánlják fel nekem a tárgyalásokat, mikor már milliókat kiadtam, mikor szövetségre léptek Angliával, s mikor a helyzetük a lehető legrosszabb, - akkor állnak elő a tárgyalásokkal! És ugyan mi a célja az önök Angliával való szövetségének? Mit adott Anglia önöknek? - mondotta szaporán, most már nyilván nem arra iparkodván, hogy a békekötés előnyeit kifejtse és lehetőségét latolgassa, hanem csak arra, hogy a maga igazát és erejét kimutassa s Alexander tévedését és hibáit bebizonyítsa.

Beszédének az elején szemlátomást arra törekedett, hogy a maga helyzetének előnyös voltát kiemelje és megmutassa, hogy ennek ellenére is kész a tárgyalásokat megkezdeni. De a mint elkezdett beszélni, mind jobban belemelegedett, s minél tovább beszélt, annál kevésbé volt képes irányt szabni a beszédének.

Beszédének most már nyilvánvalóan csak az volt a célja, hogy magát fölemelje, Alexandert pedig megbántsa, vagyis éppen azt cselekedte, a mit a beszéde elején a legkevésbé akart.

- Azt mondják, hogy önök békét kötöttek a törökkel.

Balasev igenlőleg bólintott a fejével.

- A béke meg van kötve... - kezdte el. De Napoleon nem engedte, hogy befejezze. Nyilván szüksége volt rá, hogy ő egymaga beszéljen, s így csak beszélt tovább, azzal az ékesszólással és azzal az ingerültséggel, a melyre az elkényeztetett emberek annyira hajlandók.

- Igen, tudom, békét kötöttek a törökkel, a nélkül, hogy Moldvát és Oláhországot megkapták volna. Én pedig éppen úgy oda adtam volna ezt a két tartományt az ön császárjának, mint a hogy' odaadtam neki Finnországot. Igen, - folytatta, - én megigérttem s oda' is adtam volna Alexander császárnak Moldvát és Oláhországot, így pedig nem fogja megkapni ezt a két gyönyörű tartományt. Pedig hát hozzácsatolhatta volna őket a birodalmához és kiterjeszthette volna Oroszországot a botni-öböltől a Duna torkolatáig. Maga Nagy Katalin se tehetett volna többet, - mondotta Napoleon, s mind jobban nekitüzesedve járt föl s alá a szobában, és csaknem ugyanazokat a szavakat ismételte Balasev előtt, a melyeket magának Alexander császárnak is elmondott volt Tilsitben. - Mindezt az én barátságomnak köszönhetette volna. Oh, milyen gyönyörű birodalom is *lehetett volna* Alexander császár birodalma! De milyen gyönyörű birodalom! - ismételte néhányszor is, majd megállott, elővette a zsebéből arany burnót-szelenczéjét, s közvetlenül az orrával, mohón szippantott belőle.

Szánakozó pillantást vetett Balasevre, s alig hogy Balasev megint valami megjegyzést akart tenni, legott szaporán közbevágott.

- Ugyan mit is kívánhatna, mit is kívánhatna ő olyat, a mit az én barátságomban meg ne találhatna?... - mondotta Napoleon s álmélkodva vállat vont. - Nem, ő jobbnak találta az ellenségeimmel venni körül magát és ugyan kikkel? - folytatta, - maga köré gyűjtötte a Steineket, Armfeldteket, Bennigseneket, Vinczengerodekat. Stein - a hazájából kikergetett áruló, Armfeldt kéjencz és cselszövő, Vinczengerode - szökött franczia alattvaló, Bennigsen - valamicskével ugyan katonásabb ember, mint a többiek, de azért mégis tehetségtelen, a ki 1807-ben se tudott semmire se menni, és a ki rettenetes emlékeket kelthet Alexander császárban... Még érteném, ha tehetséges, ha használható emberek volnának, - folytatta Napoleon, alig győzvén szavakkal követni szakadatlan sorban tolongó gondolatait, a melyek mind az ő igazát s az ő erejét (a mi az ő fogalmai szerint egy és ugyanaz volt) igazolták; - de arról se lehet szó: ezek se békében, se háborúban nem érnek semmit! Barklay, mint hallom, ügyesebb valamennyiüknél; de első mozdulatai után ítélve, még ezt se mondhatnám el róla. És ugyan mit csinálnak, mit csinálnak mindezek az udvaroncok? Pfuhl tervezget, Armfeldt vitatkozik, Bennigsen szemlélődik, Barklay pedig, a ki a cselekvésre volna hivatva, nem tudja, mire határozza magát, e közben múlik az idő és nem történik semmi. Az egyetlen Bagration igazán katonáember. Bár ő is buta, de azért van tapasztalata, szemmértéke és elszántsága... S ugyan miféle szerepet játszik az önök fiatal uralkodója ebben az otromba tömegben? Csak kompromittálják őt, s mindazért, a mi csak történik, az ő nyakába zúdítják a felelősséget. A császárnak csak akkor kell a hadseregnél tartózkodnia, ha ő a főhadvezér, - mondotta, s nyilván egyenesen a császár személye ellen való kihívásnak szánta ezeket a szavakat. Napoleon tudta, hogy Alexander császár mennyire szeretett volna hadvezér lenni.

- Már egy hete, hogy a hadjárat megkezdődött, s önök még Vilnát se tudták megvédeni. Önök két részre vannak vágva, s ki vannak űzve a lengyel tartományokból. A hadseregük meg zúgolódik.

- Ellenkezőleg, felség, - mondotta Balasev, a ki alig tudta a fejében tartani mindazt, a mit hallott, s a ki csak nagynehezen birta követni a szavaknak ezt a tűzijátékát, - a mi csapataink valósággal égnek a vágytól...

- Én mindent tudok, - vágott közbe Napoleon, - mindent tudok, s épp úgy ösmerem az önök zászlóaljainak a számát, mint a magaméit. Önöknek kétszázezer katonájuk sincsen, nekem megvan háromszor annyi; becsületszavamat adom önnek, - szólott Napoleon, megelégedvén róla, hogy ennek a becsületszónak semmi jelentősége se lehet, - becsületszavamat adom, hogy nekem ötszázharmincezer emberem van a Visztulán innen. A törökökre nem számíthatnak: ezek semmire se valók, a mit azzal is bizonyítottak, hogy önökkel békét kötöttek. A svédek, - ezeknek meg az a végzetük, hogy örült királyok uralkodjanak rajtuk. A királyuk bolond volt, elcserélték hát, s vettek egy másikat helyette, - Bernadotte-ot, a ki azonban szintén legott megörült, mert svéd létére csak az köthet szövetséget Oroszországgal, a ki örült.

Napoleon kajánul elmosolyodott s megint az orrához emelte a burnótszelenczjét.

Balasev Napoleonnak minden mondására tudott és akart volna felelni; egyre-másra olyan mozdulatokat tett, mint a ki mondani akar valamit; de Napoleon mindig félbeszakította. A svédek esztelensége ellen Balasev azt akarta felhozni, hogy Svédország csak akkor érezheti magát biztonságban, ha vele van Oroszország; de Napoleon bosszúsan felkiáltott, csakhogy őt elnémitsa. Napoleon a főlháborodásnak abban az állapotában volt, a melyben az embernek beszélnie, beszélnie és beszélnie kell, csak azért, hogy maga előtt igazolja az igazát. Balasevnek a helyzete súlyossá kezdett válni: mint követ, attól tartott, hogy csorbát ejt a méltóságán, és feltétlen szükségét érezte annak, hogy ellenvetéseit elmondja; de mint ember

összezsugorodott az oktalan harag amaz önkívületi rohama előtt, a melyben Napoleon szemlátomást leledzett. Tudta, hogy mindannak, a mit Napoleon most mondott, semmi jelentősége sincsen, s hogy ő maga is, majd ha észretér, szégyenkezni fog miatta. Balasev lesütött szemekkel állt ott, s nézte Napoleon kövér lábainak a mozgását, miközben iparkodott elkerülni a tekintetét.

- De mi közöm van nekem az önök szövetségeseihez? - mondotta Napoleon. - Nekem is vannak szövetségeseim - a lengyelek: ezek nyolczvanezeren vannak s úgy harcolnak, mint az oroszlanok. És lesznek majd kétszázezeren is.

És, alkalmasint még jobban fölháborodván azon, hogy a mikor ezt mondta, kézenfekvő valótlan-ságot mondott, és hogy Balasev még mindig abban a sorsában megnyugvó pose-ban és szótlanul állt előtte, hirtelen megfordult, odaállt közvetlenül Balasev orra elé, s fehér kezeivel erélyes és gyors taglejtéseket rajzolva a levegőbe, szinte kiabálva mondta:

- Tudja meg, hogy ha önök fölpiszkálják ellenem Poroszországot, tudja meg, hogy én ezt az egész birodalmat letörlöm Európa térképéről, - mondotta sápadt és dühtől eltorzult arczczal, s egyik kis kezével erélyesen rácsapott a másikra. - Igen, visszaverem önöket a Dunán, sőt a Dnyeper-en túlra s föllállítom önökkel szemben azt a határt, a melyet Európa, a maga bűnös könnyelműségében vagy vakságában meg engedett sérteni. Igen, lássák meg, mi vár önökre, lássák meg mit nyertek azzal, hogy tőlem elpártoltak, - mondotta s szótlanul végigment néhány-szor a szobán, miközben meg-megrándultak széles vállai. Burnót-szelenczáját becsúsztatta a mellényzsebébe, majd ismét elővette, s miután néhány-szor az orrához emelte, megállt Balasev előtt. Egy darabig hallgatott, gúnyosan, egyenesen Balasev szeme közé nézett és halkán így szólt: - Pedig hát milyen gyönyörű birodalma *lehetne* az ön császársjának!

Balasev szükségét érezte annak, hogy feleljen, azt mondotta, hogy Oroszország nem látja ilyen sötét színben a helyzetét. Napoleon hallgatott, de még mindig gúnyosan nézett rá és nyilván rá se hederített arra, a mit mondott. Balasev kijelentette, hogy Oroszországban sok jót várnak a háborútól. Napoleon leereszkedőleg bólintott a fejével, mintha csak azt mondta volna: „Tudom, önnek kötelessége így beszélni, de azért maga se hiszi, a mit mond, mert én önt teljesen meggyőztem”.

Balasev beszédének a végén Napoleon megint elővette a burnót-szelenczáját, szippantott belőle, s mintegy jeladásul a lábával kettőt toppantott a padlón. Az ajtó kinyílt: egy tiszteletteljesen odasiető kamarás átadta Napoleonnak a kalapját és a keztyűjét, egy másik pedig zsebkendőt nyújtott felé. Napoleon rájuk se nézett, hanem Balasevhez fordult:

- Biztosítsa a nevemben Alexander császárt, - mondotta, átvevén a kalapját, - hogy én épp úgy híve vagyok, mint azelőtt: teljesen ösmerem őt és nagyra becsülöm kiváló tulajdonságait. Nem tartóztatom tovább, tábornok! Majd meg fogja kapni a leveletem a császárhoz. - És ezzel Napoleon szaporán az ajtó felé ment. A fogadó-szobából mindenki előre sietett le a lépcsőn.

VII.

Mindazok után, a miket Napoleon mondott, haragjának a kitörései és amaz utolsó, szárazon kimondott szavak után: „nem tartóztatom tovább tábornok; majd meg fogja kapni a leveletem”, Balasev meg volt győződve róla, hogy Napoleon nemcsak hogy nem kívánja őt többé látni, de sőt iparkodni fog nem is találkozni vele, a megsértett követtel, és főképpen méltatlan heves-ségének a tanujával. De legnagyobb meglepetésére, Balasev, Duroc útján meghívást kapott aznapra a császár asztalához.

Az ebéden Bessières, Caulaincourt és Berthier is ott voltak.

Napoleon jókedvűen és szívélyesen fogadta Balasevet. Nemcsak hogy nyoma se volt rajta a délelőtti hevessege fölött érzett szégyenkezésnek vagy önszemrehányásnak, de sőt ellenkezőleg, mindenképpen iparkodott Balasevet fölélnéskíteni. Nyilvánvaló volt, hogy Napoleon meggyőződéséből már rég ki volt küszöbölve a tévedések lehetősége, s hogy az ő szemében mindaz, a mit cselekedett, jó volt, de nem azért, mert megegyezett a jóról és a rosszról alkotott fogalmával, hanem pusztán csak azért, mert ő cselekedte.

A császár Vilnában tett sétalovaglása után, a melyen lelkes tömegek fogadták és kísérték mindenfelé, rendkívül jókedvű volt. Mindazoknak az utcáknak az ablakait, a melyeken végigment, szőnyegek, zászlók s az ő nevének a kezdőbetűi diszítették, s a lengyel hölgyek mindenhol kendőlobogtatással üdvözölték.

Ebéd után maga mellé ültetvén Balasevet, nemcsak hogy gyöngéden, de valósággal úgy bánt vele, mintha őt is az udvarához és azok közé az emberek közé számítaná, a kik megértik és helyeslik az ő terveit, és sikereinek örülnek. A társalgás során egyebek közt elkezdett Moszkváról is beszélni, s kikérdezte Balasevet az orosz fővárosról, de nem úgy, mint a hogy' egy tudványó utazó kérdezősködik valami új hely felől, a melyet meg akar látogatni, hanem azzal a meggyőződéssel, hogy Balasevre, mint orosz emberre nézve ez a tudvány csak hízlgő lehet.

- Hány lakosa van Moszkvának, hány ház van benne? - Igaz-e, hogy Moszkvát szentnek hívják? - Hány templom van Moszkvában? - kérdezgette egyre-másra.

Arra a válaszra, hogy templom kétszáznál is több van benne, - így szólt:

- Ugyan minek az a rengeteg sok templom?

- Az oroszok nagyon ájtatosak, - felelt Balasev.

- Egyébiránt a zárdák és templomok nagy száma mindig a nép elmaradottságának a jele, - jegyezte meg Napoleon s rápillantott Caulaincourt-ra, mintha ennek az ítéletnek a megerősítését várná tőle.

Balasev, bár tiszteletteljesen, de kifejezést adott annak, hogy ebben nem ért egyet a francia császárral.

- Minden országnak meg vannak a maga szokásai, - mondotta.

- De ehhez hasonlót bizony ma már egész Európában sehol sem találni, - szólt Napoleon.

- Bocsánatot kérek felségedtől, - jegyezte meg Balasev: - de Oroszországon kívül ott van még Spanyolország, a hol éppen annyi a zárda meg a templom.

Balasevnek ezt a válaszat, mely arra a vereségre célzott, mely a francziákat nemrég Spanyolországban érte, Alexander császár udvarában később, - mint Balasev mesélte, - nagyon méltányolták, de akkor, ott, Napoleon asztalánál, nemcsak hogy nem méltányolták, hanem szinte észre se vették.

A marsall urak egykedvű és bámuló arczából nyilvánvaló volt, hogy sehogy' se tudták felfedezni, hol van itt az az elmésség, a melyet Balasev hangsúlyozása jelezni látszott. „Ha volt is a dologban valami elmésség, mi nem értettük meg, vagy pedig egyáltalában nem volt benne semmi”, - mondotta a marsallok arczkifejezése. Oly kevésbé méltányolták ezt a választ, hogy Napoleon valósággal észre se vette, s teljes naivitással megkérdezte Balasevtől, vajjon milyen városokon keresztül vezet innen a legegyszerűbb út Moszkvába. Balasev, a ki egész ebéd alatt állandóan résen volt, azt felelte, hogy valamint a közmondás szerint minden út Rómába vezet, úgy azt is el lehet mondani, hogy minden út Moszkvába vezet, hogy sok út

van Moszkva felé, a melyek közt ott van a Poltaván keresztül vezető út is, a melyet XII. Károly választott magának, - mondotta Balasev, s válaszában a talpraesett volta felett érzett örömebe szinte belepirult. Alig hogy Balasev a „Poltava” szót kiejtette, Caulaincourt legott elkezdett a Pétervárról Moszkvába vezető út kényelmetlen voltáról és pétervári emlékeiről beszélni.

Ebéd után fekete kávéra átmentek Napoleon dolgozó-szobájába, mely négy nappal azelőtt még Alexander császár dolgozó-szobája volt. Napoleon leült, sèvres-i csészejében megkeverte a kávéját s maga mellett egy széken mutatott helyet Balasevnek.

Van az emberben egy bizonyos ebédutáni hangulat, mely minden okoskodásnál nyomatékosabban arra indítja az embert, hogy magával meg legyen elégedve, és mindenkit jó-akarójának tartson. Ebben a hangulatban volt most Napoleon is. Úgy tűnt föl előtte, hogy csupa olyan ember van körülötte, a ki őt isteníti. Meg volt győződve, hogy ez után az ebéd után Balasev is barátjává és imádójává szegődött. Napoleon szívélyes és kissé gúnyos mosolylyal fordult hozzá.

- Ez a szoba, a mint hallom, ugyanaz, a melyben Alexander császár is lakott. Nem furcsa ez, tábornok? - mondotta, nyilván semmi kétségben sem lévén az iránt, hogy ez a megjegyzés csak kellemesen érintheti Balasevet, miután az ő, - Napoleon, - fölényét bizonyítja Alexander császár felett.

Balasev erre már nem tudott mit felelni s csak szótlanul lehorgasztotta a fejét.

- Igen, ebben a szobában négy nappal ezelőtt még Vinczengerode és Stein tanácskoztak, - folytatta Napoleon ugyanazzal a gúnyos és öntelt mosolylyal. - De a mit nem értek, - úgy-mond, - az az, hogy Alexander mind összegyűjtötte maga körül az én személyes ellenségeimet. Ezt igazán... meg nem foghatom. Nem jutott vajjon az eszébe, hogy ugyanezt én is megcselekedhetem? - fordult kérdőleg Balasevhez, s ez az emlék szemlátomást megint belezökkenetette őt délelőtti ingerültségének a kerékvágásába, mely még egészen friss volt a lelkében. - Sőt tudja is meg, hogy azt meg is fogom cselekedni, - mondotta Napoleon, s félretolván a csészejét, fölkel; - württembergi, badeni, weimári rokonait mind kikergetem Németországból,... ki én... Ám gondoskodjék a számukra Oroszországban valami menedék-helyről!

Balasev lehorgasztotta a fejét, s az arczkifejezése elárulta, hogy szeretné magát ajánlani, s hogy csak azért hallgatja mindezt, mert lehetetlen nem hallania azt, a mit mondanak neki. Napoleon nem vette észre ezt az arczkifejezést; nem úgy bánt Balasevvel, mint ellenségének a követével, hanem mint olyasvalakivel, a ki most teljesen az ő hatalmában van, s a kinek csak örülnie kell volt gazdájának a megaláztatásán.

- És ugyan miért állott Alexander császár a hadserege élére? Mire való volt ez? A háború, az az én elemem, az ő dolga meg uralkodni, nem pedig sereget vezetni. Miért vett a nyakába ekkora felelősséget?

Napoleon megint elővette a burnót-szelenczejét, néhányszor föl és alá járt a szobában, s egyszerre, egészen váratlanul odalépett Balasevhez, és könnyed mosolylyal, olyan határozottan, szaporán és egyszerűen, mintha nemcsak valami fontos, de egyúttal Balasevre nézve valami nagyon kellemes dolgot vinne véghez, a kezét a negyvenesztendő tábornok arczához emelte, megfogta a fülét, s mosolygó arczczal egyet rántott rajta.

Az, ha a császár valakinek a fülét megcibálta, a francia udvarnál a legnagyobb megtiszteltetés és kegyeskedés volt.

- Nos hát, Alexander császár imádója és udvaroncza, ön nem szól semmit? - mondotta, mintha furcsállotta volna, hogy az ő jelenlétében valaki más emberfiának az udvaroncza és

imádója lehessen. - Készen vannak a lovak a tábornok számára? - tette hozzá s könnyedén megbiczczengette a fejét, válaszul Balasev meghajlására. - Adják át neki az én lovaimat, *nagy út áll előtte...*

Az a levél, melyet Balasev vitt magával, Napoleon utolsó levele volt Alexanderhez. Az orosz császár hitelesen értesült a beszélgetés minden részletéről és a háború megkezdődött.

VIII.

Andrej herceg, miután Moszkvában Pierre-el találkozott, elutazott Pétervárra. A hozzátartozóinak ugyan azt mondta, hogy hivatalos dolgai vannak, de valójában azért utazott el, hogy Kuragin Anatole-t fölkeresse, a kivel feltétlenül találkozni akart. Kuragin, a ki után Pétervárra való megérkezésekor azonnal tudakozódott, már nem volt ott, Pierre tudatta a sógorával, hogy Andrej herceg keresi. Kuragin Anatole legott kapott valami megbízást a hadügyminisztertől és elutazott a moldvai hadsereghez. Ugyanakkor Andrej herceg találkozott Péterváron Kutuzovval, az ő iránta mindig jó szívvel lévő volt tábornokával, a ki kineveztetvén a moldvai hadsereg főparancsnokává, megajánlotta Andrej hercegnek, hogy jöjjön vele. Andrej herceg beosztatván a főhadiszállás törzskarához, elutazott Törökországba.

Andrej herceg nem tartotta helyesnek, hogy levélben hívja ki Kuragint. Úgy találta, hogy ez a kihívás, a nélkül, hogy erre valami újabb ürügye volna, csak kompromittálhatná Rosztova grófnőt s ezért kereste a Kuraginnal való személyes találkozást, melynek során szándékában volt a párbajra valami új ürügyet találni. De a törökországi seregnél sem sikerült neki Kuraginnal találkoznia, a ki kevéssel azután, hogy ő odaérkezett, visszautazott Oroszországba. Itt, egy rá nézve új országban, s új viszonyok közt, valamivel könnyebben esett Andrej hercegnek az élet. A menyasszonya hitszegése után, mely annál nagyobb súlytal nehezedett rá, minél jobban iparkodott az eset reá való hatását mások előtt palástolni, rendkívül nehezebb esett volna abban a környezetben élni, a melyben olyan boldog volt, de még jobban nehezebb esett ez a szabadság és függetlenség, a melyet annakelőtte olyan sokra becsült. Nemcsak hogy nem foglalkozott többé azokkal a gondolatokkal, a melyek akkor villantak meg először a fejében, a mikor az austerlitzi csatatéren az eget nézte, a melyekről oly szívesen elbeszélgetett Pierre-el, s a melyek előbb Bogucsarovban, majd később Svájcban és Rómában a magányosságát kitöltötték, de sőt félt visszaemlékezni ezekre a gondolatokra, melyek oly végtelen és ragyogó jövőt tártak volt fel a szemei előtt. Most csak a hozzá legközelebb álló, a múlttal semmi kapcsolatban se lévő, gyakorlati érdekek foglalták le minden figyelmét, a melyek után annál nagyobb mohósággal kapott, minél távolabb állottak a múlt idők érdekeitől. Mintha csak az égnek az a végtelen és tőle távolodó boltozata, mely azelőtt fölé borult, egyszerre valami határozott, alacsony és nyomasztó boltozattá változott volna át, a melyen minden olyan tisztán állott előtte, s a melyen az örökkévalóságnak és a titokzatosságnak nyoma se volt többé.

Azok közül a munkakörök közül, melyek kínálkoztak neki, a katonai szolgálat volt a legegyszerűbb, a melyben a legotthonosabban is érezte magát. Mint Kutuzov törzskarának ügyeletes tábornoka, buzgó kitartással végezte a dolgait s valósággal meglepte Kutuzovot a munkakedvével és pontosságával. Miután Kuraginra Törökországban sem akadt rá, Andrej herceg nem tartotta szükségesnek, hogy legott megint utána siessen Oroszországba, mind a mellett tisztában volt vele, hogy minden megvetése ellenére is, a melyet iránta érzett, s mind amaz érvek ellenére is, a melyeket annak a támogatására felhozott maga előtt, hogy nem érdemes vele a személyes összetűzésig engedni jutni a dolgot, - mind a mellett tisztában volt

azzal, hogy bármilyen hosszú idő múlva fog is találkozni vele, lehetetlen, hogy őt ki ne hívja, mint a hogy' lehetetlen, hogy az éhes ember rá ne vesse magát arra a táplálékra, mely az útjába akad. S annak a tudata, hogy a sérelem még nincsen megtorolva, hogy a haragja még nincs kitöltve, hanem ott kavargó a szívében, mérget kevert abba a mesterséges nyugalomba, a melyet Andrej herceg szorgalmas, pontos és valamelyest becsvágyó és hiú tevékenységének az örve alatt Törökországban magának teremtett.

1812-ben, a mikor a Napoleonnal való háború híre Bukarestbe (a hol Kutuzov immár két hónap óta élt s éjjel-nappal együtt volt az ő oláh menyecskéjével) is eljutott, Andrej herceg megkérte Kutuzovot, hogy helyezze át őt a nyugati hadsereghez. Kutuzov immár megelégedve Bolkonszkij buzgó tevékenységét, mely szinte élő szemrehányásként hatott rá a maga tétlensége miatt, nagyon szívesen elbocsátotta őt magától s valami megbízást is adott neki Barklay-de-Tolly-hoz.

Andrej herceg mielőtt a hadsereghez, mely májusban a drisszai táborban volt összpontosítva, bevonult volna, elnézett Lyszyja Goryba, mely a szmolenszki országúttól három versztnyire, szinte útjába esett. Andrej herceg életében az utolsó három esztendő oly gazdag volt fordulatokban, annyi mindent érzett és gondolt át, annyi mindent látott (nyugatot és keletet beútatva) ez alatt az idő alatt, hogy Lyszyja Gory-ba érkezvén, furcsán és idegenül érintette őt az ottani életnek a legapróbb részletekig az az előttihez hasonló folyása. Mint valami varázslatos és szunnyadó kastélyba, úgy vonult be a fasoron és a kőkapun keresztül a lyszyja-gory-i házba. Még mindig a régi higgadtság, a régi tisztaság és a régi csönd uralkodott ebben a házban, s ugyanazok a bútorok, ugyanazok a falak, ugyanazok a hangok és illatok s ugyanazok a félénk és éppenséggel nem szép, csak valamicskével megöregedett arcok fogadták. Marja hercegnő még mindig ugyanaz a félénk, csúnya és öregedő leány volt, a ki örökös rettegésben és lelki szenvedések közt, minden cél és öröm nélkül morzsolgatta életének a legszebb éveit. Bourienne is még mindig az az önmagával megelégedett, karsú leány volt, a ki a maga személyére vonatkozó legkecsegtetőbb reményekkel eltelve, örömmel aknázták ki életének minden pillanatát. Csak a föllépése lett, mint Andrej hercegnek tetszett, valamivel határozottabbá. Desalles, a Svájc-ból hozott nevelő, valami orosz szabású zekébe volt öltözve, s keservesen törte a cselédséggel az orosz nyelvet, de a mellett még mindig a régi, mérsékelt okos, művelt, erényes és szőrszálhasogató nevelő volt. Az öreg herceg testileg csak annyiban változott meg, hogy a szája egyik szögletében egy kiesett fognak a hiánya volt észrevehető; lelkileg szakasztott olyan volt, mint annakelőtte, legfeljebb még jobban el volt keseredve a miatt, s még nagyobb bizalmatlansággal viseltetett az iránt, a mi körülötte a világban történt. Csak a kis Nikoluska, az megnőtt, megváltozott, kipirult, göndör, sötét hajat eresztett, s a nélkül, hogy maga is tudta volna, mikor nevetett és jókedvű volt, szép szájacskájának a felső ajkát épp úgy fölrántotta, mint megboldogult édes anyja szokta volt tenni. Ő volt az egyetlen ebben a varázslatos, szunnyadó kastélyban, a ki nem vetette magát alá a változatlanság törvényének. De bár a látszat után ítélve, minden a régiben volt, mindezeknek az embereknek az egymáshoz való benső viszonya megváltozott azóta, hogy Andrej herceg nem látta őket. A család tagjai két, egymással idegen és ellenséges indulattal szembenálló táborra szakadtak, s most csak az ő kedvéért változtatták meg szokott életmódjukat s érintkeztek egymással. Az egyikhez tartozott az öreg herceg, Bourienne és az építész, a másikkhoz pedig Marja hercegnő, Desalles, Nikoluska s a dadák és dajkák valamennyien.

Lyszyja Gory-ban való tartózkodásának az ideje alatt a háziak mind együtt ebédeltek, de valamennyien kényelmetlenül érezték magukat s Andrej herceg érezte, hogy ő most csak vendég a házban, a kinek a kedvéért ugyan kivételt tesznek, s hogy valamennyiüket feszélyezi a jelenlétével. Első nap, ebéd alatt, Andrej herceg ezt önkéntelenül megérezvén, szólatlan volt, s az öreg herceg, a kinek feltűnt ennek a szótlanságnak a természetellenes

volta, szintén komor hallgatásba merült, s ebéd után azonnal visszavonult a szobájába. Mikor este Andrej herceg bement hozzá, s kissé föl akarván őt vidítani, elkezdett neki a fiatal Kamenszkij herceg viselt dolgairól beszélni, az öreg herceg egyszerre egészen váratlanul szóba hozta Marja hercegnőt, s elítélte őt a babonáiért és m-elle Bourienne iránt tanúsított ellenszenve miatt, a ki pedig, mint mondotta, az egyetlen, a ki őszinte odaadással van ő iránta.

Az öreg herceg úgy nyilatkozott, hogy az ő betegségének egyedül Marja hercegnő az oka; hogy a leánya szánt-szándékkal gyöttri és izgatja őt; s hogy a kényeztetésével és ostoba beszédeivel egészen elrontja a kis Nikolaj herceget. Az öreg herceg nagyon jól tudta, hogy ellenkezőleg, ő gyöttri a leányát, a kinek vajmi keserves az élete; de azt is tudta, hogy képtelen őt nem gyötörni, mert búsásan rászolgál erre. „Miért van az, hogy Andrej herceg, a ki mindezt látja, egy szót se szól nekem a húgáról?” - gondolta magában az öreg herceg. „Azt hiszi tán, hogy én valami gonosztevő, vagy vén bolond vagyok, a ki minden ok nélkül idegenedett el a leányától, és közeledett a franczia leányhoz? Nem érti a dolgot, s éppen azért meg kell magyaráznom neki, s meg kell hallgatnia”, - gondolta az öreg herceg. S elkezdte fejtegetni azokat az okokat, a melyek miatt képtelen leányának a lehetetlen természetét elviselni.

- Ha már megkérdi tőlem, - szólott Andrej herceg, a nélkül, hogy az apjára nézett volna (életében most először tört pálczát az apja fölött), - én nem akartam beszélni, - de ha már megkérdi tőlem, úgy mindezekről a dolgokról nyíltan el fogom mondani a véleményemet. Hogy ha vannak félreértések és sűrűlódások kettőjük között, úgy én ezekért Masát semmiképpen sem okolhatom, mert nagyon jól tudom, hogy ő milyen szeretettel és tisztelettel van ön iránt. Ha már megkérde tőlem, - folytatta Andrej herceg ingerülten, mert az ingerültségre az utóbbi időben mindig kész volt, - én csak azt az egyet mondhatom: ha vannak félreértések, úgy ezeknek egyedüli oka az a hitvány nőszemély, a kinek nem volna szabad a húgom barátnőjének lennie.

Az öreg eleinte kimeresztett szemekkel bámult a fiára, s természetellenes mosolyával kimutatta hiányzó fogának a helyét, a melyet Andrej herceg sehogy' se tudott megszokni.

- Miféle barátnő, lelkem? - Hm? Már eljárt a szája valakinek! Hm?

- Apuskám, én nem akartam ítéletet mondani, - szólott Andrej herceg epés és nyers hangon, - de ön hívott ki rá, s én megmondtam s mindig is ezt fogom mondani, hogy Marja hercegnő nem hibás, hanem igenis hibás az a franczia leány...

- Áá, tehát kimondtad az ítéletet!... kimondtad! - mondotta az öreg halk hangon, s mint Andrej hercegnek tetszett, zavartan, de aztán egyszerre felugrott és elordította magát: - Ki innen, ki! A színedet se lássam többé!...

Andrej herceg tüstént el akart utazni, de Marja hercegnő kérésére még egy napig ott maradt. Ezen a napon Andrej herceg nem találkozott az apjával, a ki ki se mozdult a szobájából, m-elle Bouriennen és Tichonon kívül senkit se bocsátott magához s több ízben tudakozódott, vajjon elutazott-e már a fia. Másnap az elutazása előtt Andrej herceg bement a fiacskája szobájába. Az egészséges és az anyja révén göndörhajú fiúcska ott ült az apja térdén. Andrej herceg elkezdett mesélni neki a kékszakállról, de mielőtt befejezte volna, gondolatokba merült. Mialatt szép kis fiacskáját az ölében tartotta, nem ő rá, hanem magára gondolt. Rémülten kereste, de nem találta meg magában sem a megbánást azért, hogy az apját fölháborította, sem a sajnálkozást azon, hogy (életében először) haragban fog elválni tőle. De mindennél fontosabb volt ő rá nézve az, hogy hasztalan kereste magában azt a fia iránt való előbbi gyöngédséget, melyet az által akart újra felköltetni a lelkében, hogy az ölébe vette és gügyösgette a fiúcskát.

- No, meséljen hát, - nógatta a fiú. Andrej herczeg nem felelt, letette őt az öléből és kiment.

A mint Andrej herczeg abbanhagyta megszokott tevékenységét és különösen, a mint belekerült régi életviszonyai közé, a melyek közt akkor volt, a mikor még boldognak érezte magát, a régi erővel kiújult benne az életundor, s iparkodott ezek elől az emlékek elől mielőbb menekülni, s mielőbb valami foglalkozást találni.

- Tehát csakugyan elmégy? - kérdezte a húga.

- Istennek hála, hogy mehetek, - felelt Andrej herczeg; - csak azt sajnálom, hogy te is nem jöhetsz.

- Miért mondod ezt? - szólott Marja herczegnő. - Miért mondod ezt éppen most, a mikor abba a rettenetes háborúba indulsz, s mikor ő már olyan törődött és öreg? M-elle Bourienne azt mondta, hogy kérdezősködött utánad... - Alig, hogy erről kezdett beszélni, megrezdültek az ajkai és kicsordultak a könnyei. Andrej herczeg elfordult tőle s elkezdett föl és alá járni a szobában.

- Oh, Istenem! Istenem! - mondotta. - S ha az ember meggondolja, hogy mi és ki, micsoda csekélység elég ahhoz, hogy egy embert boldogtalanná tegyen, - sóhajtott fel olyan heves-séggel, mely Marja herczegnőt szinte megijesztette.

Megértette, hogy mikor az emberekről beszélt, a kiket csekélységeknek nevezett, ezalatt nemcsak m-elle Bourienne-t értette, a ki az apja szerencsétlenségét okozta, hanem azt az embert is, a ki az ő boldogságát tönkretette.

- Andrej, csak egyre kérlek... könyörgök neked, - mondotta s megérintvén a karját, a könnyeken is keresztül csillogó szemekkel nézett rá. - Én teljesen értelek téged (Marja herczegnő lesütötte a szemét). Ne hidd, hogy a bánatot emberek okozzák. Az emberek csak az Ő eszközei. - És odanézett valamivel Andrej herczeg feje fölé, azzal a határozott és megszokott tekintettel, a melylyel az ember egy arckép jól ismert helyére nézni szokott. - A bánatot Ő küldi reánk, nem az emberek. Az emberek csak eszközei Neki; ők nem hibásak. Ha úgy tűnik föl előtted, hogy valaki hibás veled szemben, feledd el ezt és bocsáss meg neki. Nekünk nincs jogunk büntetni. Akkor majd megérted azt a boldogságot, mely a megbocsátásból fakad.

- Ha nő volnék, Mari, akkor megtenném ezt. Ez a nők erénye. De a férfinak nem kell és nem is szabad felednie és megbocsátania, - mondotta s bár mindeddig rá se gondolt Kuraginra, egyszerre teljes, kielégítetlen bosszúvágya följúlt a lelkében. „Mikor Marja herczegnő már arra próbál rábeszélni, hogy megbocsássak, az annyit tesz, hogy már rég le kellett volna sujtanom a büntetéssel”, - gondolta magában. S a nélkül, hogy Marja herczegnőnek egyebet felelt volna, elkezdett arra az örömteljes, bosszútól édes pillanatra gondolni, a mikor majd találkozik Kuraginnal, a kiről tudta, hogy a hadseregnél tartózkodik.

Marja herczegnő könyörgött a bátyjának, hogy maradjon még egy napot, s megmondta neki, hogy bizton tudja, milyen boldogtalan lesz az apjuk, ha Andrej most elutazik, a nélkül, hogy kibékültek volna; de Andrej herczeg azt felelte, hogy ő alkalmasint nemsokára megint visszajön a hadseregtől, hogy föltétlenül fog írni az apjának, s hogy most minél tovább maradna itthon, annál jobban elmérgesednék ez a viszály.

- Isten veled, Andrej! Ne feledd, hogy a csapások mindig Istentől jönnek, s hogy az emberek soha se hibásak, - ezek voltak az utolsó szavak, a melyeket Andrej a húgától hallott, mikor tőle elbúcsúzott.

„Ennek így kell lenni! - gondolta Andrej herczeg, mikor kijutott a lyszyja gory-i ház farsorából. - Ez a szegény, ártatlan teremtes most egyedül marad itt ezzel a félkegyelmű öreg emberrel. Az öreg érzi, hogy ő a hibás, de képtelen megváltozni. Az én kis fiacskám meg

fölcseperedik, örül az életnek, a melyben pedig ugyanaz a sors vár rá, mint másokra, a család, vagy a megcsalt sorsa. Én megyek a hadsereghez, miért? - magam se tudom; és találkozni kívánok azzal az emberrel, a kit megvetek, pusztán csak azért, hogy alkalmat adjak neki arra, hogy engem megöljön és jót kaczagjon rajtam!” Azelőtt is ugyanazok az életviszonyok voltak itten, de azelőtt egy közös kapocs fűzte össze valamennyiüket, most pedig széthullottak. Minden összefüggés nélkül, egymásután a legképtelenebb jelenségek bukkantak föl Andrej herczeg lelkében.

IX.

Andrej herczeg június végén érkezett meg a hadsereg főhadiszállására. Az első hadsereg csapatai, a melynél a császár is tartózkodott, a Drissa melletti megerősített táborban voltak elhelyezve; a másik hadsereg csapatai visszavonultak, iparkodván az első hadsereggel egyesülni, a melytől, - mint mondták, - a francziák túlnyomó ereje vágta el őket. Az orosz hadseregben mindenki elégedetlen volt a dolgok menetével; de az orosz kormányzóságokba való betörés veszedelmétől senki se tartott s még csak föl se tételezte senki, hogy a háború a nyugati lengyel kormányzóságokon túl terjedjen.

Andrej herczeg a Drissa partján akadt rá Barclay-de-Tolly-ra, a ki mellé be volt osztva. Miután a tábor környékén egyetlen nagyobb város vagy helység se volt, a hadseregnél lévő nagyszámú tábornokot és udvaronczt vagy tíz versztnyi kiterjedésben a folyó mindkét partján lévő falvak legjobb házaiba szállásolták be. Barclay-de-Tolly az uralkodótól négy versztnyre állott. Szárazon és hidegen fogadta Bolkonszkijt, s németes kiejtésével megmondotta neki, hogy beosztása ügyében majd előterjesztést tesz az uralkodónak, addig is kéri, hogy az ő törzskaránál maradjon. Kuragin Anatole, a kit Andrej herczeg a hadseregnél remélt találhatni, már nem volt ott: elutazott Pétervárra, s ez a hír Bolkonszkijt kellemesen érintette. A készülöben levő óriás háború annyira lefoglalta Andrej herczeg érdeklődését, hogy szinte örült, ha egy időre megszabadult azoktól az izgalmaktól, a melyekbe őt a Kuraginnal való törődés sodorta. Az első négy napon, a mikor még nem rendelték ki sehová, Andrej herczeg körüljárta az egész megerősített tábornak s a maga értelme és a hozzáértő emberek útbaigazításai nyomán iparkodott magának a helyzetről tiszta képet alkotni. Az a kérdés azonban, vajjon ez a tábor előnyös-e vagy hátrányos, Andrej herczeg előtt megoldatlan maradt. Azzal eddigi tapasztalatai során már tisztába jött, hogy háborús kérdésekben (mint erről az austerlitz-i ütközetben is meggyőződhetett) a legmélyebben átgondolt tervek sem érnek semmit, hogy minden attól függ, milyen választ adnak az ellenség váratlan és előre semmiképpen se látható mozdulataira, hogy minden attól függ, ki és hogyan intézi az egész hadműveletet. Hogy ezt az utóbbi kérdést maga előtt tisztázza, Andrej herczeg a helyzete és az ösmeretségei révén iparkodott behatolni a hadsereg vezetésének s a vezető férfiaknak a szellemébe, valamint iparkodott azokat a pártokat is megismerni, a melyeknek befolyása a vezetésben érvényesült, s mindezek alapján a következő képet alkotta magának.

Akkor, a mikor a császár még Vilnában volt, a hadsereg három részre volt osztva: az első hadsereg Barclay-de-Tolly, a második Bagration, a harmadik pedig Tormaszov vezérlete alatt állott. Az uralkodó az első hadseregnél tartózkodott, de nem főhadparancsnoki minőségben. A parancsokban határozottan ki volt mondva, hogy a császár nem fog vezényelni, csak a hadseregnél fog tartózkodni. Ezenkívül a császár mellett nem is volt ott a főhadparancsnok törzskara, hanem csak a császári főhadiszállás törzskara. Ott volt mellette a császári törzskar főnöke, Volkonszkij fő-kvártélymester, voltak tábornokok, szárnysegédek, diplomáciai tisztviselők és egy sereg külföldi, de nem volt ott a hadsereg törzskara. Ezenkívül minden

különösebb beosztás nélkül ott voltak a császár környezetében: Arakcsjev, volt hadügy-miniszter, Bennigsen gróf, mint rangban legidősebb tábornok, Pavlovics Konstantin nagyherceg trónörökös, Rumjancev gróf kanczellár, Stein volt porosz miniszter, Armfeldt svéd tábornok, Pfuhl, a hadjárat egész haditervének a szerzője, a Szardiniából bevándorolt Paulucci főhadsegéd, Wolzogen és sok más. Bár ezek a személyiségek minden katonai hatáskör nélkül tartózkodtak a hadseregnél, mégis rangjához mérten mindenkinek megvolt a maga befolyása, és sokszor egy-egy hadtestparancsnok, sőt maga a főhadparancsnok sem igen volt tisztában vele, vajjon milyen minőségben kérdez tőle, vagy tanácsol neki valamit Bennigsen, vagy a nagyherceg, vagy Arakcsjev, vagy Bolkonszkij herceg, és nem tudta, ő tőle vagy az uralkodótól ered-e ez vagy az a tanács formájában kiadott parancs, s hogy vajjon ez teljesítendő-e vagy sem. De ez csak a külső kerete volt a helyzetnek; udvari szempontból (már pedig az uralkodó jelenlétében minden ebből a szempontból ítélendő meg), a császár s mindezen személyiségek jelenlétének a lényege teljesen világos volt mindenki előtt. Ez a lényeg pedig a következő volt: a császár nem vállalta ugyan magára a főhadparancsnoki felelősséget, de azért a hadseregekkel mind ő rendelkezett, s a környezetében lévők voltak tanácsadói. Arakcsjev volt a megbízható végrehajtó, a rendnek őre s a császár testőre; Bennigsen, egy vilnai kormányzóságbeli előkelő földbirtokos, látszólag a császár fogadtatása és ellátása körül szorgalmatoskodott, valójában pedig kiváló tábornok volt, a ki a tanácsban mindig jó szolgálatokat tett és ezenkívül minden pillanatban készen állott Barclay helyettesítésére. A nagyherceg azért volt ott, mert úgy tetszett neki. Stein, a volt miniszter, azért volt ott, mert jó tanácsadónak bizonyult s mert Alexander császár igen nagyra becsülte őt személyes tulajdonságai révén. Armfeldt Napoleon irigy haragosa volt, emellett nagy önbizalommal megáldott tábornok, a mi soha se tévesztette el a hatását Alexanderra. Paulucci azért volt ott, mert elszánt és bátor volt a nyilatkozataiban. A főhadsegédek azért voltak ott, mert a hol a császár volt, ott ők is ott voltak mindig, és végül a legfőbb - Pfuhl azért volt ott, mert ő dolgozta ki a Napoleon elleni hadjárat haditervét s mert meggyőzve Alexandert ennek a haditervnek a célirányosságáról, ő intézte a hadjárat egész vezetését. Pfuhl mellett ott volt Wolzogen, a ki Pfuhl eszméit sokkal hozzáférhetőbb formában tálalta föl, mint ő maga, s e mellett bátor, önérzetes elméleti kormányférfiú volt, a ki mérhetetlen önbizalmában mindenki mást a megvetésével sujtott.

Ezek a névszerint felsorolt orosz és külföldi személyiségeken kívül (de különösen külföldi személyiségeken kívül, a kik az idegen téren tevékeny emberek merészségével minden nap új és váratlan eszmékkel álltak elő) volt még egy sereg másodrangú személyiség is, a kik azért voltak a hadseregnél, mert a főlebbvalóik ott voltak.

Ebben a nagy, mozgalmas, csillogó és büszke világban, a különböző felfogások és hangok közepett Andrej herceg a következő, egymástól a legélesebben különváló irányokat és pártokat figyelte meg.

Az első párthoz tartoztak: Pfuhl és a követői, mindmegannyi elméleti ember, a kik meg voltak győződve egy külön haditudomány létezéséről, valamint arról, hogy ennek a tudománynak meg vannak a maga, az arczmenetre, a megkerülésre stb. vonatkozó változhatatlan törvényei. Pfuhl és követői a hadászat állítólagos és szabatos törvényei szerint való visszavonulást követelték az ország belsejébe, és minden, ettől az elmélettől való eltérésben csak barbárságot, műveletlenséget vagy rosszakaratot láttak. Ehhez a párthoz tartoztak a német hercegek, Wolzogen, Vinczengerode és mások, jobbra szintén németek.

A második párt homlokegyenest ellenkezője volt az elsőnek. Mint rendesen, az egyik szélsőség mellett ott voltak a másik szélsőség képviselői is. Ennek a pártnak az emberei azok voltak, a kik azt kívánták, hogy Vilnából vonuljanak be Lengyelországba és szabadítsák fel magukat minden előre elkészített terv kényszere alól. Ennek a pártnak az emberei azonkívül,

hogy az elszánt cselekvés szószólói, ezzel együtt a nemzeti szempont képviselői is voltak, következésképpen a vitatkozások során még egyoldalúbb felfogásról tettek tanúságot. Ide tartoztak az oroszok: Bagration, az akkoriban emelkedőben lévő Jermolov és mások. Ebben az időben járt szájról-szájra Jermolovnak egy ismert tréfája, a ki állítólag csak azt az egy kegyet kérte a császártól, hogy léptesse őt elő németté. Ennek a pártnak az emberei Szuvarovra való hivatkozással azt mondogatták, hogy nem kell sokat gondolkozni, nem kell tútkel sokat bökdösni a térképeket, hanem közbe kell vágni, meg kell verni az ellenséget, nem engedni be őt Oroszországba s nem adni alkalmat a csapatoknak arra, hogy elcsüggedjenek.

A harmadik párthoz, a melyhez az uralkodónak legtöbb bizalma volt, a két első irány közt a közvetítő szerepét játszó udvaroncok tartoztak. Ennek a pártnak, a melyhez Arakcsjev is tartozott, az emberei jobbára nem voltak katonák, a kik úgy gondolkoztak és beszéltek, mint a hogy' a meggyőződés nélkül való, de azért mégis meggyőződéseseknek látszani akaró emberek rendesen szoktak. Ezek úgy nyilatkoztak, hogy a háború, különösen egy olyan lángelmével, mint Bonaparte (most megint Bonaparte-nak hívták őt) kétségkívül a legmélyebb megfontolást és a tudomány mélységes ismeretét igényli, s hogy ebben a tekintetben Pfuhl is lángelméjű: e mellett azonban lehetetlen be nem látni, hogy az elmélet emberei sokszor egyoldalúak s azért nem szabad föltétlenül megbízni bennük, meg kell hallgatni azt is, a mit Pfuhl ellenfelei mondanak, úgyszintén azt is, a mit a gyakorlati s a háború dolgaiban tapasztalt emberek beszélnek, s mindebből az arany középútat kell választani. Ennek a pártnak a tagjai ragaszkodtak hozzá, hogy a drissai tábornak Pfuhl tervei szerint való megtartása mellett, a többi hadseregek elhelyezkedését meg kell változtatni. Bár ezzel az eljárással sem az egyik, sem a másik cél nem érhető el, de a párt emberei így találták a legjobbnak.

A negyedik irányzatnak legtekintélyesebb képviselője a trónörökös nagyherceg volt, a ki nem tudta elfelejteni az ő austerlitzi csalódását, a hol ő, arra számítván, hogy hamarosan legyűri a francziákat, mintha valami szemlére ment volna, sisakban és lovagköntösben vonult ki a testőrség élén, s egyszerre a legelső sorokba tévedt s csak nagy nehezen menekült meg az általános zűrzavarból. Az ehhez a párthoz tartozó emberek felfogásában meg volt az őszinteség tulajdonsága, illetve fogyatkozása. Ők félték Napoleontól, őt erősnek, magukat gyengének tudták, s ezt nyíltan ki is mondták. Folyton azt hajtogatták: „Mindennek csak keserűség, szegény és pusztulás lesz a vége! Elhagytuk Vilmát, elhagytuk Vitebszket, el fogjuk hát hagyni Drissát is. Az egyetlen okos dolog, a mit tehetünk, békét kötni, még pedig lehetőleg minél előbb, még mielőtt kikergetnek bennünket Pétervárról!”

Ez az orosz hadsereg magasabb köreiben nagyon elterjedt fölfogás támogatásra talált Péterváron és Rumjanczev kancellár személyében is, a ki még más állami érdekek szempontjából is a béke mellett foglalt állást.

Az ötödik csoportot Barclay-de-Tolly-nak nem annyira mint embernek, mint inkább mint hadügyminiszternek és főhadparancsnoknak a párthívei alkották. Ezek így szóltak: „Bármilyen legyen is különben (mindig ezzel kezdték), de annyi bizonyos, hogy becsületes és tevékeny ember, a kinél jobb nincsen. Adjatok hát neki tényleges hatalmat, mert háborút a vezetés egysége nélkül nem lehet sikeresen viselni, s ő majd megmutatja, mire képes, a mint hogy Finnországban is megmutatta. Ha a mi hadseregünk erős és rendezett, s ha vissza tudunk vonulni Drissáig a nélkül, hogy veszteségeink lettek volna, úgy ezt csak Barclaynak köszönhetjük. Ha most Barclay helyére Bennigsent állítjuk oda, úgy minden elveszett, mert Bennigsen már 1807-ben is megmutatta a tehetetlenségét”, - mondogatták ennek a pártnak az emberei.

A hatodik csoporthoz tartozók, a bennigsenisták, ellenkezőleg azt hirdették, hogy a legtevékenyebb és legtapasztaltabb mégis csak Bennigsen, s hogy bárhogya' ellenkezik is az ember, mindig csak ő hozzá kerül vissza. Ám csak hadd halmozzák egymásra a baklövéseket, s ennek a pártnak az emberei kimutatták, hogy a mi Drissáig való visszavonulásunk a képzelhető legszégyenletesebb vereség, s a baklövések szakadatlan láncolata volt. „Minél több hibát követnek el, - mondták ezek, - annál jobb, mert annál hamarabb be fogják látni, hogy ez így nem mehet tovább. Itt nem holmi Barclay-ra, hanem olyan emberre van szükség, mint Bennigsen, a ki már 1807-ben is megállta a sarat, s a kinek maga Napoleon is igazságot szolgáltatott, olyan emberre, a kinek a kezében az ember szívesen látná a hatalmat, ilyen pedig csak egy van, s ez Bennigsen.”

A hetedik párt az olyan emberek sorából került ki, a kik mindig nagy számmal vannak az uralkodók és különösen a fiatal uralkodók körül, s a kik vajmi nagy számmal verődtek össze Alexander császár környezetében, a tábornokok és a szárnysegédek soraiból, a kik szenvedélyes odaadással voltak a császáruk iránt, a kit nem mint uralkodót, de mint embert valósággal imádtak, még pedig őszintén és önzetlenül, úgy, mint Rosztov 1805-ben imádta őt s a kik nemcsak minden erénynek, hanem minden kiváló emberi tulajdonságnak a foglalatját látták benne. Ezek az emberek, bár lelkesedtek az uralkodó szerénységeért, a melylyel a hadsereg főparancsnokságáról lemondott, mégis elítélték ezt a túlzott szerénységet, s csak egyetlen vágyuk volt, a melyhez szívósan ragaszkodtak is, hogy imádott császáruk szakítván az önmaga iránt való túlzott bizalmatlansággal, jelentse ki nyíltan, hogy odaáll csapatainak az élére, gyűjtse maga köré a főhadparancsnok törzskarát, és ha szükség van rá, tapasztalt elméleti és gyakorlati emberek tanácsának a meghallgatásával, maga vezesse a katonáit, a kiket már ez egymagában is a legnagyobb lelkesedésre volna képes hangolni.

A nyolczadik és legnagyobb csoport, mely tagjainak óriási számával úgy aránylott a többihez, mint a kilenczvenkilencz az egyhez, olyan emberekből állott, a kik nem akartak se békét, se háborút, se támadást, se megerősített tábornokot, se a Drissa mellett, se egyebütt, se Barclay-t, se császárt, se Pfuhl-t, se Bennigsent, hanem egyetlen és legfőbb vágyuk csak az volt: hogy minél nagyobb haszonra és minél több élvezetre tegyenek szert. S a császár főhadiszállásán nyüzsgő és egymást keresztező, egymással összefonódó fondorlatoknak a zavaros vizében sok olyan dologban lehetett sikereket elérni, a miben más időben célt érni szinte képtelenség lett volna. Az egyik, csak azért, hogy előnyös állását ne kockáztassa, ma egyetértett Pfuhl-lal, holnap az ellenfelével, holnapután meg váltig erősítette, hogy egy bizonyos kérdésben teljességgel nincs határozott véleménye, mind csak azért, hogy elkerülje a felelősséget és kielégítse az uralkodót. A másik, a ki valami előnyre vadászott, azzal vonta magára az uralkodó figyelmét, hogy hangosan lármázta ugyanazt, a mire az uralkodó előtte való napon célzott, vitatkozott és lármázott a tanácsban, a mellét verte, párbajra hívta ki azokat, a kik nem voltak vele egy véleményen, ezzel akarván bizonyítani, hogy a közjóért még arra is kész, hogy magát fölláldozza. A harmadik egyszerűen két tanácskozás közt és ellenségeinek a távollétében kikunyorálta magának hűséges szolgálatainak a jutalmát, jól tudván, hogy most lehetetlen lesz neki kosarat adni. A negyedik pusztá véletlenségből mindig nyakig munkában került a császár szemei elé. Az ötödik, azért, hogy régóta óhajtott célját, - egy ebédet a császár asztalánál, - elérje, elkeseredetten bizonyígtatta egy-egy újonnan fölmerült nézet helyességét vagy helytelenségét, s erre a célra többé-kevésbé erőteljes és helyes bizonyítékok egész seregét mozgósította.

Ennek a pártnak az emberei mind a rubeleket, a kereszteket, s a rangot hajhászták, s ebben a hajszában kizárólag a császári kegy szélmutatója után igazodtak, s alig hogy észrevették, hogy a szélmutató az egyik oldalra fordult, legott a hadseregnek ez az egész here-telepe elkezdett ugyanabba az irányba fújni, a mi csak megnehezítette az uralkodónak azt, hogy a szélmutatót megint átfordítsa a másik oldalra. A helyzet bizonytalansága és a fenyegető

komoly veszedelem közepett, mely mindennek valami aggodalmas színezetet kölcsönzött, a fondorlatok, a hiúságok, az egymással meg-megütköző fölfogások és érzelmek viharának a sodrában és különösen mindezeknek az embereknek a legkülönbélebb nemzetekhez tartozandósága mellett ez a nyolczadik és legnagyobb párt, melyet kizárólag személyes érdekek vezéreltek, magát a közérdekű ügyet rettenetesen összezavarta és homályba burkolta. Bármilyen kérdés merült legyen is föl, a heréknek ez a népes raja, még mielőtt a megelőző kérdést lefújta volna, legott rávetette magát az újra, s a maga döngésével az őszintén vitázó hangokat teljesen elnyomta és elhomályosította.

Mindezekből a pártokból, abban az időben, a mikor Andrej herczeg a hadsereghez megérkezett, még egy kilenczedik párt is alakulóban volt, mely éppen akkor kezdte a szárnyait bontogatni. Ez az öreg, okos és kormányzati ügyekben tapasztalt emberek pártja volt, mely a nélkül, hogy az egymással szembenálló fölfogások bármelyikében is osztozott volna, mindent, a mi a főhadiszállás törzskarában történt, elvont szempontból ítélte meg, és azokon a módoszatokon törte a fejét, a melyekkel ebből a határozatlanságból, ingadozásból, zűrzavarból és gyengeségből ki lehetne eviczkélni.

Az ehhez a párthoz tartozó emberek úgy okoskodtak, s ezt ki is mondták, hogy minden rossz elsősorban onnan ered, hogy a császár, katonai udvarával együtt a hadseregnél van, mert belevitte a hadseregbe a viszonyoknak azt a határozatlan és habozó ingadozását, mely az udvarnál még megjárja, de a hadseregbe határozottan káros; hogy a császárnak az a feladata, hogy uralkodjék, nem pedig hogy a hadsereget vezesse, hogy ebből a helyzetből az egyetlen kivezető út az, ha a császár a hadsereget az udvarával együtt elhagyja, hogy a császár jelenléte egymaga ötvenezer embert megbénít, a kik az ő személyes biztonságának a megóvására szükségesek; hogy a legrosszabb, de független főparancsnok is jobb lesz, mint a legjobb, a ki azonban kötve van a császár jelenléte és hatalma által.

Ugyanabban az időben, a mikor Andrej herczeg még tétlenül élt a drissai táborban, Siskov államtitkár, mint ennek a pártnak egyik legtekintélyesebb képviselője, levelet írt a császárnak, a melyet Balasev és Arakcsejev is aláírtak. Ebben a levélben, élvén a császár amaz engedélyével, hogy a dolgok állása felől a nézeteit elmondhassa, annak az ürügye alatt, hogy a császárnak a főváros népét kell a háborúra lelkesítenie, teljes tisztelettel azt ajánlotta neki, hagyja el a hadsereget.

A nép föllelkesítését és a haza védelmére való felbúzdítását, ugyanazt a föllelkesítést (mely Moszkvában például tényleg a császár személyes megjelenésének volt az eredménye), mely Oroszország diadalának fő okozójává vált, tehát a császárra bízták, a ki ezt a hadseregtől való távozása ürügyül el is fogadta.

X.

Ezt a levelet még nem adták volt át az uralkodónak, mikor Barclay ebédnél közölte Bolkonszkij-val, hogy a császár személyesen óhajt vele találkozni, hogy tőle a törökországi helyzet felől tudakozódjék, s hogy e találkozás céljából Andrej herczegnek este hat órákor jelentkeznie kell Bennigsen lakásán.

Ugyanaznap Napoleonnak egy, az orosz hadseregbe nézve veszélyessé válható újabb mozdulatáról érkezett hír a császár szállására, mely azonban később valótlannak bizonyult. Ugyancsak ezen a napon délelőtt Michaud ezredes körüljárta a császárral a drissai erődítéset és bebizonyította az uralkodónak, hogy ez a Pfuhl által létesített megerősített tábor, mely eddig a taktika netovábbjának a hírében állott, s mely arra lett volna hivatva, hogy

Napoleont a pusztulásba kergesse, - hogy ez a tábor voltaképpen képtelenség, s az orosz hadsereg vesztét fogja okozni.

Andrej herczeg elment Bennigsen tábornok lakására, a ki közvetlenül a folyó partján egy kisebb földesúri házban volt elszállásolva. Se Bennigsen, sem a császár nem volt ott, de Csernysev, a császár szárnysegéde fogadta Bolkonszkij-t és elmondta neki, hogy a császár Bennigsen tábornokkal és Paulucci marquis-val ma már másodízben kiment, hogy a drissai tábor erődítéseit megtekintse, a melyeknek czélszerűsége iránt komoly kétségek merültek föl.

Csernysev az első szobában az ablak mellett ült s egy francia regényt olvasott. Ez a szoba annakelőtte alkalmasint terem volt; még ott állott benne az orgona, a melyre néhány szőnyeg volt rádobva, egy szegletében pedig Bennigsen segédtisztjének a tábori ágya volt elhelyezve. Maga a segédtiszt is ott volt. Vagy valami dorbézolástól, vagy a megfeszített munkától szemlátomást kimerülten ült az ágyán és szunyókált. A teremből két ajtó nyílt: az egyik egyenesen a volt fogadó-szobába, a másik pedig a dolgozó-szobába. Az első ajtón hangos német, s közben francia társalgás zaja szűrődött ki. Ott, abban a volt fogadó-szobában gyűlt össze a császár kívánságára nem a haditanács (a császár szerette a homályos helyzeteket), hanem néhány kiválasztott személyiség, a kiknek a véleményét a küszöbön álló bonyodalmak ügyében meg akarta hallgatni. Ez nem volt haditanács, hanem néhány kiválasztott emberből összeállított s a császár személyes rendelkezésére álló magán-tanács, melynek néhány fölmerült kérdés tisztázása volt a főadata. Ebbe a tanács-félébe meg voltak híva: Armfeldt svéd tábornok, Wolzogen főhadsegéd, Vinczengerode, a kit Napoleon szökevény francia alattvalónak mondott, Michaud, Toll, egy teljességgel nem katona-ember, Stein és végül maga Pfuhl, a ki, mint Andrej herczeg értesült, az egész dolognak legfőbb rugója volt. Andrej herczegnek most alkalma volt őt jól megnézni, mert Pfuhl kevéssel ő utána érkezett meg s miután pár percze megállott Csernysev-vel beszélgetni, előtte ment be a fogadó-szobába.

Pfuhl, az ő rosszul szabott, orosz tábornoki egyenruhájában, mely olyan gyatrán állt rajta, mint ha valami maskara lett volna, az első pillanattól kezdve ösmerősnek tűnt föl Andrej herczeg előtt, bár eddig még soha sem látta őt. Volt benne valami Weihrother-ből, Mack-ből, Schmidt-ből és a többi elméleti német tábornokból, a kiket Andrej herczegnek 1805-ben alkalma nyílt megösmerni; de azért jellemzetesebb volt valamennyinél. Ilyen elméleti németet, a ki annyira egyesítette volna magában mindazt, a mi a többi németekben meg volt, Andrej herczeg még eddig soha nem látott.

Pfuhl alacsony termetű, nagyon sovány, de csontos, erős és egészséges megjelenésű ember volt, medenczéje széles, lapoczkái kiállóak. Az arcza rendkívül ráncos, szemei mélyenfekvők voltak. A homlokán és a halántékain kefével szaporán előre volt simítva a haja, mely hátul a tarkóján pedig apró csomókban, naivul meredt az égnek. Nyugtalanul és bosszúsan tekintgetve lépett be, mintha csak mindentől félt volna abban a nagy szobában, a melybe lépett. Kardját a kezében tartva, félszeg mozdulattal fordult Csernysevhez, s megkérdezte tőle németül, hol a császár. Látszott rajta, hogy mielőbb szeretett volna átjutni a szobán, túlesni az üdvözléseken s munkához ülni a térkép elé, a mely mellett elemében érezte magát. Csernysev szavaira szaporán biczentett a fejével s hallván, hogy a császár szemlét tart az erődítések felett, a melyeket ő maga, Pfuhl, a saját elmélete alapján emeltetett, gúnyosan elmosolyodott. Mély basszus hangon, s valamelyest kurtán, mint a hogy' az önérzetes németek beszélni szoktak, valami ilyesfélét dörmögött a bajusza alatt: „Tökfilkó...”, vagy: „Ördög vigye az egész dologt...”, vagy: „Ebből ugyan szép dolog fog kisülni”. Andrej herczeg nem vette ki tisztán és tovább akart menni, de Csernysev megismertette őt Pfuhl-lal, megjegyezvén, hogy Andrej herczeg Törökországból jön, a hol olyan szerencsés véget ért a háború. Pfuhl alig egy futó pillantást vetett nem is annyira Andrej herczegre, mint inkább a feje fölé, és mosolyogva

így szólt: „No, az is szép, fortélyos kis háború lehetett!” S megvető mosolylyal bement a szobába, a honnan a hangok hallatszottak.

Pfuhl, a ki nyilván mindig készen állott a gúnyolódásra, ezúttal különösen föl volt háborodva azon, hogy az ő háta mögött merészkedtek az erődítéseken szemlét tartani és azokról ítéletet mondani. Andrej herczeg, austerlitzi tapasztalatai nyomán, e rövid találkozásból is teljesen hű és jellemző képet alkotott magának Pfuhlról. Pfuhl egyike volt azoknak a kétségbeesett, megingathatatlan és szinte a vértanúsággal határos önbizalommal megáldott embereknek, a minők csak a németek szoktak lenni, még pedig azért, mert csak a németek képesek arra, hogy a tudomány elvont eszméi, vagyis a teljes igazság képzelt ismerete alapján, elbizakodjanak. A francia elbizakodott azért, mert úgy szellemileg, mint testileg, úgy a férfiakkal, mint a nőkkel szemben ellenállhatatlanul elbűvölőnek tartja az egyéniségét. Az angol azon az alapon elbizakodott, hogy a világ legjobban berendezett államának a polgára, s így, mint angol, mindig tudja, mit kell cselekednie, s azt is tudja, hogy mindaz, a mit mint angol cselekszik, minden kétséget kizárólag jó is. Az olasz elbizakodott azért, mert izgatott, s mert könnyen megfélemedezik magáról is, másokról is. Az orosz azért elbizakodott, mert nem tud és nem is akar tudni semmit, s mert nem hiszi, hogy bármit is tökéletesen lehessen tudni. Az elbizakodott német a legrosszabb, a legmegrögzöttebb és a legkiállhatatlanabb valamennyi között; mert azt képzei, hogy ősméri az igazságot, a tudományt, a melyet ugyan csak ő eszelt ki, de a mely az ő szemeiben az abszolút igazság. Szemlátomást ilyen volt Pfuhl is. Neki is meg volt a maga külön tudománya, - az arczmenet elmélete, melyet Nagy Frigyes háborúinak a történetéből tákolt össze, s így mindent, a mi a legujabb hadi történelemben az útjába akadt, badarságnak, barbárságnak, otromba verekezésnek tartott, a melyben mindkét részről annyi baklövést követtek el, hogy ezeket a háborúkat voltaképpen nem is lehetett háborúnak tekinteni: nem feleltek meg az ő elméletének s így nem is lehettek tárgyai az ő tudományának.

1806-ban Pfuhl is egyike volt ama haditerv szerzőinek, mely Jenához és Auerstett-hez vezetett; de ennek a háborúnak a kimenetelében ő legcsekélyebb bizonyítékát se látta az ő elmélete téves voltának. Ellenkezőleg, szerinte minden kudarcnak kizárólagos oka az volt, hogy eltértek az ő elméletétől, s meg is mondta az ő szokott, gúnyos kárörömeivel: „Lám, megmondtam, hogy elviszi az ördög az egészet”. Pfuhl egyike volt azoknak az elméleti embereknek, a kik annyira bele vannak bolondulva az elméletükbe, hogy megfélemedeznek az elmélet céljáról, - a gyakorlati alkalmazás lehetőségéről; ő az elmélet iránt való szeretetből mindent megvetett, a mi gyakorlati, s tudni sem akart róla. Sőt még örült is a kudarcnak, mert az olyan kudarc, mely a gyakorlatnak az elmélettel való szembehelyezkedéséből származott, csak az ő elméletének a helyességét igazolta előtte.

Olyan ember kifejezésével, a ki már előre is tudja, hogy a dolognak rossz vége lesz, a mivel ő maga sincsen meglegedve, pár szót váltott Andrej herczeggel és Csernysev-vel a most folyó háborúról. A tarkóján égnek meredő hajtincsek s a halántékán szaporán előresímtott haja, különösen ékesszólóan juttatták ezt kifejezésre.

Bement a másik szobába, a honnét legott kihallatszott dörmögő, mély basszus hangja.

XI.

Andrej herczegnek még arra se volt ideje, hogy Pfuhlt a szemeivel elkísérje, mikor sietve belépett a szobába Bennigsen gróf, s miután Bolkonszkijt üdvözölte, a nélkül, hogy megállt volna, bement a dolgozó-szobájába, miközben néhány parancsot adott a segédtisztjének. A

császár már jött utána s Bennigsen előre sietett, hogy előbb még valamit előkészítsen, s a császár fogadására visszatérhessen. Csernysev és Andrej herczeg kimentek a lépcsőre. A császár kimerült arczczal szállt le a lováról. Paulucci marquis valamit mondott a császárnak. A császár baloldalt félrehajtott fejjel, elégedetlen ábrázattal hallgatta Pauluccit, a ki különös hévvel beszélt. Azután, nyilván véget akarván vetni a beszélgetésnek, előrelépett; de az izgatottan kipirult olasz, az illendőségről is megfélekedzvé, utána ment és még egyre beszélt.

- Ami pedig azt az embert illeti, a ki ezt a drissai tábornok javasolta, - mondotta Paulucci, mialatt a császár a lépcsőre lépett és megpillantván Andrej herczeget, ennek előtte ismeretlen arczát nézte, - a mi pedig, felség, - folytatta Paulucci elkeseredetten, mintha csak képtelen lett volna magán uralkodni, - azt az embert illeti, a ki ezt a drissai tábornok javasolta, azzal, az én nézetem szerint, csak kettőt lehet cselekedni; vagy a bolondok házába csukatni vagy felkötetni.

A császár ügyet se vetett az olasz szavaira, úgy tett, mintha nem is hallotta volna, és megösmervén Bolkonszkijt, kegyesen odafordult hozzá.

- Nagyon örülök, hogy láthatlak, menj csak be a többiekhez és várj be engem. - A császár bement a dolgozó-szobájába. Volkonszkij Mihajlovics Pjotr herczeg és Stein báró is követték őt, s betették maguk után az ajtót. Andrej herczeg, az uralkodó engedélye alapján Pauluccival, a kit még Törökországból ösmert, bement a fogadó-szobába, a hol már együtt volt a tanács.

Volkonszkij Mihajlovics Pjotr herczeg a császár törzskarának volt a főnöke. Volkonszkij kilépett a dolgozó-szobából, a magával hozott térképeket letette az asztalra, és szétosztotta azokat a kérdéseket, a melyekre vonatkozólag az egybegyűlt urak véleményét hallani kívánta. Arról volt ugyanis szó, hogy az éjszaka folyamán az a (később hamisnak bizonyult) hír érkezett a főhadiszállásra, hogy a francziák megkezdték a drissai tábor bekerítését.

Elsőnek Armfeldt tábornok szólalt föl, és a felmerült nehézségek megoldására teljesen váratlanul egy egészen új, semmivel (kivéve azt a vágyat, hogy megmutassa, hogy neki is van véleménye) nem indokolható s a moszkvai és pétervári országút mentén elfoglalandó hadállást ajánlott, a melyben az egész egyesült hadseregnek be kellene várnia az ellenséget. Nyilvánvaló volt, hogy Armfeldt ezt a tervet már régen megcsinálta, s nem is annyira abból a czélból terjesztette most elő, hogy a szóban forgó kérdésekre, a melyeket ez a terv semmiképpen sem oldott meg, válaszoljon, mint inkább azért, hogy az alkalmat fölhasználva, egyszerűen előálljon vele. Egyike volt ez annak a sok millió tervnek, melyet épp annyi joggal lehetett volna előterjeszteni, s mely éppenséggel nem számolt azzal, hogy milyen jelleget fog ölteni az egész háború. Voltak, a kik elleneztek a tervet, de akadtak védelmezői is. A fiatal Toll ezredes a többieknél sokkal hevesebben szállt szembe a svéd tábornok véleményével, s a vita hevében egy füzetet vett elő az oldalzsebéből s engedélyt kért, hogy felolvashassa. Toll ebben a hosszú lére eresztett írásban az Armfeldt és a Pfuhl tervével homlokegyenest ellenkező haditervet ajánlott elfogadásra. Paulucci, Tollnak válaszolván, az előnyomulást és a támadást ajánlotta, mely szerinte az egyetlen mód volt arra, hogy abból a bizonytalanságból és abból a kelepczéből (a hogy ő a drissai tábornok nevezte), a melyben voltunk, kimeneküljünk. E viták során Pfuhl és a tolmácsa, Wolzogen, hallgattak. Pfuhl csak megvetően köhécselt és forgolódott, ezzel akarván éreztetni, hogy soha se fogja magát annyira lealacsonyítani, hogy ilyen badarságokat, a minőket most hallott, válaszra méltasson. De mikor Volkonszkij herczeg, a ki az eszmecserét vezette, föl kérte őt, hogy fejtse ki a nézeteit, mindössze csak ennyit mondott: „Mit kérdeznek engem? Armfeldt tábornok egy pompás hadállást ajánlott, védtelen hátvonallal. Vagy itt van ennek az olasz úrnak a támadási terve. Ez mind nagyon szép. Vagy a visszavonulás. Ez se rossz. Mit kérdeznek engem?” - mondotta. „Hiszen önök

mindent jobban tudnak, mint én”. - De mikor Volkonszkij hangsúlyozta, hogy a császár nevében kérdezi a véleményét, Pfuhl fölemelkedett és egyszerre nekihevülve, elkezdett beszélni:

- Mindent elrontottak, mindent összezavartak, mindent jobban akartak tudni, mint én, s most hozzám fordulnak. Hogy’ tegyük mindezt jóvá? Itt nincs mit jóvá tenni. Pontosan véghez kell vinni mindent az általam kifejtett alapokon, - mondotta s csontos kezeivel rácsapott az asztalra. - Hol itt a nehézség? Badarság, gyerekjáték az egész. - Odalépett a térképhez, elkezdett szaporán beszélni, miközben ösztövére ujjaival folyton a térképet bökdöste és kimutatta, hogy a drissai tábor célirányosságát semmiféle esély sem döntheti meg, hogy mindenről történt gondoskodás, és ha az ellenség azután mégis be akarná keríteni a tábor, menthetetlenül el kell pusztulnia.

Paulucci, a ki nem értett németül, elkezdett tőle francziául kérdezősködni. Wolzogen segítségére sietett a főnökének, a ki nagyon fogyatékosan beszélt francziául, s elkezdte a szavait átfordítani, de alig volt képes Pfuhl-lal lépést tartani, a ki szaporán bizonyította, hogy ő a tervében mindennel, nemcsak a múlt, de a jövő minden eshetőségével is számolt, s ha most mégis nehézségek merültek föl, úgy ezeknek oka kizárólag abban van, hogy nem hajtották végre pontosan az ő rendelkezését. Szakadatlanul gúnyosan mosolygott, bizonyítgatott és végül abban hagyta a bizonyítást, mint a hogy’ a matematikus abban hagyja egy-egy mennyiségtani feladat helyes megoldásának immár a legkülönbözőbb módokon végrehajtott igazolását. Utána megint Wolzogen beszélt s folytatta eszméinek franczia nyelven való kifejtését, miközben olykor Pfuhl-hoz fordult: nemde így van kegyelmes uram? Pfuhl, mint a hogy’ a csata hevétől elragadtatott katona még a maga embereit se kíméli, még Wolzogen-ra is bosszúsán rákiáltott.

- No persze, ugyan mi magyarázni való van még ezen? - Paulucci és Michaud francziául rohanták meg Wolzogen. Armfeldt németül fordult oda Pfuhl-hoz. Toll oroszul magyarázott valamit Volkonszkijnak. Andrej herczeg szótlanul hallgatott és megfigyelésekbe merült.

Mindezek közül a személyiségek közül legnagyobb érdeklődést keltett maga iránt Andrej herczegben a haragos, az elszánt és örülden elbizakodott Pfuhl. A jelenlévők közt ő volt az egyetlen, a ki nyilván nem kívánt a maga számára semmit, nem viseltetett ellenséges indulattal senki iránt, s csak egyet óhajtott, megvalósítani azt a tervet, a melyet hosszú évek munkája árán megalkotott elmélete alapján kidolgozott. Lehet, hogy nevetséges volt, kellemetlen volt az ő gúnyos viselkedésével, de az eszméért való határtalan lelkesedésével mindamellett önkéntelen tiszteletet is keltett maga iránt. Ezenkívül, Pfuhl kivételével, minden egyes felszólalónak minden szavában volt most egy közös vonás, mely az 1805. évi haditanácsban nem volt tapasztalható, - valami leplezett, de szinte páni félelem Napoleon lángelméjétől, a mely félelem minden felszólalóból kirítt. Napoleonra nézve mindent lehetségesnek tartottak, várták őt minden oldalról s az ő rettegett nevével döntötték meg egymás föltevéseit. Az egyetlen Pfuhl volt az, a ki mint látszott, Napoleont is csak olyan barbárnak tartotta, mint az ő elméletének a többi ellenségeit. De a tiszteleten kívül, Pfuhl még szánalmat is keltett maga iránt Andrej herczegben. Abból a modorból, a melylyel az udvaroncok elbántak vele, abból, a mit róla Paulucci a császárnak mondott, de legfőképpen magának Pfuhl-nak néhány elkeseredett nyilatkozatából ítélve, nyilvánvaló volt, hogy mások már tudták, de ő maga is érezte, hogy közel van a bukása. És minden elbizakodottsága és németesen duzzogó gúnyolódása mellett is szánalmas alak volt, a halántékain gondosan lesímitott hajával s a tarkóján égnek meredő tincseivel. Bár iparkodott ezt az ingerültség és megvetés köntösébe rejteni, mégis meglátszott rajta, hogy kétségbe van esve a miatt, hogy ez az egyetlen alkalom, a mikor egy hatalmas kísérlettel az egész világ előtt igazolhatta volna elméletének a helyességét, most kisiklott a keze közül.

A vita még sokáig tartott, s minél tovább tartott, annál hevesebb összetűzésekre adott alkalmat, a melyek hovatovább lármás személyeskedésekre vezettek, s így annál kevésbé volt lehetséges az elmondottakból valami általános következtetést leszármaztatni. Andrej herceg, a mint ezt a soknyelvű eszmecsere, ezeket a javaslatokat, terveket, ellenvetéseket és fölkiáltásokat hallgatta, csak csodálkozott, mi mindent beszéltek össze-vissza ezek az urak. Azok, a katonai pályája folyamán már régen és gyakorta fölmerült gondolatai, hogy nincs és nem is lehet semmiféle külön haditudomány, s hogy következésképpen úgynevezett katonai lángelmék sincsenek, most az igazság meggyőző erejével igazolást nyertek előtte. „Hogy” is lehetne elméletéről és tudományról beszélni egy olyan dologban, a melynek föltételei és körülményei ösmeretlenek és előre meg nem határozhatók, s a melyben a háború résztvevőinek az ereje még kevésbé határozható meg? Senki sem tudhatta s nem tudja, hogy holnap milyen állapotban lesz a mi hadseregünk vagy az ellenség hadserege, és senki nem tudhatja, hogy ez vagy az a csapat, milyen erős. Olykor, ha nem poltron ember van elől, a ki „elvágtak”-ot kiált, és megfutamodik, hanem valami vidám és elszánt ficzkó, a ki „hurrá!”-t kiált, ötezer ember fölér harmincezerrel, mint Schöngrabennél, máskor pedig ötvenezer ember is megfutamodik nyolcezer elől, mint Austerlitz-nél. - Hogy” is lehetne tudományról beszélni olyan dologban, a melyben, mint egyébiránt minden gyakorlati kérdésben, semmi sem határozható meg előre és minden számtalan olyan föltételtől függ, a melyeknek a jelentőségét egy-egy pillanat határozza meg, a melyről azonban megint csak senki se tudja, hogy mikor fog bekövetkezni. Armfeldt azt mondja, hogy a mi hadseregünk el van vágva, Paulucci ellenben azt állítja, hogy mi szorítottuk a francia hadsereget két tűz közé; Michaud azt vitatja, hogy a drissai tábornak az a legnagyobb fogyatkozása, hogy a háta mögött van a folyó, Pfuhl szerint pedig éppen ez a legnagyobb erőssége. Toll is ajánl egy tervet, Armfeldt is; egyik is épp olyan jó vagy rossz, mint a másik, és mindeniknek az előnye csak akkor válnak nyilvánvalókká, mikor az esemény maga bekövetkezik. És mért mondják valamennyien: katonai lángész? Hát lángész az az ember, a ki idejében tud kétszersültről gondoskodni, s meg tudja mondani, ki menjen jobbra, ki menjen balra? Csak azért, mert a katonáemberek fényvel és hatalommal vannak övezve, s a gazemberek tömege hízeleg a hatalomnak s felruházván őket a lángész képzelte tulajdonságaival, lángésznek kiáltja ki őket. Ellenkezőleg, a legjobb tábornokok, a kiket ösmertem, ostoba vagy szórakozott emberek voltak. A legjobb köztük Bagration, - ezt maga Napoleon is elösmerte. Maga Napoleon! Jól emlékszem önelégült és korlátolt arczkifejezésére ott az austerlitzi csatamezőn. Nemcsak, hogy lángelmére vagy más különösebb tulajdonságokra nincs szüksége a jó hadvezérnek, hanem ellenkezőleg a legmagasabbrendű, a legszebb emberi tulajdonságoknak, - a szeretet-, a költészet-, a gyöngédségnek, a bölcselkedő és fürkésző kételkedésnek hiányoznia kell belőle. Korlátoltnak kell lennie s erősen meggyőződve róla, hogy az, a mit cselekszik, rendkívül fontos (különben nem győzi türelemmel), csak így lehet igazán vitéz hadvezér. Isten mentsen, hogy emberként viselkedjék, megszeressen, megsajnáljon valakit, vagy azon tűnődjék, mi jogos és mi nem. De az csak természetes, hogy ősidők óta rájuk húzták a lángelmék elméletét, mert ők - hatalom. A hadműveletek sikerének az érdeme nem tőlük függ, hanem attól az embertől, a ki valahol a sorok közt: „végünk van!”-t vagy „hurrá!”-t ordít. És csakis ott, ezekben a sorokban szolgálhat az ember azzal a meggyőződéssel, hogy csakugyan hasznára van a közjónak!”

Imígyen tűnődött Andrej herceg, miközben az eszmecsere hallgatta, s csak akkor ocsúdott föl, mikor Paulucci szólította, s a többiek már valamennyien elszéledtek.

Másnap a szemlén a császár megkérdezte Andrej herceget, hol kíván szolgálni, és Andrej herceg örök időkre betette maga előtt az ajtót az udvari világban avval, hogy nem kérte, hogy a császár személye mellett maradjon, hanem arra kért engedelmet, hogy a hadseregben szolgálhasson.

XII.

Rosztov a hadjárat kezdete előtt levelet kapott a szüleitől, a melyben, miután röviden értesítették őt Natasa betegségéről és Andrej herczeggel történt szakításáról (ezt a szakítást Natasa lemondásával magyarázták), megint arra kérték őt, hogy lépjen ki a szolgálatból és menjen haza. Nikolaj, mikor ezt a levelet megkapta, meg se próbált kilépni vagy szabadságot kérni, hanem megírta a szüleinek, hogy Natasa betegségét és szakítását nagyon sajnálja, s hogy minden lehető el fog követni arra, hogy a kívánságaikat teljesítse. Szonyának külön levelet írt.

„Lelkem imádott barátnője”, - írta neki, - „semmi egyéb nem tart vissza attól, hogy hazatérjek, mint a becsület. De éppen most, a hadjárat megkezdése előtt, nemcsak a bajtársaim, hanem a magam szemében is becstelen volnék, ha a boldogságomnak a kötelességemmel és a hazaszeretetemmel szemben előnyt adnék. De ez - az utolsó elválásunk. Hidd el nekem, hogy a mint a háborúnak vége, s én még életben leszek, te pedig még szeretni fogsz engem, félreteszek mindent és repülök hozzád, hogy örökre, lángoló szívemhez szorítsalak”.

És Rosztovot csakugyan csak a hadjárat küszöbönálló megkezdése tartotta vissza attól, hogy - a mint ígérte, - hazamenjen és Szonyát feleségül vegye. Az otradnoei ősz a vadászatokkal s a tél a kedves karácsonyi idősakkal és Szonya szerelmével, a csendes, falusi öröm és nyugalom kilátását nyitotta meg előtte, a melyet annakelőtte nem ösmert és a mely most ingerlően csábította őt. „Pompás feleség, gyermekek, egy jó falka kopó, tíz-tizenkét fűzér fűrge agár, a gazdaság, a szomszédok!” - tűnődött magában. De most háborús idők voltak s maradnia kellett. És miután ez elkerülhetetlen volt, Rosztov Nikolaj szerencsés természete révén avval az élettel is meg volt elégedve, melyet az ezredénél folytatott, s kellemessé is tudta magának tenni ezt az életet.

Nikolajt, a kit a bajtársai, mikor a szabadságáról visszatért, nagy örömmel fogadtak, elküldték lóorozásra, s Kis-Oroszországból hozott is pompás lovakat, melyek neki magának is örömet okoztak, s ezenkívül megszerezték neki főlebbvalói dícsérő elismerését is. Mialatt távol volt, kapitánynya léptették elő, s mikor az ezredet fölemelt létszámmal hadi lábra állították, megint visszakapta előbbi századát.

Megkezdődött a hadjárat, az ezred bevonult Lengyelországba, a fizetéseket megduplázták, új tisztek, új emberek, új lovak kerültek az ezredhez; s a mi a fő, elterjedt az a vidáman lelkes hangulat, mely a hadjáratok megkezdésével rendesen együtt szokott járni; és Rosztov felismervén az ezredénél elfoglalt előnyös helyzetét, testtel-lélekkel átengedte magát a katonai élet örömeinek és érdekeinek, bár tudta, hogy előbb-utóbb meg kell válnia tőlük.

A csapatok, különféle bonyolult állami, politikai és taktikai okokból, visszavonultak Vlnából. A főhadiszálláson a visszavonulás minden lépését az egyéni érdekek, okoskodások és szenvedélyek szövevényes játéka kísérte. A pavlogradi ezred huszárjaira nézve, ez a legszebb nyári időszakban, s megfelelő élelmezés mellett végrehajtott egész visszavonulás a legegyszerűbb és legvidámabb dolog volt. A főhadiszálláson, lehet, szomorkodtak, nyugtalanodtak és ármánykodtak, de magában a hadseregben nem is kérdezte senki, hogy hova és miért mennek. S ha sajnálták, hogy visszavonulnak, ez csak azért történt, hogy el kellett hagyniok megszokott kvártélyaikát, s egy-egy csinos menyecskét. Ha eszébe jutott is valakinek, hogy esetleg rosszul állhatnak a dolgok, úgy, mint a féle jó katonához illik, az, a kinek ez eszébe jutott, iparkodott jókedvű lenni s nem törődni a dolgok menetével, hanem csak azzal, a mi hozzá a legközelebb állott. Eleinte vidáman álltak Vilna alatt, összeösmérkedtek a lengyel földesurakkal, s egyre-másra rendezték a szemléket a császár és más magasabb rangú parancsnokok előtt. Azután jött a parancs, hogy vonuljanak vissza Szvenczjan felé, s pusztítsák el az eleséget, melyet nem vihetnek magukkal. Szvenczjan csak azért volt

emlékezetes a huszárok előtt, mert ez volt a „*részeg tábor*”, a mint Szvenczjan alatti tartózkodásukat valamennyien nevezték, s mert Szvenczjánál sok volt a panasz a csapatokra azért, mert visszaélvén a szabad élelmezésre vonatkozó parancscsal, élelem címén a lengyel főurak lovait, kocsijait és szőnyegeit is összeharácsolták. Rosztov azért emlékezett Szvenczjánra, mert aznap, mikor ebbe a kis helységbe bevonultak, őrmestert változtatott, és sehogy se bírt a század berúgott embereivel, a kik az ő tudta nélkül öt hordó régi sört ejtettek zsákmányul valahol. Szvenczjától mindjobban visszavonultak Drina, innen pedig még tovább az orosz határ felé.

A pavlogradiak július 13-án vettek részt az első komoly ütközetben.

Az ütközet előtt való napon, július 12-én, jégesővel vegyes nagy zivatar volt. Az 1812. év nyara egyáltalában gazdag volt zivatarokban.

A pavlogradiak két százada egy immár kalászbába ment, de a marhák és lovak által teljesen letiport rozsföldön táborozott. Csak úgy szakadt az eső és Rosztov a pártfogása alá vett fiatal Ilyin hadnagygyal ott ült egy hamarosan összetákoltsátor alatt. Egy az ezredből való s szinte fülig érő bajuszú tiszt, a ki a törzskárnál járt, s a kit most utólért az eső, odajött Rosztovhoz.

- Gróf, éppen most jövök a törzskartól. Hallották már Rajevszkij diadalát? - S a tiszt elmondotta a szaltanovi ütközet részleteit, melyeket a törzskárnál hallott.

Rosztov behúzott nyakkal ült ott, a melyre rácsurgott a víz, s pipaszó mellett szórakozottan hallgatta a tiszteket, miközben egy-egy pillantást vetett a kis Ilyinre, a ki ott gunnyasztott mellette. Ez az alig tizenhat esztendősen hadnagyocská, a ki csak nemrég került az ezredhez, most olyan viszonyban volt Nikolajjal, mint a minőben Nikolaj ezelőtt hét esztendővel Deniszovval állott. Ilyin mindenben iparkodott Rosztovot utánozni, s valósággal szerelmes volt belé, akár egy süldőleány.

A Zdrzsinszkij nevű, hosszú bajuszos tiszte pompásan kiszínezve beszélte el, hogy' lett a szaltanovi gát az oroszok Termopyle-jévé, s hogy' vitt véghez Rajevszkij tábornok ezen a gáton egy olyan hőstettet, mely az antik világ hőstetteihez méltó. Ezután elmondta Rajevszkij hőstettét, a ki az ellenség rettenetes tüzeiben fölvezette a két fiát a gátra s velük együtt indult rohamra az ellenség ellen. Rosztov meghallgatta az elbeszélést, de nemcsak hogy semmit se felelt Zdrzsinszkij lelkesedésére, hanem ellenkezőleg, olyan képet vágott, mint a ki szégyenli magát azért, a mit mesélnek neki, bár ha nem is szándékozik rá válaszolni. Austerlitz és az 1807. évi hadjárat óta Rosztov a maga tapasztalásából tudta, hogy mikor hadi élményeket beszélnek el az emberek, mindig hazudnak, mint a hogy' ő is hazudott; de meg volt már annyi tapasztalása, hogy tudta, háborúban éppenséggel nem úgy mennek végbe az események, mint a hogy mi képzeljük és elbeszéljük. Éppen azért nem tetszett neki Zdrzsinszkij elbeszélése, sőt maga Zdrzsinszkij se tetszett neki, a mint fülig érő bajuszával, szokása szerint mélyen ráhajolt annak az arczára, a kivel beszélt, s így csak feszélyezte őket abban a különben is szűk sátorban. Rosztov szótlánul nézett rá. „Először is azon a gáton, a mely ellen rohamot intéztek, alkalmasint olyan nagy volt a zavar és a szorongás, hogy ha Rajevszkij odavezette is a fiait, ez tán tíz embert leszámítva, a kik közvetlen a közelében állottak, senkire se lehetett valami nagy hatással”, - gondolta Rosztov; - „a többiek még csak nem is láthatták, hogy Rajevszkij kivel és hogyan jelent meg a gáton. De még azok is, a kik látták, nem valami nagyon lelkesedhettek, mert végre is mi közük volt nekik Rajevszkij gyöngéd szülői érzelmeihez, mikor a maguk bőréről volt szó? Azután meg attól, vajjon elfoglalják-e a szaltanovi gátat vagy nem, éppenséggel nem függött a haza sorsa, mint ezt a thermopylei ütközetéről mondják. Következésképpen mi szükség volt ott ekkora áldozatra? Aztán meg mi szükség egy ilyen háborúba valakinek a fiait is belekevernem? Én nemcsak Petyát, az öcsémet nem hoztam volna ide, de még Ilyint, ezt a reám nézve teljesen idegen, jó fiút is iparkodnám valami védett helyen fölállítani”, - szötte tovább Rosztov a gondolatait, a mint Zdrzsinszkij

hallgatta. De azért nem mondta el a gondolatait: már ezen a téren is meg voltak a maga tapasztalatai. Tudta, hogy ez az elbeszélés hozzájárul a mi fegyvereink dicsőségéhez, s azért úgy kellett mutatnia, mintha egy csöppet sem kételkednék benne. S így is cselekedett.

- De ez már igazán tűrhetetlen, - szólalt meg Ilyin, észrevévén, hogy Rosztovnak nem igen van ínyére Zdrzsinszkij fecsegése. - A harisnyám is, az ingem is,... csupa egy víz vagyok. Megyek és keresek valami menedékhelyet. Úgy látszik, valamelyest alábbhagyott az eső. - Ilyin kiment, Zdrzsinszkij pedig eltávozott.

Öt percre rá Ilyin a sárban gázolva odasietett a sátorhoz.

- Hurrá! Rosztov, gyerünk szaporán. Meg van! Alig kétszáz lépésnyire innen van egy korcsma, a mieink már ott is vannak. Ott legalább megszártkozhatunk, Genrichovna Marja is ott van.

Genrichovna Marja az ezredorvosnak volt a felesége, egy csinos, fiatal német asszonyka, a kit az orvos Lengyelországban vett feleségül. Az orvos vagy azért, mert nem volt pénze, vagy azért, mert házassága első idejében nem akart elválni fiatal feleségétől, magával vitte őt az ezredével mindenüvé, s az orvos féltékenysége a huszártisztek tréfálkozásának állandó tárgyává lett.

Rosztov magára kapta a köpenyét, odahívta Lavruskát a holmijával s majd ide s tova csúszkálva a sárban, majd egyenesen gázolva benne a szitáló esőben, elindult Ilyinnel az est sötétségében, melyet csak néha szakított meg egy-egy távoli villámlás.

- Rosztov, hol vagy?

- Itt vagyok! Micsoda villámlás! - szölongatták egymást.

XIII.

A korcsmában, mely előtt ott állott az orvos kibitkája, már vagy öt tiszt volt együtt. Genrichovna Marja, egy köpczös és szőke, német asszonyka, koftocskában és hálófőkötőben, az egyik szögletben egy széles padon ült. Az ura, az orvos ott feküdt mögötte és aludt. Rosztovot és Ilyint vidám fölkiáltások és kacagás fogadták, mikor a szobába léptek.

- Ejha! De vígan vannak, - szólott Rosztov mosolyogva.

- Hát maguk mit ásítoznak?

- No hiszen ezek aztán gyönyörűek! Szinte csurog róluk a víz! Ne vizezzék be a mi fogadószobánkat.

- Be ne sározzák Genrichovna Marja ruháját, - szóltak rájuk ismét más hangok.

Rosztov és Ilyin siettek valami zúgot találni, a hol, a nélkül, hogy Genrichovna Marját megbotránkoztassák, levethették csuromvizes ruháikat. Be akartak menni a söntésbe, hogy átöltözzenek; de a kis kamrácskában egy üres ládára állított gyertya mellett három tiszt kártyázott és az egész teret elfoglalva, semmi áron sem akarta a helyét átengedni. Így tehát nem maradt egyéb hátra, mint hogy Genrichovna Marja egy időre átengedte a szoknyáját függönynek, s Rosztov és Ilyin, Lavruska segítségével, a ki a czók-mókjukat hozta, e mögött a függöny mögött levetették nedves ruháikat és szárazat húztak helyettük.

Tüzet raktak a rozoga kályhában. Kerítettek valahonnan egy deszkát, keresztbetették két nyergen s letakarták egy lópokrócczal; elővették a szamovárt, a teás készletet s egy fél palaczk rumot, és megkérvén Genrichovna Marját, hogy vállalja el a háziasszonyi tisztet,

mind összegyűltek körülötte. Egyikük tiszta zsebkendőt ajánlott föl neki, hogy szép kezecskéit megtörölje, a másik valami bekecsket rakott a lábai alá, hogy meg ne fázzék, a harmadik köpenyével beakasztotta az ablakot, hogy ne fújjon rá a szél, a negyedik meg a legyeket hessegette az ura arczáról, nehogy fölébredjen.

- Hagyják csak, - szólott Genrichovna Marja félénken és boldogan mosolyogva, - jól alszik ő úgy is az álmatlan éjszaka után.

- Nem úgy van ám az, Genrichovna Marja, - felelt az egyik tiszt, - az orvossal mindig csínján kell bánni. Minden megeshetik, és így tán jobban fog kímélni, ha majd a lábamat vagy a kezemet kell levágnia.

Pohár mindössze három akadt, a víz olyan mocskos volt, hogy lehetetlen volt eldönteni, elég erős-e már a tea vagy sem, s a szamovárba mindössze hat pohárra való víz fért bele; de annál jobban esett Genrichovna Marja nem egészen tiszta, de puha kis kacsóiból szép sorjában, rang szerint átvenni a kijáró pohár teát. Úgy látszott, hogy akkor ezek a tisztok valamennyien szerelmesek voltak Genrichovna Marjába. Még azok a tisztok is, a kik a söntésben kártyáztak, csakhamar abbahagyták a játékot és odatelepedtek a szamovár mellé, s alávetették magukat a Genrichovna Marja körül való legyeskedés általánosan uralkodó hangulatának. Genrichovna Marja, ilyen fényes és előzékeny fiatalság körében bármennyire iparkodott is ezt palástolni, s bármennyire szemlátomást megszeppent is mögötte alvó urának álmában tett minden legkisebb mozdulatára, szinte sugárzott a boldogságtól.

Az egész társaságnak csak egyetlen egy kanál állott rendelkezésére, ellenben cukor volt bőven, de kanál híján nem volt módjukban a teát fölkeverni s így elhatározták, hogy Genrichovna Marja fogja szép sorjában mindeniküknek a teáját megkeverni. Rosztov, miután megkapta a poharát és rumot is töltött belé, megkérte Genrichovna Marját, hogy keverje meg.

- De hiszen ön cukor nélkül iszsa? - mondotta az asszonyka folyton mosolyogva, mintha csak mind annak, a mit akár ő, akár a többiek mondtak, a nevetségességen kívül még valami más, különös jelentősége is lett volna.

- Eh, kell is nekem cukor, csak arról van szó, hogy ön a kezecskéjével megkeverje.

Genrichovna Marja engedett, s elkezdte keresni a kanalat, a melyet valaki már elkaparított.

- Keverje meg csak az ujjacskáival, Genrichovna Marja, - szólott Rosztov, - annál jobban fog esni.

- Nagyon forró, - felelt Genrichovna Marja, s elpirult a gyönyörűségtől.

Ilyin fogta a vizes rocskát s pár csepp rumot csöppentvén bele, odament Genrichovna Marjához s kérte, hogy keverje meg az ujjacskájával.

- Ez az én poharam, - tette hozzá. - Csak mártsa bele az ujját s fölhajtom az egészet.

Mikor a szamovár kiürült, Rosztov fogta a kártyát, s azt ajánlotta, hogy királyosdit játszsza Genrichovna Marjával. Sorsot húztak, hogy kivel legyen együtt Genrichovna Marja. Rosztov javaslatára a játék szabályait még megtoldották azzal, hogy a ki király lesz, annak joga van Genrichovna Marjának kezét csókolni, a ki pedig porkoláb lesz, az köteles a szamovárt újra odaállítani az orvos számára, majd ha fölébred.

- Nos és ha Genrichovna Marja lesz a király? - kérdezte Ilyin.

- Hiszen ő amúgy is királynő! S az ő parancsa - törvény.

Alig hogy a játék elkezdődött, Genrichovna Marja mögött egyszerre fölbukkant az orvos kóczos feje. Már rég nem aludt, hanem arra figyelt, a mit körülötte beszéltek, és nyilván semmi vidámat, furcsát és mulattatót nem talált abban, a mi körülötte történt. Szomorú és

levert volt az arcza. Nem is köszönt a tiszteknek, hanem megvakarózott és engedelmet kért arra, hogy kimehessen, mert köröskörül egészen el volt zárva az útja. Alig hogy kiment, a tisztek valamennyien hangos kaczagásra fakadtak, Genrichovna Marja pedig fülig elpirult s ez által még elragadóbbá lett a tisztek előtt. Az orvos, miután megint bejött, jelentette a feleségének (a ki már nem mosolygott többé olyan boldogan, hanem szepegeve várván a pirongatást, bámult rá), hogy az eső elállt, s hogy éjszakára a kibitkába kell menniök, mert különben elvisznek róla mindent.

- Majd küldök oda egy silbakot... akár kettőt! - szólott Rosztov. - Maradjon csak doktorkám.

- Ha kell, magam is odaállok silbaknak! - ajánlkozott Ilyin.

- Nem, uraim, önök kialudták magukat, de én két éjszaka nem aludtam, - szólott az orvos és sötéten leült a felesége mellé, hogy bevárja a játék végét.

A tisztek, a mint a feleségére rá-rásandító orvos sötét ábrázatát nézték, még jobban fölvidultak, és sokan nem is tudták elfojtani a nevetést, a melyre szaporán iparkodtak valami elfogadható ürügyet találni. Mikor az orvos kiment s a feleségével együtt elhelyezkedett a kibitkán, a tisztek nedves köpenyeikkel betakarózva leheveredtek a korcsmában; de sokáig nem tudtak elaludni, hanem hol az orvos rémületéről s a felesége vidámságáról beszélgettek, hol meg ki-kinéztek a lépcsőre és jelentést tettek róla, mi történik a kibitkában. Rosztov a fejével forgolódva már több ízben próbált elaludni; de mindannyiszor egy-egy megjegyzés megint megzavarta, újra megindult a társalgás és újra fölhangzott körülötte a minden ok nélkül való gyerekes kaczagás.

XIV.

Hajnali három órákor még senki sem aludt, mikor megjelent egy őrmester azzal a parancscsal, hogy azonnal induljanak el Osztrovnya falu felé.

A tisztek hangos társalgás és kaczagás közben legott elkezdtek készülődni; azzal a mocskos vízzel megint odaállították a szamovárt. De Rosztov, a nélkül, hogy a teát bevárta volna, elment a századjához. Már pitymallott; az eső elállott, a felhők szétfoszlottak. Nyirkos hideg volt, különösen olyan ruhában, mely nem száradt volt meg teljesen. Rosztov és Ilyin a korcsmából kilépve, egy pillantást vetettek a hajnali szürkületben az orvosnak az esőtől fényes bőr-kibitkájára, melynek bőr-ernyője alól kiálltak az orvos lábai, s a melynek a közepén egy kis párnán látható volt a doktorné hálófőkötős fejecskéje, s kihallatszott álmos szuszogása.

- Igazán kedves egy asszony! - szólt oda Rosztov Ilyinnek, a ki vele együtt lépett ki a házból.

- Bájos egy teremtés! - felelt Ilyin, tizenhatesztendős komolysággal.

Egy félóra mulva a század indulásra készen állott az úton. Fölhangzott a vezényszó: „Lóra!” - a katonák keresztet vetettek magukra és lóra kaptak. Rosztov előre sietett, kiadta a vezényszót: „Indulj!” s a husárok négyes sorokba szakadozva, a sáros úton hangosan tocsogva, kardcsörtetve és halkan beszélgetve megindultak a nyárfákkal szegélyezett országúton az előttük vonuló gyalogság és tűzérség után.

A szél szárnyán, szakadozott, kékes-lilaszín felhők úsztak a kelet felől halványan piruló égen. Mind világosabb és világosabb lett köröskörül. Tisztán kivehető volt az a bodros gaz, mely a falusi utakat rendesen el szokta lepni, s mely még nedves volt a tegnapi esőtől; a nyárfák lecsüggő ágai is nedvesen imbolyogtak a szélben, s csillogó csöppeket szórtak maguk körül.

A katonák arcza is mindinkább kivehető lett. Rosztov, Ilyinnel, a ki egy pillanatra se maradt el tőle, a nyárfák kettős sora közt, az útszélen lovagolt.

Rosztov háborús időkben megengedte magának azt a szabadságot, hogy nem a szolgálati lován ült, hanem egy kozák-lovat szerzett be magának. Szakértő is, lókedvelő is lévén egy személyben, nemrég egy pompás, ürge doni kesére tett szert, a melyen ugyan utól nem érhetette senki. Ezen a lovon valóságos élvezet volt neki lovagolni. Gondolt a lovaira, a mai reggelre, a szép kis doktornéra, - de egyetlen egyszer se jutott eszébe a küszöbönálló veszedelem.

Azelőtt Rosztov, ha csatába indult, félt; de most a legkisebb félelmet sem érezte. Nem azért nem félt, mintha megszokta volna a tüzet (a veszedelemhez nem lehet hozzászokni), hanem azért, mert a veszedelemmel szemben megtanult magán uralkodni. Megszokta, hogy ha csatába indult, minden egyébre gondolt, csak arra nem, a mi mindennél jobban érdekelhette volna, - a küszöbön álló veszedelemre. Bármennyire iparkodott is erőt venni magán, bármennyi szemrehányást tett is magának a gyávaságáért, eleinte nem bírta magával; évek múltán azonban szinte magától ment a dolog. Most is, a mint Ilyinnel a nyárfák közt lovagolt, olykor letépett a keze ügyébe eső ágakról egy-egy levelet. Olykor, a nélkül, hogy hátrafordult volna, odanyújtotta a pipáját a mögötte koczogó huszárnak, s mindezt olyan nyugodt és gondtalan ábrázattal cselekedte, mintha csak sétalovaglásra lett volna. Sajnálkozva nézte Ilyin izgatott arcját, a kinek nyugtalanságában folyton járt a szája; tapasztalásból ösmerte azt a rémületet és a halált váró kínos állapotot, a melyben fiatal bajtársa leledzett, s tudta, hogy ezen más, mint az idő, nem segíthet.

Alig hogy a nap az égnek egy derült sávján felbukkant a felhők mögül, elült a szél, mintha csak nem merte volna ennek a zivatar utáni nyári reggelnek a szépségét megrontani; még mindig hullottak a csöppek, de most már függőlegesen, - s köröskörül elcsöndesedett minden. A nap egészen feljött, kibukkant a szemhatáron, majd ismét eltűnt egy hosszú és keskeny felhő mögött, mely ott függött fölötte. Pár pillanat múlva még ragyogóbban bújta ki a felhő felső szélén, mely elkezdett szakadozni körülötte. Fénybe, ragyogásba öltözött minden. S ezzel a ragyogással egyidejűleg, mintegy válaszul reá, messze elől megszólaltak az ágyúk.

Rosztovnak még arra se volt ideje, hogy eldöntse, milyen messziről jöhetnek ezek a lövések, mikor Vitebszk felől megjelent Osterman-Tolsztoj gróf segédtisztje azzal a parancscsal, hogy üggetésben folytassák a menetet a megkezdett úton.

A század elkerülte a szintén gyorsított menetelésben lévő gyalogságot és tűzértséget, leereszkedett a hegyről, s keresztülmenvén valami teljesen elhagyott falun, megint megindult hegynek fölfelé. A lovak tajtékot hánytak, az emberek kipirultak.

- Állj, igazodj! - hallatszott elől a hadosztályparancsnok vezényszava.

- Balszárnny előre, lépésben indulj! - vezényelték elől.

És a huszárok a csapatok arczvonala előtt áthúzódtak a hadállás balszárnnyára s odaálltak a mi dzsidásaink mögé, a kik az első arczvonalon állottak volt föl. Jobbfelől sűrű hadoszlopban a mi gyalogságunk állott, - ez volt a tartalék; ezek fölött a hegyen, a rendkívül tiszta, átlátszó levegőben, a fényes, reggeli, ferde napsugárban, közvetlenül a szemhatáron az ágyúink látszottak. Elöl, a völgyhajlat mögött az ellenséges hadoszlopok és ágyúk voltak láthatók. A völgyben a mi csatárláncunk már benne volt a tűzben, s vígan lövöldözött az ellenségre.

Rosztov, akárcsak a legvidámabb zene hangjaitól, úgy felvidult ezektől a régóta nem hallott hangoktól. Trap-ta-ta-tap! - csattant el hol egyszerre, hol szaporán egymás után, néhány lövés. Megint elcsöndesült minden, majd ismét úgy hallatszott, mintha pattantyúkat pattogtatott volna valaki.

A huszárok vagy egy óra hosszat álltak egy helyben. Az ágyúzás is megkezdődött. Osterman gróf a kíséretével együtt megjelent a század mögött; megállt, beszélt az ezredparancsnokkal, majd elment a hegyre az ágyúkhoz.

Osterman távozása után a dzsidásoknál fölhangzott a vezényszó.

- Oszlopba szakadva, rohamra indulj! - Elöl a gyalogság kettős sorokba szakadt, hogy helyet adjon a lovasságnak. A dzsidások, lándzsáik zászlócskáit libegtetve megindultak s ügetve mentek a francia lovasság felé, mely a hegy lábánál hirtelen előbukkant.

Alig hogy a dzsidások leértek a völgybe, a huszárok parancsot kaptak, hogy siessenek föl az üteg fedezetéül a hegyre. Mialatt a huszárok a dzsidások helyén állottak, a csatárlánczból süvítve és fütyülve röpdöstek feléjük a golyók, melyek azonban nem találtak.

Ez a régóta nem hallott hang még lelkesítőbb és még felvidítőbb hatással volt Rosztovra, mint az iménti lövöldözés hangjai. A nyeregben fölágaskodva végignézett a csatátéren, mely a hegyről egész kiterjedésében föltárult előtte, s szívvel-lélekkel résztvett a dzsidások minden mozdulatában. A dzsidások egyenesen rávetették magukat a francia dragonyosokra, nagy kavarodás támadt ott a füstben, s öt perczre rá a dzsidások hanyatt-homlok rohantak vissza, nem oda, a hol álltak, hanem valamivel balra. A sárga paripákon ülő narancsszínű dzsidások között és mögött nagy csapatokban bukkantak föl a szürkkelovas, kék, francia dragonyosok.

XV.

Rosztov a maga éles vadász-szemeivel az elsők között volt, a kik ezeket a mi dzsidásainkat üldöző francia dragonyosokat észrevették. A dzsidások és az őket üldöző francia dragonyosok szétzilált tömegekben mindinkább közeledtek. Már azt is ki lehetett venni, a mint ezek, a völgyben olyan apróknak látszó emberek, összeütköztek, utólérték egymást s karjaikkal és kardjaikkal le-lesújtottak egymásra.

Rosztov, mint valami hajsztát, úgy nézte azt, a mi előtte lejátszódott. Ösztönszerűleg megérezte, hogy ha a huszáraival most rajtuk ütne a francia dragonyosokon, ezek képtelenek volnának helytállani; de ezt tüstént, ebben a pillanatban kellene megcselekednie, különben késő lesz. Körülnézett. A mellette álló kapitány szintén le nem vette a szemét az alatt gomolygó lovasságról.

- Szevasztyanics Andrej, - szólalt meg Rosztov, - lám, mi most szétverhetnők őket...

- Ügyes fogás volna, - felelt a kapitány, - csakugyan...

Rosztov, a nélkül, hogy őt végighallgatta volna, megsarkantyúzta a lovát, odaugratott a század elé, de még ki se adta az indulásra a vezényszót, mikor az egész század, mely ugyanazt érezte, a mit ő, megindult utána. Rosztov maga se tudta, hogyan és miért cselekedett így. Úgy csinálta az egészet, mint a vadászatokon szokta, minden gondolkodás, minden megfontolás nélkül. Láta, hogy a dragonyosok közel vannak s hogy züllött csoportokban száguldanak; tudta, hogy nem állhatnak helyt, tudta, hogy ez egy olyan pillanat, mely, ha elmulasztják, nem tér vissza többé. A golyók olyan izgatón fütyöltek és sivítottak körülötte, a lova olyan tüzesen kívánczozott előre, hogy képtelen volt tovább kiállani. Megindította a lovát, kiadta a vezényszót s ugyanabban a pillanatban meghallván a háta mögött teljesen kifejlődött századának a dobogását, gyors ügetésben ereszkedett le a hegyről a dragonyosok felé. Alig hogy leértek a hegy lábához, az ügetésből önkéntelenül vágta át, mely annál gyorsabb, annál eszeveszettebb lett, minél inkább közeledtek a mi dzsidásainkhoz s a nyomukban vágató francia dragonyosokhoz. A dragonyosok már egészen közel voltak. Az

elöl lévők, a mint a huszárokat megpillantották, megfordultak, a hátulsók pedig megállottak. Rosztov azzal az érzéssel, a melylyel a hajsza alkalomával szokott egy-egy farkas elé száguldani, hogy elvágja az útját, teljes vágatába szorította bele doni paripáját, s eszeveszetten vágatott a rendetlen sorokban szorongó francia dragonyosok elé. Egy dzsidás megállt, egy gyalogos dzsidás, nehogy agyongázolják, a földre vetette magát, egy lovasától elszabadult ló a huszárok közé keveredett. A francia dragonyosok csaknem mind megfutamodtak. Rosztov, kiválasztván magának egyet közülük, a ki szürke lovon ült, utána eredt. Útközben nekirohant egy bokornak; derék lovacskája átszökött vele rajta, s Nikolaj, alig tudván magát a nyeregben fönn tartani, látta, hogy pár pillanat múlva utóléri azt az ellenséget, a kit magának áldozatul kiszemelt. Ez a francia, a ki az egyenruhája után ítélve tiszt volt, előrehajolva száguldott tova szürke paripáján, melyet a kardjával hajszott. A következő pillanatban Rosztov lova a szügyével nekivágódott a tiszt lova farának, majd leütötte azt a lábáról, s ugyanakkor Rosztov, maga se tudván, miért, fölemelte a kardját s lesújtott vele a francziára.

Ugyanabban a pillanatban, a mikor ezt megcselekedte, Rosztov egész élénksége egyszeriben lelohadt. A tiszt, nem annyira a kard vágásától, mely csak könnyű sebet ejtett a könyöke fölött a karján, mint inkább a ló zökkenésétől és a rémülettől lefordult a nyeregből. Rosztov, megfélekezvén a lovát, szemeivel az ellenségét kereste, hogy lássa, ki az, a kit lesújtott. A francia dragonyos tiszt egyik lábával a földön ugrált, a másikkal fönnakadt a kengyelben. Ijedten hunyorgatva, mintha csak minden pillanatban újabb vágástól tartott volna, összeránczolt homlokkal, a rémület kifejezésével nézett föl Rosztovra. Sápadt, sárral beföcsölt, fiatal, gödrös-állú, derült kék szemű, szőke hajjal övezett arcza éppenséggel nem illett a csatatérre, s nem annyira ellenséges, mint inkább egyszerű szalon-arcznak látszott. Még mielőtt elhatározta, hogy megadja neki a kegyelemdöfést, a tiszt elkiáltotta magát: megadom magamat. Sietve próbálta kiszabadítani a lábát a kengyeltől, de sikertelenül, s rémülettel teljes kék szemeit egy pillanatra se vette le Rosztovról. Néhány odavetődött huszár kiszabadította a lábát és visszaültette őt a nyeregbe. A huszárok minden oldalon tülekedtek a dragonyosokkal: egyikük megsebesült, de bár vér borította el az arcát, nem akart megválni a lovától; egy másik egy huszárt átkarolva ült a lova farán; a harmadik egy huszár támogatásával leszállt a lováról. Elölről rohamlépésben és lövöldözve francia gyalogság közeledett. A huszárok sietve vágattak visszafelé a foglyaikkal együtt. Rosztov a többiekkel együtt, szintén vissza lovagolt, de valami kellemetlen érzés szorongatta a szívét. Valami homályos és zűrzavaros érzés vett rajta erőt, melyet semmiképpen se tudott megmagyarázni, s melyet ennek a tisztnek a foglyul ejtése, s a reámért vágás keltett életre benne.

Osterman-Tolsztoj gróf elébement a visszatérő huszároknak, magához hivatta Rosztovot, köszönetet mondott neki, s közölte vele, hogy merész támadásáról jelentést tesz az uralkodónak s a György-keresztet fogja kérni a számára. Mikor Rosztovot Osterman gróf elé hívták, eszébe jutván, hogy ezt a rohamot minden parancs nélkül hajtotta végre, teljesen meg volt győződve, hogy a föllebbvalója azért idézi őt, hogy önkényes eljárásáért megbüntesse. Éppen ezért, Osterman hizelgő szavai és a kitüntetés kilátásba helyezése annál kellemesebben lepte meg Rosztovot; de azért az a kellemetlen és zűrzavaros érzés még egyre gyötörte őt. - „De hát ugyan mi gyötör úgy engem?” - kérdezte magától, mikor a tábornoktól elment. „Ilyin? Nem, hiszen semmi baja. Tán szégyent vallottam valamivel? Nem, ez sem!” Nem megbánás, valami egészen más gyötörte őt. - „Igen, igen, az a gödrösállú francia tiszt. Egészen jól emlékezem, a mint meghökkentem, mikor a kardomat ráemeltem.”

Rosztov látta, a mint a francia foglyokat elvezették s utánuk sietett, hogy még egyszer megnézze az ő gödrösállú francziáját. Furcsa egyenruhájában egy szolgálati huszárlovon ült és nyugtalanul nézett körül. Kezén kapott sebe egészen jelentéktelen volt. Elkényszeredetten mosolygott Rosztovra, s köszöntésképpen a kezével integetett felé. Rosztovot még egyre úgy feszélyezte valami, s mintha lelkiismeretfurdalást érzett volna.

Rosztov barátai és bajtársai is észrevették, hogy Rosztov ezen, meg a következő napokon is nem éppen szomorú vagy bosszús, de olyan szófukar, gondokba merült és mélázó volt. Kelletlenül ivott, kereste a magányt, s állandóan törte valamin a fejét.

Folyton csak ezen a fényes haditettén tünődött, mely legnagyobb meglepetésére a György-keresztet, sőt még a hős hírét is megszerezte neki, de azért sehogy' se tudta az egészet megérteni. „Ők tehát még nálunknál is jobban félnek”, - gondolta. - „Tehát mindössze ez az, a mit hősiességnek neveznek? S vajjon én ezt a hazáért tettem? S ugyan minek oka ő, az ő gödröcskéjével és kék szemeivel? Mennyire meg volt rémülve szegény! Azt hitte, megölöm. Ugyan miért öltem volna meg? Hiszen szinte reszketett a kezem. S mégis György-keresztet adtak érte nekem. Nem értem, teljességgel nem értem!”

De mialatt Nikolaj ezeken a kérdéseken kérődzött, s még se tudott magának tisztán számot adni, vajjon mi volt az, a mi őt annyira megzavarta, a szolgálatban való szerencséjének a kereke, mint az gyakran megesik, megint csak fordult egyet, még pedig az ő javára. Az osztrovnyai ütközet után előléptették, egy század huszárt adtak a keze alá, s ha valami elszánt vállalkozásról volt szó, mindig őt rántották elő.

XVI.

A grófné, a ki még korántsem épült föl teljesen, s meglehetősen gyöngének érezte magát, mikor Natasa betegségéről értesült, Petyával és egész háznépével fölkerekedett Moszkvába, s Rosztovék egész családja Dmitrijevna Marjától átköltözött a saját házába, s végképpen megtelepedett Moszkvában.

Natasa betegsége annyira komoly volt, hogy úgy az ő, mint a szülők szerencséjére, mindazt, a mi betegségének az okozója volt, a szökési kísérletét s a vőlegényével való szakítását, teljesen háttérbe szorította. Annyira beteg volt, hogy gondolni se lehetett annak a mérlegelésére, mennyiben volt hibás mindabban, a mi történt, mikor se nem evett, se nem aludt, szemlátomást lesoványodott és köhécsejt, sőt, mint az orvosok nem is igen titkolták, még az élete is a legkomolyabb veszedelemben forgott. Minden gondjuk csak az volt, hogy' segítsenek rajta. Külön és együttesen, egyre-másra jártak az orvosok Natasához, sok szót szaporítottak francziául, németül, latinul, le-leszólták egymást, minden előttük csak ismert betegség ellen a legkülönbözőbb orvosságokat rendelték neki; de egyiküknek se jutott eszébe az a végtelenül egyszerű gondolat, hogy nekik lehetetlenség azt a betegséget ösmerniök, a melyben Natasa szenved, mint a hogy' egyetlen olyan betegséget sem ösmerhetnek, a mely az eleven embert meg szokta lepni; mert minden eleven embernek meg vannak a maga sajátosságai; s meg van a maga szövevényes, új s az orvosi tudomány előtt ösmeretlen, külön betegsége, mely nem a tüdőnek, a májnak, a bőrnek, az idegeknek stb. az orvosi könyvekben pontosan meghatározott betegsége, hanem egy olyan betegség, mely minden szervi bajok számtalan összetételének egyikéből származik. És ez az egyszerű gondolat nem juthatott az orvosok eszébe (éppen úgy, mint a hogy' a varázslónak sem juthat eszébe az, hogy ő nem tud varázsolni), egyszerűen azért, mert az ő életük feladata abban merült ki, hogy gyógyítsanak, mert azért pénzt kapnak, s mert erre a feladatra való előkészületekre pocsékolták el életük legszebb éveit. De legfőképpen nem juthatott eszükbe ez a gondolat azért, mert látták, hogy minden kétséget kizárólag hasznosak, a mint hogy a Rosztov család minden tagjára nézve határozottan hasznosak is voltak. Hasznosak voltak nem azért, mert a beteggel egy csomó, legnagyobb részt ártalmas anyagot beszedettek (ez az ártalmasság nem igen volt érezhető, mert hiszen az ártalmas anyagokat csak nagyon kis mennyiségben rendelték), hanem hasznosak és mellőzhetetlenek voltak azért, (ez az oka, a miért mindig voltak és lesznek állítólagos csodaorvosok,

kuruzslók, homeopaták, aleopaták) mert kielégítették a betegnek, s azoknak, a kik őt szeretik, a lelki szükségleteit. Kielégítették a gyógyulásba vetett reménység örök emberi szükségletét, s a részvétnek és a szorgosságnak azt a szükségletét, a melyet az ember a szenvedés perczeiben érezni szokott. Kielégítették azt az örök emberi szükségletet, mely legkezdetle-gebb formájában már a gyermekben is nyilvánul abban, hogy megdörzsöli azt a helyet, a melyet a testén megsértett. A gyermek megüti magát s legott szalad az anyja vagy a dajkája karjaiba, csak azért, hogy őt megcsókolják s testének a fájó pontját megdörzsölgék, s egyszeriben könnyebben érzi magát, a mint jól összecsókolták vagy megdörzsölték. A gyermek nem hiszi el, hogy azoknak, a kik nálánál okosabbak és erősebbek, ne lehessen módjukban az ő fájdalmát csillapítani. S a megkönnyebbülés reménye, s az anyjuk részvéte, mialatt fájó testüket dörzsölgeti, lecsillapítja őket. Az orvosok hasznosak voltak Natasára azért, mert Natasa fájdalmát mintegy megcsókolták és megdörzsölték azzal, ha biztosították őt, hogy legott elmúlik az egész, a mint a kocsis elszalad az Arbatszkij patikába, s csinos skatulyában porokat és pilulákat vesz egy rúbel és hét hatosért, s a mint a beteg ezeket a porokat, se több, se kevesebb, mint két óránként forralt vízben beveszi.

És ugyan mit is csináltak volna Szonya, a gróf és a grófné, hogy' töltötték volna teljes tétlenségben az időt, ha nem lettek volna óránként ezek a pilulák, langyos italok, csirke-becsináltak s az életnek más egyéb, az orvosok által megszabott aprólékosságai, a melyeknek a megtartása a környezetet szórakoztatta és vígasztalta? Hogy birta volna a gróf elviselni kedvencz leányának a betegségét, ha nem tudta volna, hogy Natasa betegsége ezer rubeljébe kerül s hogy nem sajnál akár még ezeret, csak ha segíthet vele rajta; ha nem tudta volna, hogy ha nem szedi össze magát, kész még ezer rúbelt rááldozni, s kivinni őt külföldre s ott tartani fölötté orvosi tanácskozásokat; ha nem lett volna módjában el-elbeszélni annak a részleteit, hogy Metivier és Feller nem ismerték föl a betegséget, de Fries már közeljárt hozzá, Mudrov pedig teljes szabatsággal megállapította a betegséget? Mit csinált volna a grófné, ha nem pörölhetett volna olykor a beteg Natasával azért, mert nem tartotta meg kellő szigorúsággal az orvosok rendeleteit?

- Így soha sem fogsz meggyógyulni, - mondotta, bosszúságában szinte megfélemlítve a fájdalmáról, - ha nem engedelmeskedel az orvosnak és nem szeded be idejében az orvosságot! Ezzel nem lehet ám tréfálni, mikor a pneumonia veszedelme fenyeget, - szólott a grófné, s már abban is, hogy ezt az egy rá nézve teljesen érthetetlen szót ki tudta mondani, nagy megnyugvást talált. Mit csinált volna Szonya, ha nem lett volna meg benne annak az örömteljes tudata, hogy eleinte három éjszaka le se vetkezett, csak azért, hogy minden pillanatban készen álljon az orvos rendeléseit pontosan teljesíteni, s hogy még most is, egész éjeleken át nem alszik, csak hogy el ne mulassza azt az időt, a mikor abból az aranyos iskátulyából porokat kell a betegnek beadni? Sőt még maga Natasa, bármennyire erősítgette is, hogy ő rajta már semmiféle orvosság nem segít, s hogy ez csupa ostobaság, még ő is örömmel látta, hogy olyan nagy áldozatokat hoztak érte, s hogy bizonyos meghatározott órákban orvosságot kellett beszédnie. S még neki is öröme tellett abban, hogy azzal, ha az orvosi parancsokat nem teljesíti, hallgatólagos jelét adhatta annak, hogy nem hisz a gyógyulásban, és nem becsüli az életet semmire.

Az orvos mindennap eljárta hozzá, megtapintotta az üterét, megnézte a nyelvét s rá se hederítvén lesoványodott arczára, eltréfált vele. De mikor aztán kiment a másik szobába, s a grófné szaporán utána sompolygott, komoly arcot vágott, aggodalmasan megcsóválta a fejét és azt mondta, hogy bár nincs kizárva a veszedelem, mégis bízik a legutóbb rendelt orvosság hatásában, s hogy nincs egyéb mit tenni, mint várni; hogy a betegség inkább lelki okokra vezethető vissza, de...

A grófné ezt a mozdulatot maga meg az orvos előtt egyaránt palástolni akarván, mindannyiszor egy aranyat csúsztatott az orvos markába, és mindannyiszor szívében megnyugodva tért vissza a betegéhez.

Natasa betegségének azok voltak a tünetei, hogy keveset evett, keveset aludt, köhögött és minden élénkség kihalt belőle. Az orvosok azt mondták, hogy a beteget nem lehet orvosi felügyelet nélkül hagyni, s ezért ott tartották őt abban a nyomasztó, nagyvárosi levegőben. Az 1812. év nyarán Rosztovék nem mentek falura.

Az üvegcsékből és iskátulyákból, - a melyekből madam Schoss, a ki nagy kedvelője volt az ilyesminek, már egy egész gyűjteményt állított össze magának, - elfogyasztott cseppek, porok és pilulák tömentelen mennyisége, s a megszokott falusi élet hiánya ellenére a fiatalság megtette a magáét: Natasa bánatát kezdte ellepni az év folyamán lepergett élet benyomásainak homokrétege, nem szorongatta többé olyan gyötrő fájdalommal a szívét, lassan elkezdett múlttá válni, és Natasa testileg is kezdte magát összeszedni.

XVII.

Natasa nyugodtabb lett, de a vidámság még nem tért vissza belé. Nemcsak hogy az öröm külső feltételeit: a bálokat, a kocsiázásokat, a hangversenyeket, a színházat elkerülte, de egyetlen egyszer se nevetett úgy, hogy a nevetésén keresztül ne csillogtak volna a könnyek. Képtelen volt énekelni. Alig hogy megpróbált nevetni, vagy úgy magában dúdolgatni, legott fojtogatni kezdték a könnyek: a megbánás, és arra a visszahozhatlanul elmúlt, tiszta időre való visszaemlékezés könnyei; a bosszúság könnyei azért, hogy fiatal életét, mely olyan boldog lehetett volna, semmiért úgy elpocsékolta. A mosoly és az ének különösnek, szinte szentségtörésnek látszottak előtte a fájdalommal szemben. Rá se gondolt a kaczérságra; még csak megerőltetésébe se került. Úgy érezte és nyíltan ki is mondotta, hogy ez alatt az idő alatt a férfiak mind csak annyi voltak a szemében, akár a félkegyelmű Ivanovna Nasztaszja. Valami belső hang szigorúan eltiltotta őt minden örömtől. De meg nem is volt meg benne egykori szűzies, gondtalan és reményekkel teljes életének sokoldalú érdeklődése. Leggyakrabban és legfájdalmasabban az őszi hónapokra, a vadászatokra, a gyógyuskára, s a Nikolajjal Otradnoeban töltött karácsonyi ünnepekre gondolt vissza. Mit nem adott volna, ha ebből az időből csak egyetlen napot visszahozhatott volna! De hát ennek vége volt mindörökre. Akkori előérzete, hogy a teljes szabadságnak s a legkülönfélébb örömök iránt való fogékonyságnak az az állapota nem tér vissza többé, nem csalta meg. De azért mégis csak élnie kellett tovább.

Örömmel töltötte el az a gondolat, hogy ő nemcsak nem jobb, mint a hogy' annakelőtte gondolta, hanem rosszabb, sokkalta rosszabb, mint mindazok, a kik csak kívülről a világon vannak. De ez még nem volt elég. Ezt tudta és nem egyszer kérdezte magától: „nos, és aztán?” Aztán pedig, nem volt semmi. Nem volt semmi öröme az életben, az élet pedig tovaröppent. Natasa szemlátomást csak azon iparkodott, hogy senkinek ne legyen terhére, senkit ne háborgasson, de neki magának semmire se volt szüksége. A házbeliektől mind elidegenedett s csak az öcscsével, Petyával érezte jól magát. Vele sokkal inkább szeretett együtt lenni, mint a többiekkel; s olykor, ha négy szem közt volt vele, még mosolygott is. Úgyszólván éppen nem járt ki a házból, s azok közül, a kik házukba jártak, csak egyetlen egy embernek örült - Pierre-nek. Lehetetlen lett volna gyöngédebben, óvatosabban és egyúttal komolyabban bánni valakivel, mint a hogy Bezuchij bánt vele. Natasa önkéntelenül is érezte ennek a bánásmódnak a gyöngédségét, s azért nagy örömet lelte az ő társaságában. De még csak hálás sem volt ezért a gyöngédségért. Abból indult ki, hogy Pierre-nek semmi, a mi jó,

nem kerül megerőltetésébe. Az, hogy Pierre mindenkivel szemben jó legyen, olyan természetesnek látszott, hogy az ő jóságában nem volt semmi érdem. Natasa olykor valami zavart és félszedséget vett észre Pierre viselkedésében, rendszerint, a mikor Pierre valami kellemeset akart tenni neki, vagy a mikor attól tartott, hogy a társalgás során esetleg nyomasztó emlékeket ébreszthet Natasában. Ezt ő is észrevette, de Pierre jóságának és szégyenlősségének tulajdonította, mely az ő fogalmai szerint vele szemben is csak éppen olyan volt, mint bárki mással szemben lett volna. Azok után a szinte véletlenül kiejtett szavak után, hogy ha szabad volna, térden állva kérné tőle a kezét és a szerelmét, a melyeket egy Natasára nézve oly izgalmas pillanatban mondott volt neki, Pierre soha egy szóval se tett említést Natasa iránt való érzelmeiről; és Natasa tisztában volt vele, hogy ezek a szavak, melyek őt akkoriban úgy megvígasztalták, csak úgy voltak mondva, mint a hogy' az ember mindenféle badarságot összebeszél, csak hogy egy pityergő gyermeket lecsillapítson. Nem azért, mert Pierre nő ember volt, hanem azért, mert Natasa a legnagyobb mértékben átérezte kettőjük közt azt az erkölcsi akadályt, a melyet Kuraginnál nem tapasztalt, soha még csak esze ágába se jutott, hogy az ő és Pierre viszonyából nemcsak, akár az ő, akár még kevésbbé Pierre részéről, szerelem, hanem csak az a férfi és nő közt való gyöngéd, öntudatos és poétikus barátság is kifejlődhessék, a melynek nem egy példájáról volt közvetlen tudomása.

A Péter-bőjt vége felé, Rosztovék otradnoe-i szomszédja, Bjelova Ivanovna Agrafena eljött Moszkvába, hogy az ottani szentekhez imádkozzék. Megajánlotta Natasának, hogy járuljon vele együtt az Úr asztalához és Natasa kapva kapott ezen a gondolaton. Az orvosok szigorú tilalma ellenére, hogy kora reggel nem szabad kimennie, Natasa állhatatosan ragaszkodott ahhoz az elhatározásához, hogy az Úr asztalához járul, még pedig nem úgy, mint az Rosztovék házában szokás volt, hogy tudniillik előzőleg végighallgat három istentiszteletet s egyebet semmit, hanem úgy, a mint ezt Ivanovna Agrafena szokta, vagyis hogy egy egész héten előkészül rá, s ezalatt nem mulaszt el egyetlen hajnali misét, isteni tiszteletet vagy vecsernyét sem.

A grófnének tetszett Natasának ez a buzgósága; a sikertelen orvosi gyógykezelés után a lelke fenekén abban bízott, hogy az imádkozás többet fog használni neki a gyógyszereknél, s bár remegve, s az orvosok előtt titkolózva, de beleegyezett Natasa kívánságába és rábízta őt Bjelovára. Ivanovna Agrafena éjjel három órakor jött el Natasát felköltetni, s a legtöbbször már ébren találta őt. Natasa félt, hogy elaluszsa a hajnali misét. Szaporán megmosakodván, s csupa alázatosságból legrosszabb ruháit és ócska köpenyét kapván magára, Natasa a hidegtől borzongva lépett ki a hajnali szürkületben derengő, végtelen utcára. Ivanovna Agrafena tanácsára Natasa nem a maga templomában készült elő az áldozásra, hanem egy másikban, a melynek az istenfő Bjelova szavai szerint nagyon szigorú és szent életet élő papja volt. A templomban mindig csak nagyon kevés ember volt; Natasa és Bjelova odaállottak szokott helyükre, a baloldali kórus hátsó részén lévő Isten Anyja képe elé és Natasát valami nagy és megfoghatatlan titokkal szemben való megbékülés teljesen új érzése fogta el, amint ebben a szokatlan hajnali órában, a Szűz Anyának az előtte égő gyertyák fénye s az ablakokon át beszűrődő hajnali derengés által megvilágított megfeketedett arcát nézván, a mise hangjait hallotta, a melyeket teljes figyelemmel iparkodott követni és megérteni. Mikor megértett belőle valamit, egyéni érzése minden árnyalatával együtt beleolvadt az imájába; amikor meg nem értette, még édesebb volt elgondolnia, hogy az a vágya, hogy mindent megérthessen, csak büszkeséggel töltheti el, hogy mindent megértenie úgy is lehetetlen, s hogy csak hinnie kell, s teljesen át kell magát az Istennek engednie, a ki ezekben a percekben, - azt érezte, - föltétlen úr az ő lelke fölött. Hajlongott és hányta magára a keresztet, s a mikor megértette a szertartást, elrémült a maga hitványságán s kérte az Istent, hogy bocsásson meg, bocsásson meg neki mindent és legyen irgalmas iránta. Azok az imák, a melyeknek leginkább átengedte magát, a megbánás imái voltak. A kora hajnali órákban hazatérve, mikor csak munkába siető

kőművesekkel s a járdát seprő házmesterekkel találkozott az utcán, s a mikor a házakban még mindenki aludt, egy új, előtte teljesen ösmeretlen érzés, a bűneitől való megtisztulás, és egy új tiszta élet és boldogság lehetőségének az érzése támadt föl Natasában.

Azon az egész héten át, a melyen ezt az életet folytatta, napról-napra jobban erőre kapott benne ez az érzés. És az áldozás boldogsága olyan nagynak tűnt föl előtte, hogy úgy tetszett neki, tán meg sem éri ezt az üdvösséggel teljes vasárnapot.

De a boldog nap mégis csak fölvirradt, és mikor Natasa ezen a reá nézve annyira emlékezetes vasárnapon, fehér kartonruhájában hazatért az áldozásról, hosszú hónapok óta először érezte magát nyugodtnak, s először érezte azt, hogy nincs többé terhére az az élet, a mely még előtte áll.

Mikor az orvos ezen a napon Natasát megvizsgálta, elrendelte, hogy csak szedje tovább is azokat a porokat, a melyeket két héttel azelőtt rendelt volt neki.

- Föltétlenül kell még szednie, esténként és reggelenként, - mondotta szemlátomást a legnagyobb jóhiszeműséggel meg lévén elégedve az elért eredményekkel. - Csak arra kérem, minél pontosabban. Legyen nyugodt, grófné, - szólott tréfásan az orvos, miközben ügyesen elsülyesztette a markába csúsztatott aranyat, - nemsokára megint vígan fog csicseregni és pajkoskodni. Ez az utolsó orvosság nagyon, de nagyon sokat használt neki. Egészen felüdült tőle.

A grófné egy pillantást vetett a körmeire, köpött egyet s vidám arczczal tért vissza a fogadó-szobába.

XVIII.

Julius elején a háborúról mind aggasztóbb hírek keltek szárnyra Moszkvában; híre járt, hogy az uralkodó fölhívást intéz a néphez, sőt azt is beszélték, hogy a császár maga is visszatér Moszkvába. És miután július 11-ikéig sem a fölhívás és a manifesztum nem jelent meg, se pedig a császár visszaérkezése nem következett be, hát ezekről, s Oroszország helyzetéről a legképtelenebb hírek kerültek forgalomba. Beszélték, hogy a császár azért jön haza, mert az egész hadsereg veszedelemben van, hogy Szmolenszk már elveszett, hogy Napoleonnak egy millió katonája áll orosz földön s hogy Oroszországot már csak valami csoda mentheti meg.

Július 11-ikén, egy szombati napon végre megjött a manifesztum, de még nem jelent meg nyomtatásban; és Pierre, a ki éppen Rosztovéknál volt, másnapra, vasárnapra megígérte, hogy eljön ebédre s a fölhívást meg a manifesztumot elkéri Rasztopcsin gróftól és magával hozza.

Rosztovék ezen a vasárnapon, mint rendesen, Razumovszkij-ék házi kápolnájába mentek misére. Forró júliusi nap volt. Már tíz órakor, mikor Rosztovék kocsijukból a templom előtt kiszállottak, az izzó levegőben, az utczai árusok kiabálásában, a tömeg élénk és világos nyári ruháiban, a körútak fáinak porlepte leveleiben, a parádéra felvonuló zászlóalj zenéjében és fehér nadrágjaiban, a robogó kocsik zajában s a forró nap vakító fényében benne volt az a nyárias bágyadtság, az a jelennel való elégedetlenség és meglegedettség, mely a nagyvárosokban egy-egy verőfényes és tiszta nyári napon annyira érezhető. Razumovszkij-ék kápolnájában Moszkva egész előkelősége, Rosztovék egész köre együtt volt (ebben az esztendőben, mintha csak valami rendkívüli eseményt vártak volna, a gazdag családok közül, a melyek rendesen falun szokták tölteni a nyarat, nagyon sokan maradtak a városban).

Natasa, a mint egy libériás inas után, a ki utat nyitott nekik a tömegben, az anyja mellett végigment a kápolnán, meghallotta, a mint egy fiatal ember nagyon is hangos suttogással így szólott róla.

- Ez Rosztova, az a bizonyos.

- Hogy' megsoványodott, de azért még mindig szép! - Úgy hallotta, vagy tán csak úgy képzelte, mintha Kuragin és Bolkonszkij nevét is említették volna. Ez egyébiránt csaknem mindig úgy tetszett neki. Mindig abban volt, hogy a ki csak ránéz, az mind csak arra gondol, a mi vele a közelmúltban történt. Szenvedő és szorongó szívvel, mint a tömegben mindig, Natasa fekete csipkéekkel díszített lila bársony ruhájában, úgy ment végig a pillantások keresztútjében, a mint csak a nők tudnak menni, - annál nyugodtabban és méltóságteljesebben, minél jobban sajgott és szégyenkezett a lelke. Tudta, s ebben nem tévedett, hogy még mindig szép, de ez korántsem okozott olyan örömet neki, mint annakelőtte. Ellenkezőleg, ez, az utóbbi időben, de különösen ezen a verőfényes és forró juliusi napon, itt a városban, mindennél jobban gyötörte. „Megint egy vasárnap, megint egy elmúlt hét”, - mondotta magában, eszébe jutván, hogy' állt itt akkor, azon a vasárnapon, - „és még mindig ugyanaz az élettelen élet, és ugyanazok a változatlan körülmények, a melyek közt azelőtt olyan könnyű volt az élet. Szép vagyok, fiatal vagyok, és most - tudom, hogy jó is vagyok... azelőtt pedig rossz voltam! De most jó vagyok, tudom”, - gondolta magában, - „s így hiába, céltalanul peregnék le életem legszebb, legszebb évei.” Ott állott az anyja mellett, s a fejével köszöngetett körülötte álló ösmerőseinek. Natasa, szokása szerint a hölgyek ruháit nézegette, megszólalt magában egy tőle nem messze álló hölgyet a viselkedéseért, és azért a furcsa és illetlen modorért, a melylyel keresztet vetett magára, majd ismét bosszúsán gondolt rá, hogy a mint ő megszól másokat, őt is úgy megszólják, s egyszerre, a mint az isteni tisztelet hangjait meghallotta, elrémült a förtelemességén, és azon, hogy előbbi tisztaságát megint elvesztette.

A szent misét egy tiszteletre méltó, tiszta öreg pap szolgáltatta, azzal a szelíd ünnepélyességgel, mely olyan fönséges és megnyugtató hatással van az áhitatosan imádkozókra. A szentély ajtai bezárultak, lassan félrehúzták a függönyt, s valami titokzatos, halk hang kiszólt valamit onnan. Maga előtt is érthetetlen könnyek szorongatták Natasa keblét s valami örömteljesen izgató, bágyasztó érzés fogta el.

„Taníts meg rá, mittévő legyek, hogy' éljek, hogy mindörökre, mindörökre megjavulhasak!...” - gondolta magában.

A gyakran fölment az emelvényre, középső ujját merően kifeszítve, kiszabadította hosszan lecsüggő haját a karing alól, s a keresztet a mellére téve, hangosan és ünnepélyesen elkezdte olvasni az imát.

- „Imádkozzunk békességben az Úrhoz”.

„Békességben, valamennyien együtt, a rangkülönbségre való tekintet nélkül, gyűlölködés nélkül, testvéri szeretetben összeforva fogunk imádkozni”, - gondolta Natasa.

„Imádkozzunk a túlvilági békéért, s a lelkünk megváltásáért!”

„Az angyalok, és mindama testetlen lények békességeért, a kik ott felettünk élnek”, - imádkozott Natasa.

Mikor a hadseregért imádkoztak, eszébe jutott a bátyja és Deniszov. Mikor a tengeren és a szárazföldön utazókért imádkoztak, eszébe jutott Andrej herceg, s imádkozott érte, és imádkozott azért, hogy bocsássa meg az Isten mindazt a rosszat, a melyet ellene elkövetett. Mikor azokért imádkoztak, a kik bennünket szeretnek, imádkozott a házbeliakért, az apjáért, anyjáért, Szonyáért, - s most először érezte át a maga teljességében azt, a mit ellenük elkövetett, és annak a szeretetnek egész erejét, mely irántuk a szívében lakozik. Mikor azokért

imádkoztak, a kik gyűlölnék bennünket, hamarosan kigondolt magának olyanokat, a kik ellenséges indulattal vannak iránta és gyűlölik őt, csak azért, hogy érettük imádkozhassék. Az ellenségek közé sorozta a hitelezőket és mindazokat, a kikkel az apjának baja volt, s valahányszor az ellenségekre és azokra gondolt, a kik gyűlölettel viseltettek iránta, Anatole is eszébe jutott, a ki olyan sok rosszat követett el ellene, s bár nem tartozott azok közé, a kik őt gyűlölték, mégis örömmel imádkozott érte, mint ellenségeért. Csakis imaközben volt ereje tisztán és nyugodtan visszagondolni Andrej herczegre és Anatole-ra, mint olyan emberekre, a kik iránt egykor táplált érzelmei a szívében uralkodó rémület és Isten iránt való áhítat érzésével összehasonlítva, semmivé zsugorodtak össze. Mikor a csári családért és a szent zsinatért imádkoztak, különös áhítattal hajlongott és hányta magára a keresztet, mert úgy okoskodott, hogy bár ha nem is érti, azért még sem kételkedhetik benne, s végre is szeretnie kell az uralkodó szent zsinatot és imádkoznia is kell érte.

A gyakran, mikor a felelgető egyházi éneket befejezte, keresztbe tette a mellén a stólat és így szólott:

- „Magunkat és a mi testünket a mi Urunk Jézus Krisztusnak ajánljuk”.

- „Magunkat Istennek ajánljuk”, - ismételte Natasa a lelkében. - „Én Istenem, a Te szent akaratodnak ajánlom magamat”, - gondolta. - „Semmit sem akarok, semmit se kívánok; taníts meg rá, mittévé legyek, hogy’ használjam föl a szabadságomat! Csak végy magadhoz engem, végy magadhoz!” - mondotta Natasa áhítatos türelmetlenséggel a lelkében, s a nélkül, hogy keresztet vetett volna magára, leeresztette vékony karjait, és szinte várta, hogy legott valami láthatatlan erő magához veszi, s megszabadítja őt a vágyaitól, önszemrehányásaitól, reményeitől és bűneitől.

A grófné az isteni tisztelet alatt többízben rápillantott csillogó szemekkel áhítatosan imádkozó leánya arczára, és kérte az Istent, hogy segítse meg őt.

Egészen váratlanul, s nem az isteni tisztelet sorrendjében, a melyet Natasa nagyon jól ismert, hanem a szertartás kellő közepén, egy gyácsok előhozott egy imazsámolyt, ugyanazt, a melyen pünkösdi napján a térdhajtásos közimákat szokták olvasni, és odaállította a szentély ajtaja elé. A pap előjött lila bársony-sipkájában, rendbehozta a haját és nagy nehezen térdre ereszkedett. Valamennyien ugyanazt cselekedték és csodálkozva néztek egymásra. Most következett az az ima, mely csak az imént érkezett meg a zsinattól, s mely Oroszországnak az ellenséges támadástól való megszabadításáért volt elmondandó.

„Úr Isten, az erő és a mi megszabadításunk hatalmas Istene”, - kezdte el a pap azon a tiszta, alázatos és szelid hangon, a melyen csak a hitbuzgó szláv papok tudnak olvasni, s a mely oly ellenállhatatlan hatással van az orosz szívre.

„Minden hatalmak Ura, és a mi megszabadításunk hatalmas Istene! Tekints le ma kegyesen és bőkezűen a Te alázatos népedre, s emberszeretettel eltelve hallgass meg bennünket, oltalmaz meg bennünket és légy kegyelmes irántunk. Ez az ellenség, mely a Te földedet háborgatja és el akarja pusztítani az egész világot, ime föltámadt vala mi ellenünk; ezek a törvénytíró emberek összesereglettek vala, hogy elveszítsék a Te birodalmadat, elpusztítsák a Te tisztas Jeruzsálemedet, a Te szent Oroszországot: hogy meggyalázzák a Te szent templomaidat, rombadöntsék a Te szent oltáraidat és megszenstelenítsék a mi Szenté-lyeinket. Meddig, óh Uram, meddig tűröd még, hogy a bűnösök ujjongva kérkedhessenek? Meddig tűröd, hogy ezt a törvénytelen hatalmat bitorolják?”

„Hatalmas Isten! Hallgass meg bennünket, a kik Te hozzád imádkozunk, erősítsd meg a Te erőddel a legerényesebb és leghatalmasabb uralkodót, Pavlovics Alexandert, a mi császá-rukant; jusson eszedbe az ő igazságszeretete és szelídsége, tartsd meg őt a Te kegyelmedben, s oltalmaz ennek általa bennünket, a Te szerelmes Izráilodat. Áldd meg az ő tanácsait,

kezdéseit és cselekedeteit; erősítsd meg a Te mindenható jobboldal az ő uralkodását és engedj nékie győzelmet az ő ellenségei fölött, mint Mózesnek Amalik, Gedeonnak Madiam és Dávidnak Góliáth fölött. Őrizd meg az ő seregét, az ércznyilak erejét kölcsönözzed az ő izmaiknak, a kik a Te nevedben ragadtak fegyvert, s vérted fel őket erővel a nagy küzdelemre. Fogj Te is fegyvert és pajzsot s kelj föl a mi védelmünkre, hadd hulljon szégyen és gyalázat mindazokra, a kiknek rossz szándékai vannak mi velünk, hadd pusztuljanak a Te hűséges hadsereged színe előtt, mint a por a szél előtt elpusztul, és a Te erős angyalod őrizze és kergesse őket a megfutamodásba; fogja körül őket egy háló, a melyről ne legyen tudomásuk s kerítse be, fogja el és törje össze őket; hadd hulljanak porba a Te rabszolgáid lábai előtt, s legyenek zsákmányává a mi harcosainknak. Urunk és Istenünk! Ne terheltelessé megmenteni a nagy szenvedéstől a kicsinyeket is; mert Te vagy az Isten, s Te véled szemben mind tehetetlen az ember.”

„Isten, mindnyájunk jószágos Atyja! Ne feledkezzél meg a Te bőkezűségedről és kegyelmedről, a melyek mindöröktől fogva valók; ne utasíts el bennünket a Te színed előtt, ne fordulj el a mi méltatlanságunktól, hanem a Te kegyelmed végtelenségénél és bőkezűséged tömérdekségénél fogva, nézd el a mi hibáinkat és bűneinket. Tisztítsd meg bennünk a mi szíveinket s újítsd föl az igazság lelkét a mi testünkben, erősíts meg mindannyiunkat a Te benned való hitben, szilárdíts meg a reménységben, lehelj belénk igaz szeretetet egymás iránt, fegyverezz föl bennünket egyértelműséggel, hogy igaz szívvel megvédhessük a mi életünket, a melyet te adtál vala mi nekünk s a mi apáinknak, hogy az istentelenek jogára rá ne nehezethessék a szentéletűek sorsának folyására.”

„Urunk és Istenünk, a Kiben mi hiszünk és a Kiben mi bizakodunk és reménylünk, ne szégyeníts meg bennünket a Te kegyelmed iránt való várakozásunkban, s cselekedjél csodát a mi üdvösségünkre, hadd láthassák ezt azok, a kik gyűlölséggel néznek bennünket és a mi igazhitű vallásunkat, s hadd pusztuljanak el az ő szégyenükbe temetkezve; és hadd lássák minden országok fiai, hogy a Te neved Isten, mi pedig vagyunk a Te alázatos rabszolgáid. Mutasd meg, óh Uram, mutasd meg ma nekünk a Te kegyelmedet és részesíts bennünket a Te oltalmadban; örvendeztesd meg a Te rabszolgáid szívét a Te kegyelmeddel; lepjed meg a mi ellenségeinket és zúzd össze őket mielőbb, a Te híveidnek a lábai alatt. Mert Te vagy támasza és segítsége és diadala azoknak, a kik Te benned bizakodunk s dicsőséggel áldozunk Te néked, az Apának, a Fiúnak és a Szentléleknek, most és mindörökké. Amen.”

A lelki fogékonyságnak abban az állapotában, a melyben Natasa most leledzett, ez az ima mély hatást tett rá. Alázattal hallgatott minden szót, mely Mózesnek Amalikon, Gedeonnak Madiamon s Dávidnak Góliáthon aratott győzelmére és „a Te Jeruzsálemed pusztulására” vonatkozott és azzal a gyöngédséggel és megindultsággal imádkozott Istenhez, a melylyel csordultig tele volt a szíve; azzal azonban, hogy mit kért ebben az imádságban, nem egészen volt tisztában. Egész lelkével részt vett az igazság lelkének a felújítására, szíveiknek a hitben való megerősítésére, a reménységben való megszilárdítására vonatkozó könyörgésben. De nem tudott imádkozni azért, hogy az ellenség a lábaink előtt porba hulljon, mikor csak pár perczzel ezelőtt is még az után áhítozott, vajha minél több ellensége volna, hogy őket szerethesse és érettük imádkozhassék. De azért még sem kételkedhetett a felolvasott térdhajtásos ima helyességében. Áhítatos és remegő rémületet érzett a lelkében attól a büntetéstől, a mely az embereket a bűneikért és különösen az ő bűneiért sujtotta és arra kérte az Istent, hogy bocsásson meg nekik, és ő neki; s adjon valamennyiüknek nyugodalmat és boldogságot az életben. És úgy tetszett neki, hogy az Isten meghallgatja az ő imádságát.

XIX.

Attól a naptól fogva, a mikor Pierre Rosztovéktól eltávozván, és Natasa hálados pillantására visszagondolván, az égen megjelent üstököst bámulta és úgy érezte, hogy valami egész új világ tárult föl előtte, - attól a naptól kezdve nem foglalkoztatta többé a földi dolgok balgaságára és hiábavalóságára vonatkozó az a kérdés, mely annakelőtte örökké gyötörte őt. Azt a rettenetes kérdést: miért? minek?, mely annakelőtte minden elfoglaltsága közepett ott állott előtte, most nem egy másik kérdés, sem pedig egy az előbbeni talált felelet, hanem az Ő képe váltotta föl. Akár valami léha beszélgetést hallott, vagy folytatott, akár az emberi aljasságról és esztelenségről hallott vagy olvasott, nem szörnyűködött, mint annakelőtte, nem kérdezte magától, vajjon miért török-zúzzák magukat az emberek, mikor minden oly rövid és oly bizonytalan, hanem maga elé képzelte Őt, úgy, a mint utólszor látta, s egyszeriben minden kétsége eloszlott, nem mintha ő megfelelt volna azokra a kérdésekre, melyek foglalkoztatták, hanem azért, mert az ő képe egy pillanat alatt átvarázsolta a lelki tevékenységnek egy más, derültebb világába, a melyben szó se lehetett igazságról és bűnösökről, a szépség és a szeretet világába, a melyért érdemes volt élni. Az életnek bármily förtelme bukkant is föl előtte, így szólott magában:

„Ám hadd lopja meg az államot és a cárt, a ki akarja, s az állam és a cár hadd halmozza el őt minden tisztességgel; a fő az, hogy ő tegnap rám mosolygott, megkért, hogy jöjjek el megint, s én szeretem őt, ezt azonban nem fogja megtudni soha senki”, - gondolta magában.

Pierre éppen úgy eljárt a társaságba, éppen annyit ivott, s ugyanolyan tétlen és léha életet élt, mint annakelőtte, mert azokon az órákon kívül, a melyeket Rosztovéknál töltött, még a hátralévő időt is el kellett valahogy’ töltenie, s mert azok az ösmeretségek, a melyekre Moszkvában szert tett, s azok a szokások, a melyeket fölvet, ellenállhatatlanul vonzották őt a felé az élet felé, a melynek a sodrába belekerült. De az utóbbi időben, mikor a háború színhelyéről mind aggodalmasabb hírek érkeztek, és mikor Natasa egészsége kezdett helyreállni, úgy, hogy megszűnt benne a becéző szánalomnak addigi érzését ébrentartani, mindinkább valami teljesen megfoghatatlan nyugalanság kezdte Pierret a hatalmába keríteni. Érezte, hogy az a helyzet, a melyben most volt, nem tarthatott már soká, hogy közeledik a katasztrófa, mely egész életét meg fogja változtatni s türelmetlenül kereste mindenben ennek a közeledő katasztrófának az előjeleit. A szabadkőműves testvérek egyike Napoleonra vonatkozólag egy, Szent János Jelenések-könyvé-ből merített következő jóslatot közölt Pierre-rel.

A Jelenések könyve tizenharmadik részének tizennyolczadik verse így szól: „Ebben vagyon a bölcsesség, a kinek értelme vagyon, számlálja meg a fenevadak számát: mert emberi szám; és annak a száma hatszáz és hatvanhat.”

És ugyanannak a résznek ötödik verse azt mondja: „És adaték néki nagy dolgoknak és káromlásoknak szóló szája; és adaték néki hatalom, hogy cselekednék negyvenkét hónapig.”

A francia betűnek, a héber számírásnak megfelelően, a melyben az első tíz betű az egyeseket, a többi pedig a tizeseket jelenti, a következő jelentésük van:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160

Ha már most e szerint az a-b-c szerint leírjuk ezt a két szót: l’empereur Napoleon (Napoleon császár), a számok összege hatszázhatvanhatot tesz ki, tehát Napoleon az a fenevad, a melyről a Jelenések jóslata szól. Ezenkívül, ha ugyane szerint az a-b-c szerint leírjuk ezt a két szót: quarante deux (negyvenkettő) vagyis azt a határt, a melyre „adaték néki nagy dolgoknak

és káromlásoknak szóló szája”, a quarante deux-t jelző számoknak az összege is hatszázhatvanhat, a miből következik, hogy Napoleon hatalmának a határa az 1812-ik évben érkezett el, a mikor a francia császár betöltötte negyvenkettedik életévét. Ez a jóslat rendkívül meglepte Pierret, gyakran föltette magában azt a kérdést, vajjon mi az, a mi határt szab a fenevad, vagyis Napoleon hatalmának, s ugyanennek a számírásnak az alapján iparkodott az őt foglalkoztató kérdésre feleletet találni. Pierre erre a kérdésre válaszul felírta: L’empereur Alexandre? La nation Russe? (Alexander császár? Az orosz nemzet?) Összeolvasta a betűket, de a számok összege mindig sokkal nagyobb vagy kisebb volt hatszázhatvanhatnál. Egy ízben, a mint ezekkel a kiszámításokkal foglalkozott, fölírta a maga nevét: Comte Pierre Besuhoff, a számok összege azonban megint korántsem vágott. Ekkor a helyesírás megváltoztatásával s helyett z-t írt, odatette a „de” szócskát és a „le” névelőt, de még egyre nem kapta meg a kívánt eredményt. Erre eszébe jutott, hogy ha a keresett kérdésre a válasz csakugyan benne foglaltatik is ebben a névben, úgy a válaszban föltétlenül meg volna jelölve az ő orosz nemzetisége is. Leírta tehát Le Russe Besuhof (az orosz Bezuchov) s a számokat összeadván, 671 jött ki. Csak öttel volt tehát több; az 5-ös szám az *e* betűt jelenti, azt az *e*-t, mely a l’empereur előtt levő névelőből ki van hagyva. Kihagyván tehát, bár szabályellenesen, ezt az *e*-t, Pierre megkapta a keresett választ: l’Russe Besuhof, a mi egyenlő volt 666-tal. Ez a fölfedezés izgatta őt. Hogyan és milyen kapcsolat révén állott ő összeköttetésben ezzel a nagy eseménynyel, mely a Jelenések könyvében előre meg volt jósolva, azt nem tudta; de egy pillanatig se kételkedett ennek a kapcsolatnak a létezésében. Rosztova iránt érzett szerelme, az antikrisztus, Napoleon betörése, az üstökös, a 666-os szám, l’empereur Napoleon és l’Russe Besuhof, mindennek együttvéve meg kellett érnie, szétrobbanni és kiragadni őt a moszkvai szokásoknak abból a bűnös és léha világából, a melynek a rabjául érezte magát, s nagy diadalhoz és nagy boldogsághoz juttatnia őt.

Pierre annak a vasárnapnak az előestéjén, a melyen azt az imát felolvasták, megígérte Rosztovéknak, hogy Rasztopcsin gróftól, a ki jó ismerőse volt, az orosz néphez intézett fölhívást, meg a hadseregtől érkezett legújabb híreket elhozza hozzájuk. Reggel, mikor Rasztopcsin grófot fölkereste, egy futárt talált nála, a ki éppen akkor érkezett meg a hadseregtől. A futár egyike volt a moszkvai bálók híres tánczosainak, a kit Pierre is ismert.

- Az Istenért, nem könnyíthetne rajtam, - szólott a futár, - egy teli táskára való levél van nálam a szülőkhöz.

Ezek közt a levelek közt Rosztov Nikolajnak is volt egy levele az apjához. Pierre ezt a levelet magához vette. Ezenkívül Rasztopcsin gróf átadta neki a császárnak Moszkvához intézett s csak az imént kinyomtatott manifesztumát, a legutóbbi hadiparancsokat és az ő utolsó felhívását. Pierre, a mint a hadiparancsokat nézegette, az egyikben a sebesültekről, a halottakról és a kitüntettekéről szóló értesítések közt megtalálta Rosztov Nikolaj nevét, a kit az osztrovnenkij csatában tanúsított hősiességeért a negyedosztályú György-kereszttel tüntettek ki, s ugyanabban a napiparancsban rábukkant arra is, hogy Bolkonszkij Andrej herceget kinevezték egy vadászezred parancsnokává. Bár Rosztovék előtt nem igen volt kedve Bolkonszkijről említést tenni, annak a vágnak még se tudott ellentállani, hogy őket a fiuk kitüntetéséről szóló hírrel megörvendeztesse s a fölhívást, a hirdetményt s a többi hadiparancsokat azzal a szándékkal, hogy ezeket majd maga viszi el hozzájuk, magánál tartván, azt az egy nyomtatott hadiparancsot és a levelet elküldte Rosztovéknak.

A Rasztopcsin gróffal folytatott beszélgetés, a gróf aggodalmas és hebehurgya modora, a futárral való találkozás, a ki a legközyösebben mondta el, hogy milyen rosszul állanak a dolgok a hadseregnél, a Moszkvában talált kémekről, valamint egy Moszkvában kézről-kézre járó iratról szóló hírek, a melyben az állott, hogy a császár már holnap megérkezik, - mindez újult erővel fölkorbácsolta Pierre-ben az izgatottságnak és a várakozásnak azt az érzését,

mely az üstökös megjelenése, de különösen a háború megkezdése óta egy pillanatra se tágitott mellőle.

Pierre-nek már rég motoszkált a fejében az a gondolat, hogy ő is katonai szolgálatba lép, s meg is valósította volna ezt a szándékát, ha nem tartotta volna vissza először a szabadkőművesek rendébe történt belépése, a melylyel szemben most már eskü kötelezte, s a mely az örök békének s a háború megszüntetésének az eszméjét hirdette, és másodszor az, hogy a mint elnézte azt a tömérdek moszkvai embert, a ki egyenruhát öltött s a hazafiságot prédikálta, aggályai támadtak az iránt, hogy erre a lépésre ő is rászánja magát. De a fő ok, a miért nem valósította meg azt a szándékát, hogy hadi szolgálatba lépjen, az a homályos tudat volt, hogy ő - l'Russe Besuhof, a kinek a jelentősége megegyezett a fenevad 666-os számának a jelentőségével, örök időktől fogva annak a nagy eseménynek a részeséül van kiszemelve, s arra van hivatva, hogy ama fenevad hatalmának, kinek „adaték nagy dolgoknak és káromlásoknak szóló szája”, határt szabjon és hogy ezért neki semmire se szabad vállalkoznia, hanem be kell várnia azt, a minek be kell teljesednie.

XX.

Rosztovéknál, mint vasárnaponként rendszeren, ott ebédeltek néhányan bizalmasabb ismerőseik közül.

Pierre előbb jött, hogy egyedül találja őket.

Ebben az esztendőben Pierre annyira elhízott, hogy valósággal torzalak lett volna, ha nem lett volna olyan magas termetű, olyan tagbaszakadt s olyan izmos és erőteljes, hogy nyilvánvalóan könnyen viselte a kövérséget.

Lihegve s a bajusza alatt valamit mormogva ment föl a lépcsőn. A kocsisa már meg se kérdezte tőle, várjon-e. Tudta, hogy ha a gróf Rosztovéknál van, tizenkettő előtt szó sincs hazamenetelről. Rosztovék inasai örömmel futottak elé, hogy lesegítsék a köpenyét s átvegyék a kalapját és a botját. Pierre clubbeli szokás szerint a kalapját is, botját is az előszobában hagyta.

Az első, a kivel Rosztovéknál találkozott, Natasa volt. Mialatt az előszobában a köpenyét levetette, még mielőtt megpillantotta volna, már hallotta őt. Skálákat énekelt a nagyteremben.

Tudta, hogy a betegsége óta még nem énekelt, s azért a hangja meglepte, de egyúttal meg is örvendeztette. Csöndesen kinyitotta az ajtót s megpillantotta Natasát abban a lila ruhájában, a melyben a misén is volt, a mint énekelve, föl és alá járt a szobában. Éppen háttal volt felé, mikor az ajtót kinyitotta, de mikor hirtelen megfordult s csodálkozó, pufók arcját megpillantotta, elpirult és gyorsan odasietett hozzá.

- Meg akarok próbálni énekelni, - mondotta. - Ez mégis legalább valami foglalkozás, - tette hozzá mintegy mentegetőzve.

- Nagyon okosan.

- Mennyire örülök, hogy eljött! Ma olyan boldog vagyok! - mondotta azzal a régi elevenséggel, a melyet Pierre már oly hosszú idő óta nem tapasztalt nála. - Azt tudja, hogy Nikolenyka György-keresztet kapott. Olyan büszke vagyok rá.

- Hogyne, hiszen én küldtem ide azt a hadiparancsot. De nem akarom zavarni, - tette hozzá s tovább akart menni a fogadó-szobába.

Natasa megállította.

- Gróf! Mi az, talán nem tartja helyesnek, hogy énekelek? - kérdezte elpirulva, s le nem vevén róla a szemét, kérdő pillantással nézett Pierre-re.

- Dehogy' is... Miért? Ellenkezőleg... De miért kérdi ezt tőlem?

- Magam se tudom, - felelt Natasa gyorsan, - de semmi olyat se szeretnék tenni, a mi önnek nem tetszik. Én mindenben hiszek önnek. Ön nem is tudja, hogy milyen fontos rám nézve az ön személye, s hogy mennyit tett már ön én értem... - Szaporán beszélt, s nem vette észre, a mint Pierre ezeknél a szavaknál elpirult. - Ugyanabban a hadiparancsban olvastam, hogy ő, Bolkonszkij (gyorsan, suttogva ejtette ki ezt a szót), Oroszországban van és megint tényleges szolgálatba lépett. Mit gondol, - kérdezte szaporán, szemlátomást sietvén beszélni, mert attól tartott, hogy az ereje cserben hagyja, - meg fog-e ő nekem valaha bocsátani? Nem lesz-e rossz szívvel irántam? Mit gondol? Mit gondol?

- Én azt hiszem... - szólott Pierre. - Neki nincs mit megbocsátania... Ha én volnék az ő helyén... - Pierre a visszaemlékezések kapcsán képzeletében egy pillanat alatt visszazállt abba az időbe, a mikor vígasztalgatta őt, - s azt mondta volt neki, hogy ha ő nem volna, akkor térden állva kérné meg a kezét... s a szájalomnak, a gyöngédségnek és a szerelemnek ugyanaz az érzése fogta el, s ugyanazok a szavak tolultak az ajkaira. De Natasa nem engedett neki rá időt, hogy azokat a szavakat ki is mondja.

- Hja ön - ön, - mondotta, elragadtatással ejtvén ki ezt az ön-t, - az egészen más. Önnél jobb, nagylelkűbb, derekabb embert én nem ismerek, és nem is hiszem, hogy van. Ha ön nem lett volna akkor, de meg most is, igazán nem tudom, mi lett volna belőlem, mert... - Egyszerre kicsordultak a szeméből a könnyek; elfordult, a szemei elé emelte a kottafüzetet, elkezdett énekelni s megint föl és alá járt a teremben.

Ugyanakkor kiszaladt a fogadó-szobából Petya.

Petyából időközben szép, piros arcú, tizenötéves kamasz lett, ajkai pirosak és teltek voltak, s rendkívül hasonlított Natasához. Az egyetemre készült, de legutóbb Obolenszkij nevű tanuló társával együtt titokban elhatározta, hogy fölcsap huszárnak. Petya odafutott a névrokonához, hogy megbeszélje vele a dolgot. Megkérte őt, tudja meg, vajjon beveszik-e őt huszárnak. Pierre csak ment a fogadó-szoba felé s ügyet se vetett Petyára. Petya megczíbalta a karját, hogy magára vonja a figyelmét.

- Nos, Kirillycs Pjotr, hogy' áll az én dolgom, az Istenért! Önben van minden reménységem, - mondotta Petya.

- Hja úgy, a te dolgod. A huszárság miatt? Majd elmondom, elmondom, még ma elmondok mindent.

- Nos hát, kedvesem, mi ujság, megkapta a manifesztumot? - kérdezte az öreg gróf. - A grafinyuska meg ott volt Razumovszkijéknál a misén s egy új imádságot hallott. A mint mondja, nagyon szép.

- Megkaptam, - felelt Pierre. - Holnapra itt lesz a császár... Rendkívüli nemesi gyűlés lesz, s mint mondják, minden ezer után tíz embert fognak katonasorba állítani. De önnek is gratulálók...

- Bizony, Istennek hála. Nos, és mi hír a hadseregről?

- A mieink már megint visszavonultak. Mint mondják, már Szmolenszk alatt vannak, - felelt Pierre.

- Istenem, Istenem! - szólott a gróf. - Hol az a manifesztum?

- A fölhívás! Hja, igaz! - Pierre elkezdett kotorászni a zsebeiben, de sehol se találta a nyomtatványokat. Mialatt egyre folytatta a kutatását, kezét csókolt a belépő grófnénak és nyugtalanul nézett körül, nyilván Natását várván, a ki már nem énekelt, de a fogadó-szobába se jött be.

- Isten bizony, nem tudom, hova tettem, - mondotta.

- Maga is örökké elveszít mindent, - szólott a grófné. Natasa meghatott és izgatott arccal bejött, leült és némán nézett Pierre-re. Alig, hogy belépett a szobába, Pierrenak addig komor arcza egyszeriben felragyogott, s mialatt még egyre a zsebeiben kotorászott, néhányszor rápillantott Natasára.

- Istenemre, hazamegyek, otthon felejtettem. Bizonyosan...

- Majd elkésik az ebédől.

- Jaj, a kocsim is elment. - De Szonya, a ki kiment az előszobába, hogy a nyomtatványokat megkeresse, Pierre kalapjában, a bélés alá gondosan elrejtve meg is találta őket. Pierre mindjárt föl akarta olvasni.

- Nem, nem, majd ebéd után, - mondotta az öreg gróf, a ki nyilván nagy élvezetet sejtett ebben az olvasmányban.

Ebéd alatt, a melyen az új György-lovag egészségére még pezsgőt is ittak, Sinsin mindenféle városi pletykákat tált föl az öreg grúz hercegné betegségről, arról, hogy Metivier eltűnt Moszkvából és arról, hogy Rasztopcsin elé odavezettek egy németet, s azt mondták róla, hogy „champignon” (maga Rasztopcsin gróf mesélte így), de Rasztopcsin szabadon bocsátotta a németet, azt mondván a népnek, hogy ez nem „champignon”, hanem egy közönséges vén, német gomba.

- Vigyázzon, még elcsípi, elcsípi, - szólott a gróf, - a grófnénak is mindig mondom, hogy minél kevesebbet beszéljen francziául. Most nem olyan időket élünk.

- Hát azt hallották? - kérdezte Sinsin. - Galiczyn herceg orosz tanárt fogadott, - oroszul tanul. - Kezd veszedelmes lenni az utcán francziául beszélni.

- Nos, Kirillycs Pjotr gróf, ha a népfölkelést behívják, önnek is lóra kell ám ülnie, - mondotta az öreg gróf Pierre-hez fordulva.

Pierre egész ebéd alatt szóvalan volt és gondolatokba merült. Mikor a gróf hozzáfordult, kérdő pillantást vetett rá, mintha nem értette volna, mit mond.

- Igen, igen, a háborúba, - mondotta. - Dehogya' is! Ugyan miféle katona válnék én belőlem! - Egyébiránt olyan furcsa az egész; de olyan furcsa! Magam sem értem. És nem tudom, én ugyan nem vagyok barátja a háborúnak, de hát a mostani időkben senki sem állhat jól magáért.

Ebéd után a gróf kényelmesen elhelyezkedett a karosszékében, s komoly arccal fölkerlte Szonyát, a ki pompás felolvasónő hírében állott, hogy olvassa fel a fölhívást.

„A mi első székvárosunknak, Moszkvának.”

„Az ellenség nagy erővel betört Oroszország területére. Közeledik, hogy elpusztítsa a mi szeretett hazánkat”, - olvasta Szonya vékonyka hangján, nagy iparkodással. A gróf behunyt szemmel hallgatta s olykor görcsösen felsóhajtott. Natasa kinyújtózva ült ott, s fürkészve hol az apját, hol Pierre-t nézte. Pierre magán érezte a tekintetét és iparkodott nem nézni körül. A grófné a manifesztum minden ünnepélyesebb kifejezését elégedetlen és bosszús fejcsóválással kísért. Mindezekben a szavakban csak azt látta, hogy azok a veszedelmek, melyek a fiát fenyegetik, még mindig nem egyhamar érnek véget. Sinsin, gúnyos mosolyra húzván a

száját, nyilván gúnyolódni készült azon, a mi először kínálkozik: Szonya olvasásán, azon, a mit majd a gróf mondani fog, sőt magán a felhíváson is, ha csak nem lesz jobb, mint a milyen a bevezetése.

Miután az Oroszországot fenyegető veszedelmekről, a császárnak Moszkvába és különösen az előkelő nemességbe vetett bizodalmaról szóló részt elolvasta, Szonya attól a figyelemtől, a melylyel őt hallgatták, szinte reszkető hangon olvasta fel az utolsó szavakat: „Nem fogunk késlekedni, ebben a székvárosunkban, s birodalmunk más egyéb városaiban is, magunk is odaállni a nép közé, hogy vele tanácskozzunk és összes fegyveres erőinket, azokat, a melyek az ellenségnek már most is útját állják, s azokat, a melyeket majd csak ezután szervezünk, fölhasználjuk arra, hogy az ellenséget, bárhol jelenjék is meg, széjjelverjék. Adja az ég, hogy az a veszedelem, a melybe bennünket sodorni akar, az ő fejére hulljon vissza, s a rabszolgaságból fölszabadított Európa áldva dicsőítse Oroszország nevét!”

- Bíz' ez úgy van! - kiáltott föl a gróf s nedves szemeit kinyitván, mintha valami maró sóval telt üvegcsét tartottak volna az orra alá, szaporán elkezdett szipogni. - Csak egy szót szóljon a császár, mindenünket föláldozzuk, s nem sajnálunk tőle semmit.

Sinsinnek még nem volt rá ideje, hogy a gróf hazafiságáról készen tartott élczével előálljon, mikor Natasa felugrott a helyéről és odaszaladt az apjához.

- Micsoda remek egy papa ez! - mondotta, miközben összecsókolván őt, megint azzal az öntudatlan kacérsággal nézett Pierre-re, mely az elevenséggel együtt visszatért belé.

- Ime, a kis honleány! - jegyezte meg Sinsin.

- Éppenséggel nem honleány, egyszerűen... - felelt Natasa sértődötten. - Ön mindent csak nevetségesnek tart, pedig ez éppenséggel nem tréfa.

- De nem ám! - ismételte a gróf. - Csak egy szót szóljon, s elmegyünk valamennyien... Nem vagyunk mi holmi németek.

- De észrevették-e, - szólott Pierre, - hogy itt „tanácskozás”-ról van szó.

- Már akármiről van is szó...

Ekkor Petya, a kire ügyet se vetett senki, odament az apjához, s egészen kipirúlva, hol mély, hol vékony, töredezett hangon így szólt:

- No, apuskám, most aztán egész komolyan mondom, engedjék meg, hogy fölcsapjak katonának, mert tovább már nem állom ki... ennyi az egész...

A grófné rémülten emelte ég felé a szemeit, összecapta a kezét és bosszúsan fordult az urához.

- Itt az eredménye a sok beszédnek! - mondotta.

De a gróf abban a pillanatban felocsúdott az izgatottságából.

- No, no, - mondotta. - Szép kis katona volnál! Ugyan ne bolondozz már! Hiszen neked még tanulnod kell.

- Ez nem bolondság, apuska. Obolenszkij Fegyá fiatalabb, mint én, s mégis megy, de a mi a fő, úgy se tudok tanulni most, a mikor... - Petya meghökkent, fülig elpirúlt s így fejezte be: - a mikor a haza veszélyben van.

- Elég, elég legyen az ostobaságból...

- De hiszen maga mondta, hogy föl kell áldoznunk mindenünket.

- Petya! Én csak annyit mondok, hallgass, - kiáltott föl a gróf s a feleségére nézett, a ki sápadtan meresztette kidülledt szemeit a kisebbik fiára.

- Én meg csak annyit mondok... Egyébiránt Kirillovics Pjotr is megmondhatja...

- No, én meg azt mondom, - számárság, még alig hogy elválasztották, s máris katona akar lenni! Én meg csak annyit mondok, - s a gróf magához vevén a nyomtatványokat, nyilván azért, hogy lefekvés előtt még egyszer átolvassa őket, kiment a szobából.

- Kirillovics Pjotr, mi lesz, gyerünk tán, és gyújtsunk rá...

Pierre zavarba jött és habozott. Natasa szokatlan élénkséggel csillogó szemei állandóan több, mint gyöngédséggel néztek rá, s ezek sodorták őt ebbe az állapotba.

- Nem, azt hiszem, tán haza fogok menni...

- Már hogy' menne haza, hiszen az estét is nálunk akarta tölteni... Amúgy is olyan ritkán néz felénk. És ez az én... - szólott a gróf kedélyesen, Natasára mutatva, - csak akkor jókedvű, ha maga is itt van...

- De egészen megfeledeztem... Föltétlenül haza kell mennem... Dolgom van... - mondotta Pierre szaporán.

- Úgy hát a viszontlátásra, - szólott a gróf és kiment.

- Miért megy el? Miért olyan lehangolt? Miért? - kérdezte Natasa tőle, s kihívóan nézett a szemébe.

„Azért, mert szeretlek!” - akarta mondani Pierre, de még se mondta ki, hanem elpirúlt és lesütötte a szemeit.

- Azért, mert jobb, ha ritkábban vagyok itt... Azért..., nem, egyszerűen azért, mert dolgom van...

- Miért? Mondja meg, - kezdte faggatni Natasa, de egyszerre elhallgatott. Megszeppenve és zavartan néztek egymásra. Pierre megpróbált mosolyogni, de nem tudott: szenvedést árult el a mosolya, s némán kezét csókolván neki, kiment.

Pierre föltette magában, hogy nem megy többé Rosztovék-hoz.

XXI.

Petya, a kapott elutasító válasz után bevonult a szobájába, s ott mindenki elől elzárkózva keservesen elkezdett sírni. Mikor később szóltanul, komoran és kisírt szemekkel megjelent a teánál, valamennyien úgy tettek, mintha nem vennének rajta észre semmit.

Másnap megérkezett a császár. Rosztovék házi cselédei közül néhányan elkéredzkedtek, hogy megnézzék a czárt. Petya aznap reggel sokáig öltözködött, fészülködött és olyan gallért tett föl, mint a felnőtteké. Összeránczolt homlokkal állott a tükör előtt, mindenféle taglejtéseket csinált, vonogatta a vállait és végül a nélkül, hogy bárkinek egy szót is szólt volna, fogta a sapkáját s iparkodván észrevétlen maradni, a hátsó lépcsőn kisurrant a házból. Petya el volt rá szánva, hogy egyenesen elmegy oda, a hol a császár van, s kereken megmondja valami kamarásnak (Petyának úgy tetszett, hogy a császárt mindig kamarások veszik körül), hogy ő, Rosztov gróf, a fiatalsága ellenére is használni akar a hazájának, hogy lehetetlen, hogy a fiatalság akadály legyen a ragaszkodásnak, s hogy ő kész... Petya, mialatt készülődött, tömérdek szebbnél szebb mondást készített elő az illető kamarás számára.

Petya különösen azért számított rá, hogy sikerülni fog magát az uralkodónak bemutatatnia, mert még gyermek (sőt már maga előtt látta, hogy' csodálkoznak majd valamennyien a fiatalságán), e mellett azonban a gallérja elrendezésével, a hajviseletével s járásának a higgadt megfontoltságával mindenképpen azon volt, hogy idősebb embernek lássék. De minél tovább ment, minél jobban belekeveredett a Kreml körül tolongó néptömegbe, annál inkább megfedkezett a felnőtt embereket jellemző higgadság és megfontoltság megőrzéséről. A Kremlhez érve, már csak arra volt gondja, hogy agyon ne nyomják, s elszántan, fenyegető ábrázattal feszítette ki két oldalt a könyökeit. De a Troiczki kapúnál, az emberek, a kik nyilván nem tudták, hogy ő milyen hazafias szándékkal jelent meg ott, minden elszántsága ellenére is úgy a falhoz szorították, hogy kénytelen volt magát megadni s megállni, míg a fogatok a kapú boltívei alatt visszhangzó robajjal el nem tisztultak előle. Petya mellett egy vénasszony, egy inas, két kereskedő s egy szabadságolt katona állottak. Petya, nem várván be, hogy a fogatok mind elvonuljanak előtte, másokat megelőzve akart tovább indulni, s elszántan elkezdett dolgozni a könyökeivel, de a vénasszony, a ki ott állott előtte, s a kin legelőször akarta a könyökeit kipróbálni, bosszúsan rákiáltott:

- Ifiúr, mit tolakszik, 'sz látja, hogy mindenki áll. Miféle tolakodás ez!

- De hiszen tolakszik itt mindenki, - szólott az inas, s szintén elkezdvén a könyökeivel dolgozni, beszorította Petyát egy kapú bűzös szögletébe.

Petya letörölte a kezeivel az arczán permetező izzadságot, s úgy a hogy' rendbeszedte izzadságtól meglágyult gallérját, melyet otthon a felnőttek módjára olyan szépen eligazított.

Petya érezte, hogy nincsen udvarképes külseje, s attól tartott, hogy ha így jelenik meg a kamarások előtt, nem bocsátják a császár elé. De arra, hogy magát rendbeszedje, s más helyre menjen, nem volt mód a rettenetes szorongásban. A mellette elkocsizó tábornokok egyike ösmerőse volt Rosztovéknak. Petya az ő segítségéhez akart fordulni, de úgy találta, hogy ez ellenkeznék a férfiasággal. Mikor a fogatok mind elvonultak, a tömeg megindult, s Petyát is magával ragadta a térre, mely zsúfolva volt néppel. Nemcsak a teret, hanem a falakat, a háztetőket, mindent elleptek a kíváncsiak. Alig hogy Petya kiért a térre, tisztán hallotta az egész Kremlt betöltő harangzúgást és a tömeg ujjongó morajlását.

Egy darabig valamivel levegősebb volt az állapot a téren, de egyszerre minden fejről eltűnt a kalap és mindenki eszeveszetten tolakodott előre. Petyát annyira szorongatták, hogy alig tudott lélekzeni s folyton csak: „hurrá! hurrá! hurrá!”-t kiabált. Fölágaskodott a lába ujjai hegyére, tolongott és csipkedett jobbra-balra, de a körülötte imbolygó tömegen kívül nem tudott mást meglátni.

A lelkesedés és a meghatottság közös kifejezése ült az arczokon. Egy szatócsné, a ki ott állott Petya mellett, elkezdett zokogni s csak úgy csurogtak a szeméből a könnyek.

- Jó atyánk, angyalunk, batyuskánk! - rebegte, miközben az ujjaival a könnyeit törölgette.

- Hurrá! - ordítottak mindenfelől.

Egy pillanatig egy helyben állt a tömeg; de a következőben megint csak előrenyomult.

Petya a fogait vicsorgatva s vadállatiasan kidülledt szemekkel szinte magán kívül rohant előre, miközben folyton dolgozott a könyökeivel és „hurrá”-t kiabált, mintha csak ebben a pillanatban magát is, meg a többieket is, mind kész lett volna megölni, de jobbra-balra ugyanolyan vadállatias arczok tülekedtek mellette, a melyek szintén „hurrá!”-t ordítottak.

„Lám, mit nem tesz az, ha valaki császár! - gondolta Petya. - Nem, az lehetetlen, hogy én személyesen adjam elő neki a kérésemet, ez túlságosan merész dolog volna!” Mindamellett azonban kétségbeesetten tolakodott előre, s az előtte állók hátán keresztül feltűnt a szemei

előtt egy pusztaság, a melynek a feljárója piros szőnyeggel volt beborítva; ekkor azonban a tömeg egyszerre elkezdett hátraszorulni (elől a rendőrök viaszszorították a túlságosan előre furakodott népet: a császár elindult a palotából az Uszpenszkij székesegyházba) és Petya váratlanul olyan ütést kapott az oldalába és a bordáira, hogy elhomályosult a szemei előtt a világ s elvesztette az eszméletét. Mikor magához tért, egy ütött-kopott csuhába öltözött papi személy, a kinek egy ősz hajtincs csüggött le a tarkóján, - alkalmasint gyacsok, - egyik kezével a hóna alatt támogatta őt, a másikkal pedig iparkodott a tolongó tömeget viaszszorítani.

- Agyonnyomták az ifiurat! - szólott a gyacsok. - Most könnyebb a lelkük!... agyonnyomták, agyonnyomták!

A császár belépett az Uszpenszkij székesegyházba. A tömeg megint eligazodott, s a gyacsok odavezette a sápadt, alig lélekző Petyát a császár-ágyúhoz.⁵ Néhányan megsajnálta Petyát, s egyszerre az egész tömeg odafordult hozzá, úgy, hogy megint veszedelmes tolongás támadt körülötte. Azok, a kik közelébb állottak hozzá, segítettek neki, kigombolták a kabátját, leültették az ágyu emeltebb talpazatára és szemrehányással illették azokat, a kik őt így összenyomták.

- Ilyenformán akár agyon is lehet nyomni az embert. Micsoda dolog ez? Ilyen istentelenséget művelni! Lám, a szívem, olyan fehér, akár a patyolat, - mondogatták többen.

Petya csakhamar felocsúdott, visszatért arcára a pirosság, a fájdalmai megszűntek, s azért a múltó kellemetlenségért helyet kapott a nagy ágyún, a melyről azt remélte, hogy megláthatja az uralkodót, a kinek arra kellett visszatérnie. Petya most már nem is gondolt a kérése előterjesztésére. Most már csak azon volt, hogy csakugyan meglássa a cárt, már ez egymaga is elég lett volna, hogy boldoggá tegye.

Az Uszpenszkij székesegyházban tartott, s az uralkodó megérkezése alkalmából elrendelt fohással s a törökkel kötött béke folytán mondott hálaimával egybekötött isteni tisztelet ideje alatt a tömeg valamelyest széteszlott. Megjelentek a kurjogató kvasz-, mézeskalács- és mákárusok, a melynek Petya különös kedvelője volt, s élénk társalgás moraja hallatszott mindenfelől. Egy szatócsné elszakított nagykendőjét mutogatta mindenkinek, s elmondta, hogy milyen drágán vette; a másik arról panaszkodott, hogy mennyire megdrágult most minden bársony-holmi. Az a gyacsok, a ki Petyát megmentette, egy tisztviselővel beszélgetett, s elmondta neki, hogy az isteni tiszteleten kik segédkeztek Ő Eminenciájának. A gyacsok néhányszor is ismételte a *szobornya* szót, a melyet Petya nem értett meg. Két fiatal polgár parasztleányokkal tréfálozott, a kik diót ropogtattak. Mindezek a beszélgetések, különösen a leányokkal űzött tréfák, a melyeknek Petyára nézve, különösen az ő korában rendkívüli csábítóknak kellett volna lenniök, most teljességgel nem érdekelték őt; ott ült az ágyún a maga páholyában, s még egyre úgy izgatta a császár és az iránta való szeretet gondolata. Az, hogy szorongatása alatt a fájdalom és a rémület érzése találkozott benne a lelkesedés érzésével, csak még inkább megerősítette benne a pillanat fontosságának tudatát.

Egyszerre a part felől ágyúlövés hallatszott (a törökkel kötött béke öröme lövöldöztek) s a tömeg hanyatthomlok elkezdett a part felé rohanni, hogy megnézzék, hogy lövöldöznek. Petya is oda akart szaladni, de a gyakran, a ki az ifiurat a pártfogásába vette, nem engedte. Még egyre tartott a lövöldözés, mikor az Uszpenszkij székesegyházból tisztek, tábornokok és kamarások siettek ki, utánuk, már nem annyira sietve mások is jöttek, a fejeikről megint eltűntek a kalapok, s azok, a kik lementek volt az ágyúkat megnézni, megint viaszkerültek. Végre még négy szalagokkal ékes és egyenruhás férfi jött ki a székesegyház kapuján. „Hurrá! Hurrá!” rivalgott a tömeg.

---

⁵ A XVI-ik századból való kreml-i nagy ágyu. (A ford.)

- Melyik az, melyik az? - kérdezte Petya köröskörül, de nem felelt neki senki; valamennyien nagyon is el voltak foglalva, és Petya e közül a négy férfi közül kiválasztván egyet, a kit az örömmel a szemeibe toluló könnyeitől nem is volt képes tisztán kivenni, bár ha nem is az volt a császár, benne összpontosította minden lelkesedését, éktelenül elkezdett „hurrá”-t kiabálni s föltette magában, hogy holnap, bármibe kerüljön is, fölcsap katonának.

A tömeg megindult a császár után, elkísérte őt a palotáig, azután szétszlott. Már jó késő volt s Petya még nem evett semmit és csak úgy csurgott róla az izzadság; de azért nem ment haza, s a bár megcsappant, de még mindig tekintélyes számú tömeggel együtt a császár ebédjének egész ideje alatt ott ácsorgott a palota előtt, fölbámult a palota ablakaira s még egyre várt valamit, miközben irígyen nézte úgy a császár ebédjére meghívott előkelőségeket, mint az ebédnél felszolgáló s az ablaknál olykor egy-egy pillanatra felbukkanó inasokat. Ebéd alatt Valujev, kipillantván az ablakon, így szólt:

- A nép még mindig reményli, hogy felségedet láthatja.

Az ebédnek vége volt, a császár egy piskótát rágcsálva fölkelt és kilépett az erkélyre. A nép Petyával együtt odarohant az erkélyhez.

- A mi angyalunk, batyuskánk! Hurrá! Jó atyánk!... - rivalgott a tömeg s velök együtt Petya is; s a vénasszonyok és néhány lágyszívű férfi, köztük Petya is, megint sírva fakadt a boldogságtól. Abból a piskótából, melyet a császár a kezében tartott, egy jókora darab levált, s leesett az erkély párkányára, onnan pedig a földre. Egy ujjasba öltözött kocsis, a ki az erkélyhez legközelebb állott, odaugrott és fölvette a piskótadarabot. A tömegből néhányan megrohanták a kocsist. A császár, mikor ezt észrevette, adatott magának egy tányér piskótát s elkezdte az erkélyről lehajigálni. Petya szemeit előntötte a vér, az összenyomatás veszedelme még jobban izgatta s rávetette magát az egyik piskótára. Maga se tudta miért, de szükségét érezte annak, hogy a czár kezéből szert tegyen egy darab piskótára, s hogy addig ne tágítson. A mint előrerohant, leütött a lábáról egy öregasszonyt, a ki elkapott volt egy piskótát. De az öreg asszony bár a földön hevert, nem érezte magát legyőzöttnek, (folyton kapdosott a piskóta után, a nélkül, hogy csak egyet is elkapott volna). Petya a térdével félrelökte a kezét, megkapta a piskótát, s mintha attól tartott volna, hogy elkésik, immár rekedten megint „hurrá”-t kiáltott.

A császár visszavonult, mire a tömeg legnagyobb része szétszlott.

- Lám megmondtam, hogy várjunk, - úgysis lett, - mondogatták örömmel mindenfelől.

Bármilyen boldognak érezte is magát Petya, mégis szomorú volt neki hazamenni, s bele-törödni abba a gondolatba, hogy ennek a napnak a gyönyörűségei is véget értek. A Kremlből Petya nem ment haza, hanem a pajtásához, Obolenszkijhez, aki tizenötösetendős volt és szintén fölcsapott katonának. Hazaérkezve kereken és a leghatározottabban kijelentette, hogy ha nem engedik el, meg fog szökni. És másnap az öreg Andrejevics Ilya gróf, bár még mindig nem adta volt be egészen a derekát, mégis elment megtudni, hogy' és miképpen helyezhetné el Petyát valahol, a hol lehetőleg kevés veszedelemnek volna kitéve.

XXII.

15-én reggel, három nappal a történetek után, rengeteg tömeg állott a Szlobodszki-palota előtt.

A termek mind tele voltak. Az elsőben egyenruhás nemesemberek, a másodikban szakállas, kék kaftános és érmekkel teleaggatott kereskedők nyüzsgöttek. A nemesi gyülekezet termében nagy volt a moraj és a sürgés-forgás. Egy nagy asztalnál, az uralkodó arczképe alatt,

magastámlájú székeken a legtekintélyesebb mágnások ültek, de a nemesek legnagyobb része föl és alá járt a teremben.

A nemesek, ugyanazok, a kiket Pierre vagy a clubban, vagy az otthonukban csaknem naponta látott, - mind egyenruhában voltak. Ki Jekaterina-korabeli, ki Pavely-korabeli, ki újabb Alexander-féle, ki pedig közönséges nemesi egyenruhát viselt, és ezek az egyenruhák valami furcsa és fantasztikus külsőt kölcsönöztek ezeknek az ösmerős és a lehető legváltozatosabb, öreg és fiatal arcoknak. Különösen feltűnőek voltak a vaksi, fogatlan, kopaszfejú, sárgás hájjal aláfutott, puffadt- vagy ránczosarcú és sovány öregek. Ezek legnagyobbbrészt a helyeiken ültek és hallgattak, vagy ha járkáltak és beszélgettek, akkor náluknál fiatalabbakhoz csatlakoztak. Valamint annak a tömegnek az arczatán, a melyet Petya ott, azon a téren látott, ezeken az arcokon is meglepő volt annak az ellentétnek a sajátyszerű vonása, mely valami ünnepélyes eseménynek az általános várása és a tegnap esti közönséges és mindennapi hangulat közt fönnállott, a melyben ugyanezek az emberek a kártyaasztalok körül ültek, Petruskáról, a szakácsról beszélgettek Dmitrijevna Zinaida egészsége felől tudakozódtak stb.

Pierre, a ki már reggel óta kínosan feszengett a kényelmetlen nemesi egyenruhában, a melyből derekasan kihízott, szintén ott volt a teremben. Rendkívül izgatottnak látszott; ez a szokatlan gyülekezet, mely nemcsak a nemesek, hanem a kereskedők - etats généraux - gyülekezete is volt, - a Contrat social-ra és a francia forradalomra vonatkozó, rég megfakult, de a lelkébe mélyen bevésődött gondolatok egész sorát keltette életre benne. Annak a fölhívásnak ama szavai, a melyek már akkor feltűntek neki, s a melyek szerint az uralkodó azért volt eljövendő, hogy a népével tanácskozzék, csak megerősítették őt ebben a fölfogásban. S ő, abból indulván ki, hogy valami ebben az irányban fontos dolog áll a küszöbön, valami olyan, a mire ő már régóta vár, föl s alá járt, ide s tova tekintgetett, itt is, ott is figyelt a beszélgetésekre, de sehol se találta meg azoknak a gondolatoknak a kifejezését, a melyek őt foglalkoztatták.

Felolvasták a császár manifesztumát, mely általános lelkesedést keltett, s utána valamennyien élénken társalogva elszéledtek. A szokott kérdéseken kívül Pierre arra vonatkozó eszmecserét is hallott, hogy hol álljanak föl a nemesi marsallok, mikor a császár belép, hogyha a czár bált ad, vajjon kerületenkint, vagy kormányzóságunkint csoportosuljanak-e... stb; de a mint a háborúra fordult a szó, és arra, a miért a nemeseket voltaképpen összehívták, a társalgás legott habozó és ingadozó jelleget öltött. Mindannyian inkább hallani szerettek volna valamit, mint beszélni.

Az egyik teremben egy férfias és szép külsejű, középkorú, s kiszolgált tengerész-egyenruhába öltözött ember beszélt s egész tömeg nyüzsgött körülötte. Pierre is odament a körülötte összeverődött csoporthoz s hallgatóni kezdett. Andrejevics Ilya gróf, az ő Jekaterina-korabeli vojvoda kaftánjában, kellemes mosolylyal járt-kelt a tömegben, a melynek minden tagját ösmerte s végül ő is csatlakozott ehhez a csoporthoz, s mint mindig, jóságos mosolylyal hallgatta a tengerészt, miközben annak a jeléül, hogy mindenben egyetért vele, helyeslőleg bólogatott. A kiszolgált tengerész nagyon bátran beszélt (ez az őt hallgatók arczkifejezéséről is leolvasható volt) s ez volt az oka annak, hogy mindazok, a kiket Pierre a legalázatosabb és a legcsöndesebb embereknek ösmert, vagy elégedetlenül ott hagyták őt, vagy pedig ellentmondottak neki. Pierre befurakodott a csoport kellő közepére, hallgatta őt és meggyőződött róla, hogy az illető csakugyan szabadelvű volt, de egészen más értelemben, mint a hogy Pierre gondolta. A tengerész azon a különösen csengő, éneklő, nemesi bariton hangon beszélt, azzal a kellemes rácsolással s a mássalhangzók elnyelésével, a minővel azt szokás az inasnak odakiáltani: „i'as a pipámat!” - vagy más effélett. Hangjában a dorbézolásra és a hatalom tudatára emlékeztető árnyalattal beszélt.

- Mi közünk hozzá, hogy a szmolenszkiek följánlották a császárak a népfölkelést? A szmolenszkiek határozata talán kötelez bennünket? Ha a moszkvai kormányzóság ősi nemessége szükségét látja, más eszközökkel is kifejezést adhat a császár őfelsége iránt érzett ragaszkodásának. Mintha bizony 1807-ben is megfélemlítettünk volna a népfölkelésről! A mikor az éhenkórászok és a zsebrákok úgy megszédíték magukat rajtunk...

Andrejevics Ilya gróf édesen mosolyogva helyeslőleg bólintott a fejével.

- Sőt tovább megyek, hát hajtott-e a mi népfölkelésünk valami hasznot az országnak? Semmit! Csak feldúlta a gazdaságunkat. Ennél még a sorozás is jobb... mert így, a mit az ember visszkap, az se nem katona, se nem paraszt, hanem szemét. A nemesemberek nem féltik az életüket, mi magunk is, egytől-egyig elmegyünk, még újonczokat is viszünk magunkkal, s ha a császár csak egyetlen szóval felszólít, meghalunk érte valamennyien, - tette hozzá a szónok nekihevülve.

Andrejevics Ilyának csak úgy csurgott a nyála a gyönyörűségtől, s meglökte Pierre-t is, a ki azonban szintén szeretett volna a kérdéshez hozzászólni. Bár maga se tudta min, de rendkívül föllekesedett, s még azt se tudván, mit fog mondani, buzgón furakodott előre. Alig nyitotta ki a száját, hogy beszéljen, mikor egy okos és bosszús arcú, teljesen fogatlan szenátor, a ki ott állott a tengerész mellett, máris félbeszakította. Nyilván hozzá volt szokva a viták vezetéséhez és az eszmecserék irányításához, s halkán, de azért hallhatóan, imígyen szólalt meg:

- Én abból indulok ki, igen tisztelt uram, - mondotta a szenátor fogatlan szájával selypítve, - hogy bennünket nem azért hívtak ide össze, hogy azon vitatkozzunk, hogy a jelen pillanatban mi előnyösebb az államra nézve - a sorozás, vagy a népfölkelés. Azért vagyunk összehíva, hogy feleljünk arra a fölhívásra, a melyre bennünket a mi felséges császárunk méltatott. Annak a megítélését pedig, hogy mi előnyösebb, a sorozás vagy a népfölkelés, bízzuk csak a legfőbb hatalomra...

Pierre egyszeriben talált utat a lelkesedésének. Fel volt háborodva a szenátor ellen, a ki a felfogásnak ilyen vaskalaposságát és szűkkeblűségét hozta bele a nemesség küszöbön álló tárgyalásába. Pierre előre lépett és félbeszakította őt. Maga se tudta még, mit fog mondani, de élenken, itt-ott francia szavakat keverve belé, elkezdett beszélni az ő szokott, könyvből tanult orosz nyelvén.

- Bocsásson meg, kegyelmes uram, - szólalt meg (Pierre nagyon jól ösmerte ezt a szenátort, de szükségesnek tartotta, hogy itt a leghivatalosabb formában forduljon hozzá) - bár nem értek egyet azzal az úrral, (Pierre itt megakadt. Azt akarta mondani: mon très honorable prèopinant) azzal az úrral... a kit nincs szerencsém ösmerni; de én azt tartom, hogy a nemesség nem csak azért van összehíva, hogy a ragaszkodásának és a lelkesedésének kifejezést adjon, hanem azért is, hogy megvitassa azokat a rendszabályokat, a melyekkel hazánkon segíthetünk. Én azt tartom, - mondotta nekihevülve, - hogy a császár nagyon is elégedetlen volna, ha bennünk nem találna mást, mint olyan embereket, a kiknek parasztjaik vannak, a kiket mi magunkkal együtt átengedünk neki húsnak az ágyúk számára, - fordította le francziából, - s nem találna bennünk egyúttal ta... ta... tanácsadókat is.

Sokan, a mint észrevették a szenátor megvető mosolyát és hallották azt, a mit Pierre olyan nyíltan kimondott, kiállottak a körből; csak Andrejevics Ilya volt meglegedve Pierre nyilatkozatával, a mint hogy a tengerész és a szenátor nyilatkozatával is meg volt elégedve, s általában mindig azt a nyilatkozatot tartotta a legjobbnak, a melyet utoljára hallott.

- Én azt tartom, hogy mielőtt ezeket a kérdéseket tárgyalnók, - folytatta Pierre, - meg kellene kérdeznünk az uralkodót, a legmélyebb tisztelettel fel kellene kérnünk őfelségét, közölje

velünk, mennyi katonánk van, milyen állapotban vannak a csapataink s egész hadseregünk, és akkor...

De Pierre még be se fejezhette azt, a mit mondani akart, mikor egyszerre három oldalról is rátámadtak. Mindannyiuknál hevesebb támadást intézett ellene egy Adraxin Sztjepánovics Sztjepán nevű ismert bosztonjátékos, a kit régóta ismert s a ki mindenkor a legjobb indulattal viseltetett iránta. Sztjepánovics Sztjepán egyenruhában volt, s az egyenruha tette-e vagy más egyéb okok, de Pierre egészen más embert látott benne maga előtt. Sztjepánovics Sztjepán hirtelen felfortyanó, öreges harag kifejezésével az arcán ráripakodott Pierre-re:

- Először is figyelmeztetem, hogy nincs jogunk az uralkodótól ezt megkérdezni, másodszor, még ha volna is ilyesféle joga az orosz nemességnek, a császár nem felelhetne nekünk. A csapatok az ellenség mozdulatainak megfelelően mozognak, s a számuk hol csökken, hol gyarapszik...

Egy másik hang, mely egy középtermetű, negyven év körüli embertől eredt, a kit Pierre régebben gyakran látott a cigányoknál és nem éppen a legtisztességesebb játékosnak ismert, s a kit az egyenruha szintén teljesen elváltoztatott, félbeszakította Adraxint.

- De meg idő sincs az okoskodásra, - szólott ennek a nemesnek a hangja, - itt cselekedni kell, a háború színhelye Oroszország. Az ellenség útban van, hogy Oroszországot elpusztítsa, apáink sírját meggyalázza, feleségeinket és gyermekeinket elhurcolja. - A nemes a mellére csapott. - Mi egytől-egyig fölkelünk valamennyien, s készek vagyunk a halálba menni a czár batyuskáért! - ordította vérben forgó szemekkel. Néhány helyeslő szó hangzott föl a tömegből. - Mi - oroszok vagyunk és nem sajnáljuk a vérünket a hit, a trón és a haza védelmére. De az ábrándokkal szakítanunk kell, ha hű fiai vagyunk a hazának. Meg fogjuk mutatni Európának, hogy áll talpra Oroszországért egész Oroszország, - ordított a nemes.

Pierre felelni akart, de egy szót se tudott szólani. Érezte, hogy az ő szavainak a hangját, teljesen függetlenül attól, hogy mi volt az értelmük, kevésbé hallgatták meg, mint annak a nemes embernek a hangját.

Andrejevics Ilya a csoport háta mögött helyeselt; némelyek, a mondat végén, hirtelen odafordultak a szónok felé és így szóltak:

- Úgy van! Úgy van!

Pierre azt akarta mondani, hogy ő sem az áldozatoktól, sem a pénztől, sem a parasztok átengedésétől, sem a személyes fölkeléstől nem riad vissza, de hogy ha az ember segíteni akar, ismernie kell a dolgok állapotát; de képtelen volt beszélni. Sok hang kiabált és beszélt egyszerre, úgy, hogy Andrejevics Ilyának nem volt ideje külön bólogatni mindenikre; s a csoport folyton nőtt, megcsappant, majd újra összeverődött, s végül hangos társalgás közben megindult a nagy teremben fölállított nagy asztal felé. Pierre-nek nemcsak hogy nem sikerült beszélnie, de sőt gorombán félbeszakították, meglökdösték és elfordultak tőle, mint valami közös ellenségtől. Ez nem abból eredt, mintha nem lettek volna megelégedve beszédének a tartalmával, a melyről az utána mondott tömérdek beszéd során egészen meg is feledkeztek, hanem abból, hogy a tömeg lelkesedésének úgy a szeretethez, mint a gyűlölethez, valami érzékelhető tárgyra volt szüksége. Pierre pedig az utóbbinak, a gyűlöletnek a tárgyává lőn. A buzgó nemes ember után még sok szónok beszélt, s mind az ő felfogását támogatta. Sokan voltak, a kik gyönyörűen és eredetien beszéltek.

Glinka, a *Ruszkij Vjesznik* kiadója, a kit legott felismertek („író, író!” - hallatszott a tömegben) azt mondotta, hogy a pokorra pokollal kell felelni, s hogy ő látott egy gyermeket, a ki a villám cikázása s az ég zörgése közben mosolygott, de hogy mi nem leszünk olyanok, mint ez a gyermek.

- Igen, igen, az ég zengése közben! - ismételték helyeslőleg a hátsó sorokban.

A tömeg odament a nagy asztalhoz, a melynél egyenruhákba öltözve, rendjel szalagokkal ékesen, ősen és kopaszon ültek a hetvenesztendős, öreg mágnások, a kiket Pierre részben hazulról, részben a clubból, a boszton-asztalok mellől már csaknem mind ismert. A tömeg szakadatlan morajlással az asztal felé tódult. A szónokok, a székek magas támlájához támaszkodva, a melyeknek a tömeg hátulról nekifeküdt, egymás után beszéltek, sőt olykor ketten is egyszerre. Azok, a kik hátul állottak, kitalálták azt, a mit egyes szónokok elhallgattak és siettek ezt közbeszólások formájában pótlólag kimondani. Mások ebben a forróságban és szorongásban valami új gondolatot törték a fejüket, a melyet azután siettek érvényesíteni. Az öreg mágnások, a kiket Pierre mind ismert, szótlanként ültek ott, s hol egyikre, hol másikra bámultak s legnagyobb részüknek az arczkifejezése mindössze csak azt árulta el, hogy nagyon melegük van. Pierre azonban izgatottnak érezte magát s az a közös vágy, hogy megmutassuk, hogy semmitől se riadunk vissza, mely inkább egyes hangokban és arczkifejezésekben, mint a beszédek tartalmában jutott kifejezésre, ő reá is átragadt. Pierre nem tagadta meg az eszméit, de érezte, hogy hibát követett el, s igazolni akarta magát.

- Én csak azt mondtam, hogy nekünk könnyebb volna az áldozathozatal, ha tudnók, hogy mire van szükség, - mondotta, iparkodván a többieket túlkiabálni.

Egy hozzá közel álló öreg ember rápillantott, de legott elterelte a figyelmét róla egy az asztal túlsó végéről felhangzó fölkiáltás.

- Igen, Moszkvát fel fogjuk adni! Moszkva lesz a mi megváltónk! - kiáltott valaki.

- Ő az emberiség ellensége! - ordított egy másik. - Hadd szóljak már én is... Urak, egészen összenyomnak!...

XXIII.

Ekkor, tábornoki egyenruhában, rendszalaggal a vállán, előreálló állal, gyorsan pislogó szemeivel, a nemeseknek előtte szétvált tömege között szapora léptekkel jött a terembe Rasztopcsin gróf.

- A császár ő felsége tüstént itt lesz, - mondotta Rasztopcsin, - éppen most jövök tőle. Én azt tartom, hogy arra a helyzetre való tekintettel, a melyben vagyunk, nincs helye sok megbeszélésnek. A császár oly kegyes volt s összehívott bennünket s a kereskedőket, - mondotta Rasztopcsin gróf. - Onnan fognak ömleni a milliók (rámutatott a kereskedők termére), a mi feladatunk pedig talpraállítani a népfölkelést és nem kímélni magunkat... Ez a legkevesebb, a mit tehetünk.

Néhány mágnás, a ki az asztalnál ült, elkezdett tanácskozni. Ezek a tanácskozások mind a leghalkabban folytak. Sőt az addigi zaj és lárma után szinte szomorú benyomást keltett, a mint egyenkint fölhangzott egy-egy öreges hang, melyek közül az egyik azt mondta: „helyes”, a másik pedig, változatosság kedvéért: „magam is abban a véleményben vagyok”, stb.

A titkárt utasították, hogy a moszkvai nemesség részéről oly értelmű határozatot fogalmazzon, hogy a moszkvaiak is, épp úgy mint a szmolenszkiak, ezrenként tíz embert ajánlanak föl teljes egyenruházattal. Az ülésező urak mind, szinte megkönnyebbulten fölkeltek, nagy lármát csaptak a székeikkel, s hogy kissé kinyújtózzanak, egymást karonfogva és társalogva föl és alá kezdtek járni a teremben.

- A császár! A császár! - morajlott végig egyszerre a termeken s az egész tömeg a bejárat felé tódult.

A császár a tágas ajtón, a nemesek kettős sorfala közt lépett a terembe. Minden arczról tiszteletteljes és szepegő kíváncsiság volt leolvasható. Pierre meglehetősen távol állott és nem tudta az uralkodó beszédét tisztán kivenni. Abból, a mit hallott, csak annyit értett meg, hogy a császár arról a veszedelemről beszélt, a melyben az ország forog és azokról a reményekről, a melyeket a moszkvai nemességbe helyez. A császár beszédére valaki felelt és közölte vele a moszkvai nemességnek csak az imént hozott határozatát.

- Uraim! - szólalt meg a császár reszkető hangja; halk moraj futott végig a tömegen, majd ismét csönd lett, és Pierre tisztán hallotta a császár megilletődött és oly kellemesen emberi hangját, mely így szólt: - „Soha sem kételkedtem az orosz nemesség buzgalmában. De ezen a napon ez a buzgalom minden várakozásomat meghaladta. A haza nevében köszönöm önöknek. Uraim, cselekedjünk tehát, - az idő mindennél drágább...”

A császár elhallgatott, a tömeg elkezdett tolongni körülötte, s mindenfelől lelkes felkiáltások hallatszottak.

- Bizony, mindennél drágább... ez császári szó, - mondotta hátul, szinte zokogva Andrejevics Ilya hangja, a ki bár semmit se hallott, de a maga módja szerint mindent megértett.

A nemesség terméből a császár átment a kereskedők termébe, a hol körülbelül tíz percet töltött. Pierre többekkel együtt látta a császárt, a mint szemeiben a meghatottság könnyeivel lépett ki a kereskedők terméből. Mint később megtudták, alig hogy a császár elkezdett a kereskedőkhöz beszélni, kicsordultak a szeméből a könnyek, s reszkető hangon fejezte be a beszédét. Mikor Pierre a császárt megpillantotta, két kereskedő volt mellette. Az egyik egy poczakos bérlő, a kit Pierre ismert, a másik sovány, keskenyszakállú és sárga arcú ember, a város feje volt. Mind a ketten sírtak. A soványnak csak úgy potyogtak a könnyei, a poczakos bérlő pedig úgy zokogott, mint egy gyermek s folyton csak ezt hajtogatta:

- Felség, vedd az életünket és minden vagyonunkat!

Pierre ebben a pillanatban semmi egyebet nem érzett, mint azt a vágyat, hogy megmutassa, nem sajnál semmit, s kész mindenét fölláldozni. Alkotmányos irányzatú beszéde, mint valami élő szemrehányás állott előtte: s csak alkalomra várt, hogy hibáját jóvátehesse. Mikor meghallotta, hogy Mamonov gróf egy egész ezredet ajánlott föl, Bezuchij legott kijelentette Rasztopcsin grófnak, hogy ő is ezer embert ajánl föl teljes ellátással.

Az öreg Rosztov képtelen volt könnyek nélkül elmondani a feleségének azt, a mi történt, s legott beleegyezett Petya kérésébe, sőt maga ment el, hogy őt a lajstromba fölvétesse.

Másnap a császár elutazott. Az egybegyűlt nemesek mind levetették az egyenruháikat, megint elhelyezkedtek otthon és a clubokban, s köhécselve adták ki az intézőknek a parancsot a népfölkelés talpraállítására, és maguk is csodálkoztak azon, a mit cselekedtek.

MÁSODIK RÉSZ

I.

Napoleon háborút indított Oroszország ellen, mert nem tudott nem menni el Drezdába, nem tudott meg nem ittasulni attól a nagy tisztességtől, a melyben ott része volt, nem tudott nem húzni lengyel egyenruhát s nem tudta nem rendelni alá magát a júniusi reggel vállalkozásokra serkentő benyomásainak, s előbb Kurakin, majd Balasev jelenlétében nem tudott tartózkodni a harag kitöréseitől.

Alexander megszakította a tárgyalásokat, mert személyesen is sértve érezte magát. Barclay de Tolly iparkodott a lehető legjobban vezetni a hadseregét arra, hogy a kötelességét teljesítse és rászolgáljon a nagy hadvezér dicsőségére. Rosztov rohamot vezényelt a francziák ellen, mert nem tudott erőt venni azon a vágyán, hogy azon a rónaságon végigszáguddjon. És szakasztott így, a maga egyéni tulajdonságai, szokásai, körülményei és céljai szerint járt el mind az a tömérdek ember, mely ebben a hadjáratban részt vett. Ezek mind féltek, féltékenykedtek, örvendeztek, elégedetlenkedtek és okoskodtak, azt hivén, hogy tudják mit csinálnak, s a mit csinálnak, azt maguknak csinálják, pedig hát valamennyien önkénytelen eszközei voltak a történelemnek, s bár ő előttük érthetetlen, de reánk nézve teljesen érthető munkát végeztek. Ez változatlanul közös sorsa a gyakorlatilag tevékeny embereknek, a kik annál kevésbbé szabadok, minél magasabban állanak a világi uralom ranglétráján.

Most, az 1812. év résztvevői már rég eltávoztak a helyeikről, személyes érdekeik nyomtalanul eltűntek a semmiségben, s immár csak az akkori idők történelmi eredményei állanak előttünk.

De induljunk ki abból, hogy Európa népei *kénytelenek voltak* Napoleon vezérlete alatt Oroszországba bevonulni és ott elpusztulni, s egyszeriben megérthetjük az ebben a hadjáratban résztvett emberek, önmagának is ellentmondó, esztelen és durva tevékenységét.

A Gondviselés arra készítette mindezeket az embereket, hogy mialatt egyéni céljaik elérésére törekedtek, egyúttal egy olyan óriási eredmény létrehozásában is közreműködtek, a melyről egyetlen egy embernek (a hadjárat többi résztvevőjének) se volt még csak halvány sejtelme sem.

Ma már tisztán áll előttünk, hogy 1812-ben mi volt az oka a franczia hadsereg pusztulásának. Senki el nem vitathatja, hogy a Napoleon-féle franczia csapatok pusztulásának egyrésről az volt az oka, hogy a nélkül, hogy a téli hadjáratra előkészültek volna, az év egy késő szakában bevonultak Oroszország belsejébe, másrészt pedig az, hogy a hadjárat az orosz városok fölégetése révén olyan jelleget öltött, mely az orosz népben az ellenség iránt a legmélyebb gyűlöletet szította föl. De akkor, nemcsak hogy senki nem láthatta előre azt (a mi most nyilvánvalónak látszik), hogy a felényire erős és tapasztalatlan hadvezérek vezetése alatt álló orosz hadsereggel szemben csakis így pusztulhatott el a világ legjobb, s a legkitünőbb hadvezérek vezetése alatt álló nyolczszázezer főnyi hadserege; *nemcsak hogy ezt senki előre nem látta*, de az *oroszok* minden erőfeszítése arra irányult, hogy ezt az előrelátást, a melynek a hiánya Oroszországnak egyedüli menekvése volt, megakadályozzák, a *francziáké* pedig, Napoleon gazdag tapasztalatai és úgynevezett katonai lángelméje ellenére is, arra, hogy a nyár végére eljussanak Moszkvába, vagyis éppen azt cselekedjék, a minek a révén a pusztulásuknak föltétlenül be kellett következni.

Az 1812. évről szóló történelmi munkákban a francia szerzők nagyon szeretnek arról beszélni, hogy' megérezte Napoleon már akkor azt a veszedelmet, mely harczvonalának a kiterjesztésében rejlett, hogy' kereste az ütközetet, és hogy' tanácsolták neki a marsalljai, hogy állapotdjék meg Szmolenszkben, ilyen és ehhez hasonló érvekkel akarván bizonyítani, hogy az illetékes tényezők a hadjárat veszedelmét már akkor felösmerték; viszont az orosz szerzők még jobban szeretik emlegetni azt, hogy már a hadjárat kezdetén készen állott a scytha háború mintájára készült ama terv, hogy Napoleont Oroszország belsejébe csalják, s ezt a tervet ki Pfuhl-nak, ki valami francziának, ki Toll-nak, ki pedig magának Alexandernek tulajdonítja, utalván holmi emlékiratokra, javaslatokra és levelekre, a melyekben csakugyan akadnak is itt-ott az ilyesféle eljárásra vonatkozó egyes célzások. De mindezek a célzások, a melyek úgy a francziák, mint az oroszok részéről a történetek előrelátását látszanak igazolni, most csak azért kerülnek nyilvánosságra, mert maga a nagy esemény igazolta őket. Ha ez az esemény nem történt volna meg, ezek a célzások is csak úgy feledésbe merültek volna, mint a hogy' feledésbe merült az a sok ezer és sok millió ezzel ellentétes célzás és föltevés, mely akkoriban forgalomban volt, de tévesnek bizonyulván, éppen azért feledésbe ment. Minden folyamatban lévő eseményről mindig annyiféle föltevés szokott forgalomban lenni, hogy bármiként végződjk is az illető esemény, mindig akadnak emberek, a kik azt mondják: „Én már akkor megmondtam, hogy ez lesz a vége”, teljesen megfélekedzván arról, hogy a számtalan föltevés között ezzel homlokegyenest ellenkezők is voltak.

Az a föltevés, hogy Napoleon felösmerte harczvonala kiterjesztésének a veszedelmét, az oroszok pedig tudatosan csábították az ellenséget Oroszország belsejébe, nyilván szintén ezek sorába tartozik, s a történészek nagyon erőszakosan járnak el, a mikor Napoleonnak ilyen előrelátást és az orosz hadvezetőségnek ilyen terveket tulajdonítanak. A tények minden ilyen föltevésnek határozottan ellentmondanak. Nemcsak, hogy a háború egész ideje alatt nem volt meg az a vágy, hogy a francziákat az ország belsejébe csábítsák, hanem ellenkezőleg, mindent elkövettek arra nézve, hogy a mint az orosz határt átlépték, legott föltartóztassák őket, s nemcsak, hogy Napoleon nem félt harczvonalának a kiterjesztésétől, hanem ellenkezőleg, minden lépésnek, a melylyel előbbre jutott, úgy örült, mint valami győzelemnek, és éppenséggel nem kereste olyan buzgón az ütközetet, mint eddigi hadjárataiban.

A hadjárat legelején a mi hadseregeink el vannak vágva egymástól, s egyetlen célunk, a melyre törekszünk, az, hogy őket egyesítsük, bár az egyesítés még abból a szempontból sem kecsegtet kézzelfogható előnyökkel, hogy visszavonulván, az ország belsejébe csalják az ellenséget. A császár a hadseregnél van, de nem azért, hogy a visszavonulást vezesse, hanem hogy a sereget lelkesítse, s minden talpalattnyi orosz földet megvédelmezzen. Pfuhl tervei szerint megépül a nagyszabású drissai tábor és teljességgel nincs tervbe véve a további visszavonulás. A császár a visszavonulás minden lépéseért szemrehányásokkal illeti a főparancsnokot. Nemcsak Moszkva fölgújtásáról, de még az ellenségnek Szmolenszkig való előnyomulásáról sem álmodhatott a császár, s mikor a hadseregek egyesülnek, fel van háborodva azon, hogy Szmolenszk elesett és ég, s hogy a falai alatt nem fogadták el a döntő ütközetet.

Így gondolkozik a császár, de az orosz hadvezéreket s az egész orosz népet még jobban fölháborítja az a gondolat, hogy a miéink visszavonulnak az ország belsejébe.

Napoleon, miután a mi hadseregeinket egymástól elvágta, folytatja útját az ország belsejébe, s egymásután néhány alkalmat elmulaszt a megütközésre. Augusztus hónapban Szmolenszkben van s csak arra van gondja, hogy' juthasson még tovább, bár mint most már látjuk, ez az előnyomulás reá nézve szemlátomást vészthozó.

A tények nyilvánvalóan igazolják, hogy se Napoleon nem látta a Moszkva ellen való előnyomulásnak a veszedelmét, sem Alexander és az orosz hadvezérek nem gondoltak akkor

Napoleon törbe ejtésére, hanem éppen az ellenkezőre. Napoleonnak az ország belsejébe való becsalása nem valami előre elkészített tervnek (senki sem is hitt ennek a lehetőségében), hanem a háború résztvevői részéről sorompóba vitt fondorlatok, czélok és vágyak legszövevényesebb játékának volt a következése, a kik nem látták előre, hogy minek kell bekövetkeznie, s hogy miben van Oroszországnak egyetlen menekvése. Minden váratlanul történik. A hadseregek már a hadjárat elején el vannak vágva egymástól. Mi azon fáradozunk, hogy egyesítsük őket, még pedig azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy kierőszakoljuk az ütközetet és feltartóztassuk az ellenséget, de az egyesülésre irányuló illetlen fáradozásaink közben kerüljük a megütközést az egyelőre még nálunknál erősebb ellenséggel, s önkéntelenül hegyes szög alatt vonulunk vissza, s éppen ez által szint' Szmolenszkig csábítjuk magunk után a francziákat. De nem tekintve, hogy hegyes szög alatt vonulunk vissza, mert a francziák a mi két hadseregünk közt nyomulnak előre, ez a szög még hegyesebbé lesz, és mi még tovább vonulunk vissza, mert Barclay de Tolly, a népszerűtlen német, gyűlölettel viseltetik Bagration iránt (a ki voltaképpen az ő főnhatósága alá tartozik), Bagration pedig, a ki a második hadsereg parancsnoka, azon van, hogy minél messzebbre elodázza a Barclay-vel való egyesülést, hogy ne kelljen magát neki alárendelnie. Bagration sokáig nem egyesül (bár a főparancsnokoknak mind ez a legfőbb céljuk), mert úgy látja, hogy ezzel a meneteléssel csak veszedelemnek tenné ki a hadsereget, s hogy sokkal előnyösebb rá nézve, ha kissé balra és délfele vonul vissza s e közben egyrészt az ellenséget oldalról és hátulról fenyegeti, másrészt pedig Ukrainában kiegészíti a maga hadseregét. De ezt is alkalmasint csak azért eszelte ki, mert nem akarta magát a gyűlöletes, nálánál rangban fiatalabb és német Barclay-nak alárendelni.

A császár a hadseregnél tartózkodik, hogy lelkesedést öntsön belé, de a jelenléte, az, hogy nem tudja mire rászánni magát, s a tanácsadók és a tervek töméntelen száma, semmivé teszi az első hadsereg hadműveleteinek az erejét és így a hadsereg visszavonul.

A terv az, hogy a drissai táborban megállapodnak; de Paulucci, a ki szintén neheztel a főparancsnokra, hatni kezd az erélyével Alexanderra, Pfuhl egész terve a sutba kerül, s az egész dolog áthárul Barclay vállaira. De miután Barclay nem tud bizalmat kelteni maga iránt, korlátokkal veszik körül a hatalmát. A hadsereg szét van forgácsolva, nincs benne egység, nincs benne vezetés. Barclay nem népszerű; de ez a további szétforgácsoltság s a német főparancsnok népszerűtlensége egyrészt határozatlanságra és az ütközet kerülésére, (a melytől lehetetlen lett volna tartózkodni, ha a hadseregek együtt lettek volna, és nem Barclay lett volna a főparancsnok); másrészt pedig a németekkel szemben való mind nagyobb és nagyobb elégedetlenségre, s a hazafias szellem mind lelkesebb föllendülésére vezet.

Végre a császár elmegy a hadseregtől, s ennek az elutazásnak egyetlen és legalkalmasabb ürügyéül azt a gondolatot választja, hogy föl kell lelkesítenie a népet a fővárosokban a nemzeti háborúra. S a császárnak ez a Moszkvába történt elutazása egyszerre megháromszorozza az orosz csapatok erejét.

A császár elutazik a hadseregtől azért, hogy ne zavarja meg a főparancsnok hatalmának az egységét, és reméli, hogy most már erélyesebb rendszabályokhoz fognak nyúlni; de a hadsereg vezetőségének a helyzete még jobban összezavarodik és meggyengül. Bennigsen, a nagyherceg és a főhadsegédek egész raja, ott maradnak a hadsereg mellett, azzal, hogy öröködjének a főparancsnok cselekedetei fölött és erélyes föllépésre biztassák őt, de Barclay, a ki mindezeknél a császári embereknek a szemei előtt még kevésbé érzi magát szabadnak, a döntő mozdulatokkal szemben még óvatosabbá lesz, és kitér az ütközet elől.

Barclay állandóan az óvatosság mellett kardoskodik. A czezarevics már árulást szimatol és követeli a döntő ütközetet. Lyubomirszkij, Bronniczkij, Vloczkij s a többiek úgy felfűjják ezt a dolgot, hogy Barclay az alatt az ürügy alatt, hogy fontos iratokat kell a császár kezeihez

juttatnia, a lengyel főhadsegédeket elküldi Pétervárra, s nyílt egyenetlenségbe keveredik Bennigsennel s a nagyherczeggel.

Szmolenszkben végre, bármennyire nem óhajtotta is ezt Bagration, a hadseregek egyesülnek.

Bagration hintón megy el ahhoz a házhoz, a melyben Barclay lakik. Barclay magára veszi a szolgálati övet, elébe megy és jelentést tesz a nálánál rangban idősebb Bagrationnak. Bagration a nagylelkűség egy rohamában, rangban idősebb voltára való tekintet nélkül, alárendeli magát Barclaynak; de így még kevésbbé tud vele megállapodásra jutni. Bagration, a császár parancsára személyesen tesz jelentést neki. Ír Arakcsjevnek: „Meghódolok az én császárom akarata előtt, de a *miniszterrel* (Barclay-vel) együttműködni képtelen vagyok. Az Istenre kérem, küldjenek el valahová, akár egy ezred élére, de itt nem maradhatok; az egész főhadiszállás úgy zsúfolva van németekkel, hogy orosz ember itt meg sem maradhat, s nincs is czélja, hogy itt maradjon. Én azt hittem, hogy a császárnak és a hazának szolgállok, és íme kiderül, hogy Barclaynak szolgállok. Bevallom, hogy erre pedig semmi hajlandóságom sincsen.” A Bronniczkijk, a Vinczengoredék és a hozzájuk hasonlók egész raja még jobban megmértelyezi a főparancsnokok egymáshoz való viszonyát, és minden egyetértést kizár. Arra készülnek, hogy Szmolenszknél rohamot intéznek a francziák ellen. Elküldenek egy tábornokot a hadállás megvizsgálására. Ez a tábornok, a ki gyűlöli Barclayt, elmegy egy hadtestparancsnok barátjához, s ott töltvén egy napot, visszatér Barclayhoz és minden tekintetben a legélesebb bírálat alá veszi a csatateret, melyet pedig nem is látott.

Mialatt a jövő csatájára vonatkozólag ezek a torzalkodások és ármánykodások folynak, mialatt mi a francziákat keressük, a kiknek a holléte iránt tévedésben voltunk, a francziák rábukkannak Nevjerovszkij hadosztályára és szint’ Szmolenszk falai alá nyomulnak elő.

Szmolenszk előtt egészen váratlanul el kell fogadnunk az ütközetet, hogy az összeköttetésünket megmentsük. Az ütközet lezajlik. Mindkét részről sok ezeren pusztulnak el.

Szmolenszk, az uralkodó és az egész nemzet akarata ellenére, elesik. De Szmolenszket maguk a kormányzójuk által elámított lakosok gyújtják föl, s a többi oroszoknak példát mutatva, elmennek Moszkvába, s nem törődnek egyébbel, mint a maguk veszteségeivel, s szítják a gyűlöletet az ellenség ellen. Napoleon tovább nyomul előre, mi visszavonulunk, és elérjük azt, a minek le kellett győznie Napoleont.

II.

Andrejevics Nikolaj herczeg a fia elutazására következő napon magához hívatta Marja herczegnőt.

- Nos hát, meg vagy most elégedve? - kérdezte tőle, - összeveszítettél a fiammal! Meg vagy elégedve? Hiszen csak ez kellett neked! Meg vagy elégedve?... Nekem ez fáj, nagyon fáj. Én öreg vagyok már és gyönge, de hát te éppen ezt akarod. Nos hát, örülj, örvendezzél... - S ettől fogva Marja herczegnő egy egész hétig nem látta az apját. Gyöngélgedett az öreg és ki nem mozdult a szobájából.

Marja herczegnő legnagyobb meglepetésére észrevette, hogy az öreg herczeg betegségének az ideje alatt mille Bouriennet se bocsátotta magához. Egyedül Tichon viselte gondját.

Egy hétre rá a herczeg kijött s megint visszatért előbbeni életmódjához, különös buzgalommal foglalkozott az építkezésekkel s a kertekkel, és teljesen végét szakította a mille Bouriennel való azelőtti sűrű érintkezésnek. Egész megjelenése és Marja herczegnővel szemben tanúsított rideg modora, mintha csak így szóltak volna hozzá: „Íme lásd, mit ki nem

eszeltél, mit össze nem hazudtál rólam Andrej herczegnek, hogy viszonyom van ezzel a francia leánnyal; pedig most láthatod, hogy se te reád, se ő reá nincsen szükségem.”

Marja herczegnő a nap egyik felét Nikoluskával töltötte, felügyelt a tanulására, maga is órákat adott neki az orosz nyelvben s a zenében, és Desalle-al beszélgetett; a nap többi részében olvasgatott, vagy az öreg dadával és az ő Istenes-embereivel bíbelődött, a kik olykor a hátulsó lépcsőn be-besurrantak hozzá.

A háborút Marja herczegnő is úgy fogta föl, mint a hogy' a nők szokták. Féltette a bátyját, a ki résztvett benne, elszörnyűködött, - mert nem értette, - az emberek kegyetlenségén, mely arra készítette őket, hogy egymást öldössék, de teljességgel nem volt tisztában ennek a háborúnak a jelentőségével, melyet éppen olyannak tartott, mint bármely más előző háborút. Nem értette ennek a háborúnak a jelentőségét, bár Desalle, a ki rettentően érdeklődött a háború sorsa iránt, iparkodott vele az eszméit megértetni, s bár a hozzá eljárógató Istenes-emberek, mindenik a maga módja szerint, szörnyűködve beszéltek az Antikrisztus betöréséről, a nép körében elterjedt hírekről, s bár Julie, a ki most már Drubeczkája herczegné volt, s megint levelezni kezdett vele, egyre-másra írta neki Moszkvából a hazafias leveleket.

„Oroszul írok önnek, kedves barátnőm”, - írta Julie, - „mert gyűlölök minden francziát és így a nyelvüket is, a melyet már hallani se szeretek... Mi itt Moszkvában mind szinte égünk a mi imádott császáruk iránt való lelkesedéstől”.

„Szegény uram, mindenféle zsidó korcsmákban túri az éhséget és a fáradalmakat; de azok a hírek, a melyeket kapok, csak fokozzák lelkesedésemet.”

„Bizonyára hallott Rajevszkij hősie viselkedéséről, a ki megölelte a két fiát és így szólt: „Meghalok velük, de nem ingadozom!” És csakugyan, bár az ellenség kétszerte erősebb volt, egy pillanatra sem ingadoztunk. Úgy töltjük az időnket, a hogy éppen lehet; de hát persze a háború mégis csak háború. Alina herczegnő és Szofi egész napokat töltenek nálam, s mi, élő férjeink boldogtalan özvegyei, a tépés-csinálás mellett egészen érdekes társalgást folytatunk; csak önt, kedves barátnőm, önt nélkülözzük...” stb.

De főképpen azért nem értette meg Marja herczegnő ennek a háborúnak a jelentőségét, mert az öreg herczeg soha se beszélt, sőt még csak tudomást se vett róla, s ebédnél mosolyogva hallgatta Desalle-t, a mint a háborúról beszélt. A herczeg modora olyan nyugodt és öntudatos volt, hogy Marja herczegnő vakon bízott benne.

Az öreg egész júliusban rendkívül tevékeny, sőt élénk volt. Még egy új kertet, s egy új épületet is csinált, a házi cselédség számára. Marja herczegnőt csak az az egy nyugtalanította, hogy keveset aludt, s szakított azzal a szokásával, hogy a dolgozó-szobájában aludjék, s napról-napra változtatta éjjeli nyugodalmának a színhelyét. Majd megparancsolta, hogy a folyosón állítsák föl a tábori ágycsészét, majd a fogadó-szoba pamlagán vagy egy öblös karosszékben aludt, és teljesen felöltözve szunyókált, mialatt nem mlle Bourienne, hanem a Petruska gyerek olvasott fel neki, majd meg az ebédlőben töltötte az éjszakát.

Augusztus elsején érkezett Andrej herczegtől a második levél. Az első levélben, mely csakhamar az elutazása után jött meg, Andrej herczeg a legnagyobb alázattal bocsánatot kért az apjától azért, a mit neki mondani bátorkodott, s kérte, hogy fogadja őt ismét a kegyeibe. Erre a levélre az öreg herczeg egy barátságos levéllel felelt és eltávolította magától a francia leányt. Andrej herczeg második levele, melyet Vitebszk alól, a városnak a francziák által történt elfoglalása után írt, az egész hadjáratnak rövid leírását tartalmazta, melyben egy a levélbe rajzolt térkép-vázlat is foglaltatott, s ezenkívül voltak benne elmélkedések is a hadjárat további folyamáról. Ebben a levelében Andrej herczeg fölhívta az apja figyelmét arra, hogy birtoka a háború színhelyéhez oly közel, éppen a csapatok menetelési vonalában fekszik, és azt tanácsolta neki, hogy költözzék át Moszkvába.

Aznap ebéd alatt, mikor Desalle említést tett arról, hogy a francziák hír szerint már bevonultak Vitebszkbe, az öreg herczegnek eszébe jutott Andrej herczeg levele.

- Ma kaptam levelet Andrej herczegtől, - mondotta Marja herczegnőnek. - Nem olvastad?

- Nem, batyuska, - felelt a herczegnő ijedten. Nem olvashatta a levelet, a melyről nem is volt tudomása.

- Erről a háborúról vagy micsodáról ír, - szólott a herczeg azzal a szokásává vált megvető mosolylyal, a melylyel a mostani háborúról mindig beszélni szokott.

- Alkalmasint rendkívül érdekes, - jegyezte meg Desalle. - A herczegnek biztos tudomása lehet...

- Bizony, roppant érdekes lehet! - mondotta mlle Bourienne.

- Menjen csak, hozza el, - fordult az öreg herczeg mlle Bourienne-hez. - Tudja hol van, a kis asztalon, a levél-nehezék alatt.

Mlle Bourienne örömmel fölugrott.

- Vagy nem, - kiáltott föl a herczeg összeránczolt homlokkal. - Menj inkább te, Ivanycs Mihail.

Ivanycs Mihail fölkelt és bement a dolgozó-szobába. De alig hogy kiment, az öreg herczeg nyugtalanul körülnézett, ledobta a szalvétáját és elment maga.

- Semmihez sem értenek, csak összetűrnak mindent.

Mialatt künn járt, Marja herczegnő, Desalle, mlle Bourienne, sőt még Nikoluska is, némán összenéztek. Az öreg herczeg gyors léptekkel jött vissza Ivanycs Mihaillal, s egy levelet és egy tervet, melyet ebéd alatt senkinek sem engedett megnézni, odatett maga mellé.

Mikor átmentek a fogadó-szobába, átadta a levelet Marja herczegnőnek, s az új építkezés tervét maga előtt kiterítvén, rámeresztette a szemeit, és ráparancsolt a leányára, hogy olvassa föl hangosan a levelet. Marja herczegnő, miután a levelet elolvasta, kérdő pillantást vetett az apjára, a ki a tervet bámulva, nyilván a maga gondolataiba volt elmélyedve.

- Nos, mit szól hozzá, herczeg? - kockáztatta meg Desalle az öreghez fordulva.

- Én? Én?... - kérdezte a herczeg, érzékenyen fölpattanva, de le nem vette a szemeit az építkezés tervéről.

- Nagyon könnyen megeshetik, hogy a háború színhelye olyan közel jön majd hozzánk...

- Ha-ha-ha! A háború színhelye! - szólott a herczeg. - Megmondtam és most is mondom, hogy a háború színhelye Lengyelország s a Nyemanon túl ugyan be nem teszi a lábát az ellenség.

Desalle csodálkozva nézett a herczegre, a ki a Nyemanról beszélt, mikor az ellenség már a Dnyepernél volt; de Marja herczegnő, a Nyeman földrajzi fekvéséről megfélekedzván, szentül hitte, hogy a mit az apja mond, az igaz.

- Ha megkezdődik a hóolvadás, bepusztulnak a lengyelországi mocsarakba. Ezt csak ők nem láthatják, - szólott a herczeg, nyilván az 1807. évi hadjáratra gondolva, mely olyan közelinek tetszett előtte. - Bennigsennek előbb kellett volna Poroszországba bevonulnia, akkor egészen más fordulatot vettek volna a dolgok...

- De herczeg, - szólott Desalle bátortalanul, - hiszen a levélben Vitebszkről van szó...

- Hm, a levélben? Igen... - mondotta a herczeg mogorván. - Igen... igen... - Egyszerre sötét kifejezést öltött az arcza. Hallgatott. - Igen, azt írja, hogy a francziákat megsemmisítették, micsoda folyónál is?

Desalle lesütötte a szemeit.

- A herczeg semmit sem ír erről, - mondotta halkan.

- Csakugyan nem ír? De hiszen csak nem az ujjamból szoptam. - Jó darabig hallgattak valamennyien.

- Úgy... úgy... Nos, Ivanycs Mihail, - szólalt meg egyszerre, felütötte a fejét és rámutatott az épület tervrajzára, - mondd el csak, hogy' gondolod ezt az átalakítást...

Ivanycs Mihail odalépett a tervrajzhoz, és a herczeg, miközben az épület tervrajzáról beszélt vele, bosszús pillantást vetett Marja herczegnőre és Desallera s bement a dolgozó-szobájába.

Marja herczegnő látta azt a zavart és azt a csodálkozó pillantást, melylyel Desalle az apjára nézett, észrevette a hallgatását, s meglepte őt az, hogy az apja a fia levelét ott felejtette az asztalon; de nemcsak hogy félt Desalle-től zavarának és hallgatásának az okát megkérdezni, de még csak rágondolni se volt bátorsága.

Este Ivanycs Mihail a herczeg megbízásából elment Marja herczegnőhöz Andrej herczeg leveléért, melyet ott felejtett volt a fogadó-szobában. Marja herczegnő odaadta neki a levelet. Bár kellemetlen volt neki, mégis megkérdezte Ivanycs Mihailtól, hogy mit csinál az apja.

- Folyton tesz-vesz, - felelt Ivanycs Mihail tiszteletteljesen gúnyos mosolylyal, melytől Marja herczegnő szinte elsápadt. - Sokat nyugtalankodik az új épület miatt. Egy darabig olvasott, most pedig, - mondotta Ivanycs Mihail kissé halkabban, - az íróasztalánál ül és alkalmasint a végrendeletén dolgozik. (Az utóbbi időben a herczegnek egyik legkedvenczebb foglalkozása az volt, hogy a halála után hátramaradó iratokkal bíbelődött, a melyeket a végrendeletének nevezett.)

- És Alpatycsot csakugyan elküldi Szmolenszkba? - kérdezte Marja herczegnő.

- Hogyne, már régóta vár.

III.

Mikor Ivanycs Mihail visszatért a levéllel a dolgozószobába, a herczeg ernyővel és pápaszemmel a szemén, ernyős gyertyák mellett ott ült íróasztalának a nyitott fiókja előtt, és valamelyes ünnepélyességgel elhelyezkedve, az iratait (mint ő hívta: följegyzéseit) olvasgatta, a melyek a halála után az uralkodónak voltak átadandók.

Mikor Ivanycs Mihail belépett, az arra az időre való visszaemlékezés könnyei csillogtak a herczeg szemeiben, a mikor azokat írta, a miket most olvasgatott. Kivette Ivanycs Mihail kezéből a levelet, zsebetette, elrakta az iratait és behívta a már régóta várakozó Alpatycsot.

Egy szelet papírra föl volt írva mindaz, a mire Szmolenszkból szüksége volt, s az öreg herczeg az ajtóban álló Alpatycs mellett föl és alá járva adta ki neki a parancsait.

- Először is, levélpapírt, hallod, nyolcz konczot, e szerint a mustra szerint; arany-metszéssel... itt a mustra, de föltétlenül ilyen legyen; lakkot, pecsétviaszt - Ivanycs Mihail czédulája szerint.

Megint elkezdett járni és rápillantott a papirszeletre.

- Azután személyesen átadod a levelemet a kormányzónak, s elismervényt kérész róla.

Azután még reteszek kellett az új ház ajtaira, még pedig szakasztott olyanok, a minőket a herczeg maga kieszelt. Azután meg kellett rendelnie egy kemény tokot a végrendelete számára.

Több mint két óra hosszat osztogatta Alpatycsnak a parancsokat, s még mindig nem bocsátotta el. Olykor leült, elgondolkozott, s behunyt szemekkel elszunnyadt. Alpatycs elkezdett fészkelődni.

- No csak menj, menj; ha netán még kell valami, majd elküldök érted.

Alpatycs kiment. A herczeg megint odament az íróasztala fiókjához, belepillantott, hozzányúlt az írásaihoz, majd megint bezárta a fiókot s leült az asztalhoz, hogy a kormányzónak szánt levelet megírja.

Jó későre járt az idő, mikor fölkelte s a levelet lezárta. Szeretett volna aludni, de tudta, hogy nem fog tudni elaludni, s hogy a leggyalázatosabb gondolatok fogják az ágyban gyötörni. Behívta Tichont s végigjárta vele a szobákat, hogy megmondja neki, hol állítsák föl az ágyát erre az éjszakára. Körsétája közben szemügre vett minden szögletet.

Sehol se volt inyére, de mégis legrosszabbnak látszott előtte a dolgozó-szobájában lévő pamlag. Szinte irtózott ettől a pamlagtól, alkalmasint azoknak a nyomasztó gondolatoknak a révén, a melyek gyötörték, ha ott feküdt rajta. Sehol se volt jó, de mégis a legjobb volt tán az a sarok a pamlagos-szobában, a zongora mögött: itt eddig még soha sem aludt.

Tichon egy inas segítségével behozta az ágyat és fölállította.

- Nem úgy, nem úgy! - kiáltott rá a herczeg és sajátkezűleg elhúzta az ágyat vagy négy versoknyira a szeglettől, majd ismét visszatolta.

„No végre valahára rendben van minden, most pihenhetek”, - gondolta a herczeg, s átengedte magát Tichonnak, hogy levetkeztesse.

Az erőlködés miatt, a melybe a kaftánjának s nadrágjának a lehúzása került, bosszúsan ránczolt homlokkal végre levetkezett, nehézkesen leereszkedett az ágyra, s mintha eltűnődött volna, megvető pillantással mérte végig sárga és kiaszott lábait. Pedig nem tűnődött, csak habozva gondolt arra a fáradságra, a melyet az fog okozni neki, hogy a lábait fölemelje, s az ágyon elhelyezkedjék. „Jaj, beh nehéz! Jaj, csak már mielőbb vége volna ennek a nyomorúságnak, s *Te* végre elbocsátanál engem!” - gondolta magában. Az ajkait összeszorítva, tán vagy húszszedszer megcsinálta ezt az erőlködést és lefeküdt. De alig hogy lefeküdt, egyszeriben úgy érezte, mintha az ágy nehezen zihálva, s nagyokat zökkenve előre és hátra mozogna alatta. Ez csaknem minden éjszaka megesett vele. Újra kinyitotta immár behunyt szemeit.

„Nincs nyugta az embernek, átkozottak!” - dörögte haragosan. - „Igen, igen, még volt valami fontos, nagyon fontos, a mit éjjelre, az ágyba tartottam fönn magamnak. A reteszek? Nem, ezekről szóltam. Nem, nem, a fogadó-szobában volt valami. Marja herczegnő hazudott valamit. Vagy az a hóbortos Desalle mondott valamit. Vagy a zsebemben valami, - már igazán nem emlékszem”.

- Tiska! Miről is beszéltünk az ebédnél?

- Mihail herczegről...

- Hallgass, hallgass. - A herczeg rácsapott a kezével az asztalra. - Tudom már, Andrej herczeg levele. Marja herczegnő olvasta föl. Desalle valamit mondott Vitebszkről. Most majd elolvasom.

Megparancsolta, hogy hozza el a zsebéből a levelet, hozza oda az ágyhoz azt a kis asztalt, a melyen egy csavart viaszgyertya égett s a citromosvize állott, s föltéven a pápaszemét, elkezdett olvasni. Csak most, az éjszaka csöndjében, a zöld ernyő alól kiszűrődő gyér világosságnál olvasván a levelet, csak most értette meg egy pillanatra annak egész jelentőségét.

„A francziák Vitebszkben vannak, négy nap alatt Szmolenszkben lehetnek; talán már ott is vannak.”

- Tiska! - Tichon felugrott. - Nem, nem kell, nem kell! - kiáltott föl.

A levelet a gyertyatartó alá rejtette s behunyta a szemeit. És maga előtt látta a Dunát, a verőfényes délelőttöt, a nádasokat, az orosz tábornok, s ő, a fiatal tábornok, a kinek még egyetlen ráncz sincs a homlokán, fürgén, pirosan és vidáman belép Potemkin festett sátorába, s a kegyencz iránt való irígység izzó érzése épp oly erővel támad föl benne, mint akkor. És eszébe jutnak mindazok a szavak, a melyeket akkor, Potemkinnel való első találkozásakor mondott. Úgyszintén maga előtt lát egy pufók, sárgás arcú zömök és kövér asszonyt - a czárné-matyuskát, - látja a mosolyát, hallja a hangját, mikor először olyan hizelgően fogadta őt, azután eszébe jut az arcza ott a ravatalon, s a ravatal mellett álló Zubov-val való összekocczanása, mikor követelte, hogy a halott kezét megcsókolhassa.

„Óh, bár mielőbb visszatérhetnék azokhoz az időkhöz, bár mielőbb, de mielőbb véget érne mindaz, a mi most van, s bár hagynának már nyugton!”

IV.

Lyszyja Gory, Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceg birtoka Szmolenszktől hatvan s a moszkvai országúttól vagy három versztnyre feküdt.

Ugyanaznap este, mikor a herceg kiadta a parancsait Alpatycsnak, Desalle találkozózt kért Marja hercegnőtől, közölte vele, hogy miután a herceg gyengélkedik, és nem hajlandó a biztonsága érdekében semmi intézkedést se tenni, Andrej herceg leveléből pedig nyilvánvaló, hogy a Lyszyja Gory-ban való tartózkodás éppenséggel nem veszélytelen, teljes tisztelettel azt tanácsolja a hercegnőnek, hogy küldjön ő Alpatycs által levelet a szmolenszki kormányzónak, azzal a kéréssel, hogy tájékoztassa őket a dolgok állásáról és arról a veszedelemről, mely Lyszyja Gory-t netán fenyegeti. Desalle meg is írt Marja hercegnő számára egy a kormányzónak szóló levelet, melyet a hercegnő aláírt, s melyet azzal a szigorú parancscsal adtak át Alpatycsnak, hogy sürgősen kézbesítse a kormányzónak, s ha csakugyan van veszedelem, siessen haza.

Alpatycs, miután a parancsokat átvette, fehér, hódprémes sipkájában (mely a herceg ajándéka volt), s akár csak a herceg, bottal a kezében, kiment, hogy felüljön a kibitkára, a melybe három jó húsban lévő sötét pej volt befogva, s a melyhez az egész háznép kikísérte.

A csengőt lekötötték, a csörgőket pedig papirosba csavargatták. A herceg Lyszyja Gory-ban senkinek sem engedte meg, hogy csengőkkel kocsikázzék vagy szánkázzék. De Alpatycs, különösen hosszabb útra, nagyon szerette a csengőket és a csörgőket. Alpatycs házicselédei, a gazdasági irnok, az urasági és a cseléd-szakácsnő, két öreg asszony, egy kozák siheder, a kocsisok s még egy sereg más cseléd, mind ott voltak körülötte.

A leánya kartonhuzatos pehely párnákat rakott alá és a háta mögé. Öreg sógornője titkon egy batyút rejtett az ülés alá. A kocsisok egyike, a hóna alá nyúlva, fölsegítette.

- No, no, micsoda vénasszonyos előkészületek! Oh, asszonyok, asszonyok! - szólt Alpatycs szaporán és ingerülten, mint a hogy' a herceg szokott, és felült a kibitkára. Miután a végzendő munkákra vonatkozó utolsó utasításokat is kiadta az irnokának, Alpatycs - ebben azonban már nem a herceget utánozván, - kopasz fejéről lekapta a sapkát és háromszor egymás után keresztet vetett magára.

- Aztán ha baj van... jöjjön ám vissza Alpatycs Jakov; szánjon meg bennünket, a Krisztusért, - kiáltott rá a felesége, a háborúról és az ellenségről szállongó hírekre czélozván.

- Vénasszonyok, vénasszonyok, vénasszonyos előkészületek! - dűnnyögte Alpatycs magában, s megindulván, elnézte maga körül a hol sárguló rozsszal, hol sűrű és még zöld zabbal elborított, hol meg még fekete földeket, melyeket csak most kezdtek el forgatni. Alpatycs útközben gyönyörködött az idei nyári vetés ritka sokat ígérő szépségén, elnézte a rozsföldek tábláit, a melyekben itt-ott már elkezdődött az aratás, s eltűnődött a gazdasági teendőkön, a vetésen és a behordáson, valamint azon, nem feledkezett-e meg a hercegnek valami parancsáról.

Kétszeri etetés után Alpatycs augusztus 4-ikén este megérkezett a városba.

Alpatycs már útközben is találkozott csapatokkal és társzekerekkel. Szmolenszk alá érkezvén, távoli lövöldözést hallott, melynek a hangjai azonban legkevésbé se lepték meg. Sokkal inkább megütközött azon, hogy Szmolenszk felé közeledvén, egy gyönyörű zabtáblát látott, a melyet, nyilván takarmánynak, katonák kaszáltak s a mely körül egész tábor terült el: ez a körülmény kissé bámulatba ejtette Alpatycsot, de csakhamar erről is megfeledkezett s nem gondolt egyébre, mint a maga dolgaira.

Alpatycs életének az érdekei, immár több, mint harmincz esztendő óta kizárólag a herceg akaratának a keretében mozogtak, és soha egy pillanatra se terjeszkedtek túl ezeken a kereteken. Mindaz, a mi nem a herceg akaratának a megvalósítására vonatkozott, nemcsak hogy nem érdekelte őt, de nem is létezett rá nézve.

Alpatycs augusztus 4-ikén megérkezvén Szmolenszkbe, a Dnyeper túlsó partján, a gacsenszki külvárosban egy Ferapontov nevű fogadós korcsmájában szállt meg, a hová már harmincz esztendő óta szállni szokott. Ferapontov tizenkét esztendővel azelőtt Alpatycs közvetítésével egy szerencsés pillanatban megvásárolván a herceg erdejét, elkezdett kereskedni, s most volt háza, fogadója és egy, az egész kormányzóságban ösmert lisztnagykereskedése. Ferapontov kövér, fekete, piros arcú, negyven év körüli parasztember volt, ajkai szélesek, bütykös orra vastag, torzomborz fekete szemöldökei fölött ugyanilyen bütykök, potroha nagy.

Ferapontov mellényben és karton-ingben állott az utcára nyíló bolt ajtajában. Alpatycsot megpillantván, odament hozzá.

- Adjon Isten, Alpatycs Jakov. A nép menekül a városból, te meg most állítasz be hozzánk, - szólt oda neki.

- De hát miért menekülnek? - kérdezte Alpatycs.

- 'Sz én is azt mondom, hogy buta népség. Mind fél a francziától.

- Szoknyahősök, szoknyahősök! - dörögte Alpatycs.

- Magam is a mondó vagyok, Alpatycs Jakov. Én azt tartom, ki van adva a parancs, hogy nem szabad őket beereszteni, hát úgy is lesz. De a parasztok már három rubelt kérnek egy szekérért - az Istentelenek! - Alpatycs Jakov szórakozottan hallgatott. Magának számovárt, a lovainak szénát kért s miután megtéázott, lefeküdt aludni.

Egész éjjel csapatok vonultak el a fogadó mellett. Másnap Alpatycs felvette a pruszlikját, melyet csak a városban szokott viselni, s a dolgai után látott. Napos, verőfényes reggel volt, s

már nyolcz órakor rekkenő hőség uralkodott. „Pompás nap volna a behordásra”, - gondolta Alpatycs. A városon kívül már kora reggel óta lövöldözés hallatszott.

Nyolcz órától kezdve a puskaropogáshoz még ágyúdörgés is járult. Az utcán tömérdek nép hullámzott s katonaság vonult ide s tova, de azért a kocsi-forgalom csak olyan volt, mint máskor, a kereskedők ott álltak a boltajtókban s a templomokban zavartalanul folyt az isteni tisztelet. Alpatycs benézett egynéhány boltba, elment a hatósághoz, a postára és a kormányzóhoz. A hatóságnál, a boltokban, a postán, mindenki csak a háborúról és az ellenségről beszélt, mely már ostrom alá vette a várost; egymástól kérdezték, mitévők legyenek s mind csak azon voltak, hogy egymást megnyugtassák.

A kormányzó háza előtt Alpatycs nagy tömeg embert, egy csapat kozákot talált s ott látta a kormányzó úti batárját is. A lépcsőn Alpatycs Jakov két nemes úrral találkozott, a kik közül az egyiket ösmerte. Az a nemes, a kit ösmert, egy volt járásbíró, nagy tüzzel beszélt.

- Nem tréfa-dolog ám ez, - mondotta. - Könnyű annak, a ki egyedül van. Egy ember, ha szegény is, csak egy ember, de egy tizenháromtagú család, és az embernek mindene... Sikerült elérniök, hogy elpusztulunk valamennyien, azt kérdem én már most, micsoda hatás ez?... Eh, hogy kötném fel őket mind, ezeket a zsványokat...

- No, no, elég, - szólt rá a másik.

- Bánom is én, hadd hallja meg! Törődöm is én vele, végre is nem vagyunk kutyák, - szólott a volt járásbíró, és körülnézvé, megpillantotta Alpatycsot.

- Áh, Alpatycs Jakov, hát te mit keresel itten?

- Ő excellenciája megbízásából a kormányzóhoz jöttem, - felelt Alpatycs, büszkén hátraszegvén a fejét s az övébe dugta a kezét, a mit mindig meg szokott cselekedni, a mikor a herceget említette... - a dolgok állása felől kell tájékozódnom, - mondotta.

- Hát csak tájékozódjál, - kiáltott rá a földbirtokos, - elértük, hogy nincsen se szekér, se semmi!... Ott van ni, hallod? - mondotta arrafelé mutatva, a honnan a lövések hallatszottak.

- Annyira vitték a dolgot, hogy el kell pusztulni valamennyiünknek... a zsványok! - tört ki belőle ismét, és odább állott.

Alpatycs megcsóválta a fejét és fölment a lépcsőn. A fogadó-terem tele volt kereskedőkkel, asszonyokkal és hivatalnokokkal, a kik némán tekintgettek egymásra. Kinyílt a dolgozószoba ajtaja, mire valamennyien fölkeltek és megindultak előre. Kijött az ajtón egy hivatalnok, valamit mondott az egyik kereskedőnek, szólított egy hivatalnokot, a kinek valami keresztlógott a nyakán, és megint eltűnt az ajtó mögött, szemlátomást ki akarván térni a rá függesztett tekintetek, s a hozzá intézett kérdések elől. Alpatycs előbbre furakodott, s mikor a hivatalnok legközelebb megjelent, kezét kigombolt kabátja alá dugva, odafordult hozzá és átadott néki két levelet.

- Asch bárónak, Bolkonszkij herceg főhadvezértől, - tagolta olyan ünnepélyesen és jelentőségteljesen, hogy a hivatalnok önkéntelenül odafordult hozzá és elvette tőle a leveleket. Pár perc múlva a kormányzó fogadta Alpatycsot és sietve így szólt hozzá:

- Jelentsd a hercegnek és a hercegnőnek, hogy nekem mindenről volt tudomásom; felsőbb parancsra cselekedtem, - íme...

Átadott Alpatycsnek egy iratot.

- Egyébiránt, tekintettel arra, hogy a herceg gyöngélkedik, azt tanácsolom, költözzenek át Moszkvába. Magam is tüstént indulok. Jelentsd... - De a kormányzó nem fejezhette be;

beszaladt az ajtón egy porlepte és verejtékező katonatiszt, s francziául elkezdett valamit mondani. A rémület kifejezése ült ki a kormányzó arczára.

- Mehetsz, - mondotta, a fejével intvén Alpatycsna és elkezdett a tiszttől kérdezősködni. Mohó, ijedt és tehetetlen pillantások meredtek Alpatycsra, mikor a kormányzó szobájából kijött. Alpatycs, önkéntelenül figyelvén a közeli s mindjobban erősödő lövöldözésre, visszasietett a fogadóba. Annak az iratnak, a melyet a kormányzó átadott Alpatycsna, ez volt a tartalma:

„Biztosíthatom róla, hogy Szmolenszk városát ezidő szerint még a legkisebb veszedelem se fenyegeti, s nem is valószínű, hogy egyhamar fenyegeesse. Az egyik oldalról én, a másiktól pedig Bagration, útban vagyunk, hogy Szmolenszk alatt egyesüljünk, a mi 22-én meg is fog történni, s a két hadsereg együttesen mindaddig meg fogja oltalmazni az ön gondjaira bízott kormányzóságban lakó honfitársainkat, a míg vagy sikerül a haza ellenségeit közös erővel visszaszorítania, vagy míg vitéz soraikból az utolsó katona is ki nem dől. Mindebből láthatja, hogy teljes joggal megnyugtathatja Szmolenszk lakosait, mert a ki két ilyen hős hadseregnek a védelme alatt áll, az meg lehet győződve a diadalukról. (Barclay de Tolly parancsa Asch báróhoz, Szmolenszk polgári kormányzójához, 1812-ben.)”

A nép nyugtalanul ödöngött az utcákon.

Mindúntalan edényekkel, székekkel, szekrényekkel tetézve megrakott szekerek gördültek ki a házak kapujából és vonultak végig az utcákon. A Ferapontov házával szomszédos ház előtt szekerek állottak s búcsúzkodó asszonyok siráncokztak. Egy kutya forgolódott a szekérbe fogott lovak körül.

Alpatycs a szokottnál szaporább léptekkel bekanyarodott az udvarra, egyenesen a kocsiszín alá ment, a hol kocsija és lovai állottak. A kocsis aludt; Alpatycs felköltötte, megparancsolta, hogy fogjon és betért a házba. A gazda szobájából gyereksírás, fuldokló asszonyi zokogás és Ferapontov rekedt kiabálása hallatszott ki. A szakácsné, mint egy megriasztott tyúk repdesett a pítvaron ide s tova, a mikor Alpatycs belépett.

- Halálra verte... agyonverte az asszonyt!... Úgy verte, úgy vonszolta!...

- Miért? - kérdezte Alpatycs.

- Kérte, hogy elmelessen. Végre is asszony az Istenadta. Vígy el engem, - aszongya, - ne engedj itt elpusztulni, apró gyermekeimmel; a többiek, - aszongya, - már mind elmentek, mi meg itt maradunk? Arra elkezdte verni... Úgy ütötte, verte, ránczigálta!

Alpatycs félig-meddig helyeslőleg bólintott ezekre a szavakra és semmit se akarván többé hallani, bement a gazda ajtajával szemben levő szobába, a melyben a bevásárlásait hagyta.

- Te gyilkos, te gonosztévő, - ordított ekkor egy sovány asszony, kis gyermekkel a karján s a fejéről letépett kendővel kirohant az ajtón, leszaladt a lépcsőn az udvarra. Ferapontov jött utána, de mikor Alpatycsot megpillantotta, rendbeszedte a mellényét s a haját, egy nagyot ásított s besompolygott a szobába Alpatycshoz.

- Talán bizony már menni akarsz? - kérdezte tőle.

Alpatycs nem felelt a kérdésre, rá se hederített a gazdára, hanem a czókmókját szedegetve, megkérdezte, mivel tartozik az éjjeli szállásért.

- Majd eligazítjuk! Nos, hát voltál a kormányzónál? - kérdezte Ferapontov. - Mi az újság?

Alpatycs azt felelte, hogy a kormányzó semmi határozottat se mondott neki.

- De hogy' is juthatnánk mi el innen? - mondotta Ferapontov. - Tessék Dorogobuzsáig két rúbelt fizetni egy szekérért. Már én csak azt mondom: nincs Istenük ezeknek! - szólott.

- Szelivanovnak, annak beütött, már csütörtökön, eladott lisztet a hadsereg számára, zsákját kilencz rúbeltért. Nos, iszol még teát? - tette hozzá. Mialatt fogtak, Alpatycs és Ferapontov megteáztak, s elbeszélgettek a gabonaárakról, a termésről s a behordásra kedvező időjárásról.

- No, de úgy látszik elhallgattak, - szólott Ferapontov, miután megivott három pohár teát és fölkelte, - alkalmasint a mieink győztek. Hiszen meg volt mondva, hogy ne tágítsunk. Hát bizonyosan erősek vagyunk... A minapában azt beszélték, hogy Platon Ivanycs Matvjev, belekergette őket a Marina folyóba, s vagy tizenennyolczezeren fúltak bele egy nap.

Alpatycs összeszedte a bevásárlásait, átadta a belépő kocsisnak s leszámolt a gazdával. A kapuban felhangzott a kerekek zörgése, a patkók csattogása s a kigördülő kibitka csörgőinek a csörgése.

Jóval elmúlt már dél, az utca egyik fele árnyékban volt, a másikat fényesen bevilágította a ragyogó napsugár. Alpatycs kinézett az ablakon s az ajtó felé indult. Egyszerre valami távoli sivítás és zuhanás, majd ezzel összeolvadva ágyúbömbölés hallatszott, a melytől még az ablakok is megrezdültek.

Alpatycs kiment az utcára; két ember futott az utcán a híd felé. Mindenfelől füttyölés, ágyúgolyók zuhogása s a városba behulló gránátok robbanása hallatszott. De a lakosság szinte nem is hallotta ezeket a hangokat s ügyet se vetett reájuk, annyira lekötötte a figyelmét a városon kívül folyó ágyúzás bömbölése. Napoleon parancsára, reggel öt óra óta százharmincz ágyú bombázta a várost. A lakosság eleinte nem volt tisztában ennek a bombázásnak a jelentőségével.

A lecsapó golyók és gránátok hangjai eleinte csak kíváncsiságot keltettek. Ferapontov felesége, a ki azóta szakadatlanul ordított a félszer alatt, elhallgatott, s kis gyermekével a karján kiment a kapu elé s szótlánul nézte a népet és figyelt a mindenféle hangokra.

A szakácsné és a szatócs is kiszaladtak a kapu elé. Valamennyien derült kíváncsisággal iparkodtak meglátni a fejük fölött repülő golyókat. Az utcasarkon élénk beszélgetésbe merülve egy csoport ember közeledett.

- Ez már valami! - szólott az egyik, - a tetőt is, a padmalyt is ízzé-porrá zúzta. - Úgy feltúrta a földet, akár a disznó, - tódította a másik.

- E' már aztán valami, szinte felbuzdul az ember tőle! - szólott mosolyogva.

- Szerencséd, hogy elugrottál, különben ugyancsak odamázolt volna.

A nép odafordult a közeledők felé. Megálltak s elmesélték, hogy' csapott le egy golyó az orruk előtt egy házba. E közben más lövegek is, hol ágyúgolyók, sebes és komor zúgással, hol meg gránátok éles sivítással, egyre-másra süvítettek el az emberek feje fölött; de egyetlen löveg se hullott le a közelben, mind túlrepülte őket. Alpatycs felült a kibitkájára. A gazda ott állott a kapuban.

- Ilyet se láttál még! - kiáltott rá a szakácsnéra, a ki felgyűrt ujjakkal, piros viganóban, csípőre tett kezekkel, imbolyogva odaállt a szegletre, hogy hallja, mit beszélnek.

- No, már ez csuda, - mondotta, a mint a gazdája szavát meghallotta, megfordult és helyre-ruczczantotta felgyűrt viganóját.

Megint, de ezúttal nagyon is közel, mint egy felülről lecsapó madár, sivítva közeledett valami, az utca közepén fölillant egy szikra, nagyot durrant és sűrű füst borította el az egész utcát.

- Mi a ménküti csinálsz itt, te jó madár? - kiáltott föl a gazda s odafordult a szakácsnéhez.

Abban a pillanatban minden oldalról keservesen feljajdultak az asszonyok, rémületében sírva fakadt egy kis gyerek, s a nép sápadt arczczal tolongott a szakácsné körül. A tömegből élesen kivált a szakácsné jajgatása és sírángozása.

- Oh-oh-oh, jaj lelkem, jaj! Édes fehér galambocskáim! Ne hagyjatok meghalni! Én édes fehér galambocskáim!...

Öt percz múlva már egy lélek se volt az utcán. A szakácsnét, a kinek a csípőjét zúzta össze egy gránát szilánkja, bevitték a konyhába. Alpatycs, a kocsisa, Ferapontov felesége a gyermekével és a házmester a pinczében ültek és hallgatóztak. Az ágyúk dörgése, a lövegek sívítása s a szakácsnőnek mindezek közül a hangok közül kiváló keserves jajgatása, egy pillanattig se szünetelt. A gazda felesége hol a gyermekét ringatta és csitíttatta, hol sírángozó suttogással kérdezgette mindazoktól, a kik a pinczében voltak, vajjon hol az ura, a ki ott maradt az utcán. A szatócs, a ki szintén lejött a pinczébe, azt mondta neki, hogy a gazda a néppel együtt elment a templomba, a hol körülhordozzák a szmolenszki csudatévő szent-képet.

Alkonytájban az ágyúzás csillapodni kezdett. Alpatycs előjött a pinczéből s megállt az ajtóban.

Az addig derült esti égbolt el volt borítva füsttel. S ezen a füstön furcsán fénylett keresztül az újhoid magasan felkapaszkodott sarlója. Az addigi rettenetes ágyúbömbölés elnémulása után, úgy látszott csend borult a városra, melyet csak a lépteknek és a sóhajoknak az egész városon szétterülő moraja, távoli fölkiáltások és a lángok sistergése szakítottak meg. A szakácsnő jajveszékelése most egészen elnémult. Két felől fekete füstfellegek gomolyogtak a tüzekből az ég felé. Az utcákon nem sorakozva, hanem mint a megbolygatott hangyaboly népe, minden irányban a legkülönbélebb egyenruhába öltözött katonák jártak ide s tova. Néhányan Alpatycs szemeláttára bemenekültek Ferapontov udvarába. Alpatycs kiállott a kapuba. Szorongva és sietve vonult vissza előtte egy egész ezred, s az egész utcát eltorlaszolta.

- A város megadja magát; siessen, meneküljön, - szólt oda neki egy tiszt, a ki őt észrevette, és legott odafordult a katonákhoz:

- Majd adok én nektek az udvarokon bujkálni! - kiáltott reájuk.

Alpatycs visszament a házba s a kocsisát szólítván, megparancsolta neki, hogy álljon elő a kocsijával. Alpatycs és kocsisa után Ferapontov házának a lakói is mind előkerültek. A mint a füstöt s az alkony homályában mind rémesebben világító tüzeket meglátták, az asszonyok, a kik eddig hallgattak, egyszerre keservesen fölajdultak. Mintegy válaszul erre, a város minden részéből hasonló jajveszékelés hallatszott. Alpatycs a kocsisával együtt remegő kézzel bogozgatta ki a félszer alatt az összegabalyodott gyeplőszárazakat és istrángokat.

Mikor Alpatycs a kapun kifordult, látta, a mint Ferapontov boltjában vagy tíz katona hangos szóváltások közepett töltögette a zsákjait és a tarisznyáit búzaliszttal és napraforgó-maggal. Ugyanakkor lépett be az utcáról a boltba Ferapontov. Mikor a katonákat megpillantotta, rájuk akart kiáltani, de meggondolta a dolgot s a hajához kapva zokogó kacagásban tört ki.

- Csak vigyetek, vigyetek el mindent, fiúk! Ne maradjon itt semmi azoknak az ördögöknek, - kiáltott föl, s maga is fogott néhány zsákot s kihajigálta az utcára. Néhány katona, megszeppenve, kiszaladt az utcára, de a többiek csak folytatták a töltögetést. Ferapontov, Alpatycsot megpillantván, odafordult hozzá:

- Vége Oroszországnak! - kiáltott föl. - Alpatycs! Vége! Magam gyújtom föl a házamat! Vége!... - Ferapontov kiszaladt az udvarra.

Az egész utcát eltorlaszolva, szakadatlanul vonultak a katonák, úgy, hogy Alpatycs nem indulhatott el, hanem várnia kellett. Ferapontov felesége a gyermekeivel együtt szintén fenn ült egy talyigán s várta, hogy indulhasson.

Egészen beesteledett. Csillagok ragyogtak az égen, s olykor fölcillant a füstbe borult újhó. A Dnyeper felé vezető lejtőn, Alpatycs és a fogadósné kocsijai, melyek csak lassan vergődtek tova a katonaság sűrű sorai s a többi szekerek közt, kénytelenek voltak megállni. Nem messze attól az utczakeresztezéstől, a hol a szekerek megállottak, egy ház és néhány bódé égett egy közben. A ház már csaknem teljesen leégett. A lángok hol elhaltak s eltűntek a fekete füstben, hol ismét egyszerre fényesen fellobbantak, s megdöbbszerűen élesen világították meg az utczakeresztezésnél szorongó emberek arcát. A tűz körül fekete alakok bukkantak elő, s a lángok szüntelen sistergése közben beszélgetés és fölkiáltások hangzottak föl. Alpatycs, a ki látván, hogy nem egyhamar juthat előre, leugrott volt a kocsijáról, visszatért a közbe s elnézte a tüzet. A tűz körül folyton katonák jártak ide s tova és Alpatycs látta, a mint két katona s egy gyapjú-köpenyes polgárember egy égő gerendát vonszoltak a tűzből a szomszéd udvarra; mások széna-kötegeket hurczoltak magukkal.

Alpatycs odament egy teljes lánggal égő magas hombár körül ácsorgó tömeghez. A falakat egészen elborította a tűz, a hombár hátulja beomlott, a zsindelytető széthullott, s a gerendák pirosan izzottak. A tömeg nyilván azt a pillanatot várta, mikor a tető is beomlik. Ugyanazt várta Alpatycs is.

- Alpatycs! - kiáltott rá egyszerre valami ösmerős hang az öregre.

- Batyuska, kegyelmes uram, - felelt Alpatycs, a ki legott felösmerte fiatal herczegének a hangját.

Andrej herczeg köpenyben s egy fekete lovon ülve állott a tömeg mögött és onnan nézett Alpatycsra.

- Hát te hogy' kerülsz ide? - kérdezte tőle.

- Kegye... kegyelmes uram, - szólott Alpatycs és elsírta magát... - kegye... kegyel... mes... hát csakugyan elvesztünk! Istenkém!...

- Hogy' kerülsz ide! - ismételte Andrej herczeg.

Ebben a pillanatban hirtelen új életre kapott a láng, és megvilágította Alpatycs előtt fiatal gazdájának a sápadt és beesett arcát. Alpatycs elmondta, hogy mi dologban járt a városban, s hogy milyen nehezen tudott onnan elszabadulni.

- De hát kegyelmes uram, csakugyan elvesztünk? - kérdezte még egyszer.

Andrej herczeg, a nélkül, hogy felelt volna, elővette a jegyzőkönyvét, s fölrántván a térdét, elkezdett czeruzával egy kitépett lapra valamit írni. Ezt írta a hűgának:

„Szmolenszket feladják, - írta, - s legkésőbb egy hét alatt Lyszyja Gory is az ellenség kezében lesz. Utazzatok tüstént Moszkvába. Felelj azonnal, mikor utaztok, s küldd a választ gyorsfutárral Uszvjázs-ba.”

Miután a czédulát megírta és átadta Alpatycsnek, szóval is elmondta neki hogy' intézze az apja, a herczegnő, a fia s a nevelő elutazását, s hova és hogy' küldjön neki választ azonnal. Rá sem ért rendelkezéseit mind elmondani, mikor a lovas törzskar főnöke a kíséretével együtt vágatva odajött hozzá.

- Ön az, ezredes? - kiáltott rá a törzskari főnök, Andrej herczeg előtt jól ösmert hangon s németes kiejtéssel. - Az ön jelenlétében házakat gyújtanak föl, s ön csak nézi? Mit jelentsen ez? Ezért felelni fog, - kiáltott rá Berg, a ki ezidőszerint az első hadsereg balszárnán lévő

gyalogos csapatok törzskari főnökének volt a helyettese, - a mely állás, szerinte, nagyon kellemes és tekintélyes állás volt.

Andrej herczeg ránézett és a nélkül, hogy felelt volna neki, tovább beszélt Alpatycsnak.

- Mondd meg tehát, hogy tizedikére várok választ, s ha addig nem kapok róla hírt, hogy valamennyien elutaztak, kénytelen leszek itthagyni mindent és magam menni el Lyszyja Gory-ba.

- Herczeg, én csak azért szóltam, - mondotta Berg, mikor Andrej herczeget megösmerte, - mert teljesítenem kell a parancsot, mely elől soh' se szoktam kitérni... Kérem, ne vegye hát rossz néven, - mentegetőzött Berg.

Megreccscent valami a tűzben. Egy pillanatra elültek a lángok: fekete füstfellegek törtek elő a tető alól. Még egy rémes roppanás hallatszott a tűzben s utána beomlott valami hatalmas tömeg.

- Hajajaj! - ordított a tömeg válaszul a hombár tetejének a beomlására, a mely alól az égő gabonától pörkölés szaga terjengett szanaszét. Újra feléledtek a lángok, s megvilágították a tűz körül álló emberek örömtől élénk és elgyötört ábrázatát.

Az a gyapjú-köpenyes ember magasra emelt kézzel fölkiáltott:

- Nagyszerű! Csak rajta fiúk! Nagyszerű!...

- Ez maga a gazda, - hallatszottak hangok.

- Nos tehát, - mondotta Andrej herczeg Alpatycshoz fordulva, - intézz el mindent pontosan, úgy, a mint mondtam. - És a nélkül, hogy csak egy szót is szólt volna Berghez, a ki némán állott mellette, megsarkantyúzta a lovát, s eltűnt a közben.

V.

Szmolenszktől kezdve a csapatok állandóan visszavonultak. Az ellenség nyomon követte őket. Augusztus 10-ikén, az az ezred, melynek Andrej herczeg volt a parancsnoka, az országúton elvonult a Lyszyja Gory-ba vezető fasor mellett. Immár három hét óta állandó volt a forróság és a szárazság. Nap-nap után bodros felhők kalandoztak az égen, de csak nagy néha takarták el a napot; estére aztán megint kitisztult s barnásvörös ködben nyugodott le a nap. Csak az éjjeli erős harmat üdítette fel a földet. A lábon maradt gabona leperzselődött, s kihullott belőle a szem. A mocsarak kiszáradtak. A marha semmi táplálékot se találván a nap által leperzselt legelőkön, egyre bőgött az éhségtől. Csak az erdőkben, és éjjelenként, a míg a harmat hullott, volt valamivel hűvösebb. De az úton, az országúton, a melyen a csapatok vonultak, még éjszaka, s még erdők között se volt hűvös. A harmat meg se látszott az útnak, több mint fertály arsinnyi magasra felgyülemlett száraz porán. Alig hogy pitymallott, elkezdődött a mozgolódás. A szekerek és az ágyúk tengelyig, a gyalogság pedig bokáig járt a puha, fülledt és forró homokban, mely még éjszakán át se hült le. Ennek a száraz homoknak egy részét letaposták a lábak és a kerekek, másik része pedig fölszállt, s felhőként vette körül a csapatokat, s beletapadt az úton vonuló emberek és állatok szemébe, hajába, füleibe, orrába és különösen a tüdejébe. Minél magasabbra emelkedett a nap, annál magasabbra szállt föl a porfelleg, s ezen a finom és forró poron keresztül, szabad szemmel is bele lehetett nézni a felhőktől ment napba, mely olyan volt, mint egy nagy, biborvörös korong. Szél nem lengett s az emberek szinte lihegtek ebben a mozdulatlan levegőben. Az emberek szájukat és orrukat

kendővel kötötték be. Ha faluhoz értek, valósággal megrohanták a kutakat. Verekedtek a vízárt, s fenékgig kiitták a kútakat.

Andrej herczeg ezredparancsnok volt, s az ezred elhelyezése, embereinek a jóléte s a parancsok kapásának és adásának a szükségessége volt minden gondja. Szmolenszk égése és kiürítése korszakot alkotott Andrej herczeg életében. Az ellenség iránt érzett gyűlölet új érzése elfeledtette vele a fájdalmat. Testtel-lélekkel az ezrede dolgainak szentelte magát, gondoskodott az embereiről és a tisztjeiről és gyöngéd volt irántuk. Az ezredében a *mi herczegünk*-nek hívták őt, büszkék voltak rá és szerették. De jó és szelíd csak az ezredbeliei, Timochin stb., szóval az olyan emberek iránt volt, a kik újak voltak körülötte s a kik a múltját nem ismerhették s nem érthették; de a mint a régibb, törzsbeli emberei közül akadt össze valakivel, legott megint elkezdett berzenkedni; haragos, gúnyos és lenéző modorban bánt velük. Mindaz, a mi a multa emlékeztetett, visszataszította őt, s azért ezzel az elmúlt világgal szemben csak azon volt, hogy ne legyen igazságtalan, s a kötelességét teljesítse.

Az igaz, hogy minden sötét és komor színben tűnt föl Andrej herczeg előtt, különösen az után, hogy Szmolenszkot (melyet az ő felfogása szerint még tovább lehetett és kellett volna védelmezni) augusztus 6-ikán kiürítették és azután, hogy beteg apjának Moszkvába kellett menekülnie, és Lyszyja Gory-t, melyet annyira szeretett, melyet ő rendezett és telepített be, szabad prédául el kellett hagynia; de ennek ellenére is, Andrej herczeg, hála az ezredének, egészen más, az általános kérdésekkel semmi kapcsolatban sem álló tárgyra - az ezredére is képes volt gondolni. Augusztus 10-ikén az a hadoszlop, a melyhez az ő ezrede is tartozott, Lyszyja Goryval egy vonalba került. Andrej herczeg két nappal azelőtt kapott hírt, hogy az apja, a húga és a fia elutaztak Moszkvába. Bár Andrej herczegnek semmi dolga se volt Lyszyja Gory-ban, mégis annál a vágnál fogva, hogy kissé tobzódjék a fájdalmában, arra lyukadt ki, hogy el kell mennie Lyszyja Gory-ba.

Megnyergeltette a lovát, s a menetelés alatt ellovagolt a falujába, a hol született s a hol gyermekkorát töltötte. Mikor elment a tó mellett, a hol legalább egy tucsat asszony lapoczkált és súlykolta a fehéreneműt, Andrej herczegnek feltűnt, hogy egy lélek se volt a parton, s hogy egy elszabadult és vízzel félig telt ladik oldalt fordulva himbálózott a tó közepén. Andrej herczeg odament az őrházikóhoz. A bejárat kőkapujánál nem volt senki, de a házikó ajtaját nyitva találta. A kert ösvényeit már ellepte a gaz, s az angol parkban borjak és lovak bókászta ide s tova. Andrej herczeg elnézett az üvegházhoz: az ablakai be voltak verve s a vödörökben álló fák közül egyesek kidőltek, mások kiszáradtak. Hívta Taraszt, a kertészt. Nem felelt senki. Kívülről megkerülvén az üvegházat, körülnézett, s azt látta, hogy a faragott léczkerítés teljesen összetöredezett, s a fákról ágastól együtt szedték volt le a szilvát.

Egy öreg paraszt (Andrej herczeg gyermekkorában sokszor látta őt a kapuban) egy zöld padon ült és háncsczipőt fonogatott.

Süket volt és nem hallotta Andrej herczeg jövetelét. Ugyanazon a padon ült, a melyen az öreg herczeg is szeretett elüldögegni, s egy kiszáradt és összetöredezett magnolia-fa ágain háncs-szalagok függtek körülötte.

Andrej herczeg odament a házhoz. Az ódon kertben ki volt vágva néhány hársfa, s a ház előtt, a rózsatők közt, csikájával egy vörös deres ló legelészett. A ház redőnyei le voltak eresztve, csak egyetlen egy ablak volt nyitva a földszinten. A cselédség közül egy siheder, Andrej herczeget megpillantván, befutott a házba.

Alpatycs, miután a családot elutaztatta, egyedül maradt Lyszyja Gory-ban; otthon üldögélt s a „Szentek életé”-t olvasgatta. Mikor Andrej herczeg jöttéről értesült, begombolkozott, s pápaszemmel az orrán kilépett a házból, sietve odament a herczeghez, s a nélkül, hogy egy szót is szólt volna, sírva fakadt s Andrej herczeg térdét csókolgatta.

Azután bosszankodván a gyengeségén, elfordult s jelentést tett neki a dolgok állásáról. A drága és értékes holmit mind átszállították Bogucsarovo-ba. Úgyszintén vagy száz csetvert gabonát is odaszállítottak, a szénát és a, mint Alpatycs mondta, rendkívül szép nyári vetés idei termését pedig a katonák még zölden learatták. A parasztok teljesen tönkre vannak téve, néhányan átmentek Bogucsarovo-ba, egy kis részük azonban itt maradt.

Andrej herczeg nem is hallgatta őt végig, hanem megkérdezte tőle:

- Mikor utazott el az apám és a húgom? - Tudniillik Moszkvába. Alpatycs úgy értelmezvén a kérdést, hogy mikor mentek Bogucsarovo-ba, azt felelte, hogy 7-ikén, s megint a gazdasági ügyekről kezdett beszélni és utasításokat kért.

- Parancsolja, hogy elismervény ellenében zabot adjunk a csapatoknak? Még maradt vagy hatszáz csetvert, - kérdezte Alpatycs.

„Mit feleljek neki?” - gondolta Andrej herczeg, a mint az öregnek a napfényben csillogó kopasz fejét nézte, s az arczkifejezéséből kiolvasta annak a beismerését, hogy ezek a kérdések most éppenséggel nem időszerűek, s hogy csak azért kérdezősködik, hogy a maga fájdalmát elnémítsa.

- Igen, csak adj nekik, - mondotta.

- Ha netán valamelyes rendetlenséget méltóztatott észrevenni a kertben, - szólott Alpatycs, - azt lehetetlen volt elkerülni: három ezred jött és hált meg itt, jobbra dragonyosok. Fölírtam a parancsnokuk nevét és rangját, ha be akarnók perelni őket.

- Hát te mit fogsz csinálni? Itt maradsz, ha az ellenség ezt is elfoglalja? - kérdezte tőle Andrej herczeg.

Alpatycs a herczeg felé fordította a fejét és ránézett; egyszerre ünnepélyes mozdulattal fölemelte a kezét:

- Ő az én oltalmazóm, ám legyen meg az Ő akarata! - mondotta.

Fedetlen fővel a parasztok és házi cselédek egy csoportja jött át a réten és közeledett Andrej herczeg felé.

- No Isten veled! - szólott Andrej herczeg s lehajolt Alpatycshoz. - Menj el te is, vígy magaddal mindent, a mit lehet, a népet meg küldd el Pokrovszkoje-ba vagy a moszkvai birtokra. - Alpatycs odalapult a lábához és sírva fakadt. Andrej herczeg óvatosan félretolta, s megsarkantyúzván a lovát, elvágatott a fasorban.

Az öreg, mint a halott arcán a légy, még mindig oly nyugodtan ült ott lenn azon a padon, s kalapált a háncs-czipő kaptáján, két leányka pedig az üvegházból való fákról szedett szilvával a kötényében, most szaladt ki az üvegház ajtaján, s szinte beleütközött Andrej herczegbe. Az idősebbik leány, mikor a fiatal uraságot megpillantotta, rémület kifejezésével az arcán megragadta kisebb társnőjének a kezét s vele együtt elbújt egy nyírfa mögé, miközben a szanaszét szórt éretlen szilvát már nem volt ideje fölszedegetni.

Andrej herczeg ijedten és szaporán elfordult tőlük, nehogy elárúlja, hogy meglátta őket. Megegett a szíve ezen a megrémült, csinos leánykán. Félt rápillantani, de ugyanakkor ellenállhatatlan vágyakozás fogta el erre. Valami egészen új, örömteljes és megnyugtató érzés fogta el, mikor ezekre a leánykákra rápillantott, és belátta, hogy vannak a világon emberi érdekek, melyek teljesen elütők és függetlenek azoktól, a melyek őt foglalkoztatják, de épp oly jogosultak, mint ezek. Ezek a leánykák nyilván egész lelkükkel azt az egyet óhajtották, hogy elvihessék és megehessék azt a rakás éretlen szilvát, a nélkül, hogy rajtacsípjék őket, és Andrej herczeg velük együtt óhajtotta, hogy ez a vállalkozásuk teljes sikerrel járjon. Nem állhatta meg, hogy még egyszer rájuk ne nézzen. Miután megint biztonságban érezték

magukat, kiugrottak a búvóhelyükről, s vékony hangjukon valamit csipogva, fölszedték szoknyácskáikat s napbarnított mezítelen lábacskaikkal, vidáman és szaporán futottak keresztül a réten.

Andrej herczeg valamelyest fölfrissült, mikor az országút porából, a melyen a csapatok vonultak, kijutott. De nem messze Lyszyja Gory-n túl megint kijutott az országútra s egy kis tó gátján pihenés közben érte utól az ezredét. Délután két óra volt. A nap porfelhőkben úszó piros korongja tűrhetetlenül égette és perzselte a fekete kabáton keresztül az emberek hátát. Még mindig mozdulatlan porlepel ülte meg a megállott és zajongó csapatokat. Szellő nem lengett. A mint végiglovagolt a parton, iszap-szag s a tó friss lehe csapta meg Andrej herczeget. Bármilyen piszkos volt is a víz, kedve szottyant megfürödni. Ránézett a tóra, a mely fölől kaczagás és kurjogatus hallatszott. A nem nagy, zavaros és békanyálas tó vize, a partjain kiáradva, szemlátomást vagy két csetvertnyit emelkedett, mert tele volt ide s tova bukdácsoló, fehér és meztelen emberi testekkel s téglavörös karokkal, nyakakkal és arcokkal. S az emberi húsnak ezek a meztelen és fehér tömegei, mint a kannába zsúfolt kárászok, kaczagva és vihogva bukdácsoltak ebben a mocskos pocsolyában. Ezt a bukdácsolást a jókedv szülte, s éppen azért volt annyira szomorú.

Egy, a harmadik szakaszból való fiatal, szőke katona - Andrej herczeg jól ismerte őt, - egy szíjjal a bokája alatt, keresztet vetve, jó messzire visszalépett, hogy gyors futással belevesse magát a vízbe; egy másik, mindig kócos, fekete altiszt, a ki kötésig állott a vízben, meg-rándította izmos testét, s a csuklóiig fekete kezével a fejét locsolgatva, örömteljesen prüszkölt. Egymás testének a pacskolása, vihogás és zuhogás hallatszott.

A partokon, a gáton, a tóban egészséges, fehér és izmos hús látszott mindenfelé. A vörösrú Timochin törülközővel szárítgatta magát a gáton, s mikor Andrej herczeget megpillantotta, elszégyelte magát, de azért mégis odafordult hozzá.

- Jaj beh jó, kegyelmes uram, tán szintén megpróbálná! - mondotta.

- Nagyon piszkos, - szólott Andrej herczeg a homlokát ránczolva.

- Tüstént eltisztítjuk. - És Timochin, azon mód meztelenül, hozzálátott az eltisztításhoz.

- A herczeg kívánja.

- Miféle? A mi herczegünk? - szólalt meg néhány hang, s valamennyien úgy elkezdtek sietni, hogy Andrej herczeg csak nagy nehezen tudta őket lecsillapítani. Úgy gondolta, jobb lesz, ha csak meglocsoltatja magát a pajtában.

„Hús, test, chair à canon!” - gondolta magában, a mint egyebek közt a maga meztelen testén is végignézett, s nem annyira a hidegtől, mint inkább attól a maga előtt is érthetetlen undortól és irtózástól, a melylyel a piszkos tóban lubiczkoló testeknek ezt a nagy tömegét látta, elkezdett dideregni.

*

Bagration herczeg, augusztus 7-ikén, a szmolenszki úton fekvő Mihajlovka-ban lévő főhadiszállásáról a következőket írta:

„Nagyságos Uram, Andrejevics Alexej gróf.”

(Arakcsjev-nek írt, de tudta, hogy a levelét a császár előtt is föl fogják olvasni, s azért, a mennyire képes volt rá, minden szót jól megfontolt.)

„Azt hiszem, hogy a miniszter már jelentést tett Szmolenszknek az ellenség kezébe történt átadásáról. Szomorú és fájdalmas dolog, mely az egész hadsereget kétségbeejtette, hogy a legfontosabb állásunkat így hiábavalóan feladtuk. Én a magam részéről, személyesen is a legnyomatékosabban kértem őt és végre írtam is neki; de semmivel se lehetett rá hatni. Becsületszavamra mondom önnek, hogy Napoleon itt olyan zsákutczában volt, mint még soha, s hadseregének tán a felét elvesztette volna, a nélkül, hogy Szmolenszket a hatalmába kerítse. A mi csapataink úgy verekedtek s úgy verekszenek, mint talán még soha. Én tizenötezer emberrel harminczöt órán át tartottam magamat és vertem őket, de ő még tizennégy óra hosszat sem akarta megállani a helyét. Ez nagy szégyene a mi hadseregünknek, a mi pedig őt magát illeti, neki, úgy gondolom, már semmi keresni valója se volna ezen a világon. Ha ő azt jelenti, hogy a veszteségeink súlyosak, ez - nem igaz; lehet úgy négyezer körül, több semmiesetre, de még tán ennyi sincsen; de még ha tízezer volna is, mitévők legyünk, ez már a háborúval jár. De ezzel szemben az ellenség vesztesége tömérdek...”

„Mibe került volna még vagy két napig ellentállni? Legalább ők maguk vonultak volna vissza; mert nem volt ívóvizök az embereik és a lovaik számára. Szavát adta nekem, hogy nem vonul vissza, és egyszerre jött a rendelkezés, hogy éjjelre elmegy. Így nem lehet háborút viselni, s ilyenformán csakhamar mi magunk vezettük majd az ellenséget Moszkva alá...”

„Híre jár, hogy ön békére gondol. Isten őrizzen, hogy békét kössünk! Mindezek után az áldozatok és eszeveszett visszavonulások után - békét kötni; ön egész Oroszországot talpra állítja maga ellen, köztünk pedig nem akad egy se, a ki szégyenében le nem tenné az egyenruháját. Ha már így fordult a dolog, addig kell küzdenünk, a míg Oroszország bírja, s a míg az emberek a lábukon állnak...”

„Egy embernek kell parancsolnia, nem pedig kettőnek. Az ön minisztere, lehet, hogy miniszternek jó, de tábornoknak nemcsak hogy rossz, hanem egyszerűen komisz, s ő rá bízta az egész haza sorsát... Én, annyit mondhatok, bele fogok örülni a bosszúságba; bocsásson meg, hogy ilyen merész hangon írok. Annyi bizonyos, hogy az, a ki azt tanácsolja, hogy békét kössünk, s hogy a hadsereg parancsnokságát egy miniszterre bizzuk, nem szereti a császárt, s valamennyiünknek a pusztulását akarja. És így én megírom önnek a teljes igazságot. Szervezze szaporán a népfölkelést. Mert a miniszter a legmesteribb módon vezeti a mi vendégeinket a főváros felé. Nagy gyanakvással kísérik az egész hadseregben Wollzogen szárnysegéd úr viselkedését is. Ő, a mint mondják, sokkal inkább Napoleon embere, mint a mienk, s mindent ő tanácsol a miniszternek. Azt éppen nem mondhatnám, hogy valami nagyon udvarias vagyok vele szemben, de azért, bár öregebb vagyok nála, úgy engedelmeskedem neki, mint az utolsó káplár. Ez ugyan vajmi rosszul esik nekem, de mert szeretem a jóltevőmet és a császáromat, tehát engedelmeskedem. Csak a császárt sajnálom, hogy ilyen emberekre bízza dicsőséges hadseregét. Csak gondolja meg, hogy folytonos visszavonulásaink következtében, kimerülés és betegség révén több mint tizenötezer embert veszítettünk; ha támadtunk volna, ez nem következett volna be. Mondja csak az Istenért, mit fog szólni Oroszország, - a mi édes anyánk, - hogy így az inunkba szállt a bátorságunk, s a mi jóságos és lelkes hazánkat így átadjuk a csőcesléknek s gyűlöletet és gyalázatot oltunk be minden alattvalóba? Mit gyáváskodunk, kitől félünk? Arról én sem tehetek, hogy a miniszter határozatlan, gyáva, együgyű, késedelmeskedő, s hogy meg van benne minden képzelhető rossz tulajdonság. Az egész hadsereg keserűen zúgolódik ellene, és halálra kívánja őt...”

VI.

A csoportosításnak ama számtalan módja közt, mely az élet jelenségeivel szemben lehetséges, mindezeket a jelenségeket el lehet különíteni olyanokra, a melyekben a tartalom, és olyanokra, a melyekben a forma az uralkodó. A falusi, vidéki, kormányzósági, sőt a moszkvai élettel ellentétben, az utóbbiak közé lehet sorolni a pétervári életet, és különösen azt, mely az ottani szalonokban folyik. Ez az élet változhatatlan.

1805 óta mi kibékültünk, majd ismét hajbakaptunk Bonapartéval, csináltunk alkotmányterveket, majd ismét félredobtuk őket, de Pavlovna Anna és Elen szalonjai szakasztott olyanok voltak, mint az egyik hét, a másik pedig öt esztendővel azelőtt. Pavlovna Annánál épp oly álmélkodással beszéltek Bonaparte sikereiről, s a sikereiben, meg az európai uralkodóknak vele szemben tanúsított elnézésében valami gonosz összeesküvést láttak, melynek egyetlen célja az volt, hogy kellemetlenséget és nyugtalanságot okozzon annak az udvari körnek, a melynek képviselője Pavlovna Anna volt. Éppen úgy Elennél, a kit maga Rumjanczev is méltatott a látogatására és rendkívül okos asszonynak tartott, mint 1808-ban, 1812-ben is elragadtatással beszéltek a nagy nemzetről s a nagy emberről és sajnálkoztak a Franciaországgal történt szakításon, a minek az Elen szalonjában járatos emberek véleménye szerint feltétlenül békekötéssel kell végződnie.

Az utóbbi időben, a császárnak a hadseregtől való visszatérése után, valamelyes izgatottság volt tapasztalható ezekben az egymással ellentétes körökben, sőt egymás ellen irányuló tüntetések is fordultak elő, de a körök irányzata azért ugyanaz maradt. Pavlovna Anna a francziák közül csak a legmegrögzöttebb legitimistákat fogadta be a maga körébe, s itt a hazafias fölfogás abban a gondolatban jutott kifejezésre, hogy nem szabad eljárni a franczia színházba, mert ennek a színtársulatnak a fönntartása ugyanannyiba kerül, mint egy egész hadosztályé. A harctér eseményeit mohó figyelemmel kísérték s a mi hadseregünkről a legkedvezőbb híreket terjesztették. Elen körében, mely Rumjanczevért s a francziákért lelkesedett, megczáfolták az ellenség és a háború kegyetlenségéről szóló híreket, s Napoleonnak a béke létrehozására irányuló kísérleteit tárgyalgatták. Ebben a körben szemrehányásokkal illették azokat, a kik minél sürgősebb intézkedéseket javasoltak arra nézve, hogy az udvarnak s az anyacsászárné védnöksége alatt álló női tanintézeteknek Kazánba leendő áttelepítésére az előkészületek megtörténjenek. Egyáltalában, Elen szalonjában a háborút csak hiábavaló tüntetések sorozatának tartották, a melyeknek hamarosan véget fog vetni a béke, és Bilibinnek (a ki most Péterváron benfentes embere volt Elennek) a nézete volt az uralkodó, a ki azt mondotta, hogy ezt a dolgot nem a lőpor és a golyó, hanem azok fogják elintézni, a kik kieszeltek. Ebben a körben gúnyosan és rendkívül okosan, bár egyúttal nagyon óvatosan tréfát űztek a moszkvaiak lelkesedéséből, a melynek a híre a császárral egyidejűleg érkezett meg Pétervárra.

Pavlovna Anna körében ellenben el voltak ragadtatva ez által a lelkesedés által s úgy beszéltek róla, mint a hogy' Plutarchos a régi világ hőseiről beszél. A két kör között Vaszilij herczeg volt az összekötő-kapocs, a ki még mindig ugyanazokat az előkelő hivatalokat töltötte be. Eljárt Pavlovna Annának, az „ő jó barátnőjének” a körébe, s eljárt „a leányának diplomatai szalonjába”, s a két tábor közt való szakadatlan idestova járás közben nem egyszer összezavarodott és olyanokat mondott Elen szalonjában, a miket Pavlovna Annánál kellett volna elmondania, és viszont.

Kevéssel a császár megérkezése után, Vaszilij herczeg éppen a háborúról beszélt Pavlovna Annánál, s miközben szigorú ítéletet mondott Barclay de Tollyról, zavarban volt az iránt, vajjon a főparancsnokság kire ruháztassék. A vendégek egyike, a ki „a bokros érdemű ember” név alatt volt ösmeretes, elmondotta, hogy éppen ma látta a pétervári népfölkelés parancsnokává megválasztott Kutuzovot, a ki a kincstár palotájában az első sorozást már meg

is tartotta, és kellő óvatossággal annak a föltevésének adott kifejezést, hogy tán' Kutuzov volna az az ember, a ki az összes követelményeknek leginkább megfelelne.

Pavlovna Anna szomorúan elmosolyodott és megjegyezte, hogy Kutuzov mindeddig csak kellemetlenségeket szerzett az uralkodónak.

- Én egyre mondtam, a nemesek gyülekezetében is megmondtam, - szólt közbe Vaszilij herceg, - de nem hallgattak rám. Egyre mondtam, hogy ha őt választják meg a népfölkelés parancsnokává, ez nem igen lesz ínyére az uralkodónak. De nem hallgattak rám.

- Ez mind afféle frondeurösködési hóbort, - folytatta. - S ugyan miért? Mind azért, mert majmolni akarják azt az ostoba moszkvai felbuzdulást, - szólott Vaszilij herceg, egy pillanatra megzavarodván, és megfélekezvén róla, hogy Elennél kellett volna gúnyolódnia a moszkvaiak felbuzdulásán, Pavlovna Annánál pedig magasztalni azt. De legott helyreigazította magát. - Nos hát, és vajjon illik-e, hogy Kutuzov gróf, Oroszország legidősebb tábornoka, ott üljön és sorozzon a kincstár palotájában. És ugyan mit nyer vele - semmit! Vajjon szabad-e főparancsnokká kinevezni olyan embert, a ki nem tudja megülni a lovat, a ki elalszik a tanácsban, s a ki a lehető legrosszabb erkölcsök hírében áll! Bukarestben is gyönyörűen mutatkozott be! Tábornoki tulajdonságairól nem is szólok, de vajjon lehetséges-e egy ilyen pillanatban egy törődött és vak, igen, egyszerűen vak embert kinevezni? Gyönyörű dolog volna, egy vak tábornok! Teljességgel semmit sem lát. Legföljebb szembekötösdit lehet vele játszani... annyira nem lát semmit.

Erre senki se felelt.

Július 24-ikén ez teljesen igaz volt mind. De július 29-ikén Kutuzovot hercegi rangra emelték. A hercegi rang azt is jelenthette, hogy meg akartak szabadulni tőle, s így Vaszilij herceg okoskodása még egyre megállt, bár ha most nem valami nagyon sietett ezt hangoztatni. De augusztus 8-ikán Szaltykov, Arakcsjev, Vjazmitinov, Lopuchin és Kocsubej tábornokokból egy bizottságot alakítottak, hogy a háború dolgát megbeszéljék. A bizottság megállapította, hogy a kudarcok a főparancsnokság szétforgácsolódásából származtak, s mind a mellett, hogy a bizottság tagjai ismerték a császárnak Kutuzov iránt való ellenszenvét, a bizottság rövid tanácskozás után Kutuzovot ajánlotta a főparancsnoki állásra. És Kutuzovot még ugyanaznap kinevezték az egész hadseregnek, s annak a vidéknek a teljhatalmú főparancsnokává, a melyet a csapatok megszállva tartottak.

Augusztus 9-ikén Vaszilij herceg megint találkozott Pavlovna Annánál a „bokros érdemű ember”-rel. A „bokros érdemű ember”, a ki szeretett volna egy női tanintézet gondnoki állásába bejutni, erősen csapta a szelet Pavlovna Annának. Vaszilij herceg, a boldog győző s a vágyai célját elért ember ábrázatával lépett be.

- Nos hát. Tudják-e már a nagy ujságot? Kutuzov tábornagy lett! Minden véleménykülönbségnek vége. Én úgy örülök, olyan boldog vagyok! - mondotta Vaszilij herceg. - Végre egy igazi ember! - mondotta jelentősegteljesen, és szigorú pillantással mérte végig mindazokat, a kik a fogadó-szobában voltak. A „bokros érdemű ember” mind a mellett, hogy nagyon vágyódott a kiszemelt állás elnyerésére, nem állhatta meg, hogy ne figyelmeztesse Vaszilij herceget azelőtti felfogására. (Ez Pavlovna Anna szalonjában udvariatlanság volt úgy Vaszilij herceggel mint Pavlovna Annával szemben, a ki szintén nagy örömmel fogadta ezt a hírt; de hát nem tudta megállani.)

- De hiszen, herceg, azt mondják, hogy egészen vak? - jegyezte meg, emlékeztetvén Vaszilij herceget a saját szavaira.

- Eh, badarság, lát azért eleget, higgye el, - szólott Vaszilij herceg az ő szapora beszédű basszus hangján s köhécselve, azon a hangon és azzal a köhécseléssel, a melylyel minden

nehézségen diadalmaskodni szokott. - Eleget lát, - ismételte. - És a minek még örülök, - folytatta, - az az, hogy a császár korlátlan hatalommal ruházta föl őt, az összes hadseregek és az egész vidék felett, olyan hatalommal, a minővel eddig egyetlen főparancsnok se rendelkezett. Valósággal második egyeduralkodó lett belőle, - fejezte be diadalmas mosolylyal.

- Adja Isten, adja Isten, - szólott Pavlovna Anna. - A „bokros érdemű ember”, a ki még ujoncz volt az udvari társaságban, hízelegni akarván Pavlovna Annának, így szólott:

- Azt mondják, hogy a császár nem szívesen ruházta föl Kutuzovot ezzel a hatalommal. Mondják, hogy úgy elpirult, mint egy kisasszony, a kinek felolvassák Giocondá-t, mikor ezt mondta neki: „A császár és a haza adják önnek jutalmul ezt a nagy tisztességet”.

- Lehet, hogy a szívnek semmi része sincsen ebben, - jegyezte meg Pavlovna Anna.

- Óh, dehogy’ is, dehogy’ is, - szólt közbe Vaszilij herczeg hevesen. Most már senki javára se mondhatott le Kutuzovról. Vaszilij herczeg véleménye szerint nemcsak hogy Kutuzov maga tényleg jó volt, de valósággal imádta őt mindenki. - Nem, az lehetetlen, mert a császár már annakelőtte is igen meg tudta őt becsülni.

- Csak azt adja az Isten, - mondotta Pavlovna Anna, - hogy Kutuzov csakugyan a kezében tartsa ezt a hatalmat, és ne engedje meg *senkinek*, hogy kerékkötője legyen.

Vaszilij herczeg legott megértette, hogy kire vonatkozott ez a *senkinek*. Suttogva így szólt:

- Én biztosan tudom, hogy Kutuzov mint elengedhetetlen föltételt kikötötte, hogy a trónörökös-nagyherczeg ne legyen ott a hadseregnél. Tudják, mit mondott a császárnak? - És Vaszilij herczeg ismételte azokat a szavakat, melyeket Kutuzov állítólag a császárnak mondott: „Nem büntethetem meg őt, ha rosszat cselekszik s nem jutalmazhatom meg, ha jól viseli magát.” Oh! Kutuzov a legokosabb ember a világon, ismerem én őt régóta.

- Sőt még azt is mondják, - jegyezte meg a „bokros érdemű ember”, a kiben még nem volt meg a kellő udvari tapintat, - hogy ő fensége még azt is kikötötte, hogy maga a császár se legyen a hadseregnél.

Alig hogy ezt kimondta, Vaszilij herczeg és Pavlovna Anna legott elfordultak tőle, és a naivságán elszomorodva, mély sóhajtással néztek egymásra.

VII.

Mialatt Péterváron ez történt, a francziák már elhagyták volt Szmolenszket és mind jobban közeledtek Moszkva felé. Napoleon történetírója, Thiers, - valamint Napoleon egyéb történetírói is, - iparkodván igazolni a hőstét, azt mondja, hogy Napoleont akarata ellenére csábították Moszkva falai alá. Igaza van, valamint hogy mindazoknak a történetíróknak igazuk van, a kik a történelmi események magyarázatát egyes emberek akaratában keresik; épp annyira igaza van, mint az orosz történetíróknak, a kik azt állítják, hogy Napoleont az orosz hadvezérek ügyessége csábította Moszkva alá. Itt a retrospectivitás (visszapillantás) törvényén kívül, mely az egész múltat egy bizonyos megtörtént esemény előkészítéseképpen fogja föl, még a kölcsönösségnek is nagy szerepe van, mely mindent összezavar. A jó játékos, a ki elveszít egy sakk-játszmát, meg van győződve róla, hogy a saját hibája okozta a veszét s ezt a hibát a játszmája megnyitásában keresi, de megelégedik arról, hogy az egész játszma folyamán minden húzásnál ugyanilyen hibákat követett el, s hogy egyetlen húzása se volt tökéletes. Ezt a hibát, a melyre a figyelme irányul, csak azért vette észre, mert azt az ellenfele kihasználta. Mennyivel bonyolultabb ennél a háborús-játék, mely a kor bizonyos meghatá-

rozott körülményei közt játszódik le, a melyben nem egyetlen akarat igazgatja az élettelen gépeket, hanem a hol minden a különféle egyéni akaratok megszámlálhatatlan összecsapásából származik.

Szmolenszk után Napoleon Dorogobúznál, Vjazmánál és később Czareva-Zaimiscsánál kereste a megütközést; de kisült, hogy a körülmények szövevényes összejátszása következtében az oroszok a Moszkvától száztizenkét versztnyire lévő Borodino előtt nem fogadhatták el az ütközetet. Vjazmától kezdve Napoleon úgy rendelkezett, hogy csapatai egyenesen Moszkva felé tartottak.

„Moszkva, ennek a nagy birodalomnak ázsiai fővárosa, Alexander népeinek szent városa, Moszkva, az ő khinai pagoda formájú tömérdek templomával!” Ez a Moszkva nem hagyott nyugtot Napoleon képzeletének. Vjazmától Czareva-Zaimiscsáig, Napoleon az ő szögsárga, poroszkáló angol telivérjén lovagolt, a testőrsége, az apródjai és a segédtisztjei által kísértetve. Berthier, a törzskar főnöke hátra maradt azért, hogy egy a lovasság által elcsípett orosz foglyot kihallgasson. Lelorme-Dideville nevű tolmácsa társaságában vágatva érte utol Napoleont, s vidám arczczal állította meg a lovát.

- Nos? - kérdezte Napoleon.

- Platov kozákja azt mondja, hogy Platov hadteste egyesül a nagy hadsereggel, hogy Kutuzov ki van nevezve főparancsnoknak. Nagyon értelmes és bőbeszédű ember.

Napoleon elmosolyodott, megparancsolta, hogy adjanak lovat ez alá a kozák alá és vezessék elé. Ő maga akart vele beszélni. Egyszerre több segédtiszt is elvágtatott a parancsot teljesíteni, s egy órára rá Deniszov jobbágya, a kit átengedett volt Rosztovnak, Lavruska, tiszti szolgálai zubbonyban, francia lovassági nyeregben, sunyi, derült és valamelyest pityókos ábrázattal megjelent Napoleon előtt. Napoleon ráparancsolt, hogy mellette lovagoljon s elkezdte kérdezgetni:

- Maga kozák?

- Igenis az, nagyságos uram.

„Ez a kozák nem tudván, hogy kivel áll szemben, mert Napoleonon, a maga egyszerűségében, semmi olyas se volt, a mi egy keleti ember képzeletében a császár jelenlétére engedett volna következtetni, rendkívül fesztelenül beszélt a most folyó háború eseményeiről”, - írja Thiers, erről a kis epizódról megemlékezvén. És csakugyan úgy volt, Lavruskát, a ki előtte való nap alaposan leitta magát és ebéd nélkül hagyta a gazdáját, ez jól elpáholta s beküldte a falúba csirkéért, a hol Lavruska fosztogatásra adta a fejét, s a francziák fogságába esett. Lavruska egyike volt azoknak a durva és aljas szolgáléleknek, a kik már mindenféle emberrel találkoztak, a kik kötelességüknek tartják ravaszsággal és alávalósággal cselekedni mindent, a kik a gazdájukkal szemben minden szolgálatra készek és a kik ravaszul kitalálják a gazdájuk minden rossz gondolatát, különösen ha becsvágyról és kicsinyességről van szó.

Napoleon társaságába jutván, a kinek az egyéniségét hamarosan és teljesen kiismerte, Lavruska legkevésbé se jött zavarba, s egész lelkéből csak azon iparkodott, hogy új gazdájának szolgálatára lehessen.

Nagyon jól tudta, hogy ez maga Napoleon, de Napoleon jelenléte se hozhatta őt nagyobb zavarba, mint akár Rosztov, akár az őrmestere jelenléte, mert nem volt semmije, a mitől őt akár az őrmester, akár Napoleon megfoszthatta volna.

Összehazudozott mindent, a mit a tiszti szolgák közt csak hallott. Ebben persze sok igaz is volt. De mikor Napoleon megkérdezte tőle, vajjon mit gondolnak az oroszok, vajjon le fogják-e győzni Napoleont, vagy sem, Lavruska összeránczolta a homlokát és elgondolko-

zott. Ebben valami finom ravaszságot látott, mint a hogy' a Lavruskához hasonló emberek mindenben ravaszságot szimatolnak, elkomolyodott és hallgatott.

- A dolog úgy áll, - mondotta elmélázva, - hogy ha az ütközet hamarosan meglesz, akkor a francziák győznek. Így is lesz, szentül. De ha letelik három nap, akkor azután nagyon el fog nyúlni az ütközet.

Napoleonnak ezt így fordították le: „Ha az ütközet meglesz három napon belül, akkor a francziák fogják megnyerni, de ha később lesz, akkor az Isten a megmondhatója, mi lesz a dolog vége”, - mondotta Lelorme-Dideville mosolyogva. Napoleon, bár szemlátomást a legjobb hangulatban volt, nem mosolygott, hanem még egyszer ismételtette magának ezeket a szavakat.

Lavruska ezt észrevette, s hogy őt felvidítsa, úgy tettette, mintha nem tudná, kivel beszél.

- Azt tudjuk, hogy nektek van Napoleontok, a ki az egész világot megverte, de mi, mi egészen más lapra tartozunk... - mondotta, maga sem tudván, hogy a végén miért szaladt ki a száján az a hazafias kérdés. A tolmács lefordította ezeket a szavakat Napoleonnak, de a záradék nélkül, mire Napoleon elmosolyodott. „A fiatal kozák mosolyra készítette a hatalmas császárt”, - mondja Thiers.

Miután szótlanság mentek pár lépést, Napoleon odafordult Berthier-hez s azt mondta, hogy látni szeretné azt a hatást, a melyet „a Don eme fiára az a hír tenne, hogy az az ember, a kivel beszél, maga a császár”, ugyanaz a császár, a ki a pyramisokra is felírta halhatatlanul diadalmas nevét.

Ezt a hírt közzétették is a fogolylyal.

Lavruska (megértvén, hogy ez azért történt, hogy őt bámulatba ejtsék, és hogy Napoleon azt hiszi, hogy ő erre a hírre meg fog ijedni), hogy új gazdájának a kedvében járjon, legott álmélkodónak, szinte megdermedtnak tettette magát, kimeresztette a szemét s olyan arcot vágott, a minőt akkor szokott, mikor a korbács alá kísérték. „Alig, hogy - írja Thiers - Napoleon tolmácsa ezt a kozáknak elárulta, a kozák valami merevgörccshöz hasonló állapotba jutván, egy szót sem szólott többé, s le nem vette a szemét a nagy hódítóról, a kinek a neve a Kelet pusztaságain keresztül ő hozzá is eljutott. Egyszeriben végeszakadt egész bőbeszédűségének s az elragadtatás valami naív és hallgatag érzésnek adott helyet. Napoleon, miután a kozákokat megjutalmazta, parancsot adott, hogy bocsássák őt szabadon, mint a madarat, melynek a szülőföldjén visszaadják a szabadságát.

Napoleon csak ment tovább, arról a Moszkváról ábrándozván, mely annyira foglalkoztatta a képzeletét, a madár pedig, a kinek a szülőföldjén visszaadták a szabadságát, elvágtatott az előőrsök felé, már jó előre kieszelve mindazt, a mi meg se történt vele, s a mit a társainak majd mondani fog. Azt, a mi tényleg megtörtént vele, nem akarta elmondani, mert az nem látszott elég méltónak arra, hogy elmondassék. Odalovagolt a kozákokhoz, megkérdezte tőlük, hol van a Platov hadosztályához tartozó ezred s estére ráakadt a gazdájára, Rosztov Nikolajra, a ki Jankovban állomásozott és éppen lóra akart ülni, hogy Ilyinnel a környékbeli falvakban egy kis sétalovaglást tegyen. Más lovat adatott Lavruska alá, és elvitte őt magával.

VIII.

Marja hercegnő nem volt Moszkvában és veszélyen kívül, mint a hogy' Andrej herceg gondolta.

Alpatycsnak Szmolenszkből történt visszaérkezése után az öreg herceg egyszerre, mintha álmából ocsúdott volna föl, kiadta a parancsot, hogy szedjék össze a falvakból a nép-

fölkelőket és fegyverezzék föl őket, s levelet írt a főparancsnoknak, a melyben értesítette őt arról az eltökélt szándékáról, hogy az utolsó pillanatig Lyszyja Gory-ban marad s védelmezi magát és teljesen az ő belátására bízta, vajjon akar-e gondoskodni Lyszyja Gory védelméről vagy sem, a hol az orosz tábornoki kar egyik legidősebb tagja fog fogságba kerülni vagy elpusztulni, s kijelentette a házbelieknek, hogy ő Lyszyja Gory-ban marad.

De ő maga Lyszyja Gory-ban maradván, azért intézkedett, hogy a hercegnő, Desalle és a kis herceg Bogucsarovoba, onnan pedig Moszkvába továbbíttassanak. Marja hercegnő, a kit az apja lázas és álmatlan tevékenysége, mely addigi csüggedését fölváltotta, nagyon megijesztett, nem tudta magát rászánni, hogy őt egyedül hagyja és életében először megengedte magának azt, hogy neki ne engedelmeskedjék. Kijelentette, hogy nem hajlandó elutazni, mire a herceg haragjának rettenetes vihara zúdult a nyakába. Előhozott neki mindent, a mivel valaha is igazságtalan volt iránta. Iparkodván őt vádolni, a szemére hányta, hogy csak gyötri őt, hogy meghasonlásba kergette őt a fiával, aljas gyanút táplált iránta, élete feladatául azt tűzte ki, hogy az ő életét elkészerítse, és végül azzal kergette ki őt a szobájából, hogy neki tökéletesen mindegy, ha nem utazik is el. Kijelentette, hogy tudni sem akar róla s előre is figyelmeztette, hogy ne merészeljen többé a szeme elé kerülni. Az, hogy Marja hercegnő szabadkozása ellenére nem utaztatta el őt erőszakkal, hanem csak megfenyegette, hogy ne merjen többé a szeme elé kerülni, Marja hercegnőt csak megörvendeztette. Tudta, hogy ez csak azt bizonyítja, hogy a lelke fenekén ő maga is örül, hogy a leánya otthon marad és nem utazott el.

A Nikoluska elutazását követő napon reggel az öreg herceg teljes díszbe öltözött és a főparancsnokhoz készült menni. A kocsí már készen várta. Marja hercegnő látta, a mint egyenruhában és a rendjeleivel ékesítve kilépett a házból és lement a kertbe, hogy a fölfegyverzett parasztok és cselédség fölött szemlét tartson. Marja hercegnő ott ült az ablakban és figyelt az apja hangjára, mely a kertből fölhallatszott hozzá. Egyszerre néhány rémült arcú ember szaladt ki a fasorból.

Marja hercegnő leszaladt a lépcsőn a virágos kert ösvényére s onnan a fasorba. A népfölkelők és a cselédek egy nagyobb csoportja jött vele szemben, s köztük néhány ember egy egyenruhás és rendjeles kis öreget vonszolt maga után. Marja hercegnő odasietett hozzá s a hársfasor árnyékában föl villanó fénykörök játéka közepette hamarjában nem tudott magának számot adni arról, hogy miféle változás ment végbe az apja arcán. Az egyetlen, a mit látott, az volt, hogy arcának azelőtti szigorú és elszánt kifejezését a bátortalanság és önmegadás kifejezése váltotta föl. Mikor a leányát meglátta, megmozgatta erőtlen ajkait és hörgő hangot hallatott. De hogy mit akart, azt lehetetlen volt megérteni. Az emberek a karjukra emelték őt, bevitték a dolgozószobájába és lefektették arra a pamlagra, a melytől az utóbbi időben annyira irtózott.

Az orvos még akkor éjjel eret vágott rajta és kijelentette, hogy a herceget jobboldali szélhűdés érte.

A Lyszyja Gory-ban való tartózkodás napról-napra veszedelmesebbé kezdett válni, s így a herceget a szélhűdést követő napon elszállították Bogucsarovoba. Velük ment az orvos is.

Mikor Bogucsarovoba megérkeztek, Desalle a kis herceggel már elutazott volt Moszkvába.

Az öreg herceg állandóan egyforma állapotban, se jobban, se rosszabbul, három hétig feküdt szélütötten Bogucsarovoban abban az új házban, a melyet Andrej herceg építtetett. Az öreg herceg önkívületben volt, s mint valami eltorzult hulla feküdt az ágyban. Szünet nélkül mormogott valamit, a szemöldökei és az ajkai állandóan rángatóztak s teljes lehetetlenség volt megállapítani, vajjon tudatában van-e a helyzetének vagy sem. Egyet azonban egész bizonyossággal tudni lehetett, s ez az volt, hogy szenvedett, s hogy mindenképpen szeretett

volna valamit mondani. De hogy mit, azt nem tudhatta senki: vajjon a beteg és félkegyelmű embernek valami szeszélye volt-e ez, vagy a dolgok általános folyására, vagy családi körülményekre vonatkozott-e?

Az orvos azt mondta, hogy ennek a nyughatatlanságnak semmi különösebb jelentősége nincsen, s hogy testi okokra vezethető vissza, de Marja hercegnő állandóan abban volt (s az, hogy ez a nyughatatlanság az ő jelenlétében csak fokozódott, még inkább megerősítette őt ebben a föltevésben), hogy mégis csak valamit akart mondani neki.

Nyilvánvaló volt, hogy a beteg testileg és lelkileg egyaránt szenved.

Ahhoz, hogy felgyógyuljon, már nem volt remény. Elszállítani nem lehetett. Mitévők lettek volna, ha valahol útközben érte volna utol a halál? „Nem volna-e jobb, ha bevégezné, teljesen bevégezné!” - gondolta olykor Marja hercegnő. Éjjel-nappal csaknem pihenés nélkül ott volt körülötte, és bár rettenetes még kimondani is, de olykor már nem is azzal a reménynyel ápolta őt, hogy megkönnyebbülésnek, hanem sokszor azzal az óhajtással, hogy a vég közeledésének a jeleit fődözze föl benne.

Bármilyen furcsa volt is a hercegnőnek beismerni magában ezt az érzést, azért mégis meg volt benne. És a mi Marja hercegnőre nézve még rettenetesebb volt, az az, hogy az apja betegsége óta (még jó, ha nem már azóta, a mikor valamire várakozván, egyedül maradt vele), új életre keltek benne lelkének rég elfeledett és szunnyadó vágyai és reményei. Az, a mi évek óta nem fordult meg a fejében - az apjától való rettegés nélküli, szabad élet, sőt a szerelem és a családi boldogság lehetőségének a gondolatai, mint az ördög incselkedései, szakadatlanul ott kóvályogtak a képzeletében. Bármennyire kitért is előlük, szüntelenül föl-fölbukkant a lelkében az a kérdés, vajjon most, *az után*, hogy fogja az életét berendezni. Ez mind csak az ördög incselkedése volt, s ezt Marja hercegnő nagyon jól tudta. Tudta, hogy *ez* ellen egyetlen fegyvere az imádság volt, s megpróbált imádkozni. Imádkozó állásba helyezkedett, fölneézett a szentképekre, elmondta az imádságait, de nem tudott imádkozni. Érezte, hogy most a nehéz és szabad élet tevékenységének egy másik világa kerítette őt hatalmába, mely azzal az erkölcsi világgal, a melyben annakelőtte élt, s a melyben leg-hathatósabb vígasztalója az imádság volt, homlokegyenest ellentétben állott. Nem tudott imádkozni, nem tudott sírni s ránehezedtek az élet gondjai.

A Bogucsarovban való tartózkodás mind veszedelmesebbé kezdett válni. Minden oldalról csak a francziák közeledéséről szóltak a hírek, s egy Bogucsarovtól tizenöt versztnyire fekvő falúban egy udvarházat francia fosztogatók már kiraboltak.

Az orvos a mellett volt, hogy a herceget föltétlenül el kell vinni onnan; a nemesi marsall elküldte egyik hivatalnokát Marja hercegnőhöz, s rábeszélte őt, hogy utazzanak el minél előbb; a kerületi bíró Bogucsarovba érkezvén, ugyanezt sürgette, azt mondván, hogy a francziák már csak negyven versztnyire vannak, hogy a falvakban már francia proklamációk forognak közkézen, és hogy ha a hercegnő tizenötödikéig az apjával együtt el nem utazik, ő nem állhat jót semmiért sem.

A hercegnő elhatározta, hogy tizenötödikén elutazik. Az előkészületek gondjai, az intézkedések megtétele, a melyekért mindenfelől zaklatták, az egész napját lefoglalták. A tizennegyedikéről tizenötödikére virradó éjszakát szokása szerint az apja betegszobája mellett levő szobában, teljesen felöltözve töltötte. Több ízben álmából fölriadva hallotta a herceg nyöszörgését, mormogását, az ágy recsegését s Tichon és az orvos lépteit, a kik a beteget időnkint megfordították. Több ízben hallgatózott az ajtónál, s úgy tetszett neki, hogy ma a szokottnál hangosabban mormogott és sokkal gyakrabban fordította meg magát. Nem tudott aludni és néhányszor odament az ajtóhoz, hallgatózott, szeretett volna bemenni hozzá, de sehogy sem tudta magát rászánni. Bár a herceg semmit se szólt, Marja hercegnő látta rajta,

mennyire kellemetlen volt neki a miatta való aggodásnak legcsekélyebb kifejezése is. Észrevette, hogy milyen bosszúsán elfordult az ő, olykor önkéntelenül és merően rászegezett tekintetétől. Tudta, hogy ha éjjel, ilyen szokatlan időben beállítana hozzá, ezzel őt mód felett fölingerelné.

De soha még nem sajnálta annyira, s nem érezte olyan rettenetesnek az apja elvesztését. Eszébe jutott vele eltöltött egész élete, minden szavában és minden cselekedetében csak az ő iránta való szeretet megnyilatkozását fedezte föl. Olykor ezek közt a visszaemlékezések közt is felbukkantak az ördög incselkedő gondolatai, hogy mi lesz a halála után, s hogy fogja új és szabad életét berendezni. De ő undorral hessegette el magától ezeket a gondolatokat. Reggel felé a beteg lecsillapodott s a hercegnő elszunnyadt.

Későn ébredt. Az az őszinteség, mely az embert ébredéskor el szokta fogni, tisztán megmutatta neki, mi az, a mi őt az apja betegségében leginkább foglalkoztatta. Fölébredt, hallgatózott, mi történik odabenn és hallván a nyöszörgését, sóhajtva gondolta magában, hogy még mindig egyformán van.

- De hát hogy' is legyen? Mit is akarnék én voltaképpen? A halálát akarom, - kiáltott föl szinte önmagától is megundorodván.

Felöltözött, megmosakodott, elmondott egy imádságot és kiment a lépcsőre. A lépcső előtt ott állottak a kocsik, a melyekbe még nem voltak befogva a lovak, s a melyekre éppen akkor kezdték el fölrakni a holmit.

Langyos és szürke volt a reggel. Marja hercegnő megállt a lépcsőn, még egyre lelki elvetemedettségén szörnyűködven, iparkodott rendbeszedni a gondolatait, mielőtt bemenne hozzá.

Az orvos lejött a lépcsőn és odament hozzá.

- Ma mintha kissé jobban volna, - szólott az orvos. - Éppen önt kerestem. Egyet-mást meg lehet érteni abból, a mit mond, a feje is tisztább valamivel. Gyerünk, önt hívja.

Marja hercegnőnek úgy elszorult a szíve erre a hírré, hogy szinte belesáppadt, s kénytelen volt az ajtóhoz támaszkodni, nehogy összeroskadjon. Látni őt, beszélni vele, a szemei elé kerülni, most, a mikor Marja hercegnő egész lelke tele volt ezekkel a rettenetes és különösen incselkedő gondolatokkal, - gyötrelmesen örvendetesnek és szörnyűnek látszott előtte.

- Gyerünk, - mondotta az orvos.

Marja hercegnő belépett az apjához és odament az ágyhoz; a beteg magasán feltámasztva, hanyatt feküdt az ágyban, picziny, csontos és lilaszínű, csomós erekkel befutott kezei a takarón pihentek, bal szeme merően bámult maga elé, jobb szeme valamelyest eltorzult, ajkai és szemöldökei pedig mozdulatlanok voltak. Egész alakja olyan sovány, olyan összetöprödött és olyan szánalmas volt. Az arcza, mintha kiszáradt, elolvadt s vonásaiban szétfoslott volna. Marja hercegnő odament hozzá és megcsókolta a kezét. A beteg balkezevel úgy megszorította a hercegnő kezét, hogy nyilvánvaló volt, hogy már rég várta őt. Megrántotta a kezét s a szemöldökei és az ajka bosszúsán megrezzentek.

A hercegnő ijedten nézett rá és iparkodott kitalálni, vajjon mit akarhat tőle. Mikor átment a másik oldalára, úgy hogy a beteg bal szemével láthatta az arcját, valamelyest megnyugodott és pár pillanatig le nem vette róla a szemét. Azután megmozdultak az ajkai és a nyelve, valamiféle hangok hallatszóttak, s bártortalan és könyörgő pillantással nézven a leányára, elkezdett beszélni hozzá, szemlátomást azon aggodván, hogy nem fogja tudni őt megérteni.

Marja hercegnő feszült figyelemmel bámult rá. Az a furcsa erőlködés, melylyel a nyelvért forgatta, Marja hercegnőt arra indította, hogy lesüsse a szemeit s minden erejét összeszedve,

iparkodjék már-már kitörni készülő s a torkát fojtogató zokogását elfojtani. A beteg valamit mondott, miközben minden szavát néhányszor ismételte. Marja hercegnő képtelen volt őt megérteni; de iparkodott kitalálni, mit beszél és kérdő hangon ismételte az általa mondott szavakat.

- Áj... áj... leekee... - ismételte néhányszor. - Ezeket a szavakat semmiképpen se lehetett megérteni. Az orvos azt hitte, hogy megértette, s a szavait ismételve megkérdezte: *fél a hercegnő?* A beteg tagadólag rázta a fejét és elismételte ugyanazt...

- *Fáj, fáj a lelkem,* - mondotta a hercegnő találgatva. A beteg igenlően nyögött egyet, fogta a leánya kezét és különböző helyeken odaszorította a melléhez, mintha csak azt a bizonyos pontot kereste volna.

- Mindig a gondok! Miattad... a gondok... - mondotta később sokkal tisztábban és érthetőbben, most, a mikor meg volt győződve róla, hogy megértik. Marja hercegnő odasímult a kezéhez és iparkodott a zokogásán és a könnyein erőt venni.

A herceg végigsimította a kezével a haját.

- Egész éjjel hívtalak... - mondotta.

- Oh, ha tudtam volna... - felelt a hercegnő könnyezve. - Félttem bejönni.

A herceg megszorította a kezét.

- Hát nem aludtál?

- Nem, nem aludtam, - szólott Marja hercegnő és tagadólag rázta a fejét. Önkéntelenül az apja befolyása alá jutva, most, mint az apja, ő is csak jelekkel iparkodott beszélni, s mintha egyszerre neki is nehezebben forgott volna a nyelve...

- Dusenka⁶ - ... vagy: - druzsok...⁷ Marja hercegnő nem vette ki tisztán; de tekintetének a kifejezéséből ítélve, mindenesetre valami gyöngéd, becéző szót mondott, a mi pedig nem volt szokása. - Miért is nem jöttél be?

„És én kívántam, kívántam a halálát!” - gondolta Marja hercegnő. A beteg elhallgatott.

- Köszönöm neked... leányom, lelkecském... mindent, mindent... bocsáss meg... köszönöm... bocsáss meg... köszönöm!... - És könnyek hullottak a szeméből. - Hívjátok Andrijusát, - mondotta egyszerre, s e kérés közben valami gyermekes bátortalanság és hitetlenség tükröződött az arcán. Mintha maga is tudta volna, hogy semmi értelme sincsen a kérésének. Marja hercegnőnek legalább úgy rémlett.

- Kaptam tőle levelet, - felelt Marja hercegnő. A herceg csodálkozva és félénken nézett rá.

- Hol van most?

- A hadseregénél van, batyuska, Szmolenszkben.

A herceg jó darabig behunyt szemmel hallgatott; azután, mintegy válaszul a kétségeire, és annak a megerősítéséül, hogy most megértett mindent és emlékszik mindenre, igenlően bólintott a fejével és fölnyitotta a szemeit.

- Igen, - mondotta halkan, de tisztán. - Vége Oroszországnak! Tönkretették! - És újra elkezdett zokogni és könnyek peregtek a szeméből. Marja hercegnő nem tudott tovább uralkodni magán, s a mint őt nézte, ő is sírva fakadt.

---

⁶ Lelkecském. (A ford.)

⁷ Barátocskám, barátnőcském. (A ford.)

A herceg megint behúnyta a szemét. Abbahagyta a sírást. Kezével valami jelet csinált a szeme elé; és Tichon, megértvén őt, letörülte a könnyeit.

Azután kinyitotta a szemét és valamit mondott, a mit sokáig senki se tudott megérteni; végre is egyedül Tichon értette meg és mondta el. Marja hercegnő abban a hangulatban kereste szavainak az értelmét, a melyben az imént beszélt. Majd azt gondolta, hogy Oroszországról, majd hogy Andrejről, ő róla, az unokájáról, majd meg, hogy a haláláról beszél. S ezért nem tudta a szavait kitalálni.

- Vedd fel a fehér ruhádat, azt nagyon szeretem, - mondotta. E szavakat hallván, Marja hercegnő még hangosabban elkezdett zokogni, és az orvos, karon fogva kivezette őt a szobából az erkélyre s a lelkére beszélt, hogy csillapodjék és kezdjen készülődni az elutazásra. Azután, hogy Marja hercegnő a hercegtől kijött, ez megint elkezdett a fiáról, a háborúról, a császárról beszélni, bosszúsan rángatta a szemöldökeit, rekedt hangján mind hangosabban beszélt, s ekkor érte a második és utolsó gutaütés.

Marja hercegnő az erkélyen megállt. Kiderült az ég; napos és meleg volt az idő. Semmit sem tudott megérteni, semmit se tudott gondolni, semmit sem érzett, csak szenvedélyes szeretetet az apja iránt, olyan szeretetet, a minőről, mint neki tetszett, eddig a pillanatig fogalma se volt. Kiszaladt a kertbe, és az Andrej herceg által ültetett fiatal hársfákkal szegélyezett utakon, zokogva futott le a tóhoz.

- Igen... én... én... én a halálát kívántam! Igen, azt kívántam, hogy bár mielőbb vége lenne... Meg akartam nyugodni... De hát mi lesz most belőlem? Mit ér az én nyugalom, ha ő nem lesz többé?! - mormogta Marja hercegnő fönnhangon, miközben gyors léptekkel bolyongott a kertben s folyton a mellét szorongatta, a melyből görcsösen fakadt ki a kínos, keserves zokogás. Mikor körülnézett a kertben és visszajutott a házhoz, látta, a mint mlle Bourienne (a ki Bogucsarovban maradt, s nem akart mellőlük elmozdulni) egy ösmeretlen férfival szembe jött vele. Ez az ösmeretlen a kerület nemesi marsallja volt, a ki személyesen jött el a hercegnőhöz, hogy őt a mielőbbi elutazás szükségességéről meggyőzze. Marja hercegnő csak hallgatta, de nem értette meg; bevezette a házba, megkínálta reggelivel és odaült mellé. Majd a marsalltól bocsánatot kérve, odament apja szobájának az ajtajához. Az orvos aggodalmas arczczal jött ki hozzá s azt mondotta, hogy nem lehet bemenni.

- Menjen, hercegnő, menjen, menjen!

Marja hercegnő megint kiment a kertbe, s a tó mellett egy olyan helyen, a hol senki se láthatta, leült a fűbe. Nem tudta, mennyi ideig volt ott. Futva közeledő női léptek zajára ocsúdott föl. Föltámaszkodott és látta, a mint a szobaleánya, Dunyasa, a ki nyilván őt kereste, a mint az úrnőjét megpillantotta, mintha megijedt volna és hirtelen megállt.

- Legyen szíves hercegnő... a herceg... - dadogta Dunyasa elcsukló hangon.

- Tüstént megyek, megyek, - szólott a hercegnő szaporán, még arra sem engedvén időt Dunyásának, hogy a mondanivalóját elmondja, és azon iparkodván, hogy Dunyását ne is lássa, futva sietett a ház felé.

- Hercegnő, meg kell nyugodnia Isten akaratában, el kell készülnie mindenre, - mondotta a marsall, a ki az ajtóban várakozott rá.

- Hagyjon el, nem igaz, - kiáltott rá Marja hercegnő bosszúsan. Az orvos fel akarta tartóztatni. De a hercegnő félrelökte őt és odaszaladt az ajtóhoz. - De hát miért állják utamat ezek az emberek ijedt ábrázattal? Nekem senki se kell! S ugyan mit csinálnak ott? - Kinyitotta az ajtót, s annak az azelőtt félig homályos szobának ragyogó, nappali világossága megrémítette. Csupa nő volt a szobában. Ezek félre álltak az ágy mellől és utat nyitottak neki.

A herceg még mindig úgy feküdt az ágyon, mint azelőtt; de nyugodt arcának szigorú kifejezése még a szoba küszöbén megállította Marja hercegnőt.

„Nem, nem halt meg, az lehetetlen!” - mondotta magában Marja hercegnő; odament hozzá, s erőt vevén a rémületén, mely elfogta, az ajkát odanyomta az arcához. De legott visszarettent tőle. Annak a gyöngédségnek egész ereje, a melyet iránta érzett, egyszeriben semmivé lett, és átengedte a helyét az azon való rémületnek, a mit látott. „Nincs, nincs többé! Ő nincs többé, hanem ott, ugyanazon a helyen, a hol ő volt, most valami idegen és ellenséges, valami rémes, szörnyűséges és visszariasztó titok van!” S Marja hercegnő kezével eltakarván az arcát, leroskad az orvos karjaiba, a ki fölfogta őt.

*

Az asszonyok, Tichon és az orvos jelenlétében megmosták a testet, kendővel felkötötték az állát, nehogy nyitva dermedjen meg a szája, s egy másik kendővel összekötötték szétterpesztett lábait. Azután felöltöztették az egyenruhájába, fölékesítették rendjeleivel és az összetöpörödött kis testet lefektették az asztalra. Éjszakára gyertyák égtek a koporsó körül, mely lepellet volt leborítva, a padlón borókaágak voltak szerteszórva, a halott összeaszott feje alá odatettek egy nyomtatott imádságot, a szegletben pedig ott ült egy gyacsok és a zsoltáros könyvet olvasgatta.

Mint a hogy' a lovak ágaskodnak, megtorpannak és nagyokat fújnak, ha meghalt lovat látnak, épp úgy megtorpantak a fogadó-szobában a koporsó körül a házbeli és az idegen emberek, - a nemesi marsall, a sztarosza, az asszonyok és valamennyien, kimeresztett szemmel, ijedten hányták magukra a keresztet és hajlongtak, miközben az öreg herceg kihült és megdermedt kezét csókolgatták.

IX.

Bogucsarovo mindaddig, míg Andrej herceg meg nem telepedett benne, elhanyagolt birtok volt s a bogucsarovoi parasztoknak egészen más volt a természetük, mint a lyszyja goryaké. Kiejtésben, ruházkozásban és erkölcsükben is teljesen elütöttek tőlük. Nomádoknak hívták őket. Az öreg herceg mindig dícsérte a munkában való kitartásukat, mikor el-eljöttek Lyszyja Goryba, hogy a behordásnál segítsenek vagy tavakat és árkokat kubikoljanak, de nem szerette őket az elvadultságuk miatt.

Andrej hercegnek utolsó bogucsarovoi tartózkodása, az ő újításaival, - kórházaival, iskoláival és az obrok terén való könnyítésével, - éppenséggel nem szelídítette meg az erkölcsüket, sőt ellenkezőleg, még jobban kifejlesztette jellemüknek azokat a vonásait, a melyeket a herceg elvadultságnak nevezett. Állandóan homályos és titokzatos szóbeszédék jártak szájról-szájra köztük, majd arról, hogy valamennyiüket besorozzák kozáknak, majd valami új vallásról, a melyre áttérítik őket, majd holmi czári ukázokról, majd egy Petrovics Pávelynek 1797-ben tett esküről (a kiről azt beszéltek, hogy a szabadságlevelet már akkor kiadta, de az urak elsikkasztották), majd Fedorovics Pjotról, a ki hat év leforgása alatt czár lesz, s a kinek az uralkodása alatt felszabadul mindenki és olyan egyszerű lesz minden, hogy senkinek se lesz semmi baja. A háborúról, Bonapartéról és az ő betöréseiről szóló hírek éppen ilyen homályos és az antikrisztusra, a világ végére és a teljes szabadságra vonatkozó képzetekkel keveredtek össze bennük.

Bogucsarovo környékén csupa nagy falu és csupa kincstári és zsellér-bérbírság volt. Az ezen a vidéken lakó földbirtokosok száma nagyon csekély volt; házi cselédek s írni és olvasni tudó

emberek is nagyon kis számmal akadtak, úgy, hogy ennek a vidéknek a parasztlakossága körében még erőteljesebb és feltűnőbb volt az orosz népéletnek az a titokzatos árja, melynek okait és jelentőségét a kortársak rendszerint nem igen szokták tudni megfejteni. Az ilyesféle jelenségek közé tartozott az a mozgalom is, mely ennek a vidéknek a parasztsága közt vagy húsz esztendővel ezelőtt keletkezett, s mely valami délvidéki folyó partjaira való átköltözésre irányult. A parasztok százai, köztük a bogucsarovoiak is, egyszerre kezdték eladogatni a marháikat s családjaikkal együtt megindultak valahová délkelet felé. Mint a hogy' a madarak elvándorolnak valahová a tengeren túlra, úgy vándoroltak ezek az emberek is a feleségeikkel és gyermekeikkel együtt arra délkelet felé, a hol még egyikük sem járt. Egész karavánokban kerekedtek föl, majd meg egyenkint kiváltották magukat, elszökdöstek és mentek oda a langyos folyók tájára. Sokakat megbüntettek és Szibériába küldtek, sokan a hidegtől és az éhségtől pusztultak el útközben, sokan meg önként visszatértek, úgy, hogy a mozgalomnak, mely minden észrevehető ok nélkül keletkezett, egyszerre magától vége is szakadt. De a vízalatti áramlatok akkor se szűntek meg ebben a népségben csörgedezni és valami új erővé tömörültek, a mely épp oly furcsán, váratlanul és a mellett épp oly egyszerűen, természetesen és erőteljesen volt megnyilatkozandó. Most, az 1812. évben, azok, a kik a nép közelében éltek, észrevehették, hogy ezek a víz alatti áramlatok valami erőteljes munkában egyesültek, és közel voltak a felbukkanáshoz.

Alpatycsnak, a ki csak kevéssel az öreg herczeg halála előtt került Bogucsarovo-ba, feltűnt, hogy valami izgatottság támadt a nép közt, hogy azzal ellentétben, a mi Lyszyja Gory környékén egy hatvan verszt sugarú körben történt, a honnan a parasztok mind elmenekültek (kiszolgáltatván falvaikat a kozákok fosztogatásainak), a bogucsarovoi rónaságok vidékén a parasztok, mint hírlett, összeszűrték a levét a francziákkal, tőlük holmi nyomtatványokat kaptak és adtak kézről-kézre és mind megmaradtak a helyükön. Hozzá hű cselédei révén megtudta, hogy egy Karp nevű paraszt, a kinek nagy befolyása volt a községtanácsban, s a ki a napokban kincstári alkalmatosságon járt valahol, azzal a hírrel jött vissza, hogy a kozákok felperzselték a falvakat, melyek lakói menekülnek, de hogy a francziák nem bántják őket. Tudta azt is, hogy egy másik paraszt tegnap a francziák által megszállott Viszlouchov faluból levelet hozott a franczia tábornoktól, a melyben ez közölte a lakossággal, hogy a francziák részéről nem lesz semmi bántódásuk, s hogy mindazért, a mit elvesznek tőlük, kárpótlást kapnak, föltéve, hogy otthon maradnak. Ennek bizonyosságául ez a paraszt a szénára előlegül egy száz rubeles bankót hozott magával Viszlouchov-ból (azt persze nem tudta, hogy a bankó hamis volt).

Végre, a mi mindennél fontosabb volt, Alpatycs azt is tudta, hogy ugyanaznap, mikor a sztarosztának megparancsolta, hogy szedjen össze előfogatokat, a melyek a herczegnő szekereit elszállítsák Bogucsarovo-ból, korán reggel gyűlés volt a faluban, a melyen elhatározták, hogy nem adnak előfogatot, hanem várnak. E közben az idő a körmükre égett. A nemesi marsall a herczeg halála napján, augusztus 15-én, személyesen is megsürgette a herczegnőt, hogy utazzék el még aznap, mert immár nagy a veszedelem. Azt mondta, hogy 16-ika után már semmiért sem vállal felelősséget. A herczeg halála napján este elment, de megígérte, hogy másnap a temetésre visszajön. De másnap már nem jöhetett el, mert a legújabbban kapott hírek szerint a francziák váratlanul előrenyomultak, s éppen csak annyi ideje maradt, hogy a családját és értékes holmiját a birtokáról elszállíttassa.

Bogucsarovoban már vagy harmincz esztendő óta Dron volt a sztarosztá, a kit az öreg herczeg Dronuskának hítt.

Dron egyike volt azoknak a testileg és lelkileg egyaránt erős parasztnak, a kik mihelyt föl-cseperednek, szakállt eresztenek s 60-70 éves korukig élnek a nélkül, hogy csak egy hajszálnyit is változnának, a nélkül, hogy egyetlen ősz hajszáluk volna vagy egyetlen foguk

kihullana, s a kik 60 éves korukban is épp oly egyenesek és erőteljesek, mint voltak harminczéves korukban.

Dron, csakhamar a langyos folyók tájára történt átköltözés után, a melyben másokkal együtt ő is résztvett, Bogucsarovo sztarosztája és polgármestere lett, és attól fogva, huszonhárom esztendőn át kifogástalanul töltötte be ezt a tisztséget. A parasztok jobban féltek tőle, mint az uraságtól. Az urak, az öreg meg a fiatal herczeg egyaránt, úgyszintén az intéző is tisztelettel voltak iránta és tréfásan miniszternek hívták. Dron, szolgálatának egész ideje alatt, egyetlen egyszer se volt se részeg, se beteg soha, sem álmatlan éjszakák, se semmiféle fáradalmak után a legcsekélyebb kimerültséget sem árulta el, s bár sem írni, sem olvasni nem tudott, az általa óriási szekérszámra eladott lisztről való elszámolásnál soha egyetlen garassal, egyetlen puddal sem tévedt, s a bogucsarovo-i földeken az aratáskor egyetlen kepéről se feledkezett meg.

Alpatycs, a feldúlt Lyszyja Gory-ból Bogucsarovo-ba érkezvén, a herczeg halála napján magához hívatta ezt a Dront és megparancsolta neki, hogy készítsen elő tizenkét lovat a herczegnő fogatai, és tizennyolcz előfogatot a podgyász-szekerek elé, melyeket el kell vontatni Bogucsarovo-ból. Bár a parasztok obrok-kötelesek voltak, Alpatycs nézete szerint ennek a parancsnak a teljesítése nem okozhatott nehézséget, mert Bogucsarovo-ban kétszázharmincz család élt s a parasztok jómódúak voltak.

De Dron, a sztarosztá, miután meghallgatta a parancsot, némán lesütötte a szemét. Alpatycs felsorolt előtte néhány parasztot, a kiket ismert s a kiktől lovakat akart szerezni.

Dron azt felelte, hogy ezeknek a parasztoknak a lovai fuvarban vannak. Alpatycs más parasztokat nevezett meg. Dron szavai szerint ezeknek se voltak lovaik; egyesek kincstári szekereket fuvaroztak, mások rossz bőrben voltak, ismét másoknak meg a lovaik éhen veszttek. Dron véleménye szerint nemcsak a szekerek, de még a fogatok elé is bajos volt lovakat kapni.

Alpatycs figyelmesen nézett Dronra és elkomolyodott. Valamint Dron példás sztarosztája volt a parasztjainak, úgy Alpatycs se hiába állott húsz év óta a herczeg birtokainak az élén, és példás intéző volt. A legnagyobb mértékben meg volt benne a képesség arra, hogy annak a népnek, a melylyel dolga volt, az igényeit és ösztöneit kiösmérje, s éppen azért volt pompás intéző. Csak egy pillantást vetett Dronra, s legott tisztában volt vele, hogy Dron válasza nem egyezett meg a sztarosztá gondolataival, hanem a bogucsarovo-i világ amaz általános hangulatának volt a kifejezése, mely immár a sztarosztát is magával ragadta. De egyúttal azt is tudta, hogy Dronnak, a ki úgy megszédte magát, s a kit úgy gyűlölt a községtanács, okvetlenül ingadoznia kellett a két tábor, az urak és a parasztok tábora közt. Ezt az ingadozást kiolvasta a tekintetéből, s ezért Alpatycs ránczolt homlokkal lépett közelebb Dronhoz.

- Dronuska, te, hallod-e! - mondotta neki. - Badarságokat nekem ne beszélj. Nikolájevics Andrej herczeg ő kegyelmessége maga parancsolta, hogy küldjem el innen az egész népet és senki se várja be itt az ellenséget, a mire egyébiránt czári parancsom is van. A ki pedig itt marad, az árulója a czárnak. Hallod!

- Hallom, - felelt Dron, a nélkül, hogy fölneézett volna.

Alpatycs nem érte be ezzel a felelettel.

- Hallod-e, Dron, nem jó vége lesz ám ennek! - szólott Alpatycs fejcsóválva.

- Valamennyien a hatalmadban vagyunk! - mondotta Dron szomorúan.

- Hadd el, Dron, ha mondom! - ismételte Alpatycs, s kihúzván az övéből a kezét, ünnepélyes mozdulattal lemutatott a földre, Dron lábai elé. - Nemcsak hogy te rajtad keresztüllátok, de még alattad három arsinnnyira is látok mindent, - mondotta s lebámult a földre Dron lábai elé.

Dron zavarba jött, futó pillantást vetett Alpatycs-ra, majd megint lesütötte a szemét.

- Hadd el ezt a komédiázást, a népnek pedig mondd meg, hogy készüljenek a Moszkvába indulásra, s holnap reggelre hozzanak lovakat a hercegnő szekerei elé. Arra a gyűlésre pedig el ne menj, azt mondom. Hallottad?

Dron egyszerre a lábaihoz borult.

- Alpatycs Jakov, bocsáss el! Vedd át tőlem a kulcsokat, és bocsáss el, a Krisztusra kérlek.

- Itt maradj! - szólott rá Alpatycs szigorúan. - Három arsinnyira belátok alád, - ismételte, jól tudván, hogy a méhészetben való mesteri ügyessége, abbeli tudása, hogy mikor kell elvetni a zabot, valamint az, hogy húsz esztendőn át ki tudta elégíteni az öreg herceget, már rég megszerezték neki a varázsló hírért, s hogy azzal a képességgel, hogy három arsinnyira belásson az ember alá, csak a varázslók szoktak rendelkezni.

Dron fölkelt és akart valamit mondani, de Alpatycs elébe vágott.

- Hogy' jöttél erre a gondolatra? Hm?... Mit gondolsz voltaképpen? Hm?

- Mittévő legyek a néppel? - szólott Dron. - Föl van lázítva egészen. Magam is mondtam nekik...

- Éppen azért mondom, - úgymond Alpatycs. - Isznak? - kérdezte kurtán.

- Egészen föllázadtak, Alpatycs Jakov: most ütik csapra már a második hordót.

- Akkor hát idehallgass. Én elmegyek a bíróhoz, te pedig térítsd észre a népet, mondd meg, hogy hagyják abba az ivást és holnapra itt legyenek a lovakkal.

- Igen is, - felelt Dron.

Alpatycs Jakov nem erősködött tovább. Hosszú idő óta volt dolga a néppel és tudta, hogy arra, hogy az emberek engedelmeskedjenek, a leghathatósabb szer az, ha annak, hogy ne engedelmeskedjenek, még a lehetőségét sem ösmeri el az ember. Miután Dron-ból kicsikarta az aláztos „igen is”-t, Alpatycs Jakov beérte vele, bár nemcsak hogy kételkedett a sikerben, de sőt meg volt győződve, hogy a lovakat a katonai hatóság beavatkozása nélkül lehetetlen lesz előteremtenie.

És csakugyan, estére még nem voltak együtt a lovak. A falúban a parasztok megint gyűlést tartottak a korcsma előtt és elhatározták, hogy inkább kiverik a lovaikat az erdőbe, de előfogatot nem adnak. Alpatycs minderről semmit se szólt a hercegnőnek, kiadta a parancsot, hogy a maga czók-mókját tegyék oda a Lyszyja Gory-ból érkezett holmihoz, és készítsék elő ezeket a lovakat a hercegnő számára, ő maga pedig elment az előljárósághoz.

X.

Marja hercegnő az apja temetése után bezárkózott a szobájába és senkit sem eresztett magához. A komornája odajött az ajtóhoz és jelentette, hogy Alpatycs eljött utasításokat kérni az elutazásra vonatkozólag. (Ez még Alpatycs-nak Dron-nal folytatott beszélgetése előtt volt.) Marja hercegnő föltámaszkodott a pamlagon, a melyen feküdt és a csukott ajtón át kikiáltotta, hogy ő soha és sehová se fog elmenni, és kéri, hogy hagyjanak neki békét.

Annak a szobának az ablakai, a melyben Marja hercegnő feküdt, nyugatnak néztek. Arczczal a fal felé fordulva feküdt a pamlagon, s újjaival a feje alatt lévő bőrpárna gombjai közt babrálván, nem látott mást, csak ezt a párnát, és zavaros gondolatai mind csak egy pont körül

forogtak: eltűnődött a halál megmásíthatatlanságán és a maga lelki elvetemültségén, melyet eddig nem is ismert, s mely csak apja betegségének az ideje alatt mutatta ki a foga fehérét. Szeretett volna, de nem mert imádkozni, nem volt bátorsága abban a lelkiállapotban, a melyben leledzett, Istenhez fordulni. Hosszú ideig feküdt ebben a változatlan helyzetben.

A nap átfordult a ház másik oldalára, s a nyitott ablakokon át ferde, alkonyi sugaraival bevilágította a szobát, s annak a szattyán párnának egy részét, a melyre Marja hercegnő nézett. Gondolatainak a menete egyszerre fönnakadt. Szinte öntudatlanul fölkel, megigazította a haját, odament az ablakhoz, s önkéntelenül szívta magába a derült, de szeles este hűs levegőjét.

„Igen, most aztán kedvedre gyönyörködhetel az estében! Ő nincs többé, és nem háborgat senki”, - mondotta magának és leereszkedvén egy székre, arccal az ablakpárkányra borult.

Halk és gyöngéd hangon a kert felől valaki szólította őt és megcsókolta a fejét. Körülnézett. M-e Bourienne volt, fátyolos fekete ruhában. Csöndesen odajött Marja hercegnőhöz, sóhajtván megcsókolta és legott sírva fakadt. Marja hercegnő hátranézett rá. Minden eddigi surlódásuk, iránta való féltékenysége, mind eszébe jutottak Marja hercegnőnek; az is eszébe jutott, hogy ő az utóbbi időben mennyire megváltozott iránta, alig tudott ránézni, s hogy következésképpen milyen igazságtalanok voltak azok a szemrehányások, a melyekkel őt Marja hercegnő úgy gondolatban illette. „És még én, én, a ki a halálát kívántam, még én merek mások fölött pálczát törni”, - gondolta magában.

Marja hercegnő élénken elképzelte m-e Bourienne helyzetét, a ki az utóbbi időben elidegenedett az ő társaságától, de azért mégis ő tőle függött, s úgy élt ott köztük, mint valami teljesen idegen házban. És megesett a szíve rajta. Szeliden kérdő pillantással nézett rá és kezét nyújtott neki. M-e Bourienne legott sírva fakadt, elkezdte csókolni a kezét és beszélt arról a szomorúságról, a mely a hercegnőt érte, s a melyből ő is részt kért magának. Elmondta, hogy egyetlen vigasztalása ebben a szomorúságban az, hogy a hercegnő megengette neki, hogy osztozzék vele benne. Elmondta, hogy ezzel a nagy szomorúsággal szemben az eddig fölmerült félreértéseknek mind el kell nemulniok, s hogy ő mindenkivel szemben tisztának érzi magát, és hogy ő onnan is látja az ő szeretetét és háladatosságát. A hercegnő csak hallgatta s bár semmit sem értett a szavaiból, olykor rápillantott, s elmerült a hangja csengésébe.

- Kedves hercegnő, az ön helyzete kétszeresen borzasztó, - mondotta kevés vártatva m-e Bourienne. - Teljesen értem, hogy ön nem gondolhatott s nem gondolhat most magára; de nekem ön iránt való szeretetem a kötelességemmé teszi, hogy ezt megcselekedjem... Volt önnél Alpatycs? Beszélt önnel az elutazásról? - kérdezte.

Marja hercegnő nem felelt. Nem értette, kinek és hová kellene utaznia. „Hát lehetséges volna most valamire vállalkozni, valami másra is gondolni? Hát nem mindegy-e tökéletesen?” - Nem felelt.

- Tudja-e, kedves hercegnő, - szólt m-e Bourienne, - tudja-e azt, hogy milyen veszedelemben forgunk, s hogy körül vagyunk véve a francziáktól; most útnak indulni veszedelmes vállalkozás volna. Ha most elmegyünk, csaknem bizonyos, hogy fogságba kerülünk, és Isten a megmondhatója...

Marja hercegnő csak nézett a barátnőjére, s nem értette, mit mondott.

- Oh, ha tudná valaki, hogy mennyire mindegy nekem most minden, - mondotta. - Oh, csak természetes, hogy most a világ minden kincseért sem akarok elmenni *tőle*... Alpatycs szólt ugyan valamit az elutazásról... Beszélje meg vele, én semmire, de semmire se vagyok való. S nem akarok semmit...

- Én már beszéltem vele. Ő azt reméli, hogy még holnap is ráérünk elmenni; de én azt hiszem, hogy most már talán jobb volna itt maradni, - mondotta m-elle Bourienne. - Mert azt csak belátja, hercegnő, hogy útközben katonák vagy lázongó parasztok kezeibe kerülni, rettenetes volna. - M-elle Bourienne elővette kis táskájából a francia Rameau tábornoknak egy (nem közönséges, csak papírra nyomott) hirdetményét, mely arról szólott, hogy a lakosok ne hagyják el a házaikat, s hogy a francziák részéről a kellő védelemben fognak részesülni, és átadta a hercegnőnek.

- Én azt tartom, hogy jobb lesz ehhez a tábornokhoz fordulni, - mondotta m-elle Bourienne, - s meg vagyok győződve róla, hogy önnek, meg fogják adni a köteles tiszteletet.

Marja hercegnő elolvasta a nyomtatványt és száraz zokogás torzította el az arcát.

- Kinek az útján jutott ön ehhez? - kérdezte.

- Alkalmasint a nevemről látták, hogy francia nő vagyok, - felelte m-elle Bourienne elpirulva.

Marja hercegnő a kezében a nyomtatvánnyal, fölkelt az ablakból, sápadt arczczal kiment a szobából és belépett Andrej herceg volt dolgozó-szobájába.

- Dunyasa, hivd ide Alpatycs-ot, Dronuskát, vagy akárkit! - mondotta Marja hercegnő, - és mondd meg Karlovna Amaliának, hogy ne jöjjön be hozzám, - tette hozzá, m-elle Bourienne hangját hallván. - Csak gyerünk mielőbb! Menjünk mielőbb! - mondogatta Marja hercegnő, elrémülve attól a gondolattól, hogy esetleg a francziák hatalmába kerülhet.

„Hogy Andrej herceg megtudja, hogy ő a francziák hatalmába került! Hogy ő, Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceg leánya, megkérte Rameau tábornok urat, hogy nyújtson oltalmat neki, s az ő jótéteményeit élvezte!” - Ez a gondolat rémületbe ejtette, úgy, hogy elkezdett remegni, elpirult s a harag és a büszkeség eddig ismeretlen fellobbanását érezte magában. Mindazt, a mi csak súlyos, és a mi fő, sérelmes volt a helyzetében, a lehető legélénkebben elképzelte. „A francziák telepszene meg ebben a házban; Rameau tábornok úr elfoglalja Andrej herceg dolgozó-szobáját; szórakozásképpen majd elolvassák a leveleit és az írásait. M-elle Bourienne nagy tisztelességgel fogadja majd őt Bogucsarovo-ban. Kegyelemből majd nekem is juttatnak egy szobát; a katonák majd feldőlnek az apám friss sírját, hogy leszedjék a melléről a keresztek és a csillagokat; beszélnek majd az oroszokon aratott győzelmeikről és színlelt részvétet mutatnak az én bánatom iránt...” - gondolta magában Marja hercegnő nem a maga fejével, hanem kötelességének tartotta, hogy ezúttal az apja és a bátyja fejével gondolkodjék. Neki magának tökéletesen mindegy lett volna, hol van és mi történik vele, de egyúttal boldogult apja és Andrej herceg képviselőjének is érezte magát. Önkéntelenül is az ő eszükkel gondolkodott s az ő szívükkel érzett. Szükségét érezte, hogy úgy viselkedjék, a mint ebben a helyzetben ők viselkedtek volna, s azt mondja, a mit ők mondtak volna. Bement Andrej herceg dolgozó-szobájába s megpróbálván az ő gondolatvilágába behatolni, fontolgatta a helyzetét.

Az élet követelményei, a melyekről azt hitte, hogy az apja halálával megsemmisültek, egyszerre új és eddig ismeretlen erővel bukkantak föl Marja hercegnő előtt s hatalmukba kerítették őt.

Izgatottan s kipirulva járt föl s alá a szobában, s hol Alpatycs-ot, hol Ivánovics Mihail-t, hol Tichon-t, hol Dron-t hívatta maga elé. Dunyasa, a dada és a komornák semmit se tudtak mondani arról, mennyi igaz abból, a mit m-elle Bourienne mondott. Alpatycs nem volt otthon: elment az előljáróshoz. Ivanyics Mihail, az építész, a kit szintén behívtak a hercegnőhöz, álmos szemekkel jelent meg előtte, de semmit se tudott mondani neki. A helyeslésnek ugyanazzal a mosolyával, a melylyel tizenöt éven át megszokott volt minden vélemény-

nyilvánítás nélkül felelni az öreg herczeg kérdéseire, felelt most Marja herczegnőnek is, úgy, hogy a feleleteiből éppenséggel semmi se volt kihámozható. Tichon, az öreg komornyik, a ki beesett és megnyúlt arczán a gyógyíthatatlan bánat kifejezésével jelent meg a herczegnő előtt, alázatos „igenis”-sel felelt úrnője kérdéseire, s a mint ránézett, alig tudta a sírást visszatartani.

Végre belépett a szobába Dron, a sztarosztja, és mélyen meghajtván magát a herczegnő előtt, megállt az ajtóban.

Marja herczegnő végigment a szobán, majd megállt előtte.

- Dronuska, - mondotta Marja herczegnő, a ki minden kétséget kizáró jó barátját, azt a Dronuskát látta benne, a ki a vjazmai vásárról minden esztendőben hozott neki mézeskalácsot, melyet mosolyogva nyújtott volt át neki. - Dronuska, most, ez után a nagy szerencsétlenség után... - kezdte el, de legott elhallgatott, képtelen lévén tovább beszélni.

- Isten kezében vagyunk valamennyien, - szólott Dronuska. Elhallgattak.

- Dronuska, Alpatycs elment valahová, nincs kihez fordulnom. Igaz-e, hogy már nem mehetek el innen?

- Már miért ne mehetnél, kegyelmes kisasszony, lehetni lehet, - felelt Dron.

- Nekem azt mondták, hogy az ellenség miatt veszedelmes. Édes lelkem, én mindenre képtelen vagyok, az egészségből semmit sem értek, és senkim sincsen. De akár ma éjjel, akár holnap reggel föltétlenül el akarok menni. - Dron hallgatott. Lopva pislogott Marja herczegnőre.

- Nincs ló, - mondotta, - már Alpatycs Jakovnak is mondtam.

- Miért nincs? - kérdezte a herczegnő.

- Ez mind az Isten büntetése, - felelt Dron. - A mi ló volt, azt elvitték a katonáknak, sok pedig megdöglött: ez az esztendő már ilyen. Nemcsak a lovak, de még az emberek is majd éhen vesznek! Most is már harmadnapja nem ettek semmit. Semmijük sincsen, teljesen tönkrementek.

Marja herczegnő figyelmesen hallgatta.

- A parasztok tönkre mentek? Nincs kenyerük? - kérdezte.

- Éhen pusztulnak, - szólott Dron, - nem hogy még lovaik volnának.

- De hát miért nem mondtad ezt nekem, Dronuska? Hát nem lehetne rajtuk segíteni? Én megteszek mindent, a mit csak lehet... - Marja herczegnőnek furcsa volt elgondolnia, hogy most ebben a pillanatban, a mikor olyan fájdalom töltötte el a lelkét, lehettek gazdag és szegény emberek s hogy lehetséges volt, hogy a gazdagok ne segítsenek a szegényeken. Úgy homályosan tudta és hallotta, hogy az uraságok olykor gabonát szoktak adni a parasztoknak. Azt is tudta, hogy ínség esetén sem az apja, sem a bátyja nem tagadták volna meg tőlük a segítséget; csak attól félt, hogy tévedni talál a szavakban, mikor el akarja rendelni, hogy gabonát oszszanak ki a parasztok közt. Örült, hogy akadt valami olyan gondja, a melynek a révén minden lelkiismereti furdalás nélkül megfeledezhetett a bánatáról. Elkezdett kérdezősködni Dronuskától a parasztok nyomorúságának a részletei és a Bogucsarovoban lévő urasági gabona mennyisége felől.

- Lám, hiszen van még urasági gabonánk, a bátyámé? - kérdezte.

- Az urasági gabona meg van még mind, - felelt Dron büszkén, - a mi herczegünk nem engedte, hogy eladjuk.

- Add ki hát a parasztnak, adj ki nekik mindent, a mire csak szükségük van: a bátyám nevében utasítalak erre, - mondotta Marja hercegnő.

Dron nem felelt semmit s mélyen fölsóhajtott.

- Oszd ki közöttük azt a gabonát, ha ugyan elég lesz nekik. Adj oda nekik mindent. A bátyám nevében parancsolom, és mondd meg nekik: a mi a miénk, az az övék is. Mi nem sajnálunk tőlük semmit. Így mondd meg nekik.

Dron merően nézett a hercegnőre, mialatt beszélt.

- Bocsáss el engem, matyuska, az Istenre kérek, bocsáss el, és vedd át tőlem a kulcsokat, - szólott Dron. - Huszonhárom éve szolgálom, rosszat nem cselekedtem soha, bocsáss el hát, az Istenre kérek.

Marja hercegnő nem értette, mit akar tőle, és miért kéri, hogy bocsássa el őt. Azt felelte neki, hogy soha se kételkedett a ragaszkodásában, s hogy érte és a parasztekért mindent kész megtenni.

XI.

Egy félórával ezután Dunyasa azzal a hírral jött be a hercegnőhöz, hogy megjött Dron, s a parasztek a hercegnő parancsára mind összejöttek a hombár előtt s beszélni szeretnének az úrnőjükkel.

- De hiszen én nem hívtam őket, - mondotta Marja hercegnő; - én csak azt mondtam Dronuskának, hogy osztsa szét köztük a gabonát.

- Csak az Istenért, matyuska, ki ne menjen közibéjük, s kergettesse szét őket. Ámítás az egész, - szólott Dunyasa: - a mint Alpatyics Jakov visszakerül, útnak indulunk... csak ne...

- Miféle ámítás? - kérdezte a hercegnő meglepetve.

- Már én tudom azt, a mit tudok, csak hallgasson rám az Istenért. Kérdezze meg akár a dadát. Azt mondják, hogy nem akarnak a parancsának engedelmeskedni, nem akarnak elmenni.

- Nem is arról van itt szó. Hiszen én soha se mondtam, hogy menjenek el, - szólott Marja hercegnő. - Hívd ide Dronuskát.

Dron, mikor bejött, megerősítette Dunyasa szavait: a parasztek a hercegnő parancsára jöttek oda.

- De hiszen én soha se hívtam őket, - mondotta a hercegnő. - Te alkalmasint rosszul mondtad nekik. Én csak azt mondtam, hogy oszd ki köztük a gabonát.

Dron nem felelt és felsóhajtott.

- Ha parancsolja, - majd elmennek, - mondotta.

- Nem, nem, kimegyek hozzájuk magam, - szólott Marja hercegnő.

Marja hercegnő Dunyasa és a dada lebeszélése ellenére is kiment a lépcsőre. Dronuska, Dunyasa, a dada és Ivanycs Mihail követték őt.

„Alkalmasint azt hiszik, hogy én azzal a föltétellel kínálom nekik a gabonát, hogy maradjanak itt, s míg én elmegyek, addig őket kiszolgáltatom a francziák önkényének”, - gondolta Marja hercegnő. - „Majd ígérek nekik járandóságot a Moszkva melletti birtokon; meg vagyok győződve róla, hogy a bátyám, Andrej, az én helyemben még többet tenne értük”, -

gondolta, a mint az alkonyi félhomályban a hombár előtt lévő pázsiton ácsorgó tömeg felé közeledett.

Az unatkozó tömeg megmozdult, s szaporán lekapta a sipkáját mindenki. Marja hercegnő lesütött szemekkel s a szoknyájába belegabalyodva egészen közel ment hozzájuk. Annyi mindenféle öreg és fiatal szem meredt rá, annyi arc állott előtte, hogy Marja hercegnő egyetlen arcot se látott, és szükségét érezvén annak, hogy valamit mondjon, nem tudta, hogy kezdje. De megint csak az a gondolat adott neki erőt, hogy ő most az apja és a bátyja képviselője, mire elszántan belekezdett a beszédébe.

- Nagyon örülök, hogy eljöttetek, - kezdte el Marja hercegnő a nélkül, hogy a szemeit lesütötte volna, s érezte, milyen hevesen dobogott a szíve. - Dronuska azt mondta nekem, hogy tönkrejuttatott benneteket a háború. Ez a mi közös keserűségünk, s én nem sajnálok semmit, hogy rajtatok segítsek. Én magam is elmegyek, mert itt veszedelmes kezd lenni a tartózkodás,... az ellenség közel van... és mert... Én, barátaim, odaadok nektek mindent, és arra kérlek benneteket, fogadjátok el minden gabonánkat, nehogy szükségét szenvedjétek. És ha valaki azt mondta nektek, hogy én azért adom ezt a gabonát, hogy itt maradjatok, hát ez nem igaz. Ellenkezőleg, arra kérlek benneteket, jöjjetek el minden czókmótkokkal a mi Moszkva melletti birtokunkra, a hol, - ezt magamra vállalom és biztosítlak róla benneteket, - nem fogtok szűkölködni. Hajlékot is, kenyeret is kaptok.

A hercegnő elhallgatott. Elvértve egy-egy sóhajtás hallatszott a tömegből.

- Ezt én nem magamtól teszem, - folytatta a hercegnő: - ezt boldogult édes apám nevében teszem, a ki jóságos uratok volt, és a bátyám s az ő fia nevében.

Megint elhallgatott. Senki se zavarta meg a csöndet.

- Közös a fájdalmunk, megosztjuk hát egymással. Mindaz, a mi az enyém, az a tiétek is, - mondotta, s az előtte álló arcokat fürkészte.

Minden szem egyforma kifejezéssel meredt rá, melynek a jelentését nem tudta megérteni. Vajjon kíváncsiság volt-e ez, vagy odaadás, hála vagy félelem és bizalmatlanság, de annyi bizonyos, hogy minden arcznak ugyanolyan volt a kifejezése.

- Köszönjük alássan a szíves jóságát, de nekünk nem kell az uraság gabonája, - mondotta egy hang valahol hátul.

- De hát miért nem, - kérdezte a hercegnő. Senki se felelt és Marja hercegnőnek feltűnt, hogy most, a kinek a pillantásával csak találkozott, az mind legott lesütötte a szemét.

- De hát miért nem kell? - kérdezte ismételten.

Senki se felelt.

Marja hercegnőt ez a csönd kínosan érintette; iparkodott ellesni valamelyiküknek a tekintetét.

- Miért nem beszéltek? - fordult oda a hercegnő egy öreg paraszthoz, a ki a botjára könyökölve állott előtte. - Szólj, ha azt hiszed, hogy még valamire van szükségetek. Én kész vagyok mindenre, - mondotta, s elfogta a pillantását. De ez, mintha csak bosszankodott volna ezért, egészen lehorgasztotta a fejét és így szólt:

- Nem arról van itt szó, nekünk az a gabona nem kell.

- Talán bizony itt hagyjunk mindent? Nem, nem, és nem... Abba már nem megyünk bele. Nagyon sajnálunk téged, de abba már nem megyünk bele. Menj el csak magad, egyedül... - hallatszott minden oldalról. És a tömegben újra kiült minden arcra egy és ugyanaz a

kifejezés, s ez már egész bizonyossággal nem a kíváncsiság és a hála, hanem a gonosz elszántság kifejezése volt.

- Talán nem jól értettetek, - szólt Marja hercegnő szomorú mosolylyal. - Miért nem akartok elmenni? Mikor én megígérem, hogy letelepítlek, eltartlak. Itt pedig az ellenség csak kifoszt mindenből benneteket... - De a tömeg moraja elnyomta a hangját.

- Nem megyünk bele, hadd foszszanak ki! Nem kell a te kenyered, szó se legyen róla.

Marja hercegnő megint megpróbálta ellesni valakinek a tekintetét, de egyetlen pillantás sem esett rá; a szemek szemlátomást kitértek előle mind. Furcsán és kényelmetlenül kezdte magát érezni.

- Lám, hogy kieszelte, hogy az ő kedvéért még börtönbe kerüljünk. Ürítsük ki a házainkat, hogy még bajba keveredjünk. Hogy' is ne! Köszönöm, én lemondok a gabonádról! - hallatszottak hangok a tömegből.

Marja hercegnő lehorgasztott fejjel kikerült a körből és visszament a házba. Miután ismételten megparancsolta Dronnak, hogy reggelre legyenek készen a lovak az elutazásra, bement a szobájába és egyedül maradt a gondolataival.

XII.

Ekkor éjjel Marja hercegnő sokáig ült szobájának a nyitott ablakában és hallgatta a parasztok beszédjének a faluból odahallatszó moráját, de azért nem is gondolt reájuk. Érezte, hogy bármennyit is gondolna reájuk, még se tudná őket megérteni. Mindig csak egyre gondolt, - a bánatára, mely most, a jelen gondjai okozta megszakítás után, már szinte multnak látszott előtte. Most már tudott emlékezni, tudott imádkozni. Napszállta után elült a szél. Csöndes és hűvös volt az éjjel. Tizenkét óra felé kezdtek elcsöndesedni a hangok; megszólalt a kakas; a hársfák mögül előbukkant a teli hold; friss, fehér köd-harmat szállt föl s mélységes csönd honolt a falu és a ház körül.

Egymásután merültek föl előtte a közelmultnak, az apja betegségének és utolsó perczeinek a képei. És szomorú gyönyörűséggel engedte át magát ezeknek a képeknek, csak az apja halálának az utolsó képét üzte el magától irtózással, mert érezte, hogy ezt az egyet, ebben a titokzatos és csöndes éjjeli órában, még képzeletben se tudná elviselni. És ezek a képek olyan tisztán és olyan élénken rajzolódtak le előtte, hogy hol a jelennek, hol a multnak, hol a jövőnek látta őket.

Majd maga elé képzelte azt a pillanatot, mikor az apját a szélhűdés érte, s mikor Lyszyja Goryban a kertből behurczolták őt a házba, miközben béna nyelvvel mormogott valamit, rángatta ősz szemöldökeit s nyugtalanul és bátoratlanul nézett reá.

„Már akkor meg akarta mondani nekem azt, a mit a halála napján mondott”, - gondolta. - „Mindig csak arra gondolt, a mit nekem mondott”. - És íme a legapróbb részletekig visszaemlékezett arra a Lyszyja Goryban töltött s a gutaütést megelőző éjszakára, a mikor Marja hercegnő, előre megérezvén a bajt, az apja ellenére is vele maradt. Nem aludt és éjjel lábujjhegyen lement s a virágos szoba ajtajához lopózva, a melyben az apja akkor éjjel hált, figyelt a hangjaira. Elgyötört, bágyadt hangon beszélt Tichonnal. A Krimről, meleg éjszakákról, a császárnéről beszélt valamit. Szemlátomást beszélni akart mindenáron. - „És miért nem hivatott engem? Miért nem engedte meg, hogy én legyek ott Tichon helyett!” - gondolta Marja hercegnő akkor is, most is. - „Most már aztán többé soha és senkinek se fogja elmondani mindazt, a mi akkor a lelkét nyomta. Soha, egyikünk számára se fog többé

visszatérni az a pillanat, a mikor elmondott volna mindent, a mit csak akart, és Tichon helyett én hallgattam volna. Miért is nem mentem be akkor a szobájába?” - gondolta. - „Lehet, hogy már akkor megmondta volna nekem azt, a mit a halála napján mondott. Hiszen Tichonnal való beszélgetése közben akkor is két ízben kérdezősködött utánam. Szeretett volna látni engem, én pedig ott ácsorogtam az ajtó előtt. Nehezebb esett Tichonnal beszélgetnie, a ki nem értette meg őt. Emlékszem, a mint elkezdett Lizáról beszélni, mintha élne, - megfeledkezett róla, hogy meghalt, és Tichon emlékeztette őt rá, hogy Liza nincs többé, mire a herceg azt mondta: „bolond”. Nehéz sora volt nagyon. Én hallottam az ajtón keresztül, a mint nyöszörögve lefeküdt az ágyra és hangosan fölkiáltott: „Istenem!” Miért is nem mentem be akkor? Ugyan mit tett volna velem? Mit vesztettem volna? Ellenben lehetséges, hogy már akkor megnyugodott volna, s megmondta volna nekem azt a szót.” - És Marja hercegnő hangosan tagolva kiejtette azt a becéző szót, a melyet az apja a halála napján intézett hozzá. „Lelkecském!” - ismételte Marja hercegnő ezt a szót s keserves könnyekre fakadt, melyek valamelyest könnyítettek a lelkén. Most maga előtt látta az arcát. És nem azt az arcot, a melyet azóta ösmert, hogy az eszét bírta, s a melyet mindig messziről látott; hanem azt a gyöngé és bátorlalan arcot, a melyet az utolsó napon, mikor az ajkához hajolt, hogy hallja, mit mond, életében először látott olyan közről, minden ránczával és részleteivel együtt.

„Lelkecském”, - ismételte.

„Vajjon mit gondolt, a mikor ezt a szót kiejtette? Mit gondol most?”, - bukkant föl egyszerre a fejében ez a kérdés, és válaszul rá, maga előtt látta őt azzal az arckifejezéssel, a melylyel fehér kendővel felkötött arcán, a koporsóban feküdt. És ugyanaz a rémület, mely elfogta őt akkor, mikor őt megérintvén, meggyőződött róla, hogy ez nemcsak hogy nem volt ő, hanem valami titokzatos és visszataszító, most is erőt vett rajta. Másra szeretett volna gondolni, szeretett volna imádkozni, de mindenre képtelen volt. Tágra nyitott, nagy szemekkel bámult a holdvilágra s az árnyékokra, minden perczen el volt rá készülve, hogy megpillantja az ő holt arcát, és úgy érezte, hogy a házban és a ház körül uralkodó csönd szinte megdermeszti a lelkét.

- Dunyasa! - suttogta. - Dunyasa! - kiáltott föl vadul, és kirántván magát a nagy csöndességből, befutott a cselédszobába, a honnan a dada és a komornák futva siettek felé.

XIII.

Augusztus 17-én Rosztov és Ilyin, a fogságból csak az imént visszakerült Lavruskával s egy küldöncz huszárral, állomáshelyükről, a Bogucsarovotól tizenöt versztnyre fekvő Jankovoból sétalovaglásra indultak, hogy Ilyin most vásárolt új lovát kipróbálják, s hogy kitapasztalják, van-e még a falvakban széna.

Bogucsarovo az utóbbi három napon át két ellenséges hadsereg közé volt beékelve, úgy, hogy az orosz hátvéd épp oly könnyen eljuthatott volna oda, mint a francia elővéd, s így Rosztov, mint gondos századparancsnok, a francziákat megelőzve iparkodott a kezét azokra a készletekre rátenni, a melyek netán még Bogucsarovban maradtak.

Rosztov és Ilyin a legvidámabb hangulatban voltak. Útközben Bogucsarovo, az udvarházas hercegi birtok felé, a hol azt remélték, hogy nagy cselédséget és szép leányokat fognak találni, majd Lavruskát fakgatták Napoleon felől és mosolyogva hallgatták az elbeszéléseit, majd meg Ilyin lovát kipróbálandók, versenyt lovagoltak.

Rosztov nem tudta és nem is álmodta, hogy ez a falu, a mely felé most útban voltak, ugyanannak a Bolkonszkijnak a birtoka, a ki jegyben járt a hűgával.

Rosztov és Ilyin a Bogucsarovo előtt lévő lankás lejtőn még egyszer megeresztették a lovaikat, és Rosztov, Ilyint elhagyván, elsőnek lovagolt be Bogucsarovo község utcájára.

- Te mindig csak megelőzől, - mondotta Ilyin elpirulva.

- Bizony, mindig, ott a réten is, meg itt is, - felelt Rosztov, s a kezeivel megsímogatta tajtékzó doni paripáját.

- Én meg, kegyelmes uram, az én francziámon is, - szólalt meg hátul Lavruska, francziának híván az ő szekérből kifogott gebéjét, - utólrtem volna, de nem akartam megszegényíteni.

Lépésben odamentek a hombárhoz, a mely előtt nagy néptömeg állott.

A parasztok közül egyesek levették a sapkájukat, mások pedig föltett sapkával nézték a közeledőket. Két ránczosarczú s gyérszakállú, hórihorgas, vén paraszt éppen akkor lépett ki a korcsmából, mosolyogva tántorgott ide s tova s rágyujtván valami értelmetlen nótára, odament a tisztekhez.

- No gyerekek! - szólt rájuk Rosztov mosolyogva. - Van-e még szénátok?

- Micsoda figurák... - mondotta Ilyin.

- Vii-ii-igan szó... ó... óó... ól... - üvöltötte az egyik paraszt boldogan mosolyogva.

Az egyik paraszt kivált a tömegből és odament Rosztovhoz.

- Hát maguk mifélék? - kérdezte.

- Francziák, - felelt Ilyin mosolyogva. - Im' itt van maga Napoleon, - mondotta és rámutatott Lavruskára.

- Tehát oroszok? - kérdezte ismét a paraszt.

- És sokan vannak? - kérdezte egy másik, zömök paraszt, odalépvén hozzájuk.

- Sokan, nagyon sokan, - felelt Rosztov. - Hát ti miért verődtek itt össze? - tette hozzá, - ünnep van tán?

- Az öregek jöttek össze, községi dologban, - felelt a paraszt és odább állott.

Ekkor az udvarház felől két nő és egy fehér kalapos férfi közeledett a tisztek felé.

- A rózsaszínű ruhás az enyém, nehogy elhalászd előlem! - szólott Ilyin, a mint az elszántan feléjük tartó Dunyasát észrevette.

- A mienk lesz! - mondotta Lavruska Ilyinnek, hunyorgatva.

- No mi kell, szép gyermekem? - szólott Ilyin mosolyogva.

- A hercegnő kérdezteti, milyen ezredből valók az urak és hogy' hívják.

- Ez itt Rosztov gróf, századparancsnok, én pedig az ön legalázatosabb szolgálja vagyok.

- Vii-ii-gan... szó... óól... a... - gyújtott rá a részeg paraszt, boldogan mosolyogva Ilyinre, a ki Dunyasával beszélgetett. Dunyasa után odajött Rosztovhoz Alpatycs, a ki már messziről levette a kalapját.

- Bocsánatot kérek, hogy Nagyságtokat háborgatni bátorkodom, - szólalt meg a kellő tisztelettel, de azért némi lenézéssel a tiszt fiatalága iránt, s a keblébe rejtette a kezét. - Az én úrnőm, az augusztus 15-ikén itt elhunyt Bolkonszkij Andrejevics Nikolaj herceg főhadparancsnok leánya, ezeknek az embereknek a butasága révén szorult helyzetbe kerülván, - rámutatott a parasztokra, - arra kéri önöket,... méltóztatnának-e..., - mondotta szomorú

mosolylyal, - valamelyest beljebb kerülni, mert itt kissé bajos... - Alpatycs rámutatott két parasztra, a kik úgy forgolódtak körülötte, mint a bögyök a lovak körül.

- Áá!... Alpatycs... Áá! Alpatycs Jakov!... No ez derék! Bocsáss meg az Istenért! Pompás! Hm?... - mondogatták a parasztok s örömmel mosolyogtak rá.

Rosztov rápillantott a részeg parasztokra és elmosolyodott.

- Avagy kegyelmes uram ezt mulatságosnak tartja? - kérdezte Alpatycs higgadtan, s a könyökével a parasztok felé bökött.

- Dehogy' is, ez vajmi kevésbé mulatságos, - felelt Rosztov és tovább ment. - De hát miről van szó? - kérdezte.

- Bátor vagyok jelteni exczellenciádnak, hogy ez az itteni durva népség nem akarja az úrnőmet elereszteni innen és azzal fenyegetőzik, hogy kifogja a lovait, úgy, hogy reggel óta föl van pakkolva minden, s a kegyelmes kisasszony még sem utazhatik el.

- Lehetetlen! - kiáltott fel Rosztov.

- Jelentem alássan, hogy ez a tiszta igazság, - ismételte Alpatycs.

Rosztov leszállt a lováról s átadta a huszárjának, azután elindult Alpatycscsal a ház felé, miközben kérdezősködött tőle a részletek felől. Csakugyan, a hercegnőnek a gabona szétosztására vonatkozó tegnapi ajánlata, s Dronnal és az egybegyűlt parasztokkal folytatott beszélgetése annyira elmérgesítette a dolgot, hogy Dron véglegesen beadta a kulcsokat s a parasztokhoz csatlakozván, nem jelent meg Alpatycs hívására, s hogy reggelre kelve, mikor a hercegnő is parancsot adott, hogy fogjanak be, hogy útra kelhessenek, a parasztok nagy csapatokban előzőnlőtték a hombár táját, s megüzenték, hogy a hercegnőt nem eresztik ki a faluból, hogy parancs van rá, hogy mozdulni se szabad senkinek, s hogy ki fogják fogni a lovakat. Alpatycs kiment hozzájuk, hogy észre térítse őket, de azt felelték neki (Karnak járt legtöbbet a szája, Dron ellenben nem mutatkozott sehol), hogy a hercegnőt nem ereszthetik el, mert erre parancsuk van, és hogy a hercegnő csak maradjon szépen itthon, akkor tovább szolgálnak és mindenben engedelmeskednek neki.

Abban a pillanatban, a mikor Rosztov és Ilyin az úton vágatva közeledtek, Marja hercegnő, Alpatycs, a dada és a cselédek minden lebeszélése ellenére is befogatott s indulni akart; de a lovasokat megpillantván, francziáknak nézték őket, a kocsisok szétszaladtak s mindenfelé nagy sírányozás támadt a házban.

- Batyuska! Édes jó apuskánk! Téged az Isten küldött, - mondogatták a meghatottság hangján, mikor Rosztov az előszobába lépett.

Marja hercegnő tanácstalanul és tehetetlenül ült a teremben, mikor bevezették hozzá Rosztovot. Fogalma se volt róla, hogy kicsoda, mit akar és mi történik most ő vele. Mikor orosz arcát megpillantotta, s a belépésén, meg első kiejtett szavain felismerte, hogy az ő köréhez tartozó emberrel van dolga, ránézett mélységes és ragyogó szemeivel, s az izgatottságtól remegő és el-elcsukló hangon elkezdett beszélni. Rosztov legott fölfedezett valami regényességet ebben a találkozásban. „Egy védtelen s a fájdalomtól lesújtott leány, a ki egyedül és elhagyottan, ki van szolgáltatva durva és lázadó parasztok önkényének! A sors valami különös játéka vezetett engem ide!” - gondolta Rosztov, a mint őt hallgatta és nézte. - „És milyen szelidség, nemeslelkűség van a vonásaiban és az arczkifejezésében!” - gondolta, a mint bártortalan elbeszélését hallotta.

Mikor elmondta, hogy mindez az apja temetését követő napon történt, megrendült a hangja. Elfordult, majd attól tartván, hogy Rosztov úgy fogja magyarázni a szavait, mintha szánalmat akarna kelteni benne maga iránt, megszeppent és kérdő pillantással nézett rá. Rosztovnak

könnyek csillogtak a szemében. Marja hercegnő ezt is észrevette és hálásan nézett rá azzal az ő ragyogó tekintetével, mely teljesen elfeledtette arcának a csúnyaságát.

- Ki se mondhatom, hercegnő, milyen boldog vagyok, hogy véletlenül idetévedtem s így bebizonyíthatom ön előtt mindenre való készségemet, - mondotta Rosztov és fölkel. - Méltóztassék csak elindulni s én a becsületemmel állok jót érte, hogy egyetlen ember se fog merészkedni önnek kellemetlenséget okozni, föltéve, hogy megengedi elkísérnem, - és tiszteletteljesen meghajtván magát, mint a hogy' a császári vérből való hölgyek előtt szokás, az ajtó felé indult.

Modorának a tiszteletteljességével Rosztov mintegy annak akarta bizonyosságát adni, hogy bár boldognak érezné magát, ha vele közelebből megismerkedhetnék, még sem akarja az ő boldogtalan helyzetét a hozzá való közeledésre kihasználni. Marja hercegnő megértette és méltányolta is ezt a modort.

- Nagyon, de nagyon hálás vagyok önnek, - mondotta neki a hercegnő francziául, - de remélem, hogy csak félreértés volt az egész, s hogy a dologban senki se hibás. - A hercegnő egyszerre sírva fakadt. - Bocsásson meg, - mondotta.

Rosztov, a homlokát összeránczolván, még egyszer meghajtotta magát és kiment a szobából.

XIV.

- Nos hát, csinos? Barátocskám, az én rózsaszínűm gyönyörű ám és Dunyásának hívják... - De Rosztov arcára pillantva, Ilyin legott elhallgatott. Láttá, hogy az ő hőse és parancsnoka fejében egészen más gondolatok jártak.

Rosztov haragosan nézett Ilyinre, s a nélkül, hogy felelt volna neki, gyors léptekkel elindult a falu felé.

- Majd megmutatom én, majd adok én nekik, a zshiványoknak, - dörögte magában.

Alpatycs imbolygó léptekkel, szinte futva is alig tudta utólni Rosztovot.

- Mit méltóztatott határozni? - kérdezte tőle, mikor utólért. Rosztov megállt és az ökleit összeszorítva, egyszerre fenyegetően tartott Alpatycs felé.

- Határozni? Micsoda határozni? Te vén zsörtölődő! - kiáltott rá. - Hát neked hol volt a szemed? Hm? A parasztok lázongnak, s te nem tudsz elbánni velük? Magad is áruló vagy. Ismerlek én benneteket, de le is nyúzom a bőrötöket... - s mintegy nem akarván hevességének a készletét hiába elpocsékolni, ott hagyta Alpatycsot és szaporán sietett előre. Alpatycs magába fojtván a sértődöttség érzését, imbolygó léptekkel iparkodott Rosztov után, és folytatta az okoskodásait. Azt mondta, hogy a parasztok rendkívül daczosan viselkednek, hogy a jelen pillanatban, nem állván rendelkezésre katonaság, oktalanság volna velük szembeállani, s megpendítette, nem volna-e jobb előbb katonaságot kérni.

- Majd adok én nekik katonaságot... Én bizony szembeszállok velük, - mondotta Rosztov magánkívül és szinte fújt az oktalan, állati dühtől, és attól a vágytól, hogy ezt a dühét ki is önthesse. A nélkül, hogy megfontolta volna, mit csinál, gyors és elszánt léptekkel, szinte öntudatlanul ment neki a tömegnek. És minél jobban közeledett felé, annál inkább úgy érezte Alpatycs, hogy oktalan cselekedetének esetleg jó következményei is lehetnek. Ugyanezt érezték a tömegben levő parasztok is, a mint gyors és határozott közeledését és elszánt, komor ábrázatát látták.

Azután, hogy a huszárok a faluba bevonultak és Rosztov bement a hercegnőhöz, zavar és viszálykodás támadt a tömegben. A parasztok közül némelyek elkezdtek mondogatni, hogy a most érkezettek oroszok és nem fognak-e majd megütközni azon, hogy nem engedik el a hercegnőt. Dron is ezen a nézeten volt; de alig hogy ennek kifejezést adott, Karp és más parasztok legott megrohanták a volt sztarosztájukat.

- Hány esztendeig gyötörted te a községtanácsot? - ripakodott rá Karp. - Neked persze mindegy! Te a pénztárt kiüríted és viszed magaddal, bánod is te, hogy elpusztítják-e a mi házainkat, vagy sem?

- Meg volt mondva, hogy rend legyen és senki ne tegye ki a lábát a házából, s egy porszemet se vigyen el innen, - ennyi az egész! - kiáltott egy másik.

- Sor alá került a fiad, de te persze sajnáltad a kedvenczedet, - szólalt meg egyszerre szaporán egy kis öreg, s megrohanta.

- A' biz' a', meghalunk!

- Én nem hagytam cserben a községtanácsot, - mondotta Dron.

- Persze hogy nem, csak poczakot eresztettél!...

A két hórihorgas paraszt egyre hajtogatta a magáét. Alig hogy Rosztov, Ilyin, Lavruska és Alpatycs társaságában a tömeghez érkezett, Karp az övébe dugta a kezét és könnyedén mosolyogva, előlépett. Dron ellenkezőleg hátrahúzódott, s a tömeg sűrűbben összeállott.

- Hé! Ki közületek a sztarosztá? - kiáltott föl Rosztov, gyors léptekkel a tömeg felé közeledve.

- A sztarosztá? Mit akar vele?... - kérdezte Karp.

De be se fejezhette a mondókáját, már is lerepült a fejről a sipka, ő maga pedig szinte megtántorodott egy hatalmas ütéstől.

- Le a sipkával, árulók! - kiáltott föl Rosztov öblös hangon. - Hol a sztarosztá? - ordította szinte magán kívül.

- A sztarosztát, a sztarosztát hívják... Zacharycs Dron, hívják, - hallatszott innen-onnan egy-egy alázatos hang, s a sipkák egymás után kezdtek eltűnni a fejekről.

- Mi nem forralunk lázadást, mi csak a rendre vigyázunk, - mondogatta Karp, s ugyanakkor megszólalt mögötte néhány hang:

- Azt tesszük, a mit az öregek határoztak...

- Ki mer itt beszélni?... Lázadók!... Árulók! - ordított Rosztov éktelen hangon, szinte magán kívül és galléron ragadta Karp-ot. - Kötözzétek meg! Kötözzétek meg! - üvöltötte, bár Lavruská-n és Alpatycs-on kívül nem volt senki, a ki ezt megcselekedhette volna.

De Lavruska azért odasietett Karp-hoz és hátulról megfogta a kezét.

- Parancsolja, hogy idehívjam a mieinket onnan alulról? - kérdezte.

Alpatycs a parasztokhoz fordult és kettőjüket a nevéen szólította, hogy kötözzék meg Karp-ot. A két paraszt engedelmesen kilépett a tömegből és megoldozta az övét.

- Hol a sztarosztá? - ordított Rosztov.

Dron aggodalmas és sápadt arczczal előlépett a tömegből.

- Te vagy a sztarosztá? Kötd meg, Lavruska, - kiáltott föl Rosztov, mintha ennek a parancsnak a végrehajtása sem ütközhetett volna akadályokba. És csakugyan, másik két

paraszt elkezdte megkötni Dron-t, a ki, mintha csak segíteni akart volna, leoldozta az övét és odanyújtotta nekik.

- Ti pedig valamennyien ide hallgassatok, - Rosztov odafordult a parasztokhoz: - most tüstént mars be a házaikba, s a hangotokat se halljam többé.

- De hiszen mi nem követtünk el semmit. A mit tettünk, ostobaságból tettük. Badarságot csináltunk. Mondtam én mindjárt, hogy baj lesz belőle, - hallatszottak egymást szemrehányással illető hangok.

- Én is megmondtam néktek, - szólott Alpatycs megint a jogaiba lépve. - Rossz vége lesz ennek, gyerekek.

- A mi butaságunk az egész, Alpatycs Jakov, - mondogatták mindenfelől, s legott oszladozni kezdett a tömeg és elszéledt a falúban.

A két megköötözött parasztot bevitték az uraság házába. Két részeg paraszt somfordált utánuk.

- Hejh, hogy így látlak! - szólalt meg az egyik, Karp-hoz fordulva.

- Hát szabad az urakkal így beszélni? Hol is volt az eszed? Te bolond, - tódította a másik, - igazán bolond.

Két órára rá ott álltak a szekerek a bogucsarovói ház udvarán. A parasztok serényen hurczolták ki és rakták föl a szekerekre az uraság holmiját és Dron, a kit Marja hercegnő parancsára kieresztettek a kamrából, a hová bezárták volt, ott állott az udvaron és rendelkezett a parasztokkal.

- Ne fogd olyan rosszúl, - mondotta egy mosolygó, kerek arcú hórihorgas paraszt, a mint a komorna kezéből kivett egy iskátulyát. - Ez is pénzt kóstál ám. Mit rakod oda a kötél alá, hogy kihorzsolódjék. Ez nem jól van így. Legyen minden annak rendje és módja szerint. Így ni, ide a takaró alá, aztán egy kis szénát a tetejébe, úgy aztán jó lesz.

- Lám, ni, könyvek, - mondotta egy másik paraszt, a ki Andrej herceg könyvszekrényét hozta. - Ne bánts! Tyűh gyerekek, de fene nehezek, jókora könyvek!

- Ezek aztán írtak és nem ögyelegtek! - jegyezte meg jelentősegteljesen hunyorgatva a kerekarcú, hórihorgas paraszt, a lexikonokra mutatva, melyek legfelül voltak.

*

Rosztov nem akarván ráerőszakolni az ismeretséget a hercegnőre, nem ment be hozzá, hanem a falúban maradt és ott várta be az indulását. Miután Marja hercegnő fogatai elindultak a háztól, Rosztov is lóra ült és lóháton elkísérte őt addig a Bogucsarovótól tizenkét versztnyire lévő útig, a melyen a mi csapataink vonultak. Jankovoban a vendégfogadóban tiszteletteljesen elbúcsúzott tőle, ekkor engedvén meg magának először, hogy kezet csókoljon neki.

- Hogy' nem átallja, - felelt pirulva Marja hercegnőnek, mikor ez hálálkodott neki a megmentéseért (mint a hogy' a viselkedését nevezte): - hiszen az utolsó rendőrbiztos is csak így cselekedett volna. Ha csak a parasztokkal kellett volna megküzdenünk, nem eresztettük volna ilyen messzire az ellenséget, - mondotta szégyenkezve s iparkodott másra vinni át a szót. - Én csak boldog vagyok, hogy megösmerekedhettem önnel. Isten önnel, hercegnő, boldogságot és megnyugvást kívánok önnek s azt kívánom, hogy a jövőben a mostaninál kedvezőbb viszonyok közt találkozhassunk. Ha nem akar rám pirítani, úgy kérem, ne hálálkodjék.

De a hercegnő, ha nem is szavakkal, de hálától és gyöngédségtől sugárzó arcának egész kifejezésével még egyre hálálkodott neki. Nem akarta neki elhinni, hogy nincs mit

hálálkodnia. Ellenkezőleg, teljesen kétségtelennek látszott előtte, hogy ha ő nincs, akkor a lázadók, meg a francziák révén el kellett volna pusztulnia, hogy ő azért, hogy őt megmentse, a legnyilvánvalóbb s a legrettenetesebb veszedelemnek tette ki magát; s ennél még bizonyosabb volt előtte az, hogy ő nemes és magasztos lelkű ember volt, a ki teljesen méltányolta az ő helyzetét és fájdalmát. Jóságos és becsületes szemei, melyekben, mialatt sírva beszélt neki a veszteségéről, könnyek csillogtak, sehogy se mentek ki a fejéből.

Mikor elbúcsúzott tőle és egyedül maradt, Marja hercegnő egyszerre könnyeket érzett a szemében, és immár nem először, fölmerült előtte az a furcsa kérdés: vajjon szereti-e a megmentőjét, vagy sem?

A további út közben Moszkva felé, bár a hercegnő helyzete éppenséggel nem volt rózsás, Dunyasa, a ki egy kocsin utazott vele, nem egyszer észrevette, hogy a hercegnő a kocsi ablakán kihajolva, örömmel és egyúttal szomorúan mosolygott valamin.

„Nos és ha csakugyan beleszerettem volna?” - gondolta Marja hercegnő.

Bármennyire szégyelte is maga előtt bevallani, hogy beleszeretett egy olyan emberbe, a ki lehet, hogy őt soha se fogja szeretni, azzal a gondolattal vígasztalta magát, hogy ezt nem fogja megtudni, s hogy ő maga se tehet róla, ha a nélkül, hogy bárkinek egy szót is szólna róla, élete fogytáig szeretni fogja azt, a kibe először és utóljára beleszeretett.

Olykor eszébe jutottak a pillantásai, a részvéte, a szavai, s nem látszott előtte lehetetlennek a boldogsága. S ilyenkor vette észre Dunyasa, hogy mosolyogva kitekintett az ablakon.

„És úgy kellett lenni, hogy Bogucsarovba jöjjön és éppen ilyen pillanatban!” - gondolta Marja hercegnő. - „És úgy kellett lenni, hogy a húga kikosarazza Andrej herceget!” S Marja hercegnő mindebben a Gondviselés akaratát látta.

Az a benyomás, a melyet Marja hercegnő Rosztovra tett, nagyon kedvező volt. Valahányszor rágondolt, mindig fölvidult és mikor a bajtársai, bogucsorovoi kalandjáról értesülvén, tréfásan megjegyezték, hogy szénáért ment, és kihalásztá Oroszország egyik leggazdagabb leányát, Rosztov bosszankodott. Bosszankodott pedig éppen azért, mert az a gondolat, hogy a szelíd és kellemes Marja hercegnőt az ő óriási vagyonával feleségül vegye, akarata ellenére is nem egyszer megfordult a fejében. A mi őt magát illette, már nem is kívánhatott volna külön feleséget Marja hercegnőnél: ez a házasság boldoggá tette volna a grófnét - az anyját, és rendbe hozta volna az apja ügyeit, és ezenkívül - Nikolaj úgy érezte, - boldoggá tette volna Marja hercegnőt is.

- És Szonya? És az adott szó? Ezért bosszankodott Rosztov, mikor Bolkonszkája hercegnőt emlegették.

XV.

Kutuzovnak, mikor a hadsereg főparancsnokságát átvette, eszébe jutott Andrej herceg, s legott parancsot küldött neki, hogy jelenjék meg a főhadiszálláson.

Andrej herceg ugyanannak a napnak ugyanabban az órájában érkezett meg Czarevo-Zaimiscsé-be, a mikor Kutuzov a csapatok fölött az első szemlét tartotta. Andrej herceg a faluban a pap házánál állapodott meg, a mely előtt ott állott a főparancsnok fogata, és a kapuban leült a padra, hogy bevárja a fenséget, mint a hogy itt Kutuzovot mindenki hívta. A falu mögött elterülő mezőről majd az ezred-zene hangjai, majd a hangok óriási tömegének ordítása hallatszott, mely „hurrá!” kiáltással fogadta az új főparancsnokot. A kapu közelében,

Andrej herczegtől alig tíz lépésnyire, a pompás időt s a herczeg távollétét kihasználva, két tisztiszolga, egy futár, s egy házmester állott. Egy bozontos bajuszú és szakállú, alacsony-termetű, napbarnított arcú huszáralezredes odajött a kapuba, és rápillantván Andrej herczegre, megkérdezte tőle, ott lakik-e a fenség, és hazajön-e nemsokára?

Andrej herczeg azt felelte, hogy ő nem tartozik a fenség törzskarához, s ő is csak most érkezett. A huszáralezredes erre az egyik kinyalt tisztiszolgához fordult, s a főparancsnok legénye azzal a különös lenézéssel, a melylyel a főparancsnok legényei a tiszteket kezelni szokták, így szólt:

- Micsoda, a Fenség? Alkalmasint tüstént itt lesz. Mi tetszik?

A huszáralezredes a bajusza alatt elmosolyodott a legény furcsa modorán, leszállt a lováról, átadta a lovászának, s könnyed köszöntéssel odament Bolkonszkijhoz. Bolkonszkij kissé odébbhúzódtott a padon. A huszáralezredes odaült mellé.

- Szintén a főparancsnokot vávja? - szólalt meg a huszáralezredes. - Azt mondják, hogy ő hozzá mindenki hozzáférhet, hála Istennek! De ezekkel a kolbászfalókkal sokszor baj van! Nem hiába kévedzkedett Jevmolov a németek közé. Most máv talán az ovoszoknak is lesz valami szavuk. Eddig, az övdög tudja mit csináltak. Folyton csak visszavonultak - visszavonultak. Ön is vésztvett a hadjáratban? - kérdezte.

- Nemcsak hogy a visszavonulásban résztvettem, - felelt Andrej herczeg, - hanem ebben mindent, a mi kedves volt előttem, a birtokomról és a szülőházamról nem is szólva, el is vesztettem... az apámat, a ki belehalt a bánatába. Én a szmolenszki kormányzóságból való vagyok.

- Áá?...Ön Bolkonszkij hevczeg? Nagyon övülök, hogy megösmevhetem: Deniszov alezvedes vagyok, a kit inkább Vaszjka név alatt ösmernek, - szólott Deniszov kezét szorítván Andrej herczeggel és különösen jóságos figyelemmel nézett az arczába. - Igaz, hallottam, - mondotta részvétellel, s rövid hallgatás után így folytatta: - ez igazi scytha-hábovú. Ez mind nagyon szép, csak nem annak, a kinek a bővéve megy. Ön tehát Bolkonszkij Andvej hevczeg? - Megcsóválta a fejét. - Nagyon övülök, hevczeg, nagyon övülök, az ösmevetségnék, - tette hozzá szomorú mosollyal, a kezeit szorongatva.

Andrej herczeg ösmerte Deniszovot, Natasa elbeszéléseiből, a kinek ő volt az első kérője. Ez a visszaemlékezés megint belesodorta őt abba a betegesen édes és fájdalmas érzésvilágba, a melyre az utóbbi időben már régóta nem is gondolt, de a mely azért mégis benne volt a lelkében. Az utóbbi időben annyi másféle, és olyan komoly benyomásokat élt át, mint Szmolenszk feladása, Lyszyja Goryba tett kirándulása, az apja halálának a híre, - és annyi érzésen ment keresztül, hogy ezek az emlékek már régóta nem jutottak eszébe, s ha eszébe jutottak is, korántsem hatottak rá a régi erővel. És Deniszov előtt is, a visszaemlékezéseknek az a sorozata, melyet a Bolkonszkij név keltett életre benne, immár csak a messze távolban derengő, poétikus múltnak látszott, a mint akkor a vacsora és Natasa éneklése után, maga se tudta, hogyan, megkérte a tizenötöstendős leánya kezét. Elmosolyodott azoknak az időknek és Natasa iránt való szerelmének az emlékein, de legott áttért arra, a mi most oly szenvedélyesen és csaknem kizárólagosan foglalkoztatta. Ez a hadjáratnak egy terve volt, a melyet a visszavonulás alatt az előrs-vonalban teljesített szolgálata közben eszelt ki. Bemutatta volt ezt a tervet Barclay de Tollynak, most pedig Kutuzovnak szeretne volna előterjeszteni. Ez a terv arra volt alapítva, hogy a francziák hadműveleteinek a vonala nagyon is el van nyújtva, és hogy az arcvonalban leendő működés helyett, vagy ezzel egyidejűleg, szükséges volna a francziák összeköttetési vonalára is működni s így az útjokat elzárni. Elkezdte magyarázni a tervét Andrej herczegnek.

- Teljes lehetetlenség, hogy ezt az egész vonalat föntavthassák. Ez lehetetlenség, kezeskedem érte, hogy áttövöm ezt a vonalat; adjanak csak ötszáz embevt, és kevesztültövek vajtuk, annyi szent. Az egyetlen helyes vendszev - a povtyázás.

Deniszov fölkel és mindenféle taglejtésekkel magyarázta a tervét Andrej hercegnek. Fejtegetései közepett egyszerre a szemle helyéről a hadsereg rivalgásának mind zűrzavarosabb, mind kiterjedtebb s a zenével mindinkább összeolvadó hangjai hallatszottak. A faluban is lódobogás és rivalgás hallatszott.

- Már jön! - kiáltott föl a kapuban álló kozák, - jön! - Bolkonszkij és Deniszov közelebb húzódtak a kapuhoz, a hol egy katona-csapat (a díszőrség) állott, és kevés vártatra megpillantották Kutuzovot, a mint egy zömök, sötétpej lovon jött végig az utcán. Csupa tábornokból álló rengeteg kíséret követte őt. Barclay csaknem közvetlenül mellette lovagolt; mögöttük és körülöttük a tisztek egész tömege hurrázva közeledett.

Közvetlenül előtte a segédtsíztjei vágattak be az udvarra. Kutuzov, nehéz teste alatt rázósan poroszkáló lovát türelmetlenül sarkantyúzván, fejével folyton bólogatva, piros szegélyű és ernyő nélküli fehér lovas-testőrsípkájához emelte a kezét. A derék gránátosoknak jobbára gavallérokban álló díszőrségéhez érve, pár pillanatig a főlebbvaló merev pillantásával, figyelmesen mustrálgatta őket, majd odafordult a tábornokoknak és tiszteknek körülötte álló csoportjához. Arcza hirtelen szelid kifejezést öltött; az álmélkodás mozdulataival vonogatta a vállát.

- És az ilyen daliás legényekkel mindig csak visszavonulni! - mondotta. - Nos hát, a viszontlátásra, uraim, - tette hozzá s Andrej herceg és Deniszov mellett bekanyarodott a kapun.

- Hurrá! Hurrá! Hurrá! - kiabáltak mögötte.

Kutuzov azóta, hogy Andrej herceg nem látta, még jobban elhízott, még nagyobb potrohot eresztett és egészen elhájjasodott. De jól ösmert szemefehérje, a sebe, s a bágyadság kifejezése az arcán még mindig ugyanaz volt. Díszkabátban (egy vékony szíjacskán függő ostor a vállán átvetve) és fehér lovas-testőr-sípkában volt. Nehézkesen imbolyogva és elterülve ült fürge lovacskáján.

Alig hallhatóan füttyörészve lovagolt be az udvarra. A reprezentálás fáradalmai után pihenni szándékozó ember nyugalmanak az öröme tükröződött az arcán. Jobb lábát kihúzta a kengyelből, s egész testével előrehajolva és az erőlködéstől a homlokát ránczolva nagynehezen átemelte a nyergen s a térdével megtámaszkodva, nagyokat nyögött, míg végre leereszkedett a segítségére siető kozákok és segédtsíztjek karjaiba.

Rendbeszedte magát, hunyorgató szemeivel körülnézett, s egy pillantást vetvén Andrej hercegre, a kit nyilván nem ösmert meg, szokott bukdácsoló lépteivel fölment a lépcsőre.

Megint elkezdett füttyörészni és megint ránézett Andrej hercegre; Andrej herceg arcának a benyomása csak pár pillanat múlva kapcsolódott össze (mint ez az öregeknél gyakran megesik) egyéniségének az emlékével.

- Áá, Isten hozott, herceg, Isten hozott lelkem, gyerünk csak... - szólott bágyadtan hátránézve, s rálépett a nehéz teste alatt nyikorgó lépcsőre. Kigombolkozott és leült a lépcsőn lévő padra.

- Nos, mit csinál az apád?

- Tegnap kaptam a hírt, hogy meghalt, - felelt Andrej herceg kurtán.

Kutuzov tágra nyitott szemekkel, ijedten bámult Andrej hercegre, majd levette a sípkáját és keresztet vetett magára: „Isten nyugasztalja! Teljesedjék be valamennyiünkön Isten akarata!” Teli tüdővel felsóhajtott és elhallgatott. „Én nagyon szerettem és igen nagyra becsültem őt, és

együtt érek veled egész lelkemből”. Megölelte Andrej herceget, a keblére szorította, és jó darabig nem eresztette el. Mikor végre eleresztette, Andrej herceg észrevette, hogy húsos ajkai reszkettek, és könnyek csillogtak a szemében. Fölsóhajtott és mind a két kezével megkapaszkodott a padban, hogy föltápáskodjék.

- Gyerünk, gyerünk be hozzám, beszélgessünk, - mondotta; de ugyanekkor Deniszov, a ki épp oly kevésbé félt a fölebbvalótól, mint az ellenségtől, annak ellenére, hogy a segédtsztek bosszús suttogással iparkodtak őt visszatartani, elszántan, sarkantyúit pengetve, s a sarkaival kopogva szintén fölment a lépcsőn. Kutuzov, még egyre a padra támaszkodva, kellenetlenül nézett végig Deniszovon. Deniszov, miután bemutatkozott, elmondta, hogy a haza üdvére nagyfontosságú közlendője van ő fensége számára. Kutuzov bágyadt tekintettel nézte Deniszovot s a potrohán egy bosszús mozdulattal összekulcsolva a kezét, ismételte: „A haza üdvére? Nos, és mi az? Beszélj”. Deniszov úgy elpirult, mint egy süldő leány (olyan furcsa volt pirulást látni ezen a bajuszos, vén, és borvirágos ábrázaton) és bátran elkezdte előadni az ellenség hadműveleti vonalának Szmolenszk és Vjazma közt leendő áttörésére vonatkozó tervét. Deniszov ezen a vidéken élt és nagyon jól ismerte a terepet. A terve kétségkívül jónak látszott, kivált a meggyőződés amaz erejénél fogva, mely a szavaiból kisugárzott. Kutuzov a lábait nézte, s olykor kipillantott a szomszéd ház udvarára, mintha valami kellemetlenséget várt volna onnan. És csakugyan, Deniszov előadása folyamán a szomszéd ház ajtajában írómappával a hóna alatt megjelent egy tábornok.

- Micsoda? - szólott Kutuzov Deniszov előadása közepette, - már készen volna?

- Készen, Fenség, - szólott a tábornok. Kutuzov megcsóválta a fejét, mintha csak azt mondta volna: „hogya’ képes erre egyetlen ember”, - és tovább hallgatta Deniszovot.

- Ovosz tiszt, nemesi becsületszavamat adom, - mondotta Deniszov, - hogy elvágom Napoleon összeköttetési vonalát.

- Deniszov Andrejevics Kirill, a főintendáns, neked rokonod? - szakította félbe Kutuzov.

- Édes nagybátyám, Fenség.

- Ó! Jó barátok voltunk, - mondotta Kutuzov vidáman. - Jól van jól, lelkem, maradj csak itt a törzsnél, holnap majd megbeszéljük a dolgot. - Miután bólintott a fejével Deniszovnak, elfordult s átvette azokat az iratokat, a melyeket Konovniczyn hozott oda neki.

- Nem méltóztatnék Fenségednek tán befáradni a szobába, - szólott elégedetlen hangon az ügyeletes tábornok: - meg kellene nézni a terveket, és aláírni néhány okmányt. - Az ajtón kilépő segédtsz jelentette, hogy a lakásban minden rendben van. De Kutuzov szemlátomást már csak egyedül akart a szobájába menni. Összeránczolta a homlokát.

- Nem lelkem, adass csak ide egy asztalkát, majd itt átnézek mindent, - mondotta. - Te még ne menj el, - tette hozzá Andrej herceghez fordulva. Andrej herceg ott maradt a lépcsőn és hallgatta az ügyeletes tábornok előterjesztését.

Az előterjesztés ideje alatt Andrej herceg női suttogást és valami selyemruha suhogását hallotta az ajtó mögül. Néhányszor arrafelé nézett és lilaszín ruhában s rózsaszínű selyemkendővel a fején egy gömbölyded formájú, pirosarcú és szép fehérceledet látott, a ki valami tállal a kezében, nyilván a főparancsnokot várta. Kutuzov segédtszjtje suttogva fölvilágosította Andrej herceget, hogy ez a háziasszony, a ki kenyeret és sőt akart a Fenségnek átnyújtani. Az ura a templomban a kereszttel fogadta a Fenséget, ő pedig itthon... „Nagyon csinos teremtés”, - tette hozzá a segédtsz mosolyogva. Kutuzov ezekre a szavakra hátrapillantott. Kutuzov az ügyeletes tábornok jelentését (melynek legfőbb tárgya a czarevo-zaimiscei hadállás bírálata volt) épp úgy meghallgatta, mint a hogya’ meghallgatta Deniszovot s mint a hogya’ hét esztendővel azelőtt meghallgatta az austerlitz haditanács

tárgyalásait. Szemlátomást csak azért hallgatta, mert fülei voltak, a melyek annak ellenére, hogy az egyikbe vatta volt tömve, nem tudtak nem hallani; de nyilvánvaló volt, hogy mindabból, a mit az ügyeletes tábornok neki mondhatott, nemcsak hogy semmi nem lephette meg és nem érdekelhette őt, de hogy előre tudta mindazt, a mit neki mondtak, s mindezt csak azért hallgatta meg, mert meg kellett hallgatnia, éppen úgy, mint a hogy' az énekes isteni tiszteletet meg kell hallgatnia. Mindaz, a mit Deniszov mondott, okos és elmés volt. Az, a mit az ügyeletes tábornok mondott, még okosabb és még elmésebb volt, de nyilvánvalónak látszott, hogy Kutuzov a tudást is, az észet is lenézte és tudott valami mást, a minek a kérdést el kellett döntenie, valamit, a mi az észtól, meg a tudástól teljesen független volt. Andrej herczeg figyelmesen fürkészte a főparancsnok ábrázatát és az egyetlen kifejezés, a melyet észrevett rajta, az unalom és az arra való kíváncsiság kifejezése volt, vajjon mit jelentett az a női suttogás ott az ajtó mögött, és annak a vágynak a kifejezése, hogy az illendőséget megőrizze. Nyilvánvaló volt, hogy Kutuzov lenézte az észet és az ismeretet, sőt még azt a hazafias érzést is, a melyről Deniszov tanuságot tett, de nem az eszével, az érzésével, a szakismeretével (mert ezeket nem is iparkodott kimutatni) nézte le, hanem valami mással. Lenézte a korával és az élettapasztalatával. Az egyetlen rendelkezés, melyet Kutuzov az előterjesztés kapcsán tett, az orosz katonák fosztogatására vonatkozott. Az ügyeletes tábornok a jelentése végén egy iratot terjesztett a Fenség elé aláírás végett, a mely egy földbirtokosnak a katonai hatósághoz a földjén lekaszált zöld zabért járó kártérítés iránt beadott keresetére vonatkozott.

Kutuzov elkezdett a szájával nyámogni s megcsóválta a fejét, mikor ezt az ügyet végighallgatta.

- A kályhába... a tűzbe vele! És egyszer s mindenkorra mondom, lelkem, - mondotta, - mindezeket az ügyeket csak a tűzbe. Csak hadd kaszálják a gabonát s hadd égessék a fát, a míg jól esik nekik. Ezt én nem parancsoltam, sőt meg sem engedem, de ha megtörtént, nem firtathatom. E nélkül nem megy. A hol fát vágnak, ott forgács is akad. - Még egyszer rápillantott az íratra. - Oh német alaposság! - sóhajtott föl és megcsóválta a fejét.

XVI.

- No de most készen vagyunk, - szólott Kutuzov, mikor az utolsó okmányt is aláírta s nehézkösen felkelvén és puha, fehér nyakának a ránczait eligazítván, fölvidult arczczal indult az ajtó felé.

A papné fülig elpirulva kapott a tál után, melyet mind a mellett, hogy oly soká készülődött rá, még se tudott neki idejében átnyújtani. Mély meghajlással vitte a tálát Kutuzov felé.

Kutuzov hunyorított a szemével; elmosolyodott, megcsípte az asszonyka vállát és így szólt:

- Lám, milyen szépecske! Köszönöm galambom.

Elővett a bugyogója zsebéből néhány aranyat és odatette a tálra. „Nos, hát hogy' vagyunk?” - szólott Kutuzov s elindult a számára kijelölt szoba felé. A papné, gödrösen mosolygó piros arczczal ment utána a parádés szobába. A segédtsízt kijött Andrej herczeghez a lépcsőre s meghívta őt reggelire; egy fél óra múlva Andrej herczeget megint Kutuzovhoz hívták. Kutuzov még ugyanabban a kigombolt kabátban hevert egy karosszékekben. Egy franczia könyvet tartott a kezében, s mikor Andrej herczeg belépett, éppen fordított egyet a papírvágó késsel. Mint Andrej herczeg a borítékán látta, madame de Genlis „Les chevaliers du Cygne” című műve volt.

- Nos hát ülj le, ülj le ide, beszéljünk, - szólott Kutuzov. - Bizony szomorú, nagyon szomorú. De ne feledd barátocskám, hogy most én vagyok az apád, a második apád... - Andrej herceg mindent elmondott Kutuzovnak, a mit csak tudott az apja haláláról, úgyszintén arról, a mit átutazása közben Lyszyja Gory-ban látott.

- Hová... hová jutottunk! - szólalt meg egyszerre Kutuzov izgatott hangon, Andrej herceg elbeszéléséből nyilván tiszta képet alkotván magának arról, hogy milyen helyzetben van Oroszország.

- Csak türelem, türelem, - tette hozzá bosszús arczkifejezéssel s nyilván nem akarván tovább folytatni ezt az izgató beszélgetést, hozzátette: - Azért hívattalak, hogy itt tartsalak magamnál.

- Nagyon köszönöm fenségednek, - felelt Andrej herceg, - de attól tartok, hogy nem vagyok én már a törzskarba való, - mondotta mosolyogva, a mi Kutuzov figyelmét se kerülte el. Kutuzov kérdő pillantást vetett rá. - És a mi a fő, - tette hozzá Andrej herceg, - nagyon hozzá szoktam az ezredemhez, megszerettem a tisztársaimat, s azt hiszem az embereim is megszerettek engem. Sajnálom otthagyni az ezredemet. Ha lemondok arról a nagy tisztességről, hogy fenséged mellett maradhassak, higye el...

Okos, jóságos, de egyúttal gúnyos kifejezésre derült Kutuzov arcza. Félbeszakította Bolkonszkijt.

- Sajnálom, mert szükségem lett volna rád; no, de hát igazad van, igazad van. Nekünk nem itt van szükségünk emberekre. Tanácsadó mindig akad elég, de ember, az nincsen. Nem volnának ilyenek az emberek, ha ezek a tanácsadók ott szolgálnának mind az ezredekben, mint te. Én még Austerlitzből emlékszem rád. Emlékszem; emlékszem, a zászlóval... emlékszem, - mondotta Kutuzov és erre a visszaemlékezésre örömteljes pirosság öntötte el Andrej herceg arcát. Kutuzov a kezénél fogva magához húzta őt, odanyújtotta neki az arcát, és Andrej herceg megint könnyeket látott csillogni az öreg szemében. Bár Andrej herceg tudta, hogy Kutuzovnak gyöngéje volt a könnyezés, s hogy most különösen azért becézgette őt, hogy kimutassa iránta való részvétét, azért ez az Austerlitzra való visszaemlékezés mégis nagyon jól esett és hízelgett neki.

- Isten nevében, menj tovább az útadon. Annyit tudok, hogy a te útad - a becsület útja. - Egy cseppet elhallgatott. - Sajnáltalak téged Bukarestbe küldeni, de kénytelen voltam vele. - S másra terelvé át a szót, elkezdett a török háborúról s a megkötött békéről beszélni. - Bizony, elég szemrehányást kaptam, - szólott Kutuzov, - a háborúért is, meg a békéért is... de azért minden a maga idejében történt. „A ki várni tud, annál minden a maga idejében történik”,⁸ - szólott, egy francia közmondást idézvé. Pedig ott se volt ám kevesebb tanácsadó, mint itten... - folytatta a tanácsadókra visszatérve, a kik nyilván nagyon a begyében voltak. Oh, ezek a tanácsadók, ezek a tanácsadók! - sóhajtott föl, - ha mindenikükre hallgattunk volna, úgy se békét nem kötöttünk volna, sem a háborúnak végére nem jártunk volna ott Törökországban. Mindent csak gyorsan, csak hogy ennek a gyorsaságnak mindig lassúság a vége. Ha Kamenszkij meg nem hal, el lett volna veszve. Ő harmincezer emberrel váratat ostromolt. Egy várat bevenni nem nehéz, egy hadjáratot megnyerni, az bizony nehéz. De ehhez sem kell ám mindig ostromolni és támadni, ehhez csak *türelem* kell és *idő*. Kamenszkij katonákat küldött Ruszcsuk ellen, én meg csak ezt a kettőt (a türelmet és az időt) küldtem sorompóba, s több várat vettem be, mint Kamenszkij, és rákényszerítettem a törököt, hogy lóhúst egyék. - Megcsóválta a fejét. - És a francziák is így fognak járni. Hidd el, ha mondom,

---

⁸ Magyarán mondva: »Türelem, rózsát terem«. (A ford.)

- tódította Kutuzov nekihevülve s a mellére csapott: - Lóhúst fognak enni. - S megint elfátyolozták a szemeit a könnyek.

- De azért mégis csak kénytelenek leszünk az ütközetet elfogadni, - jegyezte meg Andrej herczeg.

- Igen, ha valamennyien akarják, nem tehetünk ellene... De hidd el, lelkem: nincs erősebb két harcos, mint a *türelem* és az *idő*; ezek mindenre képesek, de a tanácsadók ezt nem hiszik, és ez éppen a baj! Egyik akar, a másik nem akar. Mitévők legyünk? - kérdezte és nyilván választ várt a kérdésére. - Mondjad hát, mitévők legyünk? - s okos és mély kifejezés csillogott a szemeiben. - Majd én megmondom neked, - mondotta, miután Andrej herczeg nem felelt. - Majd én megmondom mitévők legyünk, s mit fogok én tenni. A „határozatlanságtól”, lelkem, - egy csepp szünetet tartott, - „óvakodjál”, - mondotta ki vontatottan ezt a francia közmondást. - Nos hát, Isten veled barátocskám; ne feledd, hogy én egész lelkemmel érzem veled a veszteségedet s hogy én neked se fenséged, se herczeged, se főparancsnokod, hanem igenis az apád vagyok. Ha szükséged van valamire, csak fordulj egyenesen hozzám. Isten veled lelkem! - Megint megölelte és megcsókolta őt. És Andrej herczeg még ki se ment az ajtón, Kutuzov mélyen felsóhajtott és megint elővette madame de Genlis „Les chevaliers du Cygne” című regényét.

Hogyan és miért történt, azt Andrej herczeg maga se tudta magának megmagyarázni, de Kutuzovval való eme találkozása után Andrej herczeg a dolgok általános menete, meg annak a személye iránt is, a kire ezek a dolgok bízva voltak, teljesen megnyugodva tért vissza az ezredéhez. Minél tisztábban látta ebben az öreg emberben, a kiben tán a szenvedélyek megszokása és az ész helyett (mely az eseményeket csoportosítja és következtetéseket von le belőlük) már csak egyedül az a képesség maradt meg, hogy a dolgok menetét nyugodt figyelemmel kísérje, az egyéniség hiányát, annál nyugodtabb lett az iránt, hogy úgy fog történni minden, a mint történnie kell. „Abban ugyan, a mi történik, semmi se lesz az ő műve. Semmi különös se fog kieszelni, semmire se fog vállalkozni”, - gondolta Andrej herczeg, - „de meghallgat mindent, megemlékszik mindenre, a maga helyére tesz mindent, semminek, a mi hasznos, útját nem állja, és semmit, a mi káros, meg nem enged. Megérti, hogy van valami, a mi erősebb és jelentősegteljesebb az ő akaratánál, - s ez a dolgok elkerülhetetlen folyása, s ő meg tudja látni ezeket az eseményeket, méltányolni tudja a jelentőségüket, s erre a jelentőségre való tekintettel le tud mondani az ezekben az eseményekben való részvételről, az ő, másra irányuló egyéni akaratáról.” - „De a mi a fő”, - gondolta Andrej herczeg, - a miért az ember megbízik benne, az az, hogy a madame de Genlis-féle regény, s a francia közmondások ellenére is, orosz ember, a kinek remegett a hangja, a mikor azt mondotta: „hova, hova jutottunk!” és a ki szinte zokogott, a mikor arról beszélt, hogy „rákényszeríti őket, hogy lóhúst egyenek.” És éppen erre az érzésre, mely többé-kevésbé homályosan, de mindenükben meg volt, erre volt alapítva az az általános helyeslés, a mely Kutuzov főparancsnokká választását az udvari körök felfogása ellenére is kísérte.

XVII.

A császárnak Moszkvából való elutazása után a moszkvai élet visszatért régi, szokott medrébe, s ennek az életnek folyása annyira a mindennapi volt, hogy szinte nehezen esett a hazafias lelkesedés és fölbuzdulás elmúlt napjaira visszagondolni, s nehéz volt elhinni, hogy Oroszország csakugyan veszélyben van, és hogy az angol club tagjai egyúttal a haza fiai is, a kik érte bármely áldozatra készek. Az egyetlen, a mi az uralkodó moszkvai tartózkodása alatt tapasztalható lelkesen hazafias hangulatra emlékeztetett, a lakosságtól követelt vér- és

pénzáldozat volt, a mely, a mint meghozták, legott törvényes és hivatalos formát öltött és egészen természetesnek látszott.

Az ellenségnek Moszkvához való közeledtével a moszkvaiaknak a helyzetükről táplált felfogása nemcsak hogy nem vált komolyabbá, de sőt még könnyelműbbé lett, a mint ez az olyan embereknél rendesen lenni szokott, a kik valami nagy veszedelmet látnak közeledni. A veszély közeledtekor mindig két hang egyforma erővel szokott megszólalni az ember lelkében, az egyik, nagyon okosan, arról beszél, hogy az ember mindenekelőtt fontolja meg a veszedelem minéműségét és azokat a módozatokat, a melyek segítségével tőle megszabadulhat; a másik, még okosabban, azt mondja, hogy nagyon is terhes és gyötrelmes dolog a veszedelemre gondolni, mikor mindent előre látni s a dolgok szükségszerű folyása elől menekülni az embernek úgy sem áll hatalmában, s azért okosabb, mindaddig, míg be nem köszöntött, elfordulni tőle és valami kellemesebbre gondolni. A magányban az ember inkább az első hangra, a társaságban ellenkezőleg a másodikra hallgat. Így volt ez most is Moszkva lakóival. Régóta nem mulattak olyan nagyokat Moszkvában, mint éppen ebben az esztendőben.

A Rasztopcsin-féle fölhívásokat, a melyeknek az elején egy csapszék, egy pálinkamérés és egy Csigirin Karpuska nevű moszkvai polgár volt ábrázolva, a ki katonasorba kerülván s kissé felöntvén a garatra, mikor meghallotta, hogy Bonaparte Moszkva ellen készül, kikelt magából, szitkozódó szavakkal illetett minden francziát, kiment a csapszékéből s föllármázta a sas alatt egybegyűlt népet, éppen úgy olvasták és tárgyalták, mint akár Puskin Lyvovics Vaszilij legújabb versét.

A clubban a sarokszobában összejöttek, hogy ezeket a fölhívásokat olvassák, s nem egynek nagyon tetszett, a mint Karpuska gúnyt űzött a francziákból, azt mondván, hogy a káposztától felfúvódnak, a kásától megpukkadnak, a cscsitól meggebednek, hogy valamennyien pöttönmagok, s hogy akár egy fehércseléd egyszerre hármat is villára szúrhat közülük. De voltak, a kik nem helyeselték ezt a hangot s azt aljasnak és ostobának bélyegezték. Arról is beszéltek, hogy Rasztopcsin nemcsak a francziákat, de általában az idegeneket mind kiutasította Moszkvából, mert voltak köztük Napoleonnak kémei és ügynökei; de erről legfőképpen azért beszéltek, hogy ebből az alkalomból elmondják azokat az elmés szavakat, a melyeket a kiutasításakor Rasztopcsin mondott. Az idegeneket bárkán szállították Nizsny-be és Rasztopcsin így szólt hozzájuk: szálljatok magatokba, szálljatok a bárkába s legyetek rajta, hogy ez a bárka ne legyen számotokra Charon bárkája. Azt is beszéltek, hogy a hatóságokat is már mind elküldték Moszkvából s ezt még megtoldották Sinsin tréfájával, a mely szerint ez az egy az, a miért Moszkva hálás lehet Napoleonnak. Beszélték, hogy Mamonovnak nyolczszáz-ezer rubeljébe fog kerülni az ezrede, hogy Bezuchij még többet fog a katonáira költeni, de hogy az egészben a legsikerültebb az lesz, hogy Bezuchij maga is egyenruhába öltözik és ott lovagol majd az ezrede előtt, és még díjat se fog szedni azoktól, a kik majd őt nézik.

- Ön nem kegyelmez senkinek, - jegyezte meg Drubeczkája Julie, gyűrűkkel elborított finom újjjaival egy csomó tépést szedegetve össze.

Julie másnap készült elutazni Moszkvából, s még egy búcsúestélyt rendezett.

- Bezuchij est ridicule, az igaz, de a mellett olyan jó és olyan kedves. Ugyan micsoda élvezet az, ilyen caustique-nak lenni?

- Büntetés! - szólott egy népfölkelő egyenruhába öltözött fiatal ember, a kit Julie „az én lovagom”-nak hívott, s a ki vele együtt készült Nizsny-be utazni.

Julie társaságában, valamint Moszkva sok más társaságában is, elhatározták volt, hogy csak oroszul beszélnek, és azok, a kik ez ellen vétenek és francia szavakat is használnak, valami büntetést fizetnek az adományokat gyűjtő bizottságnak.

- Még egy büntetés a gallicizmusért, - mondotta egy orosz író, a ki szintén ott volt a társaságban. - Micsoda élvezet,... és... lenni - ez sincs oroszul mondva.

- Ön nem kegyelmez senkinek, - folytatta Julie a népfölkelőhöz fordulva, a nélkül, hogy az író megjegyzését figyelemre méltatta volna.

- A caustique-ért bocsánatot kérek, - mondotta, - és fizetek is, az *élvezet*-ért, az igazat bevallva, talán még szintén hajlandó vagyok fizetni; de a gallicizmusokért már nem felelek, - fordult oda az íróhoz: - se pénzem, sem időm nincs rá, mint Galliczyn hercegnőnek, hogy tanítót tartsak és oroszul tanuljak.

- Áá, itt van ő is, - szólott Julie. - Quand on... Nem, nem, - fordult oda a népfölkelőhöz, - többet meg nem csíp. Mikor az ember az ördögöt a falra festi, - mondotta a ház asszonya Pierrenek, szeretetreméltóan elmosolyodva. - Éppen önről beszéltünk, a nagyvilági hölgyeknél szokásos füllentésekkel, - szólott Julie. - Azt mondtuk, hogy az ön ezrede föltétlenül jobb lesz a Mamonovénál.

- Jaj csak kérem, ne beszéljenek nekem az ezredemről, - szólott Pierre kezét csókolván a ház asszonyának és odaült mellé. - Torkig vagyok már vele.

- Ön, ugy-e bár, személyesen fogja vezetni az ezredét? - kérdezte Julie ravaszul s egy gúnyos pillantást váltott a népfölkelővel.

A népfölkelő Pierre jelenlétében már nem volt annyira rossznyelvű, s álmélkodás tükröződött az arcán a fölött, vajjon mit jelent Julie arcán az a mosoly. Szórakozottsága és kedélyessége ellenére is, Pierre egyénisége egyszeriben útját vágta minden arra irányuló kísérletnek, hogy gúnyt üzenek belőle a jelenlétében.

- Dehogy' is, - felelt Pierre s végignézett otromba, kövér testén. - Engem a francziák nagyon is könnyen eltalálnának, aztán meg attól is tartok, hogy aligha tudnék lóra kapaszkodni.

Julie társaságában azok közül a személyek közül, a kiket szóba hoztak, Rosztovékra került a sor.

- Azt mondják nagyon rosszul állanak a dolgaik, - mondotta Julie. - S a gróf maga olyan ügyefogyott. Razumovszkijék meg akarták vásárolni a házát és a Moszkva melletti birtokát, de még mindig húzódik a dolog. Nagyon drágára tartja.

- Nem a', úgy tetszik, a napokban már megkötik az üzletet, - szólt közbe valaki. - Bár mostanában igazán esztelenség Moszkvában bármit is vásárolni.

- Miért? - kérdezte Julie. - Talán bizony azt hiszi, hogy Moszkva veszedelemben forog?

- Hát ön miért utazik el?

- Én? No ez igazán furcsa. Én azért megyek, mert mindenki megy, és mert se Jeanne d'Arc, sem amazon nem vagyok.

- No persze, persze! Adjon kérem még egy darab gyolcsot.

- Ha rendbe tudja hozni a dolgot, akkor kifizetheti minden adósságát, - folytatta a népfölkelő Rosztovról.

- Jó öreg ember, de nagyon rosszul áll a dolga. Ugyan miért is vannak itt olyan soká? Hiszen már rég vissza akartak menni falura. Natalie, úgy tetszik már egészséges? - kérdezte Julie Pierre-től, ravaszul mosolyogva.

- A kisebbik fiukat várják, - felelt Pierre. - Belépett az Obolenszkij kozákok közé, s elment Bjelaja-Czerkvába, ott állítják össze az ezredet. Most pedig áttették őt az én ezredembe, s így

napról-napra várják. A gróf már régóta szeretne menni, de a grófné a világért sem akar addig kimozdulni Moszkvából, a míg fia meg nem érkezik.

- Tegnapelőtt láttam őket Archarovéknál. Natalie megint megszépült és fölvidult. Egy románczot is énekelt. Némely ember milyen könnyen túteszi magát mindenén!

- Hogy-hogy' túteszi magát? - kérdezte Pierre elégedetlenül. Julie elmosolyodott.

- Jól tudja, gróf, hogy az olyan lovagok, mint ön, csak madame Souza regényeiben fordulnak elő.

- Micsoda lovag? Miért? - kérdezte Pierre pirulva.

- No, csak hagyja el, gróf, c'est la fable de tout Moscou. Je vous admire, ma parole d'honneur.

- Büntetés! Büntetés! - kiáltott föl a népfölkelő.

- No jól van. Az ember igazán már nem is beszélhet, jaj de unalmas!

- Qu' est ce qui est la fable du tout Moscou? - kérdezte Pierre bosszúsan s fölkel.

- Hagyja el, gróf. Hiszen tudja!

- Semmit se tudok, - felelt Pierre.

- Tudom, hogy ön jó barátságban volt Natalie-val, és azért... Nem, én mindig inkább Vjerá-val barátkoztam. Ez a kedves Vjera.

- Nem, asszonyom, - folytatta Pierre elégedetlen hangon. - Én éppenséggel nem szegődtem Rosztov-ék lovagjává, és több, mint egy hónapja nem voltam náluk. De nem értem ezt a tapintatlanságot...

- Qui s' excuse - s' accuse, - mondotta Julie mosolyogva s a kezében lévő tépessél legyintve, és hogy az övé legyen az utolsó szó, legott másra vitte át a szót. - Mit szólnak hozzá, ma tudtam meg, hogy szegény Bolkonszkaja Mari az este Moszkvába érkezett. Hallotta, hogy elvesztette az apját?

- Lehetséges! És hol van most? Nagyon szeretném meglátogatni, - szólott Pierre.

- Tegnap vele töltöttem az estét. Ma vagy holnap reggel a kis unokaöccsével kimegy a moszkvai birtokára.

- Nos, és hogy' van? - kérdezte Pierre.

- Megvan, búsul. De tudja-e, ki mentette meg? Valóságos regény. Rosztov Nikolaj. Bekerítették, meg akarták ölni s az embereit meg is sebesítették. Rosztov közbelépett és megmentette...

- Megint egy regény, - szólott a népfölkelő. - Mostanában határozottan csak azért rendezik ezt az általános menekülést, hogy a vén lányok mind férjhez menjenek. Katis az egyik, Bolkonszkaja herczegnő a másik.

- Tudja-e, hogy én csakugyan azt hiszem, hogy ő un petit peu amoureuse du jeune homme.

- Büntetés! Büntetés! Büntetés!

- De hát hogy' mondja ezt az ember oroszul?

XVIII.

Mikor Pierre hazatért, két aznap érkezett Rasztopcsin-féle fölhívást adtak át neki.

Az elsőben arról volt szó, hogy az a hír, mintha Rasztopcsin gróf megtiltotta volna a Moszkvából való távozást, nem igaz, s hogy ellenkezőleg, Rasztopcsin gróf nagyon örül, hogy Moszkvából az úriasszonyok és a kereskedők feleségei elmennek. „Minél kevesebb a félelem, annál kevesebb az ujság”, - mondotta a fölhívás, - „de arról, hogy az a gonosztévő nem jön be Moszkvába, az életemmel felelek”. Ezekből a szavakból értette meg Pierre először egészen világosan, hogy a francziák mégis csak eljönnek Moszkvába. A második fölhívás arról szólt, hogy a mi főhadiszállásunk Vjazmában van, hogy Vittenstein gróf megverte a francziákat, de hogy, miután a lakosok közül sokan föl akarnak fegyverkezni, az arzenálban elő vannak készítve számukra a fegyverek: kardok, pisztolyok és puskák, a melyeket olcsón megszerezhetnek. A fölhívás hangja már korántsem volt olyan tréfás, mint az azelőtti Csigirin-féle mókás beszélgetések és Pierre eltűnődött ezeken a felhívásokon. Nyilvánvaló volt, hogy az a fenyegető viharfelhő, a melyet lelke minden erejével hívott s a mely e mellett önkéntelen rémületet keltett benne, nyilvánvaló volt, hogy ez a felhő mindinkább közeledett.

„Vajjon szolgálatba lépjek s bevonuljak a hadsereghez, vagy még várjak?” - kérdezte magától Pierre immár vagy századszor. Elővette azt a csomag kártyát, mely ott hevert az asztalán, és elkezdett patience-ot rakni.

- Ha ez a patience kijön, - mondotta magában, miközben ég felé emelt kezekkel a kártyát keverte, - ha kijön, az annyit tesz... mit tesz?...

Nem volt rá ideje, hogy eldöntse, mit tesz, mikor kívülről meghallotta a legidősebb hercegnő hangját, a ki megkérdezte, be lehet-e menni hozzá.

- Az annyit fog tenni, hogy be kell vonulnom a hadsereghez, - mondotta magában Pierre. - Tessék csak, tessék, - tette hozzá a hercegnőhöz fordulva.

(Egyedül a hosszú derekú és szinte megkövéült arcú legidősebb hercegnő lakott még mindig a Pierre házában, a két fiatalabb már férjhez ment.)

- Bocsásson meg, cousin, hogy bejöttem önhöz, - mondotta szemrehányóan izgatott hangon. - Végre is valamit már csak kell határozni. Mi lesz különben belőlünk? Már mindenki elhagyta Moszkvát, s a nép forrongni kezd. Vajjon mire várunk még?

- Ellenkezőleg, cousine, nekem úgy tetszik, hogy jól megy minden, - szólott Pierre azon a szokott tréfálkozó hangon, a melyet a hercegnővel való érintkezésben elsajátított, a kivel szemben még mindig a legnagyobb zavarral töltötte be a jóltevő szerepét.

- Micsoda jól megy... szép kis jószág! Ivanovna Marja elmondta már nekem, hogy a mi csapataink hogy' kitüntették magukat. Ez igazán becsületükre válik. De a nép teljesen fékevesztetté lett, megtagadja az engedelmességet; már az én cselédem is elkezd rabolni. Ilyenformán majd hamarosan mi reánk is ránk kerül a sor. Az utcákon már nem lehet járni. De a mi a fő, a francziák ma-holnap itt lehetnek, mire várunk hát? Én csak arra az egyre kérem, cousin, - mondotta a hercegnő, - vitessen el engem Pétervárra: akárki vagyok is, de még sem akarok Napoleon hatalmába kerülni.

- Hagyja el, ma cousine, vajjon honnan meríti ezeket a híreket? Ellenkezőleg...

- Én az ön Napoleonjának nem vetem alá magamat. Mások tegyenek a mit akarnak... Ha ezt nem akarja megtenni...

- De hiszen megteszem, tüstént ki adom a parancsot.

A hercegnőt nyilván bosszantotta, hogy nem volt kire haragudnia. Valamit suttogva leült egy székre.

- De önt helytelenül tájékoztatták, - szólt Pierre. - A városban minden csöndes és szó sincs veszedelemről. Éppen az imént olvastam... - Pierre megmutatta a hercegnőnek a fölhívásokat. - Azt írja a gróf, az életével áll jól, hogy az ellenség be nem teszi a lábát Moszkvába.

- Oh, ez az ön grófja, - mondotta a hercegnő haragosan, - ez képmutató és gonosztevő, a ki maga bújtotta föl a népet a forrongásra. Tán nem ő írta ezekben a hóbertos fölhívásokban, hogy bárki legyen is, üstökön kell ragadni (milyen ostoba)! A ki bírja, - úgymond - az marja. Ez ugyan sokra vitte a szeretetreméltóságával. Ivanovna Marja mondta, hogy a nép majd megölte őt azért, mert francziául beszélt...

- Hjah, ez így van... Ön nagyon is a szívére vesz mindent, - mondotta Pierre és elkezdte rakni a patience-ot.

Mindamellett, hogy a patience kijött, Pierre nem vonult be a hadsereghez, hanem ott maradt a mindinkább kiürülő Moszkvában, s állandó aggodalomban, határozatlanságban és félelemben élt, de egyúttal szinte örömmel hitte valami rettenetesnek a bekövetkezését.

Másnap estefelé a hercegnő elutazott s Pierrehez azzal a hírral állított be a jószágigazgatója, hogy az ezrede felszereléséhez szükséges pénzt nem lehet előteremteni, ha csak egyik jószágát el nem adja. A jószágigazgató egyáltalában úgy tüntette föl előtte ezt az ezred históriát, mint a melynek tönkre kell őt tennie. Pierre csak nagy nehezen tudta palástolni a mosolyát, mikor a jószágigazgatóját hallgatta.

- Nos, hát adja el, - mondotta. - Mit csináljunk, most már nem léphetek vissza.

Minél kedvezőtlenebb volt a dolgoknak és különösen az ő dolgának az állása, annál kellesebb volt Pierre-nek, s annál nyilvánvalóbbá lett, hogy a katasztrófa, a melyet várt, közeledik. Pierre ösmerősei közül már csaknem senki se volt a városban. Julie elment, Marja hercegnő szintén. A közeli ösmerősök közül már csak Rosztovék voltak ott, de hozzájuk Pierre nem járt.

Ezen a napon Pierre, hogy kissé szórakozzék, kiment Voronczovo községbe, hogy megnézzé azt a léghajót, melyet Leppich készített az ellenség megrontására és azt a próba-gömböt is, melyet másnap készültek fölereszteni. Ez a gömb még nem volt készen; de, mint Pierre megtudta, a császár kívánságára készült. A császár a következőket írta Rasztopcsin grófnak erről a léggömből:

„A mint Leppich elkészül, állítson össze a léghajója számára, megbízható és hozzáértő emberekből egy különítményt és tüstént küldjön futárt Kutuzovhoz, hogy őt értesítse. Én már beszéltem vele erről. Csak figyelmeztesse kérem Leppichet arra, hogy gondosan válassza meg azt a helyet, a hol először leszáll, nehogy az ellenség kezébe kerüljön. Föltétlenül szükséges, hogy a mozdulatait a főparancsnok mozdulataihoz alkalmazza.”

Voronczovo-ból hazafelé útközben, egy mocsaras hely mellett elmenve, Pierre egy csoport embert látott a vesztőhely körül, megállt és leszállt a kocsijáról. Éppen akkor hajtották végre az ítéletet egy francia szakácson, a kit kémkedéssel vádoltak. Az ítélet végrehajtása éppen véget ért, s a hóhér egy vörös pofaszakállas, kék harisnyás és zöld köpenyes kövér embert oldozott le a szégyenpadról. Egy másik sovány és sápadt bűnös ott állott mellette. Az ábrázatuk után ítélve mindaketten francziák voltak. Pierre a sovány francziáéhoz hasonló, rémulően szenvedő arczczal törte magát keresztül a tömegben.

- Mi ez? Ki ez? Miért? - kérdezgette. De a hivatalnokokból, polgárokból, kereskedőkből, parasztokból, köntösös és bekecses asszonyokból álló tömeg figyelme olyan mohón oda-
tapadt arra, a mi a vesztőhelyen történt, hogy senki se felelt neki. A kövér ember fölkel-
t, ránczolt homlokkal vállat vont, és nyilván iparkodván erősnek látszani, fölállt és a nélkül,
hogy körülnézett volna, kezdte magára venni a köpenyét; de egyszerre megrándultak az ajkai
s maga is bosszankodván magára, mint a hogy' a felnőtt vérmes emberek szoktak, sírva
fakadt. A tömeg hangos beszélgetésbe merült, mint Pierre-nek tetszett, csak azért, hogy a
szánalom érzését magában elnémítsa.

- Valami herczegnek a szakácsa...

- Lám, muszjő, az orosz mártás úgy látszik ez egyszer savanyúra vált és... elvásott tőle a foga
a francziának, - szólalt meg egy ránczosképű hivatalnok, a ki, mikor a francia sírva fakadt,
éppen Pierre mellett állott. A hivatalnok körülnézett, nyilván tréfájának a méltánylását várta.
Egyesek elmosolyodtak, mások meg egyre ijedten nézték a hóhért, a ki a másik bűnöst
vetkeztette.

Pierre egyet szippantott az orrával, összeránczolta a homlokát és szaporán sarkon fordulva,
visszament a kocsijához, miközben valamit mormogott magában, és felült. Útközben néhány-
szor úgy összerázkódott és olyan hangosan fölkiáltott, hogy a kocsisa megkérdezte:

- Mit parancsol?

- Hát te hova mégy? - kiáltott rá Pierre a kocsisára, mikor ez kihajtott a Dubjankára.

- Úgy tetszett parancsolni, hogy a főparancsnoksághoz, - felelt a kocsis.

- Szamár! Barom! - kiáltott föl Pierre a kocsisát szidalmazva, a mi vajmi ritkán esett meg
vele. - Azt mondtam, hogy haza; siess szaporán, te mamlasz. Még ma el kell innen menni, -
szólt Pierre magában.

Pierre a megfenyített francia és a vesztőhelyet ellepett tömeg láttára olyan véglegesen
eltökélte, hogy tovább nem maradhat Moszkvában s hogy még ma bevonul a hadsereghez,
hogy úgy tetszett neki, hogy ezt vagy meg is mondotta a kocsisának, vagy hogy a kocsisnak
ezt magától is tudnia kellene.

Hazaérkezvén, Pierre kiadta a parancsot mindent tudó, mindenhez értő s egész Moszkvában
ösmeretes kocsisának Jevsztafjicsnak, hogy még ma éjjel elmegy Mozsaiszkba a csapatok-
hoz, s hogy küldjék el oda a háts lovait. Mindent lehetetlen volt egy nap alatt elvégezni, s
így Pierre, Jevsztafjics felszólalására, kénytelen volt az elutazását másnapra halasztani, hogy
az előfogatok előreküldésére időt engedjen.

Huszonnegyedikére kitisztult az idő, és Pierre még aznap ebéd után elhagyta Moszkvát. Éjjel,
mikor Perchuskovoban lovakat váltott, megtudta, hogy aznap este nagy ütközet volt. Beszél-
ték, hogy itt, Perchuskovoban is szinte rengett a föld az ágyúzástól. Pierrenek arra a kérdése-
re, vajjon ki lett a győztes, senki se tudott feleletet adni. (Ez volt a 24-iki sevardinoi ütközet.)
Pitymallatkor Pierre megérkezett Mozsaiszkba.

Mozsaiszkban minden ház tele volt katonasággal és abban a fogadóban, a melyben Pierre-t a
lovásza és a kocsisa várták, egyetlen üres szoba sem akadt; valamennyi tele volt tisztekkel.

Mozsaiszkban és Mozsaiszk körül mindenfelé katonák vonultak és táboroztak. Mindenfelől
kozákok, lovas és gyalogos csapatok, ágyúk és lőszerkocsik látszottak. Pierre sietett, hogy
minél hamarabb előre jusson, és minél messzebb került Moszkvától, és minél mélyebben
belemerült a csapatoknak ebbe a tengerébe, annál jobban erőt vett rajta a nyugtalanság izgal-
ma és az örömmek eddig még soha se tapasztalt érzése. Hasonló volt ez az érzés ahhoz, a
melyet az uralkodó megérkezése alkalmával a Szlobodszki-palotában érzett, annak a szüksé-

gességnek az érzése, hogy valamire vállalkozzék, hogy valami áldozatot hozzon. Annak a tudatnak a kellemes érzése vett most erőt rajta, hogy mindaz, a miből az emberek boldogsága áll: az élet kényelme, a gazdagság, sőt maga az élet is badarság, a melyről valami egyébnak a kedvéért... szívesen lemond az ember... Hogy minek a kedvéért, arról Pierre nem tudott magának számot adni. Nem az foglalkoztatta őt, a miért áldozatot akart hozni, hanem maga az áldozathozatal ébresztett benne valami egészen új és kellemes érzést.

XIX.

Huszonnegyedikén volt az ütközet a sevardinói erődítmények előtt, huszonötödikén egyik részről se történt egyetlen egy lövés sem, és huszonhatodikán történt a borodinói ütközet.

Hogyan és miért kínálták föl és fogadták el a sevardinói és a borodinói ütközetet? Miért történt a borodinói ütközet? Sem a francziákra, sem az oroszokra nézve nem volt a legcsekélyebb jelentősége sem. Legközvetlenebb eredménye volt és kellett is, hogy legyen, az oroszokra nézve az, hogy közeledtünk Moszkva pusztulásához (a mitől a világon legjobban tartottunk), a francziákra nézve pedig az, hogy közeledtek egész hadseregük pusztulásához (a mitől meg ők féltek a világon mindennél jobban). Ez az eredmény már akkor is teljesen nyilvánvaló volt, s ezért Napoleon mégis föl kínálta, Kutuzov pedig elfogadta ezt az ütközetet.

Ha a hadvezérek meghajoltak volna az okos érvek előtt, az ember azt hihetné, hogy Napoleon előtt egészen világosnak kellett volna lenni, hogy ha kétezer versztnyre benyomul egy idegen ország belsejébe és belebocsátkozik egy ütközetbe, a melyben minden valószínűség szerint hadseregének egy negyed részét elveszíti, biztos vesztébe rohan; épp ily tisztán kellett volna állni Kutuzov előtt, hogy ha elfogadja az ütközetet és szintén megkoczkáztatja hadserege egy negyed részének az elvesztését, biztos elveszíti Moszkvát. Kutuzovra nézve ez épp oly matematikai bizonyosság volt, mint az, hogy ha az ostáblázásnál egy kövel kevessebbem van és cserélek, biztos vesztek, következésképpen nem szabad cserélnem.

Ha az ellenfelemnek tizenhat köve van, nekem pedig tizennégy, úgy én csak egy nyolczad részzel vagyok gyengébb nála; de ha tizenháromat cserélek, akkor ő háromszorta lesz erősebb nálam.

A borodinói csata előtt a mi haderőnk hozzávetőleg úgy aránylott a francziákéhoz, mint öt a hathoz, a csata után pedig, mint egy a kettőhöz, vagyis, a csata előtt százezer állott szemben százhuszezerrel, a csata után pedig ötvenezer a százezerrel. S az okos és tapasztalt Kutuzov mindezek ellenére elfogadta az ütközetet. Napoleon, a lángelméjű hadvezér pedig, - a mint őt hívták, - megvívta az ütközetet, csapatainak egy negyed részét elvesztette, és még jobban elnyújtotta hadműveleteinek a vonalát. Ha azt állítjuk, hogy Napoleon arra számított, hogy Moszkva elfoglalásával, éppen úgy, mint annak idején Bécs elfoglalásával véget vet a hadjáratnak, úgy nagyon sok bizonyíték szól ez ellen. Napoleon történetírói maguk is úgy nyilatkoznak, hogy már Szmolenszktől kezdve folyton meg akart állni, tisztában volt elnyújtott harczvonalának a veszedelmes voltával, és azt is tudta, hogy Moszkva elfoglalásával még korántsem lesz vége a hadjáratnak, mert Szmolenszktől kezdve láthatta, hogy az oroszok milyen állapotban hagyták hátra városaikat, s hogy a tárgyalások megkezdésére vonatkozólag nyilvánított kívánságaira egyetlen egyszer se kapott választ.

Kutuzov és Napoleon, mikor a borodinoi ütközetet fölkinálták, illetve elfogadták, akaratuk ellenére és minden megfontolás nélkül jártak el. A történetírók pedig csak utólag lopták be a megtörtént tények elé a hadvezérek előrelátásának és lángelméjének ravaszul összeszórt bizonyítékait, a kik pedig a világi események önkéntelen eszközei közt is a legönkéntelenebbek s a legszolgaiabbak voltak.

A régiek a hőskölteményeknek valóságos remekműveit hagyták reánk, a melyekben a történelem egész érdekessége a hősökben összpontosul, és íme, mi még most sem tudjuk megszokni azt, hogy a mi korunkra vonatkoztatva az ilyesféle történelemnek semmi értéke sincsen.

Arra a másik kérdésre vonatkozólag, hogy' történt a borodinoi és az azt megelőző sevardinoi ütközet? - éppúgy nagyon is határozott és közismert, de teljesen téves leírások állnak csak rendelkezésünkre. A történetírók ezt az ütközetet mind a következőleg írják le:

Az orosz hadsereg Szmolenszktől való visszavonulásától kezdve állandóan kereste a maga számára a döntő ütközethez legalkalmasabb hadállást, és azt Borodinsonál találta meg.

Az oroszok már jó előre megerősítették ezt a Moszkvától Szmolenszk felé vezető úttól balra, az útra csaknem derékszög alatt álló s Borodino és Uticza közt, ugyanazon a helyen lévő hadállást, a melyen az ütközet lezajlott.

Ez előtt a hadállás előtt, az ellenség szemmeltartására egy megerősített előőrsöt toltak előre a sevardinoi kurgán-ra (dombra). Huszonnegyedikén Napoleon rohamot intézett ez ellen az előőr ellen s azt el is fogta; huszonhatodikán pedig megtámadta a borodinoi mezőn álló egész orosz hadsereget.

Így szólnak a történetírók, csakhogy ezek a leírások mind teljesen hamisak, a miről bárki is könnyen meggyőződhetik, ha csak egy pillantást vet a dolgok lényegére.

Az oroszok nem keresték a legjobb hadállást; ellenkezőleg, visszavonulásuk közben nagyon sok olyan hadállást mellőztek, mely a borodinoiál sokkal előnyösebb lett volna. E hadállások egyikénél sem állapodtak meg: részben azért, mert Kutuzov nem akart olyan hadállást elfoglalni, a melyet nem ő választott ki, részben azért, mert a döntő ütközet után való vágy még nem nyilatkozott meg a kellő nyomatékokossággal, de meg azért is, mert Miloradovics még mindig nem érkezett meg a népfölkeléssel, és még más számtalan oknál fogva. Tény az, - hogy a megelőző hadállások erősebbek voltak, és hogy a borodinoi hadállás (a melyben az ütközet lefolyt) nemcsak hogy nem volt erős, de semmivel sem volt inkább hadállásnak nevezhető, mint az orosz birodalomnak bármely más pontja, a melyre az ember a térképen egy gombostűvel úgy találomra rábökhetett.

Az oroszok nemcsak hogy nem erősítették meg a borodinoi mezőn az út baloldalán, derékszög alatt elfoglalt hadállásukat (azt a helyet, a melyen az ütközet lefolyt), hanem 1812. augusztus 25-ikéig soha még csak nem is gondoltak arra, hogy a csata ezen a helyen történhessék meg. Ennek a bizonyítékául szolgál első sorban az, hogy nemcsak hogy huszonötödikén még nem voltak ezen a helyen erősítések, de hogy a huszonötödikén elkezdett erősítések huszonhatodikára még nem készültek el; másod sorban pedig a sevardinoi zártsáncz elhelyezése: a sevardinoi zártsáncznak ott az előtt a hadállás előtt, a melyben az ütközet lefolyt, semmi jelentősége sincsen. Miért volt éppen ez a zártsáncz minden más pontnál jobban megerősítve? És mire volt az jó, hogy ezt a pontot huszonegyedikén késő éjszakáig erőinknek végső megfeszítésével védelmeztük és hatezer embert veszítettünk? Az ellenség szemmeltartására teljesen elegendő lett volna egy kozák-különítmény. Harmadszor, hogy az a hadállás, a melyben az ütközet lefolyt, nem volt előre kiválasztva, és hogy a

sevardinói zártsáncz nem volt elővédje ennek a hadállásnak, annak a bizonyítékaul szolgál az is, hogy Barclay de Tolly és Bagration huszonötödikéig abban a meggyőződésben éltek, hogy a sevardinói zártsáncz a hadállásnak *bal*-szárnya, s hogy maga Kutuzov is, abban a jelentésében, melyet az ütközet után melegebben írt, a sevardinói zártsánczot a hadállás *bal* szárnyának mondja. Csak jóval később, a mikor kimerítő jelentést írtak a borodinoi ütközetről, eszelték ki és vették bele (alkalmasint a főparancsnok által elkövetett hiba leplezésére, a kinek a csalhatatlanság színében kellett feltűnnie) azt a hazug és furcsa magyarázatot, hogy a sevardinói zártsáncz elővéd gyanánt szolgált (pedig nem volt egyéb, mint a balszárnynak egy megerősített pontja) és hogy a borodinoi ütközetet mi egy megerősített és előre kiválasztott hadállásban fogadtuk el, pedig az igazság az, hogy az ütközet egy teljesen váratlan, és csaknem teljesen megerősítetlen ponton zajlott le.

A helyzet nyilvánvalóan ez volt: a hadállást az országútat nem derék-, hanem hegyesszög alatt metsző Kolocsa folyó mellett választották ki, úgy, hogy a balszárny Sevardinoban, a jobbszárny Novoje-Szjelo közelében, a derékhad pedig Borodinoban, a Kolocsa és Vojna folyók összefolyásánál állott. Ez a hadállás, a Kolocsa folyó fedezete alatt, egy olyan hadsereg számára, melynek az a célja, hogy a szmolenszki úton Moszkva felé vonuló ellenséget feltartóztassa, mindenki előtt nyilvánvaló, a ki a borodinoi mezőn végignézi, és nem gondol arra, hogy' folyt le az ütközet.

Napoleon, mikor huszonnegyedikén kikocsizott Valujevbe (mint a történelmi könyvek írják), nem látta meg az oroszoknak Uticza és Borodino közt lévő hadállását (nem láthatta ezt a hadállást, mert nem is létezett), s az orosz hadsereg előőrseit se látta, hanem az orosz hátvéd üldözése közben bukkant rá a sevardinói kurgánon az oroszok hadállásának a balszárnýára, s az oroszokra nézve egészen váratlanul átvezette a csapatait a Kolocsán. És az oroszok nem tudván döntő ütközetbe bocsátkozni, balszárnýukkal kivonultak abból a hadállásból, a melyet el szándékoztak volt foglalni, s egy másik hadállást foglaltak el, mely nem volt előre megállapítva és nem is volt megerősítve. Napoleon átkelven a Kolocsa bal partjára és az út bal oldalára, az egész jövőendő ütközetet elterelte (az oroszok felől nézve) jobbról balfelé, és áthelyezte az Uticza, Szemjanovszkája és Borodino közt lévő mezőre (a mely semmivel sem nyújtott külbmb hadállást, mint az orosz birodalom bármely más pontja) és ezen a mezőn zajlott le a 26-iki ütközet. A tervezett és a tényleges csatater hevenyészett és vázlatos rajza alább következik. (Lásd a következő oldalt).

Ha Napoleon huszonnegyedikén este nem ment volna ki a Kolocsához, s nem intéztetett volna még akkor este támadást a zártsáncz ellen, hanem csak másnap reggel kezdte volna meg a rohamot, akkor senki se kételkedett volna abban, hogy a sevardinói zártsáncz a mi hadállásunk balszárnýa volt; s az ütközet úgy folyt volna le, mint a hogy' mi számítottuk. Ebben az esetben mi alkalmasint még szívósabban védelmeztük volna a sevardinói zártsánczot, a mi balszárnýunkat; Napoleont a derékon vagy jobb felől támadtuk volna meg, huszonnegyedikén a döntő ütközet abban a hadállásban folyt volna le, a mely meg volt erősítve és előre ki volt szemelve. De miután a mi balszárnýunk ellen intézett roham este, a mi hátvédünk visszavonulása, tehát közvetlenül a gridnevoi csata után történt, és miután az orosz hadvezérek nem akartak és nem tudtak, még akkor, huszonnegyedikén este döntő ütközetbe bocsátkozni, úgy a borodinoi ütközet első és fő hadművelete már huszonnegyedikén el volt veszítve, a mi természetesen a huszonhatodiki ütközet elvesztését is maga után vonta.

valamivel gyengébb orosz erővel folyt le, hanem a borodinoi ütközetet, a sevardinoi zártsáncz elvesztése következtében az oroszok teljesen nyílt és alig valamelyest megerősített helyen fogadták el, még pedig a francziákénál felényivel gyengébb haderővel, vagyis olyan körülmények közt, a melyek közt nemcsak tíz óra hosszat küzdeni s az ütközetet eldöntetlenül hagyni, de még az is szinte elképzelhetetlen volt, hogy a hadsereget három óra hosszat össze lehessen tartani és meg lehessen óvni a teljes szétszűléstől és megfutamodástól.

XX.

Pierre 25-ikén reggel hagyta el Mozsaiszk-et. Annak a rettenetes meredek hegyi útnak a lejtőjén, a mely a városból, a jobb felől a hegyen álló templom mellett, - a melyben éppen akkor harangoztak be, - kivezetett, Pierre kiugrott a kocsijából és gyalog ment tovább. Mögötte, énekeseivel az élén valami lovasezred ereszkedett le a hegyről. Szemben vele egy sor szekér kapaszkodott föl a hegyre, s a tegnapi ütközet sebesültjeit hozta. A parasztkocsisok, a lovaikat biztatgatva és ostoraikkal közibük csapkodva egyik oldalról a másikra futkostak át. A szekerek, a melyeken hármásával, négyesével heverték és ültek a sebesültek, nagyokat zökkentek a meredek úton kavicsolás ürügye alatt szétszórt köveken. A rongyokkal bekötözött, sápadt sebesültek, ajkukat összeszorítva, szemöldökeiket ránczolva és a lógórudakba kapaszkodva rázódtak a szekereken. Mindannyian szinte együgyű és gyerekes kíváncsisággal bámulták meg Pierre fehér kalapját és zöld frakkját.

Pierre kocsisa bosszúsan kiabált a sebesültszállító szekerekre, hogy térjenek ki előle. A hegyről leereszkedő lovasezred utólérte Pierre kocsiját és leszorította őt az útról. Pierre megállt és odaszorult a hegyoldalban kiásott útnak a legszélére. A nap a hegy lejtője mögül nem jutott el a mélyen bevágott útra, a hol hűvös és nyirkos volt a levegő: Pierre feje fölött ott volt a verőfényes augusztusi reggel és vidáman hömpölygött tova az ünnepi harangszó. Az egyik sebesültszállító szekér közvetlenül Pierre mellett megállott az út szélén. A háncsczipős kocsis lihegve odaszaladt a szekéréhez, követ dugott az abroncstalan hátsó kerék alá, és megigazította a hámot a lovacsáján.

Az egyik sebesült, egy felkötött karú vén katona, a ki a szekér mögött ballagott, egészséges kezével elkezdett neki segíteni és rápillantott Pierre-re.

- Nos, földi, leraknak-e bennünket itt? Vagy tán meg sem állunk Moszkváig? - szólalt meg.

Pierre olyan mélyen elgondolkozott, hogy meg se hallotta ezt a kérdést. Majd a lovasezredet nézte, mely most akadt össze a sebesültszállítmánynyal, majd rábámult arra a szekérre, a mely mellett állott, s a melyen két sebesült ült, egy pedig feküdt. A szekéren ülő katonák egyike alkalmasint az arczán volt megsebesülve. Egész feje rongyokkal volt bekötözve s az egyik orczája akkorára megdagadt, mint egy gyermekfej. A szája és az orra teljesen félreállott. Ez a katona fölpillantott a templomra és keresztet vetett. Egy másik, fiatal siheder, egy tejfölös szájú, szőke újoncz, a kinek mintha csak egyetlen csöpp vér se lett volna az arczában, merev és jóságos mosolylyal nézett Pierre-re; a harmadik hanyatt feküdt, s nem látszott az arcza. A lovas-énekesek közvetlenül a szekér mellett vonultak el.

- Jaj, elveszett... a süntejű...

- Messze földön éledgél a... - vágta ki az ismert katona-tánczdalt. Mintegy kíséretül, de a vígságnak más nemével kondultak meg közben ott a hegyen az ünnepi harangszó érczes hangjai. És a vidámságnak egy megint másik nemével árasztották el a szemben lévő hegyoldalt a nap forró sugarai. De a hegyoldal alatt, a sebesülteket szállító szekér körül, a lihegő lovacska mellett, a hol Pierre állott, nyirkos, komor és szomorú volt a világ.

A dagadt ábrázatú katona bosszúsan nézett a lovas-énekesekre.

- Oh, ezek a piperkőczők! - bökte ki szemrehányólag.

- Ma nemcsak katonákat, de még parasztokat is láttam! A parasztokat, még azokat is hajszoják, - mondotta szomorú mosolylyal a szekér mögött álló katona Pierre-hez fordulva. - Manapság nem sokat válogatnak... Az egész népre akarnak támaszkodni, s csak egy a jelszó: - Moszkva. Egy kis kirándulást akarnak csinálni. - A katona szavainak a homályossága ellenére is Pierre mindazt megértette, a mit mondani akart, és helyeslőleg bólintott a fejével.

Megtisztult az út, Pierre leért a hegyről és folytatta az útját.

Pierre útközben az út mindkét oldalára tekintgetve ismerős arcokat keresett, de mindenütt csak különféle fegyvernemekhez tartozó katonák ismeretlen arcát látta, melyek egyforma álmélkodással bámulták az ő fehér kalapját és zöld frakkját.

Miután már vagy négy versztet ment, végre megpillantotta az első ismerőst és örömteljesen fordult oda hozzá. Ez az ismerős a hadsereg egyik főorvosa volt. Bricskában jött Pierre-el szemben egy fiatal orvossal, s megismervén Pierre-t, megállította a kozákját, a ki kocsis helyett a bakon ült.

- Gróf! Kegyelmes uram, hát ön hogy kerül ide? - kérdezte az orvos.

- Csak úgy, széjjel akartam nézni egy cseppet...

- Persze, persze, no lesz ám mit néznie...

Pierre leugrott a kocsijáról s megállván, beszédbe ereszkedett az orvossal és közölte vele azt a szándékát, hogy részt akar venni az ütközetben.

Az orvos azt tanácsolta Bezuchijnak, hogy forduljon egyenesen a Fenséghez.

- Miért lenne az ütközet alatt az Isten tudja hol, teljes bizonytalanságban, - mondotta egy pillantást váltva fiatal társával, - a Fenség meg mégis csak ismeri, és kegyesen fogadja majd önt. Bizony batyuska, ez lesz a legokosabb, - mondotta az orvos.

Az orvos, a mint látszott, ki volt merülve és sietett.

- Azt hiszi... - De még azt is meg akartam kérdezni, hol van voltaképpen a mi hadállásunk? - szólott Pierre.

- A hadállásunk? - kérdezte az orvos, - ez már nem én rá tartozik. Menjen csak keresztül Tatarinován, a hol olyan sokat ásnak. Ott aztán menjen föl a dombra: onnan majd meglátja, - felelt az orvos.

- És onnan csakugyan látni?... De mégis, ha tán ön...

De az orvos félbeszakította s a bricskája felé indult.

- Elkisérném önt, de Istenem, - lássa (az orvos a torkára mutatott) rohanok a hadtest-parancsnokhoz. Lássa, milyen is a mi sorsunk?... Azt tudja, hogy holnap ütközet lesz; százezer emberre legkevesebb húsz ezer sebesültet kell számítani; nekünk pedig még hatezer emberre való hordágyunk, ágyunk, felcserünk és orvosunk sincsen. Tízezer szekerünk ugyan van, de ezen kívül még egyéb is kell ám; no de hát majd csak megleszünk, a hogy lehet.

Az a különös gondolat, hogy abból a sok ezer eleven, egészséges, fiatal és idősebb emberből, a kik most olyan derült kíváncsisággal bámulták az ő kalapját, húszezeren minden bizonynyal sebesülésre vagy halálra vannak szánva (lehet, hogy éppen azok, a kiket látott), megdöbbenette Pierre-t.

„Lehet, hogy már holnap meghalnak, vajjon miért gondolnak hát egyébre, mint a halálra?” És egyszerre a gondolatok valami titkos társulása révén élénken maga elé képzelte a mozsaiszki hegyről való leereszkedést, a sebesülteket szállító szekereket, az ünnepi harangzúgást, a nap ferde sugarait s a lovas katonák dalolását.

„Ezek a lovaskatonák csatába mennek, sebesültekkel találkozni, s egy pillanatra se tűnődnek el azon, a mi reájuk vár, hanem elmennek mellettük és még integetnek a sebesülteknek. S ezek közül húszezeren halálra vannak szánva, s a mellett az én kalapomat bámulják! - Furcsa!” - gondolta Pierre, a mint tovább ment Tatarinova felé.

Az út baloldalán egy udvarház mellett fogatok, társzekerek, tisztiszolgák és őrszemek ácsorogtak. Itt volt szállva a Fenség. De akkor, a mikor Pierre odaérkezett, sem ő, sem a törzskarból senki sem volt ott. Mindannyian isteni tiszteleten voltak. Pierre tehát tovább ment Gorki felé.

Feljutván a dombra s beérkezvén a falu utcájába, Pierre először látott fehér inges és a sapkájukon kereszttel ellátott népfölkelő-parasztokat, a kik hangos beszélgetésbe és kacagásba merülve, fürgén és izzadtan dolgoztak az út jobb oldalán lévő és fűvel benőtt hatalmas dombon.

Egyesek közülük ásóval lapátolták a domboldalról a földet, melyet mások talyigákon szállítottak tovább, ismét mások csak ácsorogtak és nem csináltak semmit.

Két tiszt állott a dombtetőn és felügyelt reájuk. Mikor ezeket a parasztokat látta, a kik nyilván jól mulattak még új katonavoltukon, Pierre-nek megint eszébe jutottak a mozsaiszki sebesült katonák, és kezdte érteni, hogy mit akart mondani az a katona azzal, hogy *az egész népre akarnak támaszkodni*. Ezek a csatátéren dolgozó szakállas parasztok, ezek a fura és otromba csizmák, ezek az izzadt nyakak és itt-ott kigombolt, ferdén álló inggallérok, melyek alól kilátszottak a napbarnított kulcsfontok, mind annál, a mit eddig a jelen pillanat ünnepélyes és jelentőségteljes voltáról látott és hallott, erősebben hatottak Pierre-re.

XXI

Pierre leszállt a kocsijáról, s a dolgozó népfölkelők mellett fölment arra a dombra, a melyről, mint az orvos mondta, az egész csatateret áttekinthette.

Délelőtt tizenegy óra volt. A nap valamelyest Pierre mögött és tőle balra állott, s a tiszta és ritka levegőn keresztül fényesen bevilágította az előtte elterülő félkör formában, lépcsőzetesen emelkedő, hatalmas tájképet.

E fölött a lépcsőzetesen emelkedő félkör fölött és tőle balra, a lépcsőzetes emelkedést keresztülmetszve kanyargott a szmolenszki országút, mely egy a domb alatt vagy ötszáz lépésnyire fekvő, fehértemplomos falun vezetett keresztül (ez volt Borodino). Az út a falu alatt egy hídon vezetett keresztül, s lejtőkön és kapaszkodókon kanyarogva mind magasabbra emelkedett a körülbelül hat versztnyírről odalátszó Valujev falu felé (itt volt most Napoleon). Valujev mögött beleveszett az út a szemhatáron sárguló erdőbe. Ebben a nyírfá- és fenyőerdőben, az út irányától jobbra a koloczi kolostor távoli keresztje és harangtornya csillogott a napsugárban. Az erdőtől és az úttól jobbra-balra több helyen a mi és az ellenség csapatainak határozatlan tömegei és füstölgő őrtüzei látszottak a kéklő távolban. Jobb felől, a Kolocsa és a Moszkva folyók mentén, dombos és szakadékos volt a vidék. A gulyrok között Bezzubovo és Zacharjino falvak látszottak a messzeségben. Balfelől már síkabb volt a vidék, gabonaföldek terültek el s egy felgyújtott, füstölgő falu látszott - Szemjonovszkaja.

Mindaz, a mit Pierre jobb és balfelől látott, annyira határozatlan volt, hogy a mezőnek sem a bal, sem a jobb oldala nem elégítette ki teljesen a várakozásait. A merre csak nézett, sehol se látta a csatateret, melyet látni remélt, hanem földeket, tisztásokat, csapatokat, erdőket, őrüzek füstjét, falvakat, dombokat, folyókat; s bármennyire fürkészte is Pierre, ezen az eleven terepen sehol se tudta megtalálni a mi hadállásunkat, sőt még a mi csapatainkat se tudta megkülönböztetni az ellenséges csapatoktól.

„Meg kell kérdezni valakitől, a ki tudja”, - gondolta magában és odafordult egy tiszthez, a ki kíváncsian nézte az ő éppenséggel nem katonás, hatalmas alakját.

- Ha szabad kérdeznem, - fordult oda Pierre a tiszthez, - milyen falu az ott előttünk?

- Burdino, vagy micsoda? - felelt a tiszt, kérdőleg fordulván egyik bajtársához.

- Borodino, - javította ki a másik.

A tiszt nyilván megörülve az alkalomnak, hogy kissé beszélgethet, közelebb ment Pierre-hez.

- Ott vannak a mieink? - kérdezte Pierre.

- Igen, és amott tovább a francziák, - szólott a tiszt. - Ott vannak ni, - innen látni őket.

- Hol? Hol? - kérdezte Pierre.

- Szabad szemmel is látni. Amott ni! - A tiszt kezével a folyón túl balfelől látszó füstre mutatott, és kiült az arcára az a szigorú és komoly kifejezés, a melyet Pierre azok közül az arcok közül, a melyekkel találkozott, nagyon sokon látott.

- Óh, ezek francziák! És ott?... - Pierre balra egy dombra mutatott, a mely körül csapatok látszóttak.

- Azok a mieink.

- Óh, a mieink! És amott?... - Pierre odamutatott egy falu mellett levő távolabbi dombra, a melynek a közepén egy nagy fa állott, és a melyen szintén őrüzek füstölögtek és valami feketéllett.

- Ez megint ő, - szólott a tiszt (ez volt a sevardinói zártsáncz). - Tegnap még a mienk volt, de most az övé.

- De hát hol akkor a mi hadállásunk?

- A hadállásunk? - kérdezte a tiszt a meglegedés mosolyával, - ezt én önnek egészen világosan megmondhatom, mert csaknem minden erődítményeinket én építettem. Ime nézze, a derékhadunk Borodinoban van, ott ni. - Rámutatott a fehér templomos falura, mely ott terült el előttük. - Ott van az átkelés a Kolocsán. Amott ni, a hol a laposon lekaszált széna rendei hevernek, ott van a híd. Ez a mi derékhadunk. A jobbszárnyunk lám ott van (egyenesen jobbra mutatott, a szakadékon túlra), ott a Moszkva folyó, a hol három nagyon erős sánczot emeltünk. A balszárny... - itt a tiszt elhallgatott. - Lássá, ezt már bajos önnek megmagyaráznom... Tegnap a mi balszárnyunk ott volt Sevardinoban, lássa ott, a hol az a tölgy áll; de most visszavontuk a balszárnyunkat, mely most ott van... látja azt a falut és azt a füstöt? - az Szemjonovo, ott ni, - rámutatott a Rajevszkij dombra. - De az ütközet aligha lesz ottan. Hogy ő ott is összevonta a csapatait, az csak álmítás; ő bizonyára a Moszkvától jobbra fog elkanyarodni. No, de bárhol lesz is az ütközet, holnap már sokan nem fogunk számítani! - mondotta a tiszt.

Egy öreg altiszt, a ki a tiszt magyarázata közben lépett oda, szótlanul várta, míg a főlebbvalója befejezi a mondókáját; de ekkor, alkalmasint nem lévén a szavaival megelégedve, mégis közbevágott.

- El kell menni sánczkosokért, - szólott szigorúan.

A tiszt mintha zavarba jött volna s mintha megértette volna, hogy arról, hogy holnap milyen sokan nem fognak számítani, gondolhat ugyan, a mit akar, de beszélni nem való róla.

- Jó, küldd el hát megint a harmadik szakaszt, - mondotta a tiszt szaporán.

- De hát ön kicsoda, talán az orvosok közül való?

- Nem, én csak úgy..., - felelt Pierre s a népfölkelők mellett megint lement a dombról.

- Oh, az átkozottak! - mormogta az őt követő tiszt, s befogván az orrát, elsietett a munkások mellett.

- Itt vannak ni!... Hozzák, jönnek... Itt van... tüstént itt lesznek... - hallatszottak egyszerre hangok, s tisztek, katonák és népfölkelők szaladtak előre az úton.

A domb aljáról, Borodino felől, templomi körmenet közeledett. Legelől, levett csákóval és lefelé fordított fegyverrel, délczegen haladt a poros úton a gyalogság. A gyalogság mögött egyházi ének hallatszott.

Pierre-t utólérve, sapka nélkül szaladtak a körmenet elé a katonák és a népfölkelők.

- Hozzák a matyuskát! - A mi oltalmazónkat... Az iverszkáját!...

- A szmolenszki matyuskát, - igazította helyre a másik.

A népfölkelők, azok is, a kik a faluban voltak, meg azok is, a kik azon a dombon dolgoztak, a melyen az ágyúút eg állott, az ásóikat elhajigálva, szaladtak a körmenet elé. A poros úton lépkedő zászlóalj után, teljes díszben jöttek a papok, egy kámzsás öreg pap a segédülő egyházfival és az énekesekkel. Utánuk katonák és tisztek vitték a keretbe foglalt, fekete arcú nagy szentképet. Ez volt az a szentkép, a melyet Szmolenszkból hoztak el, s melyet azóta állandóan a hadseregnél tartottak. A szentkép mögött, körülötte, előtte és mindenfelől, födetlen fővel, mélyen hajlongva siettek a katonák csapatjai.

A hegyre fölérve megálltak a szentképpel; a képet szalagoknál fogva tartó embereket föl-váltották, a gyacsák újra meggyújtották a füstölőket s elkezdődött az imádság. Merőlegesen tűztek alá a nap forró sugarai; könnyed, friss szellőcske libegtette a fedetlen fejek hajzatát s a szentképet ékesítő szalagokat; az ének fojtottan hangzott a szabad ég alatt. A szentképet a födetlen fejű tisztek, katonák és népfölkelők óriási tömege vette körül. A pap és a gyacsok mögött egy szabadabb helyen állottak a rangosabb emberek. Egy kopasz tábornok, a Györgyrenddel a nyakán, közvetlenül a pap háta mögött állott s a nélkül, hogy keresztet vetett volna (nyilván német volt), türelmesen várta az isteni tisztelet végét, melyet alkalmasint azért tartott szükségesnek végighallgatni, hogy hozzájáruljon az orosz népben a hazafiság fölébresztéséhez. Egy másik tábornok katonás állásban megrázta a kezeit maga előtt és úgy nézett körül. Pierre, a ki a parasztok csoportjában állott, nem egy jó ismerőst fedezett föl ebben az előkelő körben, de nem igen nézett rájuk; egész figyelmét lefoglalta a katonák és a népfölkelők arczán ülő komoly kifejezés, a kik egyforma mohósággal bámultak a szentképre. Alig hogy a kimerült gyacsák (a kik immár a huszadik imát énekelték), lustán és egykedvűen elkezdtek énekelni: „Oltalmazd meg Isten anyja, rabjaidat minden bajtól”, s a pap és a gyákon tovább fűzték: „valaminthogy a bajban te hozzád fordulunk, a ki áttörhetetlen falunk és szószólónk vagy nekünk”, minden arczon megint lobbott vetett a közeledő ünnepélyes pillanat tudatának ugyanaz a kifejezése, a melyet már Mozsaiszokban és időnkint azóta is nagyon sok arczon látott, azok közül, a melyekkel akkor délelőtt találkozott; és mind gyakoribb lett a fejek

lehorgasztása, a hajzatok megrázása, s mind sűrűbben hangzottak föl a sóhajok, s a keresztet vető kezeknek a kebleken való dobbanása.

A szentképet körülvevő tömeg egyszerre szétnyílt és elkezdte Pierre-t szorongatni. Ekkor abból a sietségből ítélve, a melylyel a tömeg utat nyitott neki, valami, alkalmasint nagyon magasrangú személyiség lépett oda a szentképhez.

Kutuzov volt, a ki most tért vissza a hadállás körül tett szemleútjáról. A mint visszatért Tatarinovába, legott eljött az isteni tiszteletre. Pierre, különös és minden mástól elütő alakjáról, tüstént megösmerte Kutuzovot.

Hatalmas terjedelmű, kövér testén hosszú köpenynyel, görnyedten, födetlen fehér fejvel s pufók arczán kifolyt, fehér szemével, az ő imbolygó és bukdácsoló járásával lépett be Kutuzov a körbe és megállt a pap mögött. Szokott mozdulattal keresztet vetett magára, kezével lenyúlt szint' a földre s mélyen felsóhajtvá, lehorgasztotta a fejét. Kutuzov mögött ott állott Bennigsen és a kíséret. A főparancsnok jelenléte ellenére is, a ki a főméltóságok figyelmét mind magára vonta, a népfelkelők és a katonák csak imádkoztak tovább, a nélkül, hogy ránéztek volna.

Mikor az isteni tisztelet véget ért, Kutuzov odalépett a szentképhez, nehézkesen térdre ereszkedett, földig meghajtotta magát, s a gyöngesége és a kövérsége miatt jó darabig nem tudott fölkelni. Ősz feje meg-megrándult az erőlködéstől. Végre fölkelt, gyermekes naivsággal fölbígygyesztett ajkát odaszorította a szentképhez és kezével a földet érintve, megint meghajtotta magát. A tábornoki kar követte a példáját; azután a tisztek és utánuk egymást taszigálva, nagyokat szuszogva és szinte tülekedve, kihevült arczczal özönlöttek oda a katonák és a népfelkelők.

XXII.

Pierre a körülötte lévő tolongásban megtántorodva, körülnézett.

- Kirillics Pjotr gróf! Hát ön hogy' kerül ide? - szólalt meg valakinek a hangja. Pierre körülnézett.

Drubeczkoj Borisz, letisztogatván a térdeit, a melyek (alkalmasint ő is letérdepelt a szentkép előtt) bepiszkolódtak, mosolyogva közeledett Pierre felé. Borisz választékosan, a katonai marczonáság bizonyos árnyalatával volt öltözve. Hosszú kabát volt rajta s ostor a vállain keresztül vetve, éppen úgy, mint Kutuzovnak.

Kutuzov e közben bement a faluba s a legelső ház árnyékában leült egy padra, melyet futólépésben hozott oda egy kozák, a másik pedig letakarta pokróczczal. Nagy és fényes kíséret vette körül a főparancsnokot.

A szentképet nagy tömeg kísérte tovább. Pierre Kutuzovtól vagy harmincz lépésnyire megállott Boriszszal beszélgetni.

Pierre elmondta neki, hogy részt akar venni az ütközetben, s meg akarja nézni a hadállást.

- Biz' az jó is lesz, - szólott Borisz. - A táborban legyen az én vendégem. Legjobban megláthat mindent onnan, a hol majd Bennigsen fog állani. Én úgy is ő mellé vagyok beosztva. Majd be is jelentem neki. Ha pedig a hadállást akarja körüljárni, jöjjön most velünk: tüstént indulunk a balszárnyra. Azután visszajövünk és nagyon szívesen látom nálam éjszakára, majd összeütünk valahogy' egy játszmat. Ösmeri Szergejevics Dmitrijt, ugy-e? Itt lakik ni, - rámutatott Gorkiban a harmadik házra.

- De én a jobbszárnyat is szeretném látni, azt hallom, hogy ez nagyon erős, - mondotta Pierre.
- Szeretném a Moszkva folyótól kiindulva az egész hadállást megösmerni.

- Erre majd az után is ráér, földolog a balszárny...

- Persze, persze. De hol van Bolkonszkij ezrede, nem tudná megmondani? - kérdezte Pierre.

- Nikolajevics Andrejé? Elmegyünk mellette, majd oda is elvezetem.

- És milyen a balszárny? - kérdezte Pierre.

- Az igazat bevallva, de köztünk maradjon, a mi balszárnyunk, a jó Isten a megmondhatója, milyen állapotban van, - szólott Borisz bizalmasan halkított hangon; - Bennigsen gróf egészen másként gondolta a dolgot. Ő neki az volt a szándéka, hogy megerősíti, látja ott azt a dombot, nem pedig így, de hát... - Borisz vállat vont. - A Fenség nem akarta vagy pedig telebeszélték a fejét. Lám... - És Borisz nem fejezhette be, mert ebben a pillanatban odalépett Pierre-hez Kaiszarov, Kutuzov segédtszjtje. - Áá Szergejics Paiszj, - szólott Borisz, fesztelen mosolylyal fordulván Kaiszarovhoz. - Éppen azon iparkodom, hogy a grófot a hadállás felől tájékoztassam. - Csodálatos! - Hogy' is tudta a Fenség a francziák szándékát úgy kitalálni.

- A balszárnyról beszél? - kérdezte Kaiszarov.

- Igen, igen, arról. A mi balszárnyunk most nagyon, de nagyon erős.

Annak ellenére, hogy Kutuzov a fölösleges embereket a törzskarból mind eltávolította, Borisznak a Kutuzov által elrendelt változások után is sikerült a főhadiszálláson megmaradnia. Borisz Bennigsen gróf mellé került. Bennigsen gróf éppen úgy, mint mindazok, a kik mellett Borisz csak volt, szinte megbecsülhetetlen embernek tartotta a fiatal Drubeczkoj herceget.

A hadsereg vezetésében két, egymástól élesen elkülönített párt állott szemben egymással. Kutuzov pártja és Bennigsennek, a törzskar főnökének a pártja. Borisz ehhez az utóbbi párt-hoz tartozott és senki nálánál jobban nem tudta, a Kutuzov iránt tanusított, szinte szolgálalkú tisztelet mellett is, éreztetni, hogy az öreg nem valami sokat ér, s hogy voltaképpen mindennek Bennigsen a lelke. Most azután közeledett az ütközet döntő pillanata, a melynek vagy meg kellett semmisítenie Kutuzovot és átjátszania a hatalmat Bennigsen kezére, vagy ha még Kutuzov meg is találná nyerni az ütközetet, éreztetni, hogy ez mind Bennigsen érdeme. A holnapi napnak minden körülmények közt nagy kitüntetések és előléptetéseket kellett hoznia. S ennek következtében Borisz egész nap rendkívül élénk és izgatott hangulatban volt.

Kaiszarov után még más ismerősök is fölkeresték Pierre-t, a ki alig tudott felelni arra a tömérdek kérdésre, a melylyel őt Moszkvára vonatkozólag elárasztották, s alig tudta végighallgatni mindazt, a mit neki beszéltek. Minden arcra kiült az élénkség és az aggodalom kifejezése. De Pierre-nek úgy tetszett, hogy ennek az egyesek arcán tükröződő izgatottságnak inkább az egyéni siker kérdésében volt a rugója, és nem ment ki a fejéből a lelkesedésnek az a másik kifejezése, melyet más arcokon látott, s a mely nem egyéni, hanem általános kérdésekre, az élet és halál kérdéseire látszott vallani. Kutuzovnak föltűnt Pierre alakja és az a csoportosulás, mely körülötte támadt.

- Hívjátok őt ide hozzám, - szólott Kutuzov. A segédtszjt közölte vele a Fenség kívánságát, mire Pierre elindult a pad felé. De Pierre-t megelőzve, odalépett Kutuzovhoz egy népfölkelő közlegény. Dolohov volt.

- Hát ez hogy' kerül ide? - kérdezte Pierre.

- Ez egy igazi bestia, odalopózik ez mindenhová, - felelték Pierre-nek. Régebben lefokozták. S most szeretne megint felkapaszkodni. Holmi tervei vannak, s éjszakának idején belopta magát az ellenséges előörsök közé... szó sincs róla, fenegyerek...

Pierre levette a kalapját és tiszteletteljesen meghajolt Kutuzov előtt.

- Én úgy okoskodtam, hogy ha jelentést teszek fenségednek, elűzhet engem vagy azt mondhatja, hogy már van tudomása arról, a mit jelenteni akarok, és akkor jaj lesz nekem... - mondotta Dolochov.

- Lám, lám.

- Ha pedig igazam van, akkor hasznára vagyok a hazámnak, a melyért kész vagyok meghalni.

- Lám... lám...

- Ha pedig fenségednek szüksége talál lenni egy olyan emberre, a ki nem félti a bőrét, úgy kegyeskedjék én reám gondolni... Lehet, hogy meg fogok felelni Fenségednek.

- Lám... lám... - ismételte Kutuzov, és mosolyogva hunyorgató szemmel nézett Pierre-re.

Ekkor Borisz, az ő udvaronc ügyességével odasompolygott Pierre mellé, a főparancsnok közelébe, s a legártatlanabb ábrázattal, halkán, mintha csak egy megkezdett beszélgetést folytatott volna, így szólott Pierre-hez:

- A népfölkelők külön tiszta fehér inget húztak azért, hogy a halálra készüljenek. Micsoda vitézség, gróf!

Borisz ezt nyilván azért mondta Pierre-nek, hogy a Fenség is meghallja. Tudta, hogy Kutuzov figyelmét nem kerülik el ezek a szavak, és a Fenség csakugyan odafordult hozzá.

- Mit mondtál a népfölkelőkről? - kérdezte Borisztól.

- Azt mondtam, Fenség, hogy a holnapi napra, a halálra készülvén, tiszta inget húztak.

- Áá! Csodálatos, páratlan egy népség, - szólott Kutuzov s a szemét behúnyva, megcsóválta a fejét. - Páratlan nép! - ismételte felsóhajtva.

- Puskaport akar szagolni? - szólt oda Pierre-nek. - Biz' az kellemes illat. Van szerencsém az ön feleségének az imádói közé tartozni; vajjon hogy' van a grófné? A hajlékom, az rendelkezésre áll. - Erre, mint ez az öregebb emberekkel sokszor megesik, Kutuzov szórakozottan elkezdett körülnézni, mintha mindent elfelejtett volna, a mit mondania vagy tennie kellene.

Nyilván eszébe jutván az, a mit keresett, odaintette magához Kaiszarov Szergejevics Andrejt, a segédtisztjének a testvérét.

- Hogy' is van az a vers, Marinnak az a verse, hogy' is van, no? A mit Gerakovra irt: „Tanár leszel a...” Mondjad csak, mondjad csak, - szólalt meg Kutuzov elmosolyodva. Kaiszarov elmondta... Kutuzov a vers ütemében mosolyogva bólogatott.

Mikor Pierre elment Kutuzovtól, Dolochov odalépvén hozzá, megfogta a kezét.

- Nagyon örülök, hogy önt itt találom, gróf, - mondotta neki hangosan, s rá se hederítvén a körülötte álló idegenekre, különös határozottsággal és ünnepélyességgel. - Annak a napnak a küszöbén, a melyen Isten a megmondhatója, ki marad közülünk életben, örülök az alkalomnak, hogy önnek megmondhatom, hogy nagyon sajnálom azokat a félreértéseket, a melyek közöttünk fölmerültek, s nagyon szeretném, ha jó szívvvel lenne irántam. Kérem, bocsásson meg.

Pierre mosolyogva nézett Dolochovra és nem tudta, mit mondjon neki. Dolochov könnybe lábadt szemekkel megölelte és megcsókolta Pierre-t.

Borisz valamit mondott a tábornokának, mire Bennigsen gróf odafordult Pierre-hez, és meghívta őt, hogy jöjjön végig vele a harcvonalon.

- Ez érdekelni fogja önt, - mondotta.

- Bizony, nagyon érdekel, - felelt Pierre.

Egy félórára rá Kutuzov elment Tatarinovába, Bennigsen pedig, a kíséretével, a melyhez Pierre is csatlakozott, elment a harczvonalra.

XXIII.

Bennigsen Gorki-tól leereszkedett az országúton ahhoz a hídhöz, a melyet az a tiszt a dombról mint a hadállás középpontját jelölt meg Pierre előtt, s a mely mellett frissen kaszált, szénaillatú fű rendei heverték a parton. A hídon keresztül belovagoltak Borodino faluba, onnan balra kanyarodtak és tömérdék katona és ágyú mellett eljutottak egy jókora kurgánra, a melynek az oldalán népfölkelők túrták a földet. Ez volt az a zártsáncz, a melynek még nem volt neve, de mely később a Rajevszkij-sáncz vagy a Kurgán-üteg nevet kapta.

Pierre nem fordított valami különösebb figyelmet erre a zártsánczra. Nem tudta, hogy ez lesz rá nézve a legemlékezetesebb pontja az egész borodinoi csatátérnek. Azután egy árkon keresztül Szemjonovszkoje felé lovagoltak, a hol a katonák a házak és a pajták utolsó gerendáit hordták rakásra. Azután hegynek föl, hegynek le, mentek előre a letarolt rozsföldeken, melyek olyanok voltak, mintha jégverés pusztította volna el őket, s a szántóföldek göröngyein keresztül, a tűzéség által ujonnan kitaposott úton, egy most készülő ékerödhöz⁹ értek.

Bennigsen megállt az ékerödön s előrenézett a sevardinoi zártsáncz felé (mely tegnap még a miénk volt), melyen néhány lovast pillantott meg. A tiszték azt mondták, hogy Napoleon vagy Murat van ott. Valamennyien bámulták azt a kis lovascsoportot. Pierre szintén odanézett, iparkodván kitalálni, hogy melyik volt ezek közül az alig látszó emberek közül Napoleon. Végre a lovasok lementek a dombról és eltűntek.

Bennigsen odafordult egy hozzá közeledő tábornokhoz, s kezdte magyarázni neki a mi csapatainknak az elhelyezését. Pierre nagy figyelemmel hallgatta Bennigsent s minden észbeli erejét megfeszítve iparkodott a küszöbön álló ütközet velejét megérteni, de keserűen érezte, hogy észbeli képességei erre elégtelenek. Nem értett belőle semmit. Bennigsen elhallgatott és észrevevén a figyelő Pierre alakját, hozzá fordulva egyszerre így szólt:

- Önt, azt tartom, ez nem érdekli?

- Jaj, ellenkezőleg, nagyon is érdekel, - ismételte Pierre nem egészen őszintén.

Az ékerödtől még tovább mentek balra, egy sűrű, alacsony nyírfa-erdőben kanyargó úton. Ennek az erdőnek a közepén egy fehérlábu és fahéjszínű nyúl ugrott ki eléjük az útra, s a tömérdék ló dobogásától megriadva, úgy elvesztette a fejét, hogy általános figyelmet és kaczagást keltve, hosszú ideig ott ugrált előttük az úton, s csak mikor többen rákiáltottak, akkor ugrott félre és tűnt el a sűrűségben. Miután vagy két versztet mentek az erdőben, kijutottak egy tisztásra, a melyen Tucskov hadtestének a bal szárny védelmére kirendelt csapatai állottak.

Itt, a szélső bal szárnyon, Bennigsen sokat és hevesen beszélt, s mint Pierre-nek tetszett, katonai szempontból nagyon fontos rendelkezéseket tett. Tucskov csapatainak az állása előtt egy magaslat volt. Ezt a magaslatot nem szállották meg a csapatok. Bennigsen hangosan bírálta ezt a baklövést, és azt mondta, hogy esztelenség volt megszállatlanul hagyni egy, a

---

⁹ A tábori erődítések egy neme. Ford.

terep által uralt magaslatot, és alatta helyezni el a csapatokat. Egynéhány tábornok ugyanezen a nézetten volt. Egyikük különösen katonás heveséssel magyarázta, hogy itt valósággal a mészárszékbe állították be az embereket. Bennigsen a maga felelősségére parancsot adott, hogy a csapatok a magaslatot is szállják meg.

Ez a bal szárnyon történt intézkedés még nagyobb kétséget támasztott Pierre-ben a háborús dolgokra való rátermettsége iránt. A mint Bennigsen és a tábornokokat hallgatta, a kik a csapatoknak a domb alján való elhelyezését elítélték, Pierre teljesen megértette őket és osztozott a véleményükben; de éppen ennek a következtében nem tudta felfogni, hogy tudott az, a ki őket itt a domb tövében fölállította, ilyen nyilvánvaló és durva hibát elkövetni.

Pierre nem tudta azt, hogy ezek a csapatok nem a hadállás védelme céljából voltak itt fölállítva, mint a hogy Bennigsen gondolta, hanem rejtett helyen lesbe voltak állítva abból a célból, hogy észrevétlenül meghúzódjának és hirtelen rajtüssenek az előnyomuló ellenségen. Bennigsen ezt nem tudta és a maga esze után előretolta a csapatokat, a nélkül, hogy erről a főparancsnoknak szólott volna.

XXIV.

Andrej herceg ezen a derült augusztus huszonötödiki estén a kezére könyökölve hevert az ezrede közelében, Knyazkovo falnak egy dűledező pajtájában. A rozoga fal egy repedésén keresztül kinézett az alsó ágaiktól megfosztott harminczéves nyírfáknak a palánk mentén elnyúló sorára, a szántóföldeken szanaszét hányt zab-keresztekre s egy bozótra, a melyen keresztül odalátszott a katonai konyhák tűzrakásainak a füstje.

Bármilyen sivárnak, céltalannak és nyomasztónak tetszett is most Andrej herceg előtt az élete, éppen úgy, mint hét esztendővel ezelőtt Austerlitznél, az ütközet előtt izgatottnak és ingerültnak érezte magát.

A holnapi napra vonatkozó rendelkezéseket már átvette és tovább adta volt. Semmi dolga se volt többé. De a legegyszerűbb és a legvilágosabb, s éppen azért a legrettenetesebb gondolatok sehogy sem hagytak neki békét. Tudta, hogy a holnapi ütközet mindazok közt, a melyekben résztvett, a legrettenetesebb lesz, s az élethez való minden vonatkozás, és annak a megfontolása nélkül, vajjon milyen hatással van másokra, pusztán csak ő hozzá magához, az ő lelkéhez való viszonyában, most bukkant föl előtte életében először élénken, szinte kétségbevonhatatlanul, egyszerűen és rettenetesen, - a halál lehetősége. És ennek a képzetnek a magaslatáról egyszerre minden árnyék, minden távlat és minden körvonal nélkül hideg, fehér fényben úszva látta maga előtt mindazt, a mi őt annakelőtte gyötörte és foglalkoztatta. Az egész élet egy bűvös lámpának tűnt föl előtte, a melybe hosszú időn át csak mesterséges világítás mellett és üvegen keresztül nézett bele. Most pedig egyszerre üveg nélkül, s a fényes nappali világosságnál látta ezeket a kontár-módra odamázolt képeket. - „Igen, igen, íme itt vannak azok a hazug képek, a melyek úgy izgattak, úgy elragadtak, úgy elgyötörtek”, - mondotta magában, sorra vévén a képzeletében élete bűvös lámpájának a főbb képeit, a melyek a halálra vonatkozó tiszta gondolatok képében, a napnak ebben a hideg és fehér világosságában rámeredtek. - „Íme, itt vannak azok a durván odamázolt alakok, a melyek olyan gyönyörű, olyan rejtelmes színben tűntek föl előttem. A hírnév, a közjó, a szerelem, sőt maga a haza is, - milyen szükségeseknek és milyen mélységes tartalommal teljeseznek látszottak előttem ezek a képek! És mindez milyen egyszerű, fakó és durva annak a reggelnek a hideg és fehér világosságában, mely érzem, hogy már kezd reám virradni.” - Életének három keserősége különösen lefoglalta a figyelmét. A szerelme, az apja halála s a francziák

betörése, mely Oroszországnak a felét sújtotta. - „Szerelem!... Ez a leány, a ki titokzatos erőkkel telinek tűnt föl előtttem. Hogy’ szerettem őt! Költői terveket szőttem az iránta való szerelemről, a vele való boldogságról. - Oh, én bohó gyermek!” - mormogta bosszúsan maga elé. - „De hát hogyne! Hittem valami eszményi szerelemben, melynek távollétem egész esztendeje alatt meg kellett volna őriznie számomra az ő hűségét! Mint a mesebeli galambfiók, úgy kellett volna elsorvadnia a tőlem való távollétben. - Pedig hát mindez sokkal egyszerűbb... Mindez rettenetesen egyszerű és undorító!”

„Az apám, szintén, hogy’ épített Lyszyja Goryban és azt hitte, hogy az az ő helye, az ő földje, az ő levegője... azok az ő parasztjai; s eljött Napoleon, s nem is tudván a létezéséről, mint a forgácsot félrelökte őt az útból, s egyszerre romba dőlt Lyszyja Gory, és az ő egész élete. És Marja hercegnő még azt mondja, hogy ez csak megpróbáltatás, a melyet az ég küldött. De hát mire való a megpróbáltatás, mikor ő nincs és nem is lesz többé? Nem lesz többé soha! Kinek szól hát ez a megpróbáltatás? A haza, Moszkva pusztulása! És holnap engem megölnék, - s még hozzá nem is a francziák, hanem valaki a mieink közül, mint tegnap, a mikor egy katona közvetlenül a fülem mellett elsütötte a puskáját, aztán jönnek a francziák, megfognak a lábamnál és a fejemen fogva s belehajítanak egy gödörbe, hogy ne legyek bűdös az orruk alatt, s az életnek új körülményei szövődnek össze, a melyek másokra nézve épp oly megszokottak lesznek, de a melyekről én semmit se fogok tudni, mert nem leszek többé.”

Kinézett a mozdulatlanul sárgálló, zöldes és fehér kérgű nyírfákra, melyek a nap sugaraiban csillogtak. - „Meghalni, bár engem is megölnének holnap, hogy ne legyek többé... hogy minden legyen, csak én ne legyek.” - Élénken elképzelte az életet az ő létezése nélkül. És ezek a nyírfák az ő fényükkel és árnyékukkal, ezek a bodros felhők, ezek a füstfellegek, szóval minden, a mi csak körülötte volt, teljesen átalakult és valami rettenetesre és fenyegetőre vált előtte. Hideg borzongás futott végig a hátán. Szaporán fölkel s kilépve a pajtából, elkezdett járni.

A pajta mögül hangok hallatszottak.

- Ki az? - kiáltott föl Andrej herceg.

A vörösorrú Timochin kapitány, Dolochov egykori szakaszparancsnoka, a ki most a tiszt-hiány következtében zászlóalj-parancsnok volt, bátortalanul lépett a pajtába. Utána jött egy segédtsízt és az ezred pénztármestere.

Andrej herceg szaporán fölkel, meghallgatta azt, a mit a tisztek neki a szolgálatból kifolyólag jelentettek, még néhány parancsot adott nekik, s éppen készült őket elbocsátani, mikor a pajta mögül egy ösmerős, selypegő hangot hallott.

- Óh, az ördögbe is! - szólalt meg egy ember hangja, a ki valamibe beleütközött.

Andrej herceg kipillantván a pajtából, meglátta a hozzá közeledő Pierre-t, a ki belebotlott a földön heverő léczbe s majdnem elesett. Andrej hercegre egyáltalában kellemetlen volt az ő világából való emberekkel, de különösen Pierre-el találkozni, a ki eszébe hozta mindazokat a nehéz pillanatokat, a melyeket legutóbbi moszkvai tartózkodásakor átélt.

- Áá, no lám! - szólott. - Hogy’ kerülsz te ide? Ezt ugyan nem reméltem.

Mialatt ezt mondta, nem hogy szárazság, de valósággal ellenséges indulat tükröződött a szemeiben és egész arczkifejezésén, a melyet Pierre legott észre is vett. A legélénkebb hangulatban jött oda a pajtához, de mikor Andrej herceg arczkifejezését meglátta, egyszeriben kényelmetlenül és kínosan kezdte magát érezni.

- Én azért jöttem... csak úgy... tudja... eljöttem... érdekelt a dolog, - szólt Pierre, a ki aznap már olyan számtalanszor ismételte volt minden meggondolás nélkül ezt a szót: „érdekel.” - Látni akarom az ütközetet.

- Jó, jó, de mit is mondanak a szabadkőművesek a háborúról? Hogy' is kellene megakadályozni? - kérdezte Andrej herceg gúnyosan. - Nos, mi újság Moszkvában? Mit csinálnak az enyéme? Megérkeztek-e végre Moszkvába? - kérdezte komolyan.

- Megérkeztek. Drubeczkája Julietől hallottam. Én is elmentem hozzájuk, de már nem találtam őket. Kimentek volt a Moszkva melletti birtokra.

XXV.

A tisztek távozni akartak, de Andrej herceg, mintha csak nem akart volna négy szem közt maradni a barátjával, tartóztatta és meghívta őket teára. Odahoztak egy padot és teát. A tisztek nem minden álmélkodás nélkül nézték Pierre kövér és hatalmas alakját és hallgatták Moszkváról és a mi csapataink elhelyezéséről szóló elbeszéléseit, a melyet sikerült neki körüljárnia. Andrej herceg hallgatott, és annyira kellemetlen volt az arcza, hogy Pierre inkább a kedélyes Timochin zászlóalj-parancsnokkal, mint Bolkonszkij-val beszélgetett.

- Tehát te megértetted a csapatok egész elhelyezését? - szakította félbe Andrej herceg.

- Igen, azaz, hogy' érted ezt? - szólt Pierre. - Nem lévén katona-ember, nem mondhatnám, hogy teljesen megértettem, de úgy nagyjából ösmerem a helyzetet.

- No, akkor te többet tudsz, mint közölünk bárki, - mondotta Andrej herceg.

- Áá! - kiáltott föl Pierre s a pápaszemén keresztül álmélkodva nézett Andrej hercegre. - Nos, mit szól Kutuzov kinevezéséhez? - kérdezte.

- Nagyon örültem ennek a kinevezésnek, ennyi az egész, a mit tudok, - felelt Andrej herceg.

- Aztán mondja csak, mi a véleménye Barclay de Tollyról? Moszkvában Isten tudja, mi mindent beszéltek róla. Mi az ön véleménye róla?

- Kérdezd meg ezektől, - felelt Andrej herceg a tisztekre mutatva.

Pierre leereszkedőleg kérdő mosolylyal nézett Timochinra, a kivel önkéntelenül is így viselkedett mindenki.

- Megvirradt nekünk, kegyelmes uram, azóta, hogy a Fenség itt van, - mondotta Timochin bátortalanul és folyton az ezredparancsnokára kacsintgatva.

- Hogy-hogy'? - kérdezte Pierre.

- Hát már csak a fa és a takarmány miatt is, jelentem alássan. Lám, mikor Szvenczjanból visszavonultunk, egyetlen szál rőzséhez, vagy szénához, vagy más egyébhez se volt szabad hozzányúlnunk. Persze, mikor elmentünk, *neki* aztán volt elég, úgy-e, kegyelmes uram? - fordult oda a hercegéhez, - de te, te ne nyúlj hozzá. Csak a mi ezredünkben két tiszte állítottak törvény elé, ilyen dolgok miatt. No, de a mint megjött a Fenség, egyszeriben más világ lett. Megvirradt...

- De hát miért tiltotta volt meg?

Timochin zavartan nézett körül, nem tudván hogy' és mint feleljen egy ilyen kérdésre. Pierre ugyanezzel a kérdéssel fordult Andrej herceghez is.

- Hát csak azért, hogy ne pusztítsuk el azt a vidéket, a melyet otthagytunk az ellenségnek, - mondotta Andrej herceg kaján gúnnyal. - Nagyon helyes: nem szabad megengedni, hogy elpusztítsuk a vidéket, s hozzászoktassuk a katonákat a fosztogatáshoz. Szmolenszkben is helyesen okoskodott, hogy a francziák megkerülhetnek bennünket, mert erősebbek, mint mi vagyunk. De azt már nem tudta megérteni, - kiáltott föl egyszerre Andrej herceg vékonyan kitörő hangon, - azt már nem tudta megérteni, hogy mi ott most először küzdöttünk az orosz földért, hogy a csapatokban olyan volt a szellem, a minőt én még soha se láttam, hogy mi két nap egymás után visszavertük a francziákat és hogy ez a siker megtízszerezte az erőnket. Ő parancsot adott a visszavonulásra, és minden erőmegfeszítésünk és minden veszteségünk kárba veszett. Ő nem gondolt árulásra, mindent a lehető legjobban akart csinálni, s alaposan megfontolt mindent; de éppen ez az oka, hogy nem való semmire se. És most pedig azért nem való semmire, mert mindent nagyon alaposan és pontosan fontolóra vesz, mint a hogy' egy némethez illik. Hogy' is mondjam csak... Mondjuk, hogy az apádnak van egy német inasa, kitűnő inas, és az apád minden igényét sokkal jobban kielégíti, mint te, hát csak hadd szolgáljon; de ha az apád halálos beteg, akkor bizony elcsapod ezt az inast, s elkezdted a te ügyetlen és munkához nem szokott kezeiddel ápolni az apádat, és sokkal inkább meg tudod őt nyugtatni, mint akár a legügyesebb, de idegen ember. Így csináltak Barclay-val is. A míg Oroszország egészséges volt, idegen létére is bátran szolgálhatott és kitűnő miniszter volt, de a mint veszélyben a haza, bennszülött orosz emberre van szükség. Nálátok a clubban meg azt eszelték ki róla, hogy áruló! Azzal, hogy őt az árulás vádjával megrágalmazták, csak azt érik el, hogy később, a mikor majd ezért a hamis vádért elszégyelik magukat, egyszerre hőst vagy lángelmét csinálnak az árulókból, a mi aztán még nagyobb igazságtalanság lesz. Ő becsületes és pontos, de német ember...

- De mondják, hogy kitűnő hadvezér is, - szólott Pierre.

- Én nem értem, mit jelent az, hogy kitűnő hadvezér, - jegyezte meg Andrej herceg gúnyosan.

- Kitűnő hadvezér, - felelt Pierre, - nos hát az, a ki minden eshetőséggel számot vet,... a ki kitalálja az ellenség gondolatait.

- Csakhogy ez lehetetlen, - mondotta Andrej herceg, mintha ez a kérdés már régóta el volna döntve.

Pierre csodálkozva nézett rá.

- De hiszen azt mondják, - jegyezte meg, - azt mondják, hogy a háború olyan, mint a sakkjáték.

- Igen, - szólott Andrej herceg, - csak azzal a kis különbséggel, hogy a sakkjátékban minden húzáson gondolkodhatol, a meddig csak akarsz és nem vagy időhöz kötve, és még azzal a különbséggel, hogy a ló mindig erősebb a parasztnál, s két paraszt mindig erősebb egynél, a háborúban pedig egy zászlóalj olykor erősebb egy hadosztálynál, olykor meg gyengébb még egy szakasznál is. A csapatok viszonylagos erejét soha, senki sem ismerheti. Hidd el nekem, - mondotta, - hogy ha csak valami is függne a törzskarok rendelkezéseitől, úgy én ott volnék és onnan rendelkezném, e helyett azonban van szerencsém itt az ezredben szolgálni, lám ezekkel az urakkal együtt ni, s meg vagyok róla győződve, hogy a holnapi nap sorsa voltaképpen mi tőlünk és nem ő tőlük fog függni... A siker soha se függött és nem is fog függni sem a hadállástól, sem a földérintéstől, sőt még a csapatok számától sem; de mindenesetre legkevésbé a hadállástól.

- Hát ugyan mitől?

- Attól az érzéstől, mely meg van én bennem, ő benne, - rámutatott Timochinra, - és minden egyes katonában.

Andrej herczeg rápillantott Timochinra, a ki ijedten és álmélkodva nézett a parancsnokára. Eddigi szótlanásával ellentétben Andrej herczeg most izgatottnak látszott. Szemlátomást nem tudta megállani, hogy kifejezést ne adjon azoknak a gondolatoknak, a melyek most váratlanul megvillantak a fejében.

- Az ütközetet az nyeri meg, a ki erősen föltette magában, hogy meg fogja nyerni. Miért vesztettük mi el az austerlitz-i csatát? A veszteségünk csaknem egyforma volt a francziákéval; de mi nagyon is korán mondtuk azt, hogy elvesztettük az ütközetet s azért tényleg el is vesztettük. Mondottuk pedig ezt azért, mert ott nem volt miért harcolnunk: iparkodtunk mielőbb elszabadulni a csataterőről. „Vesztettünk, tehát fussunk!” - a mint hogy el is futottunk. Ha csak estig is nem mondtuk volna ezt, úgy Isten a megmondhatója, mi lett volna. De holnap nem fogjuk ezt mondani. Te a mi hadállásunkról beszélsz, hogy a balszárnny gyöngye, a jobbszárnny nagyon el van nyújtva, - folytatta, - ez mind csupa badarság, minderről szó sincs. És hogy mi vár ránk holnap? Az százmillió mindenféle esélytől függ, a melyeket a pillanat szerint fog eldönteni az, vajjon az övéik szaladtak vagy szaladnak-e meg, vagy a mieink, hogy megölik-e ezt vagy amaszt; az pedig, a mi most történik, az mind csupa játék. A dolog lényege az, hogy azok, a kikkel te a hadállásokat körüljártad, nemcsak hogy nem működnek közre a dolog eldöntésében, de sőt ennek útjában állanak. Ők még most is csak az ő aprólékos érdekeikkel bíbelődnek.

- Egy ilyen pillanatban? - kiáltott föl Pierre megütközve.

- Igen, egy ilyen pillanatban, - ismételte Andrej herczeg; - ő előttük ez csak olyan pillanat, a melyben az ellenség szárnyai alatt meghúzódva szert lehet tenni valami kis kereszteskérre vagy szalagocskára. Én a holnapi napot a következőképpen látom: a százezer főnyi orosz és a százezer főnyi franczia sereg összejött, hogy megverekedjék, s tény az, hogy ez a kétszázezer ember verekedni fog, s a ki konokabbul verekszik és kevésbé kíméli magát, az fog győzni. S ha akarod, még azt is megmondhatom, hogy bármi adja is magát elő, bármennyire összegabalyítsák is a dolgot ott fönn, mi azért meg fogjuk nyerni a holnapi ütközetet. Holnap, bármi történjék is, megnyerjük az ütközetet!

- Lássá, kegyelmes uram, ez az, ez a való igazság, - mondotta Timochin, - mit kíméljük most magunkat! Elhiszi-e, hogy az én zászlóaljam katonái ma nem ittak pálinkát: nem olyan időket élünk, - mondogatják. - Elhallgattak valamennyien.

A tisztek fölkeltek. Andrej herczeg kiment velük a pajtából s kiadta a segédtisztnak az utolsó parancsokat. Mikor a tisztek kimentek, Pierre odalépett Andrej herczeghez s éppen el akart kezdeni vele beszélni, mikor a pajtától nem messze lévő úton három ló patkóinak a dobogása hallatszott és Andrej herczeg arrafelé nézván megismerte Wolzogent és Klausevitzet, a kiket egy kozák kísért. Egész közel jöttek a pajtához és még egyre beszélgettek, úgy hogy Pierre és Andrej akaratlanul is meghallották a következő mondásokat:

- A küzdelmet minél nagyobb térségre kell kiterjeszteni. Nem dicsérhetem eléggé a helyzet illetén fölfogását, - mondotta egyikük németül.

- Természetesen, - felelt a másik hang, - miután az a cél, hogy az ellenséget gyengítsük, nem lehetünk tekintettel egyes emberek elvesztésére.

- No persze, hogy nem, - tódította az első hang.

- „Nagyobb térségre kiterjeszteni”, - ismételte bosszúsan szuszogva Andrej herczeg, mikor a tisztek tovább mentek. - „Tehát nagyobb térségre” - nekem apám, fiam és húgom maradt Lyszyja Gory-ban. Neki ez teljesen mindegy. Ime ez az, a mit neked az imént mondtam, - ezek a német urak ugyan nem fogják megnyerni holnap az ütközetet, legfeljebb elrontják, a mennyire tőlük telik, mert az ő német koponyájuk csupa olyan eszmékkel van tele, melyek egy fabatkát sem érnek, a szívükben pedig nyoma sincs annak, a mire holnap a legnagyobb szükség

van, annak, a mi meg van Timochinban. Egész Európát átengedték *neki*, s most eljöttek, hogy bennünket tanítsanak - gyönyörű tanítók, mondhatom, - rikácsolta ismét érdes hangján.

- Ön tehát azt hiszi, hogy a holnapi ütközetet megnyerjük? - kérdezte Pierre.

- Azt, azt, - felelt Andrej herczeg szórakozottan. - Az egyetlen, a mit tennék, ha hatalmam volna hozzá, - szólalt meg újra, - az volna, hogy nem ejtenék foglyokat. Mire valók a foglyok? Üres lovagiaskodás. A francziák elpusztították az én házamat, s útban vannak, hogy elpusztítsák Moszkvát, megbántottak, s minden pillanatban újra meg újra megbántanak engem. Ők nekem ellenségeim és az én szememben mind gazemberek. Így gondolkozik Timochin, és így az egész hadsereg. Meg kell fenyíteni őket. Ha ők ellenségeim, nem lehetnek a jó barátaim, bármit beszéltek is össze ott Tilsit-ben.

- Persze, persze, - mondotta Pierre és csillogó szemekkel nézett Andrej herczegre, - teljesen, tökéletesen egyetérték önnel.

Az a kérdés, a mely Pierre-t a mozsaiszki hegy óta egész napon át izgatta, most teljesen világosnak és megoldottnak tünt föl előtte. Most teljesen megértette ennek a háborúnak s a küszöbön álló ütközetnek egész értelmét és jelentőségét. Mind az, a mit ezen a napon látott, mindazok a jelentőségteljes és szigorú arckifejezések, a melyeken úgy futólag végignézett, egyszerre valami teljesen új világításban jelentek meg előtte. Megértette a hazafiságnak azt a - mint a természettanban mondják, - lappangó hevét, mely mindazokban az emberekben meg volt, a kiket látott, s mely érthetővé tette előtte azt a nyugalmat és azt az úgyszólván könnyelműséget, a melylyel mindezek az emberek a halálra készültek.

- Nem ejteni foglyokat, - folytatta Andrej herczeg. - Ez egymaga megváltoztatná és sokkal könnyebbé tenné az egész háborút. Mert így csak háborúsdit játszunk, - s ez éppen a csúnya, nagylelkűsködünk stb. Ez a nagylelkűsködés és érzékenykedés olyan, mint annak az úr-asszonynak a nagylelkűsége és érzékenysége, a ki rosszul lesz, ha egy levágott borjút lát: annyira jószívű, hogy nem nézheti a vért, de azért pompás étvágygyal megeszi ugyanazt a borjút, valami jó mártással föltálalva. Beszélnek a hadi jogról, lovagiasságról, békekövetségekről, a szerencsétlenek kíméléséről stb. Mind csupa badarság. Láttam 1805-ben a lovagias-ságot, a békekövetségeket; ők rászedtek bennünket, mi meg rászedtük őket. Kifosztják a házakat, hamis bankót hoznak forgalomba, s a mi még mindennél rosszabb, lemészárolják a gyermekeimet, az apámat s a mellett a hadi jogról s az ellenséggel szemben való nagylelkűségről beszélnek. Nem kellene foglyok, megölni mindenkit, a szemébe nézni a halálnak! A ki, úgy mint én is, annyi szenvedés árán jutott erre a meggyőződésre...

Andrej herczeg, a kinek eszébe jutott, hogy neki, ha már Szmolenszket bevették, voltaképpen teljesen mindegy, vajjon beveszik-e Moszkvát vagy sem, egyszerre elhallgatott, mert valami váratlan görcs ragadta meg a torkát. Párszor szótlanul ment föl és alá, de lázasan csillogtak a szemei, s remegtek az ajkai, mikor megint elkezdett beszélni:

- Ha nem volna a háborúban ez a nagylelkűsködés, úgy csak akkor mennénk háborúba, ha, mint most is, érdemes volna nekimenni a biztos halálnak. Akkor nem volnának háborúk csak azért, mert Ivanycs Pávely megsértette Ivanycs Mihail-t. Ha pedig már van háború, mint most is, akkor legyen az - igazi háború. És akkor a csapatok benső ereje se volna olyan, mint most. Akkor mindezek a westphaliaiak és hesseniek, a kiket most Napoleon vezet, nem jöttek volna utána Oroszországba, mi pedig nem mentünk volna harcolni Ausztriába és Poroszországba, magunk se tudtuk miért. A háború nem holmi kellemetlenkedés, hanem az életben a leggyalázatosabb dolog, ahhoz érteni kell, s nem szabad csak úgy játszani a háborúsdit. Ezt a borzalmas szükségességet szigorúan és komolyan kell felfogni. Ennyi az egész: félretenni a hazugságot; és ha háború, hát legyen háború, nem pedig játék. Mert így a háború nem egyéb, mint a semmittévő és könnyelmű emberek szórakozása... A katonai hivatás a legtisztelretméltóbb a világon. De hát mi az a háború, mi szükséges a háborúban való sikerhez, milyenek

a katonai társadalom erkölcsi? A háború célja - az öldöklés, a háború eszközei - a kémkedés, az árulás és az erre való felbujtás, a lakosok tönkretétele és kirablása, vagy a hadsereg élelmezésének az örve alatt elkövetett fosztogatás; a katonai élet erkölcsi - a szabadság teljes hiánya, vagyis a fegyelem, a léhaság, a tudatlanság, a kegyetlenség, a feslettség, a korhelykedés. S mindezek ellenére is, ez a legfelső rend, melyet tiszteletben tart mindenki. A császárok, a khinai kivételével, mind katonai egyenruhát viselnek, és azt, a ki minél több embert pusztított el, kitüntetésekben részesítik... Összejönnek, mint holnap is, egymás öldöklésére, tucatszámra pusztítják, nyomorítják az embereket, és azután hálaimákat mondanak azért, hogy elpusztítottak annyi embert (a kiknek a számát még nagyítják is), és fölmagasztalják a diadalt, abból indulván ki, hogy minél több ember pusztult el, annál nagyobb az érdem. Hogy' tudja az Isten onnan felülről nézni és hallgatni őket! - kiáltott föl Andrej herceg vékonyan rikácsoló hangon. - Jaj, édes lelkem, az utolsó időben igazán keserves lett az életem. Látom már, hogy nagyon is megnyíltak a szemeim. Nem ér az semmit, ha az ember a jó és a rossz tudásának a fájáról eszik... No de hiszen nem tart már soká! - tette hozzá. - De te már bóbiskolsz, és ideje, hogy én is lepihenjek, menj csak vissza hát Gorki-ba, - mondotta egyszerre Andrej herceg.

- Óh dehogy' is! - felelt Pierre és betegesen ijedt szemekkel nézett Andrej hercegre.

- Menj, csak menj, ütközet előtt ki kell aludni magát az embernek, - ismételte Andrej herceg. Gyorsan odament Pierre-hez, megölelte és megcsókolta. - Isten veled, menj hát! - kiáltott rá. - Vajjon látjuk-e még egymást, nem... - s szaporán sarkon fordulva bement a pajtába.

Már sötét volt, és Pierre nem vehette ki Andrej herceg arcának a kifejezését, vajjon haragos volt-e vagy szelid.

Pierre egy darabig szótlannul állt ott, azon tűnődvén, vajjon kövesse-e őt, vagy elmenjen-e haza. „Nem, neki nincsen reám szüksége!” - döntötte el magában Pierre, - „és én tudom, hogy ez volt a mi utolsó találkozásunk”. - Mélyen fölsóhajtott és elment vissza Gorkiba.

Andrej herceg visszatérve a pajtába, lefeküdt a pokróczra, de nem tudott aludni.

Behúnyta a szemeit. Egyik kép a másikat váltotta föl előtte. Az egyiknél jó hosszú időre, örömmel megállapodott. Élénken visszaemlékezett egy estére - Péterváron. Natasa élénken és izgatott arccal mesélte neki, a mint a múlt nyáron gombaszédés közben eltévedt egy nagy erdőben. Minden összefüggés nélkül leírta előtte az erdő sűrűjét, az érzelmeit s egy méhész-szel folytatott beszélgetést, a kivel találkozott, s minden pillanatban megszakítván az elbeszélését, így szólt: „nem, nem tudom tovább, nem jól mondtam; nem, maga nem ért engem”, bár Andrej herceg megnyugtatta őt, hogy érti, a mint hogy meg is értett mindent, a mit csak Natasa mondani akart. Natasa nem volt megelégedve a szavaival, - érezte, hogy nem sikerült kifejezésre juttatni azt a szenvedélyes és poétikus érzést, a mely az nap erőt vett rajta, s a melyet ki akart fejezni. „Olyan kedves volt az az öreg ember, s olyan sötét volt ott az erdőben... s olyan jószágosak voltak... nem, nem tudom elmondani”, - szólott izgatottságában elpirulva. - Andrej herceg most ugyanolyan örömteljes mosolyra fakadt, a minővel akkor nézett a szemébe. - „Én megértettem”, - gondolta Andrej herceg. „Nemcsak hogy megértettem, de éppen ezt a lelkierőt, ezt az őszinteséget, ezt a nyíltságot, ezt a lelket, a mely a testét mintegy összetartotta, éppen ezt a lelket szerettem én olyan nagyon, olyan boldogan ő benne...” S egyszerre eszébe jutott az is, hogy mivel végződött a szerelme. *Neki* mindebből semmire se volt szüksége. *Ő* mindebből semmit se látott, semmit sem értett. *Ő* csak egy csinos és üde leánykát látott benne, a kit érdemesnek talált arra, hogy sorsát az övével összekösse. És én?... És ő még mindig él és kutya baja.

Andrej herceg, mintha csak megégette volna valaki, felugrott s megint elkezdett föl és alá járni a pajtában.

XXVI.

Augusztus 25-én, a borodinoi ütközet előtt való napon, de Beausset, a francia császár palotájának a prefektusa és Fabvier ezredes, az első Párisból, a második Madridból, megérkeztek Napoleonhoz, a valujevi főhadiszállásra.

De Beausset, miután udvari egyenruhába öltözködött, maga előtt vitette azt a küldeményt, a melyet Napoleonnak hozott és bemenvén Napoleon sátrának előréskébe, ott Napoleon segédtsíztjeivel beszélgetve, hozzálátott a küldemény fölbontásához.

Fabvier nem ment be a sátorba, hanem megállt néhány ismerős tábornokkal beszélgetni.

Napoleon még nem jött volt ki a hálósobájából, a hol öltözködött. Nagyokat fujva és prüszkölve forgatta széles hátát és szőrrel benőtt kövér mellét a kefe alatt, a melylyel a komornyikja a testét dörzsölte. Egy másik komornyik egy kis üvegcséből kölni vizet hintett a császár gondosan ápolott testére, olyan arczkifejezéssel, mely elárulta, hogy ő az egyetlen, a ki tudja, hogy hova és mennyi kölni vizet kell hintenie. Napoleon kurta haja nedves, és a homlokán kócos volt. De az arcza, bár kissé duzzadt és sárgásszínű volt, testi jólétet árult el. „No csak rajta, erősebben...” - mondotta húzódozva és prüszkölve a komornyiknak, a ki őt dörzsölte. A segédtsízt, a ki azzal lépett volt be a hálósobába, hogy jelentést tegyen a császárnak arról, hogy a tegnapi ütközetben hány foglyot ejtettek, miután elmondta neki azt, a mit kellett, ott állott az ajtóban és várta az elbocsáttatását. Napoleon összeránczolt homlokkal, úgy félvállról pislogott a segédtsíztre.

- Nincsenek foglyok, - ismételte a segédtsízt szavait. - Belekényszerítenek bennünket, hogy kiirtsuk őket. Annál rosszabb az orosz hadsereg nézve, - mondotta. - Csak rajta, erősebben, rajta... - szólott s görnyedve tartotta oda izmos vállait. - Jól van. Hadd jöjjön de Beausset és Fabvier is, - mondotta a fejével intve a segédtsíznek.

- Igen is, felség, - s a segédtsízt eltünt a sátor ajtaján.

A két komornyik szaporán öltöztette ő felségét, a ki kék testőr-egyenruhában, szilárd és gyors léptekkel ment ki a fogadó-szobába.

Beausset ezalatt a császárné ajándékát gyors kézzel elhelyezte két széken, éppen a császár ajtajával szemben. De a császár olyan váratlan gyorsasággal öltözött fel és jött ki, hogy Beausset nem tudta a meglepetést egészen elrendezni.

Napoleon legott észrevette, mit csinálnak, s rájött, hogy még nem készültek el. Nem akarta megfosztani őket attól az élvezettől, hogy neki meglepetést szerezzenek. Úgy tett, mintha nem látná Beausset-et és odaintette magához Fabviert. Napoleon szigorúan ránczolt homlokkal és szóltanul hallgatta azt, a mit Fabvier, Európa másik végén Salamancánál harczoló csapatainak a vitézségéről és ragaszkodásáról beszélt, a melyeknek csak egy gondjuk volt, hogy méltók legyenek a császárukhoz, s csak egy aggodalmuk, - nehogy magukra vonják az elégedetlenségét. Az ütközet eredménye szomorú volt. Napoleon Fabvier elbeszélése közben gúnyos megjegyzéseket tett, mintha csak nem is számított volna rá, hogy a dolog az ő távollétében másként is végződhessek.

- Ezt a csorbát ki kell köszörölnöm Moszkvában, - szólott Napoleon. - A viszontlátásra, - tette hozzá és odahívta de Beausset-et, a ki ezalatt már elkészült a meglepetéssel, rárakván valamit a székekre, s letakarván azt a valamit egy lepelletel.

De Beausset meghajolt a francia udvaroncoknak azzal a mély meghajlásával, a melyhez csak a Bourbonok régi szolgálói értettek, s odalépven a császárhoz, átadott neki egy levelet.

Napoleon vidáman fordult oda hozzá és megczíbalta a fülét.

- Ön ugyancsak gyors volt, örülök. Nos, mit mond Páris? - kérdezte s előbbi szigorú arczkifejezését legott a legszívélyesebbre változtatta.

- Felség, egész Páris csak bánkodik felséged távollétén, a mint illik is, - felelt Beausset. De bár Napoleon tudta, hogy Beausset kénytelen volt ezt, vagy valami ilyesfélét mondania, s bár világos pillanataiban azt is tudta, hogy ez mind nem volt igaz, mégis jól esett neki ezt de Beausset-től hallania. Megint megtisztelte őt azzal, hogy megczibálta a fülét.

- Nagyon sajnálom, hogy ilyen nagy utat kellett önnel megtétetnem, - mondotta.

- Felség, én arra számítottam, hogy felségedet már legalább is Moszkva kapuinál találom, - jegyezte meg Beausset.

Napoleon elmosolyodott és szórakozottan fölemelvén a fejét, jobbra nézett. A segédtsíma léptekkel odajött egy arany burnót-szelenczével és odatartotta neki. Napoleon elvette tőle a szelenczét.

- De ez éppen kapóra jött önnek, - szólott s a nyitott szelenczét az orrához emelte: - ön úgy is szeret utazni s három nap múlva meglátja Moszkvát. Aligha számított rá, hogy ezt az ázsiai fővárost meglássa. Nagyon kellemes utazást fog tenni.

Beausset hálásan meghajtotta magát ezért a figyelemért, a melylyel a császár (eddig nem volt róla tudomása) az utazás iránt való hajlandóságával szemben tanúsított.

- Oh! Hát ez mi? - kérdezte Napoleon, észrevevén, hogy udvaronczaik mind arra a lepellel letakart valamire bámulnak. Beausset, az udvaronc ügyességével, a nélkül, hogy hátat fordított volna, féloldalvást két lépést tett hátrafelé, s abban a pillanatban, mikor a leplet lerántotta, így szólt:

- A császárné ajándéka felséged számára.

Ez az ajándék Napoleon az osztrák császár leányától született fiának, a kit nem tudni miért, de mindenki római királynak hívott, Gerard által élénk színekkel festett arczképe volt.

A rendkívül szép, göndörfürtös, és tekintetével a Sixtini Madonna kis Jézusára emlékeztető fiúcska bilboquet-játék közben volt lefestve. A golyó a földgömböt ábrázolta, a másik kezében pedig pálczika helyett jogar volt.

Ámbátor nem volt egészen világos, hogy voltaképpen mit akart kifejezni a művész azzal, hogy az úgynevezett római királyt úgy festette le, a mint egy pálczikával a földgömböt átszúrja, ez az allegória Párisban mindenki előtt, a ki a képet csak látta, s Napoleon előtt is teljesen világosnak látszott s rendkívül tetszett is neki.

- A római király! - mondotta, kezének egy kecses mozdulatával rámutatván az arczképre. - Csodaszép! - Az olaszoknál sajátos ama képesség birtokában, a melylyel az arczkifejezésüket tetszésük szerint tudják változtatni, Napoleon, mikor az arczképhez odalépett, gyöngéden elmélázó arcot öltött. Érezte, hogy mindannak, a mit most cselekszik és mond, történelmi jelentősége van. És úgy tetszett neki, hogy a legjobb, a mit most tehet, az, hogy ha az ő fönségében, a melynek következtében a fia bilboquet-et játszik a földgömbbel, éppen ennek a fönségnek az ellentétéképpen a legközvetlenebb apai gyöngédséget mutatja. A szemei elhomályosodtak, megindult a kép felé, egy pillantást vetett egy székre (mely legott ott termett alatta) s az arczképpel szemben leült. Egyetlen intésére mindenki lábújjhegyen kiment s átengedte a nagy embert magának s az érzelmeinek.

Miután egy darabig így ült, s maga se tudta miért, az arcképnek egy reczés fénypontját megérintette, fölkelt s megint behívta Beausset-t és az ügyeletest. Megparancsolta, hogy vigyék ki az arcképet a sátor elé, nehogy a sátra körül álló régi gárdát megfossza attól a boldogságtól, hogy a római királyt, imádott császárájának a fiát és utódát láthassa.

Számítása bevált, s mialatt Beausset-vel együtt, a kit még ebben a megtiszteltetésben is részesített, a reggelinél ült, a sátor előtt fölhangzottak a régi gárda tisztjeinek és katonáinak a lelkes fölkiáltásai, a kik mindenfelől összesereglettek a kép előtt.

- Éljen a császár! Éljen a római király! - hallatszott mindenfelől a lelkes rivalgás.

Reggeli után Napoleon Beausset jelenlétében tollba mondotta a hadsereghez intézett hadiparancsát.

- Kurta és erélyes! - mondotta Napoleon, mikor a minden javítás nélkül leírt proklamációt hangosan felolvasta. A hadiparancs így szólt:

„Katonák! Ime az ütközet, a mely után annyira vágyakoztatok. A diadal - ti töletek függ. Nekünk föltétlenül szükségünk van rá; meghozza nekünk mindazt, a mire csak szükségünk van: megfelelő kvártélyt, s a hazába való mielőbbi visszatérést. Harcoljatok úgy, mint Austerlitznél, Friedlandnál és Szmolenszknél harcoltatok. A késő utókor is hadd emlékezzék büszkeséggel vissza ezen a napon véghezvitt hőstetteitekre. Hadd mondják el mindeniktekről: ott volt a Moszkva melletti nagy csatában!”

- Moszkva melletti, - ismételte Napoleon, és meghíván a sétalovaglására Beausset-et, a ki szeretett utazni, kilépett a sátorból és felnyergelt lova felé tartott.

- Felséged nagyon is kegyes, - mondotta Beausset a császár ama meghívására, hogy tartson vele. Mikor Napoleon a sátorból kilépett, a gárdisták még hangosabb rivalgásra fakadtak a fia arcképe előtt. Napoleon elkomolyodott.

- Vigyék be, - mondotta kecsesen fönséges mozdulattal rámutatván az arcképre. - Nagyon is korán van még neki csatateret látni.

Beausset behúnyta a szemeit és lehorgasztott fejjel mélyen felsóhajtott, ezzel akarván bizonyosságát adni annak, hogy mennyire tudta méltányolni a császár szavait.

XXVII.

Napoleon, mint történetírói mondják, augusztus huszonötödikén az egész napot lóháton töltötte, körüljárta a terepet, megvizsgálta a marsalljai által neki bemutatott terveket, és személyesen adta ki tábornokainak a parancsokat.

Az orosz csapatok elhelyezésének eredeti vonala, a Kolocsa mentén át volt törve, s ennek a vonalnak egy része, és pedig az oroszok balszárnya, a sevardinói zártsáncznak huszonnegyedikén történt elfoglalása következtében hátrább húzódott. A vonalnak ez a része nem volt megerősítve, nem volt fedezve a folyó által és csak előtte volt egy kissé nyíltabb és sík térség. Minden katona, sőt nem katona ember előtt is nyilvánvaló volt, hogy a francziáknak a vonal eme része ellen kellett rohamot intézniök. Az ember azt hihetné, hogy ehhez nem kellett valami nagy fejtörés, nem kellett a császárnak és marsalljainak olyan gondossága és buzgó-sága és nem kellett azok a genialitásnak nevezett magasabbrendű tulajdonságok, melyeket annyira szeretnek Napoleonnak tulajdonítani; de a történészek, a kik ezt az eseményt később leírták, és azok az emberek, a kik akkor Napoleon környezetében voltak, de még ő maga is, egészen másként gondolkodtak.

Napoleon, a mint a földeken lovagolt, mély gondolatokba merülve vizsgálta a terepet, jóváhagyólag bólogatott, vagy bizalmatlanul csóválta a fejét s a nélkül, hogy azt a mélységes gondolatmenetet, mely elhatározásában őt irányította, a körülötte lévő tábornokokkal közölte volna, csak a végső következtetéseket közölte velük, parancsok alakjában. Miután meghallgatta Davoust-

nak, Eckmühl hercegének azt a javaslatát, a mely szerint jó volna az oroszok balszárnyát megkerülni, Napoleon minden okadatolás nélkül azt mondta, hogy erre nincsen szükség. Compans tábornok javaslatához pedig (a kinek az ékerödök ellen kellett rohamot intéznie), a ki az erdön akarta keresztülvezetni a hadosztályt, Napoleon legott megadta a hozzájárulását, bár az úgynevezett elchingeni herceg, vagyis Ney, megkoczkáztatta azt az észrevételt, hogy az erdön keresztül vonulás veszedelmes dolog, s esetleg megbonthatja az egész hadosztályt.

Napoleon, miután a sevardinói zártsánczczal szemben lévő terepet megvizsgálta, egy darabig szótlanul elmerült a gondolataiba, azután megmutatta azt a helyet, a hol a holnapi napra, az orosz erődítmények ellen való tüzelésre két üteget kell majd fölállítani, úgyszintén azokat a helyeket is, a hol a tábori tüzérségnek kell fölvonulnia.

Miután ezeket és egyéb parancsait is kiadta, visszatért a szállására, s tollbamondta a holnapi ütközet rendelkezését.

Ez a rendelkezés, a melyről a franczia történészek elragadtatással, a többiek pedig mélységes tisztelettel emlékeznek meg, a következőképpen hangzott:

„Pitymallatkor az eckmühli herceg által megszállott síkságra az éjszaka folyamán fölállított két új üteg megkezdí a tüzelést a szemben lévő két ellenséges üteg ellen.”

„Ugyanekkor Perneti tábornok, az első hadtest tüzérségének a parancsnoka, Compans hadosztályának harmincz ágyújával s Dessé és Friant hadosztályainak összes taraczkjával előre nyomúl, megnyitja a tüzelést, és elárasztja a gránátjaival az ellenséges üteget, a mely ellen működni fog:

a testőr-tüzérség	24 ágyúja
Compans hadosztályának	30 ágyúja, és
Friant és Dessé hadosztályainak	8 ágyúja
összesen...	62 ágyú.”

„A harmadik hadtest tüzérségének a parancsnoka, Foucher tábornok, a harmadik és a nyolczadik hadtest két taraczk-ütegét, összesen tizenhat taraczkot annak az ütegnek a szárnyán állít föl, melynek földadata a baloldali erődítményt löni, a mi tehát összesen negyven ágyút tesz ki.”

„Sorbier tábornoknak készen kell állania, hogy a legelső parancsra a testőr-tüzérség összes taraczkjaival fölvonúlhasson egyik vagy a másik erődítmény ellen.”

„Az ágyútüzelés alatt Ponyatovszkij herceg a falun keresztül bevonul az erdőbe és megkerüli az ellenséges hadállást.”

„Compans tábornok keresztülmegy az erdön, hogy az első erődítményt elfoglalja.”

„Az ütközet ily módon megkezdődvén, a további parancsok az ellenség mozdulatainak megfelelően fognak kiadatni.”

„A balszárnyon az ágyúzás azonnal megkezdődik, a mint a jobbszárny ágyúzása megnyílt. Moran és az alkirály hadosztályainak a lövészei, a mint a jobbszárny rohamának a kezdetét látják, tüstént erős tüzelést indítanak.”

„Az alkirály elfoglalja a falut¹⁰ s átkel a rendelkezésére álló három hídon s Moran és Gerard hadosztályaival egy vonalban nyomúl előre, a melyek az ő parancsnoksága alatt a zártsáncznak tartanak s a hadsereg többi csapataival együtt harczvonalba állanak.”

¹⁰ Borodino-t.

„Mindennek a legnagyobb rendben kell végbemennie (le tout se fera avec ordre et methode), miközben a csapatok lehetőleg tartalékban tartandók.”

„Mozsaiszk közelében, a császári táborban, 1812. év szeptember 6-ikán.”

Ez a rendelkezés, a mely, - ha ugyan szabad Napoleon lángelméje iránt való áhítatos félelem nélkül a dologhoz hozzászólni, - nagyon is homályosan és zavarosan volt fogalmazva, négy pontot, - négy rendelkezést foglalt magában. Ezek közül a rendelkezések közül egyetlen egy se volt megvalósítható, és így nem is valósult meg soha.

A rendelkezés először is azt mondja, *hogy a Napoleon által kiszemelt helyen fölállított ütegek, Perneti és Foucher velük együtt fölvonulandó ágyúival együtt, összesen tehát százket ágyú, megnyitják a tüzelést s elárasztják az orosz ékerődöket és sánczokat lövegeikkel.* Ez nem volt keresztülvihető, miután a lövegek nem érték el az orosz védműveket, és mindaddig a levegőbe lövöldöztek, a míg a legközelebbi parancsnok, Napoleon rendelkezése ellenére, az ágyúkat előre nem tolt.

A második rendelkezés abból állott, hogy *Ponyatovszkij, a falun keresztül az erdőbe vonulva, kerülje meg az oroszok balszárnyát.* Ez nem történt és nem is történhetett meg, mert Ponyatovszkij, a ki a falun keresztül az erdő felé ment, ott találta Tucskovot, a ki elzárta az útját, s így nem került és nem is kerülhette meg az orosz hadállást.

A harmadik rendelkezés ez volt: *Compans tábornok bevonul az erdőbe, hogy az első erődítményt elfoglalja.* Compans hadosztálya nem foglalta el az első erődítményt, hanem visszaveretett, mert az erdőből kiérve, kartácstűzben kellett volna fölvonulnia, a miről Napoleonnak nem volt tudomása.

A negyedik: *Az alkirály elfoglalja a falút (Borodino-t) s átkel a rendelkezésére álló három hídon, s Moran és Friant hadosztályaival (amelyekről nincs megmondva, hogy mikor és hová mennek) egy vonalban nyomul előre, a melyek az ő parancsnoksága alatt a zártsáncznak tartanak, s a hadsereg többi csapataival együtt harczvonalba állanak.*

A mennyire, ha nem is ebből az értelmetlen mondatból, de azokból a kísérletekből, a melyeket az alkirály tett, hogy ezt a kapott parancsot végrehajtsa, meg lehet érteni: neki Borodinson keresztül, balfelől kellett a zártsáncz felé tartania, Moran és Friant hadosztályainak pedig ezzel egyidejűleg előlről kellett a zártsánczot megközelítenie.

Úgy ezek, mint a rendelkezés többi pontjai se voltak és nem is lehettek megvalósíthatók. Borodinson átvonulva az alkirályt visszaverték a Kolocsaig, úgy, hogy nem mehetett tovább; Moran és Friant hadosztályai nem foglalták el a zártsánczot, hanem visszavertek, s a zártsánczot az ütközet végével már a lovasság tartotta megszállva (a mire Napoleon aligha számított). És így a rendelkezés egyetlen pontja se valósult meg, s nem is volt megvalósítható. De a rendelkezés azt is mondja: az ütközet ily módon megkezdődvén, a további parancsok az ellenség mozdulatainak megfelelően fognak kiadatni, - s így úgy látszhatott, hogy Napoleon az ütközet folyamán a szükséges intézkedéseket mind meg fogja tenni, ez azonban nem történt és nem is történhetett meg, mert Napoleon az ütközet egész tartama alatt olyan messze volt a csatától (mint ez később be is bizonyosodott), hogy az ütközet menetéről nem is lehetett tudomása, és így az ütközet alatt egyetlen rendelkezése se volt végrehajtható.

XXVIII.

Sok történetíró azt állítja, hogy a francziák azért nem nyerték meg a borodinoi ütközetet, mert Napoleonnak náthája volt, s hogy ha nem lett volna náthája, akkor az ütközet előtt és alatt tett rendelkezései még geniálisabbak lettek volna, Oroszország veszve lett volna s a világ egész képe megváltozott volna. Az olyan történetíróknál, a kik elismerik azt, hogy Oroszország egyetlen embernek, Nagy Péternek az akaratából alakult, s hogy Franciaország egyetlen embernek, Napoleonnak az akaratából lett köztársaságból császársággá, s a francia csapatok is ennek az egyetlen embernek, Napoleonnak az akaratából mentek Oroszországba, az ilyen történetíróknál az, hogy Oroszország csak azért maradt meg hatalmasnak, mert Napoleonnak augusztus huszonhatodikán náthája volt, elkerülhetetlenül következetes okoskodás.

Ha csakugyan Napoleon akaratától függött az, hogy a borodinoi ütközetbe belemenjen, vagy bele ne menjen, s az ő akaratától függött az is, hogy ilyen vagy olyan intézkedéseket tegyen, akkor nyilvánvaló, hogy az a nátha, mely az ő akaratának a nyilvánulását befolyásolta, lehetett az oka Oroszország megmentésének, és következésképpen Oroszországnak az a komornyik volt a megmentője, a ki huszonnegyedikén nem adott vízázhatlan csizmákat Napoleonnak. Ilyen okoskodás mellett ez a következtetés minden kétséget kizár; éppen úgy, mint az a következtetés, a melyre tréfásan Voltaire jutott, azt mondván, hogy a Bertalan-éjszaka annak volt a következése, hogy IX. Károly a gyomrát elrontotta. De azok előtt az emberek előtt, a kik nem ismerik el azt, hogy Oroszország egyetlen embernek, Nagy Péternek az akaratából alakult, hogy a francia császárság létrejött, és az Oroszországgal való háború nem egyetlen ember, Napoleon, akaratának volt az eredménye, azok előtt ez az okoskodás nemcsak helytelennek és oktalannak, de az emberiség egész lényével ellenkezőnek tetszik. Arra a kérdésre, vajjon a történelmi eseményeknek mi az oka, egy másik felelet is kínálkozik, mely abban csúcsosodik ki, hogy a világeseményeknek a főnőbb megjelölt menete mindamaz emberek akaratának az összejátszásától függ, a kik ezekben az eseményekben résztvesznek, s hogy a Napoleonoknak ezeknek az eseményeknek a menetére való befolyása csak külső és képzelt.

Bármily furcsának lássék is az első pillanatban az a föltevés, hogy a Bertalan-éj, a melyre IX. Károly adta ki a parancsot, voltaképpen nem az ő akaratából történt, hanem neki csak úgy tetszett, mintha az ő parancsára történt volna, és hogy nyolczvanezer embernek Borodinsonál történt lemészárlása sem Napoleon akaratából történt, (bár az ütközet megkezdésére és folytatására ő adta ki a parancsot), hanem neki csak úgy tetszett, mintha az ő parancsára történt volna, - bármily furcsának lássék is ez a föltevés, az emberi méltóság, - mely azt mondja nekem, hogy közülünk bárki, ha nem is inkább, de semmiesetre se kevésbé ember, mint bármiféle Napoleon, - azt parancsolja, hogy helyt adjunk a kérdés ily módon való megoldásának, s a történelmi kutatás bőségesen igazolja is ezt a föltevést.

A borodinoi ütközetben Napoleon senkire se lőtt és senkit sem ölt meg. Mindezt a katonái cselekedték, következésképpen nem ő öldöste az embereket.

A francia hadsereg katonái a borodinoi ütközetben nem Napoleon parancsa, hanem a maguk akaratára következtek egymást. Az egész hadsereg, - francziák, olaszok, németek, lengyelek, - éhesen, lerongyolódva s a hadjáratban immár kimerülve, mikor azt a hadsereget, mely előlük Moszkvát elzárta, megpillantották, érezték, hogy le vin est tiré et qu'il faut le boire. Ha Napoleon most megtiltotta volna nekik, hogy az oroszokkal megütközzenek, megölték volna őt és mégis csak megütköztek volna az oroszokkal, mert ez reájuk nézve föltétlen szükségesség volt.

Mikor hallották Napoleon hadiparancsát, mely vigasztalásul az elnyomorodásukért s a halálukért odaállította az utókor elismerő szavait azért, hogy ők is ott voltak a Moszkva alatti

csatában, „Vive l’Empereur!”-t kiáltottak, éppen úgy mint akkor, a mikor annak a kis fiúnak az arczképét megpillantották, a ki a bilboquet-pálczikával keresztülszúrta a földgömböt, s éppen úgy, mint a hogy’ „Vive l’Empereur!”-t kiáltottak volna bármilyen badarságra is, a mit hallanak. Nem maradt egyéb hátra a számukra, mint hogy „Vive l’Empereur!”-t kiáltsanak és verekedjenek, hogy mint győzők megtalálják a táplálékot és a pihenést Moszkvában. Következésképpen nem Napoleon parancsára mészárolták a hozzájuk hasonlókat.

És nem Napoleon intézte a csata menetét, mert hiszen a rendelkezéseiből egyetlen egyet se hajtottak végre, s a csata tartama alatt neki tudomása se volt arról, mi történik előtte. Következésképpen az, a hogy’ ezek az emberek egymást üldözték, szintén nem Napoleon akaratából, hanem tőle függetlenül, az ütközetben résztvevő százezrek akaratából történt. Napoleonnak *csak úgy tetszett*, mintha az ütközet az ő akarata szerint folyt volna le. És éppen azért az a kérdés, vajjon Napoleonnak volt-e náthája vagy sem, a történelmet semmivel sem érdekli jobban, mint az, vajjon volt-e náthája vagy sem az utolsó szekeresz-katonának.

Annál kevésbbé van jelentősége annak, vajjon náthás volt-e Napoleon huszonhatodikán, vagy sem, mert a történetíróknak az az állítása, hogy Napoleon náthája volt az oka az ütközet alatt kiadott s az addigiaknál kevésbbé helyes rendelkezéseinek és parancsainak, - teljességgel nem felel meg a valóságnak.

A fönnebb leírt rendelkezés semmivel sem volt rosszabb, sőt inkább talán még jobb, mind azoknál az eddigi rendelkezéseknél, a melyekkel a csatáit megnyerte. Az ütközet alatt állítólag tett rendelkezései se voltak rosszabbak az addigiaknál, hanem teljesen olyanok voltak, mint mindig. Ezek a rendelkezések és parancsok csak azért látszanak rosszabbaknak az előbbieknél, mert a borodinoi ütközet volt az első, a melyet Napoleon elveszített. A leggyönyörűbb és legmélyebb értelmű rendelkezések és parancsok is nagyon rosszaknak látszanak, és menten kihívják minden had-tudós legnagyobb képű bírálását, a mint mellettük a csata elveszett, és viszont a legrosszabb rendelkezések és parancsok is kitűnőknek látszanak, s komoly emberek vastag kötetekben bizonyítgatják az ilyen gyatra rendelkezések érdemeit, ha megnyerték velük a csatát.

Az a rendelkezés, a melyet Veihrother az austerlitzi ütközetre csinált, a maga nemében valósággal tökéletes volt, s azért mégis pálczát törtek fölötte, s elitelték éppen a tökéletessége, a túlságos részletessége miatt.

Napoleon, mint a hatalom képviselője, a borodinoi ütközetben épp úgy, sőt még tán jobban, megtette a magáét, mint a többi ütközetekben. Semmi olyat nem cselekedett, a mi hátrányára lett volna az ütközet menetének; hallgatott az észszerűbb nézetekre; nem csinált zavart, nem jött magával ellentmondásba, nem ijedt meg és nem futott el a csatamezőről, hanem a maga nagy katonai tapintatával és tapasztalásával nyugodtan és méltóságteljesen betöltötte a maga állítólagos főparancsnoki helyét.

XXIX.

A harczvonal másodszori gondos bejárása után visszatérve, Napoleon így szólt.

- A sakkjáték föl van állítva, holnap majd megkezdődik a játszma.

Miután punchot adatott magának és Beausset-t hívatta, elkezdett vele Párisról és néhány változtatásról beszélni, a melyet a császárné udvartartásában tenni szándékozott, miközben az udvari élet legaprólékosabb részleteinek az ösmeretével és csodálatos emlékező tehetségével a prefektust valósággal bámolatba ejtette.

A legjelentéktelenebb dolgok iránt is érdeklődött, Beausset-vel az utazás iránt való szeretete miatt ingerkedett, és fesztelenül fecsegett, mint a hírneves, biztoskezü és a maga dolgához értő műtőorvos szokott, mialatt felgyűri az ingújjait, maga elé köti a kötényt, a beteget pedig odakötözik a műtőasztalhoz. - „A kezeimben és a fejemben egészen tisztán és határozottan áll a dolog. Ha tette kerül a sor, megcsinálom úgy, mint senki más, most pedig bátran tréfálhatok, s minél többet tréfálok s minél nyugodtabb vagyok, annál nyugodtabbak lehetnek, annál nagyobb bámulattal megbízhatnak az én lángelmémekben.”

Napoleon, miután a második pohár punchot is megitta, pihenni tért a nagy föladat előtt, mely, mint neki tetszett, holnap reá várt.

Annyira érdekelte ez a küszöbönálló föladat, hogy nem tudott aludni, s a nyirkos esti levegőtől csak fokozódó náthája ellenére, éjjel három órakor, hangos orrfúvással kiment a sátor nagy helyiségébe. Megkérdezte, nem vonultak-e el az oroszok? Azt felelték neki, hogy az ellenséges őrtüzek még mindig ugyanazokon a helyeken égnek. Erre helyeslőleg bólintott.

Az ügyeletes segédtiszt belépett a sátorba.

- Nos, Rapp, mit gondol, jól fognak menni ma a dolgaink? - fordult oda hozzá.

- Minden kétségen kívül, felség! - felelt Rapp.

Napoleon végignézett rajta.

- Emlékszik-e felség arra, a mit nekem Szmolenszkben kegyes volt mondani, - szólott Rapp: - a bor fel van bontva, - ki kell hát inni.

Napoleon elkomolyodott és hosszú ideig, fejét a kezeire támasztva, szótlannul ült ott.

- Szegény hadsereg! - mondotta egyszerre. - Szmolenszk óta ugyancsak megfogyott. A sors közönséges ringyó, Rapp. Ezt én mindig mondtam s most tapasztalni is kezdem. De a testőrség, Rapp, a testőrség még sértetlen, ugy-e?

- Igen is, felség, - felelte Rapp.

Napoleon elővett egy pasztillát, a szájába vette s az órájára nézett. Aludni nem volt kedve, a reggel pedig még messze volt, rendelkezéseket se tehetett már, hogy az időt agyonüsse, mert minden intézkedés meg volt téve.

- Kiosztották-e a testőrségben a kétszersültet és a rizst? - kérdezte Napoleon szigorúan.

- Igenis, felség.

- Rizst is?

Rapp azt felelte, hogy kiadta a császárnak a rizsre vonatkozó parancsát, de Napoleon elégedetlenül megcsóválta a fejét, mintha nem hitte volna, hogy a parancsát teljesítették. Az inas bejött a punchsal. Napoleon a másik poharat odaadta Rappnak, s kortyonként elkezdett inni a magáéból.

- Sem az ízt, sem a szagát nem érzem, - mondotta, a mint a poharat megszagolta. - Torkig vagyok már ezzel a náthával. Beszélnek az orvosi tudományról. Micsoda tudomány az, mely még a náthát se tudja meggyógyítani? Corvisardtól kaptam ezeket a pasztillákat, de nem érnek semmit. Ugyan mit tudnak hát gyógyítani? Nem is lehet gyógyítani. A mi testünk egy, az életre való gép. E szerint van berendezve s ennek megfelelő a természete. Békében kell hagyni benne az életet, hadd védje maga magát: ezzel többre megyünk, mintha megtömjük a testet gyógyszerekkel. A mi testünk olyan, mint egy óra, mely bizonyos ideig jár; az óra azonban nem nyithatja föl, és csak tapogatózva, szinte bekötött szemekkel javíthat rajta. Bizony, a mi testünk: gép az életre, semmi egyéb. És mintegy rálépven a meghatározások

útjára, a melyeket Napoleon nagyon szeretett, egyszerre egészen váratlanul, a következő meghatározással állott elő: - Tudja-e, Rapp, mi a háború művészete? - kérdezte. - Az a művészet, mely lehetővé teszi, hogy egy adott pillanatban erősebbek tudjunk lenni az ellenségnél. Ennyi az egész.

Rapp nem felelt semmit.

- Holnap Kutuzovval lesz dolgunk, - szólt Napoleon. - Majd meglássuk! Emlékszik, Braunaunál is ő vezette a hadsereget, és három hét alatt egyetlen egyszer sem ült lóra, hogy az erődítményeket megnézzék. Meglássuk!

Az órájára nézett. Még csak négy óra volt. Aludni nem kíváncsított, a punchot kiitta, s nem volt mit tennie. Fölkelt, fel és alá járt, meleg kabátot vett magára, kalapot tett a fejére és kilépett a sátorból. Sötét és nyirkos volt az éjszaka, s láthatatlan harmat hullott az égből. A közelben homályosan pislogtak a testőrség őrtüzei, az orosz harczvonal tüzei pedig keresztülsillantak a füstön. Csönd volt mindenfelé, s tisztán áthallatszott a francia csapatok kezdődő mozgolódása, melyek elindultak, hogy hadállásaikat elfoglalják.

Napoleon föl s alá járt a sátor előtt, elnézte a tüzeket, fülelt a mozgolódás zajára, s miután elment egy hatalmas termetű, bozontos kucsmájú testőr mellett, a ki a sátra mellett őrt állt, s a ki a császár megjelenésekor mint valami fekete oszlop kihúzta magát, megállott előtte.

- Mióta vagy szolgálatban? - kérdezte azzal a durva és katonásan leereszkedő negédességgel, a melylyel a katonáival mindig érintkezni szokott. A katona felelt neki.

- Áá! A régiek közül való vagy! Kaptatok rizst az ezredben?

- Kaptunk, felség.

Napoleon bólintott a fejével és otthagya őt.

*

Félhatkor Napoleon lóháton elment Sevardino faluba.

Pirkadni kezdett, kiderült az ég, csak egyetlen felhő látszott kelet felől. Szomorúan pislogtak az elhagyott őrtüzek a hajnal gyér világosságában.

Jobbfelől eldördült egy magános, öblös ágyúlövés, tovahömpölygött és elhalt a nagy csöndességben. Elmúlt néhány perc. Fölhangzott a második, a harmadik lövés, megrezdült a levegő; a negyedik és az ötödik valahol jobbfelől a közvetlen közelben dördült el ünnepélyesen.

Az első lövések még el se hangzottak, mikor újabbak és újabbak dördültek el, egymásba folytak s keresztetkék egymást.

Napoleon kíséretével együtt a sevardinói zártsánczhoz ment s ott leszállt a lováról. Megkezdődött a játék.

XXX.

Pierre, miután Andrej hercegtől visszatért Gorkiba, parancsot adott a lovászának, hogy tartsa készen a lovait és korán reggel keltse fel őt, azután egy vendégfal mögött a szegletben, melyet Borisz engedett át neki, legott elaludt.

Mire másnap reggel Pierre egészen magához tért, már senki sem volt a szobában. A szoba kis ablakaiban rezgett az üveg. A lovász ott állott mellette és rázta őt, a hogy' csak bírta.

- Kegyelmes uram, kegyelmes uram, kegyelmes uram... - mondogatta a lovász makacs elszántsággal, a nélkül, hogy Pierrere nézett volna, s bár nyilván már lemondott a reményről, hogy őt felkölthesse, még egyre ránczigálta a vállát.

- Nos, elkezdődött? Ideje? - szólalt meg Pierre, mikor fölébredt.

- Méltóztatik hallani az ágyúdörgést, - szólott a lovász, egy kiszolgált katona: - az urak már mind elmentek, maga a Fenség is már rég elhajtattott.

Pierre szaporán felöltözött és kiszaladt a lépcsőre. Künn világos, friss, harmatos és derült volt az idő. A nap, mely csak az imént bukkant elő az őt eltakaró felhő mögül, az utca másik oldalán lévő házak tetői fölött teliszórta sugaraival az út harmatos porát, a házak falait, az ablakokat és Pierre lovait, melyek ott ácsorogtak a ház előtt. Künn még tisztábban hallhatta az ágyúdörgést. Egy segédtsízt és egy kozák ügetett végig az utcán.

- Ideje, gróf, ideje! - kiáltott rá a segédtsízt.

Pierre, maga után vezetett a lovát, fölment arra a dombra, a melyről tegnap a csatatéren végignézett. Ezen a dombon egész sereg katona állott, hallatszott a törzsbeli tisztek francia beszélgetése és szemébe ötlött Pierrének Kutuzov ősz feje, az ő pirosszegélyű fehér sipkájával s vállalai közé elmerült ősz tarkójával. Kutuzov távcsövével kémlelte az előtte elnyúló országot.

Fölérve a dombra, Pierre maga elé bámult, és szinte megdermedt a gyönyörű látvány okozta elragadtatástól. Ugyanaz a tájkép tárult a szemei elé, a melyben erről a helyről tegnap gyönyörködött; de most el volt lépve az egész terep csapatoktól s a lövések füstjétől, s a Pierre mögött balfelől fölkelő nap ragyogó, ferde sugarai rózsaszínűen árnyalt aranyos fényt s hosszú és sötét árnyékokat szórtak rá a tiszta reggeli levegőben. A képet elzáró távoli erdők, melyek mintha csak valami sárgászöld drágakőből lettek volna kifaragva, magaslataik hajló vonalával élesen rajzolódtak bele a szemhatárba, s Valujev mögött kanyarogva ékelődött be közéjük, a csapatokkal ellepett szmolenszki országút. Közelebb az előtérhez aranyszínű földek és pagonyok csillogtak. Mindenfelől, elől, jobbról, balról csapatok látszottak. Mindez olyan eleven, fenséges és váratlan volt, de a mi mindennél jobban megdöbbenette Pierre-t, az magának a harctérnek, Borodinonak s a Kolocsa két partján elnyúló laposságnak a képe volt.

A Kolocsa fölött, Borodinonban s a falu két oldalán, különösen bal felől, ott, a hol mocsaras partjai közt a Vajna beletorkollik a Kolocsába, könnyű köd lengett, mely a ragyogó nap feljöttére olvadni, foszladozni, világosodni kezdett, és tündéri színekkel vont be mindazt, a mi keresztülszállt rajta. Ehhez a ködhöz járult még a lövések füstje, s ezen a ködön és füstön keresztül, hol egy víztükrön, hol egy harmatcseppen, hol a parton és a Borodino körül nyüzsgő csapatok szuronyain mindenfelé meg-megvillantak a reggeli világosság villámai. Ezen a ködön keresztül látszottak: a fehér templom, néhol Borodino háztetői, néhol katonák sűrű tömegei, néhol pedig zöld lőszerkocsik és ágyúk. És mindez mozgott vagy legalább is mozogni látszott, mert a köd és a füst ezen az egész területen végighúzódott. Valamint ezeken a Borodinon kívül elterülő és köddel elborított laposokon, úgy ezeken kívül, fölöttük és körülöttük az egész harczvonal során az erdőkben, a földeken, a mélyedésekben és a magaslatokon, szakadatlanul, önmaguktól, úgyszólván a semmiből hol magános, hol együttes, hol gyér, hol sűrű füstgomolyok támadtak, melyek miután kilöveltek, terpeszkedve, összeolvadva és ölelkezve látszottak az egész térségen.

A lövéseknek ezekben a füstgomolyaiban és, - bár furcsán hangzik, - a hangjaiban volt ennek a látványnak a legfőbb szépsége.

„Puff!” - egyszerre felbukkant egy lila-, szürke- és tejfehér színekben játszó kerek és sűrű füstgomoly, és „bumm!” - hangzott föl a következő pillanatban ennek a füstnek a hangja.

„Puff-puff”, - egymást űzve s egymásba folyva két füstgomoly szállt a magasba, és „bumm-bumm” - igazolták nyomban utána a hangok azt, a mit a szem látott.

Pierre rábámult az első füstgomolyra, mely mint valami kerek és sűrű lapda lebegett a levegőben, s legott újabb füstlapdák szálltak szerte a helyén, és puff... (szünet), puff-puff - még három, még négy lövelt a nyomukba, s ugyanolyan időközökben mindenikre bumm... bumm-bumm-bumm - feleltek a szép, erőteljes és őszinte hangok. Majd úgy tetszett, mintha ezek a füstgomolyok futottak volna, majd ismét megállottak, s az erdők, a földek, s a csillogó szuronyok látszottak futni előlük. Bal felől a földeken és a bozótokban az ő ünnepélyes visszhangjukkal szakadatlan sorban követték egymást ezek a nagy füstlapdák, közelebb pedig az erdőkben és a mélyedésekben szünetlenül villogtak a puskák apró füstjei, melyeknek arra se volt idejük, hogy lapdákká kavarodjanak össze, s melyeknek szintén nem maradtak el kurtább és élesebb visszhangjai. Trah-ta-ta-tah - ropogtak a puskák, bár sűrűn, de az ágyúlövésekhez képest szegényesen és rendetlenül.

Pierre szeretett volna ott lenni, a hol ezek a füstök, ezek a csillogó szuronyok, ez a mozgás és ezek a hangok voltak. Ránézett Kutuzovra és a kíséretére, hogy a benyomásait a másokéival összehasonlítsa. Valamennyien éppen úgy, s mint neki rémlett, ugyanazokkal az érzelmekkel néztek maguk elé, végig a csatatéren. Minden arczon ott világított most az érzelmeknek az a lappangó heve, a melyet Pierre tegnap megfigyelt, s a melyet Andrej herczeggel folytatott beszélgetése után teljesen meg is értett.

- Menj, lelkem, menj, Krisztus oltalmazzon, - mondotta Kutuzov egy mellette álló tábornokhoz, a nélkül, hogy a szemét a harcztérről levette volna.

Ez a tábornok, miután a parancsot meghallgatta, Pierre mellett a dombról levezető út felé indult.

- A gázlóhoz! - felelt a tábornok hidegen és szigorúan az egyik törzskari tisztnek arra a kérdésére, hova megy.

„Én is, én is”, - gondolta Pierre és elindult a tábornok után.

A tábornok felült a lovára, melyet egy kozák vezetett oda hozzá. Pierre odament a lovászához, a ki a lovait tartotta. Megkérdezvén tőle, melyik szelidebb, fölmászott az egyikre, megkapaszkodott a sörényében, kifelé fordított lábainak a sarkait odaszorította a ló oldalához, és érezvén, hogy leesik a pápaszeme, s hogy nincs ereje, hogy a kezeit a ló sörényétől és a kantárszáraktól elvegye, elvágatott a tábornok után, mosolyt keltvén a törzstisztek között, a kik a domb tetejéről néztek utána.

XXXI.

Az a tábornok, a ki után Pierre elvágatott, a hegyről leereszkedvén, hirtelen balra fordult, és Pierre, elvesztvén öt szem elől, belovagolt az előtte vonuló gyalogság sorai közé. Hol elől, hol jobbra, hol balra próbált kiszabadulni soraik közül, de mindenütt csak egyformán aggodalmas arcú katonákra bukkant, a kik valami láthatatlan, de nyilván fontos dologgal voltak elfoglalva. Mindannyian egyformán elégedetlenül, kérdő tekintettel bámultak erre a fehér kalapos, köpcös emberre, a ki nem tudni miért, ott lábatlankodott közöttük a lovával.

- Mit lovagol itt a zászlóalj kellő közepében? - kiáltott rá az egyik. A másik a puskája agyával félretaszította a lovát, és Pierre a nyeregkápába kapaszkodva s alig tudván ágaskodó lovát megfékezni, a csapat élére vágatott, a hol szabadabb volt a vásár.

Egy híd volt előtte, a mely körül, erősen tüzelve, megint más katonák állottak. Pierre odalovagolt hozzájuk. Pierre maga se tudta, hogy' került a Kolocsának Gorki és Borodino közt lévő hídjához, a melyet az ütközet első felvonásában (Borodino elfoglalásakor) a francziák megostromoltak. - Pierre látta, hogy híd van előtte, s hogy a híd mindkét végén, s a frissen kaszált széna rendei közt, azon a réten, a melyet tegnap is látott, valamit csináltak a katonák a nagy füstben, de az ezen a helyen szakadatlanul folyó puskaropogás ellenére se gondolta, hogy ez már voltaképpen a csatatér. Nem hallotta a minden oldalról süvöltöző golyók s a feje fölött repülő ágyúgolyók hangját, nem látta a folyó túlsó partján álló ellenséget és jó darabig nem vette észre a halottakat és sebesülteket, bár jócskán hullottak el a közelében. Az arczáról egy pillanatra se tágító mosolylyal nézett körül.

- Mit nyargalászik ez itt a harczvonal előtt? - kiáltott rá ismét valaki.

- Balra, jobbra tarts! - kiabáltak utána.

Pierre jobbra tartott s váratlanul összeakadt Rajevszkij tábornok segédtisztjével, a kit ösmert. Ez a tiszt bosszúsan nézett Pierre-re, s nyilván ő is éppen rá akart szólni, de mikor megismerte, csak a fejével intett felé.

- Hát ön hogy' kerül ide? - kérdezte, s vágatott tovább.

Pierre érezte, hogy itt nincs a maga helyén, és nincs semmi keresni valója, s attól tartván, hogy megint útjában lesz valakinek, elvágatott a segédtiszt után.

- Vajjon mi ez itten? Szabad önnel mennem? - kérdezte.

- Tüstént, tüstént, - felelt a segédtiszt, s odalovagolván egy a rét közepén álló kövér ezredeshez, valamit jelentett neki, s azután odafordult Pierre-hez.

- Hát ön mit keres itt, gróf? - kérdezte tőle mosolyogva. - Mindig csak a kíváncsiság fúrja az oldalát.

- Igen, igen, - felelt Pierre. De a segédtiszt lovát megfordítván, elvágatott.

- Itt még, Istennek hála, csak hagyján, - szólott a segédtiszt, - de odaát a balszárnyon, Bagrationnál, rettenetes világ járja.

- Lehetséges? - kérdezte Pierre. - És merre van az?

- Jöjjön föl velem a dombra, onnan megláthatja. Nálunk az ütegnél még megjárja, - szólott a segédtiszt. - Nos hát, jön?

- Igen, megyek, - mondotta Pierre s körülnézvé a lovását kereste. Ekkor látott Pierre először gyalog vándorló és hordágyon szállított sebesülteket. Ugyanazon az illatos szénával elhintett réten, a melyen tegnap keresztüllovagolt, keresztben a rendeken, kényelmetlenül lecsüngő fejjel, a melyről leesett volt a csákó, mozdulatlanul hevert egy katona. - Hát ezt miért nem vitték el? - akarta kérdezni Pierre, de látván a segédtiszt szigorú arcját, a ki ugyanarra felé nézett, elhallgatott.

Pierre nem találta meg a lovását, és a lapon végig odalovagolt a segédtiszttel a Rajevszkij-dombhoz. Pierre lova elmaradt a segédtiszt mögött s egyenletesen rázta őt.

- Látszik, hogy ön nincs hozzászokva a lovagláshoz, gróf? - kérdezte a segédtiszt.

- Nem ám, de se baj, csak azt nem tudom, mit ficzkádozik annyira, - szólalt Pierre álmélkodva.

- E-e!... hiszen meg van sebesülve, - mondotta a segédtiszt, - a jobb első lábán a térde fölött. Alkalmasint golyó érte. Gratulálok, gróf, - mondotta, - ön már átesett a tűzkeresztségen.

Miután a tűzéréség mögött, mely előretolatván, már javában tüzelt, és szinte megsiketítette az embert a lövéseivel, a nagy füstben elmentek a hatodik hadtest mellett, egy nem éppen nagy erdőhöz értek. A hús erdőben csönd volt s őszi illat terjengett benne. Pierre és a segédtsízt leszálltak a lóról és gyalog mentek föl a hegyre.

- Itt van a tábornok? - kérdezte a segédtsízt, mikor a dombhoz ért.

- Az imént még itt volt, ellovagolt arra, - feleltek neki s jobbfelé mutattak.

A segédtsízt ránézett Pierre-re, mintha nem tudta volna, mitévő legyen vele.

- Ne aggódjék miattam, - szólt Pierre. - Én fölmegek a dombra, szabad?

- Jó, csak menjen föl, onnét mindent látni, s nincs is olyan nagy veszedelem, én meg majd visszajövök önért.

Pierre fölment az ütegehez, a segédtsízt pedig elvágtatott. Többet nem találkoztak, s Pierre csak jóval később tudta meg, hogy ennek a segédtsíztnak aznap ellőtték a karját.

Az a domb, a melyre Pierre fölment, volt az a híres hely (mely később az oroszoknál mint domb-üteg, vagy Rajevszkij ütege, a francziáknál pedig mint „nagy sáncz”, „végzetes sáncz”, „központi sáncz” volt ösmeretes), a mely körül sok ezer ember állott, s a melyet a francziák a hadállás legfontosabb pontjának tartottak.

Ez a zártsáncz a dombból állott, mely három oldalról árkokkal volt megerősítve. Az árkokkal körülvevett térségen tíz ágyú állott, a melyek a sánczok lövésein keresztül tüzeltek.

A dombbal egy vonalban mind a két oldalon szintén ágyúk állottak, melyek hasonlóképpen szakadatlanul tüzeltek. Pierre, mikor erre a dombra fölment, nem is álmodott róla, hogy ez a sekély árkokkal megerősített hely, a melyen néhány ágyú állott és tüzelt, a legfontosabb pont volt az ütközetben.

Sőt ellenkezőleg, Pierrenak úgy tetszett, hogy ez a hely (éppen azért, mert ő is ott állott) az ütközet szempontjából egyike volt a legjelentéktelenebb pontoknak.

A dombra fölérve, Pierre leült az üteget védő árok szélére s öntudatlanul örömteljes mosolylyal nézte, mi történik körülötte. Állandóan ugyanazzal a mosolylyal az ajkán, időnkint fölkel, és iparkodván nem alkalmatlankodni a katonáknak, a kik az ágyúkat töltögették, s a lövések után visszarántották, és zsákokkal és lövegekkel a kezükben sűrögtek-forogtak körülötte, föl és alá járt az üteg mögött. Ennek az ütegnek az ágyúi szakadatlanul lövöldöztek egymás után, s szinte elkábítván az embert a bömbölésükkel, sűrű lőporfüsttel borították el az egész környéket.

Azzal a nyomasztó érzéssel ellentétben, mely az embert a fedezetül szolgáló gyalogság sorai közt elfogta, itt az ütegnél, a hol a többiektől az árok által elválasztva csak korlátolt számú legénység dolgozott, - itt valami egyöntetű, valamennyiükkel közös, szinte családias elevenség volt tapasztalható.

Pierre fehérkalapos és éppenséggel nem katonás alakjának a megjelenése eleinte kellemetlenül érintette az embereket. A katonák, a mint elmentek mellette, csodálkozva, sőt félénken sandítottak rá. A legidősebb tűzértiszt, egy hórihorgas, hosszúlábú és ragyás ember, mintha a szélső ágyú működését akarta volna ellenőrizni, odament Pierre-hez és kíváncsian nézett rá.

Egy daliás, kerekarcú tisztecske, a ki még valóságos gyerekeknek látszott, s nyilván csak most került ki a hadapród-iskolából, nagy buzgalommal vezényelvén a rábízott két ágyút, szigorúan odafordult Pierrehez.

- Uram, legyen szíves elmenni az útból, - mondotta, - itt nem lehet ám csak úgy...

A katonák elégedetlenül csóválták a fejüket, a mint Pierre-re néztek. De mikor valamennyien meggyőződtek róla, hogy ez a fehér kalapos ember nemcsak, hogy semmi rosszat se csinált, de vagy békésen üldögélt az árok szélén, vagy a katonák elől udvariasan kitérve, bátortalan mosolylyal és épp oly nyugodtan járt föl és alá az üteg mögött a lövések tüzeiben, akár a boulevardon, akkor a vele szemben táplált ellenséges indulat és álmélkodás lassankint átment abba a gyöngéd és tréfás részvétbe, a melylyel a katonák az állatjaik, kutyáik, csirkéik, kecskéik, és általában a csapatok körül élő állatok iránt szoktak viseltetni. Ezek a katonák gondolatban legott befogadták Pierre-t a családjukba, elnevezték őt: „a mi urunk”-nak, megszólították és szelíden mosolyogtak rajta egymás között.

Egy ágyúgolyó Pierre-től alig két lépésnyire feltúrta a földet. Pierre az ágyúgolyó által rászórt földet letisztogatván a ruhájáról, mosolyogva nézett körül.

- Igazán furcsa, hogy ön, uram, egy cseppet se fél! - fordult Pierre-hez egy pirosarcú, szélesvállú katona, kimutatván erős, fehér fogai sövényét.

- Hát te tán' félsz? - kérdezte Pierre.

- Már hogyne félnék? - felelt a katona. - Lám, a golyó nem ösmer tréfát. Odacsap, s kifordulnak az ember belei. Lehetetlenség nem félni, - mondotta mosolyogva.

Néhány katona derült és gyöngéd arczczal állta körül Pierre-t. Mintha nem várták volna, hogy ő is éppen úgy beszéljen, mint a többiek s ez a föltevés megörvendeztette őket.

- Mi végre is katonák vagyunk. De ha úrnál látja az ember, furcsa biz' az. Biz' úgy, uram!

- Helyre! - kiáltott föl a tisztecske, a Pierre körül csoportosuló katonákra. Ez a tisztecske nyilván most először vagy legfeljebb másodszor volt tűzben, s azért különös szabatosággal s a formaságokat megtartva érintkezett katonáival, főlebbvalójával egyaránt.

A szakadatlan ágyúbömbölés és puskaropogás az egész csatatéren, de különösen balfelől, ott, a hol Bagration ékerődjei voltak, mind jobban fokozódott, s arról a helyről, a hol Pierre állott, szinte semmit se lehetett látni a nagy füsttől. Ezenkívül annak az üteg körül forgolódó, szinte családias embercsoportnak (mely a többiektől teljesen el volt különítve) a megfigyelése Pierre egész figyelmét lefoglalta. Azt az első pillanatban benne föltámadt öntudatlanul örömteljes izgalmat, melyet a csatatér látása és hangjai keltettek föl benne, most, különösen azóta, hogy ott a réten azt a magányosan elterült katonát látta, egészen más érzések váltották föl. A mint ott az árok partján ült, megfigyelte a körülötte lévő arczókat.

Tíz órára már vagy húsz embert vittek el az ütegtől; két ágyú megrongálódott, s mind sűrűbben és sűrűbben csaptak le az ütegre a lövegek, s zúgva és süvítve röpdöstek fölötte a távolról érkezett golyók. De mintha az üteg körül levő emberek mindebből semmit se vettek volna észre, vidám beszélgetés és tréfákozás hallatszott mindenfelől.

- Gránátocskám, lelkem! - kiáltott rá egyik katona egy süvítve közeledő gránátra, - csak ide ne! Inkább oda a bakák közé, ni! - tette hozzá egy másik, látván, hogy a gránát elröpült fölöttük s a fedezet sorai közé csapott le.

- No-no, tán' ösmeritek egymást? - nevetett egy másik katona egy paraszton, a ki meghajtotta magát a fölötte elszálló gránát előtt.

Néhány katona csoportba verődött a sáncznál, s nézte, mi történik előtte.

- A csatárláncz is fölbomlott, ni, már visszavonultak, - mondták a sánczon keresztül muto-gatva.

- A magad dolgára legyen gondod, - kiáltott rájuk egy vén altiszt. - Ha visszavonultak, ott akadt dolguk bizonyosan. - S az altiszt vállon ragadta az egyik katonát s farbalökte a térdével. A többiek kaczagtak.

- Az ötöshöz sorakozz! - kiáltottak egyfelől.

- Egy-kettő, csak vígan, amúgy Isten igazában! - hallatszott az ágyút igazítók vidám fölkiáltása.

- Thüh, a mi urunknak majd lesodorta a kalapját, - szólott oda Pierrennek vigyorogva s a fogait kimutatván, az a pirosképű, tréfás ficzkó. - Eh, te buta, - tette hozzá szemrehányólag a golyóhoz fordulva, mely a kerekek közt odacsapódott az egyik ember lábához. - No, ti rókák! - szólott nevetve egy másik a le-lebukó népfölkelőkhöz fordulva, a kik a sebesültért jöttek oda az üteghez. - Vagy tán nem izlik a kása? Óh, ti varjúk, az inatokba szállt a bátorságtok, - kiáltottak a népfölkelőkre, a kik a leszakított lábú katonával bíbelődtek. - Jó kis ficzkók, - ugratták a parasztokat. - Sehogy' sem izlik nekik.

Pierre-nek feltűnt, hogy minden lecsapó golyó s minden újabb veszteség után, mind magasabb és magasabb fokra hágott az élénkség.

Mint egy közeledő zivatar-felhőből, mind sűrűbben és sűrűbben, mind világosabban és világosabban villantak meg mindezeknek az embereknek az arczán (mintegy daczból a történekeért) a lappangó és lánggal égő tűz villámai.

Pierre nem is nézett előre a csataterre, s nem is érdeklődött az iránt, a mi ott történt: egészen elmerült ennek a mind jobban és jobban lángkapó tűznek a szemléletébe, mely (ezt érezte) az ő lelkében is éppen úgy lángra lobbant.

Tíz órakor az üteg előtt a bozótban és a Kamenka folyócska partján volt gyalogos katonák visszavonultak. Az ütegtől látni lehetett, a mint mellettük visszafutottak, s a fegyvereiken magukkal vitték a sebesültjeiket is. Egy tábornok a kíséretével együtt feljött a dombra, s miután beszélt az ezredessel, egy bosszús pillantást vetvén Pierre-re, megint lement s a fedezetül szolgáló gyalogosoknak kiadta a parancsot, hogy feküdjenek le, hogy így kevésbé legyenek kitéve a golyózápornak. Ez után az ütegtől jobbra álló gyalogság soraiban dobpergés és vezényszavak hangzottak fel, s az ütegtől látni lehetett, a mint a gyalogság sorai megkezdték az előnyomulást.

Pierre keresztül nézett a sánczon. Ekkor az egyik arcz különösen szemet szúrt neki. Egy fiatal tiszt volt, a ki sápadt, fiatalos arczczal s leeresztett karddal, hátrálva ment az arczvonaltól és nyugtalanul nézett körül.

A gyalogos katonák sorai belevesztek a füstbe, s hallatszott elnyújtott rivalgásuk és puszkájuk sűrű ropogása. Pár percze rá egész sereg sebesült és hordágy jött visszafelé onnan. Az ütegre még sűrűbben csaptak le a lövegek. Néhány ember, a kit nem vittek el, ott hevert szanaszét a földön. Az ágyúk körül szorgosabban és élénkebben sürögtek-forogtak az emberek. Pierre-re már rá se hederített senki. Vagy kétszer bosszúsan rákiáltottak, mert ott lábatlankodott az útban. A legidősebb tiszt ránczolt homlokkal, s szapora, nagy léptekkel járt ágyúról-ágyúra. A fiatal tisztecske még jobban kipirulva, még nagyobb iparkodással vezényelte a katonáit. A katonák kézről-kézre adták a lövegeket, forgolódtak, töltöttek és megfeszített buzgalommal végezték a dolgukat. Járásközben olyanokat ugrottak, mintha rúgókon jártak volna.

A zivatarfelhő mind jobban közeledett, s minden arczon ott lebegett az a tűz, melynek a fellobbanását Pierre olyan feszült figyelemmel kísérte. Ott állott a legidősebb tiszt mellett. A fiatal tisztecske, kezét a csákójához emelve, ordított az idősebbhez.

- Ezredes úrnak alássan jelentem már csak nyolcz lövegünk van, parancsolja-e, hogy a tüzelést folytassuk? - kérdezte.

- Kartács! - kiáltott fel az idősebb tiszt a nélkül, hogy felelt volna s elnézett a sáncz fölött.

Egyszerre történt valami, a tisztecske fölajdult s egyet fordulva levágódott a földre, mint a röptében lelőtt madár. Pierre szemei előtt egyszerre olyan furcsának, olyan homályosnak, és olyan sötétnek látszott minden.

Egyre-másra süvítettek a golyók és lecsaptak a mellvédbe, a katonákba, az ágyúba. Pierre, a ki addig nem is hallotta ezeket a hangokat, most csakis ezeket hallotta. Jobbra az üteg mellett hurrázó katonák rohantak el, de mint Pierrenak tetszett, nem előre, hanem hátra.

Ekkor egy golyó annak a sáncznak a szélébe csapott le, mely mögött Pierre állott, szétszórta a földet, mire fölbukkant a szemei előtt egy fekete lapda, mely a következő pillanatban belecsapódott valamibe. A népfölkelők, a kik az üteg felé szaladtak volt, viasszasaladtak.

- Mind csupa kartács! - kiáltott a tiszt.

Az altiszt oda szaladt az idősebb tiszthez s ijedt suttogással (a mint ebéd után az udvarmester szokta jelenteni a házigazdának, hogy a kívánt borból nincsen több), jelentette neki, hogy nincs több löveg.

- Mit csinálnak azok a zsványok! - rikácsolta a tiszt Pierre felé fordulva. Az idősebb tiszt arcza piros volt és verejtékes, sötét szemei csillogtak. - Szaladj el a tartalékhoz s hozz ide néhány löszerkocsit! - kiáltott föl, bosszúsan mérve végig Pierre-t és odafordult az emberéhez.

- Majd elmegyek én, - szólott Pierre. A tiszt a nélkül, hogy felelt volna neki, gyors léptekkel átment a másik oldalra.

- Tüzet szüntess... Állj! - kiáltott föl.

Az a katona, a kit elküldtek lövegekért, útközben beleütközött Pierre-be.

- Eh, uram, nem itt a te helyed, - mondotta s leszaladt a dombról.

Pierre a katona után sietett, megkerülvén azt a helyet, a hol a fiatal tisztecske ült.

Egy kettő... három golyó is repült el fölötte s le-lecsapott előtte, mellette, mögötte. Pierre csak futott tovább. „Hova is megyek én?” - jutott egyszerre az eszébe, mikor már a löszerkocsik közelébe ért. Habozva megállt, vajjon előre menjen-e, vagy vissza. Egyszerre egy rettenetes lökés letaszította őt a földre. Ugyanabban a pillanatban egy hatalmas tűz fénye világította meg az arcát, s egyidejűleg siketítő és szinte fülrepszto dördülés, recsegés és sistergés hallatszott.

Pierre, mikor felocsúdott, kezeivel a földre támaszkodva, az ülepén ült; az a löszerkocsi, a melynek a közelében ült, nem volt sehol; csak füstölgő zöld deszkák és rongyok heverték szanaszét a leperzselt fűvön, s az egyik ló a rúd maradványait ránczígálva, vágatott el mellette, a másik pedig, mint Pierre is, ott feküdt a földön és hangosan nyöszörgött.

XXXII.

Pierre a rémülettől szinte magánkívl, felugrott és viasszasaladt az üteghez, mintha ez lett volna az egyetlen menedékhely mindama borzalmak elől, a melyek őt körülveették.

Mialatt Pierre a földhányáson felkapaszkodott, észrevette, hogy az üteg felől nem hallatszottak lövések, de azért valamiféle emberek valamit babráltak körülötte. Pierre nem tudta

kivenni, miféle emberek lehetnek ezek. Látta az idősebb ezredest, a ki háttal feléje feküdt a sánczon, mintha odalenn vizsgált volna valamit, s látott egy katonát, a kinek az arcát megjegyezte volt magának, a mint „bajtársak” kiáltással, előre akart rohanni az emberektől, a kik a kezét fogták, és még valami más furcsaságot is látott.

De még nem volt ideje rá, hogy tudatára ébredjen annak, hogy az ezredes meghalt, a „bajtársak”-at kiabáló katona foglyul esett, és hogy egy másik katonát szemeláttára szúrtak hátba szuronyval. Alig, hogy fölért a sánczra, mikor egy czingár, sárga, izzadtképű és kékegyenruhás ember, karddal a kezében, hangosan ordítózva nekiment. Pierre ösztönszerűleg védekezvén a vágás ellen, miután egészen váratlanul rontottak egymásra, a nélkül, hogy látták volna egymást, kinyújtotta a karjait, s az egyik kezével a vállán, a másikkal a torkán megragadta ezt az embert (a ki francia tiszt volt). A tiszt elejtette a kardját és galléron ragadta Pierre-t.

Pár pillanatig rémült szemekkel bámultak egymás idegen arcába, s egyikük se volt tisztában vele, mit csinál és mitévő legyen. „Én vagyok-e az ő foglya, vagy ő az enyém?” - gondolta magában mindenikük. De a francia tiszt szemlátomást jobban hajlott arra a gondolatra, hogy ő a fogoly, mert Pierre erőteljes keze, melyet az önkéntelen rémület még erősebbé tett, mind jobban és jobban szorongatta a torkát. A francia, úgy látszott, mintha valamit akart volna mondani, de ebben a pillanatban, közvetlenül a fejük fölött, egészen alacsonyan, rémes süvítéssel száguldott tova egy golyó, s Pierre-nek úgy tetszett, mintha elsodorta volna a francia tiszt fejét, olyan gyorsan lebukott vele.

Pierre is lebukott a fejével s leeresztette a kezét. Rá se gondolva többé arra, hogy ki kinek a foglya, a francia visszazaladt az üteg felé, Pierre pedig minduntalan meg-megbotolva a halottakban és sebesültekben, a kik mintha kapdostak volna a lábai után, hanyatt-homlok rohant le a dombról. De még le sem ért egészen, mikor orosz katonák sűrű csoportjai, futólépésben közeledtek vele szemben, a kik el-elbukva, meg-megbotolva s ordítózva, vígan és vadul rohantak az üteg felé. (Ez volt az a roham, melynek az érdemét Jermolov magának tulajdonította, azt mondván, hogy ezt a hőstettet csak az ő vitézségével és szerencséjével lehetett véghezvinni, s a melynél ő állítólag teleszórta a dombot a zsebében lévő György kereszttekkel).

A francziák, a kik az üteget megszállották volt, megfutamodtak. A mi csapataink folytonos hurrá kiáltások közt olyan messzire elűzték az ütegtől a francziákat, hogy szinte lehetetlen volt őket megállítani.

Az üteg mellől elvezették a foglyokat, köztük egy sebesült francia tábornokot is, a kit tisztetek vettek körül. Pierre előtt ösmert és ösmeretlen, orosz és francia sebesültek nagy csoportjai, a szenvedéstől eltorzult arccal mentek, vándorogtak el Pierre mellett az ütegtől, sokakat pedig hordágyakban szállítottak el a dombról. Pierre fölment a dombra, a hol több, mint egy órát töltött, de abból a családi körből, mely őt befogadta volt, egyetlen embert se talált már. Sok volt ott a halott, a kiket nem ismert. De egyeseket mégis fölismert. A fiatal tisztecske még mindig úgy ült ott, vérébe fagyva a sáncz szélén. A pirosarcú katona még vonaglott, de azért nem vitték el magukkal.

Pierre leszaladt a dombról.

„Na most abbanhagyják, mert elszörnyűködnek azon, a mit cselekedtek!” - gondolta Pierre és minden cél nélkül megindult a hordágyak után, melyek a csataterrről útban voltak elfelé.

De a füst által elsötétített nap még magasan állott az égen, s elől, de különösen a baloldalon, Szemjonovszkoje felé, úgy forrongott valami a füstben, s a lövések moraja, a puskaropogás és az ágyúk bömbölése nemcsak, hogy nem hagyott alább, de szinte a kétségbeesésig fokozódott, mint mikor az ember minden erejét összeszedve, teli torokkal ordít.

XXXIII.

A borodinoi ütközet legfontosabb eseménye a Borodino falu és a Bagration-féle ékerődök közt lévő, mintegy ezer százsennyi területen játszódott le. (Ezen a területen kívül, egyfelől az oroszok részéről, úgy déltájban Uvarov intézett egy lovas-felvonulást, másfelől pedig Uticza mögött Ponyatovszkij ütközött meg Tucskovval; de ez, ahhoz képest, a mi a csatátér közepén történt, csak két teljesen különálló és jelentéktelen epizódja volt az ütközetnek). A Borodino és az ékerődök közt elterülő mezőn, az erdőnél, egy nyílt és mindkét oldalról látható térségen ment végbe az ütközet legfontosabb eseménye, még pedig a legegyszerűbb s a legmesterkéletlenebb módon.

Az ütközet mindkét részről néhány száz ágyú tüzelésével kezdődött.

Később, mikor a füst az egész térséget elborította, ebben a füstben a francziák részéről jobbfelől Desaix és Compans két hadosztálya az ékerődök felé, balfelől pedig az alkirály ezredei Borodino felé nyomultak előre.

A sevardinoi zártsáncztól, a melyen Napoleon állott, az ékerődök egy versztnyire, Borodino pedig egyenes vonalban több mint két versztnyire volt, s így Napoleon nem láthatta azt, a mi ott történt, annál is kevésbbé, mert a füst a köddel összeolvadva, az egész terepet elborította. Desaix hadosztályának a katonái, a kik az ékerődök ellen vonultak, csak addig voltak láthatók, a míg le nem ereszkedtek abba a gugyorba, a mely az ékerődöket tőlük elválasztotta. A mint leértek a gugyorba, az ékerődök ellen irányzott ágyú- és puskalövések füstje olyan sűrűvé lett, hogy a gugyor túlsó lejtőjét teljesen elborította. A füstön keresztül ugyan megmegvillant valami feketeség, - alkalmasint emberek, - és olykor a szuronyok csillogása. De vajjon mozogtak-e vagy álltak, francziák voltak-e vagy oroszok, azt a sevardinoi zártsánczról teljességgel nem lehetett kitenni, venni.

Derülten kelt föl a nap s ferde sugaraival egyenesen beletűzött Napoleon arczába, a ki a kezéből ernyőt csinálva nézett az ékerődök felé. Az erődök előtt lassan terjengett a füst, s hol úgy látszott, mintha a füst terpeszkednék, hol pedig úgy, mintha a csapatok mozognának. A lövések közt olykor kihallatszott az emberek rivalgása, a kikről azonban semmiképpen se lehetett tudni, hogy mit csinálnak ott.

Napoleon a dombon állva belenézett a messzelátójába, s a cső kis körében füstöt és embereket, olykor az övéit, olykor oroszokat látott; de hogy az, a mit látott, hol volt, azt később, mikor megint szabad szemmel nézett arra, már nem tudta.

Lement a dombról s elkezdett előtte föl és alá járni.

Olykor megállt, figyelt a lövésekre és végignézett a csatatéren.

Nemcsak ott lenn, arról a helyről, a melyen ő állott, nemcsak a dombról, a melyen most néhány tábornoka állott, de még magukról az ékerődökről, a melyeken most egyszerre és fölváltva, hol orosz, hol francia, ijedtarczú vagy eszméletlen halottak, sebesültek vagy eleven katonák szorongtak, még onnan se lehetett tisztába jönni vele, hogy mi történt ott azon a helyen. Pár óra leforgása alatt ezen a helyen, a puskák és az ágyúk szakadatlan tüze közepett, hol orosz, hol francia, hol gyalogos, hol lovas katonák jelentek meg; megjelentek, elestek, lövöldöztek, összeütköztek, s maguk se tudván, hogy egymással mitévők legyenek, ordítottak és hátráltak.

A csatatérről szakadatlanul jöttek Napoleonhoz kiküldött segédtisztjei és marsalljainak a parancsörtisztjei, hogy az ütközet menetéről jelentést tegyenek neki; de mindezek a jelentések hamisak voltak, egyrészt azért, mert az ütközet hevében teljes lehetetlenség megmondani, hogy mi történik egy adott pillanatban, másrészt azért, mert a segédtisztek közül sokan ott se

voltak a voltaképpeni csatatéren, hanem csak azt mondták el, a mit másoktól hallottak, de meg azért is, mert mialatt egy-egy segédtiszt azt a két-három versznyi utat, mely őt Napoleontól elválasztotta, megtette, a körülmények megváltoztak, s az a hír, melyet hozott, már nem felelt meg a valóságnak. Így az alkirálytól vágatva jött egy segédtiszt azzal a hírrel, hogy Borodino-t elfoglalták s hogy a Kolocsa hídjá a francziák kezében van. A segédtiszt még megkérdezte Napoleontól, parancsolja-e, hogy a csapatok a hídon átkeljenek? Napoleon azt parancsolta, hogy vonuljanak föl az innenső oldalon és várjanak; de nemcsak akkor, a mikor Napoleon azt a parancsot kiadta, de már kevéssel azután, hogy a segédtiszt Borodino-t elhagyta, az oroszok a hídat ugyanannak a csetepatének a folyamán, a melyben az ütközet legelején Pierre is résztvett, visszafoglalták és felgyújtották.

Egy, az ékerődök felől sápadtan és rémült ábrázattal érkezett segédtiszt azt jelentette Napoleonnak, hogy a francziák rohamát visszaverték, s hogy Compans megsebesült és Davoust elesett, pedig ugyanakkor, a mikor a segédtisztnak azt mondták, hogy a francziákat visszaverték, egy másik csapattest elfoglalta az ékerődöt, Davoust is élt, s mindössze csak könnyebb sebet kapott. Az ilyen, szükségképpen hazug jelentések kapcsán adta ki Napoleon a parancsait, melyek vagy már akkor, a mikor kiadta őket, végre is voltak hajtva, vagy pedig egyáltalában nem voltak végrehajthatók s így nem is hajtották végre.

Azok a marsallok és a tábornokok, a kik, bár közelebb voltak a csatatérhez, de épp úgy nem vettek részt a tulajdonképpeni ütközetben, mint Napoleon, s csak nagy ritkán kerültek bele a tűzbe, Napoleon megkérdezése nélkül adták ki arra vonatkozó parancsaikat, hogy honnan és hová löjjenek, s hogy hova menjenek lovas- és hova gyalogos katonák. De még az ő rendelkezéseik is, épp úgy mint a Napoleonéi, csak nagy ritkán és alig-alig valósultak meg. Legtöbbször éppen az ellenkezője történt annak, a mit parancsoltak. A katonák, a kiket előre vezényeltek, kartácsok tűzébe kerülve, meghátráltak; azok, a kiknek úgy szólt a parancsuk, hogy a helyükön maradjanak, egyszerre váratlanul orosz csapatokat pillantván meg maguk előtt, vagy meghátráltak, vagy nekik rontottak, a lovasság pedig minden parancs nélkül üldözőbe vette a menekülő oroszokat. Így két lovasezred keresztül vágatott a szemjonovi gugyoron, s alig hogy felért a dombra, legott megfordult és hanyatt-homlok rohant vissza. Éppen így volt a gyalogezredekkel is, melyek olykor éppenséggel nem oda mentek, a hova küldték őket. Az arra vonatkozó intézkedéseket, hogy mikor és hova vonuljanak föl az ágyúk, mikor és hova küldessenek gyalogosok - löni, s mikor és hova lovasok - az orosz gyalogságot legázolni, mindezeket az intézkedéseket a sorokban küzdő legközvetlenebb csapattest-parancsnokok tették meg a nélkül, hogy nem Napoleont, de akár Ney-t, Davoust vagy Murat-ot megkérdezték volna. Sem a parancsok nem teljesítésének, sem az önkényes rendelkezésnek a vádjától nem féltek, mert az ütközetben az ember legdrágább kincséről, a saját életéről van szó, s olykor úgy látszik mintha a visszavonulásban, olykor meg mintha az előnyomulásban volna a menekülés, s így ezek az emberek, a kik az ütközet tűzének a kellő közepén voltak, mindig csak a pillanat hangulatának megfelelően cselekedtek. Voltaképpen mindezek az előnyomulások és visszavonulások a legkevésbé se könnyítették vagy változtatták meg a csapatok helyzetét. Mindezek a megfutamodások és egymásra rontások alig tettek bennük kárt, hanem a bajt, a halált és a nyomorúságot az ágyú- és a puskagolyók hozták rájuk, melyek azon az egész területen, a melyen ezek az emberek nyüzsögtek, szakadatlanul keresztezték egymást. Alig hogy kikerültek az ágyú- és puskagolyók lőtávólából, mögöttük álló föllebbvalóik legott rendbeszedték s a fegyelem korlátaiba szorították s ennek a fegyelemnek a hatása alatt megint bevezették őket a tűzbe, a hol (a halálfélelem hatása alatt) megfellebbeztek a fegyelemről, s a tömeg esetleges hangulata szerint futkostak ide s tova.

XXXIV.

Napoleon tábornokai: Davoust, Ney és Murat, a kik a tűz eme körének a közelében voltak, sőt olykor bele is kerültek, ismételten a rendezett csapatoknak nagy tömegeit vezették be ebbe a körbe. De ellentétben azzal, a mi az eddigi ütközetekben mindig bekövetkezett, az ellenség megfutamodásáról szóló és várva várt hír helyett a csapatok rendezett tömegei zilált és rémült csoportokban kerültek vissza onnan. A tábornokok ugyan rendbe szedték őket, de azért egyre kevesebb lett az ember. Dél tájban Murat egy segédtisztje által már segédcsapatokat kért Napoleontól.

Napoleon a domb alján ült és punchot ivott, mikor odavágtatott hozzá Murat segédtisztje s biztosította őt, hogy az oroszokat teljesen szétverik, föltéve, hogy ő felsége még egy hadosztályt bocsát a rendelkezésükre.

- Segédcsapatokat? - szólt Napoleon komor csodálkozással, mintha nem értette volna meg a szavait, s merően nézett a csinos fiatal segédtisztre, a kinek hosszú és göndör fekete volt a haja (melyet Murat módjára viselt). „Segédcsapatokat”, - tünődött Napoleon. - „Ugyan miféle segédcsapatokat kérnek, mikor az oroszok gyöngé és meg nem erősített szárnyával szemben a fél hadsereg ott van!”

- Mondja meg a nápolyi királynak, - szólt Napoleon szigorúan, - hogy még dél sincs, és hogy én a táblámon még nem látom elég tisztán a sakkjátszma állását. Elmehet.

A szép, fiatal és hosszúhajú segédtiszt, a ki le nem vette a kezét a csákója mellől, mélyen felsóhajtott és visszalovagolt oda, a hol egymást öldösték az emberek.

Napoleon fölkelt és odahíván Caulaincourt-t és Berthiert, elkezdett velük az ütközzel semmi vonatkozásban sem álló dolgokról beszélgetni.

A beszélgetés kellő közepén, mely Napoleont szemlátomást érdekelte, Berthier szemei rátévedtek egy tábornokra, a ki a kíséretével együtt tajtékzó lovon közeledett a domb felé. Ez volt Beliard. A lováról leszállván, gyors léptekkel odament az uralkodóhoz, s bátran, hangos szóval kezdte bizonyítgatni a segédcsapatok elkerülhetetlen szükségességét. Becsületszavára esküdözött, hogy ha az uralkodó még egy hadosztályt bocsát a rendelkezésére, az oroszoknak végük.

Napoleon egyet rántott a vállán, s a nélkül, hogy felelt volna, folytatta a sétáját föl és alá. Beliard hangosan és élénken beszédbe eredt a kíséretében lévő s körülötte álló tábornokokkal.

- Beliard, ön nagyon is lobbanékony, - mondotta Napoleon, megint odalépvén hozzá. - A tűz hevében könnyen téved az ember. Menjen csak vissza, nézzen széjjel egy cseppet és akkor jöjjön vissza ide hozzám.

Beliard még el se tűnt szem elől, mikor a másik oldalról újabb küldöncz érkezett a csataterrről.

- Nos, mi kell? - kérdezte Napoleon, annak az embernek a hangján, a kit már ingerültté tesz a sok háborgatás.

- Felség, a herczeg... - kezdte a segédtiszt.

- Segédcsapatokat kér? - mondotta Napoleon indulatos taglejtéssel. A segédtiszt igenlőleg bólintott a fejével s belekezdett a jelentésébe; de a császár elfordult tőle, kettőt lépett előre, majd megállt, visszafordult és odahívta Berthiert. - Oda kell adni a tartalékot, - mondotta könnyed kézmozdulattal. - Kit küldjünk oda, mit gondol? - fordult oda Berthier-hez, ehhez „a gunárhoz, a kiből sast csináltam”, - mint a hogy’ őt később hívta.

- Felség, küldje el Claparède hadosztályát, - mondotta Berthier, a ki minden hadosztályt, ezredet és zászlóaljat ismert.

Napoleon helyeslőleg bólintott.

A segédtsízt odalovagolt Claparède hadosztályához. És pár pillanat múlva a domb mögött álló fiatal gárda megmozdult a helyéről. Napoleon szótlánul nézett utána.

- Nem, - fordult oda egyszerre Berthier-hez, - nem küldhetem Claparède-et. Küldje el Friant hadosztályát, - mondotta.

Ámbátor annak, hogy a Claparède hadosztálya helyett a Friant-ét küldjék, semmi előnye se volt, sőt az, hogy Claparède-et most megállítsák és helyette Friant-t küldjék el, nyilvánvaló kényelmetlenséggel és késedelemmel járt, ezt a parancsot mégis pontosan végrehajtották. Napoleon nem látta be azt, hogy a csapataival szemben ő annak az orvosnak a szerepét játszotta, a ki csak árt a gyógyszerével, - olyan szerepet, melyet alaposan ismert és el is ítél.

Friant hadosztálya, mint a többiek is, eltűnt a csatatér füstjében. Egyre-másra jöttek minden oldalról a segédtsízek, s mintha csak összebeszéltek volna, valamennyien ugyanazzal álltak elő. Mind segédcsapatokat kértek, mind azt jelentették, hogy az oroszok erősen tartják magukat a hadállásaikban, s pokoli módon ontják a tüzet, a melyben semmivé olvadnak a francia csapatok.

Napoleon mély gondolatokba merülve ült tábori székén.

De Beausset, az utazások nagy kedvelője, a ki már kora reggel óta éhezett, odajött a császárhoz s a legnagyobb tisztelettel reggelivel bátorzkodott ő felségét megkínálni.

- Remélem, hogy most már szerencsét kívánhatok felségednek a győzelemhez, - mondotta.

Napoleon szótlánul rázta a fejét. De Beausset abból a föltevésből indulván ki, hogy ez a tagadó fejrázás a győzelemre és nem a reggelire vonatkozott, megengedte magának, hogy tiszteletteljes tréfálkozással megjegyezze, hogy nincs a világon olyan ok, mely az embert abban, hogy ha módjában van, reggelizzék, megakadályozza.

- Menjen a p... - förmedt rá egyszerre Napoleon komoran, és elfordult. De Beausset úr arczán a sajnálkozás, a megbánás és az elragadtatás boldog mosolya villant föl, s imbolygó léptekkel odament a többi tábornokokhoz.

Napoleont ahhoz hasonló nyomasztó érzés fogta el, a melyet az állandó szerencséivel játszó játékos érezhet, a ki eszeveszetten kockáztatja a pénzét, mert mindig nyer és egyszerre, éppen akkor, a mikor a játék esélyeit mind számbavette, úgy érzi, hogy minél nagyobb megfontolással játszik, annál biztosabban veszít.

A csapatok ugyanazok voltak, a tábornokok, az előkészületek és a rendelkezések szintén, ugyanolyan kurta és erélyes volt a hadiparancs, sőt még ő maga is ugyanaz volt, - ezt tudta, sőt azt is tudta, hogy ő maga most sokkal gyakorlottabb és tapasztaltabb volt, mint annak előtte; még az ellenség is ugyanaz volt, mint Austerlitznél és Friedlandnál; de kezének szörnyű lendülete mégis, valami boszorkányság révén, tehetetlenül hanyatlott alá.

Ugyanazok a régi módszerek, melyeket ezelőtt kivétel nélkül siker koronázott: az ütegeknek egy ponton való összevonása, a tartalékoknak a harczvonal áttörését célzó támadása, a „vas-emberek” lovassági rohama, mindezek a módszerek már alkalmazva voltak, s nemcsak hogy még szó se volt győzelemről, sőt ellenkezőleg, minden oldalról egyre-másra csak megölt és megsebesült tábornokokról, segédcsapatok szükségességéről, az oroszok szétverésének a lehetetlenségéről és a csapatok züllesztéséről érkeztek hírek.

Annakelőtte, két-három rendelkezés, két-három frázis után, már vidám arczczal jöttek szerencsekívánataikkal a marsallok és a segédtsízek, s beszámoltak a diadaljelekről, a fogoly-csapatokról, „az ellenséges sasok és zászlók garmadáit”-ról, ágyúkról, szekerekről, és Murat csak arra kért engedelmet, hogy lovasságot küldhessen a zsákmányul ejtett társzekerek

összeterelésére. Így volt Lodinál, Marengonál, Arcolenál, Jenánál, Austerlitznél, Wagramnál és így tovább, és így tovább. Most pedig mintha valami furcsa dolog történt volna a csapataival.

Az ékerődök elfoglalásáról szóló hír ellenére is, Napoleon látta, hogy nem úgy ment, éppenséggel nem úgy ment a dolog, mint az eddigi ütközetekben. Látta, hogy azok a hadviselés terén tapasztalt emberek, a kik őt körülvették, mind ugyanezt érezték. Az arcok mind szomorúak voltak, a tekintetek mind kerülték egymást. Csak az egy Beausset nem tudta annak a jelentőségét fölfogni, a mi történt. De Napoleon, az ő gazdag hadi tapasztalatai után nagyon is jól tudta, mit tesz az, ha a támadó fél nyolcz órai megfeszített erőlködés után még nem nyerte meg a csatát. Tudta, hogy ez jóformán egyértelmű volt a csata elvesztésével, hogy most, az ingadozásnak azon a kényes pontján, a melyen az ütközet állott, a legkisebb véletlen neki is, a csapatainak is a veszét okozhatja.

A mint így a képzeletében újra elvonultatta maga előtt ezt az egész furcsa oroszországi hadjáratot, melynek a folyamán egyetlen csatát se nyert, a melyben két hónap alatt egyetlen ágyút, zászlót vagy csapatot sem ejtett zsákmányul, a mint a körülötte lévő emberek arcának a leplezett szomorúságát látta, s hallotta a híreket arról, hogy az oroszok még mindig tartják magukat, - valami, a rossz álmok közepett tapasztalni szokott rettenetes érzés fogta el, s megvillantak a fejében mindazok a szerencsétlen eshetőségek, melyek a veszét okozhatják. Az oroszok rajtűthetnek a balszárnán, áttörhetik a derékhadát, egy buta golyó megölheti őt magát. Ez mind lehetséges volt. Azelőtti ütközeteiben csak a siker esélyeit mérlegelte, most pedig a szerencsétlen esélyeknek egész végtelen sora jelent meg előtte, s ő számított valamennyiükre. Olyan volt ez, mint mikor az ember azt álmodja, hogy egy gonosztévő üldözi, álmában rá is veti magát és azzal a rettenetes erővel, a melyről tudja, hogy semmivé kell tennie az üldözőjét, le is üti őt, de a mellett érzi, hogy erőtlensége és puha keze, mint a rongy lehanyatlik, s a maga tehetetlensége tudatában az elodázhatatlan pusztulás rémülete fogja el a lelkét.

Az a hír, hogy az oroszok rohamot intéztek a francia hadsereg balszárnya ellen, csakugyan fölkelte Napoleonban ezt a rémületet. Szótlanul ült tábori székében a domb alján, lehorgasztotta a fejét s rákönykölt a térdeire. Berthier odalépett hozzá s azt indítványozta neki, hogy lovagoljon végig a harcsvonalon, hogy a helyzet mibenlétéről meggyőződjenek.

- Mi az? Mit mond? - szólott Napoleon. - Igen, igen, vezettesse ide a lovamat.

Lóra ült és ellovagolt Szemjonovszkojeba.

Azon az egész területen, a melyen Napoleon keresztüllovagolt, a lassan foszladozó lőporfüstben, egyenkint vagy csoportosan, vérükbe fagyva, lovak és emberek heverték szanaszét. Ilyen szörnyűséget, egy ilyen kis területen oly tömérdek halottat, se Napoleon, sem a tábornokai közül egy se látott még soha. Az ágyúk bömbölése, mely tíz óra hosszat egy pillanatra sem szünetelt és (mint az élőképeknél a zene) szinte elgyötörte az ember fülét, valami különös jelentőséget kölcsönzött ennek a látványnak. Napoleon Szemjonovszkojehoz érve, a füstön keresztül szemekre nézve szokatlan színű egyenruhába öltözött csapatokat pillantott meg. Oroszok voltak.

Az oroszok sűrű sorokban álltak Szemjonovszkoje és a domb mögött s ágyúik szakadatlanul bömböltek és füstölögték az egész vonalon végig. Ez már nem is volt ütközet. Inkább szakadatlan öldöklés volt, a melylyel sem az oroszok, sem a francziák nem mentek semmire. Napoleon megállította a lovát, s megint elmerült abba a tünődésbe, a melyből Berthier fölrázta; nem vethetett véget annak, a mi ott előtte és körülötte, még pedig állítólag az ő vezetése mellett történt és ő tőle függött, s ez a borzalmas öldöklés, éppen a sikertelenség révén, most először, fölöslegesnek és rettenetesnek tűnt föl előtte.

A Napoleonhoz siető tábornokok egyike megkoczkáztatta azt az észrevételt, hogy jó volna harczba küldeni a régi gárdát. Ney és Berthier, a kik Napoleon mellett állottak, összenéztek s megvetően lemosolyogták a tábornoknak ezt az esztelen javaslatát.

Napoleon lehorgasztotta a fejét és sokáig hallgatott.

- Franciaországtól háromezerötszáz versztnyre nem engedem a testőrségemet megsemmisíteni, - mondotta, s megfordítván a lovát, visszalovagolt Sevardinohoz.

XXXV.

Kutuzov, ősz fejét lehorgasztva, s nehéz testével egy szőnyeggel borított padra leereszkedve, még mindig ugyanazon a helyen ült, a melyen őt Pierre látta. Ő maga semmiféle intézkedést se tett, csak hozzájárult vagy nem járult hozzá ahhoz, a mit neki esetről-esetre ajánlottak.

„Úgy, úgy, csak csináljátok”, - felelt a különféle javaslatokra. - „Úgy, úgy, menj csak lelkem és nézz utána”, - fordult oda környezetének egyik vagy másik tagjához; vagy pedig így szólt: „Nem, nem szükséges, várjunk inkább.” - Meghallgatta a jelentéseket, s ha az alárendeltjei kívánták, parancsokat is adott; de a mint a jelentéseket hallgatta, úgy látszott, mintha nem annyira a neki mondott szavak jelentése, mint inkább a jelentést-tévőnek az arczkifejezése vagy a hangjának a csengése érdekelné. Hosszú évek hadvezéri tapasztalatai kapcsán tudta, és vénülő eszével belátta, hogy egy ember képtelen arra, hogy sok százezer, egymással életre-halálra viaskodó embert igazgasson, s tudta, hogy az ütközetek sorsát nem a főparancsnok rendelkezései, sem a csapatok hadállása, sem az ágyúk és az elesettek száma, hanem az a „csapatok szellemé”-nek nevezett megfoghatatlan erő dönti el, s ezt az erőt figyelemmel is kísérte, sőt a mennyire a hatalmában volt, vezetni is iparkodott.

Kutuzov arczán a gondos és nyugodt figyelem és feszültség kifejezése ült, mely alig bírt gyöngye és öreg testének a kimerültségével megküzdeni.

Délelőtt tizenegy órakor azt hozták neki hírül, hogy a francziák által elfoglalt ékerődöket ismét visszahódították, de hogy Bagration megsebesült. Kutuzov fölsóhajtott s megcsóválta a fejét.

- Siess oda Ivanovics Pjotr herczeghez, és tudd meg részletesen, hogy’ és mint, - mondotta egyik segédtszjtjének, majd odafordult a mögötte álló württembergi herczeghez:

- Nem volna-e szíves fenséged az első hadsereg parancsnokságát átvenni?

Csakhamar a herczeg eltávozása után, olyan hamar, hogy a herczeg el sem érhetett Szemjonovszkojeba, a segédtszjtje visszatért és jelentette a Fenségnek, hogy a herczeg csapatokat kér.

Kutuzov összeránczolta a homlokát, s parancsot küldött Dochturovnak, hogy vegye át az első hadsereg parancsnokságát, a herczeget pedig, a kit, - mint mondotta, - ilyen válságos pillanatokban nem nélkülözhet, arra kérte, hogy térjen vissza hozzá. Mikor Murat elfogatásának a híre megérkezett, s a törzsbeli tiszték gratuláltak Kutuzovnak, ő elmosolyodott.

- Várjanak még uraim, - mondotta. - Az ütközet meg van nyerve, és Murat elfogatásában semmi különös nincsen. De azért jobb lesz az örömmel még kissé várni. Hanem azért elküldötte a segédtszjtjét a csapatokhoz ezzel a hírrel.

Mikor Scserbinin a balszárny felől azzal a hírrel vágatott oda hozzá, hogy a francziák az ékerődöket és Szemjonovszkojet elfoglalták, Kutuzov a csatatérről jövő hangokból és

Scserbinin arczkifejezéséből kiolvastán, hogy rossz hírekről van szó, fölkelt, kinyújtóztatta a lábait, s Scserbinint karon fogván, kissé félre vonult vele.

- Menj csak, lelkem, - mondotta Jermolovnak, - nézd meg, nem lehet-e valamit csinálni.

Kutuzov Gorkiban, az orosz csapatok hadállásának a központján volt. Napoleonnak a mi balszárnyunk ellen intézett rohamát ismételten visszaverték. A derékban a francziák nem jutottak tovább Borodionál. A balszárnyon Uvarov lovassága megszalasztotta a francziákat.

Három órákor megszűntek a francziák rohamai. Kutuzov úgy a csataterőről érkező, mint a körülötte lévő emberek arczáról a legmagasabb fokra hágott feszültség kifejezését olvasta le. Ő maga teljesen meg volt elégedve a nap minden várakozást meghaladó sikerével. De testi ereje cserben hagyta az öreget. Feje, mintha csak le akart volna esni, több ízben mélyen lehanyatlott, és végre elszunnyadt. Föltálták neki az ebédet.

Wolzogen szárnysegéd, ugyanaz, a ki mikor Andrej herczeg mellett ellovagolt, azt mondta neki, hogy a háborút „minél nagyobb területre kell kiterjeszteni”, s a kit Bagration annyira gyűlölt, éppen az ebéd ideje alatt érkezett Kutuzovhoz. Wolzogen Barclaytól jött, hogy jelentést tegyen a dolgoknak a balszárnyon való állásáról. A bölcs Barclay de Tolly, a menekülő sebesültek csoportjait s a hadsereg hátsó csapattesteinek a züllését látva, a körülmények mérlegelése után arra az eredményre jutott, hogy a csata elveszett, s ezzel a hírral küldte oda kedvenczét a főparancsnokhoz.

Kutuzov nagy kinnal majszolta a sült csirkét s vidáman hunyorgató szemekkel nézett Wolzogenre.

Wolzogen a lábait hanyagul szétterpesztvén, ajkain megvető mosolylyal odalépett Kutuzovhoz s könnyedén megérintette a csákója ernyőjét.

Wolzogen bizonyos negédes fesztelenséggel viselkedett Kutuzov iránt, a melynek az volt a czélja, hogy megmutassa, hogy ő, mint afféle nagyműveltségű katona, teljesen az oroszokra bízza, hogy ebből a vén és haszontalan emberből bálványt csináljanak, ő azonban nagyon jól tudja, kivel van dolga. „Az öreg úr (mint a hogy’ Kutuzovot a németek maguk közt hívták), kényelmesen csinálja a dolgot”, - gondolta Wolzogen s szigorú pillantást vetvén a Kutuzov előtt álló tányérra, elkezdett az öreg úrnak jelentést tenni a balszárny helyzetéről, úgy, a mint Barclay parancsolta, s a mint a helyzetet ő maga is látta és megértette.

- Hadállásunk minden pontja az ellenség kezében van s nincs mivel visszavernünk őt, mert nincsenek hozzá csapataink; megfutamodtak, s teljes lehetetlenség, hogy föltartóztassuk őket, - jelentette.

Kutuzov abbanhagyva az evést, csodálkozva bámult Wolzogenra, mintha nem értette volna meg, mit mondanak neki. Wolzogen észrevévén az „öreg úr” izgatottságát, mosolyogva így szólt:

- Nem éreztem magamat följogosítva arra, hogy Fenséged előtt elhallgassam azt, a mit láttam... A csapatok teljes züllésben vannak...

- Ön látta? Ön látta?... - rikácsolta Kutuzov elkomorodva, és szaporán fölkelvén, rátámadt Wolzogenra. - Hogyan, ön... hogy’ merészel!... - rikácsolta nagyokat nyelve s remegő kezeivel fenyegető mozdulatot tett. - Hogy’ merészel, tisztelt uram, ilyet mondani *nekem*. Ön semmit se tud. Mondja meg a nevemben Barclay tábornoknak, hogy az ő értesülései tévesek, és hogy én, a főparancsnok, jobban ösmerem az ütközet menetét, mint ő.

Wolzogen felelni akart valamit, de Kutuzov félbeszakította.

- Az ellenség a balszárnyon vissza van verve, a jobbon pedig le van győzve. Ha ön, tisztelt uram, rosszul látott, még se engedje meg magának azt, hogy olyasmit mondjon, a mit nem

tud. Szíveskedjék csak visszamenni Barclay tábornokhoz, és megmondani neki, hogy elhatározott szándékom az ellenséget holnap ismét megtámadni, - mondotta Kutuzov szigorúan. Mindannyian hallgattak s nem hallatszott más, mint a lihegő öreg tábornok nehéz zihálása. - Mindenütt vissza vannak verve, a miért hálát adok az Istennek, s vitéz csapataimnak. Az ellenség le van győzve és holnap kiverjük őt Oroszország szent földjéről, - mondotta Kutuzov s keresztet vetett magára: egyszerre elkezdett szipogni kicsorduló könnyeitől. Wolzogen vállat vont, s az ajkát fölbiggyesztve félrevonult, csodálkozván „az öreg úrnak ezen a balgaságán.”

- De itt van ő, az én hőszám, - mondotta Kutuzov egy feketehajú, testes és szép tábornokhoz, a ki éppen akkor jött föl a dombra. Ez volt Rajevszkij, a ki az egész napot a borodinoi harctér legfontosabb pontján töltötte.

Rajevszkij jelentette, hogy a csapatok szilárdan állanak a helyükön s hogy a francziák nem mernek több rohamot intézni.

Kutuzov, miután meghallgatta őt, francziául így szólt:

- Ön tehát nem gondolkozik úgy, *mint mások*, a kik szerint vissza kellene vonulnunk.

- Ellenkezőleg, Fenség, eldöntetlen csatákban mindig az marad győztes, a kinek több a kitartása, - felelt Rajevszkij, - s az én nézetem...

- Kaiszarov! - hívta Kutuzov a segédtisztjét. - Ül le és írd meg holnapra a napi parancsot. Te pedig, - fordult oda egy másikhoz, - menj végig a vonalon, s hirdesd ki, hogy holnap támadunk.

Mialatt Kutuzov Rajevszkij-vel beszélt s a parancsot tollba mondta, Wolzogen visszatért Barclay-tól és jelentette, hogy Barclay de Tolly tábornok írásban kívánja azt a parancsot, a melyet a tábornagy kiadott.

Kutuzov, a nélkül, hogy csak rá is nézett volna Wolzogenra, kiadta az utasítást, hogy írják le azt a parancsot, a melyet a volt főparancsnok, a személyes felelősség elhárítása céljából, teljes joggal írásban is meg akart kapni.

És annál a meghatározhatatlan, titokzatos kapcsolatnál fogva, mely képes volt az egész hadseregben egy és ugyanazt a hangulatot fenntartani, a melyet a hadsereg szellemének hívnak, s mely a hadviselésnek legfőbb tényezője, Kutuzov szavai és a holnapi ütközetre vonatkozó parancsa egy és ugyanabban az időben a hadsereg minden zúgába eljutottak.

Távolról se maguk ezek a szavak és maga ez a parancs jutottak el ennek a kapcsolatnak utolsó láncszeméhez is. Sőt azokban a közlésekben, a melyek a hadsereg minden részében szájról-szájra jártak, tán' semmi sem is volt abból, a mit Kutuzov mondott, de szavainak az értelme eljutott mindenüvé, mert az, a mit Kutuzov mondott, nem ravasz fondorkodásból, hanem abból a közös érzésből származott, mely a főparancsnok, és minden orosz ember lelkében egyformán meg volt.

És meghallván azt, hogy holnap megtámadjuk az ellenséget, s a hadsereg legfelsőbb köreiből megerősítve látván azt, a mit amúgy is szívesen elhittek, a kimerült és már-már ingadozó emberek megnyugodtak és új erőre kaptak.

XXXVI.

Andrej herczeg ezrede a tartalékban volt, mely délután két óráig a tűzérség erős tüzeiben tétlenül vesztegelt Szemjonovszkoje mögött. Két órakor az ezredet, mely már több mint hatszáz embert veszített, előre tolták egy letaposott zabvetésre, a Szemjonovszkoje és a dombüteg közt elterülő ama pontra, a melyen aznap már sok ezer ember pusztult el, s a melyre két órakor a több százra rúgó ellenséges ágyúk tüzelése összpontosítva volt.

Az ezred, a nélkül, hogy csak egyetlen lövést is tett volna, mozdulatlanul állott ezen a helyen és embereinek még egyharmadrészét elvesztette. Előtte, és különösen tőle jobbra, szakadatlanul bömböltek az ágyúk a sűrű füstben s az egész terepet elborító füst titokzatos birodalmából, ott előttük, szünet nélkül, gyorsan sivítva repdestek a golyók és a sistergő gránátok. Olykor mintegy pihenésül elmúlt egy fertály óra, mi alatt minden golyó és gránát túlment a czélon, de olykor viszont pár perc alatt is mindjárt néhány embert döntött ki a sorokból, úgy hogy szakadatlanul vonszolták el a halottakat és hordták el a sebesülteket a csatatérrel.

Minden újabb lövéssel az életnek mind kevesebb esélye maradt fenn azok számára, a kik még nem estek el. Az ezred zászlóalj-oszlopokban állott egy háromszáz lépésnyi területen, de azért az ezred emberei egytől egyig egy és ugyanannak a hangulatnak a hatása alatt állottak. Egyformán szótlanok és komorak voltak mind. Csak nagy ritkán hallatszott egy-egy szó a sorok között, de az is legott elnémult, a mint lecsapott egy-egy golyó s fölhangzott a nyomában a „hordágyat!” kiáltás. Az ezred emberei, föllebbvalóik parancsára, az idő legnagyobb részét a földön ülve töltötték. Ki a csákóját levéve, buzgón húzta szét és fonta megint össze a borítás ránczait; ki az ujjai közt szétmorzsolta agyaggal a szuronyát tisztogatta; ki a szíjait eregette ki, vagy a vállszalagja csattját feszítette meg; ki pedig gondosan kisimította és újra a lábára csavarta a kapczáit és a cipőit váltogatta. Egyesek a szántás göröngyeiből házikókat építettek, vagy összefonogatták a tarló szalma szálaait. Úgy látszott, hogy valamennyien mélyen elmerültek ezekbe a szórakozásokba. Mikor emberek estek el vagy sebesültek meg, mikor hordágyakat hoztak, mikor egyes csapatok visszavonultak, vagy mikor nagy ellenséges tömegek látszottak a füstön keresztül, ügyet se vetett senki ezekre a körülményekre. De mikor a tűzérség vagy a lovasság előrenyomult, mikor a gyalogság megmozdult, mindenfelől helyeslő megjegyzések hangzottak el. A legnagyobb figyelmet azonban az olyan jelentéktelen események keltették, melyek magával az ütközettel a legcsekélyebb kapcsolatban sem voltak. Mintha csak ezeknek a lelkiileg is elgyötört embereknek a figyelme valósággal megpihent volna ezeken a megszállott és közönséges eseményeken. Egy tűzér-üteg vonult el az ezred arcvonalától. Az egyik löszerkocsi előtt a lógós belehágott az istrángba. - „Hé, a lógós!... Igazítsd meg, elesik... Eh, hol a szemük!...” - kiáltották végig az ezreden minden sorból. Egy más alkalommal egy fahéjszínű kis kutya vont a magára a közfigyelmet, mely Isten tudja, honnan került elő és feszesen kinyújtott farkkal, aggodalmas ügetéssel szaladt el a sorok előtt és egyszerre egy közvetlen a közelében lecsapott golyótól megrémülve fölajdult és farkát behúzva oldalgott tovább. Hahota és vihogás támadt erre az egész ezredben. De az e fajta szórakozások csak perczekig tartottak, az emberek pedig már nyolcz óra hosszat álltak étlen-szomjan és tétlenül a halál-félelem szakadatlan borzalmi közepett, s a sápadt és komor arcok mind jobban elsápadtak és megkomorodtak.

Andrej herczeg, szakasztott úgy, mint az ezred többi emberei, komoran és sápadtan, hátratett kezekkel és lehorgasztott fejjel járt föl és alá, az egyik mesgyétől a másikig, a zabvetés mellett elterülő réten. Semmi teendője vagy parancsolni valója nem volt. Magától ment minden. Az elesetteket az arcvonal mögé vonszolták, a sebesülteket elszállították és a sorok összébb szorultak. Ha olykor félre szaladt is egy-egy katona, legott újra sietve visszatért a helyére. Andrej herczeg, eleinte kötelességének tartván, hogy a katonákat férfiaságra buzdítsa s példát mutasson nekik, a sorok előtt járt föl és alá; de később meggyőződött róla,

hogy nincs kit és mire oktatnia. Lelkének minden ereje, épp úgy, mint minden egyes katonáé is, önkéntelenül is arra volt összpontosítva, hogy lehetőleg tartózkodjék annak a helyzetnek a rettenetes voltáról való elmélkedéstől, a melyben voltak. A lábait vonszolva járt föl és alá a réten, felborzolta a fűvet és elnézte azt a port, mely a csizmáit ellepte; hol nagyokat lépett, iparkodván a kaszálók által hátrahagyott nyomokba lépni, majd a lépteit számlálgatván, megpróbálta kiszámítani, vajjon hányszor kell mesgyétől mesgyéig mennie, hogy egy versznyi utat tegyen, majd leütötte a kardjával a mesgyén álló üröm virágait, összemorzsolta őket a tenyerei közt, és szagolta keserűen-fűszeres, erős illatukat. Gondolatainak egész tegnapi munkájából nem maradt meg benne semmi. Nem gondolt semmire. Fáradtan figyelt ezekre a mindig egyforma hangokra, s legott megkülönböztette a repülő golyók sivítását a lövések dörrenésétől, elnézte az első zászlóalj embereinek a báméskodó arcát és várt. „Itt van ni... ez megint mi felénk tart!” - gondolta magában, a mint valami a füst elzárt birodalma felől közeledő sivításra felütötte a fejét. „Egy, kettő! Még! Lecsapott...” - Megállt és végignézett a sorokon. - „Nem, tovább ment. De emez becsapott.” - S megint csak elkezdett járni, s iparkodott minél nagyobbakat lépni, hogy tizenhat lépéssel eljusson a másik mesgyéig.

Egy fütty, egy zuhanás! Alig öt lépésnyire tőle föltúrta a földet és eltűnt benne egy ágyúgolyó. Önkéntelenül hideg borzongás futott végig a hátán. Megint végignézett a sorokon. Alkalmasint többeket is leütött, a második zászlóaljnál nagy csoport verődött össze.

- Segédtiszt úr, - kiáltott föl, - tiltsa meg a csoportosulást. - A segédtiszt, miután teljesítette a parancsot, odament Andrej herczeghez. A másik oldalról lóháton közeledett a zászlóaljparancsnok.

- Vigyáázz! - hallatszott a katonák rémült fölkiáltása, s mint valami sebes röptében füttyülő s a földre leszálló madár, Andrej herczegtől két lépésnyire, a zászlóaljparancsnok lába mellett, minden nagyobb zaj nélkül lecsapott egy gránát. A ló volt az első, a mely nem kérdezvén, hogy illik-e félelmet mutatni, vagy sem, megtorpant, fölordított s majd levetvén az őrnagyot, félreugrott. A ló rémülete átragadt az emberekre is.

- Feküdj! - harsant föl a segédtiszt hangja, a ki maga is levágódott a földre. Andrej herczeg habozva állt a helyén. A gránát, mint a bűgő csiga, füstölögve keringett közte és a földre lapuló segédtiszt között és a vetés és a rét szélén egy üröm-bokrocska mellett.

„Ez volna a halál”, - gondolta Andrej herczeg, teljesen víg, irigykedő pillantással bámulván a fűre, az üröm-bokrocskára s a keringő fekete lapdából kigyózó vékony füst-szalagra. - „Én nem tudok, nem akarok meghalni, én szeretem az életet, szeretem ezt a fűvet, ezt a földet, ezt a levegőt...” - Miközben ezek a gondolatok forogtak a fejében, eszébe jutott az is, hogy őt nézik.

- Szégyelje magát, tiszt uram! - mondotta a segédtisztnek, - miféle... - De már nem fejezhette be, a mit mondani akart. Ugyanabban a pillanatban egy robbanás, s egy bezúzott ablak darabjainak a csörrenéséhez hasonló nesz hallatszott, lőpor nehéz szaga áradt szét s Andrej herczeg félreugrott, s kitért karokkal a mellére bukott.

Néhány tiszt odasietett hozzá. Altestének a jobb oldalából nagy vértócsa folyt szét a fűvön.

A hordágygyal előhívott népfölkelők odaálltak a tisztak mögé. Andrej herczeg a mellén feküdt, arcát odaszorította a fűhöz, s nehezen hörögve lélekzett.

- Nos, mit álltok ott, jertek hát ide!

A parasztok odasiettek, megfogták a vállainál és a lábainál fogva, de ő fájdalmasan följajdult, mire a parasztok összenéztek és megint letették a földre.

- Fogjátok meg valamennyien egyszerre! - szólalt meg valakinek a hangja. A vállainál fogva megint megfogták, és rátették a hordágyra.

- Oh, Istenem! Istenem! Mi ez?... A hasa!... Ez a vég! Oh, Istenem! - hallatszott több hang a tisztek között. - Egy hajszállal a füle mellett süvített el, - jegyezte meg a segédtsízt. A parasztok, miután a hordágyat eligazították a vállaikon, szaporán megindultak a már jócskán kitaposott úton a sebkötöző hely felé.

- Lépést tartsatok!... Hej!... emberek! - kiáltott egy tiszts megállította a parasztokat, a kik nem tartottak lépést s így erősen rázták a hordágyat.

- Chvedor, hej, Chvedor... ügyelj hát, - szólott a legelől ballagó paraszt.

- No most, így jó lesz, - felelt örömmel a hátulsó, lépést váltva.

- Kegyelmes uram! Hm? Herczeg? - mondotta reszkető hangon Timochin, a ki odaszaladt és rápillantott a hordágyra.

Andrej herczeg kinyitotta a szemeit, s a hordágyról, a melybe mélyen belesüppedt a feje, rápillantott arra, a ki szólt hozzá, majd ismét lecsukta a pilláit.

*

A népfölkelők elszállították Andrej herczeget az erdőhöz, a hol a társzekerek álltak, s a hol a sebkötöző-hely be volt rendezve. A sebkötöző-hely a nyíres szélén fölállított, fölhajtott szélű három sátorból állott. A nyíresben szekerek és lovak állottak. A lovak abrakos tarisznájukból ették a zabot s a verebek odaszálltak köréjük és fölcsipegették az elhullatott szemeket. Az erdő fölött, vérszagot érezve, s türelmetlenül káromgva, varjak szállongtak. A sátrak körül több mint két deszjatinni területen különféle ruhába öltözött véres emberek heverték, üldögéltek és álldogáltak szanaszét. A sebesültek körül szomorú és figyelmes ábrázattal ácsorogtak a sebesült-hordozó katonák csoportjai, a kiket a rend fönntartásával megbízott tisztek mindenképpen iparkodtak ettől a helytől távortartani. De ők nem engedelmeskedtek a tiszteknek, s a hordágyakra támaszkodva álltak ott, s mintegy iparkodván az eléjük táruló látvány nehéz jelentőségét megérteni, merőn nézték azt, a mi ott előttük történt. A sátrakból hol hangos jajveszékelés, hol panaszos nyöszörgés hallatszott. Olykor felcserek szaladtak ki a sátrakból vízért és rámutattak azokra, a kiket be kellett vinni. A sebesültek, a kik a sátrak körül a sorukat várták, hörögtek, sóhajtoztak, sírtak, ordítottak, szitkozódottak vagy pálinkát követeltek. Egyesek félrebeszéltek. Andrej herczeget, mint ezredparancsnokot, a még be nem kötözött sebesültek közt közelebb vitték az egyik sátorhoz, s a parancsot várva, megálltak vele. Andrej herczeg kinyitotta a szemét és sokáig nem tudta megérteni, mi történik körülötte. A rét, a vetés, az üröm, a keringő fekete lapda s az élet iránt való szeretet szenvedélyes fellobbanása, mind eszébe jutottak. Alig két lépésnyire tőle bekötözött fejjel, hangosan beszélve, s maga iránt általános figyelmet keltve, egy ágra támaszkodva állott egy magas, szép és feketehajú altiszt. A fején és a lábán sebeztek meg golyók. A sebesültek és a hordágyvivők egész tömege gyűlt össze körülötte és mohón leste a szavait.

- Minekutána megraktuk őket, hogy mindenüket elhányták, még magát a királyukat is elcsíptük! - rikácsolta a katona s tüzesen csillogó fekete szemeivel körülnézett. - Menjetek csak bajtársak a rezolvához, még hírmondó se maradt belőle, szent igaz, a mit beszélek...

Andrej herczeg, mint mindazok, a kik az altiszt körül állottak, csillogó tekintettel nézett rá s megnyugtató érzés költözött a lelkébe. - „De hát nem tökéletesen mindegy-e most már?” - gondolta. - „De mi lesz ott, és mi volt itten? Mért esik olyan nehezemre megválni az élettől? Volt ebben az életben valami, a mit nem értettem meg és most sem értek.”

XXXVII.

Az orvosok egyike véres köténnyel és véres kezekkel, a melyek egyikének a kis és nagy újja között tartotta a szivarját (nehogy bevérezze), kilépett a sátorból. Az orvos fölemelte a fejét s elnézett a sebesültek fölött. Nyilván ki akarta fújni magát egy cseppet. Miután egy darabig jobbra-balra tekintgetett, felsóhajtott és lesütötte a szemét.

- No, mindjárt, - mondotta a felcser szavaira, a ki rámutatott Andrej herczegre, és megparancsolta, hogy vigyék be őt a sátorba.

Morajlás támadt a várakozó sebesültek soraiban.

- Az urak, úgy látszik, a másvilágon is külön fognak élni, - mondotta egyikük.

Andrej herczeget bevitték és lefektették a műtőasztalra, melyet csak az imént tisztogattak meg, s a melyet a felcser éppen akkor öblített le. Andrej herczeg nem tudta megkülönböztetni, mi volt ott körülötte a sátorban. A mindenfelől fölhangzó panaszos nyöszörgés s csípőjének, altestének és hasának a fájdalmai teljesen lefoglalták. Mindaz, a mit maga körül látott, a meztelen és véres emberhús egyetlen benyomásává olvadt össze a szemei előtt, mely, a mint látszott, az egész alacsony sátort betöltötte, éppen úgy, mint pár héttel ezelőtt, azon a forró augusztusi napon is ugyanaz az emberhús töltötte meg a szmolenszki-út mellett lévő piszkos tavat. Igen, ez ugyanaz az emberhús, ugyanaz az „ágyúttöltelék” volt, melynek a látása, mintegy a mostaninak jóslatául, rémülettel töltötte el a lelkét.

Három asztal állott a sátorban. Kettő el volt foglalva, a harmadikra ráfektették Andrej herczeget. Egy darabig magára hagyták s önkéntelenül is látnia kellett, hogy a másik két asztalon mi történik. A közelebbi asztalon egy tatár ült, a ki az asztal mellé lehányt egyenruhából ítélve nyilván kozák volt. Négy katona fogta le őt. A pápaszemes orvos vagdosott valamit izmos, fahéjszínű hátán.

- Uh-uh-uh!... - ordított a tatár, s egyszerre csontos, fekete, piszeorrú arczával fölpattanva elvicsorította a fogát s elkezdett vergődni, rángatózni, s áthatóan csengő, elnyújtott üvöltésben tört ki. A másik asztalon, a mely körül egész sereg ember tolongott, hanyatt feküdt egy hatalmas termetű, kövér ember, a kinek hátra volt szegve a feje (göndör hajának a színe s fejének egész formája olyan furcsán ösmerősnek tetszett Andrej herczeg előtt). Néhány felcser ránehezedett a mellére és leszorította őt. Hosszú, fehér és kövér lába lázas remegéssel sűrűn és szaporán rángatózott. Ez az ember görcsösen zokogott és nagyokat nyelt. A két orvos, - egyikük sápadt volt és remegett, - valamit csinált a boldogtalannak a másik, véres lábaszárával. Mikor a pápaszemes orvos a tatárral, a kire köpenyt terítettek, elkészült, megtörölte a kezeit és odalépett Andrej herczeghez.

Belenézett Andrej herczeg arczába és hamarosan elfordult.

- Levetköztetni! Mit báméskodtok? - kiáltott rá bosszúsan a felcserekre.

Mikor a felcser felgyűrt ingujjú, szapora kezeivel kigombolta a gombjait és lehúzta róla a ruháit, Andrej herczegnek legelső, messze gyermekkora jutott az eszébe. Az orvos mélyen ráhajolt a sebre, megtapogatta és nehéz sóhaj tört ki belőle. Azután valami jelt adott valakinek. Andrej herczeg a hasában sajgó rettenetes fájdalomtól elvesztette az eszméletét. Mikor magához tért, csípőjének összezúzott csontjai ki voltak szedve, egész húsdarabok voltak körül levágva, s a seb be volt kötözve. Hideg vízzel locsolták az arcát. Mikor Andrej herczeg kinyitotta a szemét, az orvos ráhajolt, szótlanul megcsókolta az ajkát és sietve tovább ment.

Az átélt szenvedések után Andrej herczeg olyan boldogságot érzett, a minőben már régóta nem volt része. Életének a legszebb, a legboldogabb perczei, és különösen messze gyer-

mekkora, a mikor levetköztették és lefektették az ágyacskájába, a mikor a dada dudolva elringatta, a mikor fejecskéjét a párnákba fúrva már az élet pusztá öntudata is olyan boldoggá tette, nem is a mult, hanem a jelen képében támadtak föl a képzeletében.

A körül a sebesült körül, a kinek a feje formája olyan ösmerősnek tűnt föl Andrej herczeg előtt, szaporán sűrögtek-forogtak az orvosok; emelgették és csillapítgatták.

- Mutassátok... Óóóóó! Óh! Óóóóó! - hangzott föl zokogástól meg-megszakított, rémült és a szenvedésektől megtört jajgatása. Ennek a jajgatásnak a hallatára Andrej herczeg sírva fakadt. Azért-e, mert dicsőség nélkül kell meghalnia, azért-e, mert fájt neki az élettől megválnia, ezek miatt a visszahozhatatlan gyermekkori visszaemlékezések miatt-e, azért-e, mert ő is, mások is szenvedtek, s mert az a másik olyan keservesen siránkozott ott mellette, de erőt vettek rajta a gyermekes és jóságos sírásnak szinte örömteljes könnyei.

A sebesültnék megmutatták a csizmástól együtt levágott véres lábat.

- Óh! Óóóóóh! - zokogott keservesen. Az orvos, a ki ott állott mellette, eltakarta az arcát és elment.

- Istenem! Mi ez? Miért van ő itten? - szólott magában Andrej herczeg.

A szerencsétlen, zokogó, elerőtlenedett emberben, a kinek csak az imént vágták le a lábát, Andrej herczeg fölismerte Kuragin Anatolet. A karjánál fogva tartották Anatolet s egy pohárból, melynek a szélét sehogy' sem tudta elérni reszkető ajkaival, vizet kínáltak neki. Anatole keservesen szipogott. - „Igen, ő az; ezt az embert valami közeli és nyomasztó kötelék fűzi hozzám”, - gondolta Andrej herczeg, még nem ébredvén tiszta tudatára annak, a mi ott előtte történt. - „Mi az a kapcsolat, a melyben ez az ember az én gyermekkorommal, az én életemmel áll?” - kérdezte magától, de nem talált rá választ. S egyszerre a gyermekkor tiszta és kedves világából egy új és váratlan emlék bukkant föl Andrej herczeg lelkében. Visszaemlékezett Natasára még abból az időből, a mikor őt 1810-ben azon a bálon először látta az ő vékonyka nyakával, vékony karjaival, minden elragadtatásra kész ijedt és boldog arczával, és az iránta való szerelem és gyöngédség minden eddiginél élénkebben és erősebben támadt föl a lelkében. Ekkor azután az a kötelék is eszébe jutott, mely ő közte s e közt az ember közt fönnállott, a ki a duzzadt szemeiben reszkető könnyek között olyan zavarosan nézett rá. Andrej herczegnek mindez eszébe jutott, s túlárado szívét valami benső részvét és szeretet töltötte meg ez iránt az ember iránt.

Andrej herczeg nem tudott tovább erőt venni magán s szelid és szeretetteljes könnyekre fakadt az embereken, saját magán s az ő, meg a maga eltévelyedésein.

„Részvét, emberbaráti szeretet azok iránt, a kik bennünket szeretnek, szeretet azok iránt, a kik bennünket gyűlölnék, sőt szeretet az ellenségeink iránt, igen, az a szeretet, a melyet Isten hirdetett a földön, a melyre engem Marja herczegnő tanított, s a melyet én nem értettem meg; lám, ez az, a miért én az életet sajnálom, ez az, a mi, ha életben maradnék, még megmaradna számomra. De most már késő. Ezzel tisztában vagyok!”

XXXVIII.

A halottakkal és sebesültekkel elborított csatatér borzalmas látványa, a maga fejének a kábultságával, a több mint húsz ösmert tábornokának az elestéről vagy megsebesüléséről szóló hírekkel s annakelőtte hatalmas karja tehetetlenségének a tudatával együtt váratlan hatással volt Napoleonra, a ki rendes körülmények közt szerette a halottakat és a sebesülteket nézni, ezzel tévén próbára (mint ő gondolta), a maga lelki erejét. De ezen a napon a csatatér

iszonyatos képe diadalmaskodott ezen a lelki erőn, a melyben ő a maga legfőbb érdemét és nagyságát látta. Sietve eltávozott a csataterőről és visszatért a sevardinói zártsánczhoz. Sárga arcza puffadt volt, szemei fátyolozottak, orra piros, hangja rekedt, úgy ült ott nehézkesen tábori székén, s lesütött szemekkel önkéntelenül is az ágyúk bömbölésére figyelt. Beteges szorongással leste annak az ütközetnek a végét, a melynek a részeséül érezte magát, s a melynek végét szakítani nem állott módjában. Az egyéni, emberi érzés egy rövidke pillanatra fölibe kerekedett benne az élet ama mesterkéltséget, a melynek oly hosszú időn át a szolgálatában állott. Magára vonatkoztatta mindazt a szenvedést és mindazt a halált, a melyet a csataterén látott. A fejének a kábultsága és keblének a szorongása magára nézve is eszébe juttatta a szenvedések és a halál lehetőségét. Ebben a pillanatban nem kíváncszott se Moszkva, sem a diadal, sem a dicsőség után. (Ugyan mi dicsőségre is lett volna még szüksége?) Az egyetlen, a mi után most áhítozott, - a pihenés, a nyugalom és a szabadság volt. De mikor ott állott a szemjonovszkojei magaslaton, a tűzéség parancsnoka azt ajánlotta neki, hogy állítson föl néhány üteget ezen a magaslaton, hogy még erősebb tüzelést nyithasson a Knyazkovoe körül szorongó orosz csapatokra. Napoleon beleegyezett s megparancsolta, hogy hozzanak neki hírt arról, vajjon milyen eredményt érnek el ezek az ütegek.

Jött egy segédtiszt és jelentette, hogy a császár parancsára kétszáz ágyú ontja a tüzet az oroszokra, de hogy az ellenség azért még mindig erősen tartja magát.

- Egész sorokat söpörnek el a golyóink, de ők azért rendületlenül állnak, - jelentette a segédtiszt.

- Még több kell nekik!... - szólott Napoleon rekedt hangon.

- Felség? - ismételte a segédtiszt, a ki nem hallotta volt jól.

- Még több kell nekik, - rikácsolta Napoleon komoran, rekedt hangon, - nos hát, csak adjanak nekik.

Az ő parancsai nélkül is megtörtént az, a mit ő nem akart, s csak azért rendelkezett, mert azt hitte, hogy minden áron rendelkezéseket várnak tőle. S megint átengedte magát az ő azelőtti, holmi a nagyság kísérleteivel benépesített világának, és megint (mint az a ló, mely a vízemelő gép kerekét hajtja, és azt képzei, hogy ő valami önálló munkát végez) engedelmesen játszotta tovább azt a kegyetlen, szomorú és súlyos, embertelen szerepet, mely néki szánva volt.

És nemcsak ebben az órában és ezen a napon borongott a homályban ennek az embernek az elméje és a lelkiösmerete, a ki az ütközet minden más részesénél nyomasztóbban érezte magán mindannak a súlyát, a mi körülötte történt; de soha, élete végéig nem tudott semmi jót, semmi szépet, semmi igazat, és semmi jelentőséget se fölfedezni a cselekedeteiben, a melyek sokkal inkább ellentétben állottak a jóval és az igazzal, és sokkal távolabb estek minden emberieségtől, semhogy a jelentőségüket fölismerhette volna. Nem tudott szakítani a cselekedeteivel, a melyeket a fél világ magasztalt, s azért kénytelen volt szakítani az igazsággal, a jósággal és minden emberieséggel.

Nemcsak ezen az egy napon történt, hogy körüljárván a (mint ő hitte, az ő akaratából) halottakkal és megcsonkított emberekkel elborított csatamezőt, a mint ezeket a szerencsétleneket nézte, elkezdte számlálgatni, hogy egy-egy francziára hány orosz esik, s magamagát is elámítván, még okot talált az öröme abban, hogy egy-egy francziára öt orosz esett. Nemcsak ezen az egy napon írta egy Párisba küldött levelében, hogy nagyszerű volt a csatater, mert ötvenezer holttest volt szétszórva rajta; de még Szent Ilona szigetén is, a magány csöndjében, a hol azt mondta, hogy minden hátralévő idejét annak fogja szentelni, hogy az általa véghezvitt nagy tetteket megmagyarázza, egyebek közt ezt írta:

„Az orosz hadjáratnak a legújabb idők legnépszerűbb hadjáratának kellett volna lennie; ez a hadjárat a józan észnek és a tényleges előnyöknek, az egész emberiség békéjének és biztonságának volt a hadjárata, mely a legkonzervatívabb és legtisztább békeszeretet forrásából fakadt.”

„Ez a háború nagy célokért, a véletlenek kiküszöböléseért s a nyugalom megalapításaért folyt. Utána egészen új láthatár, új feladatok, teljes jólét és boldogság nyíltak volna meg az egész emberiség számára. Az európai rendszer meg volt állapítva, s immár csak intézményes biztosítása lett volna megoldandó.”

„Ezekben a nagy kérdésekben kielégítve, és minden irányban megnyugtatta, nekem is meg lett volna a magam *kongresszusa* s a magam *szent szövétsége*. Ezek olyan eszmék, a melyeket tölem tulajdonítottak el. A nagy uralkodóknak ebben a gyülekezetében szép családiasan megbeszéltük volna az érdekeinket és számoltunk volna a népeinkkel is, mint a hogy' mindenki számol a gazdájával.”

„Európa ily módon csakhamar egyetlen nagy nemzetté forrott volna össze, s mindenki, bármerre járt volna is, mindenütt a közös hazában érezte volna magát.”

„Én kimondottam volna, hogy minden folyó mindenki által egyformán hajózható, hogy a tenger közös, és hogy az állandó nagy hadseregek pusztán csak az uralkodók testőrségévé zsugorodjanak össze.”

„Visszatérve nagy, erőteljes, nagyszerű, békés és dicsőséges hazámba, Franciaországba, határait változhatatlanoknak, minden jövőendő háborút *védelmi háborúnak*, minden újabb terjeszkedést nemzetellenesnek kiáltottam volna ki; a fiamat magam mellé vettem volna a császári trónra; az én *diktátorságom* véget ért volna, s elkezdődött volna az ő alkotmányos kormányzása...”

„Páris lett volna a világ fővárosa, s a francziák minden más nemzet irígységének a tárgyai!...”

„Azután a fiam uralkodói nevelésének az ideje alatt minden időm és életem utolsó napjai arra lettek volna szentelve, hogy a császárnéval együtt, mint valami igazi falusi pár, a saját lovainkon lassankint bejártuk volna a birodalom minden zugát, meghallgattuk volna a panaszokat, igazságot szolgáltatunk volna, s mindenfelé épületeket és jótékonytárgyat hintettünk volna szét.”

Ő, a kit a Gondviselés a népek hóhéréjének szomorú és kényszerű szerepére szánt, el akarta magával hitetni, hogy az ő cselekedeteinek a népek boldogsága volt a célja, s hogy képes lett volna arra, hogy milliók sorsát tartván a kezében, pusztán a hatalmával jót árasztson maga körül!

„Annak a négyszázezer embernek, - írta tovább az orosz hadjáratról, - a ki a Visztulán átkelt, a fele osztrák, porosz, szász, lengyel, bajor, württembergi, mecklenburgi, spanyol, olasz és nápolyi volt. A tulajdonképpeni császári hadsereg egy harmadrészeben hollandusokból, belgákból, a Rajna-vidék lakóiból, piemontiakból, svájczikból, genfiakból, toszkánaiakból, rómaiakból, s a harminczkettedik hadi-kerület, Bréma, Hamburg stb. lakóiból állott, alig volt közte száznegyvenezer ember, a ki francziául beszélt.”

„Az orosz expedíció a tulajdonképpeni Franciaországnak nem egészen ötvenezer emberébe került; az orosz hadsereg a Vilnától Moszkváig való visszavonulás közben különféle csatákban négyszer annyi embert vesztett, mint a francia hadsereg; Moszkva égése százezer oroszra került az életébe, a kik az éhségtől és a hidegtől az erdőkben

pusztultak el; végre a Moszkvától az Oderáig való menetelés közben az orosz hadsereg szintén sokat szenvedett az idő viszontagságaitól; mikor Vilnába érkezett, még ötven-ezer, Kalis-ban pedig már csak alig tizenhatszáz emberből állott.”

Ő azt képzelte, hogy az orosz háború az ő akarata szerint folyt le, s a történetek borzalmassága nem is döbbsentette meg a lelkét. Elszántan magára vette az események minden felelősségét, s elhomályosult elméje a maga igazolását látta abban, hogy az elpusztult emberek százezrei közt kevesebb volt a francia, mint a hesseni és a bajor.

XXXIX.

A legkülönbözőbb helyzetekben és egyenruhákban az emberek tízezrei heverték szanaszét a Davydov uraságok és a kincstári parasztok tulajdonát tevő földeken és réteken, a melyeken száz és száz esztendő óta ugyanabban az időben aratták a termést és legeltették a marháikat Borodino, Gorki, Sevardino és Szemjonovszkoje falvak parasztjai. A sebkötöző-helyek körül egy-egy deszjatinnyi területen a fű és a föld át meg át volt ázva a vértől. A legkülönbözőbb fegyvernemekhez tartozó sebesült és nem sebesült emberek tömegei rémült arccal bandukoltak vissza az egyik oldalon Valujev, a másikon Mozsaiszk felé. Más kiéhezett és elgyötört tömegek pedig a parancsnokaik vezetése alatt még mindig nyomultak előre. A harmadik rész ott állott a helyén és még egyre tüzelt.

Az egész, annak előtte oly derűten szép mezőn, melyen oly vidáman csillogtak a szuronyok a reggeli napsugárban, most nyirkos és füstös köd terjengett, s a salétrom és a vér savanyú szaga áradt szét. Felhők gyülekeztek, s az elesett, a sebesült, a megrémült, a kimerült és a kétségbeesett emberekre elkezdett szitálni az eső. Mintha csak azt mondt volna: „elég lesz, emberek, elég. Hagyjátok már abba... Térjeteك eszetekre... Mit míveltek?”

A táplálkozás és pihenés híján elgyötört emberekben mindkét részről egyforma kétségek támadtak az iránt, vajjon illik-e, hogy még egyre irtsák egymást, s minden arcra észrevehető volt a habozás és minden lélekben egyformán fölmerült az a kérdés: „miért, kiért gyilkoljak én, s miért, kiért gyilkoltassam le magamat? Gyilkoljatok, a kit akartok, tegyetek, a mit akartok, de én nem kérek többet belőle!” Estére mindeniküknek a lelkében egyformán megérlelődött ez a gondolat! Elborzadván attól, a mit cselekedtek, valamennyien minden pillanatban készek lettek volna félredobni mindent, s menekülni, ki merre tud.

De bár az ütközet vége felé az emberek cselekedeteiknek teljes borzalmasságát érezték, s bár örömmel abban hagyták volna a mészárlást, valami megfoghatatlan, titokzatos erő még egyre a hatalmában tartotta őket, és azok a tűzerek, a kik a löportól és a vértől szinte gőzölögve, egy-egy ágyúnál megmaradtak, bár a kimerültségtől szinte botorkálva és zihálva, de még egyre hordták a lövegeket, töltöttek, célloztak és a maga helyére illesztették a kanóczot; és a golyóbisok mindkét részről épp oly gyorsan és könnyörtelenül szálltak ide s tova, s lapígtatták agyon az emberi testeket, és még egyre folyt az a rettenetes munka, melyet nem az embereknek, hanem annak az akarata irányít, a ki az embereket és a világokat kormányozza.

*

Az, a ki az orosz hadsereg szétszúllott hátsó csapatait nézte, azt mondta volna, hogy a francziáknak csak egy kis megerőltetésükbe került volna, hogy az orosz hadsereget teljesen megsemmisítsék; az pedig, a ki a francziák hátsó csapatait látta, azt mondta volna, hogy az oroszoknak még csak egy kis megerőltetésükbe került volna, s a francziák el lettek volna

veszve. De erre a kis megerőltetésre sem a francziák, sem az oroszok nem vállalkoztak s így lassankint lelohadt a csata lángja.

Az oroszok nem vállalkoztak erre az erőmegfeszítésre, mert nem ők támadták a francziákat. Az ütközet elején ott állottak a moszkvai út mentén, hogy azt elzárják, s az ütközet végén is csak ugyanott álltak, mint az elején. De még ha az lett volna is az oroszok célja, hogy a francziákat megsemmisítsék, nem vállalkozhattak volna erre a végső erőmegfeszítésre, mert a csapataik mind szét voltak verve, egyetlen csapattestük sem volt, mely az ütközet alatt ne szenvedett volna és az oroszok, bár a hadállásukat megtartották, de csapataiknak a FELÉT elvesztették.

A francziák, a kik a tizenöt esztendeig tartó szakadatlan győzelmeikre visszagondolva és Napoleon legyőzhetetlenségében bízva, azzal a tudattal, hogy a csatátér egy részének urai voltak, hogy embereiknek csak egy negyedrészt veszítették el, s hogy még érintetlenül rendelkezésükre állt a húszezer főnyi testőrség, erre az erőmegfeszítésre könnyen vállalkozhattak volna. A francziáknak, a kik azzal a célzattal támadták az oroszokat, hogy őket hadállásukból kiverjék, vállalkozniuk is kellett volna erre az erőmegfeszítésre, mert mindaddig, a míg az oroszok, mint az ütközet előtt is, a Moszkva felé vezető utat elzárták, a francziák célja nem volt elérve, s így minden erőlködésük és veszteségük kárba veszett. De a francziák nem vállalkoztak erre az erőmegfeszítésre. Egyes történetírók azt állítják, hogy Napoleonnak csak még érintetlen gárdáját kellett volna harczba vinnie, hogy a csatát megnyerje. Arról beszélni, hogy mi lett volna, ha Napoleon harczba küldte volna a gárdáját, éppen annyi, mint arról beszélni, hogy mi lenne, ha ősszel tavasz volna. Erről szó se lehetett. Nem Napoleon nem küldte harczba a gárdáját, mert nem akarta, hanem egyszerűen lehetetlen volt ezt megcselekednie. A francia hadsereg minden tábornoka, tisztje és katonája tudta, hogy ezt azért volt lehetetlen megtennie, mert a csapatok csüggedő szelleme nem engedte.

Nem egyedül Napoleont lepte meg az az álmoláshoz hasonló érzés, hogy kezének rettenetes lendülete erőtlenül hanyatlik le, hanem az azelőtti tapasztalatai után (a melyekben egy tizedrész annyi megerőltetés után már megfutamodott az ellenség), a francia hadsereg minden tábornokán, minden résztvevőjén és részt nem vevőjén a rémületnek egyforma érzése vett erőt, azzal az ellenséggel szemben, mely csapatainak a FELÉT elvesztvén, a csata végén épp oly fenyegetően állott a helyén, mint a csata elején. A támadó francia hadsereg erkölcsi ereje ki volt merítve. Az oroszok nem olyan győzelmet arattak Borodionál, melyet a zászlóknak nevezett és rudakra erősített rongydaraboknak a zsákmányul ejtése és az a távolság jelez, a melyben a csapatok egymástól állottak és állanak, hanem erkölcsi győzelmet aratott, olyan győzelmet, a mely meggyőzi a másik felet, ellenfele erkölcsi fölényéről és a maga gyöngeségéről. A francia sereg, mint a feldühödt vadállat, mely menekülés közben halálos sebet kap, érezte a veszét; de képtelen volt megállni, éppen úgy, mint a hogy' képtelen volt nem tért ki a felényivel gyöngébb orosz hadsereg elől. A kapott lökés után a francia sereg még eljuthatott Moszkváig, de ott, az orosz csapatok minden újabb erőmegfeszítése nélkül el kellett pusztulnia, elvérezvén a Borodionál kapott halálos sebtől. Napoleonnak Moszkvából való menekülése, a régi, szmolenszki úton való visszavonulása, az ötszázezer főnyi hadsereg pusztulása és a napoleoni Franciaország összeomlása, a melyre a szellemben hatalmasabb ellenség Borodionál tette rá először a kezét, mind a borodinoi ütközetnek volt egyenes következtése.